

MARCHUT RÉKA

TÖRÉSPONTOK

A Budapest környéki németiség második világháborút követő
felelősségre vonása és annak előzményei
(1920–1948)

Ez a kötet ingyenesen jutott el a könyvtárba
a Nemzeti Kulturális Alap
könyvtámogatási programja keretében.
2016

nka

Marchut Réka

TÖRÉSPONTOK

A Budapest környéki németiség második világháborút követő
felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948)

Budapest – Budaörs, 2014

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
Magyar Történelmi Társulat
Budaörsi Passió Egyesület

202205 X

© Marchut Réka 2014, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont 2014,
Magyar Történelmi Társulat 2014, Budaörsi Passió Egyesület 2014

Lektorálta: Eiler Ferenc, Varga Zsuzsanna
Olvasószerkesztő: Horváth Jenő

A könyv megjelentetését anyagilag támogatták:
Nemzeti Kulturális Alap

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001159840

Budaörs Város Önkormányzata

Budaörs Város Önkormányzata

Budaörs Német Nemzetiségi Önkormányzat

Első borító képei:

Ki a svábokkal! transzpárens Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár
Sváb kitelepítés, 1947., Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár

Hátsó borító képei:

Einwanderung der Donauschwaben, <http://www.batsch-batschka.de/batschka.htm>
Einzug der Kolonisten, Stefan Jäger képe, <http://www.stefan-jaeger.net/Historische-Werke.html>
Utcárszlet, Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény
Legények, Vecsés, Frühwirth Mihály gyűjteménye
Asszonyok, Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény
Volksbund- jelvény, http://www.u-norka.cz/?page_id=1062
A pince előtt, Budaörs 1943., Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény

Tördelés és borítóterv: Kalonda Bt. Érd
Nyomda: Electroproduct Kft. Budaörs

ISBN 978-963-08-8451-8

X 236385

Családomnak

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	7
BEVEZETÉS	11
Amire építkезhetünk – historiográfiai előzmények	14
Módszertani kérdések.....	22
1. A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK HELYZETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT	27
1.1. Társadalom és gazdaság a két világháború között.....	27
1.2. Politikai helyzet, nemzetiségpolitika a két világháború között.....	48
2. A BUDAPEST KÖRNYÉKI NÉMETEK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN.....	79
2.1. A bécsi népcsoportegyezmény és fogadtatása	79
2.2. Volksbund törekvések a helyi közigazgatás átszervezésére	84
2.3. A népcsoportegyezmény hatása a katolikus egyházra	85
2.4. Az 1941. évi népszámlálás.....	91
2.5. A Volksbund térnyerése és az SS-toborzások.....	96
2.6. A Volksbund befolyásának csökkenése és a kényszersorozás.....	104
2.7. A Volksbund tagság aránya	107
2.8. Magyarországi némettség a Volksbundon kívül.....	110
2.9. Menekülés, evakuálás	112
3. FELELŐSSÉGRE VONÁS.....	125
3.1. „Malenkij robot”	125
3.2. A helyi közigazgatás változásai (1945–1948).....	131
3.2.1. Vezetőjegyzők	132
3.2.2. Nemzeti bizottságok.....	140
3.3. A földreform végrehajtása	148
3.4. Internálások, igazolások.....	168

4. KITELEPÍTÉS	185
4.1. Potsdam – kényszer vagy lehetőség?	185
4.2. A kitelepítési rendelet és fogadtatása	200
4.3. A kitelepítés végrehajtása	205
4.3.1. Kitelepítés Budaörsről	205
4.3.2. Kitelepítés Csobánkáról	215
4.3.3. Kitelepítés Nagykovácsiból	221
4.3.4. Kitelepítés Vecsésről	226
4.3.5. A bizonytalanság időszaka Dunabogdányban és Pilisszentivánon	231
4.4. A kitelepítés ideiglenes felfüggesztése és az újraindulás lépései	234
4.4.1. Ami a világpolitikában történt – nemzetközi aspektusok	235
4.4.2. A kitelepítés felfüggesztésének helyi következményei	240
4.5. A kitelepítés második szakasza	248
4.6. Kitelepítési névjegyzékek	256
5. BETELEPÍTÉS	261
6. A TELEPÍTÉSEK TÁRSADALMI HATÁSAI	275
ÖSSZEGZÉS	287
Zusammenfassung	299
Summary	311
MELLÉKLETEK	321
BIBLIOGRÁFIA	
Levéltári források	369
Forráskiadványok, statisztikák	371
Szakirodalom	376
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK	397
SZEMÉLYNÉVMUTATÓ	399

ELŐSZÓ

Töréspontok. A fogalom univerzális jellegére vall, hogy mind a reál, mind a humántudományokban elterjedt kifejezés. Ám lényeges különbség, hogy míg a reáltudományok töréspontja a maga materiális valóságában érzékelhető, a társadalomtudományoké értelemmel felfogható és érzésekkel kifejezhető.

A magyarországi németek történetében is ez utóbbi módon láthatunk rá a töréspontokra a 20. század első felében. Munkánkban a magyarországi németek alatt az ország trianoni határai között élő/egykor élt németeket értjük. Döntő részük a 18. században telepedett be hazánk területére: mind a magyar, mind a német érdek ezt kívánta. A 20. század első feléig történetükre a kontinuitás volt jellemző, annak ellenére, hogy ez a folyamatosság leginkább lokális szinten volt jelen, mert egységes nemzeti öntudattal nem rendelkezhettek.

1. Az első világháború, s még inkább a Szent István-i birodalom bukása ellenben merőben más helyzetet teremtett. Az ország visszanyerte ugyan függetlenségét, de elvesztette területének kétharmadát és 3,5 millió magyar nemzetiségű lakosát. A többségi magyar társadalom nagy része Trianonért a nemzetiségeket is felelőssé tette. A Horthy-rendszer súlyos társadalmi aránytalanságai is mélyítették a töréspontot a többségi magyar társadalom és az addigra már valóban *Deutschungarra* váló magyarországi németiség között.
2. A másik töréspont a magyar kormányok és a németiség között alakult ki. Az első világháborúban mind a magyar, mind a német nacionalizmus súlyos vereséget szenvedett. Ám míg Németország a világháború vesztesékeként is potenciálisan megőrizte nagyhatalmi pozícióját, addig a Szent István-i Magyarország végleg sírba hanyatlott. A magyarországi németiség egységes nemzeti öntudatra ébresztése/ébredése akkor vált igazán erőteljessé, amikor a magyar kormányok kimondva/kimondatlanul a revízióban találták meg a külpolitikai céljukat. A magyar és a német nacionalizmus ütközését a politika világában sok minden takarta, ám a magyar asszimilálni, a német disszimilálni akart. Az oly rokonszenves *Deutschungar* tudat onnan már kevés, innen már elfogadhatatlanul sok lett. Megszülettek a területi revízió sikerei, s annak áraként a magyar kormányok a disszimiláns német kisebbségi kívánalmakkal szemben mutattak engedékenységet, míg a hűségeseket csak illegális eszközökkel iparkodtak bátorítani.

3. A harmadik töréspont a magyarországi németsegen belül keletkezett. A német mozgalom radikalizálódása megosztotta tette magát a németseget is. A választóvonal a Deutschungar-tudat és a völkisch-tudat között húzódott. A kettő bár sok esetben összemosódott, mégis két lényegesen eltérő alternatívát kínált.
4. A negyedik töréspontot pedig az 1945-től kezdődő jogfosztó, jogkorlátozó intézkedések jelentették. A magyarság a második nagy háborút is elvesztette. A tragédiát fokozta, hogy az állami függetlenség is odalett. E frusztrált állapotnak is sok köze lett ahhoz, hogy a magyarság annak a németsegnak a zömétől szabadult meg, amely évszázadok során jelentős mértékben járult hozzá civilizálódásához, kulturálódásához, sőt – az asszimiláció révén – demográfiai megerősödéséhez. A harmadik pontban említett választóvonal a háború után politikai szinten tűnt el, és ez vezetett a kollektív bűnösség alapján végrehajtott tömeges kitelepítésekhez. Miközben tudjuk: a népmozgások, a menekülések, a kitelepítések, a lakosságcserek a korabeli korszellem, a nemzetközi gyakorlat bevett megoldásai, alkalmazásai voltak. Az etnikai problémák megoldásának alternatíváit jelentették. Ez párosult a bosszúvágygal, a bűnbakkereséssel és a politikai/hatalmi érdekekkel. Így szenvedett jóvátehetetlen veszteséget a magyarországi németség is.

A töréspontok mindig sebzettségeket is hoznak. A történész teszi a dolgát: a múlt feltárásával, az ok-okozati összefüggések bemutatásával akar hozzájárulni a kiegyensúlyozottabb, békésebb jövőhöz.

* * *

A könyv az ELTE Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programja keretében készült, a disszertáció átdolgozott változata.

Hálával és köszönettel tartozom Mesteremnek, Pritz Pálnak, aki tanácsaival, útmutatásaival, kritikai megjegyzéseivel szakmailag; figyelmességével, bátorításaival, szerető szigorával pedig emberileg segítette mindvégig munkámat. Köszönöm, hogy a tanítványa lehetek.

A doktori képzést ösztöndíjjal végezhettem el, amiért hálával emlékszem egykori doktori programvezetőnkre, Gergely Jenőre. Doktori Iskolánk jelenlegi vezetőjének, Erdődy Gábornak köszönöm, hogy minden felmerülő kérdéssel, problémával fordulhattam hozzá és segítséget kaptam tőle.

Köszönet illeti a doktori disszertáció témavezetőjét, Föglein Gizellát, aki nek buzdtására kezdtem el a témával foglalkozni, és aki figyelemmel kísérte, és ajánlásaival segítette a disszertáció elkészültét.

Az egyetemen kívül munkám intézményi háttérét előbb a budaörsi Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, majd az MTA TK Kisebbségkutató Intézete nyújtotta. Tóth Ágnes a Kisebbségkutató Intézet igazgatónőjeként segítette munkámat, és tanácsaival, észrevételeivel szakmai segítséget is nyújtott, amit hálásan köszönök. Köszönetet szeretnék mondani Rácz Veronikának, aki a Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjeként lehetőséget adott a kutatás végzésére, és a könyv kiadásában is segítségemre volt.

Köszönettel tartozom opponenseimnek: Varga Zsuzsannának és Eiler Ferencnek, akik bírálataikkal segítettek, hogy a disszertáció könyv formája jobb, precízebb, kiforrottabb legyen.

A kéziratához fűzött észrevételekért köszönetet mondok Fedinec Csillának, Pajkossy Gábornak, Sipos Baláznak, Vitári Zsoltnek; valamint Bognár Szabínának, Csajányi Melindának, Grósz Andrásnak, Hluchány Hajnalkának, Ritter Györgynek, Sárándi Tamásnak és Somlai Péternek. Grósz Andrásnak külön köszönöm sok más segítségét is.

A tézisek angolra fordítását hálásan köszönöm Bikfalvi Máténak, Kalmár Baláznak és Klestenitz Tibornak.

A német nyelvű összefoglaló nyelvi lektorálását Tóth Györgyné Bencze Mária végezte, amiért hálás köszönetet mondok.

Köszönettel tartozom lelki atyámnak, Györfi Béla Szabolcs pálos atyának, aki a munkám során és a disszertáció írása közben tanácsaival segített, bátorított.

A könyv kiadását segítette az MTA TK Kisebbségkutató Intézete. Köszönöm Körösenyi András, Papp Z. Attila és Bárdi Nándor segítségét és minden munkatársamét, különösen Demeter Andreáét és Hegedűs Istvánét.

Köszönöm Pók Attilának, a Magyar Történelmi Társulat főtítkárának és Ritter Imrének a Budaörsi Német Nemzetiségi Önkormányzat és a Budaörsi Passió Egyesület elnökének, hogy támogatták könyvem megjelentetését.

Az anyagi támogatásért köszönetet mondok a Nemzeti Kulturális Alapnak, Budaörs Város Önkormányzatának és Budaörs Német Nemzetiségi Önkormányzatnak.

Köszönöm a levéltári és könyvtári dolgozók segítségét, figyelmességét.

Köszönöm Frühwirth Mihálynak, a Vecsési Kulturverein elnökének, hogy betekintést engedett a magánlevéltárába és segítette munkámat.

Mindenekelőtt családom segítő támogatását köszönöm. Köszönöm a férjemnek, a gyerekeimnek, a szüleimnek és férjem szüleinek, hogy végtelen türelemmel és megértéssel, bátorítással és odaadással támogattak munkám során.

Budapest – Nagykároly, 2014. február

A szerző

BEVEZETÉS

„Ki a jövődőről s a politikai téren teendőkről szól, ki arról értekezik, minő törvényeket kell alkotni, vagy a már létezőket, miként kell módosítani, az vélekedhetik saját felfogása szerint sokféleképpen, változtathatja s időnként a körülményekhez alkalmazhatja nézeteit; de aki a múltról szól, s azt adja elő, ami megtörtént, ki valamely létező törvényt idéz, annak se a törvény szövegét, se a történt dolgokat nem lehet saját nézetéhez idomítani, hanem úgy kell azokat előadni, mint valósággal állanak. S ha e részben tévedés történik, a tudomány érdekében fekszik a tévedést kimutatni s arra megjegyzést tenni.”¹

(Deák Ferenc)

Munkánkat abból az alapvetésből végezzük, hogy hiszünk a történelem objektív megismerhetőségében. Nem úgy, ahogy a 19. század pozitivistá történetészei gondolták, hanem abban az értelemben, hogy a szakma szabályait betartva képesek vagyunk a múlt valóságához megközelítő képet adni, még akkor is, ha tudjuk, hogy munkánkban benne van a korszellem és mi magunk is. A rankei „wie es eigentlich gewesen war” felfogást nem elvetve, hanem azt továbbgondolva, valljuk Wilhelm von Humboldt igazságát: „a történetíró feladata a megtörtént dolgok ábrázolása”.² Ehhez az ábrázoláshoz két dolog szükséges: „az egyik a megtörtént dolgok pontos, pártatlan, kritikai felkutatása. Míg a másik, a kutatás eredményeinek összekapcsolása, annak megsejtése, ami az előző módon nem érhető el.” Nem vagyunk tévedhetetlenek, de ha tévedéseinket kellő önkritikával kezeljük, akkor „a tudomány érdekében fekszik a tévedést kimutatni s arra megjegyzést tenni”, s ezáltal közelebb tudunk kerülni a múlt valóságához (a történelemhez). Történelmi és történeti tény lényeges distinkciójának ismeretében szeretnénk bemutatni a Budapest környéki németek kitelepítését és annak előzményeit.

A magyarországi németek kitelepítésének politikatörténeti vonulatait a történész szakma már alaposan feldolgozta, ám társadalomtörténeti aspektusait tekintve bőven van még mit tenni. A témával foglalkozó több kollégával együtt az a véleményünk, hogy a teljesebb képhez elengedhetetlenül szükséges a lokális viszonyok vizsgálata, és csak ezek után lehet majd egy új, társadalom-

¹ DEÁK 1865. In: DEÁK 2001. 129. Az idézet forrásának megtalálásáért köszönettel tartozom Pajkossy Gábornak.

² HUMBOLDT 2006. In: GYURGYÁK-KIASANTAL 2006. 9–21. A történelemelméleti források megismerését (is) hálásan köszönöm Pritz Pálnak.

történeti szempontokat is figyelembe vevő, országos dimenziójú monográfiát elkészíteni. Jelen munkánk tárgya tehát ebbe a nagyobb célba próbál beilleszkedni, azt kívánja elősegíteni. Nem vállalkozunk azonban a társadalomtörténet kizárólagosságára, így a történeti szociológiai, néprajzi aspektusok írásunkban nem, vagy csak igen érintőlegesen jelennek meg. Modern szellemiségű politikatörténet-írásra törekedtünk, s ennek jegyében különös figyelmet fordítottunk a társadalomtörténetre.

Választásunk a Budapest környéki németekre esett. Levéltári források és korabeli sajtócikkek igazolják, hogy a „pestkörnyéki sváb gyűrű” a felelősségre vonás idején bizonyos fokig külön entitásként jött szóba a politikai, társadalmi diskurzusokban. Tulajdonképpen ez a „sváb gyűrű” nem a főváros pesti, hanem a budai oldalát jelentette. Bizonyítja ezt az, hogy a Buda környéki és a Szentendrei járásokban élt az ország korabeli német anyanyelvű lakosságának a 12 százaléka és egyben számszerűen a Buda környéki járásban élt a legtöbb német anyanyelvű személy.³ A pesti oldalon a monori járásban találunk két jelentősebb német kisebbséggel rendelkező települést: Vecsést és Ceglédbercelt.

A témánkat időben leginkább megközelítő, 1941. évi népszámlálás adatai szerint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében élt a németek ötöde, és a kitelepítés végrehajtását tekintve is a főváros környékének szimbolikus jelentősége volt. Amikor írásunkban Pest megyéről beszélünk, nem a korabeli vármegyére gondolunk, hanem közigazgatásilag a mostani határookra. Tesszük ezt azért, mert szerintünk az egykori vármegye déli részén lévő német települések helyzetét sokkal inkább szórványjellegük határozta meg és nem a főváros közelsége. Ezen nagyobb szórványtelepülések német lakosságának kitelepítése Eiler Ferencnek, Tóth Ágnesnek és T. Molnár Gizellának⁴ köszönhetően már feldolgozott.

Empirikus vizsgálatunk tárgyául hat települést választottunk. Elsősorban nem arra törekedtünk, hogy minél több települést dolgozzunk fel, hanem sokkal inkább arra, hogy minél teljesebben mutassuk be az eseményeket. Ezért különböző szempontokból jellegzetes községeket választottunk: Budaörsöt, Csobánkát, Dunabogdányt, Nagykovácsit, Pilisszentivánt és Vecsést. Budaörs nem csak a főváros környéki, hanem az egész országos kitelepítésnek is jelképe. Az első szerelvénnyel a kitelepítettekkel innen indult el, majd itt 1946 után 1947-ben is sort kerítettek egy újabb kitelepítési akcióra. Csobán-

³ Buda környéki járás: 40 475 német anyanyelvű személy, Szentendrei járás: 12 674 német anyanyelvű személy. Lásd 1941. évi népszámlálás... 1947.

⁴ T. MOLNÁR 2005.

kát abból a szempontból szerettük volna vizsgálni, hogy egy többnemzeti-ségű településen (német, szerb, szlovák, magyar, cigány) mennyire volt más a végrehajtás, mint másutt. Dunabogdány számunkra azért érdekes, mert a kitelepítésre csak 1947-ben került sor – arra voltunk kíváncsiak, hogy az elhúzódó bizonytalan helyzet mit jelentett a lakosság számára. Nagykovácsi abból a szemszögből jött szóba, hogy egy olyan Buda környéki településről volt szó, ahonnan kitelepítettek szinte mindenkit. Még a nagykovácsi plébánost, Greszl Ferencet is. Ő volt az egyetlen pap, akit kitelepítettek a térségben. A bányászfalu Pilisszentiván lakosságát mentesítették a kitelepítés alól. Vecsés azért sajtáságos, mert nem Buda, hanem Pest környékén fekszik, a német lakosság (szemben a többi településsel) kisebbségben volt. Ugyanakkor ennek a hat településnek a vizsgálata leképezi mind a Budapest környéki, mind az országos kitelepítés tendenciáit. A hat település közül négyben 1946-ban történt meg a végrehajtás, közülük egy településen 1947-ben másodszor is, illetve egy újabb település jött még hozzá; egy községből azonban nem volt kitelepítés. Tehát a kitelepítés első nagy hulláma érintette a német lakosság többségét. Ez nem minden megyében volt így (Baranyában, Somogyban ez nem így alakult), de országos tendenciáit nézve igen.

Munkánkban a következő kérdésekre keressük a választ:

1. Vajon a magyarországi németek életében 1945-ben bekövetkezett óriási megszakítottságban mennyi volt a folyamatosság?
2. Milyen mozgatórugói voltak a kitelepítés gyakorlati végrehajtásának?
3. A kitelepítés két szakasza között melyek a hasonlóságok és különbségek?
4. A ki- és betelepítések hogyan változtatták meg a települések társadalmi szerkezetét?

A makrotörténelem és mikrotörténelem egymástól nem elválasztható, a lokalitás, a regionalitás része a globalitásnak; és a lokális folyamatok önmagukban nem, csak a globalitás részeként értelmezhetők. Mivel a köztörténet és helytörténet szembeállítására tudománytalan, ezért szűkebb témánkat természetesen széles köztörténeti beágyazottsággal adjuk elő. A kettő/három között nincsen alá-fölérendeltségi viszony, hanem egymást kiegészítve alkotják a teljességet. Ezért arra törekszünk, hogy e három történetet egységbe foglaljuk. Nyilvánvalóan a hangsúlyok eltérőek: a köztörténetből már sok minden feltárt, míg a mikrotörténetből kevés – emiatt a köztörténetet tömören, a mikrotörténetet pedig saját kutatásaink alapján mutatjuk be. Ugyanakkor használunk olyan forrásokat is, melyek révén a köztörténetről is saját hangon tudunk beszélni.

Amire építkezhettünk – historiográfiai előzmények

Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy ez a munka most íródott. Egyrészt a magyar történettudomány az elmúlt 30 évben elvégezte azokat az alap kutatásokat és kitermelte azokat az alapmunkákat, amelyek keretet adhatnak a továbblépéshez. Másrészt a téma 1983-tól, majd 1990-et követően a politikai, anyagi rehabilitáció tárgyává is vált és ezáltal, valamint a kitelepítés 40., 50., 60. évfordulója alkalmából a közbeszéd része is lett. Az eseményeket átélt emberekből feltörték az emlékek, a több évtizedes frusztráció oldódott az események kibeszélésével. Ezekből kiindulva születtek meg az első helytörténeti munkák lelkes lokálpatriótáktól, melyeknek történeti hitelessége természetesen sokszor erőteljesen megkérdőjelezhető, ám lélektani eredményei felbecsülhetetlenek és a kollektív emlékezet építésének részeivé váltak. A készített interjúk is azt mutatják, hogy az emberek nem látnak nagyobb dimenzióban, és így a miértekre sem tudják a választ még 60–65 év távlatából sem. A „Miért?” kérdést mindig a történésznek szokták feltenni és tőle várják – joggal – a választ. Munkánk társadalmi hasznát abban látjuk, hogy megpróbálunk válaszolni erre a kérdésre. Ehhez természetesen magunknak is alapos kutatásokra volt szükségünk, mélyfúrásokat kellett végeznünk, mert nem tudhatjuk, hogy „másnak e tájék mit jelent”...

Az alábbiakban konkrétan is megemlíti azokat a munkákat, melyekre alapozhattunk. Mindenekelőtt három historiográfiai összefoglalót említünk. Kathrin Sitzler és Gerhard Seewann munkáját, amely tágabb összefüggésekben vizsgálja a magyar és a német történettudomány eredményeit végig párhuzamba állítva a nemzetiségpolitika alakulásával, és így az egyes fogalmi kereteket is boncolgatja.⁵ Norbert Spannenberger könyve szintén mindkét nemzeti történetírás eredményeit számba veszi, spektrumának középpontjában azonban témaválasztásából eredően elsődlegesen a magyarországi németek két világháború közötti és második világháborús története áll.⁶ Ebben a témában Spannenberger összefoglalóját tartjuk a legteljesebbnek. A harmadik lényeges kifejezetten historiográfiai tanulmány 2010-ben született Tóth Ágnes tollából. A szerző a *Jogfosztások Budaörsön (1944–1948)* című tanulmánykötet bevezető tanulmányában arról értekezik, milyen tematikai és módszertani fehér foltok vannak még a kitelepítés kutatásában.⁷

A témával elsőként a német történettudomány kezdett el foglalkozni az 1950-es évek elején Konrad Adenauer kancellár megbízásából. A kormányzat

⁵ SEEWANN – SITZLER 2000. 156–180.

⁶ SPANNENBERGER 2005.

⁷ TÓTH 2010. 17–30.

célja a béketárgyalások előkészítő anyagának összeállítása volt. Mivel elsősorban politikai szándék vezérelte a kötetek elkészítését (külön-külön kötet foglalkozik az egyes országok németjeinek második világháborút követő történetével), a mű tendenciózus. Igyekezett a német sérelmeket minél inkább kidomborítani és a nagyhatalmak felelősségét aláhúzni. A kutatást Theodor Schieder vezette és a magyarországi németekkel foglalkozó kötet 1956-ban jelent meg.⁸ A munka beállítódása a kitelepített németek egy részének a tiltakozását váltotta ki, és így Johann Weidlein, aki a második világháború idején a budapesti Jakob Bleyer Gimnáziumnak volt az igazgatója, ellendokumentációt állított össze, melyben a források szintén tendenciózus válogatásával a magyar kormány és a magyar társadalom felelősségét emelte ki.⁹

A magyar történetírás irányát az 1950-es évek közepéig még Andics Erzsébet és Mód Aladár határozták meg, és ebbe beleilleszkedve jelent meg 1961-ben Arató Endre¹⁰ és 1962-ben Hajdú János és C. Tóth Béla monográfiája,¹¹ amelyek a Volksbund ténykedéséből a kitelepítés jogosságát igazolták. Magyarországon egészen az 1970-es évekig tabutémának számított nem csak a kitelepítés, hanem a magyarországi németek (és a többi nemzetiség) története is. Ez része volt annak a nemzetiségpolitikának, melyet 1968-ig az automatizmus elve határozott meg, amely szerint a szocialista rendszerben a nemzetiségi problémák maguktól megoldódnak és az országban élő nemzetiségek maguktól asszimilálódnak. A Kádár-rendszer konszolidációja 1963-ra látványosan lezárult, a hidegháborús feszültségek ismét mérséklődtek, az NSZK továbbhaladt az új keleti politikájának az útján, s szorosabbá váltak a magyar–német kapcsolatok. Nem csak Magyarországon, hanem Európa-szerte a nemzetiségi kutatások reneszánsza kezdődött. A történettudományra nehezedő direkt ideológiai elvárások gyengültek, a Molnár Erik vitának köszönhetően valódi tudományos diskurzus indulhatott el; és mindezeknek egyik eredménye volt, hogy megindultak a tudományos igényű kutatások a magyarországi németek 20. századi történetével kapcsolatosan is. Bellér Béla,¹² Komanovics József¹³ és Tilkovszky Loránt kutatásai fektették le az alapot a Horthy-korszak nemzetiségpolitikájának realisabb megismeréséhez. Tilkovszky Lorántnak mindmáig nagy haszonnal forgatható könyvei a Volksbundról és az SS-toborzásokról gazdag tényanyagot sorakoztatnak fel és a magyarországi levéltári források mellett németországi

⁸ Dokumentation... 1956.

⁹ WEIDLEIN 1958. Magyar nyelven: WEIDLEIN 1996.

¹⁰ ARATÓ 1961.

¹¹ HAJDÚ – C. TÓTH 1962.

¹² BELLÉR 1973.

¹³ KOMANOVICS 1976.

levéltári forrásokat is felhasznált a szerző.¹⁴ Ugyanakkor megteremtődött az az intézményi háttér is, amely a nemzetiségi kutatást elősegítette. Ezek közül csak egyet emelnénk ki: az Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségi Kutató és Dokumentációs Központját. A Központ munkacsoportjának köszönhetően jelent meg 1983-ban elsőként a magyarországi németekkel foglalkozó dokumentáció, amely az 1945 és 1975 közötti cikkek, tanulmányok, kötetek bibliográfiai adatait tartalmazza.¹⁵

A magyarországi németek kitelepítésének kül- és belpolitikai hátterét elsőként Balogh Sándor tárta fel 1982-es munkájában.¹⁶ A kényszertelepítések kérdésével is foglalkozott Balogh Sándor az Izsák Lajossal közösen írott kötetben, amelyben a koalíciós időszak pártjait és pártprogramjait ismertetik.¹⁷ Korom Mihály az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a fegyverszüneti egyezmény vizsgálatával járult hozzá a telepítések nemzetközi dimenziójának vázolásához.¹⁸

A korabeli magyar politikai kurzus leképeződése jegyében döntő változást jelentett Aczél György 1983-ban elmondott beszéde a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének VI. kongresszusán. Aczél egyértelműen elutasította a kollektív bűnösség vádját.¹⁹ Szakmai szempontból a mérföldkövet azonban az 1987-es történészkonferencia jelentette,²⁰ ahol először találkoztak a hazai és német történészek, valamint a kitelepített németek képviselői. Tilkovszky Loránt beszédében kifejtette: „A magyar történetírás állásfoglalása ebben a kérdésben sok éven át éppoly rossz és helytelen volt, mint az a politika, amely akkor a történetírás számára is meghatározó volt. Ezek az idők szerencsére már elmúltak. Az áttörés nem volt könnyű. Lassú folyamat volt az. Közben történetírásunk sajnos igen sokat veszített hiteléből, tulajdonképpen meg is tudom érteni az izgatott, elkeseredett, vádló hangot a másik oldalról.”²¹

A „másik oldalt” az egykori magyarországi németek Németországban élő tagjai jelentették, közülük több nem professzionális történész. Norbert Spannenberger ezt a „másik oldalt” nagyon találóan három csoportra osztotta: az események átélei (Paul Flach, Johann Weidlein), tudományos igényű szerzők (Kühl Joachim

¹⁴ TILKOVSKY 1974., TILKOVSKY 1978.

¹⁵ KÄFER 1983.

¹⁶ BALOGH 1982. A szerző 1988-ban megjelent, a korszakra vonatkozó magyar külpolitika-története jóval terjedelmesebb és az interpretáció módosulását is mutatja. BALOGH 1988.

¹⁷ BALOGH–IZSÁK 1977.

¹⁸ KOROM 1981.

¹⁹ EILER Ferenc: *A magyarországi német kisebbség kronológiája 1945–2000*. <http://adatbank.transindex.ro/regio/eiler/?nevmutato=Acz%C3%83%C2%A9l+Gy%C3%83%C2%B6rgy> (Letöltés: 2013.11.23.)

²⁰ A konferencia előadásainak szövegét lásd: *300 éves együttélés...* 1988.

²¹ SPANNENBERGER 2005. 24.

alias Hans Beyer, Friedrich-Spiegel Schmidt, Matthias Annabring), németországi német történészek (Günther Schödl, Gernot Seide, Gerhard Seewann, Johann Böhm). Mind tematikáját, mind módszertanát tekintve Gerhard Seewann munkássága tekinthető mindenképpen újszerűnek és kiemelendőnek. Seewann az eseményeket tágabb összefüggésekben elemzi; a társadalomtörténeti, szociológiai szempontok végigkísérik munkáját. Figyelembe veszi a német kisebbség mentalitását, értékrendjét, életformáját is. Nagy teret szán a komparatív elemzéseknek és az ismeretanyag szintetizálására törekszik. Az ilyen összetett jellegű módszertan alkalmazása a témában még várat magára a magyar historiográfiában. A német historiográfiából azonban hiányzik még a magyarországi németek kitelepítésének monografikus feldolgozása. Erre véleményünk szerint egyszerűen azért nem került sor (és nem is biztos, hogy sor fog kerülni), mert a német történészeknek más a perspektívájuk. Az ő szemszögükből „Vertreibung”-kérdés létezik függetlenül attól, hogy a kitelepítettek honnan jöttek Németországba. A magyar perspektíva a magyarországi németekből indul ki. Míg mi pl. a Budapest környéki németek kitelepítését vizsgáljuk, ők pl. a Württembergbe kitelepítetteket kutatják, akik között több országból érkezettek vannak. Tehát mindkét nemzeti történetírás teszi a dolgát. És a valóban szupranacionális nézőpontú összefoglalásra még – vélhetőleg sokáig – várnunk kell.

A magyarországi németek kitelepítésének első monografikus feldolgozása Fehér István munkájának köszönhető (1988).²² Kötetében erőteljesen érezhető az az 1980-as évektől kezdődő tendencia (az említett kedvező politikai légkörben), amikor a kutatók figyelme a lokalitás felé fordult. A kitelepítés történetét a szerző úgy írta meg munkájában, hogy több helyi példát is felsorakoztatott. A lokalitás szerepének felértékelődése figyelhető meg az 1980-as évek több témával foglalkozó írásában. Így Bognár Tibor Somogy megyei kutatásai,²³ Füzes Miklós hegyháti és dél-dunántúli kutatásai,²⁴ Tóth Ágnes vizsgálatai Csonka Bács-Bodrog megyében.²⁵

1990-ben újabb aspektussal bővült a téma feldolgozása. Erdmann Gyulának és Zielbauer Györgynek köszönhetően a Szovjetunióba való deportálás is helyet kapott a munkákban. Erdmann Gyula békési és csanádi németeket kutatott,²⁶ míg Zielbauer György az eleki deportálásról írt tanulmányát követően országos

²² FEHÉR 1988.

²³ Teljesség igénye nélkül: BOGNÁR 1989., BOGNÁR 1990.

²⁴ Teljesség igénye nélkül: FÜZES 1982., FÜZES 1990a

²⁵ TÓTH 1989. Csonka Bács-Bodrog megye Bács-Bodrog vármegye északi részét jelentette, mely a területelcsatlakozás után is Magyarország része maradt.

²⁶ ERDMANN 1990.

áttekintést is adott a témáról.²⁷ A deportálás történetében úttörő a balmazújvárosi deportáltakkal foglalkozó kötet, akiknek egy része szintén német származású volt.²⁸

A politikatörténetet túllépve, de azt nem mellőzve született meg Tóth Ágnes munkája a telepítésekről 1993-ban.²⁹ Elsőként ő vizsgálta a hazai németek kitelepítését az országon belül zajló telepítések viszonyrendszerében, rámutatva arra, hogy ezek a folyamatok mennyire egymás függvényei voltak. Nagy jelentőségű a munka abból a szempontból is, hogy sok forrással támasztotta alá a magyar kormány kezdeményező szerepét a kitelepítésben.

A kitelepítés 50. évfordulójára mind a történész szakma, mind a kitelepítésben érintettek készülődtek. Ennek lett eredménye Tilkovszky Loránt több műve,³⁰ Zielbauer György sajtóválogatása,³¹ Fehér István Baranya megyével foglalkozó könyve.³² Az 1996. évi történészkonferenciával kapcsolatosan osztjuk Tóth Ágnes azon véleményét, mely szerint a konferencia lényegesen kevesebb eredményt hozott, mint az 1987-es. Nem jutott konszenzusra a szakma sem Potsdam, sem a kitelepítés-elűzés fogalmi kettőségének kérdésében. Eközben Németországban több olyan programot indítottak el, amelyek a Duna-medencei németiség 1945 utáni történetével foglalkoztak. Kiemelkedő eredménynek tekinthető a Gerhard Seewann és Dippold Péter által szerkesztett bibliográfiai kézikönyv, amely nem csak a németekkel, hanem Délkelet-Európa összes nemzeti kisebbségével is foglalkozik.³³ Valamint 1999-ben jelent meg Gerhard Seewann és Norbert Spannenberger gondozásában a Basch-per iratanyaga, amely a témával foglalkozó kutatóknak nagy segítséget jelent.³⁴

A kitelepítés évfordulójára a történészek mellett az eseményeket átélt személyek is készültek. Témánkban is megjelent az oral history. A vizsgált településeink közül ennek szép eredményeivel találkozhatunk Budaörsön, Dunabogdányban és Vecsésen is. Sok esetben azonban módszertanilag nem megfelelően használták(ják) az elkészített interjúkat: egyes esetekben a történet rekonstrukcióját kizárólag ennek alapján végzik, máskor pedig a levéltári forrásokkal fel nem tárható lyukak kiegészítésére törekszenek. Vannak azonban olyan példák is, amikor szakszerűen, a tudomány kelléktárával nem a történetek rekonstruk-

²⁷ ZIELBAUER 1990b

²⁸ ÁRVA-POZSONYI 1989.

²⁹ TÓTH 1993.

³⁰ Összefoglaló tanulmánykötetét emeljük ki: TILKOVSZKY 1997.

³¹ ZIELBAUER 1996.

³² FEHÉR 1996.

³³ Bibliographisches Handbuch... 1997.

³⁴ SEEWANN – SPANNENBERGER 1999.

ciójára használják az interjúkat, hanem a kollektív emlékezet bemutatására. Ez utóbira emeljük ki Bindorffer Györgyi munkáját a dunabogdányi németek kettős identitásának kérdéséről,³⁵ valamint Tóth Ágnes *Hazatértek* című könyvét 2008-ból.³⁶

2000 után újabb szemponttal bővült a kutatás: Kaltenecker Krisztinának és Rutsch Nórának köszönhetően a kitelepített németek társadalmi beilleszkedésének kérdése is előtérbe került.³⁷ Témájuk jellegéből adódóan Németországban végeztek kutatásokat, az ottani történészek módszertanilag segítették őket, így új megközelítésben írhatták meg munkájukat.

Közben a politikatörténet sem vesztett jelentőségéből. Bellér Béla munkája nyomán az eddigi legteljesebbnek tekinthető képet rajzolta meg a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület alakulásáról 1933 és 1938 között.³⁸ Hasznos Zinner Tibor 2004-ben megjelent műve a magyarországi németek kitelepítéséről, mert a nemzetközi aspektusokat szélesebb spektrumban mutatta be.³⁹ Elsősorban szintén politikatörténeti Norbert Spannenberger Volksbund-ról írt munkája, mely 2005-ben jelent meg magyarul.⁴⁰ Megpróbálta a Tilkovszky Loránt által a Volksbundról alkotott képet korrigálni és az egyesületet új szempontból bemutatni. Spannenberger művére ugyanaz a forrásgazdagság jellemző, mint Tilkovszkyéra. Közben más- és másfajta ideológiai elfogultságok is megfigyelhetők azokon.

Az utóbbi évek kutatásai abba az irányba mutatnak, hogy egy kiegyensúlyozottabb Volksbund-kép bontakozzék ki – elsősorban Eiler Ferenc, Gonda Gábor, Grósz András, Somlai Péter munkái nyomán. Vitári Zsoltnak a Hitlerjugenddel foglalkozó könyve is a Volksbund szerepének tárgyilagosabb megítélésére törekszik.⁴¹ Ugyancsak az újabb, még folyamatban lévő vagy nemrég lezárt kutatások jelzik, hogy a magyarországi németek kitelepítését nem lehet csak 1945 és 1948 között vizsgálni. Sokkal nagyobb hangsúlyt kell adni az 1920 és az 1944 közötti időszaknak. Bizonyítja ezt Eiler Ferenc 2011-ben megjelent munkája Hartáról,⁴² Gonda Gábor ugyancsak 2011-ben írt említett doktori disszertációja⁴³ és Somlai Péter kutatásai Budakeszivel kapcsolatban. Ezen

³⁵ BINDORFFER 2001.

³⁶ TÓTH 2008a

³⁷ KALTENECKER 1997., RUTSCH 2008.

³⁸ BELLÉR 2002.

³⁹ ZINNER 2004.

⁴⁰ SPANNENBERGER 2005.

⁴¹ VITÁRI 2012.

⁴² EILER 2011.

⁴³ GONDA 2011.

állásponton van e könyv szerzője is, ezért elengedhetetlenül fontosnak tartottuk az 1918 és 1944 közötti események feldolgozását is.

A magyarországi németek 20. századi történetének historiográfiáján túl meg kell említenünk azokat az átfogó, nemzetiségpolitikával foglalkozó műveket, amelyek lényeges segítséget nyújtanak a kutatásokhoz. Mindenekelőtt a Balogh Sándor és Sipos Levente által szerkesztett forráskiadványt emeljük ki, amely 1848 és 1993 közötti forrásokat tartalmaz.⁴⁴ Témánk szempontjából haszonnal forgattuk a Horthy-korszak és az 1945 utáni időszakról szóló részeket, az előbbi Pritz Pál, az utóbbi pedig Föglein Gizella munkájának eredménye. A két világháború közötti nemzetiségpolitikáról elsősorban Bellér Béla, Pritz Pál, Thomas Spira és Tilkovszky Loránt művei voltak segítségünkre,⁴⁵ míg az 1945 utáni nemzetiségpolitikában Fehér István,⁴⁶ Föglein Gizella,⁴⁷ Gerhard Seewann⁴⁸ és Tóth Ágnes munkáira alapozhattunk.⁴⁹

Az országos ívű munkák gazdagságához képest a helyi, tudományos igényű munkák száma igen csekély. Vizsgált településeink közül a témával foglalkozó valóban tudományos munka csupán három helyen született: Dunabogdányban, Vecsésen és legutóbb Budaörsön. Dunabogdányból már említettük Bindorffer Györgyi munkáját, ezen kívül Liebhardt András készített egy OTDK dolgozatot a dunabogdányi németek 1945–1947 közötti történetéről, ez azonban tudomásunk szerint jelen pillanatban még kézirat és nem volt szerencsénk olvasni. Egy része megjelent a Rokfalussy Balázs által szerkesztett *Dunabogdány története* című feldolgozásban.⁵⁰ A vecsési németek deportálásának történetét valamint kitelepítését Pável Rita dolgozta fel szakdolgozatában, illetve a deportálás története olvasható az *Ember az embertelenségben* című munkában is.⁵¹ Budaörsön 2007-ben szerveződött egy helytörténeti kutatócsoport Grósz András vezetésével, melynek a jelen munka szerzője is tagja volt. Az eredményről a *Jogfosztások Budaörsön (1944–1948)* című, 2010-ben publikált, kétnyelvű tanulmánykötet tájékoztat.⁵²

⁴⁴ BALOGH–SIPOS 2002.

⁴⁵ BELLÉR 1973., BELLÉR 1975., PRITZ 1990.; PRITZ 2002.; SPIRA 1977., TILKOVSKY 1998.

⁴⁶ FEHÉR 1993.

⁴⁷ FÖGLEIN 2000., FÖGLEIN 2006.

⁴⁸ SEEWANN 2000.

⁴⁹ TÓTH 2003.

⁵⁰ http://www.dunabogdany.hu/data/cms639892/Dunabogdany_kozseg_tortenete_110126.pdf (Letöltés: 2012.08.23.)

⁵¹ PÁVEL 2001., FRÜHWIRTH–PÁVEL 2006.

⁵² Jogfosztások Budaörsön... 2010.

A helyi, tudományos igényű munkák másik csoportját azok a művek jelentik, melyek nem kifejezetten az ottani németiséggel, hanem a község történetével foglalkoznak. Ide soroljuk Hauser József *Budaörsi krónikáját*,⁵³ Horváth Lajos *Csobánka története* című könyvét⁵⁴ és a Lakatos Ernő által szerkesztett *Vecsés történetét*.⁵⁵ E három kötet eltérő módon foglalkozik a magyarországi német mozgalommal és a kitelepítéssel. Hauser József munkájában mindkét téma jelen van, ám annak ellenére, hogy levéltári forrásokat is használt, elsősorban személyes visszaemlékezésekre alapozott. Horváth Lajos kötete vázlatosan, levéltári forrásokat felhasználva írt a ki- és betelepítésekről. A Lakatos Ernő szerkesztésében megjelent könyv a levéltárosra jellemző precizitással íródott, ám a vecsési németek 1945 utáni kálváriájának csupán fél oldal jutott, az azt megelőző német mozgalomnak azonban nagyobb teret szánt.

Forrásértéke okán két könyv érdemel említést. Az egyik Greszl Ferenc nagykovácsi plébános naplója és a község Historia Domusának vonatkozó részei, melyek 2003-ban láttak kötet formájában napvilágot.⁵⁶ Felbecsülhetetlen értékű forrásról van szó, kutatásaink során többször ez jelentett eligazodási vagy kiindulási pontot. A másik munka, amely nem forráskiadványként született, hanem Vecsés betelepítésének 150. évfordulójára: Bilkei Gorzó János 1938-ban írt munkája Vecsésről.⁵⁷ Ebben monografikus részek és korabeli leíró részek kaptak helyet. Elsősorban a két világháború közötti társadalmi élet alakulásával kapcsolatban lehet a könyvet forrásként használni.

Ezeket kívül napvilágot láttak helyi, amatőr helytörténészekről származó munkák is.⁵⁸ Ezen munkák közös jellemzője, hogy a visszaemlékezéseket a történeti rekonstrukció szintjén tárgyalják, tehát szakmailag szakszerűlenek, viszont a helyi közösségben nagyon nagy jelentőséggel bírnak, és be kell ismernünk, hogy a helyi köztudat-formálásában sokkal hatékonyabbnak

⁵³ HAUSER 1985.

⁵⁴ HORVÁTH 1996.

⁵⁵ LAKATOS 1986.

⁵⁶ GRESZL 2003.

⁵⁷ BILKEI GORZÓ 1938.

⁵⁸ E tekintetben Budaörs élen jár. Kovács Józsefnek (KOVÁCS 2005) és Steinhäuser Klárának (STEINHÄUSER 2002., 2004., 2007., 2011.) köszönhetően számos könyv jelent meg a kitelepítésről, amelyeknek elsődleges forrásául interjúk szolgálnak. Csobánkán Franz Walper mint visszaemlékező írta meg munkáját úgy, hogy több korabeli forrást is felhasznált. (WALPER 1996.) Nagykovácsiban B. Szatmári Lajos munkáját említhetjük, aki nem kifejezetten a kitelepítéssel vagy a németekkel, de a község történetével foglalkozott, és azt több szegmensben tárgyalva tárja az olvasó elé. (SZATMÁRI 1991.) A pilisszentiváni menekültekről Bauer Georg írt egy rövidebb munkát a meneküléstől egészen az ottani beilleszkedésig tárgyalva az eseményeket. (BAUER 2006.)

bizonyulnak, mint a tudományos igényű munkák. Ebben az esetben azt gondoljuk, hogy a történész szakmának kötelessége és felelőssége a tudományos eredményeket népszerűsítő, ismeretterjesztő jelleggel is közzétetni, természetesen a visszaemlékezések tiszteletben tartásával és a lehetséges konfrontációk felvállalásával.

Módszertani kérdések

Célunk a politikatörténet, társadalomtörténet és egyháztörténet együttes művelése. Norbert Spannenberger a két világháború közötti magyar katolikus egyházzal írt monográfiája⁵⁹ önálló fejezetben tárgyalja a magyarországi németek és a katolikus egyház viszonyát, kellő köztörténeti beágyazottság híján azonban a súlypontok nem a megfelelő helyre kerültek. Az utóbbi években született munkák (Eiler Ferenc, Gonda Gábor, Grósz András, Tóth Ágnes írásai) a válás identitásmegőrző szerepét húzzák alá.⁶⁰ Az egyháztörténet és a magyarországi németek történetének összekapcsolása a már megjelent munkák ellenére még igen csak gyerekcipőben jár. Mivel az általunk vizsgált települések német lakossága római katolikus vallású volt, és mivel a hat település három egyházmegyéhez tartozott, ezért az Esztergomi Prímási Levéltárban, a Székesfehérvári Püspöki Levéltárban és a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban kutattunk, kiegészítve azt a korabeli *Új Ember* katolikus hetilap vonatkozó cikkeivel.

Forrásaink döntő többségét azonban a Pest Megyei Levéltár iratanyaga adja. Az 1918 és 1948 közötti vonatkozó iratanyagot különböző mélységekben tártuk fel, aszerint, hogy munkánk témájához, a kitelepítéshez időben távolabb vagy közelebb vagyunk. Így az 1918 és 1940 közötti időszakra vonatkozóan a főispáni, alispáni iratokat néztük át, 1940 és 1944 közöttre az előbbieken kívül a járási főszolgabíró iratait (néhány esetben azonban, ahol tisztázandó kérdések merültek fel a községi iratokat is megnéztük), az 1945 és 1948 közötti évekre pedig – szintén az előbbieken kívül – a községi iratokat, a helyi és megyei bizottságok iratait tártuk és dolgoztuk fel.

Emellett jelentős forrásokat használunk fel a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára iratanyagából (elsősorban a Miniszterelnökség, Belügyminisztérium, Külügyminisztérium, Földművelésügyi Minisztérium irataira támaszkodtunk), valamint a Politikatörténeti Intézet irataiból. Ezenkívül segít-

⁵⁹ SPANNENBERGER 2006.

⁶⁰ Gonda Gábor a pécsi egyházmegye területén végzett hasonló kutatásokat. Lásd GONDA 2012.

ségünkre volt a Magyar Államvasutak Zrt. Irattára, a Budaörsi és Nagykovácsi Római Katolikus Egyházközség Irattára, a Budaörsi 1. számú Általános Iskola Irattára és egyedülállóan értékes anyagokat őriz Fröhvirth Mihály – a vecsési Kulturverein elnöke – magánlevéltára, amibe betekintést nyerhettünk.

A levéltári forrásokon kívül a korabeli sajtóra is támaszkodunk, mindenekelőtt az országos pártok napilapjaira, illetve a már említett *Új Emberre*. Ezen kívül átnéztük a Volksbund napi- és hetilapjait, a *Deutsche Zeitung*ot és a *Deutscher Volksbotét*.

Mindezek mellett gazdag publikált forrásanyag is rendelkezésünkre áll. A teljesség igénye nélkül: minisztertanácsi jegyzőkönyvek, pártközi értekezletek jegyzőkönyvei, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, a népszámlálási kiadványok.

Könyvünk felépítésében a kronológiai és tematikai rendezőelvet keverten használjuk. A főfejezetek természetesen kronológiailag követik egymást, az egyes nagy fejezeteken belüli alfejezetek viszont tematikusan rendezettek. Az egyes települések történeteit nem külön esettanulmányokban írjuk meg, hanem a párhuzamosságra törekedve komparatív módszert használunk, mert úgy gondoljuk, ha regionalitásról van szó, akkor ez csak így kimutatható. Egy esetben teszünk kivételt: a *Kitelepítés* című fejezetben az egyes településeken lezajlott eseményeket lineárisan mutatjuk be, tehát minden település külön-külön alfejezetet kap. Erre azért van szükség, mert ezek a kitelepítések időben nem egyszerre, hanem egymás után következtek, így a végrehajtás során tapasztalható változásokat is nyomon követhetjük. Az első és az utolsó fejezetben társadalmi viszonyokat tárgyalunk, ezzel szeretnénk munkánknak keretet adni és hangsúlyozni azt, hogy a politikai döntések a társadalomban kulminálnak.

Az első fejezet a két világháború közötti időszakot öleli fel. Első alfejezete a társadalmi viszonyokról szól: a különböző demográfiai, foglalkozásstatistikai adatok alapján próbálunk képet formálni a korabeli helyi társadalomról. A gazdasági statisztikák eligazítást nyújtanak a gazdasági potenciálról. Az egyesületekkel külön foglalkozunk, mint a civil önszerveződés formáival. Különböző demográfiai adatok alapján próbálunk az asszimiláció-disszimiláció kérdésköréhez közelebb kerülni. A fejezet második alfejezetében pedig bemutatjuk a német mozgalom alakulását, a politikai folyamatok formálódását. Vizsgáljuk a helyi német lakosok kapcsolatát a saját nemzetiségi mozgalmukkal, ennek változását az idő során, a politika hatásának alakulását a helyi társadalomra. Külön górcső alá vesszük az iskolakérdést, mint a nemzeti identitás-megőrzés egyik bástyáját (a másik az egyház). Az iskolakérdés alakulásán keresztül pontosan lehet látni a német nemzetiségi mozgalom tendenciáit, irányait, erősödését, a „német/sváb kérdés” tökéletes indikátoraként szerepelt. Az egyházi

kérdésekkel ebben a fejezetben csak érintőlegesen foglalkozunk, mert a katolikus egyház és a magyarországi németek viszonyát a két világháború között Grósz András kollégánk vizsgálja.

A következő fejezetben a második világháború időszakát mutatjuk be. Ennek a nagy fejezetnek a felépítése tisztán kronologikus. A két nagy fejezet közötti cezúra esetünkben 1940. augusztus 31-e. Természetesen köztörténeti szempontból vagy 1939 szeptembere vagy 1941 júniusa jöhetne szóba, azonban mégsem ezekhez az időpontokhoz igazodunk, hanem a választóvonalat számunkra a német mozgalom tekintetében a második bécsi döntéssel egy időben megkötött bécsi német népcsoportegyezmény jelenti, ugyanis akkortól veszi át a Volksbund az egyedüli irányítást a magyarországi németek felett. A történeteknek ekkor három alappillére volt: a népcsoportegyezmény, a népszámlálás és az SS-toborzások/sorozás, így a fejezet vezérfonalát ezek adják. Fejezetünk fő kérdése: mennyiben volt a Volksbund (Serédi Jusztinián hercegprímás szavaival élve) „societas necessaria” vagy „societas voluntaria”? Elsősorban erre próbálunk válaszolni. Fejezetünk részét képezi az 1944. őszi-téli menekülés és evakuálás is, amivel a történettudomány még csak érintőlegesen foglalkozott. Ennek egyik oka nyilván a forráshiány is, amivel mi magunk is találkoztunk.

A harmadik fejezet a *Felelősségre vonás* címet viseli és tematikailag összetett, négy alfejezetből áll: malenkij robot, helyi közigazgatás alakulása, földreform és internálások. Ezzel a fejezettel a célunk azoknak a jogfosztó, jogkorlátozó intézkedéseknek a bemutatása, amelyek előkészítői voltak a kitelepítésnek, 1945 augusztusától pedig már konkrétan is a jövőbeni kitelepítés szellemében történtek. Mindezekkel együtt mondjuk – a fejezetben majd részletesebben –, hogy a Szovjetunióba való deportálást bár a kollektív felelősségre vonás jegyében zajlott, mégis élesen el kell különíteni az 1945 tavaszától kezdődő felelősségre vonástól; egyszerűen azért, mert más körülmények között más fél kezdeményezésére történt. A helyi közigazgatással azért foglalkozunk részletesen, mert annak szervei aktorai voltak az intézkedések végrehajtásának, befolyásolhatták azokat pozitív és negatív irányban is. A földreformmal már többen foglalkoztak (teljesség igénye nélkül: Donáth Ferenc,⁶¹ Somlyai Magda,⁶² Balázs Gábor⁶³), ám német viszonylatban csak kevesen (Tóth Ágnes a legbehatóbban⁶⁴). Mivel a földreform végrehajtását tekintjük a hazai németek kollektív büntetésében az első állomásának, ezért mindenképpen külön fejezetben tárgyaljuk. A németek

⁶¹ DONÁTH 1977.

⁶² SOMLYAI 1965.

⁶³ BALÁZS 2011.

⁶⁴ TÓTH 1993.

internálása szintén olyan szegmens, ami még alapos kutatásra vár, és úgy gondoljuk, hogy e téren is a lokalitástól kell elindulni, és sok-sok helyi tapasztalattól tudunk majd következtetéseket levonni.

Munkánk legnagyobb fejezete a kitelepítésről szól. Tagolását a kitelepítés szakaszai határozzák meg: a potsdami határozat, a kitelepítési rendelet és annak fogadtatása, a kitelepítés első hulláma, ideiglenes megrekedése, majd a második hulláma. A kitelepítés köztörténeti vonatkozásai alaposan feldolgozottak, ám úgy véljük, hogy a potsdami határozattal kapcsolatban felhasznált újabb források gazdagíthatják a szakmai eredményeket és a Potsdam-legendaként ismert diskurzushoz árnyaltabb képpel tudunk hozzájárulni. Ezen kívül a kitelepítés alakulását 1946 júniusától a nemzetközi politika szélesebb spektrumára nyitva próbáljuk értelmezni és magyarázni. A szakirodalom ebben a viszonyrendszerben ezt még nem tette meg, most mi ezt meg tesszük, mert azt gondoljuk, hogy a lényeges mozgatóerők nem Magyarországon, hanem az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti viszony alakulásában keresendők. Ebben az egyetemes-ségben helyezzük el az egyes településeken történeteket. Bár – mint említettük – lineáris feldolgozással, de a hasonlóságok és különbségek érzékeltetésével igyekszünk bemutatni az eseményeket. Külön figyelmet fordítunk arra, hogy a fejezet ne egyszerű eseménytörténet legyen, hanem a társadalomból jövő impulzusokat, akciókat és reakciókat megfelelően ábrázoljuk.

Munkánk fő gerincét jelentő *Kitelepítés* c. fejezetnek része egy rövidebb, de lényeges alfejezet: a *Betelepítések*. Ebben a részben is egyszerre jelennek meg eseménytörténet és társadalmi aspektusok. Azt vizsgáljuk, hogy mi alapján zajlottak a betelepítések, mik voltak a motivációk, és a telepítéspolitikai miért járt a nemzetgazdaságra súlyos következményekkel.

Végül a téma tárgyalását egy újabb társadalomtörténeti fejezettel zárjuk. Célunk ezzel az, hogy lássuk, honnan indultunk és hova jutottunk, és az eseményeket ebbe a keretbe ágyazva is tudjuk értelmezni.

A fejezet összegzésében pedig megpróbálunk válaszolni a feltett kérdésekre, és mondanivalónkat ezzel zárjuk.

* * *

Bevezetőnkben végül a fogalmi kereteket tisztázzuk: olyanokat, mint a német/sváb, kitelepítés/elűzés, deportálás/internálás, telepes kifejezések.

A német/sváb fogalompárból a németet használjuk a magyarországi németek esetében, mert a „sváb” megjelölés erős pejoratív értelemmel telítődött, vizsgált időszakunkban szitokszónak számított, és sokan a magyarországi németek közül most is sértésnek veszik. Ezért, ha lehetőségünk van rá, kerüljük a „sváb”

szó használatát, néhány esetben azonban, ahol a források „vezetnek” minket, előjön ez a fogalom is, abból a célból, hogy mindinkább érezzük a korabeli hangulatot.

A kitelepítés/elűzés fogalmak használata már az 1980-as években szakmai viták tárgyát képezte. Ennek elsődleges oka a két fogalom eredete: a korabeli magyar közbeszédben, politikai diskurzusban, jogszabályokban mindenütt a ki-, illetve az áttelepítést használták. Németországban pedig minden német, aki a délkelet-európai államokból került oda, „Flüchtling” (menekült) majd később „Vertriebene” (elűzött) volt. Sem a korabeli német hatóságok, sem később a német történettudomány nem különítette el élesen azon németeket, akik a szovjet front elől menekültek vagy akiket evakuáltak; akiket Csehszlovákia és Lengyelország a „wilde Vertreibung” keretében mindenféle jogszabály és nemzetközi felhatalmazás nélkül valóban elűzött; és akiket már Potsdamot követően telepítettek ki. A három ország közül egyedül Magyarországon nem volt Potsdam előtt kitelepítés és egyedül Magyarországon alkottak jogszabályt és hoztak kitelepítési rendeletet. Mindezek alapján nem szeretnénk a német történettudomány fogalmi zavarának útvesztőjébe kerülni, ezért a magyar historiográfia által használt és elfogadott „kitelepítés” fogalmat használjuk.

További tisztázandó fogalmak a deportálás és az internálás. Egyes korabeli források és ennek nyomán az orosz és a német történészek némelyike a polgári személyek Szovjetunióba való hurcolását internálásnak nevezi. V. B. Konaszov és A. V. Terescsuk ezt nagyon pontosan definiálják is: „Internálás: az egyik hadviselő fél által a másik fél polgári személyeinek, ill. egy semleges állam által a harcban álló feleknek az ő területén tartózkodó, katonai szolgálatot teljesítő egyéneinek kényszerlakóhelyre telepítése értendő alatta.”⁶⁵ A 2011-ben megjelent *Lexikon der Vertreibungen* ugyanezt a kifejezést használja.⁶⁶ Azzal együtt, hogy elfogadjuk a kifejezés használatának jogosságát és helyességét, mégsem az internálás, hanem a deportálás fogalmat használjuk arra az eseményre, amikor polgári személyeket hurcoltak munkaszolgálatra a Szovjetunióba egy megszállt állam területéről. Indokunk az, hogy Magyarországon a deportálás kifejezés az elfogadott és használt, míg az internálás alatt a személyek rendőrhatalom őrizer alá vételét értjük. Munkánkban mindkét eseményről szó van, ezért az egyértelmű elkülönítés érdekében döntöttünk e szóhasználat mellett.

A magyarországi németek helyére betelepített magyarokat nevezzük telepeseknek, egyszerűen azért, mert a korabeli szóhasználatban ez volt az elterjedt és a szakirodalomban is ez használatos.

⁶⁵ KONASZOV – TERESCSUK 2004. 385.

⁶⁶ *Lexikon der Vertreibungen*... 2011.

1. A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK HELYZETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A magyarországi németek kitelepítése a második világháborút követően a kollektív felelősségre vonás alapján történt. Hazaárulással vádolták őket a nemzetsocializmus kiszolgálásáért. Sokszor pusztán identitásuk, anyanyelvük megvallása is bűnnek számított. A gyökerek tehát mélyen a Horthy-rendszerben keresendőek, ezért szükségesnek látjuk ezen időszak vizsgálatát is elvégezni, szem előtt tartva természetesen azt, hogy a kor nemzetiségpolitikájának az eredője is mélyebbre nyúlik vissza.

Gondolatmenetünknek kiindulópontja az az ellentmondásos helyzet, amelyben egyfelől a hazai németiség egyéni és kollektív jogainak csorbítását sérelmezte és a magyarországi nemzetiségpolitikát ostromozta, másfelől viszont a magyar közgondolkodást a pángermán agitációtól való félelem jellemezte, különösen a népi írók beszéltek a németek dunántúli térnyeréséről.¹ Ennek megfelelően górcső alá kell vennünk a németiség politikai, társadalmi, gazdasági szerepét, és ezek segítségével próbáljuk meg az ellentmondás feloldását.

Mivel a magyarországi kisebbségek sorsának alakulását „döntő mértékben gazdasági, társadalmi helyzetük határozta meg”,² ezért először ennek felvázolása szükséges.

1.1. Társadalom és gazdaság a két világháború között

A trianoni békeszerződés következtében a területveszteségek miatt kétmillióról 551 000-re csökkent a magyarországi németek létszáma, de így is a legnagyobb (csonka-) magyarországi nemzetiség maradt (6,9%).³ Legnagyobb arányban Baranya, Bács-Bodrog és Tolna vármegyékben éltek (25–35%), számszerűleg azonban Pest-Pilis-Solt-Kiskun (továbbiakban: PPSK) vármegyében voltak jelen a legtöbben (101 052 fő), tehát a németek majd 1/5-e, arányaikban pedig a vármegye lakosságának 7,4%-át adták és mind számszerűleg, mind arányait

¹ ILLYÉS 1933., KOVÁCS 1937.

² BELLÉR 1973. 645.

³ Németek aránya az összlakosságon belül: Csehszlovákia 22,5%, Románia 4,1%, Lengyelország 3,9%, Jugoszlávia 3,6%. Lásd ROMSICS 1998. 206–220.

tekintve a vármegye legnagyobb nemzeti kisebbségének számítottak.⁴ Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint a német anyanyelvűek száma tovább fogyatkozott (478 000-re), ám amint azt Föglein Gizella egyik tanulmányában találóan jegyzi meg: „[...]a „száraz” adatok vagy a meglepő mutatók sohasem az abszolút helyzetet fejezik ki, azok mindenkor csupán tájékoztatnak, így a népszámlálási eredmények valamiképpen mindig az adott történelmi-politikai viszonyok sajátos tükröződései.”⁵ Ezekből az adatokból tehát azt láthatjuk, hogy 1930-ban a magyarországi németek egy része úgy gondolta, hogy inkább magyar anyanyelvűnek vallja magát. Ha egy pillantást vetünk a többi nemzetiségre, akkor ez mindinkább nyilvánvaló:

1. sz. táblázat: A népszámlálások anyanyelvi adatai (1920–1941)⁶

Népszámlálás	Magyar		Német		Szlovák		Román		Horvát		Szerb	
	Magyar.	PPSK	Magyar.	PPSK	Magyar.	PPSK	Magyar.	PPSK	Magyar.	PPSK	Magyar.	PPSK
1920	7 147 053	1 019 032	551 211	101 052	141 882	27 699	23 760	610	36 858	592	17 131	2 687
1930	8 001 112	1 243 629	478 630	93 875	104 819	18 802	16 221	353	27 683	443	7 031	1 773
1941	8 655 798	1 420 323	477 491	94 134	75 877	9 830	14 142	328	21 395	282	5 442	1 448

Tárgyalt korszakunk egészére elmondható tehát, hogy míg a magyar anyanyelvűek száma folyamatosan nőtt, addig minden más anyanyelvűé csökkent. Egyedül a német kisebbség volt az, amelyiknél ez a csökkenés megállt, és egyes településeken – mint pl. a vizsgált községekben – disszimilációs folyamatokat is megfigyelhetünk. Ennek okai döntően politikaiak, melyeket a következő fejezetben tárgyalunk.

Az adatokból megállapíthatjuk tehát, hogy míg 1930-ig a Pest megyei németek száma és azon belül az egyes településeké is együtt haladt az országos tendenciával, addig a vizsgált korszakunk végére némiképp módosult a viszony, mert 1941-ben megyei szinten növekedett a létszám, községi szinten pedig még az 1920-as adatoknál is magasabb létszámot mutatott. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a német- mozgalom radikális irányvonalának Budapest

⁴ A második legjelentősebb kisebbség a szlovák volt. A 141 882 szlovák anyanyelvű személyből 27 699-en PPSK vármegyében laktak. Az adatokat lásd MSK 69.

⁵ FÖGLEIN 2005. 366.

⁶ Forrás: MSK 69., MSK 83., Az 1941. évi népszámlálás... 1976. A táblázatot a szerző állította össze.

környékén nagyobb táptalaja volt, mint országos átlagban. Ennek okaira szintén a következő fejezetben fogunk kitérni.

2. sz. táblázat: A magyar és német anyanyelvűek számának alakulása (1920–1941)⁷

Település	1920		1930		1941	
	magyar	német	magyar	német	magyar	német
Budaörs	530	7 418	1 897	7 105	1 349	8 448
Csobánka	142	1 108	150	1 297	185	1 337
Dunabogdány	695	2 329	1 009	2 078	634	2 313
Nagykovács	107	2 122	217	2 363	380	2 492
Pilisszentiván	429	1 629	1 265	1 534	600	1 656
Vecsés	6 533	2 779	10 339	2 576	15 049	3 363

3. sz. táblázat: A német anyanyelvűek aránya korcsoportok szerint országosan (1920–1941)⁸

Korcsoport	1941		Korcsoport	1920	1930
	anyanyelv	nemzetiség			
			3 éven aluli	6,2	4,9
0–4 éves	4,6	3,1	3–5 éves	5,3	5
5–9 éves	5	3,4	6–11 éves	5,8	5
10–14 éves	5,2	3,5	12–14 éves	6	3,9
15–19 éves	5,2	3,3	15–19 éves	6,4	4,5
20–29 éves	4,7	2,9	20–29 éves	6,8	5,1
30–39 éves	5,4	3,4	30–39 éves	6,9	5,4
40–49 éves	5,8	3,4	40–49 éves	7,8	5,8
50–59 éves	6	3,4	50–59 éves	8,3	6,9
60–69 éves	5,7	4,2	60–69 éves	8,7	7,5
70–79 éves	7,9	6,5	70–79 éves	9,7	7,9
80 éven felüli	7,8	3,9	80–89 éves	9,9	8,3
Ismeretlen korú	3,1	2,5	90–9 éves	8,3	7,2
			100 éven felüli	1	3
			Ismeretlen korú	5,1	5,8

⁷ Forrás: MSK 69., MSK 83., Az 1941. évi népszámlálás... 1976. A táblázatot a szerző állította össze.

⁸ KOVÁCS 1936. 42., az 1941-es táblázatot a szerző állította össze.

Kovács Alajos, aki 1936-ban tanulmányt írt a magyarországi németek helyzetéről,⁹ részletesen elemezte a németek kor szerinti megoszlását – többek között azt vizsgálva, hogy arányuk a különböző korcsoportokban hogyan mutatja az asszimiláció irányát és folyamatát. Az 1920-as és 1930-as népszámlálások adatainak egybevetésével kimutatta, hogy minden korcsoportban csökkent a németek aránya, ám az arányszám csökkenésének a mértéke különböző volt.

A legnagyobb arányszám-csökkenést a 12–14 éves korosztálynál láthatjuk, tehát a felsőbb éves tanköteles korú gyerekeknél. Egyetértünk Kovács Alajossal akkor, amikor ebben az iskolák magyarosító hatását látta. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy már a középkorúaknál is (40–49 év), de leginkább az idősebb korosztálynál (50–60 éven felüliek) a németek az országos arányukhoz (1920: 6,9%; 1930: 5,5%) képest felülreprezentáltak. Nyilvánvaló, hogy az idősebb korcsoport asszimilálódik kevésbé, míg a fiatalabbak elsősorban az iskola és a karrierépítés miatt gyorsabban. Hiba lenne azonban csak az asszimilációra következtetni ezekből az adatokból, különösen, ha megnézzük azt is, hogy 1941-ben melyik korcsoportban vallják többen magukat német nemzetiségűnek.

4. sz. táblázat: A német nemzetiségűek aránya a német anyanyelvűek körében korcsoportonként országosan (1941)¹⁰

Korcsoport	Százalék
0–4 éves	69,4
5–9 éves	69,2
10–14 éves	68,1
15–19 éves	65,9
20–29 éves	62,8
30–39 éves	64,4
40–49 éves	60,4
50–59 éves	59,7
60–69 éves	59,9
70–79 éves	59,1
80 éven felüli	53,5
Ismeretlen korú	82,4

Ebből azt állapítjuk meg, hogy az idősebb korosztályból kevesebben vallották magukat német nemzetiségűnek, mint a fiatalabból. Ezután semmiképp sem

⁹ KOVÁCS 1936. 14., 42.

¹⁰ Az 1941. évi népszámlálás... 1983. A táblázatot a szerző állította össze.

mondhatjuk azt, hogy a német anyanyelvűek összlakosságon belüli korcsoportonkénti aránya pontosan eligazít bennünket az asszimiláció–disszimiláció kérdésében. Úgy gondoljuk, hogy a németiség kedvezőbb halandósága esik nagyobb súllyal latba az arányszámok változásánál. Azt viszont nagyon világosan láthatjuk, hogy az 1920-ban a 40–49 éves korosztály az, amely 1941-re sem disszimilálódik, hanem a leginkább asszimilálódó népesség, tehát az a korosztály, amely a dualizmus időszakában nevelkedett, alapozta meg az egzisztenciáját, alapított családot, akiken már nem fogott ki a két világháború közötti időszak változó szele.

Községi szinten nincsen kimutatás arról, hogy a német anyanyelvűek körében milyen volt a kor szerinti megoszlás, a községek összlakosságára nézve viszont igen (lásd 1. számú melléklet). Ebből mondhatjuk, hogy a vizsgált településeken a 14 évnél fiatalabb gyerekek aránya az összlakossághoz képest 30–37% között mozgott. Ennél alacsonyabb arány Vecsésen volt tapasztalható (27,9%), ami kb. megfelel az országos aránynak (27,5%). Tehát ezeken a településeken több gyerek volt, mint országszerte, ami nyilván azzal is összefüggött, hogy községekről volt elsősorban szó és nem városokról, ahol a születések száma alacsonyabb.¹¹

A tekintetben pedig, hogy a német anyanyelvűek közül mennyien vallották magukat 1941-ben német nemzetiségűnek is, az alábbiakat láthatjuk:

5. sz. táblázat: A német nemzetiségűek aránya a német anyanyelvűek körében (1941)¹²

Országos	64%
PPSK vm.	48%
Budaörs	86%
Csobánka	86%
Dunabogdány	74%
Nagykovácsi	66%
Pilisszentiván	66%
Vecsés	15%

A megyei adatok az országos adatok alatt maradnak, a Buda környéki településeken azonban igen öntudatos németek éltek a Volksbund nagy megelégedésére. Vecsés kivételével minden településen a megyei átlagnál jóval többen vallották magukat német nemzetiségűnek. A magyarországi német sajtó többször

¹¹ A születések számának alakulásáról, a születésszabályozásról lásd GYÁNI 2001. 203–204.

¹² Az 1941. évi népszámlálás... 1976.

is elismerően szolt a budaörsi és pilisszentiváni csoportokról. A vecsési adatokban jelentős szerepe volt annak, hogy a németek ezen a településen kisebbségben voltak, a nemzetiségi mozgalom is csak 1935-től indult meg Kussbach Ferenc országgyűlési választási kampánya miatt, a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (továbbiakban: MNNE) is csupán 1937-ben tudott megalakulni és plébánosuk Fehér János is a magyarosító törekvéseket segítette.¹³

Ahhoz azonban, hogy ezt az országos 64%-ot reálisan értékelni tudjuk, figyelembe kell vennünk, hogy a többi kisebbség esetében hogyan alakult ez az arányszám. A szlovákoknál ez 22%; a horvátoknál 12,2%; a bunyevácoknál, sokácoknál, dalmátoknál, illíreknél 9,2%; a szerbeknél 66,7%, a románoknál 53,4%. A vizsgált községek közül Csobánka volt nemzetiségileg kevertnek tekinthető, mert itt a németeken kívül, jelentős számú szlovák és szerb kisebbség is élt.¹⁴ Míg ezen a településen a német anyanyelvűek 86%-a vallotta magát német nemzetiségűnek, addig a szlovák anyanyelvűek 3,4%-a szlováknak, a szerb anyanyelvűek pedig 16,3%-a szerbnek. A különbség tehát igen szignifikáns, és mutatja azt, hogy a nemzetközi politika hatása községi szinten is látványosan megnyilvánult. Amíg tehát a hivatalos német birodalmi politika azon sopánkodott, hogy miért ilyen nagy az olló a német anyanyelvűek és a német nemzetiségűek között, addig azért nem ártott volna egy pillantást vetni a többi kisebbségre és a német kisebbség helyzetét az adott körülmények között értékelni és nem az utódállamok németjeivel összehasonlítani. Nem tagadjuk: természetesen arra is szükség volt.

Ha a beolvadás kérdését tovább vizsgáljuk, akkor érdemes összevetni az anyanyelvi adatokat a vallással:

6. sz. táblázat: A német anyanyelv egybevetve a vallással (1920–1941)¹⁵

Nép- szám- lálás	Római katolikus		Református		Evangélikus	
	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK	Magyaro.	PPSK
1920	448 049 8,8%	93 589 11,4%	7 723 0,5%	734 0,4%	75 229 15,1%	5 110 6,7%
1930	392 255 7,0%	87 420 8,9%	7 201 0,4%	820 0,3%	67 891 12,7%	4 693 5,2%
1941	395 814 6,5%	n.a.	6 866 0,4%	n.a.	67 792 12,2%	n.a.

¹³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 3/1937

¹⁴ A csobánkai szlovák anyanyelvűek száma: 1920: 188; 1930: 199; 1941: 174; 1941-ben szlovák nemzetiségű: 6 fő. Csobánkai szerb anyanyelvűek száma: 1920: 184; 1930: 99; 1941: 80; 1941-ben szerb nemzetiségű: 13 fő. Lásd MSK 69., MSK 83., Az 1941. évi népszámlálás... 1947.

¹⁵ MSK 73. és 83. kötet; Az 1941. évi népszámlálás... 1983. A százalékok a német anyanyelvűek arányát mutatják az egyes felekezeteken belül. A táblázatot a szerző állította össze.

A táblázatból kitűnik, hogy a magyarországi németek zöme római katolikus vallású volt, szám szerint jóval kevesebben voltak evangélikusok és ennél is kevesebben reformátusok. Ugyanakkor, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes felekezeteken belül mennyi volt a német anyanyelvűek száma, akkor mondhatjuk, hogy az evangélikusok között volt a legtöbb német anyanyelvű személy (12,7%).¹⁶ A református németek száma folyamatosan csökkent (kivétel a vármegye, ahol szám szerint ugyan növekedtek, de arányaikban csökkentek), tehát az asszimiláció az ő körükben a legjelentősebb. A római katolikusok és az evangélikusok esetében azonban a német anyanyelvűek számának változása megfelelt a népszámlálás anyanyelvi adatainak változásával. Tehát náluk az 1920-as évek asszimilációs tendenciáját az 1930-as évek disszimilációja követte.

Érdemes azonban összevetnünk az 1941. évi népszámlálás nemzetiségi adatait a vallással. A római katolikusok közül német nemzetiségűnek vallották magukat 242 744-en (a német anyanyelvűek 61,3%-a), reformátusok közül 4 816-an (70,1%), az evangélikusok közül pedig 52 566-an (77,5%). Egyértelműen megállapíthatjuk tehát, hogy a római katolikus németek, bár anyanyelvükben disszimilálódást mutattak, mégis a legkevésbé vallották magukat német nemzetiségűnek. Míg a folyamatosan csökkenő számot mutató német reformátusok és evangélikusok jóval öntudatosabbak voltak. Külön kutatási témát érdemelne a három egyház viszonya a hazai németekhez ebben az időszakban,¹⁷ ennek híján azonban csak azt tudjuk mondani, hogy ezeknek az adatoknak a háttérben nyilván szerepet játszott az is, hogy a római katolikus egyház a másik két felekezethez képest hierarchikusabb felépítésű, tehát a magyarosítást is könnyebben véghez tudták vinni. A református egyházon belül a németek olyan csekély arányt képviseltek, hogy ebből a szempontból valószínűleg marginális problémát jelentettek. A német evangélikusok pedig többnyire az ország azon részein éltek (nyugati, déli határszél), ahol az elszakított területek németiségével való könnyebb érintkezés folytán sokkal öntudatosabban próbálták nemzetiségüket megőrizni.¹⁸

PPSK vármegyében a németek körében egyértelműen a római katolikus egyház volt a domináns. A reformátusok száma viszont, eltérően az országos

¹⁶ KOVÁCS 1936. 16.

¹⁷ A magyarországi németek és a római katolikus egyház közötti viszonyt Grósz András vizsgálja doktori munkája során. Helyi szinten vizsgálta az evangélikus egyház és a németiség viszonyát Eiler Ferenc: EILER 2011.

¹⁸ A legtöbb evangélikus és református Tolna megyében élt (4 699 református, 19 738 evangélikus, 41 690 római katolikus), jelentős számú evangélikus élt még Somogy és Sopron megyében. Lásd MSK 96.

tendenciától, a megyében nőtt. Az általunk vizsgált településeken a német lakosság római katolikus vallású volt.¹⁹

7. sz. táblázat: A lakosság vallási megoszlása (1920–1941)²⁰

Település	Népszámlálás	r. kat.	g. kat.	református	evangelikus	görög keleti	izraelita	egyéb
Budaörs	1920	7 829	2	105	18	2	1	0
	1930	8 769	2	167	51	2	1	14
	1941	9 509	25	213	45	6	5	0
Csobánka	1920	1 411	1	15	7	189	0	0
	1930	1 705	1	19	2	98	1	0
	1941	1 817	0	6	0	82	0	0
Dunabogdány	1920	2 869	1	148	8	0	1	0
	1930	2 965	2	121	6	0	0	1
	1941	2 808	0	137	6	0	0	0
Nagykovácsi	1920	2 211	0	7	15	0	7	0
	1930	2 537	0	30	8	0	11	1
	1941	2 805	4	44	11	3	5	10
Pilisszentiván	1920	2 104	19	32	12	3	3	0
	1930	2 613	15	135	39	1	5	2
	1941	2 201	5	66	6	0	5	2
Vecsés ²¹	1920	8 183	50	698	257	16	187	0
	1930	10 904	96	1 292	489	16	166	43
	1941	15 077	113	2 207	811	39	190	11

Arányait tekintve a római katolikuson kívül jelentősebb felekezetnek számított Csobánkán a görög keleti vallás, Vecsésen pedig a református. Csobánkán a szerb lakosok voltak görög keletiek és esetükben a vallási hovatartozás

¹⁹ Községi szinten az anyanyelvet és a vallást nem vetették egybe, de a lakosságszámból és a községi anyanyelvi adatokból ez egyértelműen megállapítható.

²⁰ MSK 69., MSK 83., Az 1941. évi népszámlálás... 1976. A táblázatot a szerző állította össze.

²¹ Vecsésen az első világháborút megelőzően három vallásnak voltak egyházközségei: a legősibb a betelepített németek által 1797-ben alapított Vecsés Falusi Római Katolikus Egyházközség volt, ezután a 19. század derekán (1840 körül) jött létre az Izraelita Hitközség, majd 1910-ben két újabb egyházközség alakult: a Vecsés Ganztelepi Római Katolikus Egyházközség és a Vecsési Református Egyházközség. A világháborút követő bevándorlások hívták életre az evangélikusok helyi egyházát (1923), a harmadik katolikus egyházközséget (Vecsés Telepi – 1925), a baptista gyülekezetet (1927), majd a reformátusok is bővültek egy főkegyházal (1933). Lásd BILKEI GORZÓ 1938. 128–130.

zás erős identitásmegőrző jelleggel bírt. Vessük össze a görög keletiek számát a 14. lj.-ben feltüntetett szerb anyanyelvűek számával! Ez esetben biztonsággal állapíthatjuk meg az egyház identitásmegőrző szerepét. Ennek fényében árnyaljuk Gyáni Gábor azon megállapítását, hogy „[...] a múlttól eltérően a felekezet és az etnikum társadalomszerkezeti egybeesése szintén sokat veszített addigi jelentőségéből”.²² Országos viszonylatban ez valóban így van, de – mint látjuk – helyi kivételek mindig akadhatnak. Csobánkán a görög keleti egyház tagjainak létszám-csökkenését vélhetőleg sokkal inkább a Gyáni által is említett elvállaltalanodás, vallási közönyösség idézte elő, és ez együtt járt az etnicitás marginalizálódásával is. A római katolikus egyház esetében a helyi plébánosnak volt befolyása a német mozgalom alakulására. Vecsésen Fehér János plébános meg akarta akadályozni a B-típusú iskola bevezetését, Budaörsön Aubermann Miklós vezetésével pedig aláírást gyűjtöttek az A-típusú iskola bevezetésére.²³ A nagykovácsi plébánost, Greszl Ferencet, vagy a dunabogdányi plébánost, Hufnagel Jánost a két világháború között többször pángermán érzelműnek titulálták. E két esetben is a megítélés egyik sarkalatos pontja az oktatás volt illetve az istentiszteletek nyelve volt.²⁴ (A kérdés tárgyalására a következő fejezetben részletesen kitérünk.)

Az oktatás nagyban befolyásolja a társadalom műveltségét, ezért érdemes megnéznünk azt, hogy a német mozgalom vezetői által sokszor valóban jogosan bíralt iskolarendszer mégis milyen eredményeket produkált.

²² GYÁNI 2001. 215.

²³ A-típusú iskola: nemzetiségi tannyelvű, B-típusú iskola: vegyes tannyelvű (nemzetiségi és magyar), C-típusú iskola: nyelvtanító iskola, amelyben magyar volt a tanítási nyelv, a nemzetiségi nyelvet idegen nyelvként tanulták a diákok.

²⁴ Greszl Ferenc többször került a helyi közigazgatás látókörébe: A *Die Getreuen* c. német hetilap 1928. évi 1. számában egy cikket írt, amelyben a magyarországi kisebbségi politikát ostromozta (PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 88/1940), 1936-ban legitimizmus vádolták (PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923). Greszl Ferenc 1938 elején a nagykovácsi iskola igazgatói posztjának betöltésével kapcsolatban került összefüggésbe a községi vezetőjegyzővel, majd 1940 tavaszán konkrétan meg nem határozott indokkal szintén pángermán érzelműnek kiáltják ki (PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 88/1940). Hufnagel János ellen pedig azt hozták fel, hogy 1926-ban az MNNE-nek átadott egy helyiséget, ugyanakkor viszont a jelentés szerint a leventéket magyar szellemben oktatta. (PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 10/1936)

8. sz. táblázat: A magyar és német anyanyelvűek iskolai végzettsége százalékban (1920; 1930)²⁵

Nép- szám- lálás	Főiskolát végzett				Középiskolát végzett				Elemi iskolát végzett				Analfabéta			
	magyar		német		magyar		német		magyar		német		magyar		német	
	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK	Országos	PPSK
1920	1	0,6	0,4	0,2	7,7	6,6	4,9	2,8	38,4	52,2	66,3	63,5	22,5	24,2	16,3	19,1
1930	1	0,7	0,3	0,2	8,9	9,1	5	3,5	54,5	53,9	67,2	67,1	20,1	20,1	16,1	16,7

A táblázatból jól láthatjuk, hogy a felső- és a középfokú oktatásban a német anyanyelvűek aránya messze elmaradt a magyar anyanyelvűekhez képest. Ebből azonban messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, mert a német anyanyelvűek döntően agrárlakosoknak számított, és annak jóval kisebb lehetőségei voltak tanulmányaik továbbfolytatására. Akkor tudnánk bármi megállapítást tenni, ha a falvakban élő magyar agrárproletariátussal vetnénk össze őket, ilyen adatsor azonban nem készült.²⁶ Az értelmiségi rétegbe való társadalmi mobilitás az egész korszakban nagyon nehéz volt az agrárproletariátus köréből.²⁷ Az viszont jól látszik, hogy elemi iskolát a németajkúak nagyobb aránya végzett, és nyilván ezzel is összefüggésben csekélyebb mértékű volt körükben az analfabetizmus is, mint a magyar anyanyelvűek között. A németajkúak híján voltak ugyan a kisebbségi iskoláknak, a társadalom nagy részéhez viszonyítva mégis kedvezőbb műveltségi fokon álltak. Ha innen nézzük a középiskolai és felsőoktatási helyzetüket, akkor bizony e téren valóban lehetett bíráltni a magyarországi iskolarendszert. Nyilván az iskolai műveltség ez esetben szorosan összefüggött azzal, hogy a német anyanyelvűek mennyire bírták a magyar nyelvet.

A 9. táblázatból kitűnik, hogy a lakosok zöme tudott magyarul – természetesen ennek szintjét a népszámlálás nem tudta mérni. Az is világosan látszik, hogy a lakosság magyarul tudása egyre inkább javuló tendenciát mutatott. A legnagyobb változást Pilisszentivánon tapasztalhatjuk. Vecsésen a németek kisebbségben éltek, tehát nyilván nekik kevésbé jelenthetett problémát a magyar nyelv megtanulása. A legkisebb változást Nagykovácsinál láthatjuk – ennek okát további kutatásokkal lehet majd feltárni. Általánosságban elmond-

²⁵ MSK 73., MSK 96.

²⁶ Az oktatás társadalomtörténeti megközelítése még „gyerekcipőben” jár a magyar historiográfiában. Ezért úttörő jelentőségű a következő tanulmánykötet: KÖVÉR 2006.

²⁷ 1930-ban a hét éven felüli népesség egészét tekintve 10% volt az analfabéták aránya, ellenben a gazdasági cselédekénél 22,2%, a napszámosok körében 18,6%. GYÁNI 2001. 335.

ható, hogy a magyar nyelvű oktatás nem jelenthetett a németajkúak számára nagyobb nyelvi nehézséget, a nemzeti identitás csorbulását azonban annál inkább.

9. sz. táblázat: A lakosság magyarul tudása százalékban (1920; 1930)²⁸

Település	Népszámlálás	Magyarul tud
Budaörs	1920	52,6
	1930	73,3
Csobánka	1920	55,6
	1930	77,9
Dunabogdány	1920	86,1
	1930	89,5
Nagykovácsi	1920	61,6
	1930	69,6
Pilisszentiván	1920	63,4
	1930	91,9
Vecsés	1920	93,1
	1930	98,1
Pest megye	1920	96,6
	1930	98,2
Országos	1920	96,8
	1930	98,0

A németek zöme községben élt, őstermeléssel foglalkozott. Országos arányánál lényegesen nagyobb aránnyal voltak jelen a németek a bányászatban és a kohászatban, ez volt tekinthető a „legnémetebb” foglalkozási ágban. Ez természetesen összefüggésben van azzal, hogy szénbányáink jórészt német többségű települések közelében voltak (a vizsgált települések közül Pilisszentiván volt ilyen). A legnagyobb foglalkozási ágban, az őstermelésben a németek szintén magasabb aránnyal szerepeltek. Kovács Alajos említett tanulmányában azt állapította meg, hogy minden foglalkozási csoportban a németek körében az önállóak többen voltak, mint a segédzemélyzet, és ez feltétlenül a többségi nemzethez, a magyarsághoz viszonyított kedvezőbb szociális és vagyoni helyzetre utalt.²⁹ Valóban ez volt a helyzet az őstermelésben,

²⁸ MSK 69., 83.

²⁹ KOVÁCS 1936. 24.

ami szám szerint és arányaiban is a társadalom zömét foglalkoztatta, de a második legerősebb foglalkozási ágra az iparra, ez már nem volt érvényes. Itt – ugyanúgy, mint a magyar anyanyelvűek körében – a segédszemélyzet száma meghaladta az önállókét. Országos arányuknál a németek, a magyar anyanyelvűekhez viszonyítva, nagyobb arányban dolgoztak napszámosként, házi cselédként valamint az iparban is. Ezeket a tényezőket is figyelembe véve vitatható Kovács azon megállapítása is, hogy a németek a magyarokhoz viszonyítva kedvezőbb szociális és vagyoni helyzetben éltek. Ha az őstermelést tekintjük, akkor viszont feltétlenül igazat kell adnunk Kovácsnak és azoknak a népi íróknak is, akik a németek térnyeréséről írtak. A szellemi foglalkozásúak körében viszont nagyon alacsony volt az arányuk.³⁰ Az, aki a németek közül értelmiségi pályán helyezkedett el, többnyire már asszimilálódott, és ez már mutatja a nemzetiségi oktatáspolitikai hiányosságait és az 1907-ben meghozott, a szakirodalomban csak „Lex Apponyi”-ként emlegetett iskola-rendelet káros hatását a hazai nemzetiségekre.³¹ A németiség körében az értelmiségiek alacsony száma azonban nem csupán nemzetiségi létükből adódott, hanem abból a feudális jegyeket hordozó társadalmi szerkezetből is, amelyben a magyar parasztság soraiból is csak keveseknek adatott esély értelmiségi pályára kerülni – amint erre már fentebb utaltunk.

Amit a fentiekben országos szinten elmondtunk, igaz PPSK vármegyére is. Annyit viszont mégis ki szeretnénk emelni, hogy a bányászatban és a kohá-

³⁰ A részletes foglalkozási adatokat lásd a 2. sz. mellékletben.

³¹ Lex Apponyi – 1907. évi 27.tc. Részlet: „17. § Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segínyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni. Ennek a szempontnak az egész tanításban érvényesülni kell; külső kifejezésül minden iskolában, jellegkülönbség nélkül, úgy a főbejárat fölött, mint megfelelő helyen a tantermekben Magyarország címere helyezendő el, a tantermekben a magyar történetből vett falitáblák alkalmazandók, nemzeti ünnepeken pedig az épületen a magyar nemzeti címeres zászló tűzendő ki. E jelvényeken kívül csak a törvényhatóság és a község címere és az iskola községi, illetőleg felekezeti jellegét a törvényesen megállapított kitételekkel megjelölő magyar nyelvű külső felirat és a tantermekben az illető hitfelekezet egyházi főpásztorainak arcképei, vallási jelvények, valláskegyeleti képek, és az oktatáshoz szükséges tanszerek alkalmazása van megengedve, melyek azonban idegen történeti vagy földrajzi vonatkozásokat nem tartalmazhatnak és csakis hazai készítmények lehetnek.

19. § A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részesülnek állami segélyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában a vallás- és közoktatásügyi miniszter által a hitfelekezeti iskolafenntartó meghallgatásával megállapított tanítási terv szerint és kijelölt órászámban oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.” Újra: BALOGH-SIPOS 2002.

zatban, valamint az iparban dolgozó németek aránya az országos szintnél is magasabb volt. Ebben nyilvánvaló szerepe volt a főváros közelségének, valamint a Buda környéki, pilisi bányáknak. Ha az asszimilációt vizsgáljuk, akkor felfigyelhetünk arra, hogy míg országos szinten minden foglalkozási ágban csökkent a németek száma, addig PPSK vármegyében az iparban foglalkoztatott németek száma nőtt. Mégsem mondhatjuk azt, hogy az iparban dolgozókat kevésbé érintette az asszimiláció, mert a társadalom egészére nézve erősödött az ipari szektor. Míg 1920-ban a vármegyében az iparban foglalkoztatottak 12%-a volt német anyanyelvű, addig 1930-ban csak 9%-a, annak ellenére, hogy számszerűleg növekedtek. Országosan azonban ez a számszerű növekedés sem figyelhető meg.

Községi szinten a foglalkozási adatokat nem vetették egybe az anyanyelvvel, mégis külön ki szeretnénk térni a vizsgált községek foglalkoztatási adataira. Mind a hat községre igaz az, hogy a keresők száma meghaladta az eltartottak számát – a megyei és az országos adatok ugyanezt mutatták. Pilisszentiván és Vecsés kivételével a többi községben az országszerte is legnagyobb létszámú foglalkozási csoport, az őstermelők domináltak a két világháború közötti időszak elején. Ez azonban az évek során változott: míg országosan és megyei szinten egészen a korszak végéig (jelen esetben adataink alapján 1941-ig) az őstermelők álltak első helyen, addig Csobánkán, Dunabogdányban és Pilisszentivánon már 1930-ra, Budaörsön pedig 1941-re az iparé lett a döntő szerep. Vecsésen pedig már 1920-ban is az iparból élők adták a lakosság többségét. Az iparosodás jellemző folyamat volt a tárgyalt időszak egészében, azonban nagyon eltérő mértékben. Megyei szinten az adatok sokkal lassabb iparosodási folyamatot mutattak, mint a vizsgált községekben (Budaörsön, Dunabogdányban, Nagykovácsiban, Vecsésen kétszeresére nőtt az iparosok száma 1930-ra, míg Csobánkán és Pilisszentivánon háromszorosára), országosan pedig ez a folyamat még lassabb volt. Míg a vármegyében 1941-re az őstermelők és az iparban dolgozók száma szinte kiegyenlítődött, addig országos viszonylatban ez utóbbiak száma az előbbieknél a felét sem érte el. Nagykovácsi és Dunabogdány kivételével a többi négy településen folyamatosan csökkent az őstermelők száma, míg országosan folyamatosan nőtt. A legdrasztikusabb csökkenés Budaörsön következett be (1920: 5084 fő, 1941: 3466 fő). Nagykovácsi a községek közül egyedülálló abban, hogy 1941-re az őstermelők száma nagyobb volt az 1920-as adathoz képest. Dunabogdányban pedig ugyan csökkent az őstermelők száma 1920 és 1941 között, de az 1930. évi mélypontról újra nőtt annak ellenére, hogy 1941-re csökkent a lakosság száma. Dunabogdány esetében egyértelműen arról volt szó, hogy azok az emberek, akik az 1920-as években az ipari

munkáért elhagyták az őstermelést, 1941-re újra az őstermelésben látták meg a megélhetés lehetőségét.

Nem lehet ezen mit csodálkozni: az 1930. évi népszámlálás ezen adataiban egyértelműen a világgazdasági válság következményeit láthatjuk. Tudjuk, hogy a válság leginkább a mezőgazdaságot sújtotta, az agrárrolló minden addiginál szélesebbre nyílt. A szegény sorsú parasztságnak nem volt más lehetősége, mint otthagyni a mezőgazdaságot és másutt keresni a megélhetést. A legnagyobb felvevő erő az ipar volt, de csak ott, ahol erre megvolt a lehetőség. A főváros környékén nyilván több lehetőség adódott, mint az ország többi részében. Tehát az itt élők számára nyílt egy menekülési útvonal, míg a többi paraszt számára nem. Ezzel magyarázható az, hogy országos szinten nem volt visszaesés az őstermelők számában, de a vizsgált településeken igen. Ezzel párhuzamosan az iparosodás is ebben a térségben volt az erőteljesebb. A világgazdasági válság és a főváros közelsége nagyban befolyásolta a társadalom átstrukturálódását és a paraszti társadalom felbomlását idézte elő. Aztán ahogy ez a válság megoldódott, a társadalom helyzete is konszolidálódott, egyes helyeken visszarendeződött, másutt pedig megállt vagy kisebb mértékben folytatódott az iparosodás.

Ám nem csupán a világgazdasági válság befolyásolta a magyar őstermelők társadalmi, szociális helyzetét, hanem – amint Gunst Péter hívta fel rá a figyelmet – „több speciális tényező is”.³² Így az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, ugyanis ezzel a magyar mezőgazdaság elvesztette osztrák és cseh felvevőpiacát, „Ausztia és Csehszlovákia vámkülfölddé változott”.³³ A világháborús konjunktúráig ez határozta meg a magyar mezőgazdaság helyzetét.

Kétségtelenül az ipar volt a legjelentősebb munkaerő felvevő szektor, ezen kívül azonban más foglalkozási ágakban is nőtt a dolgozók száma. Így a kereskedelem, közlekedés, közszolgáltatás és szabadfoglalkozásuk körében. A nem mezőgazdasági népességen belül markáns csoportot alkottak a kisiparosok, kiskereskedők. Tulajdonképpen a vidéki társadalomnak a húzóerejét ezek képezték, ide próbáltak felemelkedni mindazok, akiknek volt ambíciójuk.³⁴

A 10. táblázatból látható, hogy a segéd nélküli, legfeljebb az 1-5 segéddel rendelkező kisiparosok voltak a dominánsak. Bár a kisiparosokat is sújtotta a világgazdasági válság, a kisipar mégis biztosabb egzisztenciát nyújtott, mint a mezőgazdasági termelés, tehát a kisiparosi lét reális kitörési pont lehetett az agrárlakosság számára.

³² GUNST 2008. 158.

³³ Uo.

³⁴ HORVÁTH 1996. 148.

10. sz. táblázat: Az iparvállalatok száma (1930)³⁵

Település	segéd nélkül	1-2 segéd	3-5 segéd	6-10 segéd	11-20 segéd	20-nál több segéd
Budaörs	99	64	20	2	0	0
Csobánka	22	14	3	0	0	0
						2
Dunabogdány	65	23	4	0	0	(413 segéddel, mind férfi – Kőbánya)
						1
Nagykovácsi	35	16	3	0	0	(22 férfi segéddel – Mészégető)
						1
Pilisszentiván	16	15	2	0	0	(278 férfi és 12 nő segéddel – Kőszénbánya)
Vecses	184	91	14	6	0	0
PPSK	21 481	9 144	2 156	529	198	221
Országos	135 804	63 954	16 418	2 628	2 009	1 958

Ugyancsak az előbb említettek okán nőtt a napszámosok és a cselédek száma is. A legkiugróbb eredményt Budaörsön láthatjuk, ahol 1930-ra a napszámosok száma húszszorosára növekedett, de a többi településen is két-háromszoros volt a növekedés. A napszámosok egy része is a kisiparban nyert foglalkoztatást és lényegesen jobb dolguk volt, mint a mezőgazdasági napszámosoknak.

Külön szeretnénk szólni a bányászatról, mint a „legnémetebb” foglalkozási ágról. A bányászok száma országos szinten folyamatosan nőtt, ugyanakkor PPSK vármegyében számuk 1941-re megfeleződött. A dolgozatunkban vizsgált települések közül Pilisszentiván volt mondható egyértelműen bányásztelepülésnek. Míg 1920-ban a lakosság 74%-a bányászatból élt, addig 1941-ben már csak alig 28%-a, de ugyanilyen drasztikus csökkenést láthatunk Csobánkán, Dunabogdányban és Nagykovácsiban is. Ehhez azt kell hozzáfűznünk, hogy szintén a gazdasági válság hatására a bányák egy része bezárt, megnőtt a munkanélküliség.³⁶ Ezt az állapotot használta ki nagyon ügyesen a magyar-

³⁵ MSK 86. A táblázatot a szerző állította össze.

³⁶ A Budapestvidéki Kőszénbánya Rt. 1895-ben nyitotta meg üzemét. A bánya azonban az állítólagos szénhiány miatt leállt. 1928-ban Pilisszentivánon gróf Karátsanyi Guidó új bánya indult meg Hungária Kőszénbánya Rt. néven, amely jelentős szénmennyiségre bukkant – SzfvPL No. 4578–749/1949. Canonica Visitatio Pilisszentivánon. 1939-ben viszont a Budapestvidéki Kőszénbánya véglegesen bezárt, így a munkanélküliek száma jelentősen megnőtt. – PML V-1098-Cb 2. d. Elnöki iratok 54/1940 – Pilisszentiván

országi német mozgalom radikális szárnya, természetesen a nemzetiszocialista Németország jelentős anyagi segítségével.

A munkanélküliek számának csökkenését, az őstermelők segítségét tűzte ki céljául a Budapestvidéki Őstermelők Szövetsége is, amely kifejezetten német nemzetiségi színezetű volt. Az egyesület ügyvezető alelnöke Bleier Jakab veje, Kussbach Ferenc volt.³⁷ A szövetség működéséről nem igen tudunk, a forrásokból csupán annyi látható, hogy a főszolgabírók felhívják az alispán figyelmét, hogy figyelni kell rá, hogy évente tartanak tisztújító üléseket, melyeken a községek egy-egy gazdával képviseltetik magukat.³⁸

Az őstermelőket és az iparosokat voltak hivatva szolgálni a községekben működő pénzügyintézetek is. A budakörnyéki főszolgabíró jelentette az alispánnak, hogy nemzetiségi kérdésben ezek a pénzügyintézetek fontos szerepet játszanak, mert több helyütt szinte kizárólagossággal uralják a pénzpiacot. Szigorúan elzárkóztak attól, hogy vezetőségükbe középosztálybeli kerüljön.³⁹

A németiség anyagi, szakmai megerősítésén túl a mozgalom gondot fordított az új álláshelyek teremtésére is. A Budapest-vidéki németeknek nagy segítséget jelentett a Bosch Művek, amelynek igazgatója állítólag kapcsolatban állt németországi körökkel és munkalehetőséget akart kínálni a térség németajkú embereinek.⁴⁰

Ezek a támogatások mind arra irányultak, hogy hazájukban tartsák meg és erősítsék a németiséget, a segítségnyújtás másik formája pedig abban volt, hogy németországi munkát kínáltak a rászorulóknak. Munkavállalás céljából a németek lakta községekből többen elmentek Németországba vagy más nyugat-európai államba. 1933-ban a budaörsi canonica visitatio alkalmával feljegyezték, hogy 150 lány tartózkodik Belgiumban munkavállalás céljából.⁴¹ Így 1937-ben a budakörnyéki járás főszolgabírója jelentette, hogy Budaörsről 16–20 év közötti lányok nagy tömegben vándoroltak ki Belgiumba háztartási alkalmazottnak. Ők vélhetőleg Németországba mentek majd tovább.⁴² Ez nem egy egyszeri eset volt, mert 1939-es forrásokban újra előjött az ügy. A fiatalok engedély nélkül vándoroltak ki Németországba munkavállalás céljából. A főszolgabíró ezért utasította a budaörsi vezetőjegyzőt, hogy ezt mindenképp akadályozza meg, mert „nemzetgazdasági érdekből káros”.⁴³ A „kiszöktetést”

³⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 3/1937

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo. További német érdekeltségű cégek voltak még: a DDSG, az IG-Farben, a Steyr – Lásd: Akten... 1999. 308.

⁴¹ Egyházlátogatások Budaörsön 2003. 190.

⁴² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 3/1937

⁴³ PML V-1017 Cb 2. d. Budaörsi elnöki bizalmas iratok 53/1939

az egyébként szlovák származású Petruch Ignác⁴⁴ római katolikus segédlelkész propagálta és a későbbi helyi Volksbund-vezető Hoffmann János ügyvéd és Szailer István tanító segítettek, akik az útlevelek megszerzésében jártak közre. A kiszököttek legnagyobb része a városokban vagy azok közelében az építkezéseknél helyezkedett el. Azok, akik már itthon gyárakban dolgoztak mint munkások, kint ugyancsak gyárakban kaptak alkalmazást. Az is kitűnik azonban a jelentésekből, hogy sokan visszatértek, mert élelmezésük Németországban nem volt kielégítő.⁴⁵

A fentiek is alátámasztják, hogy a magyarországi németek döntő többsége agrárlakosságnak számított, ezért meg kell vizsgálnunk, hogy ez milyen gazdasági potenciált jelentett.

11. sz. táblázat: A földbirtokok száma (sz.) és nagysága (n.)
birtoknagyság-csoportok szerint százalékban (1935)⁴⁶

Település	1 kh-nál kisebb		1–5 kh		5–50 kh		50–100 kh		100–500 kh		500–1000 kh		1000–3000 kh	
	sz.	n.	sz.	n.	sz.	n.	sz.	n.	sz.	n.	sz.	n.	sz.	n.
Budaörs	55,5	8,8	38,1	28,8	6	18,2	0,2	4,9	0,1	6,8	0,2	32,4	0	0
Csobánka	61	9,2	32,4	20,3	6,2	23,5	0	0	0,3	21,9	0,1	25,1	0	0
Dunabogdány	54,9	5,7	34,7	16,5	9,5	19,9	0,4	6,3	0,3	11,9	0	0	0,1	39,8
Nagykovácsi	60,2	2,7	25,8	5,6	13,6	20,4	0	0	0,1	2,1	0,1	11,3	0,1	54,8
Pilisszentiván	63,1	6,3	32,3	15,7	3,9	16,7	0	0	0,3	12,9	0,3	48,4	0	0
Vecsés	79	9,1	14,6	19,9	6,2	33,1	0,1	1,7	0,1	8,2	0,1	7,5	0,1	20,6
PPSK	52,3	2,4	27,7	9,9	18,4	37,4	0,9	8,8	0,5	16,1	0,1	7,9	0,1	10,2
Magyarország	40,9	1,9	35	10,1	22,6	35,2	0,8	6,3	0,6	14	0,1	7,9	0,1	12,8

⁴⁴ Petruch Ignácot 1938 decemberében helyezték Budaörsre. Géczy István községi vezető-jegyző az alábbi jelentést tette róla: „Én úgy látom, hogy Petruch Ignác káplán semmi sorsközösséget nem érez a magyar hazával szemben. Magyarul egyáltalán nem beszél, az egyik r. kat. tanító (Csermely Géza) előttem odanyilatkozott, hogy őt pár alkalommal nevezett káplán felhívta, hogy az iskolai szünetben a gyermekekkel ne beszéljen magyarul, hanem németül. Petruch Ignác káplán [1939 – M.R.] február hó 19. napján kirándulást szervezett meg Etyek községbe. A kirándulásra magával vitte Szeiler [Szailer István tanító – M. R.] társaságához tartozó fiatalembereket, szám szerint cca. 30–35 személyt.” Petruchot Piribauer Károly „pángermán agitátor” fogadta, és vasárnap délután végigvonultak Etyeken Sieg Heil köszöntéssel, amivel nagy feltűnést keltettek. A nézelődők nem értették, hogy miért van ott egy pap. Azért rendezték így ezt a vonulást, hogy a lakosság láthassa, hogy a római katolikus egyház is Piribauer mellett áll. – PML V-1017 Cb 2. d. Budaörsi elnöki bizalmas iratok 15/1939

⁴⁵ PML V-1017 Cb 2. d. Budaörsi elnöki bizalmas iratok 53/1939

⁴⁶ Magyarország földbirtokviszonyai... 1936. A táblázatot a szerző állította össze.

A földbirtokok számának és nagyságának vizsgálatánál szembeötlő, hogy a fenti települések esetében tulajdonképpen nincsen egységes kép, néhány konkrétum azonban mégis leszögezhető. A törpe- és kisbirtokok számának lényeges túlsúlya volt jellemző a földbirtok nagyságának kb. felén vagy még kisebb részén. Megállapíthatjuk, hogy az 1 kh-nál kisebb birtokok számára-nya az említett községeknél jóval nagyobb, mint országos és megyei szinten, ugyanakkor Nagykovácsi kivételével a többi községnél a birtoknagyság kedvezőbb, mint általában az ország és a megye más területein. Az 1–5 kh birtoknagyság-csoportnál a földbirtokok számát illetően egyedül Budaörs volt az országos és megyei átlag fölött. PPSK vármegyében ez az a birtoknagyság, amelynek száma alatta marad az országosnak, viszont a birtok számának és nagyságának egymáshoz viszonyított aránya jobb volt, mint általában Magyarország más megyéiben. A legkedvezőbb arányt Vecsésnél tapasztalhatjuk, ahol ugyan csak a lakosság kis hányadának volt 1–5 kh birtoka, mégis a teljes birtoknagyság közel egyötödét tette ki. A már szerény, de biztos megélhetést nyújtó birtoknagyság-csoportnál, az 5 és 50 kh közötti birtokok esetében megyei szinten és település szinten is, kevesebb volt, mint az ország más vidékein. A legjelentősebb ilyen nagyságú birtokok Csobánkán és főként Vecsésen voltak. Az 50 kh-nál nagyobb földdek esetében elmondható, hogy sem országos, sem megyei, sem település szinten számuk nem érte el az 1%-ot, nagyságuk azonban ennél jelentősebb. Tehát a jóval kevesebb, mint 1% birtokolta a földterület kb. 50%-át. Ez az a birtoknagyság, ahol a földhaszonbér mint művelési mód szóba jöhetett. A nagybirtokok esetében kiemelendő Nagykovácsi és Dunabogdány. Előbbiben a nagybirtok a gróf Tisza István uradalom volt,⁴⁷ míg utóbbiban maga az állam. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Vecsés kivételével a többi település hegyvidéken feküdt, tehát földművelésre a talaj kevésbé volt alkalmas, ezért ezekben a községekben a mezőgazdaságot az állattartás mellett elsősorban a szőlő- és kertművelés, valamint a gyümölcsstermesztés jelentette. Vecsés – amint a fentiekben már több esetben láttuk – kivételes pozícióval bírt e téren is. A táblázatból láthattuk, hogy kiugróan magas volt a törpebirtokok 1 kh-nál kisebb területtel rendelkező gazdák aránya. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a település a két világháború között (is) dinamikus fejlődött, a lélekszáma folyamatosan nőtt,⁴⁸ azzal arányban a birtoknagyság viszont nem. A településre költöző embereket elsősorban a főváros közelsége motiválta és az

⁴⁷ A Tisza uradalom nagy része erdő volt, tehát földművelésre nem, csak erdőgazdálkodásra jöhetett szóba. Lásd SZATMÁRI 1991. 15.

⁴⁸ 1920 és 1930 között 38%-kal, 1930 és 1941 között pedig 41%-kal gyarapodott a népesség. Lásd SÍN 1986. 174.

a munkalehetőség, amelyet a budapesti gyárak, üzemek jelentettek.⁴⁹ Ezért is láttuk az előzőekben azt, hogy Vecsésen nem az őstermelők, hanem az iparban dolgozók voltak túlsúlyban.⁵⁰

A foglalkoztatási szerkezet, a földbirtokok száma és nagysága után a lakóházak száma és főként jellege az, mely a lakosság gazdasági erejét mutatja.

12. sz. táblázat: A lakóházak száma és jellege (1920; 1930)⁵¹

Település	Népszám- lálás	összesen	kő vagy tégl	kő, téglalappal vagy sár	vályog vagy sár	fa
Budaörs	1920	1 266	1 040	181	45	0
	1930	1 698	1 050	636	12	0
Csobánka	1920	369	58	290	20	1
	1930	395	35	267	92	1
Dunabogdány	1920	531	77	452	2	0
	1930	555	56	491	8	0
Nagykovácsi	1920	398	32	360	6	0
	1930	445	27	417	0	1
Pilisszentiván	1920	261	45	207	1	8
	1930	320	101	186	27	6
Vecsés	1920	1 576	359	454	750	13
	1930	2 472	786	469	1 137	80
PPSK	1920	188 098	39 882	38 731	106 896	2 589
	1930	251 538	70 904	54 025	123 315	3 292
Országos	1920	1 175 338	251 267	281 177	609 628	33 266
	1930	1 467 920	356 405	371 814	712 451	27 256

Egyértelműen látszik, hogy míg Magyarországon a házak közel fele vályog vagy sár ház volt, a megyében ez az arány magasabb, 1930-ra csökken kb. 50%-ra. Vecsés kivételével azonban a vizsgált Buda környéki településeken nem ez a háztípus a domináns, hanem a kő- vagy téglalapú vályog vagy sár ház, illetve a kő- és téglaházak. Ezen települések jobb gazdasági potenciálja mellett földrajzi adottságaik is e szempontból kedvezőbbek. A már fent említett bányák

⁴⁹ Rajtuk kívül kb. háromezren menekültek az első világháború után Erdélyből és Felvidékről Vecsésre. BILKEI GORZÓ 1938. 121.

⁵⁰ Bilkei Gorzó monográfiájában családi bontásban közölte a vecsési lakosság foglalkozási szerkezetét: 3000 családból 800 volt földműves, 200 földműves-napszámos, 1400 gyári munkás, 300 önálló kisiparos, 200 hivatalnok család. BILKEI GORZÓ 1938. 6.

⁵¹ MSK 69. 83.

közelsége, valamint Budaörsön a téglakészítő műhelyek mind befolyásolták az építkezés módját. 1920 és 1930 között azonban csak Budaörs és Nagykovácsi azok a települések, ahol a vályogházak illetve sárházak száma csökkent, illetve Nagykovácsiban nullázódott is. Viszont az is szembeötlő, hogy Csobánkán tíz év alatt szinte minden újonnan épült ház vályog- vagy sárház volt, ugyancsak ez volt a meghatározó háztípus Pilisszentivánon és Vecsésen is. A kő- vagy téglaházak száma Budaörs kivételével a többi községben nem emelkedett, sőt csökkent. Dunabogdányban és Nagykovácsiban jellemzően kő- vagy téglalapú vályog- illetve sárházakat emeltek. Országos szinten egyedül a faházak száma csökkent, a többi háztípus száma egyformán emelkedett, de ha arányait tekintjük, akkor a kő- és téglaházak aránya emelkedett, de így is jóval elmaradt a számuk a meglévő vályog- és sárházakhoz képest. Amit tehát megállapíthatunk (Vecsés ez esetben is kivétel): a vizsgált települések lakóházai jobb gazdasági pozícióra utalnak az ország többségéhez képest, viszont a két világháború közötti időszak első évtizedében e tekintetben a fejlődés megakadt, míg országosan a tendencia igen lassan a kő- és téglaházak felé mozdult el.

A lakosság társadalmi pozícióját azonban mindezekon túl meghatározta az is, hogy mennyire voltak önszerveződők, tehát a civil szféra mennyire volt erős, az érdekeiket hogyan tudták érvényesíteni, képviselni. Ezeknek az intézményi hátterét a különféle egyesületek adták.⁵² Az 1884. évi ipartörvény (XVII. tc.) előírta a testületi elv alapján szerveződő s a szakmákat összefogó ipartestületek megalakítását. Adott település képesített iparosainak kétharmada kérelmezhetette megalakítását.⁵³ A két világháború közötti időszak legjellegzetesebb társadalmi megnyilvánulási formái a helyi szervezetek, egyletek voltak vagy egy-egy országos társadalmi mozgalom helyi csoportjai. Megalakulásuk azonban döntően még az első világháború előtti időre nyúlik vissza.

Az egyesületeknek, köröknek az alábbi nagyobb csoportjait különböztethetjük meg:

- politikai tartalmú egyletek,
- egyes szakmák köré szerveződő egyletek,
- gazdasági-pénzügyi szervezetek,
- temetkezési egyletek,
- valláshoz kötődő egyletek,
- kulturális egyletek,
- sportegyletek.

⁵² A civiltársadalom, az egyesületi élet történeti aspektusairól lásd: VÁRI 2009.

⁵³ PALÁDI-KOVÁCS 2007. 78.

Nem minden esetben lehet csak egyetlen csoportba besorolni az egyleteket, mert voltak pl. olyan temetkezési egyletek, melyek egyházhoz kötődtek, vagy olyan kulturális egyletek, melyek egy-egy szakmához kapcsolódtak. Amellett azonban, hogy a különböző szervezetek általában egy-egy országos társadalmi mozgalom helyi csoportjai voltak, mégsem főntről szerveződtek, hanem általában helyi kezdeményezés nyomán.

Elmondhatjuk, hogy a község lakóinak életét átszötte az egyesületi élet. Az egyletek a vizsgált településeken elsődlegesen nem nemzetiségi alapon szerveződtek, hanem a németek esetében előbb az MNNE, majd a Volksbund szerveződött. A többi egylettől eltérően azonban ezeket a helyi csoportokat felülről szervezték és nem helyi kezdeményezésre. (Mindkét szervezetről a következő fejezetben részletesen lesz szó.)

A politikai tartalmú egyletek az országos pártok helyi szervezetei voltak, de ide soroljuk a minden településen működő Levente Egyesületet és a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) is. Voltak azonban olyan politikai irányultságú egyesületek is, melyeknek más profilja is volt, így pl. Vecsésen a Keresztényszocialista Vasutasok Országos Egylete helyi csoportja.

Az egyes szakmák köré szerveződő egyesületek közül a legelterjedtebbek az ipartestületek és a gazdakörök voltak. Az ipartestület fontos szerepet játszott a település közösségi, kulturális életében is (olvasóköri, dalárda, polgári kör, önkéntes tűzoltó egyesület stb.)⁵⁴

A temetkezési egyletek, melyek a tagok tisztességes eltemetésére és a hozzátartozók segélyezésére alakultak, mintegy helyi biztosítótársaságként működtek, alacsony kamatra adtak kölcsönöket.⁵⁵ A temetkezési egyletek egy része az ipartestületek keretében szerveződött, másik része viszont az egyházhoz kötődően. Csobánkán például mindkettő jelen volt.⁵⁶ A temetkezési egyletek voltak a településeken a legnagyobb létszámú egyesületek.

A 19. század végén a politikai agitáció ellensúlyozásának céljával alakultak egymás után az egyházi hátterű körök, egyletek.⁵⁷ Ezek az egyletek szintén olyanok voltak, melyek a hitélet mélyítése mellett kulturális célokat is szolgáltak.

Első ránézésre az egyesületi élet nem szolgált kisebbségi érdekeket. Ez nyilvánvalóan többnyire így is volt, ám az egyesületek vezetőin nagyon sok múltott, személyük befolyásolhatta a tagok kötődését a nemzetiségi mozgalmakhoz, azt erősíthette vagy éppen gyengíthette. Ennek leginkább az 1930-as évek második

⁵⁴ i.m. 80.

⁵⁵ i.m. 79.

⁵⁶ HORVÁTH 1996. 156–166.

⁵⁷ PALÁDI-KOVÁCS 2007. 80.

felétől, illetve a második világháború ideje alatt lett döntő jelentősége. Egy dal-kör vagy egy olvasóköri szolgálhatta az adott kisebbség – jelen esetben a német – kulturális hagyományainak megőrzését is (ez minden általam vizsgált településre elmondható). Ugyanakkor több helyütt a gazdakör és a MOVE a Volksbundot volt hivatva ellensúlyozni, erről azonban majd a későbbiekben lesz szó.

A Budapest környéki németekről a fentiekben a népszámlálások, összeírások, különböző levéltári források alapján próbáltunk képet mutatni, az akkori kortárs Erdei Ferenc személyes tapasztalatokból, saját világnézetével ekképpen látta a helyzetet: „A budavidéki német parasztság is szívesen polgárosodna s szívesen részesülne a magyar kultúrában, ha az ígérne neki olyan polgárosodást, amely különb, mint mostani paraszti világa s amelyet éppen ezért kívánni érdemes. A magyar társadalom azonban ilyent soha általános érvénnyel nem tudott ígérni, csak alkalmi vadászterületet adott a »svábokból jött magyaroknak«, ami egyáltalán nem azt eredményezi, hogy a sváb parasztságot magyar polgárokka válnak, hanem egészen mást. [...] Hogy követelődzöen akarna német polgárrá lenni, az nem igaz. Aminthogy nem akar tűzön-vízen keresztül magyar polgárrá sem lenni. Bizonyos azonban, hogy ha Németországban élne, már német földművelő vagy iparúzó polgár lenne régen, akárcsak ott való aryaíai. És ha olyan magyar társadalom ölelte volna körül, amely széles alapú magyar kultúrán és általános civilizáltságon épült, akkor már magyar polgár lett volna ezidőre. Így azonban csak rejtett kívánsága a polgárosodás és az fogja megnyerni magának, aki hamarabb eljuttatja ezt hozzá. Aki jobban siet.”⁵⁸ Azt, hogy ki sietett jobban, a következő fejezetben fogjuk megvizsgálni és választ adni rá.

1.2. Politikai helyzet, nemzetiségpolitika a két világháború között

Az első világháború vége egyben a 19. században uralkodó liberális nacionalizmus végét is jelentette. A Trianonhoz vezető úton az elveszített világháborún túl markánsan jelen volt az az elhibázott nemzetiségpolitika, mely a nacionalizmus jegyében az ország területén élő nemzetiségek centrifugális erőit növelte, és ezen erők találkozása a nagyhatalmi érdekekkel idézte elő hazánk kétharmad területének elvesztését. A magyar közvélemény nagy része azonban nem szembesült az eddigi politika hiányosságaival, hanem az ország területén élő nemzetiségeket hibáztatta Trianonért. Ennek következtében a Bethlen István kor-

⁵⁸ ERDEI 1937. 31.

mánya által kidolgozott európai mércével is mintaszerű nemzetiségi jogalkotás a gyakorlati végrehajtás során bizony csorbát szenvedett.⁵⁹

A két világháború közötti időszak kisebbségvédelmi rendszerét a békeszerződésekben a nagyhatalmak is szabályozták, azonban a kollektív jogok biztosítása helyett az egyéni jogokat garantálták. A rendszer felügyelő szerve a Nemzetek Szövetsége/Népszövetség lett, azonban az nem bizonyult hatékonynak.⁶⁰ Mindazonáltal vitathatatlan, hogy a nemzetközi ellenőrzéssel a magyar kormányok igenis számoltak. Kovács Alajos a Csonka-Magyarország németsegéről írt tanulmányában nagyon egyértelműen mutatott rá erre: „Míg azonban a háború előtt tulajdonképpen semmi sem kötötte meg a kezünket a nem magyar nemzetiségekkel való bánás dolgában, addig a trianoni békeszerződés szigorú kötelezettségeket ró ránk abban a tekintetben, hogy a kisebbségekkel szemben milyen politikát folytassunk. [...] Ha a békeszerződés nem kötelezne bennünket a kisebbségek jogainak tiszteletben tartására, ma ez a kérdés tényleg alig okozhatna nekünk gondot.”⁶¹ Kovács ez utóbbi megállapításával szemben mondjuk: mivel a Népszövetség a maga hatáskörében nem tudta érdemben biztosítani a kisebbségek jogait, ezért a magyarországi németek kérdésében a békeszerződésnél egyre nagyobb befolyása lett Németországnak.

Az első világháborút lezáró békeszerződésekkel Magyarország a kelet-közép-európai térség nemzetiségi tekintetben leginkább homogén államává vált. Népszámlálási adatok szerint az 1910-ben csupán szerény többséget mutató magyarság, 1920-ban az ország lakosságának 89,6%-át jelentette. Csehszlovákiában a csehek és szlovákok együttesen adták a lakosság 66,2%-át,⁶² Jugoszláviában 70,7% volt a szerb, horvát, szlovén lakosság aránya,⁶³ Lengyelországban a lengyelek 69,2%-t tettek ki,⁶⁴ míg Romániában a románok 71,9%-t.⁶⁵ Ugyanakkor viszont jelentős számú (3,3 millió⁶⁶) magyar nemzetiségű lakosság került a szomszédos államokba, akiknek nagy része a határok mentén összefüggő településszerkezetben élt. Így a magyarországi nemzetiségi politikának a hangsúlya sokkal inkább a határon túli magyarságra terelődött, s ezáltal hazánk nemzetiségpolitikája minden eddiginél hangsúlyosabban külpolitikai természetű lett. Ezzel összefüggésben azonban az ország területén élő nemzetiségekkel

⁵⁹ BALOGH 2002., valamint PRITZ 2002. 9–10.

⁶⁰ Erről bővebben lásd EILER 2005., EILER 2007., ZEIDLER 2003.

⁶¹ KOVÁCS 1936. 3.

⁶² Az 1930. évi csehszlovákiai népszámlálás adata. ROMSICS 1998. 206.

⁶³ Az 1931. évi jugoszláviai népszámlálás adata. ROMSICS 1998. 211.

⁶⁴ Az 1921. évi lengyelországi népszámlálás adata. ROMSICS 1998. 214.

⁶⁵ Az 1930. évi romániai népszámlálás adata. ROMSICS 1998. 219.

⁶⁶ BALOGH-SIPOS 2002. 16.

szembeni magatartást markánsan befolyásolta a Horthy-korszakot mindvégig meghatározó revíziós politika, amelyben leginkább a magyarországi némettség a hatalmi érdekek játékszerévé vált.

A kelet-közép- és délkelet-európai régióban a legnagyobb nemzeti kisebbség a német volt. Történetük, helyzetük és tudatuk alapján Romsics Ignác három nagy kategóriába sorolja őket: 1. a Németország határai mentén élők: lengyelországiak, csehszlovákiaiak; 2. a magyarországi, romániai, jugoszláviai, bulgáriai németek; 3. a Baltikumban élők. Az első csoportba tartozó németek a versailles-i rendezés után másodrendű állampolgárokká váltak, amit igen nehéz volt elfogadniuk, és éppen ezért állandó lojalitásproblémáik voltak az adott állammal szemben. A második csoportba tartozó németek nagyobb, zárt településterületeket nem alkottak, az államnemzettel keverten éltek, így számukra az átrendeződés sokkal kisebb jelentőséggel bírt. A harmadik csoport németségének viszont ugyancsak fájdalmas volt a békerendszer, ugyanis az 1920-as évek elején bevezetett agrárreformok szinte teljesen felszámolták az addig igen befolyásos német földesúri osztályt.⁶⁷ Amellett, hogy elfogadjuk Romsics kategóriáit és azok jellemvonásait, mégis fel kell hívunk a figyelmet a magyarországi németek különleges helyzetére.

Amint azt már az előző alfejezetben részletesen bemutattuk, a magyarországi némettség zöme (kivétel a nyugati határszél németsege⁶⁸) a törökök kiűzését követően a 18. században vándorolt be Magyarországra, telepesként, mindenekelőtt az otthoninál jobb gazdasági és szociális körülményeket remélve. Akkor még nem létezett egységes Németország, így közös német nemzeti tudattal sem rendelkeztek. Bleyer Jakab nagyon találóan fogalmaz, amikor azt írja, hogy a némettség különbözik minden más nemzettől: nemcsak a Német Birodalomnak nincsenek történeti határai, hanem a németségnek sincsenek. „De mint minden német törzsnek, tartománynak, országnak külön nemzeti hősei és mindegyiknek külön, saját története is van, azért a faji, nemzeti, népi összetartozás érzése nála egészen más természetű mint más népeknél, kisebb intenzitású és közös akarati célok híjával való.”⁶⁹ Az elcsatolt területek Trianonnal a szomszéd államokba került területek németsege (kivételt képeznek a szatmári, bánáti és bácskai svábok, akik történetileg a magyarországi németekhez tartoznak) már a középkor óta (12–14. század) a történeti Magyarország területén élt, nemzeti öntudatban sokkal erősebb volt, nem kis mértékben azért, mert mint pl. az erdélyi szászok évszázadokon keresztül messzemenő autonó-

⁶⁷ ROMSICS 1998. 198–199.

⁶⁸ Erről lásd GONDA 2011.

⁶⁹ BLEYER 1929: 119.

miát élveztek. A magyarországi németek, mivel – mint már említettük – szét-szórta, a magyarsággal keveredve éltek, sokkal inkább ki voltak téve az asszimilációnak, illetve a magyarsággal való együttélésük is teljesen természetes volt. Így alakult ki köreikben a *Deutschungar* tudat, s e kettősség nem okozott náluk identitászavart. A magyarországi német teljesen más, mint bármely más német „[...] államtörténeti és állampolitikai szempontból épp olyan magyar, mint a fajmagyar, anélkül, hogy népiség tekintetében, anyanyelv és kultúra szempontjából megszűnnék teljes értékű németnek lenni” – írta Bleyer.⁷⁰

Az 1871-ben létrejött egységes Németország még 'Staatsgedanke'-ban, tehát államban gondolkodott. A német közvélemény a bismarcki korban és egészen az első világháború végéig ennek híve volt, ugyanakkor a német tudományos és politikai gondolkodásban a „völkisch” (népi) gondolatnak nagy múltja volt, az egészen a német romantikusokig nyúlik vissza, akik saját nemzetkonceptiójukat a francia koncepcióval állították szembe (mindenki francia, aki annak vallja magát, és ennek jegyében felveszi a francia állampolgárságot és elismeri a francia nemzet kivételességét). A völkisch gondolat szerint a németséghez tartozás feltétele nem az állampolgárság, nem a nyelv és nem is akarati jellegű, hanem természeti adottság, társadalmi képződmény: a németiség ethnosz- és kultúrközösség.⁷¹ Tilkovszky Loránt szerint a volksdeutsch irányzat az 1880-as évekre nyúlik vissza, amikor a birodalmi németek érdeklődni kezdtek a külföldi németek iránt. Bennük a német gazdasági expanzió előretolt bástyáit látták.⁷² Az első világháború azonban választóvonalnak bizonyult, a háború éveit Moravék Endre a „völkisch” gondolat reneszánszának nevezte. Ennek három okát látta:

1. Az antanthatalmak egyik jelszava a „népek önrendelkezési jogáról” a népiség gondolatának érvényesítéséül is felfogható volt.
2. Harctéri, fogolytábori élmények.
3. Kül- és belpolitikai viszonyok alapvető megváltozása: eltűnt a „kisnémet” felfogású bismarcki birodalom, valamint felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia.⁷³

Az első világháború hozta magával az összetartozás érzését a németsegen belül és nyilvánvalóan befolyással bírt a magyarországi németekre is. Így elkezdett a német államgondolat (Staatsgedanke) mellett a német népgondolat (Volks-gedanke). Ezt juttatta kifejezésre Muth Gáspár ügyvéd 1921. november 21-én Temesvárott Glattfelder Gyula püspök 25 éves papi jubileumának köszöntésekor:

⁷⁰ i.m. 121.

⁷¹ MORAVEK 1938. 72. A „völkisch” gondolattal behatóan foglalkozik: ROMSICS 2010.

⁷² TILKOVSKY 1997. 45.

⁷³ MORAVEK 1938. 75.

„Népünk manapság történetének második fázisát kezdi. Az első fázis volt a nagy svábhullám az anyaországból és az új haza magalapítása. A második, most kezdődő fázis, a lelki svábhullám az anyanéphez.” [ford. M.R.]⁷⁴ Ebből a gondolatból fejlődik ki a magyarországi németek mozgalma, melynek azonban kezdetektől fogva komoly nehézségekkel kellett megbirkóznia.

Ez a kibontakozó új nemzeti mozgalom nem alulról szerveződött, hanem a németiség kevés számú értelmisége felülről próbálta szervezni, és mint ilyen kezdetben hatékonysága sem lehetett oly átütő, bár az igény már megvolt rá. A helyzetet tovább nehezítette az a körülmény is, hogy a németiség jogaiért síkra szálló szellemi vezetők sem képviseltek egységes álláspontot. Már az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején két irányzat állt egymással szemben: a Brandsch Rudolf vezette erdélyi szászok, akik autonóm jogokat követeltek a németeknek Magyarországon,⁷⁵ és velük szemben állt Bleyer Jakab, a *Deutschungar* tudatú németek képviselője, aki kezdetben elvetett mindenféle autonómiatervezetet. 1919 januárjától viszont a magyar kormány arra a belátásra jutott, hogy az egyetlen meg nem szállt nemzeti többségű terület, az Ausztria által igényelt Német-Nyugat-Magyarország megtartása csak területi autonómia ellenében kísérelhető meg, s ekkor Bleyer megváltoztatta az autonómiáról vallott addigi felfogását, és a német autonóm terület kiépítésén dolgozott, szemben Brandsch-sal, aki Burgenland Ausztriához csatolását szorgalmazta. Bleyer bízott abban, hogy a nyugat-magyarországi kérdés rendezésében betöltött közreműködő segítségével bizonyos jogokat vívhat ki az ország területén élő németeknek. Ennek releváns példáját mutatja az az 1920. április 20-i levél, melyet Bleyer nemzeti ügyi miniszterként intézett a PPSK vármegyei főispánhoz.⁷⁶ E levélben Bleyer biztosította a főispánt arról, hogy a vezetése alatt álló minisztérium az ország területi integritásának helyreállításán dolgozik. E célból szoros összeköttetést tart fenn a demarkációs vonalon túl lévő nemzeti kisebbségekkel, „melyeknek túlnyomó többsége a Magyarországon melletti hű kitartás és a Magyarországgal való újra egyesülés számára meg van nyerve.” Kérte a főispánt, hogy a vármegye területén biztosítsa a németek

⁷⁴ Az eredeti szöveg: „Unser Volk beginnt heutzutage die zweite Phase seiner Geschichte. Die erste Phase war der große Schwabenzug aus dem Mutterlande und die Gründung seiner neuen Heimat. Die zweite, jetzt begonnene Phase, ist der seelische Schwabenzug zum Muttervolke.” In: *Das 25jährige Priesterjubiläum des Bischofs dr. Glattfelder*. In: *Sonntagsblatt*, 1921. november 27. 6.

⁷⁵ Az erdélyi szászok és románok antiunionista szövetsége a magyar nemzeti törekvésekkel szemben mélyen a 19. század első felébe nyúlik vissza. Erről bővebben lásd: EGRY 2009.

⁷⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 15/1920

és a szlovákok anyanyelvi oktatását, és a 4044/1919. ME. sz. rendelet⁷⁷ valamint a 209 494/1919 VKM. sz. rendelet⁷⁸ betartását. Bleyer reálpolitikusként nagyon jól látta, hogy az alkalom kedvező a jogok követelésére, és ezt kifejezésre is juttatta: „E kényes kérdések bölcs és tapintatos megoldásával igen nagy hazafias szolgálatot tehet Méltóságod az országnak, – egyoldalú vagy barátságtalan kezelésükkel viszont olyan politikai veszedelmeket idézhet fel, melyek beláthatatlan következményekre és károokra vezethetnének.”⁷⁹ Bleyer azt is nagyon jól tudta, hogy az alsóbb közigazgatási hatóságok gáncsolják a rendelet végrehajtását, azért külön felhívta a főispán figyelmét, hogy „Midőn tehát Magyarország összes számottevő politikai tényezőivel teljes egyetértésben nemzeti politikánkat – a múlttól eltérőleg – a külföld előtt szimpatikusabb irányba akarjuk terelni, e tekintetben elsősorban az illetékes közigazgatási hatóságok megértő közreműködésére van szükségünk.”⁸⁰

Burgenland elvesztése 1921 őszén azonban nem kedvezett Bleyer pozíciójának, a magyar közvélemény ugyanis ezt Bleyer személyes kudarcának tekintette, a szélsőjobboldali politikusok pedig egyenesen hazafiatsággal vádolták. Ugyanakkor az 1922-ben Brandsch vezetésével alakult Európai Német Népcsoportok Szövetsége (Verband der deutschen Volksgruppen in Europa) szerencsétlenségnek mondta, hogy Bleyer a magyarországi németek vezetője, mert Berlin szemében Bleyer autonómiatörekvéssel túlságosan is Budapest érdekeit tartotta szem előtt.⁸¹ Mindeközben Friedrich István kormányában (1919. augusztus 7–november 24.) a nemzeti ügyi miniszteri posztot betöltő Bleyer az 1920. december 16-án újjáalakuló Teleki-kormányból kimaradt, és magát a nemzeti ügyi minisztériumot is bezárták.⁸² A kisebbségi ügyek intézésével a miniszterelnökségen belül német kormánybiztost neveztek ki Steuer György személyében. Bethlen István erről bizalmas levélben tájékoztatta a PPSK vármegyei főispánt 1922. július 6-án.⁸³ Hangsúlyozta, hogy a kormánybiztos csupán véleményező szerv mindenféle intézkedési hatalom nélkül. Nagyvonalakban vázolta a kormánybiztos feladatkörét: a németajkú polgárok

⁷⁷ Az 4044/1919. ME. sz. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról. In: *Budapesti Közlöny*, 1919. 167. sz. Újraközlő BALOGH–SIPOS 2002. 234–236.

⁷⁸ A magyar vallás- és közoktatásiügyi miniszter 209494/1919. sz. rendelete a 4044/1919. ME. sz. rendelet végrehajtására. In: *Budapesti Közlöny*, 1919. 199. sz. Újraközlő BALOGH–SIPOS 2002. 237–244.

⁷⁹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 15/1920

⁸⁰ Uo.

⁸¹ TILKOVSKY 1997. 59.

⁸² TILKOVSKY 1998. 42.

⁸³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 19/1922 – Teljes szöveget lásd a 4. sz. mellékletben.

gazdasági, kulturális és szociális ügyeiben való tájékozódás, információgyűjtés és véleményadás; panaszok és kívánságok meghallgatása és azok közvetítése a miniszterelnökség felé; ugyanakkor a németajkú lakosság társadalmi irányítása s e lakosság körében a magyar hazához való ragaszkodás érzésének ápolása és erősítése. A jól körülhatárolt feladatokban azonban Bethlen egy kiskaput mégis hagyott: „A fentieken felsorolt feladatok nem jelentik a kormánybiztos működési körének szigorú körülhatárolását, felkértem ugyanis a kormánybiztos, hogy a vázolt ügykörön kívül terjessze ki figyelmét a hazai németeket érdeklő minden ügyre.” Ezen feladatok elvégzéséhez a kormánybiztos bejárja a németek által lakott településeket és ott tájékozódik, és – amint azt már fentebb írtuk – Bleyer is tisztában volt az alsóbb közigazgatási hatóságok gátló munkájával. Ugyanúgy Bethlen is felhívta a főispán figyelmét: „Mégvagyok győződve, hogy Méltóságod átérti és átérzi e nagyfontosságú politikai és hazafias háttérrel bíró intézkedésem fontosságát s hogy a kormánybiztos ennek megfelelően a Méltóságod kormányzata alatt álló vármegye területén Méltóságod és a közigazgatási helyi szervek részéről a legmesszebbmenő támogatásban fog részesülni.”⁸⁴ A miniszterelnök utasította a főispánt, hogy a vármegye területén lévő németajkú településeket tájékoztassa a kormánybiztos működéséről és feladatköréről, és annak kiszállása előtt informálódjon a németiség gazdasági, kulturális, szociális helyzetéről. A levelet következőképp zárja: „Méltóságod politikai belátására bízom a fentieket az illetékes alantas hatóságokkal való mikénti közlését, megjegyezvén, hogy *e bizalmas rendeletem szövegszerű közléséről természetesen nem lehet szó.* [kiemelés tőlem – M.R.] Végül újólal hangsúlyozva ezen ügy megfelelő kezelésének politikai szempontból való nagy fontosságát, ismételtlen kérem Méltóságodat, hogy a vázolt irányelvek szerint kellő körültekintéssel és politikai tapintattal szíveskedjék ez ügyben eljárni.”⁸⁵ A levélből világosan láthatjuk, hogy a kormány – a maga szempontjából teljesen érthető módon – igyekezett az államhoz abszolút lojális embert megbízni a németek ügyeinek intézésével, és ugyan nyilvánosan nem ruházhatta fel messzeemenő jogokkal, bizalmas rendeletben azonban utasíthatta a közigazgatási hatóságokat a kormánybiztos legmesszebbmenő támogatására. Ugyanakkor tartván az 'alantasságok' gáncsoló munkájától, utasította a főispánt, hogy a rendeletet nem közölheti velük szó szerint. Világosan látszik az az erőter is, amelyben Bethlen mozgott: kül- és belpolitikai okokból meg kellett felelni a kisebbségi jogok érvényesítésének, és emellett saját ellenzékét is mederben kellett tartani, amely főleg szélső jobboldalról erőteljes támadásokat indított; és végül,

⁸⁴ Uo.⁸⁵ Uo.

de messze nem utolsó sorban az uralkodó magyar közvéleménnyel is számolni kellett, mely a nemzetiségi politika végrehajtásának nem előmozdítója, hanem gátló tényezője volt.

A kiadott miniszterelnöki utasítás ellenére is voltak azonban súrlódások a németajkú lakosság és Steuer között. A pomázi főszolgabíró 1926 októberében jelentést küldött a kormánybiztosnak, hogy kíváncsún tartaná, ha kiszállna a németajkú községekbe, mivel ezeken a településeken sikertelen volt a Levente Egyesület megalakulása. Csobánka vezetőjegyzője erre a megkeresésre úgy reagált, hogy a német kormánybiztos csak abban az esetben szálljon ki a községbe, ha hazafiassága kétségtelen. Ezt Steuer becsületsértésnek vette, és így reagált: „Azért a munkámért, mellyel a németajkú lakosoknak a magyar hazához és a magyar nemzeti közéléthez való ragaszkodását és erősítését, a magyarság és németiség között két évszázadon keresztül fennállott érzelmi és lelki egység fenntartását úgyszólván teljesen magamra hagyatva szolgálom, semmiképp sem érdemlem meg a gáncsvetést és megrágalmazást, hanem a legmesszebbmenő támogatást.”⁸⁶ Steuer a rábízott feladatot valóban maximális lojaltással végezte, s közben teljes érzéketlenséget mutatott a németiség kisebbségi jogainak törekvéseivel szemben, az MNNE megalakítását is kifejezetten ellemezte. Munkáját sok esetben azonban az is akadályozta, hogy nem kapott egyértelmű megkereséseket, aminek az oka például az volt, hogy nem volt egyetértés a helyi és a járási közigazgatás között. Míg a pomázi főszolgabíró Steuernek írt levelében azt írta, hogy nemzetiségi kérdésről véleménye szerint tárgyalni nem is szabad, mert „ezer sebből vérző hazánkat a nemzetiségi kérdés, illetve a nemzetiségi izgatók tették tönkre.”⁸⁷ Addig a községi közigazgatás nem nézte jó szemmel, ha a kormánybiztos kiszállt a településre, mert benne a kisebbségi jogok érvényesítőjét látta; viszont a németiség sem fogadta bizalmába, mert nem képviselte érdekeiket a kormány felé. Így ez a kormánybiztosi pozíció életképtelennek bizonyult, eredeti célját nem tudta betölteni.

A feladat tehát szinte megoldhatatlan volt. Aki erre vállalkozott – mint Bleyer – annak a németiség megváltozott igényeit kellett képviselni, amely Gratz Gusztáv szavaival így hangzott: „Ami nem volt szükséges a mait megelőző nemzedék szemében, az szükséges lehet a mai generáció szempontjából. A német kisebbség kulturális törekvéseinek megszervezését is e fejlődés tette szükségesé.”⁸⁸ Bleyer világosan látta, hogy egy átfogó, a teljes magyarországi németiséget irányítani tudó mozgalomnak szüksége van német nyelvű sajtóra. Ezért indította

⁸⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 114/1926⁸⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 51/1924⁸⁸ GRATZ 1934. 132.

útjára 1921. október 2-án a *Sonntagsblatt. Wochenzeitung für das deutsche Volk in Ungarn* című hetilapot. Az első szám vezércikkében Bleyer konkrétan definiálta a célközönséget: Magyarország sváb falvaiban élő keresztény németek. A címlapon lévő kép, Horthy Miklós fehér lovon, egyértelműen kifejezte a magyar államhoz való lojalitást.⁸⁹ Bethlen anyagi támogatást kívánt adni a lapkiadás-hoz, de Bleyer ezt egyértelműen elutasította, tartván attól, hogy így a magyar kormány befolyása alá fog kerülni az újság. Természetesen az sem véletlen, hogy 1921 októberében indult meg a hetilap. Ekkor zajlottak ugyanis Bácskában és Baranyában a nemzetgyűlési választások (miután a szerbek kivonultak), amelyeken a kormányzópárt színeiben a villányi körzetben Bleyer, Regőcén Lang János, Baján pedig Schnetzer Ferenc indult jelöltként.⁹⁰ A várt siker azonban elmaradt, a német jelöltek nem jutottak be a Nemzetgyűlésbe.⁹¹ A történelmi folyamatok szerencsétlen összjátéka volt, hogy a lap indulása szinte egybeesett IV. Károly második puccskísérletével (1921. október 23–24.) és legitimista hangvételű cikkeivel bizalmatlanságot keltett a magyar kormánykörökben. Bleyer ugyanakkor nagyon ügyesen lavírozott, mert nem a kormányzóval és a kormánnyal szállt szembe a detronizálás miatt, hanem a trianoni békeszerződést bírálta, mely Magyarországot trónfosztásra kényszerítette.⁹²

Bethlen István azonban mégis a legitimizmus miatt fogházra ítélte Gratz Gusztávot tette meg az 1923-ban Bleyer által alapított MNNE elnökévé. Az egyesület vezetőit azonban nem csupán felső szinten választották ki, hanem a helyi csoportok szintjén is.⁹³ A Miniszterelnökség miniszteri osztálytanácsosa felhívta szigorúan bizalmas levélben a főispán figyelmét a következőkre:

⁸⁹ BLEYER Jakab: *Ein Vor- und Geleitwort*. In: *Sonntagsblatt*, 1921. október 2. 1.

⁹⁰ *Sonntagsblatt*, 1921. október 2. 3–4.

⁹¹ *Sonntagsblatt*, 1921. november 6. 4.

⁹² BLEYER Jakab: *Auf dem Wege in die Tiefe*. In: *Sonntagsblatt*, 1921. november 13. 1–2. Aztán még 1937-ben is azt jelentette a budakörnyéki főszolgabíró a főispánnak, hogy a német falvakban jó talaja van a legitimizmusnak. Greszl Ferenc nagykovácsi plébános a karácsonyi községi ünnepségen is nyíltan hangoztatta ezt, egy másik alkalommal pedig ellentmondva a községi vezetőjegyzőnek nem tartott külön szentmisét Horthy születésnapjára, hanem a rendes misén tett róla említést. A pángermán érzelműnek tartott plébános helyzetét tehát tovább súlyosbította legitimista beállítódása. PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923

⁹³ Az MNNE vezetőségébe megválasztott tagok: Schwannauer Antal és Tafferner Antal Zsámbékról, Bader Tamás Perbálról, Rumpál Pál Budakesziről, Oszfolk János, Steer Márton és Weibert Pál Torbágyról, Ebner Antal Budaörsről, id. Knap János és Wölbling Ferenc Törökbálintról, Gressl Ferenc, Eberhardt Antal és Krassa Henrik Budafokról, Schendelbach János Hajósról, Teusch Gusztáv Tökölről, Hufnagel Ferenc Solymárról, Bokor József Dunabogdányból, Jali Ferenc Piliscsabáról. PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923

„Tekintettel arra, hogy a fenti egyesület működése kell, hogy országos szempontból a legszigorúbb ellenőrzés alatt álljon, felhívom figyelmét jelentésének a legapróbb részletekre kiterjedő fontosságára különösen abból a szempontból, hogy a felsoroltaknak az egyesület vezetőségébe való beválasztása nem fog-e nemzeti illetve faji szempontból az országra káros hatást gyakorló működést eredményezni.”⁹⁴ A főispán pedig külön utasította a főszolgabírókat, hogy „szigorúan bizalmasan történő tudakozódás után” sürgősen tájékoztassák őt afelől, hogy nevezettek részt vettek-e azelőtt nemzetiségi mozgalmakban, „a magyar államhoz való hűség szempontjából magatartásuk, közéleti szereplésük milyen, azaz nincsenek-e túlzott német nemzetiségi eszméktől telítve, befolyásos népszerű egyének-e, agilisak-e vagy sem, egyéniségük magatartásuk viszonyaik után ítélve élénkebb működésre számíthatni-e részükről az egyesületben és milyen irányban (túlzó német, mérsékelt).”⁹⁵ E szempontok figyelembevétele alapján a főispán 11 személyt javasolt az MNNE vezetőségének tagjaiul, mint „államhűség és politikai szempontból megbízható egyéneket.”

Arra is törekedtek azonban, hogy ne csak a vezetőségi tagok kiválasztásába szólhassanak bele, hanem a tagság összetételébe is. A járási főszolgabíróknak felhívta a főispán a figyelmét, hogy kívánatos lenne minél több német nevű vagy nyelvű tagot rábírn az egyesületbe való belépésre, de feltétlenül „magyarul érző, izzó magyar gondolkodású” személyeket, hogy így „a magyar hazához hű tagok többségben legyenek.”⁹⁶

Létszáma okán az ország legszigorúbban ellenőrzött nemzetiségi mozgalmaként a német volt. Történt mindez abban az időben, amikor Magyarország nagyon jól tudta, hogy a vágyott területi revízió érdekében Németországra fog támaszkodni, és Németországot meg akarta győzni arról, hogy a kisantant államaiban hozzanak létre magyar–német egységfrontot az ott élő többségi nemzetekkel szemben és mindehhez Bleyer támogatását is kérte Bethlen. Bleyer azt válaszolta Bethlennek, hogy örömmel fog majd közvetíteni, ha Magyarországon valóban biztosítani fogják a kisebbségi jogokat.⁹⁷ (Még ha meg is lett volna Bleyerben a közvetítés szándéka, akkor sem lett volna könnyű dolga, ugyanis a szomszédállamok az ott élő németiséget disszimilálni akarták épp a magyar revíziós törekvések ellenében.)

Az MNNE zászlóbontására azonban csak 1924 augusztusában nyílt mód, miután megalakulása után több mint egy évvel engedélyezték a működését.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 51/1924 12. l.

⁹⁷ TILKOVSKY 1997. 67.

Augusztus 20-a kínálkozó alkalom volt az egyesület belépési felhívásának közvételére, melyben hangsúlyozták a magyar, hazafias szellem ápolását, valamint a német nyelvhez, oktatáshoz, hagyományokhoz való ragaszkodás szükségességét.⁹⁸ Az egyesület egy évvel későbbi beszámolójában a vezetőség eredményesnek tartotta a helyi csoportok szervezését,⁹⁹ Pest megyében azonban csak ekkor kezdhettek szervezkedni. Ennek oka az volt, hogy ebben a megyében különösen erős bázisa volt a magyar sovíniszta gondolkodásnak. A közvélemény éppen a főváros szomszédságában nem akart tudomást venni a német mozgalomról.¹⁰⁰ A Miniszterelnökségen ezért arra az álláspontra jutottak, hogy Budapest környékén az MNNE egyelőre ne alakítson helyi választmányokat, inkább Dél- és Nyugat-Magyarországon kezdjék a szervezőmunkát.¹⁰¹ Az egyesület szervezkedését a főispán izgatásnak minősítette, és különös helyi sajátosság volt, hogy a Pest megyei főispán 1925. november 24-én külön megállapodást kötött az egyesülettel, melyben megegyeztek, hogy szórványtelepüléseken nem szervezhetnek, mindent előre be kell jelenteni és engedélyt kérni, valamint a helyi vezetőség névsorát fel kell terjeszteni és a főispán dönthet arról, hogy kit nem tart kíváncsnak.¹⁰² A főispán egyben hozzájárult ahhoz, hogy a megye több településén tágtoborzó gyűléseket tartsanak. A Pomázi járás főszolgabírója jelentette, hogy a gyűléseket megtartották, de elegendő létszám híján nem tudták az egyesületet megalakítani.¹⁰³ A jelentés szerint rendzavarás nem történt, a beszédeket Goldschmidt György központi egyesületi titkár tartotta, aki nem értette a történeteket: „Nem értem, mi van a pomázi járásbeli svábokkal, úgy látszik azoknak nincs érzékük az anyanyelvhez.”¹⁰⁴ Az első egyesületek csak 1926 második felében alakulhattak meg.¹⁰⁵ 1927-ig a vármegye 13 településén megalakult ugyan az MNNE, azonban működését engedélyezés híján mégsem kezdhette meg.¹⁰⁶ Gratz ezért levélben fordult a főispánhoz, melyben panaszt emelt, hogy az alispán a vármegye egész területén szabotálja a helyi csoportok tuda-

⁹⁸ „Es ist Aufgabe des Vereins, den treu ungarischen und unentwegt patriotischen Geist ... zu pflegen. Andererseits ist es eine Aufgabe deutsche Sprache, deutsche Bildung und deutsche Sitte ... zu erhalten und zu fördern.” Az MNNE felhívása a belépésre. Lásd: PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 19/1925

⁹⁹ SPANNENBERGER 2005. 68.

¹⁰⁰ MNL OL ME 1926-L-34 7021, MNL OL ME 1926-C 1808. Közli BELLÉR 1973. 658.

¹⁰¹ MNL OL ME 1925-T-75. Közli BELLÉR 1973. 658.

¹⁰² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 125/1925

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Budaörs, Budajenő, Solymár, Budakalász, Taksony, Dunaharaszti, Pilisszentiván. PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 145/1926

¹⁰⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 100/1927 1927. május 2.

másul vételét, még azokban a községekben is, ahol a főispáni engedély már megvolt.¹⁰⁷ A pomázi főszolgabíró még azt a Gratz Gusztávot is „izgatónak” tartotta, aki nagyon ügyelt arra, hogy a németiséghez való tartozás ne sértse a magyar hazához való kötődést.¹⁰⁸ A központi járás főszolgabírója pedig egyenesen azzal vádolta meg az MNNE országos vezetőségét, hogy a községekben újra „német világot” akarnak teremteni.¹⁰⁹ Amint az egyesület szervezkedése intenzívebbé vált, a közigazgatás már gyanúsna tartotta és jelentette a Belügyminisztériumnak. Ilyen „vigyázó” szemekkel figyelték az oktatás megszervezését is.

A kisebbségek nyelvi és kulturális jogainak kielégítésére született meg a 4800/1923. M.E. sz. rendelet,¹¹⁰ melynek alapján a 110 478/VIII.a. VKM sz. rendelet¹¹¹ a kisebbségek iskolaügyéről rendelkezett. A jogszabály európai mércével is mintaszerű volt,¹¹² azonban a gyakorlati végrehajtása megbicsaklott az alsóbb közigazgatási hatóságok gáncsoskodása és a katolikus egyház ellenállásának következtében. Kezdetben azonban miniszteriális szinten is óvatosságra intették a vármegyei közigazgatást. Pogány Frigyes, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyettes államtitkára levelet írt a főispánnak, melyben felhívta a figyelmét, hogy a tanfelügyelő tapintatosam törekedjen arra, hogy az egyes községekben a C-típusú iskolát szorgalmazza, és hívja fel az érdekeltek figyelmét arra, hogy gazdasági érdekük a magyar nyelv elsajátítása. Ha azonban „tapintattal, jóakarattal” nem érnek célra, akkor engedje meg az A illetve a B-típus felállítását.¹¹³ PPSK vármegye főispánja izgatásnak tekintett minden olyan kezdeményezést, amely A vagy B-típus bevezetését szorgalmazta: „Sajnálattal tapasztalom, hogy igen sokan vannak, akik részint személyes, részint politikai érdekek istápolására a nemzetiségi törvényt akarják arra felhasználni, hogy vármegyénkben élő idegen ajkú honfitársainkat állandóan izgassák, közöttük elégedetlenséget szítsanak, őket a hatóságokkal szemben bizalmatlanná tegyék, a jelenlegi állapotok megváltoztatását szorgalmazzák. Nagyon kérek, hogy minden ilyen irányú mozgolódást éber figyelemmel kísérni és megakadályozni szíveskedjél.” – írta a főszolgabírónak.¹¹⁴

¹⁰⁷ Uo. 1927. július 21.

¹⁰⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 51/1924

¹⁰⁹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 88/1924

¹¹⁰ BALOGH-SIPOS 2002. 57. sz. irat

¹¹¹ i.m. 58. sz. irat

¹¹² BALOGH 2002a; valamint PRITZ 2002. 9–10.

¹¹³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923

¹¹⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923 12. l.

A megyében az 1923/1924-es tanévben 21 településen összesen 28 iskolában volt C- típusú német nyelvoktatás,¹¹⁵ három (Budakeszi, Torbágy és Budaörs) településen négy B-típusú iskola, Budajenőn és Telkin pedig egy-egy A-típusú. C-típusú iskola felállítását javasolta az államtitkár Vecsésen, Szigetbecsén, Pilisborosjenőn és Budakalászon.¹¹⁶ Ezeken a településeken a következő tanévtől meg is indult a német nyelvoktató iskolatípus.¹¹⁷ Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy az A és B-típusú iskolák egyházi fenntartásúak voltak (római katolikus), míg a 28 C – típusú iskolából 13 volt egyházi iskola. Mivel korszakunkban az iskolák döntő része egyházi kézben volt, ezért mondhatjuk, hogy az egyházi iskolák kevésbé voltak nyitottak a kisebbségi nyelvhasználat bevezetése előtt. Ennek lényeges oka volt, hogy a katolikus és református szembenállás miatt a katolikus egyháznak óvakodnia kellett attól, hogy hazafiatlansággal vádolják. Ennek gyökerei mélyen a Rákóczi szabadságharc idejére nyúlnak vissza és így elsősorban „német kérdésben” különös óvatossággal kellett eljárnia.

A helyi közigazgatás hozzáállását pedig jól példázta a pomázi főszolgabíró körrendelete a községi vezetőjegyzőknek az iskolarendeletről kapcsolatban: „A fent hivatkozott rendeletek kiadását nem lehetett megakadályozni, de viszont azok végrehajtásánál a közigazgatásra nagy feladat vár. Azt, amit eddig építettünk a nemzeti eszme érdekében, felfuvalkodásból avagy túlkapásból lerombolni nem engedjük, ez a becsületes magyar közigazgatás legszentebb feladata, ezzel tartozunk az ezer éves és ezer sebből vérző szerencsétlen megcsönkített hazánknak.”¹¹⁸ A szociáldemokraták azonban a német nyelv bevezetése mellett agitáltak. Ennek egyértelműen pártpolitikai motivációi voltak, ugyanis a szociáldemokraták körében nagy számmal voltak német nemzeti-ségűek.¹¹⁹ A helyi közigazgatás azonban jól végezte feladatát, ugyanis az A és B típusú német iskolák száma az 1935-ös újabb iskolarendeletről nem is változott,¹²⁰ a C típusú iskolák száma azonban 1933-ra 35-re nőtt.¹²¹ Ez a változás jól mutatja, hogy az állam által leginkább „tolerált” iskolatípus a nyelvoktató volt,

¹¹⁵ C-típusú iskolák: Ceglédbercel állami, Szigetcsép állami és r. kat., Szigetszentmárton állami és r. kat., Szigetújfalu állami és r. kat., Taksony állami, községi és r. kat., Dunavarsány községi, Tököl r. kat., Budakeszi állami, Perbál r. kat., Zsámbék r. kat. fiú és lányiskola, Dunaharaszti r. kat., Törökbálint r. kat. fiú és lányiskola, Csobánka állami, Dunabogdány állami, Nagykovácsi állami, Pilisborosjenő r. kat., Piliscsaba állami, Pilisszentiván állami, Pilisvörösvár állami, Soly-már állami, Üröm r. kat. – Lásd PML IV-401-a, Főispáni bizalmas iratok 51/1924 9–11. l.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 44/1933

¹¹⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923 5. l.

¹¹⁹ Erről bővebben lásd TILKOVSKY 1991., BELLÉR 1973. 645–687.

¹²⁰ Ehhez lásd PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 37/1923 és 10/1936

¹²¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 44/1933

a nemzetiségi iskolák számának kimutatását kedvezővé tette, lényegi változást azonban az anyanyelv ápolásának tekintetében nemigen hozott.¹²²

Hiba lenne azonban csak a közigazgatás és az egyház gáncsmunkájának eredményét látni a kisebbségi iskolák sikertelenségében. A magyarországi németek egy része maga sem igényelte az anyanyelvet magasabb óraszámú tanító iskolákat. Egyrészt a gazdasági érdekeik valóban afelé hatottak, hogy az államnyelvet kell minél inkább megtanulni. Különösen igaz ez a főváros környéki németekre, ahol a környező települések lakói áruikat a budapesti piacokra vitték eladni, gyakran pedig ugyancsak Budapesten dolgoztak. Aki tehetséges volt és értelmiségi pályára készült, szintén érdekelt volt a magyar nyelv minél alaposabb elsajátításában. Másrészt azonban a gazdasági érdekek mellett nyilván döntő volt az is, hogy a magyarországi németek *Deutschungar* tudatú nagyobb része a magyar nyelvű iskola választásával a magyarsághoz való kötődést akarta kifejezni. Ezt legkifejezőbben a vecsési Teichter Antal fogalmazta meg egy képviselőtestületi ülésen, amikor a felsőbb hatóságok a településen B-típusú iskolát akartak bevezettetni: „A vecsési németajkúak mindig 48-asok és lelkes magyar érzelműek voltak, úgy az iskolaszékekben, mint a képviselőtestületi közgyűléseken már évtizedekkel ezelőtt állást foglaltak a magyar nyelv mellett és bár megtartották anyanyelvüket, nemcsak lélekbéli kívánságaik, hanem a magyar testvérekkel való teljes összhang biztosítása céljából is minden tudásukat és ismeretüket magyar nyelven kívánták megszerezni. Legyen az anyanyelv bármilyen, az egy kincs, amelyet mindig megőriznek. A németajkúak szívéből beszél, amikor kimondja, hogy a magyar földből szívták az anyatejet, ez táplálta őket kettőszáz éven keresztül, ennek minden röge hozzájuk nőtt és szerinte ahhoz kell igazodni, amely nekik eddig egy bőséges kenyeret, tisztességes megélhetést és teljes polgárjogot adott.”¹²³ Meg kell tehát állapítanunk, hogy a kisebbségi iskolák szervezésének sikertelensége nem csupán a közigazgatáson és a helyi plébános esetleges magyarosító törekvésein múlt, hanem a magyarországi németek egy részének elzárkózásán is. Természetesen ez utóbival nem szívesen néztek szembe a hazai németek vezetői, de a szakirodalom sem igen vette ezt a szempontot figyelembe.

Továbbá azon praktikus szempont is gátolta a kiadott iskolarendelet végrehajtását, hogy nem volt kellő képesítéssel rendelkező tanerő. Német nyelvű tanítóképzés ekkor még nem volt hazánkban (ezt majd csak később – 1939-ben –

¹²² 1924 és 1927 között az A-típusú iskolák száma 49-ről 33-ra csökkent, a B-típusúaké 73-ról 55-re, a C-típusúaké pedig 169-ről 265-re emelkedett. Lásd PRITZ 2002. 10.

¹²³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok sz.n./1938

a megváltozott külpolitikai erőter hozza létre),¹²⁴ a magyar állam mindössze néhány hetes nyári német nyelvtanfolyamot nyújtott a tanítóknak, ami vajmi kevés volt a színvonalas oktatáshoz. A pomázi főszolgabírónak azonban ez is sok volt, tiltakozott az ellen, hogy a tanítókat „bérendelik” a tanfolyamra, ami „annak a kósza hírnek adott tápanyagot, hogy vége a magyar tanításnak ezt fel kell adni, a kormánynál Bleyerék kerekedtek felül és ősszel az egész vonalon kezdetét veszi a németesítés és aki ennek be nem hódol az megy a B-listára”.¹²⁵ A főszolgabíró nyilvánvalóan túlzott és az általunk vizsgált járások közül nem volt egy sem, amelyik ilyen élesen akadályozta volna a nemzetiségi törekvéseket.

A vármegyei közigazgatás magatartását azonban befolyásolta a Belügyminisztérium többszöri figyelmeztetése is, mely óvatosságra intette, arra hivatkozva, hogy az egyesület működése „pángermán célokat követ”, az egyes eseteket azonban nem konkretizálták. Így a németiség jogos kisebbségi követeléseit is pángermán agitációnak tartották.¹²⁶ Természetesen az egyesületnek is érdeke volt, hogy elhatárolódjon az egyes településeken működő szélsőséges elemektől. Az MNNE vezetősége kérte a kormányt, hogy az esetlegesen felmerülő panaszokról informálják őket, mert csak így tudnak azokkal szemben eljárni, akik az egyesület alapszabályaival ellentétes tevékenységet fejtenek ki. A túlfűtött elemek izgatása nekik is zavaró volt. Így került sor 1933 májusában Budaörsön arra, hogy az MNNE helyi vezetője személyesen panaszkolta be a főispánnál a község plébánosát,¹²⁷ aki nagyon erőteljes agitációt folytatott annak érdekében, hogy a községben A-típusú iskola működjön, és emiatt a helyi vezető lemondását nyújtotta be a főispánnak.¹²⁸ Az eljárás fonákságára vall, hogy a főszolgabíró mindezért az egyesületet és személyesen Bleyert tette felelőssé.¹²⁹ Ebben azonban látnunk kell azt is, hogy 1933-ra Bleyer álláspontja már gyökeresen megváltozott az 1920-as évek elejéhez képest. Főként az 1930-as népszámlálás keserű eredményét látva (1920: 551 211, 1930: 478 630 német anyanyelvű),¹³⁰ valamint folyamatosan szembesülve a bethleni nemzetiségpolitika végrehajtásának kudarcával radikálisabb irányvonalat képviselt, és egyre

¹²⁴ Erről bővebben lásd DONÁTH 2008.

¹²⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 95/1925 1925. augusztus 25.

¹²⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 147/1929

¹²⁷ A község plébánosáról bővebben lásd GRÓSZ 2007a

¹²⁸ Megjegyzendő, hogy Budaörsön B-típusú iskola működött az 1924/1925-ös tanévtől. – PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 44/1933

¹²⁹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 31/1933 – Hozzá kell tennünk azonban, hogy 1933. május 9-én volt Bleyernek az ismert viharos parlamenti beszéde, melyben a népszámlálási adatok eredményeiért a bethleni nemzetiségpolitikát ostromozta. Ezzel a beszéddel Bleyer a támadások keresztüztébe került.

¹³⁰ MSK 69. 83.

inkább Németországra támaszkodva akarta keresztülvinni törekvéseinek megvalósulását. 1933-ban bekövetkezett halála azonban gyökeres változást hozott az MNNE életében.

A szakirodalomban nincs egyetértés abban, hogy Bleyer halála valóban cezúra-e az MNNE és a magyarországi németek sorsát illetően. Tilkovszky Loránt és Bellér Béla szerint mindenképpen választóvonalnak tekinthető, Norbert Spannenberger szerint azonban nem.¹³¹ Ő későbbi időpontra, 1934/1935-re teszi ezt. Spannenbergernek abban igaza van, hogy az MNNE kettéválása döntő volt az események későbbi alakulására, lényegileg azonban mégis Bellérrel és Tilkovszkyval értünk egyet, mert az egyesület kettészakadása csak a már elkezdődött folyamatok kicsúcsosodása volt, és a két irányzat egymásnak fordulása Bleyer halálával vette kezdetét. Vezető pozícióba kerültek azok az ifjúradikálisok,¹³² akiket Bleyer tanított németországi ösztöndíjakkal, és akiknek kapcsolatuk volt a németországi nemzetiszocialista körökkel. A németországi ösztöndíjasokra már évekkel azelőtt felfigyelt a magyar kormány, és Gratz Gusztáv, az egyesület elnöke is óvva intette Bleyert az ösztöndíjak szervezésétől. A Miniszterelnökség már 1928-ban bizalmas megfigyelésre kérte a főispánt, hogy kísérje figyelemmel a megye területéről távozott ösztöndíjas ifjakat, 1932-ben pedig kifejezetten jelentést kért róluk, mert „több jel mutat arra, hogy az ifjak odakint nem kívánatos befolyás alá kerülnek, aminek azután hazatérükkor nyilvánul meg sok esetben a káros kihatása.”¹³³ A vizsgált járások közül egyedül a Központi járásból jelentették, hogy egy budaörsi ifjú, Luncz István egyetemi hallgató tanul Münchenben.¹³⁴ Nincsenek pontos adataink arról – természetesen a magyar kormánynak sem voltak –, hogy hány magyarországi német fiatalembert érintett ez az ösztöndíj-lehetőség, annyi azonban bizonyos, hogy csekély számuk ellenére is képesek voltak élére állni a radikálisabb irányvonalnak.

A német öntudat ébresztését szolgálták a Németországból ideutazó ún. „Wandervogelek”, vándordíjakok is. Erre a jelenségre a megyében az 1930-as évek elején figyeltek fel a helyi hatóságok. Az ország más területein már korábban is felbukkantak a „Wandervogelek”, először azonban a Dunántúl német községei voltak a célpontjaik, a „Schwäbische Türkei” települései. Idővel azonban mind keletebbre jöttek és 1930 novemberében a Belügyminisztérium kért jelentést a főispántól a vándordíjakra vonatkozóan. Ekkor még azonban

¹³¹ SPANNENBERGER 2005. 94–95.

¹³² Basch Ferenc, Kussbach Ferenc, Johann-Faul Farkas, Franz Rothen, Anton König, Heinrich Mühl, Ägidius Faulstich

¹³³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 136/1932

¹³⁴ Uo.

a főispán jelentése nemleges volt.¹³⁵ Az első jelentést a „vándorokról” 1933 májusában a Központi járás főszolgabírója tette. E szerint a járás két községében, Budaörsön és Soroksáron bukkantak fel Pünkösöd alkalmával.¹³⁶ Közvetlenül Németországból jöttek, külön teherautókon. A főszolgabíró ugyan semmit nem konkretizált, mégis azt javasolta, hogy meg kellene akadályozni, hogy ezek a „kirándulók” az országba bejöhessenek.¹³⁷ Nyilván ebben a javaslatában közrejátszott az is, hogy ugyancsak 1933 májusában volt Budaörsön a fent említett eset, amikor a plébános vezetésével aláírásokat gyűjtöttek az A-típusú iskola bevezetésére. A párhuzamot megvonni nem volt nehéz. Júniusban ezek a kirándulások folytatódtak a Buda környéki falvakban. Ezeknek a hatása egész nyáron érzékelhető volt, azonban a „Wandervogelek” semmi olyat nem tettek, amiért hatósági beavatkozásra lett volna szükség.

A magyarországi németek vezetői nagyon jól tudták, hogy Hitler a magyar revíziós törekvések támogatásáért előbb vagy utóbb be fogja nyújtani a számlát. Ennek igazolását világosan mutatja Kussbach Ferencnek¹³⁸ a *Pesti Napló*-ban 1934. január 3-án megjelent cikke, amelyben kifejtette, hogy a hazai németiség tudatában van annak, „hogy a magyar revízió útjának kimunkálása nem tisztán külpolitikai feladat, hanem annak egyéb feladatai is vannak”. Ezért elérkezettnek látta az időt arra, hogy a magyar kormány teljesítse a német kisebbség nyelvi és kulturális kívánalmait.¹³⁹ A hatalomra kerülő Hitler azonban még nem akart foglalkozni a magyarországi németekkel, miután személyes találkozón megtapasztalta Gömbös Gyula keménységét, és mert külpolitikailag Hitler még a térség nyugalmában volt érdekelt.¹⁴⁰ Ennek egyik fontos példája az 1934. februári, Hitlernek címzett, megválaszolatlan Gömbös-levél a magyar-

¹³⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 26/1929

¹³⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 31/1933 Budaörs ekkor azért is számított kiemelt turisztikai célpontnak, mert a helyi németiség ekkor rendezte meg első alkalommal a *Passiójátékot* a Kőhegyen, aminek igen nagy jelentősége volt nagy sajtóvisszhanggal. A budaörsi passiójátékok életre hívója Bató Géza helyi tanító volt, akit a Székesfehérvári Törvényszék 1919. október 31-én két évi börtönbüntetésre ítélt a Tanácsköztársaság idejében tanúsított magatartása miatt. A passiójátékok minden téren elismerést kaptak, mégis Batót távol akarták tartani a szervezéstől, és egyre inkább Steuer Györgynek jutott a feladat. PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 79/1937

¹³⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 31/1933

¹³⁸ Kussbach Ferenc Bleyer Jakab veje volt, aki apósa halála után elfoglalta annak helyét az MNNE-ben.

¹³⁹ KUSSBACH Ferenc: *A magyar revízió útja és a hazai németiség*. In: *Pesti Napló*, 1934. január 3. 14.

¹⁴⁰ A találkozóról lásd PRITZ 1982.

országi németek helyzetéről.¹⁴¹ Szegedy-Maszák Aladár, aki akkor a Külügyminisztérium politikai osztályának volt a munkatársa visszaemlékezésében ezt azzal magyarázta, hogy Berlin a magyar–német érdekazonosságot távolról sem tartotta olyan fontosnak, mint a „budapesti levélíró és a német orientáció más lelkes hívei”.¹⁴² A szakirodalom megállapításaival összecseng Szegedy-Maszák értékelése. Ez a levél több ponton hasonló Gömbösnek a Gratz Gusztávhoz intézett 1934. májusi levelével, amelyre a PPSK vármegyei főispán bizalmas iratai között bukkantunk. Gömbös ebben nagyon határozottan megnevezte, hogy melyik az a terület, ahol nem ismer kompromisszumot: „Az alapszabályok vonatkozó rendelkezése félre nem érthető módon teljesen kizár az egyesület tevékenységéből minden politikumot. Ez az a terrenum, amelyen a múltban s különösen a közelmúltban bizonyos joggal kifogásolható jelenségek voltak észlelhetők.”¹⁴³ [...]Ezzel szemben ismételtten hangsúlyozni kívánom, hogy az egyesület kulturális tevékenységét – de csakis az ilyen – teljes támogatásban kívánja a kormány részesíteni. Felesleges előtte hangsúlyoznom, hogy a legteljesebb megértéssel viseltetem a hazai német kisebbség minden olyan törekvésével szemben, amely harmóniában áll a magyar állameszmével, a magyar hazához való hűséggel és törhetetlen ragaszkodással. Készséggel felkarolok és támogatok minden olyan törekvést, amely a magyar államiság érdekeit nem sérti, és amely a magyar nemzeti célok megvalósulását nem keresztezi. De természetesen, hogy minden rendelkezésemre álló eszközzel szembe kell szállnom a magyar államépület szilárdságát, a magyar nemzeti munkát veszélyeztető szubverzív áramlatokkal.”¹⁴⁴ Az, hogy Gratz továbbra is elvállalta az egyesület vezetését, elősegítette Pest megyében a helyi csoportok engedélyezését is.¹⁴⁵ 1934 szeptemberében Pataky Tibor¹⁴⁶ személyes kérésére az alispán tudomásul vette a már hosszú évek óta erre váró helyi csoportok megalakulását. (Budakeszi (1928), Dunabogdány (1929. november), Nagykovács (1930. február), Szigetújfalu (1925), Taksony (1927), Törökbálint (1925).)¹⁴⁷

¹⁴¹ PRITZ 1990. 345., TILKOVSKY 1980. 167–170. A levelet lásd: Wilhelmstrasse... 1968. 19. sz. irat

¹⁴² SZEGEDY-MASZÁK 1996. 1. kötet 40.

¹⁴³ Öt évvel korábban, 1929-ben Darányi Kálmán államtitkár nagyon hasonló gondolatmenettel írt levelet a Belügyminisztériumhoz: mindaddig, amíg az MNNE „minden politikától menten” csupán kulturális céljaiért száll síkra, a kormány nem gördít akadályt az útjába. PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 147/1929

¹⁴⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 55/1934 1934. május 2. – Teljes szöveget lásd 5. sz. mellékletben.

¹⁴⁵ Gratz Gusztáv elnöki pozíciójával kapcsolatban lásd bővebben BELLÉR 2002. 27–28.

¹⁴⁶ Pataky Tibor a Miniszterelnökség Nemzetiségi Ügyosztályának volt a vezetője.

¹⁴⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 55/1934 1934. szeptember 18.

1934/1935-ben viszont szakadás következett be az MNNE-n belül, melynek kiváltó oka a nemzetgyalázás miatt elítélt Basch Ferenc kizárása volt az egyesületből, és Basch-sal együtt több ifjúradikális is kivált, akik létrehozták a Volksdeutsche Kameradschaftot.¹⁴⁸ Gratz Gusztáv döntése növelte a kormány szemében a bizalmat és minden bizonnyal ennek volt köszönhető, hogy 1935-ben az iskolarendeleetet módosították. Gyakorlatilag egységes nemzetiségi iskolatípust hoztak létre, az A- és C-típusú iskolákat megszüntették és a B-típusú iskola bevezetését írták elő.¹⁴⁹ Ez a jogszabály sokat lendített volna a kisebbségi iskolaügyön, megvalósulása azonban nem volt ennyire egyértelmű. Nehezítette a helyzetet, hogy továbbra sem volt német nemzetiségi tanítóképzés; nem voltak német nyelvű középiskolák; illetve több helyütt azok a magyarországi németek, akiknek igényeit maximálisan kielégítette a nyelvtanítói iskolatípus, a vegyes tannyelvű oktatást már soknak tartották, és inkább magyar tannyelvű iskolába/osztályokba írták gyermekeiket. 1936 augusztusában országszerte megtartották a szülői értekezleteket az új típusú iskola bevezetéséről – többnyire eredménytelenül.

Érdeemes alaposabban szemügyre vennünk a vecsési helyzetet, ami ebből a szempontból iskolapéldának számít. A monori főszolgabíró 1936. augusztus 12-én jelentette az alispánnak, hogy a járás két településén, Ceglédbercelen és Vecsésen megtartották a szülői értekezleteket, de mindkét helyen a régi iskolatípus mellett voksoltak. A főszolgabíró helyesen mutatott rá arra, hogy a gazdasági érdekek azt követelik, hogy a gyerekek tanuljanak meg jól magyarul, mert többnyire a fővárosi piacokon értékesítik az áruikat. „Ettől eltekintve azonban meg kell említenem azt is, hogy ezen községek lakossága – habár német anyanyelvű is – lélekben magyar, s magyar érzelmeit nem tagadta meg, s ő maga tiltakozik az ellen, hogy német anyanyelve miatt ne tekintsék magyarnak. Ez a német nyelvű kisebbség – habár különösen az idősebbje német anyanyelvet is beszél – de magyarul érez. Az előbb említett gazdasági természetű indokok mellett a magyar állameszméhez való ragaszkodásuk is késztette őket arra, hogy ily módon szavazzanak.”¹⁵⁰ Ám a főszolgabíró inkább egy vágyott, mint valós helyzetről írt, ugyanis 1936. augusztus 30-án 152 család beadvánnyal fordult Hanauer Árpád váci püspökhöz, amelyben kérték a római katolikus iskolában az új iskolatípus bevezetését.¹⁵¹ A püspök – véleményezés és tárgyalás miatt – leküldte a beadványt Fehér János plébánosnak és a községi egyháztanácsnak.

¹⁴⁸ SPANNENBERGER 2005. 105–113.

¹⁴⁹ *Az 1935. évi 11 000 M.E. sz. rendelet az egységesen vegyes tannyelvű oktatás bevezetéséről.* In: BALOGH-SIPOS 2002. 61. sz. irat

¹⁵⁰ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 10/1936

¹⁵¹ VPKL Schola Vecsés 4006/1934. A monori főszolgabíró jelentése szerint ezt Gratz Gusztáv kezdeményezte, azonban a püspöki levéltárban talált dokumentum ezt nem támasztja alá.

November 4-én ült össze az egyháztanács, és a Hanauernek küldött levél szerint mély megdöbbenéssel olvasták Deim János és társainak beadványát. Az összeült egyháztanács úgy határozott, hogy az V. és VI. osztályban a gyerekek heti két órában tanulhatják az anyanyelvüket. A plébános levelében kifejezte reményét, hogy a béke hamarosan helyreáll, az egyháztanács döntését pedig a püspök elfogadta. Majd egy évvel később, a püspök bérmakörútja alkalmával, a vecsési Berger Pál orvostanhallgató (később a vecsési Volksbund szellemi vezetője) egy beadványt adott át, melyben Fehér János plébánost okolták, amiért az iskolában nincs német nyelvű oktatás és az egyházi életben sem hivatalos nyelv a német.¹⁵² A beadványnak azonban hatása nem volt – illetve 1938. február elején újra szülői értekezletet tartottak, de a szavazás eredményeként az oktatás nyelve továbbra is a magyar maradt¹⁵³ – nyilván a plébánosnak nagy szerepe volt ebben. Krüger Aladár országgyűlési képviselő személyesen is megjelent Vecsésen és látva a helyzetet, javasolta a főispánnak, hogy ne erőszakolják ki mindenütt az egységes iskolatípus bevezetését. Javaslatát azonban nem talált meghallgatásra.¹⁵⁴

A vecsési eset több szempontból is tanulságos. Egyrészt rávilágít arra, hogy amikor a katolikus egyház és a magyarországi németiség viszonyát vizsgáljuk, külön kell figyelni az alsópapság és a felsópapság szerepére, mert mint pl. ebben az esetben a püspök egy helyi döntést hagy jóvá. Másrészt figyelmeztet arra is, hogy a különféle közigazgatási jelentésekkel óvatosan bánjunk, mert 152 család kérelme azért nagyon döntő ahhoz, hogy ne intézzük el a kérdést úgy, hogy a község németjei nem is kérték az új iskolatípus bevezetését. És ha a vecsési helyzetet egybevetjük a fentebb tárgyalt budaörsi eseményekkel, akkor jól láthatjuk, hogy a helyi plébános nagyon hatásosan tudta mozgatni a híveit. Így nyilvánvalóan személye erősen befolyásoló hatású volt. Látható, hogy a témában bőven van még kutatnivaló.

A megtartott szülői értekezletek több helyütt eredménytelennek bizonyultak, ezért az államtitkár utasította a főispánt, hogy az év szeptemberében újra tartsanak értekezletet.¹⁵⁵ Az új iskolatípus bevezetésére azonban csak a következő tanévben került sor, Vecsésen és Csobánkán azonban csak 1938-tól.¹⁵⁶ 1938 decemberében a Vallás- és Közoktatási Minisztérium levelet intézett

¹⁵² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 3/1937

¹⁵³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1938

¹⁵⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 27/1939 89. l.

¹⁵⁵ Budakeszin, Dunabogdányban, Pilisborosjenőn, Pilisszentivánon, Békásmegyeren, Ürmön és Torbágyon írták elő újabb szülői értekezletek megtartását. PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 10/1936

¹⁵⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok sz.n./1938

a váci püspöknek, melyben egyértelműen leszögezte, hogy Vecsésen a négy tanerős központi iskola három tanítója egységes rendszer szerinti, egy pedig tisztán magyar nyelven fog tanítani. A négy tanerős Andrásy-telepi iskola mind a négy tanítója tisztán magyar nyelven fog tanítani.¹⁵⁷ Ugyanebben a hónapban a minisztérium utasította a főispánt: a 11 000/1935. M.E. sz. rendelet értelmében a „német jellegű községek állami és községi népiskoláiban” a következőképp kell áttérni az egységes oktatási rendszerbe:

Vecsés:

- Az alsórészi állami iskola hét tanítója közül három tanerő tisztán magyar nyelven, négy pedig egységes rendszer szerint köteles tanítani.
- A felsőrészi állami népiskola nyolc tanítója közül három tanerő tisztán magyar nyelven, öt tanerő pedig az egységes rendszer szerint köteles tanítani.
- A vecsés-telepi állami népiskola nyolc tanítója tisztán magyarul fog tanítani.

Csobánka: A hét tanerős állami népiskola két tanítója magyar nyelven, öt tanító pedig az egységes rendszer alapján.

Dunabogdány: A tizenkét tanerős állami népiskola négy tanítója tisztán magyar nyelven, nyolc tanerő pedig egységes rendszerben.

Nagykovácsi: 10 tanítóból 1 magyarul, kilenc egységes rendszerben.

Pilisszentiván: Kilencből négy tanító magyarul, öt pedig egységes rendszer alapján.¹⁵⁸

Az iskolaügy alakulása jól tükrözi hazánk szűkülő külpolitikai mozgásterét, melyben egyre inkább Berlinnek köteleződik el. Az első bécsi döntés után a Volksbund der Deutschen in Ungarn (a továbbiakban: Volksbund) megalakulásának engedélyezése a visszakapott Felvidékért benyújtott számla egyik tétele volt. Ezzel együtt az 1935-ös iskolarendelet végrehajtása is. Pataky Tibor államtitkár igen helyesen érzékeltette a helyzetet: „tapasztalás szerint sok helyt a tanítószemélyzet, vagy annak egy része az, amely álhazafiságból a hazafiatlanság vádjával szórja be azokat, akik a vegyes oktatás mellett foglalnak állást. Kényelemszeretet és a nemzeti szempontok kellő meg nem értése a valódi idegenkedési ok.”¹⁵⁹

A nemzeti érdek képviselője azonban helyi szinten számos akadályba ütközött. A minisztériumból kikényszerített iskolatípus-váltás nehézségeket hozott. Ebből most csak egy esetet emelünk ki Pilisszentivánról. A vezetőjegyző jelen-

¹⁵⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 27/1939

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Uo.

rést készített a főszolgabírónak a német nemzetiségi mozgalomról: „[...] az elmúlt hó utolsó napjaiban a kir. Tanfelügyelő Úrtól rendelkezést kapott az iskola gondnoksága, hogy az állami elemi iskolákban a IV., V., VI. osztályokban is be kell vezetni a német nyelvű oktatást. Eddig ugyanis az I., II. és III. osztályokban volt ez bevezetve. Évközben a magyar oktatásról német nyelvű oktatásra áttérés nehézségeket okoz, amennyiben a szülők a magyar tannyelvű tankönyveket megvásárolták és a szülők a német nyelvű tankönyveket most már nem akarják megvásárolni.

Az elmúlt napokban képviselőtestületi gyűlés befejezése után szó került az iskolai oktatás ügyéről is. Ezzel kapcsolatosan egyes vezető polgárok erősen kifogásolták azt, hogy olyan tanítók tanítanak az iskolában németül, akik nem tudnak németül. Erősen hangsúlyozták, hogy sürgősen szükséges volna magyar tanítóknak németül tudó, illetve német tanítókkal való kicserélése. A kormánynak a fenti rendelkezéseit nagyon sokan egészen ferde megvilágításban értelmezik. Erre jellemző, hogy pl. Fejős Gábor, nagykátai születésű törzsökös magyar, itteni lakos, akinek a felesége itteni sváb, azt kérte, hogy gyermekeit német osztályba írják be. Ennek indoklásaképpen zavaros előadásba kezdett, amelyben, bár nem mondotta ki százszázalékig, de lényegében odakonkludált, hogy számít egy olyan rezsimváltozással, amely szerint itt nemsokára német uralom lesz. Aggodalommal látom, hogy a lakosság egy bizonyos rétegében ez, mint beszédtema közszájon forog. Viszont a lakosság józanabb rétege egyáltalán nem lelkesedik ezért, mert sokkal szívesebben vennék, ha a gyermekek az iskolában magyarul tanulnának meg tökéletesen. Nagyon visszásnak mondható itt az az állapot, hogy a német anyanyelvű gyermekeket az igazgató még akkor sem hajlandó magyar osztályba beosztani, ha azt a szülők kifejezetten kívánják. Állítólag erre felsőbb hatósági rendelkezésük van.”¹⁶⁰

Tehát nem csak arról volt szó, hogy a politikai érzék hiánya, vagy a helyi közigazgatás embereinek túlfűtött nacionalizmusa hiúsította meg a rendelet végrehajtását, hanem praktikus okok is, mint amilyen a tankönyvek és tanítók hiánya. A legnagyobb problémát azonban mégis az jelentette, hogy a német gyerekeket szülői kérésre sem lehetett magyar osztályba íratni. Ezzel nagyon sok feszültséget gerjesztettek mind a németiségben, mind a magyarság és a németiség között.

A német nyelv használata az óvodákban még az iskolainál is lesújtóbb képet mutatott. Egy 1939-es kimutatás szerint az alábbiakat láthatjuk:

¹⁶⁰ PML V-1098 Cb 2. d. Elnöki iratok 7/1939 Pilisszentiván

13. sz. táblázat: Az óvodák foglalkozásainak a nyelve 1939-ben¹⁶¹

Település	Foglalkozás nyelve	A németet használják-e kisegítő nyelvként?
Bia	magyar	nem
Budakeszi	magyar	igen
Budaörs	magyar és német	
Nagykovácsi	magyar	igen
Pilisszentiván	magyar	igen
Pilisvörösvár	magyar	igen
Solymár	magyar	igen
Torbágy	magyar	nem
Törökbálint	magyar	nem
Üröm	magyar	igen
Zsámbék	magyar	igen
Dunaharaszti	magyar	igen
Vecsés	magyar	nem
Pomázi járás	magyar	nem
Taksony	magyar	n.a.
Szigetcsép	magyar	n.a.
Szigetújfalu	magyar	n.a.
Szigetszentmárton	magyar	n.a.

Világosan látható, hogy az óvodákban – Budaörs kivételével – egyáltalán nem volt német nyelvű foglalkozás, és a németet még kisegítő nyelvként sem használták mindenütt. Ezek után talán még inkább érthető, hogy a szülők többsége az iskolákban sem kérte az új iskolatípus bevezetését.

Problémát jelentett, hogy a helyi hatóságok nem tudtak különbséget tenni a német egyesületekben mutatkozó radikális és a mérsékelt irányvonal között, összemosták azokat. Ezzel magyarázható az, hogy a budakörnyéki főszolgabíró jelentésében arra panaszkodott, hogy az MNNE műsorain kulturális anyag alig szerepel, viszont annál több a propaganda beszéd.¹⁶² A pomázi főszolgabíró szintén arról tett jelentést, hogy ha az MNNE nem volna, akkor szóba sem kerülne a nemzetiségi kérdés. Jelentették mindezt akkor, amikor a főispán a német nemzetiségi kérdéssről írott összefoglalójában arról tett említést, hogy a szakadás óta az MNNE „csendesebb mederben” dolgozik, és napi politiká-

¹⁶¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 2/1939

¹⁶² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 10/1936

val nem foglalkozik. Ebben a terjedelmes összefoglalóban a főispán a vármegye területén élő németeket két csoportra osztotta:

1. Azok a németek, akik a hazának békés polgárai, jól beszélnek magyarul, kenyérgondjukon kívül más bajuk nincsen, helyzetükkel megelégedettek, nemzetiségüknek megerősítésére való törekvésük sem egyházi, sem iskolai, sem politikai vonatkozásban nem nyilvánulnak meg. Kb. 45 000 fő;
2. A másik csoporthoz tartoznak leginkább a Budapest-környéki járások németajkú lakosai – számuk 95 000 –, akiket a nagynémet célok szolgáltatásban álló budapesti szervezeteik izgatnak.¹⁶³

A Budapest környéki járások közül azonban e tekintetben kivételt képezett a monori járás két németajkú településsel: Vecséssel és Ceglédbercellel (Vecsés magyar többségű, Ceglédbercel német többségű volt). Főszolgabírói jelentés szerint 1935-ig nem volt észlelhető semmiféle német nemzetiségi mozgalom. A monori főszolgabíró biztosította felettesét, hogy a járás német lakosságának hazafias magatartása ellen mindaddig kifogás nem merült fel, nemzetiségüket sem egyházi, sem iskolai, sem politikai téren megerősíteni nem kívánták.¹⁶⁴ Nagyön jól látszik tehát, hogy ebben az időszakban a lojalitás nem volt összeegyeztethető a nemzeti identitás megőrzésének igényével. 1935-ben Kussbach Ferenc, Bleyer veje, választási kampányt folytatott Vecsésen, és a főszolgabíró ennek tulajdonította, hogy megindult a német mozgalom,¹⁶⁵ az MNNE vecsési csoportja viszont csak 1937. április 18-án alakulhatott meg Pintér László kano-nok közbenjárására.¹⁶⁶ Amíg a helyi közigazgatás továbbra is veszélyesnek tar-totta az egyesületet, addig a radikálisabb német irányvonal állandóan rágal-mazta őket, mondván, hogy a „magyar piszkos fasiszta kormány” lefizette az egyesület vezetőségét, hogy nekik dolgozzanak – hangzott el 1937-ben Soly-máron egy budaörsi lakostól.¹⁶⁷

A két magyarországi német irányvonal egybemosása súlyos hiba volt. A helyi közigazgatás nem mérte fel annak a szükségét, hogy az MNNE-t kel-lene támogatni a radikálisabb Kameradschafttal szemben, mert így távol tud-nák tartani a hazai németeket a nemzetiszocialista irányvonaltól.

1938 tavaszán az Anschluss hatása erősen érzékelhető volt a magyarországi németiség körében is. A főszolgabírói jelentések ekkor már nem annyira német nemzetiségi mozgalomról szóltak, hanem nemzetiszocialista mozgalomról,

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 6. d. 38875/1935 73. f. 36. l. Közli SÍN 1986. 159–160.

¹⁶⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 3/1937

¹⁶⁷ Uo.

vagy hitlerizmusról. Egy 1938. áprilisi nemzetvédelmi helyzetjelentés számolt be arról, hogy a március 15-i ünnepségeken a sváb községekben sokan ülve maradtak a *Himnusz* éneklése közben.¹⁶⁸ Ugyanakkor, mint már fentebb írtuk, a vecsési szülők ekkor szavaztak a magyar oktatás megtartása mellett. Ennek ellenére vagy mindemellett 1938. június 12-én, amikor a község fennállásának (pontosabban a betelepítésnek) a 150. évfordulóját hallgatták, a monori főszolgabíró, Egedy Kálmán igen túlfűtött nacionalizmussal a következőket mondta ünnepi beszédében: „A vendéglátó ősi nép szeretettel, megértéssel fogadta azt az 50 családot. Szívesen adott nekik a vérral szerzett magyar földből, amikor abból még volt felesleg. A magyar nemzet a tőle megszokott gavallériával engedte, hogy az ide bevándoroltak minden nehézség nélkül szaporodjanak lélekszámban, gyarapodjanak anyagiakban. [...]”

És ezt a megértést, ezt a türelmet, ezt a szeretetet nem kívánja megvonni az az ősi nép a bevándoroltaktól most sem, de a jövőben sem, amikor pedig magának is oly rosszul megy a sorsa, oly nehéz, küzdelmes az élete.

Amikor a magyar föld olyan drága lett, mert abból oly kevés maradt!

A vendéglátó nemzet még most sem követeli vissza a bevándoroltaktól a magyar földet, pedig millió és millió azoknak a száma, akiknek egy talpalatnyi sincs belőle, és akik talán még sokáig hiába sóvárognak akkora darabkáért is, amelyen felépíthetnének maguknak egy-egy kis bogárhátú házacsát.

Amikor itt e helyen, ez alkalommal ilyen gondolatoknak adok helyet, sok millió magyar nevében szólok, és azért teszem, hogy figyelmeztessenem annak az 50 családnak a leszármazottait egy nagy, szent kötelességükre.

A magyar föld nem volt áruba bocsájtható export-import cikk soha, és nem lesz a jövőben sem.

Ezt a földet csak birtokolni lehet, de elbirtokolni soha.

És ezt a magyar vérral megszerzett és minden rögét vérral áztatott földet csak az birtokolhatja, aki – habár nyelvén nem is –, de érzésében, felfogásában, gondolkodásában magyar és feltétlen híve a magyar állameszmének, s nem engedi magát befolyásolni némely hóbortosoknak itt terjesztett blutos-bodenes tévtanaitól. [...] igen szép és jogos gesztus volna, ha az évszázados gavallér vendégszeretetért cserébe, nyelvén is magyarrá lenne.”¹⁶⁹

A főszolgabíró ezzel a beszédével tanújelét adta annak, hogy semmi politikai érzéke nincsen (az emberiről már nem is beszélve), nem érzékelte a vecsési németiség állapotát, nem tudott differenciálni, nem látta azt a veszélyt, amit a németiség radikális irányvonala jelentett, az meg főleg nem tudatosult benne,

hogy ilyen beszéddel épp a radikális irányvonal felé nyomja a helyi német lakosságot.

Miután – mint már említettük – a Volksbund 1938 novemberében az első bécsi döntést követően megalakulhatott, a helyi hatóságok is világosan látták már az új szervezet és az MNNE közötti lényeges különbségeket. A közigazgatás egyes megyei tisztviselői ekkor már szembesültek hibáikkal: „[...] nem lett volna szabad differenciálás nélkül az egész németiségnek nekimenni, őket büdös, hazaáruló sváboknak nevezni, a közigazgatás minden eszközével nyomni őket, csupán azért, mert németül is beszéltek.”¹⁷⁰ Az MNNE-vel szembeni ellenséges magatartás szinte megszűnt, és a jelentések egyre gyakrabban számoltak be arról, hogy az MNNE ülésein a vezetők a magyar államhoz való hűséget hangsúlyozzák. 1939 januárjában ez az MNNE pilisszentiváni kultúrelőadásán így hangzott: „az egyesület legfőbb célkitűzése a háromféle hűség ápolása és pedig hűség a Haza, hűség az Isten és hűség a német anyanyelv és népiség iránt.”¹⁷¹ Az MNNE nagyon kényes helyzetét mutatja, hogy a hűség hangsúlyozása mellett radikálisabb megnyilatkozásokra is szüksége volt ahhoz, hogy a Volksbund támadásait valamelyest ki tudja védeni. Ugyanezen kultúrelőadáson hangzott el, hogy Verdun mellett a németiség legnagyobb temetője Magyarország a beolvasztás és a hazai németek közönye miatt.¹⁷² Amikor a vezetőjegyző emiatt felelősségre vonta az előadót, ő azt mondta, hogy Pintér László kanonoktól kapták az utasítást arra, hogy a „Basch csoport” konkurenciájára való tekintettel ők is használjanak erősebb kifejezéseket az előadásaik általános részében, azonban a konkrétumoknál okos mérsékletet tanúsítsanak. A vezetőjegyző jelentésében ezt megerősítette és a lakosságról a következő jelentést tette: „A lakosság nagy számban jelent meg a gyűlésen, ennek az a magyarázata, hogy a községem lakossága általában konzervatívabb gondolkodású, mint a közvetlen környező Pilisvörösvár és Solymár községé. Általános községvezetés szempontjából ez a természete kedvezőbb, mert ebből folyóan a hatóságokkal szemben tiszteletudóbb, közkötelezettségeinek pontosabban tesz eleget (pl. adóhátralék a faluban nincs), vezetőire hallgatni szokott úgy a politikai mozgalmakban, mint a közélet egyéb megnyilatkozásaiban. De ezen természetéből folyóan régi német népi tradícióihoz is jobban ragaszkodik. Szélsőségekre azonban sohasem volt kapható.”¹⁷³

¹⁷⁰ MNL OL Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztálya 69. cs C.17 654/1940. Közli TILKOVSKY 1978. 69.

¹⁷¹ PML V-1098 Cb 2. d. Elnöki iratok 7/1939 Pilisszentiván

¹⁷² Uo.

¹⁷³ Uo.

¹⁶⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1938

¹⁶⁹ BILKEI GORZÓ 1938. 154.

A helyi közigazgatás emberei tehát – amint említettük – immár differenciáltak és sok esetben jól érzékelték a két német irányvonal közötti különbséget. Ennek egyik leglátványosabb megnyilvánulása volt Endre László alispán ünnepi beszéde 1940. március 10-én az MNNE rendezvényén a Magyar Vasúti és Hajózási Klubban.¹⁷⁴ Ez ekkor már azonban késői felismerésnek bizonyult. Sem a helyi közigazgatás, sem a magyar kormányok két évtizeden keresztül nem ismerték fel, hogy a jogos kisebbségi igények szabotálásával egy radikálisabb irányvonal fejlődik ki, mely már nem tartotta szükségesnek a magyar államhoz való lojalitást, hanem egyre inkább Németország expanziós céljainak kiszolgálójává vált.

Bethlen István többedmagával¹⁷⁵ 1939. január 14-én a Volksbund megalkodása kapcsán egy memorandumot nyújtott át Horthy Miklósnak, melyben Imrédyt Bélát tették felelőssé azért, hogy „a magyarországi svábság, amely eddig államhű vezetés alatt állott”, most olyan vezetés alá került, „melynek magyar államhűsége nemcsak hogy kétséges, de államellenes magatartása büntető ítéletekben már bírói megállapítást nyert”.¹⁷⁶ Ezzel a Basch elleni nemzetgyalázás vádjával lefolytatott perre utaltak.¹⁷⁷ Imrédy és általában az uralkodó magyar politikai elit felelőssége, hogy nem mérte fel a revíziós politikához való feltétlen ragaszkodás végzetes következményeit.

Az 1939-es országgyűlési választások alkalmával a magyar kormány német birodalmi nyomásra együttműködött a Volksbunddal. Kormánypárti színekben indult három népi német képviselő: Heinrich Mühl Bonyhádon, Jakob Brandt Észak-Bácskában, Konrad Mischung pedig Mohácson. Közülük Brandt és Mühl bekerültek a parlamentbe.¹⁷⁸ A kormánypárt a népi német jelöltek indításával a nyilaskeresztéseket akarta gyengíteni, PPSK vármegyében azonban nem indult ilyen kormánypárti jelölt. Érdemes azonban megnézni az egyes települések választási eredményeit:

¹⁷⁴ PML V-1029 Cb 1. d. 1073/1940 Dunabogdány

¹⁷⁵ A memorandum aláírói: Bethlen István, Sztranyavszky Sándor, Kornis Gyula, Dr. Pesthy Pál, Zsitvay Tibor, Tildy Zoltán, Lányi Márton, Eckhardt Tibor, Lázár Andor, Marshall Ferenc, Bornemissza Géza.

¹⁷⁶ Horthy Miklós titkos iratai 1965. 43. sz. irat

¹⁷⁷ Bascht 1934 szeptemberében ítélték három hónapnyi börtönbüntetésre a Bátaapátiban elhangzott beszéde tartalmáért, amelyben a névmagyarosítás ellen emelt szót. 1935 áprilisában másodfokon öt havi börtönbüntetésre ítélték, és három évre eltiltották a közügyek gyakorlásától. Lásd: SPANNENBERGER 2005. 107.

¹⁷⁸ TILKOVSKY 1989. 100–101., SPANNENBERGER 2005. 176–179.

14. sz. táblázat: Az 1939-es választások eredményei¹⁷⁹

Pártok	Budaörs	Csobánka	Dunabogdány	Nagykovács	Pilisszentiván	Vecses
EKP	447 13,54%	0 0%	185 14,32%	319 29,92%	171 25,33%	0 0%
FKGP	0 0%	38 17,12%	35 2,71%	24 2,25%	17 2,52%	1 034 20,17%
MÉP	776 23,50%	107 48,20%	172 13,31%	58 5,44%	89 13,19%	1 959 38,22%
SZDP	168 5,09%	77 34,68%	38 2,94%	50 4,69%	9 1,33%	0 0%
NFR	43 1,30%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
NREFP	20 0,61%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%
NYKP	1 808 54,75%	0 0%	862 66,72%	615 57,69%	389 57,63%	0 0%
PSZP	40 1,21%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%

A táblázatból jól látható, hogy az egyes községi eredmények nem az országos tendenciát mutatják. Míg országos szinten a kormánypárt győzelmet aratott,¹⁸⁰ addig ezeken a településeken a Nyilaskeresztes Párt ért el döntő sikereket.¹⁸¹ Ennek okán mind a magyar kormány, mind a helyi közigazgatás sokkal inkább figyelte a község „politikai hangulatát”. A budakörnyéki főszolgabíró fogalmazott így: „A németajkú községekben a nyilasok „német nemzetiségi alapon” állnak, és minden javulást Hitlertől remélnék.”¹⁸² Zsámbékon és Pilisszentivánon tapasztalták azt, hogy a nyilasok „pángermán” érzelműek, akik a nyilaskeresztes mozgalomban a horogkeresztet látják. Társadalmi összetételükről a következőt tudtuk meg: „A Nyilaskeresztes Párthoz szítók közé tartoznak a nem teljesen proletároknak számító tömegek közül azok a falusi német származású iparosok, esetleg földművesek is”.¹⁸³ A vezetőjegyző egyenesen arról számolt be, hogy a német nemzetiségi mozgalom néhány hónapja beleolvadt a Nyilaskeresztes Pártba, mert az addigi radikális német vezetők ekkor már a Nyilaskeresztes Párt vezetőegyeniségei voltak és ott fejtették ki politikai tevékenységüket. Marlok Mihály pilisszentiváni földműves, aki azelőtt a helyi MNNE vezetője volt,

¹⁷⁹ HUBAI 2001. 90., 132., 356., 409., 563. Az eredmények a listás szavazás eredményeit mutatják. A pártok rövidítései: EKP: Egyesült Kereszténypárt, FKGP: Független Kisgazdapárt, MÉP: Magyar Élet Pártja, MSZDP: Magyar Szociáldemokrata Párt, NFR: Nemzeti Front, NREFP: Nemzeti Reformpárt, NYKP: Nyilaskeresztes Párt, PSZP: Polgári Szabadságpárt

¹⁸⁰ A kormánypárt sikere azonban semmiképp nem nevezhető átütőnek a kapott 50%-kal, miután a szélsőjobb oldali ellenzék a szavazatok 25%-át szerezte meg és így 49 képviselővel bejutott a parlamentbe. Emellett figyelembe veendő tény az is, hogy a kormánypárti képviselők közül többen nyilaskeresztes érzelműek voltak. PINTÉR 1999.

¹⁸¹ A téma eszméletörténeti háttéréről lásd GYURGYÁK 2007. 215–287., PAKSA 2009.

¹⁸² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 10/1939

¹⁸³ PML V-1098-Cb 2. d Elnöki iratok 1/1939 Pilisszentiván

a választás napján többek előtt kijelentette, hogy ha a Nyilaskeresztes Párt győz, „még aznap megy a távirat Hitlerhez, hogy vonuljon be Magyarországba”.¹⁸⁴ A pomázi főszolgabíró hasonlóan széles bázisról vélekedett. Jelentette, hogy a képviselőválasztás eredményéből arra lehet következtetni, hogy a német lakosság legnagyobb része rokonszenvvel viseltetik a nemzetiszocialista eszmék iránt „és ezt az együttérzést a szavazásnál történt magatartásával igyekezett kifejezésre juttatni.”¹⁸⁵

Somlai Péter az 1939-es választásokat elsősorban Budakeszivel kapcsolatosan vizsgálva állapította meg, hogy a német településeken a nyilasok támogatottsága a „gazdasági és ideológiai motivációk mellett a nemzetiségi kérdés megoldatlanságából” is eredt.¹⁸⁶ Helyesen mutat rá arra, hogy a Volksbund helyi csoportjainak szervezése előtt volt bázisa a nyilaskeresztes mozgalomnak a németajkú lakosság körében, azt követően viszont az addigi nyilas támogatók a Volksbundhoz csatlakoztak. (Erről a későbbiek során még lesz szó.)

A Volksbund a helyi csoportok szervezését csak a választások után kezdhette meg, de gyakorlatilag csak a nyári hónapokra korlátozódott a szervezés, mert 1939 szeptemberében a magyar kormány a világháború kitörésére hivatkozva az egyesület tevékenységét korlátozta, ami a csoportok alakításának felfüggesztését is jelentette.¹⁸⁷ A szervezés újabb lendületet majd 1940-ben vett, az 1940 augusztusában született második bécsi döntéssel egyidejűleg kötött bécsi népcsoportegyezmény¹⁸⁸ pedig már egyértelműen a Volksbundot ismerte el a hazai németiség egyetlen törvényes képviselőjének, szabad kezét adott a nemzetiszocialista ideológia terjesztésének. Az időközben elnököt változtatott MNNE (Gratz Gusztáv helyett Pintér László kanonok) 1940 novemberében végérvényesen megszűnt, így a magyar államhoz hűséges németeknek nem maradt saját nemzetiségi szervezete.

* * *

1918 és 1940 között a hazai németek öntudatra ébredése szerencsétlenül esett egybe a trianoni sokkhatással, így a két világháború közötti nemzetiségi politika mindvégig a helyi közigazgatás ellenállásába ütközött. A tárgyalt korszak végére a hazai német kisebbség radikális iránya kerekedett felül, megosztottá vált maga a német kisebbség is, a magyar kormány és a magyar társadalom egy része immár

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 2/1939

¹⁸⁶ SOMLAI 2012. 110.

¹⁸⁷ SPANNENBERGER 2005. 184.

¹⁸⁸ A népcsoportegyezmény szövegét közli: SPANNENBERGER 2005. 397–398.

megfékezendő ellenségként tekintett a németiség nemzetiszocialista irányára, a magyar államhoz hű németek pedig két malomkő közt őrldtek.

A radikalizálódási folyamatot elősegítette a kisantant államok területén élő németeknek a magyarországihoz képest kedvezőbb jogállása. A magyar revíziós törekvések ellensúlyozására regermanizálni igyekeztek az országhatárakon belül élő asszimilálódott németiséget, így a magyar kormány azon törekvése, hogy a szomszédos államokban egy magyar–német egységfrontot hozzanak létre, tulajdonképpen az egész időszak alatt meghiúsult. Budapest várta ebben Berlin támogatását, de – amint Pritz Pál megjegyzi – „annak külpolitikai látóterében Magyarország csak mint a Südostraum egyik állama szerepelt. A térség államaival kötött kereskedelmi megállapodások azt sugallták, hogy Németország számára Románia és Jugoszlávia sokkal fontosabb, mint Magyarország.”¹⁸⁹ A húszas évek végére Németország szemében a térség szerepe – különböző okok miatt¹⁹⁰ – felértékelődött, és figyelmük is intenzívebbé vált az itt élő német kisebbségekkel szemben. A Csonka-Magyarország területén élő németek és a szomszédos államok németjeinek helyzete közötti nagy különbség mindig összehasonlításra adott alapot, és ez külpolitikailag nem kedvezett Magyarországnak az elszigetelődött helyzetéből való kitörésére.

PPSK vármegye néhány településén keresztül láthattuk, hogy a súlypontok a német egyesületi életen és az oktatáson voltak. Sajnos kutatások híján más megyével most még nem tudunk összehasonlítást végezni, a szakirodalomból ismert országos megállapításokat figyelembe véve mondhatjuk, hogy a német kisebbség törekvései ebben a megyében még inkább gátolva voltak. Jól mutatja ezt az MNNE helyi csoportjainak nagyon késői szerveződése, az oktatási rendelet végrehajtásának sikertelensége – gyakorlatilag csak felsőbb utasításra történt meg az új iskolatípus bevezetése. Az egyház és a kisebbség kérdésében láthattuk, hogy a helyi plébánosnak volt igazán döntő befolyása, és az ő beállítódása nagyban hozzájárult a német mozgalom fejlődésének irányához. Ugyanakkor mindezek mentén vagy mindezek mellett az 1939-es választások kapcsán állapíthatjuk meg, hogy a vizsgált községek német lakosságának többsége nem a magyar kormány mellett foglalt állást, tehát tőle már nem várta kisebbségi igényeinek kielégítését, hanem az új reménysugár az az Adolf Hitler lett, aki messze nem a népe iránt érzett szeretetből, hanem sokkal inkább háborús céljainak érdekében „vette védelmébe” a birodalom határain kívül élő németeket.

Az előző fejezetet Erdei Ferenc gondolatával zártuk, amely szerint az fogja megnyerni magának a németiséget, aki jobban siet. A Német Birodalom sietett.

¹⁸⁹ PRITZ 2002. 7.

¹⁹⁰ Erről bővebben lásd: EILER 2002. 49–52.

„Így szorultak a németek a saját népi politikájukra, amelynek egyetlen alapelve volt megőrizni magukat jobb időkre, de semmi esetre sem adni fel olcsón a népi különállást. Jöhetett szépszó, ígéret és kedvezés, ez a nép ki nem mozdult paraszti tokjaiból, igaz, hogy ezentúl nem is kívánt, nem is követelt semmit. Ez a népi ellenállás teljes sikerrel járt, megőrizte a német paraszti tömböt egészen addig, amíg meg nem jelent az újabb fajta népi politika s ma már ez érvényesül.

Ezt a másfajta népi politikát a német propaganda képviseli. S ha egy szigetnyi társadalom tartozni akar valamely néphez, akkor már ahhoz kíván tartozni, amely kilátásba tud helyezni számára valamit. A nagynémet propaganda pedig nem keveset helyez kilátásba: beolvadást egy hatalmas nép hatalmas birodalmába s e keretek közt emberséges életet. Agitációjuk hatása nem azon fordul meg, hogy milyen eszközökkel él, hanem, hogy mit tud ígérni, és hogy milyen állapotban leli azt, akinek ígéri. [...]

Számunkra mentség csak egy lehetett volna: idejében való magyar népi politika. Egy esetben adta volna fel ez a németiség a maga népi ellenállását: ha a magyar társadalom a polgári szintre való emelkedés lehetőségét ígéri és adja neki. Nem tette.”¹⁹¹

¹⁹¹ ERDEI 1937. 31.

2. A BUDAPEST KÖRNYÉKI NÉMETEK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

2.1. A bécsi népcsoportegyezmény és fogadtatása

1940. augusztus 30-án a második bécsi döntés értelmében hazánkhoz 43 104 km²-nyi területet csatoltak vissza, és ezt a közvélemény kitörő eufóriával fogadta. Gromon József dunabogdányi vezetőjegyző az alábbi szavakkal ünnepelte a történelmi pillanatot: „Hálás köszönettel tartozunk a baráti két nagy birodalom: Németország és Olaszország hatalmas vezetőinek: Hitler birodalmi kancellárnak és Mussolini miniszterelnöknek, akik országaik nagy küzdelme közepette is találtak időt, módot és lehetőséget, hogy ezzel a mi nagy kérdésünkkel is foglalkozzanak és döntésükkel a trianoni szörnyű igazságtalanságot orvosolják. Szeretettel, tisztelettel és hódolattal gondolunk ezekben a történelmi napokban a megnövekedett országunk Főméltóságú Kormányzójára: Horthy Miklósrá, ki új életre keltette a pusztulásra ítélt országot. De köszönet illeti kormányfőnket is, kik a bekövetkezett öröndetes változást úttörő munkájukkal előkészítették. És köszönetünk szóljon a magyar hadseregnek, amely nagyszerű felkészültségével véráldozat nélkül biztosította az igazság diadalát és birtokba vette a visszaítélt ezeréves örökségünket.”¹ Horthy Miklós kultusza a csúcásra ért, az addigi „országmentő”, „országépítő” jelzői mellé társult az „országgyarapító” is.² Vecsésen ünnepséget tartottak, melyen jórészt a német anyanyelvű gazdaközönség vett részt – jelentette a monori főszolgabíró.³

Az öröm mámorában került aláírásra ugyanazon nap a bécsi népcsoportegyezmény is, melyről az előző fejezetben már szóltunk. A népcsoportegyezményre Berlin szempontjából azért is volt szükség, mert a területi revízió által 90 000 fős németiség is Magyarországhoz került.⁴ Hitler meg akarta „védeni” az addigra már jelentősen regermanizált németiséget a magyarosítástól és az asszimilációtól. Az egyezmény megkötésének másik oka pedig – szintén a Német Birodalom szempontjából – az volt, hogy mind Romániában, mind az akkor már széthullott Csehszlovákiában az ottani németiség messze több jogot

* A témában már született tanulmány: MARCHUT 2012.

¹ PML V-1029 Ca 1. kötet Dunabogdányi képviselőtestületi jegyzőkönyv

² Erről lásd TURBUCZ 2011.

³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 11/1940.

⁴ Ez a szám a Deutsches Auslandsinstitut (DAI) becslése volt. TILKOVSKY 1978. 99. Az 1941. évi népszámlálás adatai ennél a számnál jóval kevesebbet mutattak.

élvezett, mint Magyarországon. A németek különböző „fejlődési szintje” miatt a magyarországival egy időben Romániával is megkötöttek egy népcsoportegyezményt, melynek következtében újabb fordulat következett be a romániai németiség életében: megalakult a Romániai Németek Nemzetiszocialista Munkaspártja.⁵ Ezzel a romániai németek a náci modell követésében újra egy lényegesen „magasabb fokra” kerültek, mint a magyarországiak.

Teleki Pál miniszterelnök, amikor először olvasta a szerződéstervezetet, állítólag idegrohamot kapott és öngyilkossággal fenyegetőzött.⁶ Kérte a szerződéstervezet módosítását, és elérte, hogy a „népcsoport közjogi különállásáról” kifejezést a „népcsoporthoz tartozó személyekre változtassa.”⁷ Bécsből csak a magyar miniszterelnök jött haza lelkiismeret-furdalással.⁸ A népcsoportegyezményt Teleki nem akarta kihirdetni jogszabályként, ám Berlin ragaszkodott hozzá. Teleki azonban ellenérzését kifejezve nem volt hajlandó azt betervezni a Képviselőházba, hogy törvényerőre emelje, hanem rendeletként hirdette azt ki.⁹

A német biztonsági szolgálat azt jelentette, hogy a magyarországi németek örömmujongással fogadták az egyezményt.¹⁰ Ez azonban nem volt ilyen egyértelmű. A budakörnyéki járás főszolgabírója arról számolt be, hogy az egyezmény óta eddig nem tapasztalt nemzetiségi mozgalom indult meg, de a közigazgatás emberei mindent elkövetnek, hogy a német lakossággal „az eddigi megértő és barátságos viszonyt” megtartsák.¹¹ Jelentette, hogy Pilisszentivánon sokan akarják a nevüket visszanevetesíteni, és a Volksbund országos viszonylatban is a budaörsi és a pilisszentiváni csoportokkal van leginkább megelégedve.¹² A monori járás főszolgabírója azonban arról számolt be, hogy az egyezmény semmiféle izgalmat nem váltott ki, a németajkúak közömbösen fogadták, „amennyiben azonban a Bund ismeretes agitációját szabadon üzheti, az esetben minden valószínűség szerint a ma még nyugalmi állapot itt is meg fog változni.”¹³

Tény azonban, hogy a Volksbund legintenzívebb szervezkedésére is a népcsoportegyezményt követően került sor. 1939 szeptemberéig a Volksbund mindössze 21 hivatalosan bejegyzett helyi csoportot alakított, Pest megyében

azonban egyet sem.¹⁴ A háború kitörése nyomán kiadott intézkedések következtében szervezkedésük nyilvánosan szünetelni kényszerült, 1940 első hónapjaiban viszont az MNNE 73 helyi csoportja került a Volksbund kezébe.¹⁵ Míg az egyezmény megkötéséig hat csoport alakult meg a megyében, addig az év végéig 14.¹⁶ Mindezzel együtt helyesen állapítja meg Norbert Spannenberger, hogy a Volksbund hatékony munkáját már 1940 nyarán elkezdte. Június 29–30-án 45 helyi csoportot alapítottak országszerte, majd július 1-jén még ötvenet.¹⁷ Június 29-én alakult a budaörsi¹⁸ és a zsámbéki csoport, június 30-án pedig Ürömon, Piliscsabán, Pilisszentivánon, Dorogon és Leányváron tartottak alakuló üléseket.¹⁹ Ezek az ülések – és a későbbiekben is – nagyon jól megszerkesztett propaganda-előadásokat tartottak a Volksbund országos vezetői. A náci ideológia nyílt hangoztatása és a Németországhoz való lojalitás erőltetése sok esetben visszatetszést váltott volna ki a németek körében, ezért beszédükben hangoztatták a magyar haza iránti hűséget is, valamint azt, hogy Németország segít a „trianoni rabbilincsek szétverésében”;²⁰ politikai tevékenységet a tagjaiktól nem kívánnak, ugyanakkor felszólították hallgatóságukat a német nemzetiszocialista mozgalomban való részvételre, és vezérüknek Hitlert ismerték el.²¹ Egyes esetekben azonban egészen kemény hangot is megütöttek. Gromon József dunabogdányi vezetőjegyző jelentése szerint „Hangoztatták, hogy a magyarországi németek magyar állampolgárok ugyan, és az ebből folyó kötelességeiket teljesítik is, ezzel szemben az 1940. augusztus 30-i bécsi megegyezésben biztosított jogaikat maradéktalanul gyakorolni kívánják, és aki őket ebben gáncsolni merésznél, szemben fogja találni magát velük – »annak a fogai hátul fognak kirepülni«. Akinek nem tetszik a Sieg Heil, az esetleg más köszönési módot is hallhat. Konjunktúra-németekre nincsen szükségük. Aki ma belép a Bundba, az hozzájuk tartozik, ezután ne akarjon senki

¹⁴ FLACH 1971. 19–23.

¹⁵ Uo.

¹⁶ 1940. augusztus 31 előtt: Budaörs, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Pilisszentiván, Üröm, Zsámbék; 1940. augusztus 31. után: Budajenő, Budakalász, Budakeszi, Csobánka, Dunabogdány, Nagykovácsi, Perbál, Pilisvörösvár, Pomáz, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Telki, Torbágy, Törökbálint. A Volksbund-csoportok megalakulását lásd FLACH 1971. 19–23.

¹⁷ SPANNENBERGER 2005. 211.

¹⁸ A budaörsi csoport megalakulásán személyesen Basch Ferenc is részt vett. PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 38. f. 1664/1941

¹⁹ *Deutscher Volksbote*, 1940. június 30.

²⁰ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 1940. 13. l. Monori járás főszolgabírójának jelentése

²¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

⁵ TILKOVSKY 1978. 221.

⁶ MACARTNEY 1957. I. kötet 432., ABLONCZY 2005. 463.

⁷ TILKOVSKY 1978. 91.

⁸ SPANNENBERGER 2005. 211.

⁹ ABLONCZY 2005. 476.

¹⁰ TILKOVSKY 1978. 99.

¹¹ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 9. d. 1940. 93. f. 51. l.

¹² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

¹³ Uo.

sem dörgölözni hozzájuk azzal, hogy ő is német.”²² Nagykövácsiban a vezető-jegyző jelentése szerint az alakuló ülés rendben zajlott le. A szónokok német nyelvű óvodát, elemi iskolát és középiskolát sürgettek. Bíralták az előző kormányok magyarosító politikáját. Bejelentették, hogy német bankot alapítanak, olcsó termelési hitelekkel látják el a szövetség tagjait, német beszerző és értékesítő szövetkezetet létesítenek. Németországi mintára napokon belül megindítják a téli segélyakciót. Hangoztatták, hogy az egyesületbe való belépés miatt senkit nem üldözhetnek, mert erre biztosíték a népcsoportegyezmény.²³

Láthatjuk, hogy a Volksbund vezetők beszédei tele voltak ellentmondásokkal, így az értelmiségi réteggel csak kismértékben rendelkező németeket könnyebben félre tudták vezetni, befolyásolni és különféle jóléti, szociális ígéreteikkel mégiscsak a náci Németország szolgálatába állítani. Ebből adódóan először a szegényebb rétegre számíthattak. Ezt erősítette az egyre növekvő munkanélküliség is. A sok munkást foglalkoztató Budapestvidéki Kőszénbánya Rt. 1939 szeptemberében véglegesen beszüntette bányáüzemét,²⁴ 1940-ben pedig az újpesti angol–magyar cérnagyárból több embert elbocsátottak.²⁵ A Volksbund a fiatalokat munkalehetőséggel csábította (amint erre az előző fejezetben már utaltunk), többen a Bosch cég Német Birodalmi Vasutak Utazási Irodájánál valamint a Duna Gőzhajózási Társaságnál találtak újra munkalehetőséget.²⁶ A volksbundisták kezdetben még többnyire csak a fiatalokat tudták beszervezni, az idősebbekkel kevésbé foglalkoztak. Csobánkán a Volksbund alakuló ülésén Sárközy Alajos vezetőségi tag kijelentette, hogy az idősebbek „nem igen akarják megérteni az idők szavát”, de ez tulajdonképpen nem is fontos, mert a fiatalok mellettük állnak.²⁷ A budakörnyéki főszolgabíró általánosságban megállapította, hogy a jobb módúak távol tartották magukat a Volksbundtól. Tagjai szegényebb egyének, illetve olyanok, akiknek Németországhoz való érzelmi kötődéseik addig is erősek voltak, de túlnyomórészt olyan egyének, akik addig is minden pártban tevékenykedtek, így szocialista, demokrata, kommunista pártiak közül többen lettek Volksbund vezetők. A nyilaskeresztes mozgalomtól már igen élesen elválasztották magukat. Budaörsön a belépettek közül tíz büntetett előéletű volt. Ezeket a Volksbund vezetősége azonban törölte.²⁸

²² PML IV-442/b Pomázi járás főszolgabírójának iratai 7690/1940

²³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

²⁴ PML V-1098 Cb 2. d. Pilisszentiváni elnöki iratok 31/1940

²⁵ PML V-1098 Cb 2. d. Pilisszentiváni elnöki iratok 49/1940

²⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

²⁷ PML IV-442.b Pomázi járás főszolgabírójának iratai 7689/1940

²⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

Csobánkán, Dunabogdányban és Nagykövácsiban 1940 novemberében alakult meg a Volksbund csoportja. A csoportok megalakulásáról a *Deutscher Volksbote* tudósított és minden esetben közölte a vezetőségi tagok nevét is.²⁹ A budaörsi, csobánkai és nagykövácsi vezetők nevét azonban megtaláltuk levéltári forrásokban is, ezek alapján ismerjük a születési évüket és a foglalkozásukat is.³⁰ Ennek segítségével mondhatjuk, hogy Budaörsön és Nagykövácsiban senki, Csobánkán pedig csupán egy fő volt 60 év feletti (a tiszteletbeli elnök, id. Minihoffer János). A többség fiatal, 30 év alatti volt (Budaörsön 26 fő, Csobánkán 22 fő, Nagykövácsiban 16 fő). Figyelembe kell venni, hogy minden helyi csoportnak volt ifjúsági tagozata is, és az előbbi létszámban ők is benne vannak. A 30 és 60 év közöttiek: Budaörsön 23 fő, Csobánkán 10 fő, Nagykövácsiban pedig 13 fő. Tehát a vezetőségi tagok életkori sajátosságai és maga a szervezeti felépítés is az irányban hatottak, hogy a volksbundisták elsősorban a fiatalokat tudták megszólítani.³¹ Foglalkozásukat tekintve a budaörsi elnök (Hoffmann János) ügyvéd volt, a csobánkai elnök (Wimmi Ferenc) gyári munkás, a nagykövácsi elnök (Piri József) pedig bányász. A többi vezetőségi tag földműves, gyári munkás, kőfejtő, kőfaragó, bognár, kőműves, háztartásbeli és napszámos volt – tehát nem a helyi értelmiségből került ki. Nem szabad azonban ebből messzemenő következtetéseket levonnunk. Noha a többi településről ilyen adatokkal nem rendelkezünk, tudjuk, hogy Budaörsön Hoffmann János ügyvédet³² 1942 nyaratól a gimnáziumi tanár, dr. Riedl Ferenc váltotta,³³ egy másik vezetőségi tag tanító (Szailer István) és Pilisszentivánról is a jelentésekben két tanítóról (Sziklai István és Rössner Ignác) és két óvónőről (Siroki Margit és Holzinger Erzsébet) olvashatunk, Vecsésen pedig egy orvostanhallgató (Berger Pál) volt a főszervezője a Volksbundnak.³⁴

²⁹ Csobánkára vonatkozóan *Deutscher Volksbote*, 1940. november 24. 6., Nagykövácsira vonatkozóan 1940. december 1. 3., Dunabogdányra vonatkozóan 1940. december 1. 4.

³⁰ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 1664/1941; PML IV-446-a Szentendrei járás főszolgabírójának iratai 430/1941; PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 6742/1941

³¹ Hasonló kimutatást készített Eiler Ferenc is Hartával kapcsolatban. A hartai arányok némiképp másképp alakultak, ugyanis ott a 60 év feletti generáció 16%-ot jelentett, így a szerző azt állapította meg, hogy „Az a közigazgatás részéről előszeretettel hangoztatott megállapítás tehát nem volt igaz Hartára sem, hogy a szervezethez többnyire a fiatal, „forrófejű” generáció csatlakozott volna, hiszen az érett, sőt idősebb tagok is jelentős arányban képviseltették magukat.” EILER 2011. 80. Azt azonban hozzá kell fűznünk, hogy Eiler megállapítása a tagságra vonatkozott, nem a vezetőségre.

³² *Deutscher Volksbote*, 1940. július 14. 5. Lásd még GRÓSZ 2007b

³³ *Neuer Orstgruppenführer in Budaörs*. In: *Deutscher Volksbote*, 1942. június 12. 4. Lásd még: GRÓSZ 2010. 49–50.

³⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

2.2. Volksbund törekvések a helyi közigazgatás átszervezésére

Miután a Volksbund a helyi csoportokat megalakította, igyekezett a helyi közigazgatást is neki tetsző módon átalakítani. A csobánkai alakuló ülésen az ünnepi beszédben erősen bíralták a községi előljáróság munkáját.³⁵ Pilisszentivánon az egyik helyi tanító, Sziklai, a Volksbund vezéralakja a következőt mondta: „az egész községi előljáróságot az írnoctól kezdve felfelé ki fogjuk pucolni és korbáccsal kiverni.”³⁶ Budaörsön megtették. Az addigi vezetőjegyzőt el kívánták távolítani a községből, mondván, hogy nem beszéli a német nyelvet, valójában pedig azért, mert minden eszközzel igyekezett a Volksbund tevékenységét mederben tartani, és „nemzethűségi szempontból teljesen megbízhatatlannak és veszedelmesnek tartotta” a helyi Volksbund vezérkart.³⁷ Míg a dunabogdányi vezetőjegyző e tekintetben teljesen megbízhatónak tartotta a helyi vezetőket,³⁸ Géczy István budaörsi vezetőjegyző a főszolgabírónak intézett levelében így jellemezte a helyi Volksbund vezetőséget: „A tagnévsorban szereplő 30 évnél idősebb tagok politikai magatartását illetőleg bejelentem, hogy azoknak legtöbbje a mindenkor „divatos” legszélsőségesebb politikai pártokban, illetve irányzatoknál tevékenykedett. A fiatalabb évjáratú tagoknál pedig – nézetem szerint – politikai meggyőződésről szó sem lehet. A tagnévsorban szereplő valamennyi egyént nemzethűségi szempontból teljesen megbízhatatlannak és veszedelmesnek tartom: tevékenységük a község belrendjét és nyugalmaát erősen zavarja, és működésükben nap-nap mellett súlyosan vétnek a két legsarkalatosabb állampolgári kötelesség: a honpolgári hűség és engedelmesség ellen. [...] Tudom azonban azt, hogy bizonyára reszketni fog annak a köztisztviselőnek a keze, aki jelen ügyben az engedélyező okmányt aláírja, mert ezzel a Magyar Haza veszedelmes ellenségeinek működéséhez ad segédkezet.”³⁹ Géczy vezetőjegyzőt eltávolították a községből, és helyette nevezte ki a főszolgabíró Hagenthurn Edét, aki németül tudott ugyan, de a Volksbund szolgálatába nem állt, hanem annak ellensúlyozására létrehozta Budaörsön a MOVE-t,⁴⁰ melynek ügyvezető elnökévé az 1919-ben baloldali magatartása

³⁵ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 10. d. 1940. 108. f. 106. l.

³⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941–1945 augusztusában immár megváltozott viszonyok közepette hasonló szóhasználatot élt Vlagyimir Petrovics Szviridov is Erdei Ferenc akkori belügyminiszterrel való beszélgetésében: „Acélseprővel kell kipucolni őket!” – MNL OL XIX-B-1-n 1945-6-20290 – Közli: BARÁTH–CSEH 1996. 88–92.

³⁷ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 1664/1941

³⁸ PML V-1029 Cb Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 694/1941

³⁹ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 1664/1941

⁴⁰ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949 Hagenthurn Ede fegyelmi ügye

miatt elítélt Bató Gézát tette.⁴¹ A vezetőjegyző és a helyi Volksbund között ezért súrlódások voltak. Már a kinevezésével sem értettek egyet, aminek igen korán hangot is adtak. 1940. október 17-én Budaörsön járt a német igazságügyi államtitkár Bézay Jenő m. kir. igazságügy-minisztériumi tanácsos kíséretében. A hivatalos program után egy pincébe mentek borozgatni, amikor elhatározták, hogy a főszolgabíró, Horváth Jánost is eltávolítják a tisztségéből, amiért a „köztudottan zsidóbarát” Hagenthurnt tette vezetőjegyzővé.⁴² Basch Ferenc is rögtön felemelte a szavát Endre László alispánnál, hogy Hagenthurnt ne helyezték Budaörsre,⁴³ ugyanakkor kérte, hogy a csobánkai vezetőjegyzőt nevezzék ki. Endre László azonban erre fegyelmi okokra hivatkozva nemet mondott.⁴⁴ A közigazgatási „fékek” tehát továbbra is megmaradtak – ebben az esetben épp a nemzetiszocialista és nyilaskeresztes szembenállás miatt.

Ennek ellenére az atrocitások a Volksbund egész tevékenysége miatt folytatódtak. Budajenő községben a község háza ablakait egyik éjjel beverték, jól lehet a jegyző német származású és németajkú volt, és a lakossággal meg volt elégedve. Budaörs községben a magyar postamester és az iskola magyar tagozata tanítójának ablakait verték be egyik éjjel, és az egyik magyar kereskedő üzletének bojkottálására hívták fel a közönséget.⁴⁵

2.3. A népcsoportegyezmény hatása a katolikus egyházra

A szakirodalomból tudjuk, hogy a német evangélikusok a népcsoportegyezmény hatására szervezkedni kezdtek és a magyar evangélikus egyházon belül egy önálló német „Landeskirchét” akartak létrehozni. Mindössze négy nappal a második bécsi döntés után, szeptember 3-án az észak-erdélyi szász evangélikusok konzisztórium a önálló német vezéresperességet alakított, melynek élére a püspöki jogkörrel felruházott dr. Karl Molitoris került. Ez ösztönözte a német evangélikusokat egy önálló német egyházmegye szervezésére. Reformelképzeléseiket memorandumban fogalmazták meg, melyet 1940. november 4-én nyújtottak át Kapi Béla evangélikus püspöknek. Kezdeményezésük azonban

⁴¹ PML 401-a Főispáni bizalmas iratok 79/1937

⁴² PML V-1017 Cb Budaörsi elnöki iratok 2. d. 72/1940

⁴³ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949 Hagenthurn Ede fegyelmi ügye

⁴⁴ Akten... 1999. 422.

⁴⁵ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 10. d. 1940. 67. f. 14. l.

az evangélikus püspökök és a magyar érzelmű német lelkészek ellenállása miatt nem ért célta.⁴⁶

A magyarországi német katolikusok bár önálló egyházmegyét nem akartak szervezni, de a Székesfehérvári Püspöki Levéltárból előkerült forrás szerint nagyon határozott követeléseket terjesztettek elő.⁴⁷ Ezeket a követeléseket jóval az evangélikus memorandum előtt fogalmazták meg, 1940. szeptember 28-án. Ennek előzménye volt, hogy szeptember 11-én Serédi Jusztinián hercegprímás levelet küldött Pintér László kanonoknak, az MNNE elnökének, amelyben arra szólította fel, hogy a vezetése alatt álló együletet igyekezzen átszervezni a magyarországi német katolikusok egyletévé. Ha ez nem lehetséges, akkor csatlakozzanak a Volksbundhoz, de csak abban az esetben, ha azok a hazai németek, akik a Volksbundba már beléptek, belépnek a kormánytól elfogadott katolikus szárnyba is.⁴⁸ Baschék szemében ez jelentette a vörös posztót, és ennek nyomán fogalmazták meg követeléseiket.

Az előterjesztés, mely *A magyar katolikus németek egyházi követelményei* címet viseli, öt részből áll, hárman írtak: Franz Riedl, a Volksbund országos vezetőségének tagja; Musial, a Reichsdeutsch Seelsorgeamt vezetője és Anton Tafferner, Basch titkára.⁴⁹ A követelések a következőkre terjedtek ki:

- azokon a településeken, ahol a németek többségben vagy kisebbségben vannak, a német nyelvet használják a templomokban, lelkipásztorkodásban, szentmiséken, iskolákban, hitoktatásban;
- német településeken „fajával együtt érző és faji öntudattal bíró német származású papok alkalmazandók” – vehessenek részt németországi tanfolyamokon;
- a papnevelésben gondot kell fordítani a német lelkipásztorok képzésére – azokban az egyházmegyékben, ahol jelentős számú német hívő lakik, német tagozatot létesítsenek a szemináriumokban;⁵⁰ engedélyezzék a német birodalmi fakultásokon való tanulást egy évre;

⁴⁶ TILKOVSKY 1978. 119–121., SPANNENBERGER 2005. 233. A memorandum-ügyről lásd még Harmati Béla evangélikus püspök tanulmányát: *„Német Memorandum” (1940) és a Magyarországi Evangélikus Egyház*. <http://archiv.evangelikus.hu/teologia/nemet-memorandum/?searchterm=None> (Letöltés: 2013.11.23.) A bácskai evangélikusok törekvéseivel foglalkozik még: TÓTH 2008c

⁴⁷ SzfvPL – No.7338 – 1940. szeptember 28. Budapest

⁴⁸ MNL OL ME K28 70. cs. C. 20087/1940. Közli TILKOVSKY 1978. 104.

⁴⁹ SzfvPL – No.7338 – 1940. szeptember 28. Budapest – Teljes szöveget lásd a 6. sz. mellékletben.

⁵⁰ A pécsi és a budapesti szemináriumokon német tagozatot javasolták. Musial elképzelései azonban ennél jóval merészebbek voltak: önálló német szemináriumot követelt Budapesten

- a német származású teológusok és papok munkatársai lehessenek a Volksbundnak és annak szervezeteinek;
- a német közösségek egyházi iskoláit szervezzék át az állami előírásoknak megfelelően, ezekben az iskolákban „német és népével együttérző tanító alkalmaztassék”, ennek hiányában olyan tanító, aki tud németül – a tanítók vehessenek részt németországi tanfolyamokon;
- német nyelvű óvoda, polgári- és középiskola, tanítóképző alakítása;⁵¹
- létesüljön népi német lelkipásztori hivatal – ennek feladata, hogy a magyar püspöki karral és a német népcsoport vezetőségével együtt munkálkodva ápolja a jó viszonyt egyház és népcsoporti vezetőség közt és védje a magyarországi katolikus németek érdekeit egyházi vonatkozásokban s dolgozzék egyházi, valamint iskolai ügyekben a népi jogok biztosításán. A felállítandó hivatal vezetőségét a magyar püspöki kar által a német népcsoport egyházi ügyeinek képviselőjével megbízott püspök és Basch Ferenc közti előzetes egyetértés alapján nevezzék és válasszák ki. Tagjai lehessenek mindazon papok, akik a népszámláláskor németnek vallották magukat és ilyenek ismertetnek el;
- a Volksbundnak joga legyen a katolikus tagjainak óhajára a nem megfelelő papok alkalmazása ellen tiltakozni és az áthelyezésekre befolyást gyakorolni.

A követelésekből azt láthatjuk, hogy rendkívül kiterjedt jogokat kívántak biztosítani a németek számára a katolikus egyházon belül és garantálni akarták a beleszólási, felügyeleti jogaikat is. Az egyházon keresztül szerettek volna nyomást gyakorolni a hazai németekre, mert ha a katolikus egyház mindezen jogokat megadta volna, akkor a németek széles tömegeit tudták volna az oldalukra állítani. Az egyház ezeknek a követeléseknek nem engedett, de nem csak számukra voltak ezek a követelések elfogadhatatlanok, hanem a két világháború közötti időszakban többször pángermanizmussal vádolt nagykovácsi plébános, Greszl Ferenc is aggodalmait fejezte ki a tervezettel kapcsolatban.⁵² 1940. szeptember 30-án írta meg megjegyzéseit, melyben kifejtette, hogy a papnevelő intézetekben önálló német tagozat létrehozásának nincs értelme, mert a budapesti, esztergomi és egri szemináriumokon kívül másutt kevés számú német teológus van. Az önálló tagozatok helyett irodalmi körök szervezését javasolta. Ezenkívül a német származású papok Volksbund-tagságával kapcsolatosan

és német tagozatot az esztergomi, győri, váci, szatmári, kalocsai, székesfehérvári, veszprémi, szombathelyi és pécsi szemináriumokban.

⁵¹ Mint már az előző fejezetben említettük: 1939-ben nyitotta meg kapuit Budán az első német tanítóképző intézet.

⁵² SzfvPL – No.7338 – 1940. szeptember 30.

kifejtette, hogy a püspökök csak abban az esetben engedélyezzék ezt, ha az egyesület kötelezi magát, hogy dogmatikai hitkérdésekbe nem avatkozik bele; ha az egyesületen belül megtiltanak minden egyházellenes propagandát és minden olyasmit, ami világnézeti nem összeegyeztethető a vallással; ha a klérus és a németiség közötti konfliktusokat nem a nyilvánosság előtt, hanem a felállítandó lelkesítő hivatal és az illető egyházmegye püspök között intézik el. A lelkesítő hivatalnak szoros kapcsolatot kellene fenntartani az Actio Catholicával (A.C.). A plébános jogosan emelt szót az ellen is, hogy a Volksbundnak bármiféle beleszólási joga lehetne a katolikus papok kinevezésébe és áthelyezésébe. Ez súlyosan sértene az egyházi fegyelmet.

Mindez jól mutatja, hogy a Volksbund számára nem voltak fontosak az egyházi érdekek, a magyar hatóságok által pedig több ízben kifogásolt nagykovácsi plébános elsősorban a magyar katolikus egyház szempontjait vette figyelembe és a nemzetiségi identitás megőrzését ezeken a kereteken belül vélte keresztülvihetőnek. (Greszl Ferenc plébánost az ebben az igazán nehéz helyzetben való helytállása sem menti majd meg a háború utáni kitelepítéstől.⁵³)

Ugyancsak 1940 szeptemberében Greszl Ferencet másik két paptársával, Folláth Ádámmal⁵⁴ és Hufnagel Ferencsel⁵⁵ együtt magához hívatta Pintér László kanonok.⁵⁶ A megbeszélésen a fő kérdés az volt, hogy a német származású papok miként viselkedjenek a megváltozott helyzetben. Pro és contra voltak érvek, hogy vallják-e magukat németnek, illetve, hogy belépjenek-e a Volksbundba. Egységes álláspontot nem sikerült kialakítaniuk. A másik téma a *Sonntagsblatt* beszüntetése volt. Erről Pintér a következőkben számolt be Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek: „Sajnálattal látom, hogy a kormány részéről egy elszigetelés történik. Főleg a sajtóélet terén. Az a benyomásom, hogy belátták már, hogy milyen politikai hiba, hogy minden adut kiadtak a kezük-ből, de mivel ezt már közölték Baschékkal, egy kész helyzet elé állították saját magukat.”⁵⁷ Pintér László mindezekről bizalmas jelentést küldött a hercegprímásnak is.⁵⁸ A fentiek mellett ebben még kifejtette, hogy aggályosnak tartja az MNNE tervezett feloszlását; amíg a Katolikus Agrárfüvéségi Legényegyesületek Országos Testülete (KALOT) nem kap új csoportok alakítására engedélyt, addig a Volksbund azt megkapja. A papság a pángermanizmus vádjától

⁵³ Erről a későbbiekben még részletesen szólunk.

⁵⁴ Folláth Ádám 1933-tól Zsámbék plébánosa. MÓZESSY 2004. 325.

⁵⁵ Hufnagel Ferenc 1917–1946 között Solymár plébánosa. Lásd: MÓZESSY 2004. 330.

⁵⁶ SzfvPL – No.7338 – 1940. szeptember – Pintér László levele a püspöknek

⁵⁷ Uo. 1940. október 3.

⁵⁸ Erről a jelentésről az 1940. október 16-i püspökkari tanácskozás jegyzőkönyvéből tudunk. Közli GERGELY 1984. 274.

való félelmében még a *Katholisches Kirchenblatt* mellett sem mer kiállni, „még kevésbé a magyar sorssal közösséget valló németiséget támogatni.”⁵⁹

Ezek a kérdések súlyosabbak voltak annál, mintsem ezt ilyen szinten eldönteni lehessen. 1940. október 16-i püspökkari tanácskozáson foglalkoztak a kérdéssel. Serédi Jusztinián hercegprímás a megoldást abban látta, hogy, amíg csak lehet, a hazai németeket meg kell tartani a katolikus egyesületekben, ha ez már nem járható út, akkor viszont az egyéni pasztorálásra kell hangsúlyt fektetni. Szükségesnek látta egyházi német tanítóképző felállítását, illetve már meglévőben német tagozat létrehozását; valamint a KALOT és a Katolikus Asszonyok és Lányok Szövetsége (KALÁSZ) mozgalmakban, esetleg az A.C.-ban is német tagozat beiktatását. A *Katholisches Kirchenblatt* kéthetenkénti megjelenését is támogatta. Azt bizony állíthatjuk, hogy a magyar püspöki kar ekkor még nem ismerte a fent említett követeléseket abban a formában. Amit ismert, az az osnabrücker püspök (Hermann Wilhelm Berning) vezetése alatt álló Katholische Auslandstelle kívánalmait. Ezek a követelések azonban egybecsengtek a fentebbiekkel, tehát minden bizonnyal kapcsolatban álltak egymással a vezetők. A püspöki kar határozatának vezérfonalát a kormány kisebbségi téren adott iránymutatásai adták. Ez alapján a püspöki kar kimondta, hogy a papság a Volksbundba nem léphet be és nem agitálhat érdekében; elutasította a papnevelésbe történő beavatkozást; megegyezett, hogy súlyt kell helyezni az egyházközségi egyesületek szervezésére (Credo, Herz Jesu Bund); a *Kirchenblattot* valamint egy politikamentes katolikus hetilapot támogat a kar. Végül arról határoztak, hogy a hercegprímás tárgyalásokat kezd Telekivel miniszterelnökkel egy németnyelvű tanítóképző tagozat felállításáról.

Serédi hercegprímás 1940. október 30-án levelet küldött Shvoy Lajos püspöknek, melyből világosan kiderül, hogy a miniszterelnökkel folytatott megbeszélést.⁶⁰ E szerint a papnevelés keretén belül ugyanúgy fognak gondoskodni a németül beszélő papokról, mint addig. A tanítóképzést úgy oldják meg, hogy egy férfi tanítóképző mellé egy német tagozatot szerveznek, egy tanítónőképzőt pedig német nyelvűvé alakítanak át, és ehhez államsegélyt is kapnak. Megegyeztek, hogy a papok a Volksbundba nem léphetnek be és a híveket sem fogják erre buzdítani, „[...] mert meggyőződésem szerint a Volksbund nem societas necessaria, melybe minden hazai németnek be kell lépnie, hanem societas voluntaria, melybe csak az lép be, aki akar, ha annak politikáját helyesli.”⁶¹ Teleki Pál arra kérte Serédit, hogy a papsággal és a német hívekkel közölje

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ SzfvPL – No.7338 – 3317/1940 – Teljes szöveget lásd a 7. sz. mellékletben.

⁶¹ Uo.

(ne körlevél útján, hanem bizalmasan az egyesületi életben vagy magánbeszélgetésen), hogy az tartozik a német népcsoporthoz, akit saját kijelentése alapján a Volksbund annak tart, de belépésre senkit nem lehet kötelezni. Aki belép, annak magyar állami vonatkozásban semmi különös jogai nem lesznek, ellenben köteles a Volksbund szabályait betartani. Ha valaki németnek vallja magát, még nem lesz ipso facto a Volksbund tagja. Ezenkívül Serédi ígéretet kapott németnyelvű katolikus lap támogatására. Végül a hercegprímás kérte Telekit, hogy a papokat, szerzeteseket, tanítókat ne vádolják hazafiatlansággal, ha azok a német hívek érdekében járnak el a kormány óhajának megfelelően.⁶²

1940. december 2-án Shvoy Lajos püspök válaszlevelében biztosította Serédi hercegprímást, hogy az egyházmegye német nyelvű plébániái felé bizalmasan közvetítette a tudnivalókat. Javasolta a zsámbéki tanítónőképző keretén belül a német tagozat felállítását a főváros közelsége, valamint a település tiszta német katolikus lakossága miatt. A német nyelvű lapok szerkesztésére azonban papot nem tudott ajánlani: „Bár van egy pár jó tollú és perfekt német tudású megyéspapom, akik egyházi szempontból feltétlenül megbízhatóak, de hazafias szempontból nem teljesen alkalmasak; viszont azoknál, akik magyarság szempontjából teljesen megbízhatóak, hiányzik a német nyelvű írási készség.”⁶³

Az 1941. március 12-én megtartott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve⁶⁴ szerint azonban mégis székesfehérvári egyházmegyes pap lett a kéthetenként megjelenő *Katholisches Kirchenblatt* szerkesztője: Hufnagel Ferenc pápai kamarás, solymári esperes-plébános. A katolikus tanító- és tanítónőképző kérdésében pedig úgy határoztak, hogy Esztergomban fogják azt felállítani. Ezt azonban a püspöki kar sem gondolta teljesen komolyan: „A szervezés kérdésében már folyamatban vannak a tárgyalások a kultuszkormányval és a miniszterelnök úrral. Lehet azonban, hogy nem is kerül sor a gyakorlati megvalósításra. Ebben az esetben a püspöki kart gáncs nem érheti, mert megvolt a komoly hajlandóság a tagozatok felállítására.”⁶⁵

A levélváltásokból és a püspökkari értekezletekből jól látható, hogy a hercegprímás a kormánnyal karöltve próbálta a Volksbund mozgalmat mederben tartani, illetve azt ellensúlyozni. A népcsoportegyezmény új feladatok elé állította az egyházat is, és ebben az egyház szerepe nem lehetett más, mint a hazához hű németiség támogatása. Véleményünk szerint, ha a Volksbund nem akart volna annyira erőszakosan beleszólni az egyház önállóságába, akkor – Greszl

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ GERGELY 1984. 279.

⁶⁵ Uo.

Ferenc javaslati alapján is – jóval több eredményt tudtak volna elérni német részről. A magyar kormány azzal, hogy megszüntette az MNNE-t, és beszüntette a *Sonntagsblattot*, elvette a katolikus egyház kezéből azt a fórumot, ahol egyesületi szinten tudta volna kifejteni hatását. A különféle katolikus egyesületek nem tudtak reális alternatívát kínálni a Volksbunddal szemben, mert azok elsősorban nem nemzetiségi, hanem vallási alapon szerveződtek. Sokak szemében nem volt összeférhetetlen a Volksbund-tagság és a katolikus egyesületben való részvétel. Ez volt az oka annak is, hogy amikor 1941. június 12-én a budakörnyéki németajkú községek lelkipásztorai tanácskozásra ültek össze (Greszl Ferenc nagykovácsi és Körtz Árpád pilisszentiváni plébánosok nem vettek részt), megállapodtak, hogy Volksbund-tagok nem lehetnek katolikus szervezetek tagjai, mert a tagok szellemi atyja Nietzsche, nekik „Rosenberg parancsol, a katolikusoknak pedig Róma”.⁶⁶ A katolikus univerzalizmus gondolkörébe nem fért bele az a nemzetiszocialista újpogányság, melynek maga a Volksbund is terjesztője volt, így az a vallással összeegyeztethetetlen volt. A pápa 1937-ben kiadott enciklikájában is felemelte szavát a náci újpogányság ellen.

A hazai katolikus németek sem voltak könnyű helyzetben: választaniuk kellett vallásuk és a Volksbund között, valamint 1941-ben elsőként álltak választási kényszer előtt német vagy magyar nemzetiségük megvallásával.

2.4. Az 1941. évi népszámlálás

A helyi közigazgatással való konfrontáció tovább folytatódott az 1941 februárjában lebonyolított népszámlálás alkalmával is. A népszámlálást előkészítő szakértekezlettel egyidőben 1940 márciusától már a *Deutscher Volksbote* ráírnyította a figyelmet a népszámlálási válaszok fontosságára.⁶⁷ Bár az értekezleten már felmerült a nemzetiségi kérdés is, a német sajtó ekkor még csak az anyanyelvvel foglalkozott, mondván, hogy az anyanyelv megvallása meghatározza a népi hovatartozást is. Amikor aztán nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetiségre is rákérdeznek, akkor ugyancsak a *Deutscher Volksbote* hasábjain elkezdődött a propagandamunka a nemzetiségi hovatartozásról.⁶⁸ A lap kész irányvonalakat adott a népszámlálás rovatainak értelmezésére. „Aki a népszámlálás alkalmával anyanyelvként németet ad meg, nemzetiségként viszont magyart, az magyarnak

⁶⁶ SzfvPL – No.7438 – 343/1942

⁶⁷ *Zur Frage der Volkszählung*, 1940. március 10. 4., Kuhn, Johann: *Das Bekenntnis zur Muttersprache*. In: *Deutscher Volksbote*, 1940. március 17. 4.

⁶⁸ *Was ist „Nationalität“? Zur Volkszählung am 31. Januar 1941*. In: *Deutscher Volksbote*, 1940. december 29. 1.

fog számítani. Aki viszont német nemzetiségűnek vallja magát, németnek számít.⁶⁹ A nemzetiséget Isten által adottnak mondták, amibe az ember beleszületik, az anyanyelvet pedig egy választható szubjektumnak gondolták. Ez volt a faji alapú náci német nemzetfogalom. Teljesen más volt a logikája, mint a magyar nemzetfelfogásnak, amely szerint az anyanyelv adott, tehát objektív és a nemzetiség választható, tehát szubjektív.

A magyarországi népszámlálások története során először kérdezték meg a nemzetiségi hovatartozást. Ennek több oka is volt. Egyrészt Európa-szerte több országban is bevett gyakorlatnak számított (így pl. Romániában, Csehszlovákiában is), ezzel tehát a nemzetközi gyakorlathoz igazodott Magyarország. Másrészt a visszacsatolt területekkel újra jelentős számú kisebbség került az ország határain belülre, akiknek nemzetiségi hovatartozása a magyar kormány szempontjából távolról sem volt közömbös. Tudjuk, az előkészítő munkálatokban részt vett szakemberként a miniszterelnök, Teleki Pál is. Az volt az álláspontja, hogy anyanyelvtől függetlenül a magyar nemzet része az a személy is, aki magyarul „érez” és aki magyarnak tekinti magát. Teleki világosan akarta látni, hogy kikre számíthat. Harmadrészt nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem (és a népszámlálás előkészítői sem tették), hogy a Hitler által meghirdetett *Heim ins Reich* program keretében a népi németeket át akarták telepíteni a Birodalomba.⁷⁰ Mindezek a körülmények szükségessé tették a nemzetiségi hovatartozás megkérdését.

A Volksbund a sajtón kívül a helyi előadásokon is folytatta felvilágosító munkáját. Annak érdekében, hogy minél nagyobb arányban vallják a német-ajkúak magukat német nemzetiségűeknek különféle rémhíreket is terjesztettek. Így pl. azt, hogy aki magyarnak vallja magát, azt a német közösség ki fogja zárni magából és a német uralom alá kerülő Magyarországon az Alföldre fognak kerülni a magyarok és a cigányok közé.⁷¹ A Volksbund a megfélemlítés módszerétől sem riadt vissza: január 11-i hatállyal kizárták a német népközösségből Riesz Ádám országgyűlési képviselőt⁷² azzal a váddal, hogy ő a népcsoportegyezményben biztosított jogok ellen beszélt.⁷³ Ez azonban a képviselőházi

⁶⁹ „Der also bei der Volkszählung als Muttersprache Deutsch angibt, als Nationalität aber Magyarisch, wird als Magyare gezählt. Wer Deutsch als seine Nationalität angibt, gilt als Deutscher.” In: *Deutscher Volksbote*, 1940. december 29. 1.

⁷⁰ Adolf Hitler 1939. október 6-án elmondott beszédében hirdette meg a *Heim ins Reich* programját, melynek keretében a Németország határain kívül élő németeket az anyaországba akarta telepíteni hadicéljai sikere érdekében.

⁷¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

⁷² Riesz Ádám az MNNE vezetőségi tagja volt, a villányi kerület országgyűlési képviselője a Független Kisgazdapárt tagjaként.

⁷³ *Aus der Volksgemeinschaft ausgeschlossen*. In: *Deutscher Volksbote*, 1941. január 19. 3.

napló alapján nem igazolható. A hír megjelent a sajtóban is és félelmet kelthetett a némettség körében. A lakosság gyakran a vezetőjegyzőkhöz fordult négy-szemközt megbeszélést kérve a hírek tisztázásához. Ugyanakkor a nemzetiség megvallását a magyar kormánykörök a hazához való hűséghez kötötték azáltal, hogy azt terjesztették: ha valaki német nemzetiségűnek vallja magát, akkor azt áttelepíthetik Németországba, a magyar nemzetiségűek pedig maradhatnak szülőföldjükön.⁷⁴ Ezzel a *Heim ins Reich* programjára utaltak. A magyarországi németek jelentős része tartott ettől és pl. a monori főszolgabíró is jelentette, hogy a németek emiatt nem mernek színt vallani nemzetiségi tekintetben.⁷⁵ Peller István pilisszentiváni főjegyző pedig egyenesen a székesfehérvári püspökhöz fordult, mert a telepítési hírek miatt a lakosság „szinte rettegésben van”, az embereknek adatfelvételre kellett jelentkezni a községházán.⁷⁶ A budakörnyéki főszolgabíró pedig azt észlelte, hogy a jobb módúak tiltakoznak az esetleges áttelepítés ellen, a szegényebb sorsúak azonban könnyebben rávehetők.⁷⁷ Sok esetben azonban nehezítette a helyzetet, hogy az összeíró biztosok között több Volksbund-tag is volt, és ők pl. Budaörsön és Pilisszentivánon önkényesen írták be az otthon éppen nem tartózkodókról anyanyelvi és nemzetiségi hovatartozásukat.⁷⁸ Mindezek ellenére azonban a népszámlálás eredményei nem hozták meg a kívánt sikert a Volksbundnak, Teleki és köre viszont világosan látta az egyesület aknamunkáját. A Volksbund panaszokra Teleki így felelt: „Panaszok? Nekem van okom Önökre panaszkodni! A német népcsoport magatartása sok tekintetben kifogásolható. Úgy látszik megfélemlített arról, hogy lojalításra van kötelezve, de minden mást tesz, csak a lojalításnak nincs nyoma sem. Ellenkezőleg: illojális!”⁷⁹

A német anyanyelvűek száma szinte teljesen megegyezett az 1930-as népszámlálással (1920: 551 211 fő, 1930: 478 630 fő, 1941: 477 491 fő), német nemzetiségűnek csupán 303 419-en vallották magukat (anyanyelvűek 64%-a). Jelentős a különbség a két adat között. Egyik oka az, hogy a magyarországi németek egy részében még erősen élt a *Deutschungar* tudat, ők úgy akartak magyarok lenni, hogy közben német anyanyelvűket, identitásukat is őrzik, tehát kettős identitással rendelkeztek. Másik oka az lehetett, hogy sokak számára érthetetlen volt maga a kérdés, mivel ezt addig senki nem kérdezte tőlük.

⁷⁴ TILKOVSKY 1978. 138.

⁷⁵ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 7. d. 1939. 37. l.

⁷⁶ SzfvPL – No.4560 – 1940. február 17. Angeli Márton solymári esperes plébános a püspöknek

⁷⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 13/1940

⁷⁸ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 1176/1941

⁷⁹ TILKOVSKY 1978. 139–140.

Mivel Hitler áttelepítési politikája ott lebegett a szemük előtt, többen a biztonság kedvéért anyanyelvükben németnek, és nemzetiségükben magyarnak vallották magukat.

A népszámlálás adataival az előző fejezetben már részletesen foglalkoztunk, ezért itt most csak a vizsgált települések anyanyelvi-nemzetiségi adatait tüntetjük fel számszerűen.⁸⁰

15. sz. táblázat: Az 1941. évi népszámlálás német anyanyelvi és nemzetiségi adatai⁸¹

Település	Anyanyelv	Nemzetiség
Budaörs	8 448	7 243
Csobánka	1 337	1 156
Dunabogdány	2 313	1 715
Nagykovácsi	2 492	1 633
Pilisszentiván	1 656	1 099
Vecses	3 363	506

A német sajtó többször is elismerően szólt a budaörsi és pilisszentiváni Volksbund-csoportokról, de német szempontból a legjobb eredmények Budaörsön, Csobánkán és Dunabogdányban születtek. Ezeknél a településeknél volt a legkisebb az olló az anyanyelvi és nemzetiségi mutatók között. A vecsési adatokban – mint már írtuk – nagy szerepe volt a helyi plébánosnak, Fehér Jánosnak, aki a vecsési németekben sokkal inkább a magyar hazához való hűséget propagálta, mint a német öntudat erősítését. Egy 1940-es Historia Domus bejegyzés is megerősíti ezt: „Különben ügyesen tudtukra adtuk, hogy vigyázzanak, mert könnyen kitelepítik őket a nem nagyon óhajtott Németországba”.⁸² Ugyanakkor azonban éppen a népszámlálás idején, február 9-én, alakult meg a Volksbund helyi szervezete, és a *Deutsche Zeitung* cikke szerint annyian voltak (több százan) az alakuló ülésen, hogy nem fértek be a helyiségbe.⁸³ Az eredmények másik befolyásoló tényezője az lehetett, hogy a vecsési Berger Pál orvostanhallgató (aki – mint említettük – az 1941 februárjában megalakuló Volksbund vezetője volt) nagyon radikális hangot ütött meg a népszámlálás előkészületeiben. Röpiratát – amelyben többek között az áll, hogy „A kis orszá-

⁸⁰ A százalékos adatokat lásd az 5. sz. táblázatban.

⁸¹ 1941. évi népszámlálás... 1983.

⁸² Historia Ecclesiae Domus Parochialis et Scholaris Vecsésiensis 1940. Közli PÁVEL 2001. 9.

⁸³ Vecsés bekennt sich zum Volksbund – Ortsgruppengründung in Vecsés. In: *Deutsche Zeitung*, 1941. február 12. 4.

gok önállóságának ideje elmúlt. A magyar függetlenség romantikus álma szét fog oszlani amúgy is. Délkelet-Európa a Nagy Német Birodalomhoz fog tartozni. Olvadj be testben és lélekben, örömben és munkában, nyelvben és kultúrában a Nagy Német Birodalomba!” – Ceglédbercelen is terjesztette, amiért onnan kitiltották.⁸⁴ Ez a röpirat nagyon egyértelműen fogalmazott a német elképzelésekről, és ez nem csak a magyar hatóságot nyugtalanította, hanem azokat az itteni németeket is, akik nem akartak szembefordulni Magyarországgal. A monori főszolgabíró, aki mindaddig általában azt jelentette az alispánnak, hogy a vecsési németek a hazához abszolút lojális állampolgárok, nyugtalanságát fejezte ki, hogy Berger fanatizálja a fiatalokat, és sokukat maga mellé állított, ezért kérte a főispánt, hogy Bergert internálják. A főispán a kérést továbbította a Belügyminisztériumba és valószínűleg az onnan kapott válasz alapján írta a monori főszolgabírónak, hogy nem tartja indokoltnak az internálást, de Bergert fokozottan figyeljék.⁸⁵ A magyar kormány – nyilván külpolitikai érdekből – nem merte vállalni a Volksbund-vezető internálását. Az internálási javaslat 1941 áprilisában történt, amikor Magyarország megszállta a Délvidéket és visszakapta azt. A másik ok viszont nyilván az lehetett, hogy az újabb terület-visszacsatolással az eddigieknél jóval öntudatosabb német népcsoport került ismét Magyarországhoz.

Az a Kussbach Ferenc viszont, aki 1935-ben még a radikálisabb irányvonalat képviselte, az 1941-es népszámlálás idején többször kifejtette, ha sokan hangoztatják német származásukat és ezt meg is vallják, akkor ki fogják őket telepíteni Németországba. Röpiratokban hívta fel a lakosság figyelmét, hogy óvakodjanak a felelőtlen elemektől: „Óvakodjatok az olyan felelőtlen elemektől, akik az eddig bevált, igaz útról tévútra akarnak csábítani, akik a frázisaikkal lehetetlen dolgokat ígérnek Nektek. Ártalmas tanácsuk és magatartásuk következményeit nem tudván felmérni, vagy tapasztalat hiányában vagy fiatalos hevületük következtében, nem tudják, hová vezetnek titeket.”⁸⁶ (ford.: M.R.)

⁸⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941 – Teljes szöveget lásd a 8. sz. mellékletben.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Eredeti szöveg: „Hüet Euch vor solchen unverantwortlichen Elementen, die Euch von dem bisher eingeschlagenen, gerechten Weg auf Irrwege verführen wollen, die mit ihren Phrasen Euch Unmögliches versprechen. Schädliches anraten und ohne die Folgen ihres Vergehens ermessen zu können, entweder Mangels an Erfahrung oder zufolge einer jugendlichen Verblendung nicht wissen, wohin sie zusteuern.” Kussbach Ferenc röpirata a sváb néphez. In: PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

2.5. A Volksbund térnyerése és az SS-toborzások

1941 folyamán a Volksbund tovább folytatta intenzív szervező munkáját és a tagok száma egyre emelkedett. Kirívó példa volt 1941 Űrnapiján Budaörsön az úrnapi virágszőnyegben formált horogkeresztes motívum,⁸⁷ Pilisszentivánon pedig nemzetgyalázás miatt jelentettek fel több tanítót és óvónőt az *Ungarnland ist Zigeunerland* című dal tanításáért.⁸⁸ A gyerekekkel a tanítók a közeli dombon énekelték a dalt, amikor Peller István vezetőjegyző arra járt a feleségével. Ők azonnal megtették a feljelentést a csendőrségnek. Majd nemzetgyalázás vádja miatt a főispán az illetékes miniszter intézkedését kérte. A súrlódások ellenére azonban a Volksbund vezetői nem tudták Peller Istvánt a település éléről eltávolítani, de ellenük sem folytatták le a nemzetgyalázási pert.

Magyarország 1941. júniusi hadba lépése kedvezett a Volksbundnak. A propagandabeszédekben elhangzott magyar–német sorsközösség által a német-ség azon rétegeit is a maguk oldalára tudták állítani, akik addig idegenkedtek tőlük. Ezért olvashatjuk egyre gyakrabban a jelentésekben, hogy immár az idősebbek is beléptek a Volksbundba. Budaörsön 1941 novemberében Hoffmann János Volksbund-vezető kérte a főszolgabírótól, hogy az összejöveleket négy helyszínen tarthassák naponta 16 és 22 óra között: Herczog Györgyné, Winkler Antal, Keusch Márton és Daxhammer István kocsmáiban. Azzal indokolta a négy helyszínt, hogy a helyi csoport taglétszáma elérte a 3000-et, és nem tudnak egy helyiségben elférni. Az engedélyt azonban csak három helyszínre kapták meg.⁸⁹ Nagykovácsiban, Pilisszentivánon és Törökbálinton nagyon sokan léptek ki a Nyilaskeresztes Pártból és lettek Volksbund tagok.⁹⁰ Ugyanakkor viszont Pilisszentivánon a két említett tanító elkerülése a községből nyugodtabb mederbe terelte a német mozgalmat is.⁹¹ A monori főszolgabíró panaszos hangot ütött meg jelentéseiben: „A nemzetiségeink sajnos kifogásolható módon viselkednek. Általában mindjobban távolodnak el a nemzethűség gon-

⁸⁷ *Bilder von Fronleichnam in Budaörs*. In: *Deutsche Zeitung*, 1941. június 15. 8.

⁸⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 6/1941; 8/1941. A *Deutscher Volksbote* azonban elismerően szólt a két tanítóról: „Pilisszentiván ist eine der besten Ortsgruppe des Ofner Berglandes, weil diese Gemeinde das seltene Glück hatte, deutschbewusste Lehrer zu besitzen.” [„Pilisszentiván a budai hegyvidék egyik legjobb helyi csoportja. Azért, mert ennek a községnek az a ritka szerencséje volt, hogy öntudatos német tanárai voltak.”] In: *Deutscher Volksbote*, 1942. január 23. 3.

⁸⁹ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 11. f. 13677/1941

⁹⁰ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

⁹¹ Uo.

dolatától és a magyar állami eszméhez való ragaszkodástól.”⁹² A Volksbund tagjainak létszáma 1942-ben érte el a csúcspontot.⁹³

Közben pedig birodalmi körökben napirenden volt a délkelet-európai német-ség háborús bevetésének terve.⁹⁴ Az SS részére már 1941-ben folytak illegális toborzó akciók Romániából és a bácskai területekről, a magyar és német kormány közti első tárgyalások azonban csak 1942. január 6. és 9. között kezdődtek. Joachim von Ribbentrop külügyminiszter nyilvánosan fordult Bárdossy László miniszterelnökhöz, hogy a magyar kormány tegye lehetővé 20 000 önkéntes toborzását a magyarországi németek köréből. Bartha Károly honvédelmi miniszter tiltakozott ugyan a toborzás ellen, de 1942. február 12-én – aznap, amikor megszavazásra került a kormányzóhelyettes-választásra beterveztett törvényjavaslat⁹⁵ – mégis megszületett a szóbeli megállapodás a két kormány között. A népi németek köréből 20 000 főt toborozhatott a Volksbund, azonban a Volksbund-tagság nem volt kitétel, az azonban igen, hogy a magyar hadseregből nem toborozhattak. Lényeges pont volt, hogy azok, akiket az SS-be besoroznak, elveszítik magyar állampolgárságukat és német állampolgárok lesznek.⁹⁶ Ebben különbözött a magyar kormánnyal kötött megállapodás, az utódállamokkal kötött hasonló egyezményektől, amit Berlinben igencsak sérelmeztek. A magyar szabályozás igen súlyos hátrányt jelentett a toborzás propagandájára, mert közismert tény, hogy a magyarországi német-ségnek még a legszélsőségesebb irányzatú népi német tagjai is görcsösen kapaszkodtak e haza földjébe, és az állampolgárság elvesztésének gondolata népi német meggyőződésük alapjait ingatta meg. Ennek ellensúlyozására a suttogó propaganda útján kísérelte meg a Volksbund elhitetni a vonakodó német lakossággal, hogy az állampolgárság ilyen rendezése nem végleges, mert az egyezménynek e része német győzelem után a hatalmi helyzet változásával könnyen módosítható lesz.

⁹² PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 11. d. 1941. 54. f. 43. l.

⁹³ A létszámról a későbbiekben lesz szó.

⁹⁴ Az SS-toborzásokról bővebben lásd KOVÁCS–SZÁMVÉBER 2001., SPANNENBERGER 2005., TILKOVSKY 1974.

⁹⁵ Aznap Ernst Woermann német külügyi államtitkár-helyettes Berlinből táviratot küldött Ribbentrop külügyminiszternek, melyben az állt, hogy a Wilhelmstrasse hivatalosan nem szándékozik a népcsoportnak utasítást adni a tekintetben, hogyan szavazzanak a beterveztett törvényjavaslat felett. Négyszemközt viszont Basch Ferencsel közölni kell, hogy „úgy kell ebben az ügyben eljárni, hogy az ne vezessen a népcsoportnak a kormányból való kilépéséhez.” Baschnak lepleznie kellett, hogy bármiféle utasítást kapott volna. Lásd Wilhelmstrasse... 1968. 478. sz. irat

⁹⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 130/1943

A magyar hatóságok e hírveréssel szemben a toborzás ideje alatt kevés esetben nyúltak ellenintézkedésekhez.⁹⁷

A toborzást a Volksbundra bízták, és felhívták a figyelmet az akció gyors lebonyolítására a sajtó kizárásával. A toborzás gyakorlati végrehajtása teljesen előkészítetlen volt, ezért a PPSK vármegyei főispán körlevelet küldött a főszolgabíróknak és a rendőrkapitányság vezetőjének, melyben bizalmas tájékoztatásul közölte, „[...] hogy az akció lebonyolítása a hazai németiség egyes vidékein előreláthatólag bizonyos lelki válságot fog előidézni. Az akcióban a magyar és a német lakosság egyaránt kitelepítési mozgalmat és a Magyarországi Németek Szövetsége eddigi propagandájának cáfolatát fogja látni. Biztosra vehető az is, hogy a magyarság és a magyar érzelmű németiség részéről olyan megjegyzésekkel fogják kísérni az akciót, melyeket a bosszú, gúny vagy káröröm megnyilvánulásának lehetne feltüntetni. [...] Fontos érdekek fűződnek tehát ahhoz, hogy a magyarság és a magyar érzelmű németiség tartózkodjék a nyugalom megzavarására alkalmas kijelentésektől és magatartástól. Igen fontos az is, hogy a Magyarországi Németek Szövetsége által az országba már szétküldött megbízottak toborzó tevékenysége és a toborzásra jelentkezők összeírása elé rendészeti szervek akadályokat ne gördítsenek.”⁹⁸

A német kormány ugyan kötelezettséget vállalt arra, hogy magyarellenos propaganda céljára nem fogják használni a toborzást, a magyar fél aggodalmai viszont beigazolódtak. Nem egészen két héttel a megállapodás után a budapesti I. csendőrkerület már azt jelentette, hogy a Volksbund toborzási tevékenysége megkezdődött, erőszakos eszközöket használnak, testi épséget fenyegető kijelentéseket is tesznek. Propagandájuk ekkor is nagyon kifinomult volt. A magyar honvédségnél jóval kedvezőbb zsoldot ígértek, biztos álláslehetőséget kínáltak a háború utánra. Fenyegettek is, hogy azokat a Volksbund-tagokat, akik nem jelentkeznek SS katonai szolgálatra, a háború után kitelepítik.⁹⁹ Propagandamunkájuknak kedvezett az 1942. április 19-én országsszerte tartott Hitler emlékünnepe is.¹⁰⁰ Ennek egyik releváns példája a pilisszentiváni ünnepség, melyen Binder Hugó, a Volksbund körzeti vezetője azt mondta, hogy a magyarok és a németek közösen harcolnak az „európai közös ellenség ellen”, és minden magyarországi németnek kötelessége ebben részt vállalni. „mi hűek akarunk maradni az apai országhoz, de azt sem kívánhatja senki, mint ahogy nem is kívánják, hogy hűtlenek legyünk anyaállamunkhoz, Németországhoz, és ezen

⁹⁷ SIPOSS Sándor: *A sváb kérdés Magyarországon 1918-1945*. Kézirat. 394. In: MNL OL XIX-J-1-j KÜM Békeelőkészítő Osztály iratai 12428. tekercs

⁹⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 130/1943

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 4194/1942

keresztül Hitler Adolfhoz” – hangzott el Binder Hugó beszédében.¹⁰¹ Ebből a beszédből is látszik: a Volksbund nagyon jól tudta, hogy nem szabad választási kényszer elé állítani a magyarországi németeket, mert akkor elveszíthetnek embereket; ugyanakkor viszont jól tudjuk, hogy az SS-be való önkéntes jelentkezés szembefordulást jelentett Magyarországgal. Arról természetesen nem ejtettek szót propaganda beszédekben, hogy a jelentkezők besorozásuk esetén elveszítik magyar állampolgárságukat.

Az akció nagyon megosztotta a helyi lakosságot. A Volksbund-tagok nagy örömmel és lelkesedéssel fogadták a fejleményeket, az idősebbek azonban aggódtak fiaik után és erősen bírálták a helyi vezetők működését. A magyar érzelmű németek, valamint a vagyonosabb egyének körében komoly ellen-szenvet váltott ki a toborzási akció. Azt hangoztatták, hogy ez az első hulláma a kitelepítésnek. Voltak olyanok is, akik hazaárulással vádolták a jelentkezőket. Jelentések arról számoltak be, hogy a vegyes lakosságú községekben a magyarok, szlovákok és szerbek örültek a megállapodásnak, mondván „hadd hulljon a férgese”. A visszalépő jelentkezőket és a vonakodókat cigányoknak nevezték.¹⁰²

A toborzás leginkább a visszacsatolt területekről volt sikeres, a trianoni Magyarország területéről sokkal kisebb számban jelentkeztek. Az SS-hez és Wehrmachthoz került németek száma 18 000 körül volt, de közülük kb. 13 000-en az újonnan visszakerült területekről jelentkeztek.¹⁰³ A Csendőrség központi nyomozóparancsnokságának első összesített jelentése a Waffen-SS alakulatokhoz való toborzás tárgyában 1942. február 28-án készült el. Csaknem két hét alatt 15 329 fő jelentkezett az SS sorozóbizottságainál, zömük (10 585 fő) a bácskai részekről. A Volksbundhoz nem tartozó németajkú jelentkezők száma 48 fő, továbbá 19 magyar, nyolc horvát, egy bunyevác és egy rutén származású is jelentkezett.¹⁰⁴ Megyei szinten pontos adatokkal nem rendelkezünk, kb. 500 és 1000 fő közé tehető a sorozottak száma, a toborzottak száma azonban ennél több volt.¹⁰⁵ Pest megyéből a februári jelentés szerint 707 fő jelentkezett.¹⁰⁶

¹⁰¹ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 4320/1942

¹⁰² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 130/1942

¹⁰³ Akten... 1999. 367.

¹⁰⁴ KOVÁCS-SZÁMVÉBER 2001. 52.

¹⁰⁵ A hozzávetőleges adatokat a M. kir. budapesti I. csendőrkerület jelentésére alapozzuk. PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 130/1942. Településszintű részadatokat közöl még: KOVÁCS-SZÁMVÉBER 2001. 51., 52., 57.

¹⁰⁶ KOVÁCS-SZÁMVÉBER 2001. 51.

16. sz. táblázat: Az SS-bé jelentkezők és sorozottak száma¹⁰⁷

Település	Jelentkezők		Sorozottak
	1942. február 28.	1942. március 24.	
Bia	0	3	1
Budajenő	3	5	2
Budakalász	19	22	10
Budakeszi	120	160	62
Budaörs	120	180	120
Csobánka	20	24	12
Dunabogdány	36	36	20
Dunaharaszti	4	4	0
Nagykovácsi	5	24	7
Perbál	4	4	2
Pilisborosjenő	10	15	6
Piliscsaba	30	18	12
Pilisvörösvár	67	35	16
Pilisszentiván	38	23	10
Pomáz	18	24	15
Solymár	21	24	12
Szigetbecse	4	4	0
Szigetcsép	4	4	0
Szigetszentmárton	13	13	11
Szigetújfalu	16	20	1
Taksony	16	16	8
Telki	1	1	1
Torbágy	14	18	16
Tököl	0	4	2
Törökbálint	14	21	7
Üröm	12	13	9
Vécés	27	32	13
Visegrád	20	20	8
Zsámbék	51	51	19
Összesen	707	818	402

¹⁰⁷ Februári adatok KOVÁCS-SZÁMVÉBER 2001. 51. Márciusi adatok MNL OL K 149 Belügyminisztériumi rezervált iratok 129. d. 7154/1942

Egy hónappal később készült összesítés szerint valamivel többen jelentkeztek, de a különbség sok esetben nem volt lényeges. Egy-egy esetben viszont érdemes rámutatni a különbségekre. Budakeszin, Budaörsön, Csobánkán és Nagykovácsiban nőtt a jelentkezők száma, Pilisszentivánon, Pilisvörösváron és Piliscsabán viszont csökkent, ami abból a szempontból érdekes, hogy ezek szerint volt lehetőség a visszalépésre, még akkor is, ha ez nyilván nem volt könnyű. Kovács Zoltán és Számvéber Norbert azt állapították meg, a már jelentkezettek közül többen nem akartak megjelenni a sorozáson, utólagos törlésükhöz a bizottságok nem járultak hozzá.¹⁰⁸ Ezt támasztja alá az a csobánkai eset is, amikor S.J. bement a Volksbund budapesti központjába és 1000 pengőt ajánlott fel, ha a fiát nem sorozzák be. Kérését azonban visszautasították.¹⁰⁹ A sorozottak száma viszont tanúsítja, hogy valamilyen úton módon mégis lehetett ezzel élni. Tudjuk, hogy a későbbiekben Dunabogdányban is két, Zsámbékon négy fő lépett vissza.¹¹⁰

Helyenként a besorozástól való félelmükben a fiatal férfilakosság egy része még a Volksbundból is kilépett.¹¹¹ Röviddel a toborzások kezdete után a jelentkezők lelkesedése alábbhagyott. Újabb két hét múlva már csak mindössze 4492 fő jelentkezett.¹¹² Az SS első magyarországi toborzóakciója 1942. április 3-ig tartott. Német adatok szerint Magyarországon a toborzások 52 napja alatt összesen 25 709 fő népi német jelentkezett a Waffen-SS önkéntes szolgálatára, akik közül 7566 főt találtak alkalmasnak az SS-szolgálatra, 10 294 főt pedig a Wehrmacht követelményeinek megfelelőnek. A toborzásokkal egyidejűleg azonban több fiatal magyar állampolgárt átszöktettek Németországba katonai szolgálatra, így Budaörsről, Dunabogdányból, Törökbálintról és határ menti német falvakból.¹¹³

Amikor a toborzás végével a besorozottak elhagyták az ország területét a belügyminiszter a hivatalos lap (*Budapesti Közlöny*) 1942. július 18-i számában közzétette annak az első 600 népi németnek a nevét, akik magyar állampolgárságukat az SS-egyezmény alapján elvesztették. E közleménynek hatása annyira nyomasztó volt az itthon maradt és betoborzott népi németekre egyaránt, hogy a budapesti német követ jónak látta sajnálkozásának és annak a véleménynek

¹⁰⁸ i.m. 52.

¹⁰⁹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 130/1943

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ A szakirodalomból tudjuk, hogy nem mindenütt volt lehetőség a kilépésre. Hartán pl. nem lehetett kilépni. EILER 2011. 83.

¹¹² Budaörs 60 fő, Törökbálint 7 fő, Budakeszi 40 fő, Piliscsaba 7 fő, Szigetújfalu 4 fő. KOVÁCS – SZÁMVÉBER 2001. 57.

¹¹³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 130/1942

kifejezést adni, „hogyan a magyar kormány részéről nem volt barátságos aktus, hogy állampolgársági megfosztásukat a német kormánnyal való megegyezés nélkül foganatosította.” (Ghyczy Jenő, a külügyminisztérium állandó helyettesének feljegyzése 1942. július 4-én lefolyt beszélgetésről)¹¹⁴ Magyarország volt az egyetlen európai állam, amely nem járult hozzá ahhoz, hogy állampolgárai a Német Birodalomnak, mint idegen államnak hadseregében szolgálhassanak, illetve a hozzájárulást a magyar állam kötelékéből való távozáshoz kötötte.

Az év végére már sokan elfordultak a Volksbundtól, amiben nagy része volt az SS kötelékében harcoló katonák hazacsempészett leveleinek, a hazatért szabadságosok elbeszéléseinek, akik valamennyien súlyosan hibáztatták azokat a helyi Volksbund- vezetőket, akik meggondolatlan lépésük megtételére rávetették őket.¹¹⁵ Ez jelentősen aláásta az 1943. május 22-én kötött második megállapodás végrehajtásának eredményességét. Különbség volt, hogy immár a magyar honvédségből is toborozhattak.¹¹⁶ Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter az idő rövidségére való tekintettel nem a főispánoknak, hanem közvetlenül a főszolgabíróknak és a polgármestereknek adott ki utasítást a toborzással kapcsolatban, amelyben felhívta a figyelmet többek között arra is, hogy: „Minden eszközzel meg kell akadályozni a Volksbund által kifejtett propaganda olyan mérvű elfajulását, hogy az – mint a múltban sajnos előfordult – a községek nyugalma és belső rendjét megzavarja.”¹¹⁷

Basch Ferenc 1943. június 8-án a Volksdeutsche Mittelstellenek (VoMi)¹¹⁸ küldött jelentésében összefoglalta az aggályait a toborzási akció eredményességével kapcsolatban.¹¹⁹ Ezek a következők: a 2. magyar hadsereg leszerelt, népi német honvédek tízezrei tértek haza, akik híreikkel rontják a harci kedvet; az 1943. április 17-i klessheimi Horthy–Hitler-találkozó csalódást jelentett a németeknek, mert Kállay Miklós miniszterelnök pozíciójában maradhatott és csökkenteni kívánja a magyar hadsereg háborús részvételét; a németek nem fizették meg az eddigi önkéntesek hozzátartozóinak a hadigondozási segélyeket; a toborzás az aratás idejére esik; az állampolgárság elvesztése megdöbbenést keltett. Mindezek ellensúlyozására a Volksbund erőteljes propagandát fejtett ki; ennek ellenére nem volt nagyobb érdeklődés és a jelentkezők száma

jóval a várt alatt maradt. Csobánkán a toborzó ülésre el sem mentek az emberek.¹²⁰ Dunabogdányba egyenesen a Volksbund szövetségi titkára, Salmen Otto szállt ki, hogy toborzóbeszédet mondjon – de csekély érdeklődés fogadta.¹²¹ A Volksbund a sikertelenség miatt kellemetlenül érezte magát a német hatóságok előtt,¹²² ezért több panaszt emelt a helyi közigazgatás ellen (elsősorban a monori járásra és Pilisszentivánra¹²³), mondván, hogy gátolják a toborzást.¹²⁴ A belügyminiszter ezért utasítást adott a főispánoknak: a főispán hívja fel a főszolgabírók figyelmét, utasítsa az alárendelt hatóságokat, hogy nem dönthetik el, ki a német nemzetiségű, ezért – amennyiben a kitöltött űrlap érdemi és alakilag szabályos – ne tagadják meg a láttamozást, és ne tegyenek téves beállításra alkalmas kifogásokat és intézkedéseket. Egy kiskaput azért mégis hagyott: „Végül kizárólag személyes tájékoztatásodra közlöm, hogy a szükségesnek és indokoltnak látszó ily irányú kiválogatás iránt más úton történik intézkedés.”¹²⁵ Ez utóbbi passzust a főispán valóban bizalmasan kezelte, mert a főszolgabíróknak adott utasításban ez nem szerepelt.

Erre az utasításra a budakörnyéki főszolgabíró azzal válaszolt, hogy a Volksbund panaszai a pilisszentiváni és ürömi közigazgatásra alaptalanok: „Írásbeli és szóbeli utasításaim értelmében valamennyi vezetőjegyző minden elképzelhető támogatást megad a Volksbund vezetőségének a toborzás sikere érdekében. Az ügyet nem kezelik bürokratikusán és sokszor még az éjjeli órákban is rendelkezésre állanak a jelentkezési űrlapok záradékolása céljából. Nem vizsgálják a jelentkezők nemzetiségét, ellenben mindent elkövetnek, hogy kifogásoknak és panaszoknak tápot ne adjanak. Azonban a helyzet az, hogy a lakosság körében igen lanya a lelkesedés. A toborzás megindulása előtt azt hittem, hogy járásomból legalább 1000 jelentkező lesz. Eddig azonban a legnagyobb propaganda dacára sincs több jelentkező 200–300-nál. A panaszok okát ebben kell keresni. A Volksbund vezetősége szégyelli ezt a siralmas eredményt és a német hatóságok felé azzal igyekszik szépíteni a dolgot, hogy a magyar hatóságok a jelentkezések elé mindenféle akadályokat gördítenek.”¹²⁶

A Volksbundnak is volt igaza, de a németek felé is igazolni kellett magukat. Ugyanakkor viszont a budakörnyéki főszolgabíró azt jelentette, hogy a toborzási akció elé akadályt nem gördít, sőt inkább a háttérből igyekszik az alkalmat

¹¹⁴ SIPOSS Sándor: *A sváb kérdés Magyarországon 1918–1945*. Kézirat. 394. In: MNL OL XIX-J-1-j KÜM Békeelőkészítő Osztály iratai 12428. tekerés

¹¹⁵ PML IV-408-u Alispáni évnegyedes jelentések 13. d. 1943 15. l.

¹¹⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 117/1943

¹¹⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 117/1943

¹¹⁸ A VoMi SS-irányítás alatt létrehozott speciális Népi-Német Közvetítőszerv, melynek feladata a külföldi német népcsoportokkal való foglalkozás volt.

¹¹⁹ Erről részletesen lásd TILKOVSKY 1974. 129–132.

¹²⁰ PML IV-446-a Szentendrei járás főszolgabírójának iratai 5057/1943

¹²¹ PML V-1029 Cb Dunabogdányi községi iratok 2. d. 2593/1943

¹²² PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 141/1943

¹²³ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 256/1943

¹²⁴ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 137/1943

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 141/1943

megragadni arra, hogy a nem kívánatos elemektől megszabaduljon. Ez a törekvése több községben is sikeres volt.¹²⁷ Végül források szerint kb. ugyanannyi besorozottat sikerült kiállítani, mint az első akció során.¹²⁸

2.6. A Volksbund befolyásának csökkenése és a kényszersorozás

1943-ban a Volksbund erősen veszített jelentőségéből. A mozgalom lanygulását a szervezetről készült jelentések mennyiségi méretei is jól mutatják. Míg 1941–1942-ből több oldalas jelentéseket olvashatunk a levéltárakban, 1943-ból sok esetben már csak két soros beszámolókat többnyire arról, hogy a Volksbund a németajkú lakosság körében elvesztette a talajt. Ennek döntő oka nyilvánvalóan a háborús vereségek, veszteségek voltak. Így az 1944. április 14-én, a német megszállást követően megkötött, immár nem szóbeli, hanem írásbeli megállapodása kényszersorozásról nagy csapást mért a németiségre.¹²⁹ A németeknek ekkor már sikerült elérniük, hogy a besorozottak nem veszítik el magyar állampolgárságukat, ugyanakkor német állampolgárságot szereznek. Azokat is kényszersorozták, akiket az SS-toborzások során alkalmatlannak minősítettek. Így Pilisvörösvárról 216 főt, Nagykovácsiból 46 főt, Pilisszentivánról 74 főt, Budaörsről 152 főt soroztak ekként be.¹³⁰

A lakosság nagy része igyekezett magát kivonni ezen kötelezettsége alól.¹³¹ Ezt igazolja az 1944. június 1-i minisztertanácsi jegyzőkönyv is, mely szerint a hangulat sok településen igen elkeseredett, és sok német anyanyelvű személy önként jelentkezik a magyar hadseregnél, hogy ne kelljen az SS-be belépniük. A főispánok azt az utasítást kapták, hogy bizonyos megértést kell tanúsítaniuk ebben a kérdésben.¹³² A kényszersorozásoknál a végleges névjegyzéket a vezetőjegyzők állították össze, tehát ők tudták a Volksbund által előzetesen összeállított névjegyzékeket korrigálni. A sorozó bizottság három tagból állt: egy magyar tag, egy német tag és a község vezetőjegyzője. A budaörsi vezetőjegyzőt, Hagenthurn Edét a világháború után felelősségre vonták: az egyik vád ellene az volt, hogy a kényszersorozás alkalmával a névjegyzéket kibővítette. A sorozóbizottság magyar tagja, a már előző fejezetben is említett Ebner

¹²⁷ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 28/1943

¹²⁸ KOVÁCS-SZÁMVÉBER 2001. 61–64.

¹²⁹ MNL OL Filmtár 10 944 d. E. 518 537-4. Megállapodás újabb SS alakulatok felállításáról magyar államterületen – Lásd: TILKOVSKY 1978. 322.

¹³⁰ PML V-424.b Budakörnyéki főszolgabíró iratai 5206/1944

¹³¹ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 30/1944

¹³² MNL OL K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 126R/159: www.digitarchiv.hu

György, állította, hogy a névjegyzékből a vezetőjegyzőt sok személyt kihúzott, ahol kétes volt a nemzetiség, ott inkább a magyart írta be, így többeket mentett meg a kényszersorozástól.¹³³

A nagykovácsi plébános, Greszl Ferenc naplójában nagyon jól érzékelteti azt a hangulatot, amelyet a kényszersorozás idézett elő, ezért hosszabban idézzük:¹³⁴ „Nagy nyugtalanság vett erőt a községen. Híre járja, hogy a németek a hazai németiséget 17 évtől 45-ig sorozni fogják. Az első hírek szerint csak a Volksbund tagjait fogják sorozni. Azonban most kitűnik, hogy több községben a környéken, így Solymáron, Zsámbékon, Budakeszin volt már sorozás, hogy mások is kaptak a községi előjáróságok útján idézést a sorozáson való megjelenésre, és mindazokat előállítják, kik 1939-ben¹³⁵ német anyanyelvűnek vallották magukat, és a nem engedelmeskedőket csendőrökkel vezettetik elő. A Sztójay-kormány ilyen megállapodást kötött a németekkel.

Engem is szörnyen bántott a dolog. A hatóságok lapulnak, senki sem ad felvilágosítást. Az volt az érzésem, hogy Sztójay eladta embereinket megkérdezésük nélkül. Napokon keresztül rágott engem e dolog. Először arra gondoltam, hogy összehívom a férfiakat, és tiltakozó táviratot küldünk a miniszterelnöknek. De aztán az a gondolat gyötört: nem állunk-e egy második Mohács előtt? Nem volna-e bűn a kormány helyzetét megnehezíteni? Most, amikor minden erőnek az összefogása szükséges a haza megmentéséhez, szabad-e a viszály magvait elhinteni? A kormány magasabban áll, többet lát és tud, mint mi egy kis hegyi falucskában, s biztosan tudta, hogy miért kötött ilyen irányú szerződést.

A nyilasok állandóan támadják a kormányt, és gyengítik ezzel az országot és uralomra törnek, pedig jaj, ha ők jönnének. Így hát a tiltakozás elmaradt. Csak megnyugtattam a férfiakat, hogy ne egymást okolják, a kormány keze benne van a dologban, és nincs senkinek sem joga őket rossz hazafiként megvádolni; nem önként mennek a sorozáshoz, hanem kényszer és terror hatása alatt. Aki a hazáját megvédi az ellenséggel szemben, az jó hazafi, márpedig a haza most veszélyben van.”¹³⁶ Úgy gondoljuk, hogy ilyen kérdések foglalkoztathatták azokat is, akiket érintett a kényszersorozás, kellő tájékozottság hiányában azonban bizonyosan nem tudták e kérdéseket helyesen megválaszolni, ahogy a plébános sem tudta. Nyilván sokaknak megnehezítette a helyzetét az is, hogy a kormányzó a német megszállást követően is pozíciójában maradt, amivel legitim helyzetet hozott létre.

¹³³ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949

¹³⁴ A szövegből kitűnik, hogy a naplót a plébános nem minden nap vezette, többször egy hosszabb periódust foglalt össze. Ezt a részt 1944. június 29-én írta.

¹³⁵ Nyilvánvaló tévedés. Nem 1939., hanem 1941.

¹³⁶ GRESZL 2003. 35.

Rendelkezésünkre álló források hiányában azonban a kényszersorozás gyakorlati végrehajtásáról keveset tudunk. Mivel ez esetben kényszersorozásról volt szó, így ez alapján a németiség magatartását megítélni nem lehet és nem szabad, egy évvel később mégis megtették.

1944. június 22-én újabb megállapodás született, melynek alapján a népi német 17–30 éves magyar állampolgárságú nőket önkéntes jelentkezés alapján toborozni lehetett a német SS Helferinnen Korps der Waffen SS részére. A toborzást német bizottságok végezték, de a végleges átengedés joga a honvédelmi miniszteré volt. A jelentkezettek német állampolgárságot szerezhettek, de magyar állampolgárságukat nem veszítették el. Ez az akció viszont sikertelen volt.¹³⁷

Akkor, amikor zsidók százazreit deportálták, németeket kényszersoroztak, a Belügyminisztériumban kidolgozták a nemzetiségi politika irányelveit, amit szigorúan bizalmas iratként küldtek meg a főispánoknak.¹³⁸ Ebben hangsúlyozták, hogy biztosítani kell azt, hogy „a nemzetiségek teljes jogi és tényleges egyenlőség alapján megtalálják a maguk szellemi és gazdasági erői szabad kielégítésének lehetőségét és biztos alapjait, népiségüknek teljes megtartását és szabad fejlesztését.” Felismerték, hogy gyökeresen meg kell változtatni a magyar társadalom nemzetiségekről vallott felfogását. Az irányelveken belül is a hazai németeknek külön fejezetet szenteltek. Ebben megfogalmazták: „Szeretettel és türelemmel kell kezelni a hazai németiség nemzetiségi kérdéseit és feltétlenül meg kell találni jogos népi, nemzetiségi kívánságaik kielégítésének módját és eszközeit.” Szó nem esik a magyarországi németek hazafiatlan magatartásáról, ellenkezőleg: „Bizton remélem, hogy a hazai németiség kipróbált lojalitása, hazafias hűsége és államhűsége jelentős mértékben meg fogja könnyíteni azt, hogy minél előbb teljes legyen a német népi érdekek kielégítésének és az állam iránt való hűségének és lojalitásnak egybeharmonizálása.” Hasonlóan vélekedtek a többi nemzetiségről is. Hangsúlyozták, hogy a magyar kormány felismerte a szomszédos államokkal való kölcsönös megértést és együttműködést. Ezek mind nagyon szép gondolatok, viszont ebben a nemzetiségpolitikai irányelvben látnunk kell azt a szándékot, hogy mindezt a magyar kormány a már igen-csak veszélyben lévő területi integritás védelmében mondott, félreismerve azt a külpolitikai helyzetet, amelyben az ország 1941-től és mindinkább 1943-tól a teheráni konferencia óta került.

2.7. A Volksbund tagság aránya

Fel kell tennünk a kérdést, hogy a Volksbund-tagság a lakosság milyen arányát érintette? Pontos adatok hiányában azonban csak tapogatózni tudunk. Egyrészt azért, mert eredeti listák nem állnak rendelkezésünkre, ugyanis a Volksbund-vezetők a háború végi meneküléskor ezeket a listákat vagy magukkal vitték vagy megsemmisítették. Másrészt azért nem tudunk pontos adatokat, mert a háború után összeállított Volksbund-listák hitelessége erősen megkérdőjelezhető, mert azokat már a felelősségre vonás jegyében állították össze. Tilkovszky Loránt szerint a Volksbund fénykorában (1942-ben) a megnagyobbodott Magyarország területéről kb. 300 000 tagot mondhatott magáénak.¹³⁹ A támogatók száma azonban ennél biztosan jóval több volt. Basch Ferenc népbírósi perében a következő adatokat közölte: „A magyarországi németiségből a Volksbund tagjai voltak: Dél-Bácskában 80%, Erdélyben 95%, Szatmárban 10%, Dunántúlon 25%, Vértes-hegységben 15-20%, Pest környékén a legkevesebb, Nyugat-Magyarországon 50%. Pest környékén inkább a nyilas pártban voltak benn a németek” – mondta Basch.¹⁴⁰ Azt azonban már bizonyíthatjuk, hogy Basch ez utóbbi megállapítása leginkább a népcsoportegyezmény előtti időszakra volt érvényes, aztán már nem állja meg a helyét.

Az 1948-ban összeállított kitelepítési névjegyzék szerint országosan 92 910 személynél (18%) volt a Volksbund-tagság indokként megjelölve.¹⁴¹ Ez a szám jóval kisebb, mint a trianoni Magyarország határain belül lévő Volksbund-tagok becsült száma, ugyanis az 150 000.¹⁴² Ez a Balogh Sándor által közölt adat valószínűleg 1942 őszére vonatkozik, amikor a Volksbund-tagok száma a csúcsponton volt. Ha azonban elfogadjuk Tilkovszky 1942-es 300 000-es adatát a megnagyobbodott országrészről, akkor a Balogh által becsült 150 000 fő a trianoni területéről soknak tűnik annak ismeretében, hogy a bácskai németek – mint már említettük – sokkal öntudatosabbak voltak, ami mind a memorandum-ügy, mind az SS-toborzások alkalmával megmutatkozott. Pest megyében a Volksbund-tagok száma a névjegyzékek szerint 6110 fő volt, a jegyzékbe vettek kb. 10%-a. Ez az alacsony arány viszont igazolja Basch állítását, hogy Pest környékén kevesen léptek be a Volksbundba. A kitelepítési névjegyzék megbízhatatlanságát e tekintetben Budaörs példáján szemléltetjük.

¹³⁹ TILKOVSZKY 1978. 279.

¹⁴⁰ Akten... 1999. 366.

¹⁴¹ CZIBULKA 2004.

¹⁴² BALOGH 1982. 85.

¹³⁷ PML V-1029 Cb Dunabogdányi községi iratok 3. d. 2519/1944

¹³⁸ PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 180/1944 – Teljes szöveget lásd a 9. sz. mellékletben.

A budaörsi jegyzéken 311 főnél szerepel ez az indok.¹⁴³ Életkori megoszlásuk a következő:

17. sz. táblázat: Volksbund tagok Budaörsön¹⁴⁴

Születési év	1885 előtt	1886-1895	1896-1905	1906-1915	1916-1925	1926-1930	1931 után	Összesen
Volksbund-tagok száma	1306/28 (2,1%)	987/23 (2,3%)	1297/28 (2,2%)	1742/43 (2,5%)	1566/110 (7%)	980/54 (5,5%)	2291/25 (1,1%)	10169/311 (3,1%)

A táblázatból azt láthatjuk, hogy Budaörs lakosságának mindössze 3%-a volt a névjegyzék alapján Volksbund-tag. A Volksbund inkább a fiatalabb korosztályban volt befolyásosabb, azok között, akik a kitelepítés idejében 30 évnél fiatalabbak voltak. A gyerekeknek mindössze 1,1%-ánál volt feltüntetve a Volksbund-tagság. Nyilvánvaló, hogy egy max. 10-14 éves gyerek csak a szüleiével mehetett el a Volksbund-gyűlésekre.

Annyi bizonyos, hogy ez a névjegyzékes adat nem fedti a valóságot, és nem csak a fentebb említett okok miatt, hanem konkrétan azért sem, mert a Volksbund-vezetők többségénél a budaörsi névjegyzékben nem tüntették fel ezt az indokot. A *Deutscher Volksbote* által közölt adatot a vezetőségi tagokról összevetettük a névjegyzékkel és ez alapján is állítjuk fenti megjegyzésünket. Külön érdekessége a dolognak, hogy ezeknél a személyeknél csak a német nemzetiséget tüntették fel mint a jegyzékbe vétel indokát. Az ő esetükben a jegyzékből pontosan kiolvasható, hogy többségük 1944 őszén elmenekült (közülük voltak, akik visszatértek 1945-ben). Felmerül a kérdés, hogy vajon mi állhat e mögött? Ha pontosan feltüntették volna ezeknél a személyeknél a Volksbund-tagságot, akkor bizonyára nem állta volna meg a helyét a magyar kormánynak az a hivatkozási alapja a nagyhatalmak és a magyar közvélemény felé, hogy innen „fasiszta volksbundosokat” telepítenek ki, ha azoknak jó része már elment.

Abból a szempontból is problematikus ez a 311 személynél feltüntetett Volksbund-indok, hogy mind a kollektív emlékezet, mind a korabeli sajtó szerint Budaörsön ennél sokkal jelentősebb Volksbund-jelenlétről szól. A korabeli sajtó természetesen ebből a szemszögből nem tekinthető mérvadónak, mert sokszor tendenciózus megvilágításban láttatta az eseményeket, és szóhasználat

erősen túlzó volt (pl. Budaörsön „volksbundista svábok” laknak¹⁴⁵ vagy, hogy „Budaörs tűzfészke és fertőző góca volt a magyarországi svábságnak, innen indultak ki a Volksbund-borzalmak, miután a község lakossága meggyőződéses náci párti volt”¹⁴⁶). Az egyik Volksbund-vezető fiával készült interjúból azt tudtuk meg, hogy kb. 800 fő körül lehetett Budaörsön a Volksbund-tagok száma, de szimpatizáns ennek a többszöröse volt.¹⁴⁷

Már fentebb írtuk, hogy Hoffmann János budaörsi Volksbund-vezető is a fősztolgabíróhoz intézett egyik kérelmében 3000 fős tagságról szólt. Nyilván ebben is volt túlzás, de azt teljes biztonsággal tényként kezelhetjük, hogy 311 főnél biztosan több Volksbund-tag volt Budaörsön.

Csobánkán három névjegyzéket tudtunk összevetni egymással, de mindegyik 1944. után készült.¹⁴⁸ Az elsőt 1945 májusában állították össze és 317 nevet tartalmaz, a másodikat 1945 novemberében és 378 nevet tartalmaz, az 1948-ban összeállított kitelepítési névjegyzéknél 305 személynél szerepel a Volksbund-tagság. Bár a három forrás eltérő adatokat közöl, mégis nagyságrendileg, körülbelül látjuk, hogy 300-350 között lehetett a Volksbund-tagok száma, tehát a német anyanyelvű lakosság kb. 24%-át, a német nemzetiségűeknek pedig kb. a 28%-át foglalta magába.

Dunabogdányból a kitelepítési névjegyzéken kívül egy igazoló bizottsági kimutatást találtunk.¹⁴⁹ Ez utóbbin 956 főt igazoltak le (az 1941-es német anyanyelvű lakosok kevesebb, mint felét) és közülük 199 fő bizonyult Volksbund-tagnak, a kitelepítési névjegyzéken viszont 538 főnél jelölték meg ezt az indokot. A kérdés ez esetben is nyitva marad.

Nagykovácsiban és Pilisszentivánon a kitelepítési névjegyzéken kívül más adataink nincsenek a Volksbund-tagok számára nézve, így ellenőrizni sem tudjuk azok pontosságát. Vecsésről pedig ilyen névjegyzék sem áll rendelkezésre, csupán egy elkobzási birtokösszeírási ív, ahol 344 név szerepel, mint Volksbund-tag,¹⁵⁰ egy 1946. január 22-én kelt Volksbund névjegyzéken pedig 431 fő szerepel.¹⁵¹

¹⁴⁵ Ezentúl állandó repülőbizottságok ellenőrzik a sváb lakosság magatartását. In: *Világ*, 1945. július 29. 1.

¹⁴⁶ *Új élet az új Budaörsön*. In: *Világ*, 1946. április 30. 2.

¹⁴⁷ Az interjút S. L.-tal Hauser József készítette 1983. november 23-án. Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Hauser hagyaték D-2008.012.8.

¹⁴⁸ PML V-1166-c 16. d. Csobánka – Volksbund tagok névsora

¹⁴⁹ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99. d. iktatlan

¹⁵⁰ PML V-1160 Db 21. d. Körrendeletek, körlevelek 2064/1945

¹⁵¹ PML V-1160 Db Vecsés községi iratok 2. d. 426/1946

¹⁴³ Czibulka szerint 321 fő. Lásd CZIBULKA 2004. 292.

¹⁴⁴ MNL OL XIX-B-1-at 35. d. 998/1948 Budaörs

Mindezek ismeretében annyit viszont meg tudunk állapítani, hogy Pest megyében a 10%-os Volksbund-arány bizonyosan magasabb volt, és arányához képest a jelentősége pedig sokkal erősebb. Ha összevetjük az egykori MNNE tagság arányával, akkor pedig ez az arányszám még beszédesebb. 1936-os adat szerint a megye németajkú lakosságának csupán 1,6%-a volt tagja az MNNE-nek, ennél alacsonyabb arány csak Sopron megyében volt, szemben az országos 3,6%-os átlaggal.¹⁵²

Feltehetjük a kérdést: a Volksbund a Német Birodalom érdekeit képviselte-e magyarországi németek körében a magyar állam ellenében, vagy a magyarországi németek ügyét képviselte Berlin támogatásával a magyar kormány felé? Úgy gondoljuk, hogy az előbbiről volt szó: a Volksbund annyiban képviselte a német kisebbség érdekeit, amennyire Hitlernek arra szüksége volt, és a Führer annyiban támogatta őket, amennyiben az a német állam expanziós céljait szolgálta. A magyar kormány pedig a külpolitikai céljainak rendelte alá a magyarországi németeket, így vált egy közel félmillió kisebbség a két állam közötti viszonyjátékszerévé.

Mint azt már írtuk: a Volksbund sok esetben gazdaságilag motiválta az embereket a belépésre, az SS-be való önkéntes jelentkezésre. Biztosan voltak olyanok is, akik hagyományörzés vagy szórakozási lehetőség miatt lettek tagok. És voltak olyanok is, akiket a nemzetiszocialista ideológia vonzott. Mindezekkel együtt azt gondoljuk, hogy egy választási kényszerben – amelybe a hazai németeket állították – egyénileg mindenkinek megvolt a joga szabad akarata szerint dönteni a szülőháza vagy az anyaország között. Kétség nem volt: dönteni kellett – míg a két világháború között a választás nem volt kényszer, addig a fegyverek ropogásának idején kíméletlenül válaszúthoz érkezett minden egyes magyarországi német ember, még akkor is, ha ezzel nem feltétlenül voltak tisztában – és bár bizonyos értelemben az egyén mindig a korszellemmel sodródik, mindig ő döntheti el, hogy sodrásban marad-e vagy a saját akaratát megőrizve dönt egyik vagy másik opció mellett.

2.8. Magyarországi némettség a Volksbundon kívül

Felmerül a kérdés: volt-e lehetőség arra, hogy a hazai németészen belül ellensúlya legyen a Volksbundnak? Mivel 1940-ben a Volksbundot ismerték el a magyarországi németek egyedüli törvényes képviselőjének, ezért csak elvi lehetőség maradt a kívülmaradásra, kisebbségi törekvéseinek más módon tör-

tető érvényesítésére nem volt mód. A Volksbunddal szembeni legjelentősebb mozgalom a Hűségmozgalom volt, mely 1942-ben Bonyhádön szerveződött, de többnyire lokális maradt. A 300 000-es Volksbund létszámhoz hasonlítva, a Hűségmozgalom tagjainak száma 30–40 000 volt. Pest megyében azonban nem vert gyökeret. Az általam vizsgált települések közül egyedül Vecsésen szerveződött meg, de ott sem volt jelentős. Annyit tudunk róla, hogy Tófalvi (Teichter) Antal volt a vezetője és 1941–1942-ben többen csatlakoztak hozzá.¹⁵³ 1944. március 22-én a Gestapo letartóztatta őt is és Fehér János plébánost is nemzethű magyar magatartásuk miatt. Imreh Géza csendőrszázados közbenjárására engedték őket szabadon másnap reggel.¹⁵⁴ A Hűségmozgalomnál nagyobb jelentőségű volt Vecsésen a Gazdakör, amelynek szintén Tófalvi volt az elnöke, és így azon egyesületen belül is a magyar államhoz való hűséget erősítette a tagokban.¹⁵⁵

Helyi szinten nagy jelentősége volt a közigazgatásnak, illetve a plébánosnak. Mint láttuk, mind Budaörsön, mind Pilisszentivánon a vezetőjegyző ellensúlyozni próbálta a Volksbundot. A budaörsi MOVE elnöke Hagensturn Ede volt, és ez a szervezet volt az, ahova a baloldaliak és a hazához hű németek is mehettek. Természetesen a MOVE-nak teljesen más profilja volt, mint a Volksbundnak, tehát távolról sem lehet egyenlő mércével mérni azokat, de mégis egy kapaszkodót jelenthetett.¹⁵⁶ A MOVE a Volksbund állandó támadásának volt kitéve. Sokszor betörték MOVE-tagok ablakait, megverték őket.¹⁵⁷ Tagjainak a száma 100 körül volt,¹⁵⁸ tehát ebből a szempontból is összehasonlíthatatlan a Volksbunddal.

A MOVE Pilisszentivánon hasonló szerepet töltött be, mint Budaörsön. Elnöke a helyi plébános Kotzó Árpád volt, társelnöke pedig a vezetőjegyző Peller István.¹⁵⁹ A pilisszentiváni MOVE-nak 1939-ben 80 tagja volt (Budaörs-höz viszonyítva arányait tekintve jóval jelentősebb volt). Ugyancsak a plébános volt az elnöke a 250 tagot számláló Credo Egyesületnek és a 60 tagot számláló Levente Egyesületnek is.¹⁶⁰ Nyilván biztos voltak átfedések a tagságok között,

¹⁵³ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145. d. 1948. március 26.

¹⁵⁴ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 146. d. 58/1946 és sz.n. 1946. április 30.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949

¹⁵⁷ Uo. ifj. Bató Géza vallomása 3.

¹⁵⁸ Uo. özv. Eller Pálné vallomása 2.

¹⁵⁹ PML V-1098 Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 4. d. 1013/1947, 1947-es választási iratok

¹⁶⁰ PML V-1098 Cb 2. d. Pilisszentiváni elnöki iratok 18/1939

de így egyesületi úton is több embert tudott megszólítani, plébánosi hatóköre pedig minden bizonnyal ennél is kiterjedtebb volt.

Természetesen a különböző egyesületeken, mozgalmakon kívül is volt lehetőség elhatárolódni a Volksbundtól. A kívülmaradás kínálkozott talán a legkézenfekvőbb lehetőségnek és sokan éltek ezzel. A háború utáni felelősségre vonásnál azonban ez sem számított a mentesítéseknek.

Az 1941-es népszámlálás is alkalom volt az államhoz való hűség kinyilvánítására. A német anyanyelvűek és magyar nemzetiségűek egyértelműen Magyarország mellett tették le voksukat, azonban a magukat német nemzetiségűnek vallókat sem szabad egységesen megítélni. A nemzetiség megvallása 1941-ben mást jelentett, mint mostanság: akkor az állampolgársági jog mellett a lojalitás mércéje volt, most viszont „pusztán” szabadságjog.

A németek szerepvállalását nyilvánvalóan nem lehet csak a Volksbundon keresztül megítélni, a források viszont – mivel mindig annak van hírértéke, ami negatív – többnyire róla tudósítanak. Annyi bizonyos, hogy a Volksbund tevékenysége döntő ok volt a háború utáni felelősségre vonásra, még akkor is, ha jól tudjuk, hogy a kollektív büntetésnél nem az egyes emberek második világháborús magatartása volt a meghatározó szempont. Teleki Pál jól tudta, hogy a bécsi népcsoportegyezmény csak ideiglenes állapotot biztosít, mert ahogy Siposs Sándor miniszteri titkár fogalmazott: „Minden megegyezés addig érvényes, ameddig a hatalmi viszonyoknak és a kölcsönös érdekeknek megfelel.”¹⁶¹

2.9. Menekülés, evakuálás

Az 1939 októberében Hitler által meghirdetett *Heim ins Reich* programja még a Német Birodalom határain kívül élő németek szervezett, önkéntes áttelepülését hirdette meg a birodalomba, 1943-tól viszont, amikor a Vörös Hadsereg kezdte visszaszorítani a Wehrmachtot, a keleti front közeléből az ott élő németek már a „bolsevik veszély” miatt igyekeztek visszatelepülni az anyaországba.

A magyarországi németek 1944 őszéig még viszonylag biztonságban érezték magukat (már amennyire egy háborúban az emberek biztonságban élhetnek). 1944. augusztus 23-án Románia kiugrása a tengelyhatalmak sorából viszont fordulópontot jelentett. A szovjet csapatok immár ellenállás nélkül nyomulhattak Románia területén nyugatra, és így az észak-erdélyi és dél-erdélyi szászokat rohamtempóban kellett evakuálni. Az evakuálást az SS Umsied-

lungskommando rendelte el szeptember elején. A felvevőterületnek az akkor még harci eseményektől csendes Szatmár vidékét jelölték ki.¹⁶² A Volksbund területi vezetői azzal bírták rá az ottani németeket a kitelepülésre, hogy csak 100 km-rel kell nyugatabbra vonulniuk és néhány héten belül visszatelepülhetnek. Ennek tulajdoníthatóan az erdélyi területeken a szászok szinte teljes egészében útnak indultak, ki szekéren, ki pedig vonatokkal. A szatmári területre érve azonban nem sok jóra számíthattak az ottani németektől. Az erdélyi szászok úgy érezték, hogy német testvéreikhez jöttek („Ti is németek vagytok, miért nem fogadjátok be német testvéreiteket?”), ám a szatmári svábok elhatárolódtak tőlük („Mi nem németek, hanem magyar svábok vagyunk, miért nem maradtatok otthon?”), így a szászok a mielőbbi továbbindulást várták.¹⁶³

Közben elkezdődött a bánáti svábok menekítése, majd a bácskai sváboké is a szerb partizánveszélyre hivatkozva. A VoMi és a Volksbund elsődlegesen a Dünántúlra kívánta telepíteni a németeket, ám a magyar kormány ezt nem engedélyezte, és a hadi események is felgyorsultak, így ez nem realizálódott.¹⁶⁴ Október 14-én jelezte Ribbentrop külügyminiszter, hogy Németország 215 000 németet képes fogadni a „Südostraum”-ból.¹⁶⁵ Az evakuálás nyilván Berlinnek is kényes kérdés volt, ugyanis tartott attól, hogy a magyar kormány és hadsereg látván az újabb és újabb területek feladását, Romániához hasonló fordulatra szánja el magát.

Hosszú fogatos oszlopok indultak el a Német Birodalom irányába, Horthy október 15-i kiugrási kísérlete nagy zavart keltett, még inkább siettek a határ felé. Megkönnyebbüléssel vették tudomásul azonban, hogy a kiugrási kísérlet eredménytelen maradt és Szálasi Ferenc kormánya vette át az ország vezetését.¹⁶⁶ Spannenberger Norbert cáfolja Johann Böhm azon megállapítását, hogy ez a hatalomváltás kedvezően érintette a Volksbundot.¹⁶⁷ Vitájuk alapja Goldschmidt György beszámolója volt, melyben arról írt, hogy a Volksbund vezetői Berlinből kaptak megbízást arra, hogy tárgyalásokat folytassanak Szálasival.¹⁶⁸ Spannenberger ezt teljesen valószínűtlennek tartja, amit azzal indokol, hogy Basch nem élvezte a birodalmi körök bizalmát, illetve, hogy nagy

¹⁶² TILKOVSKY 1978. 331.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ GRÓSZ 2010. 54.

¹⁶⁵ TILKOVSKY 1978. 334.

¹⁶⁶ i.m. 335.

¹⁶⁷ SPANNENBERGER 2005. 373–374., BÖHM 1990. 117.

¹⁶⁸ Goldschmidt, Georg: *Aufzeichnung über die Entwicklung in Ungarn seit dem 15. Oktober d. J.* In: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) Inl.II.C. R 100409. Közli: SPANNENBERGER 2005. 374.

¹⁶¹ SIPOSS Sándor: *A sváb kérdés Magyarországon 1918–1945.* Kézirat. 394. In: MNL OL XIX-J-1-j KÜM Békeelőkészítő Osztály iratai 12428. tükercs

feszültség volt a nyilaskeresztesek és a Volksbund között. Minden bizonnyal Spannenbergernek ebben igaza van, viszont a politika színpadán sokszor akadnak olyan alkalmak, amikor ezeken felülemelkedve tenni kell valamit. Ez is ilyen alkalom volt. Ugyanis – amint azt Tilkovszky Loránttól tudjuk – megtörtént a Basch–Szálasi találkozó, és minden ellenszenvüket félretéve „összeültek”, illetve Basch elrendelte a német községekben – miután a közigazgatás embereit németekre cserélik – a német és a magyar zászló kitűzését a község házára, valamint Horthy képe helyett Szálasi képének elhelyezését.¹⁶⁹ Amint Stefan Steyer SS-őrnagy mondta: „jó idők a pillanatnyi birodalmi politika, rossz idők a népiségpolitika számára.”¹⁷⁰ Így rendelődt alá a magyarországi német-ség – a történelem során immár ismételt – a Német Birodalom céljainak.

Időközben a német lakosság kiürítése elérte a trianoni Magyarország határait. Elsőként az ún. Schwäbische Türkei németajkú lakosait szólította fel a Volksbund otthona elhagyására, azonban sokkal kevesebb sikerrel, mint a szászok vagy a bácskai svábok esetében. Hasonló kudarccal járt az 1944. november 2-án elrendelt kiürítés is Budapest környékéről, holott ezt a térséget a szovjet hadsereg már 20 km-re megközelítette.¹⁷¹ November 11-én elrendelték a Budapesttől délre fekvő községek teljes kiürítését, vagyis Dunaharaszti, Soroksár, Pestszentimre, Pestszentlőrinc, Vecsés, Üllő, Ecser, Péteri és Monor kiürítését.¹⁷² November 15-én Budaörsre irányítottak egy 1200 férőhelyes vasúti szerelvényt, ám arra három nap múltán is csupán 700 személyt tudtak toborozni. Közülük 200-an voltak budaörsiek; a többiek budakeszi, törökbálinti, diósdai, budafoki, budatétényi, nagytétényi és érdei személyek voltak.¹⁷³ Grósz András szerint Budaörsről egy második vonat is elindult még novemberben, de a menekülők létszáma nem ismert.¹⁷⁴ Szép Zoltán, akkori budaörsi káplán, vallotta később, hogy a községben az SS-tisztek és Frank György Volksbund-vezető utasították a kisbírókat, hogy dobolja ki: a települést 24 órán belül ki kell üríteni. Ennek a kidobolását azonban Hagenthurn Ede vezetőjegyző megakadályozta és megbeszélte a káplánnal, hogy abban az esetben is maradnak, ha emiatt az SS-tisztek fejbe lőnék őket. A káplán szerint a menekülők a későbbiekben

¹⁶⁹ TILKOVSKY 1978. 337.

¹⁷⁰ PA AA Inl. II. G. 473. Közli: TILKOVSKY 1978. 338.

¹⁷¹ TILKOVSKY 1978. 340–341.

¹⁷² Sorsforduló 1970. 66/a sz. irat

¹⁷³ Sorsforduló 1970. 398. sz. irat, GRÓSZ 2010. 55., KRONER 2004. 344., ZIELBAUER 1989. 24.

¹⁷⁴ GRÓSZ 2010. 55.

a Volksbund kezdeményezésére és nyomására hagyták el a települést.¹⁷⁵ Terv szerint 28 000 németajkú kiürítéséről volt szó Budapest környékéről, de csak 5000-en hagyták el otthonukat. Robert Meckel, birodalmi népiségügyi referens, akinek a kiürítés vezénylese volt a feladata, megállapította, hogy Vecsésről és Soroksárról szinte senkit nem sikerült evakuálni, a Csepel-szigetről pedig egyáltalán senkit.¹⁷⁶

A sikertelenség egyik oka lehetett, hogy Budapest környéke átvonuló területe volt az észak-erdélyi szászoknak és a szatmári sváboknak is. Az ő hányattatott sorsuk, illetve a személyes tapasztalataik nem tették vonzóvá az itteni németeknek az indulást. Budaörs az átutazó németek egyik állomáshelye volt.¹⁷⁷ Levéltári források tanúsága szerint a község házára német nyelvű kérelmek érkeztek az átvonulók elszállásolására és lovak, szekerek igénybevételére.¹⁷⁸ Budaörsről elsősorban szatmári németek folytatták útjukat Nyugat-Magyarországon, majd Ausztrián keresztül Németország felé.¹⁷⁹

Miközben az erdélyi szászok, szatmári és bácskai svábok elhagyták az országot, Szálasi november 8-án felkereste Edmund Veessenmayer birodalmi megbízottat és a front-területek kiürítéséről tárgyaltak. Szálasi elejtette azt a tervet, hogy az oroszok által még meg nem szállt magyar területek teljes lakosságát kitelepülésre kényszerítse. Ezt az önkéntesség elvének betartásával akarta véghezvinni. Abban egyeztek meg, hogy a népi németeken kívül kb. 200 000–300 000 magyar lakosról lehet majd szó. Veessenmayer azt viszont elvetette, hogy a kormány Nyugat-Magyarországra települjön.¹⁸⁰

Tulajdonképpen Berlint a legkevésbé sem érdekelte, hogy a magyarokat hova fogják telepíteni. Meckel így vélekedett: „[...] természetesen ez esetben is saját bőrünk a legfontosabb; a németeket olyan gyorsan, ahogy csak lehetséges, a birodalomban kell elhelyezni. Hogy azután a magyarok hol fognak lakni, a cseh-morva erdőkben vagy a Duna berkeiben Linznél, az minket kevésbé érdekel.”¹⁸¹

Azonban a németajkú lakosok sem akartak menni. Meckel szerint a sikertelenség oka lehetett, hogy a magyar helyi közigazgatás és a katolikus egyház az ellen agitált, hogy a lakosok elhagyják lakóhelyüket. Állítólag a falusi jegyzők azt mondták a lakosoknak, hogy nem kell félniük, mert az oroszok nem fogják

¹⁷⁵ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949 19. l.

¹⁷⁶ TILKOVSKY 1978. 398.

¹⁷⁷ GRÓSZ 2010. 54.

¹⁷⁸ Uo.

¹⁷⁹ Flucht 1993. 75–77.

¹⁸⁰ Wilhelmstrasse... 1968. 723. sz. irat

¹⁸¹ PA AA Inl. II. g. 275. Közli: TILKOVSKY 1978. 340.

bántani őket. Serédi Jusztinián hercegprímás arra szólította fel a katolikus papokat, hogy ne hagyják el híveiket, maradjanak a falvakban.¹⁸² Az általunk vizsgált települések plébánosai közül egyedül a budaörsi plébános, Aubermann Miklós hagyta el a községet és szökött meg október 18-án Sopronba.¹⁸³ Ezután az útját Württembergbe folytatta, ám rövid idő után, 1945. január 12-től már Bécsben tartózkodott, majd április 6-tól pedig Bad Ischlben lakott, ahol később plébánosi kinevezést is kapott.¹⁸⁴ 1945. november 9-én Mindszenty József hercegprímás levelében megfedte Aubermannnt, hogy 1944 őszén püspöki parancsot megszegve szökött el a településről és a visszatérésre való felszólításra sem reagált. Aubermann plébános 1946. január 25-én a hercegprímásnak címzett válaszlevelében megírta, hogy sértve érzi magát. Arra hivatkozott, hogy nem ismerte a főpásztori utasítást. Egyébként pedig nem érezte hibának a szökését, mert Budaörsről 1944 őszén-telén 4000 ember menekült el – írta.¹⁸⁵ (A számokról a későbbiekben még lesz szó.)

Az evakuálás során áttörést jelentett a szovjet csapatok sikeres bezdáni átkelése november 24-én, ugyanis ezután a dél-dunántúli németek pánik-szerűen kezdtek menekülni, amit a Volksbund-funkcionáriusok ki is használtak. A front azonban olyan gyorsan haladt előre, hogy a tervszerű menekítést nem tudták végrehajtani.¹⁸⁶ A kiürítés szempontjából a Bakony, a Vértes, majd a Budai hegyvidék következett. A német hatóságok már jól tudták, hogy kényszer alkalmazása nélkül eredménytelen marad az akciójuk, ezért december 3-án elrendelték a kényszerkiürítést rendőri erő segítségével.¹⁸⁷ December 5-én vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc kormánybiztos rendeletet adott ki *A német ajkú magyar állampolgárok kitelepítéséről* és erről tájékoztatta a veszprémi, móri, tatai, budakörnyéki és szentendrei járás főszolgabíróit.¹⁸⁸ Utasította a főszolgabírókat, hogy „erőteljesen hassanak oda, hogy ez a kitelepítés minél jobban és szervezettebben hajtsák végre.” Egyúttal tájékoztatta őket, hogy a lakosság elszállításáról az SS Umsiedlungskommando gondoskodik, amely a harcoló magyar honvédek hozzátartozóit is elszállítja. Két nappal a rendelet megküldése után a hadművelleti terület polgári közigazgatásának vezetője külön fel-

¹⁸² TILKOVSKY 1978. 341. Lásd még VITÁRI 2004. 314.

¹⁸³ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 280/1945. Országos szinten még két további papról tudunk, akik szintén menekültek: Furtner Mátyás ürömi plébános és Polcz Mátyás a veszprémi egyházmegyéből. Lásd: Prímási Levéltár Esztergom (PLE) 1829/1948

¹⁸⁴ PLE 1084/1946

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ TILKOVSKY 1978. 345.

¹⁸⁷ PA AA Inl. II. D. 48/4. Közli TILKOVSKY 1978. 346.

¹⁸⁸ PML IV-424.b Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai 4. f. 11657/1944

hívta a PPSK vármegyei alispán figyelmét, hogy a magyar anyanyelvű lakosok elszállítására is mód nyílik.¹⁸⁹

A térségben november elején elkezdődött evakuálás tehát december első napjaiban szervezettebb módon folytatódott a főváros környékén is. December 8-án háromnapos várakozás után Budaörsről a harmadik szerelvény is kigördült,¹⁹⁰ ám létszám tekintetében biztos forrásra nem támaszkodhatunk. December 13-án a solymári vezetőjegyző is azt jelentette, hogy a kitelepítés megtörtént.¹⁹¹ Vecsést a német tábori csendőrség erőszakkal kiürítette, a társadalmi élet vezetőit elhurcolták.¹⁹² A harci események elmúltával mindössze 846 fő maradt a községben.¹⁹³

A menekülésekkel kapcsolatos levéltári forrásaink nagyon hiányosak. Ebben szerepe volt annak, hogy 1944. november-decemberben a közigazgatás már nem tudott hatékonyan működni, sok helyütt felbomlófélben, átalakulóban volt. Másrészt a Gestapo és a nyilasok magukkal vitték az iratokat; harmadrészt pedig olyan nagymérvű népességmozgás zajlott akkoriban, hogy az esetleg még jól működő közigazgatás sem tudta követni a változásokat; negyedrészt viszont az is nehezítette a pontos kimutatások elkészítését, hogy a szervezett evakuálás mellett sokan egyénileg menekültek. Vecsésen pedig a községházát ért bombatámadás következtében az 1940 és 1944 közötti iratok mind megsemmisültek.¹⁹⁴

Mindezek ellenére megpróbálunk választ adni a következő kérdésekre: miért, kik és mennyien menekültek nyugatra?

MÍÉRT? Arra már a fentiekben utaltunk, hogy erőszakkal vittek el több németajkú személyt. Itt tehát az egyéni motiváció kevésbé játszott szerepet, a kényszer volt a döntő. Sokan egyszerűen féltek az oroszoktól és félelmükben döntöttek úgy, hogy elhagyják otthonukat. Általában ők voltak azok, akik szervezetlenül, egyénileg menekültek.¹⁹⁵ Az esetek nagy részében azonban arról volt szó, hogy német szervezésében azok a magyarországi németek hagyták el az országot, akik valamiképpen kompromittáltak voltak.¹⁹⁶ Elsősorban tehát a Volksbund-vezetők menekültek el, és a tagok közül is többen,

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ GRÓSZ 2010. 55.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 2562/1945

¹⁹³ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 2315/1945

¹⁹⁴ Uo.

¹⁹⁵ *Die Evakuierung von Volksdeutschen im November 1944. Erlebnisbericht eines Bauern aus dem Bezirk Központ im Komitat Pest.* In: *Dokumentation...* 1956. 31–34.. Lásd még GRÓSZ 2010. 57., VITÁRI 2004. 315.

¹⁹⁶ KÁLMÁN 2010.

akik úgy érezték, hogy a hatalmi változások következtében felelősségre vonásra, veszélybe kerülhetnek.

KIK? Néhány településről konkrét neveink is vannak, akik elmenekültek. Budaörsről a már említett Aubermann Miklós plébánoson kívül, menekült a helyi Volksbund-vezető, dr. Hoffmann János ügyvéd, dr. Sarlós (Schäffer) Mihály¹⁹⁷ és dr. Spielenberg György¹⁹⁸ községi orvosok, Glasz József gyógyszerész,¹⁹⁹ Fritzenschaft János, a Nemzetiszocialista Magyar Párt – Hungarista mozgalom helyi alapítója, valamint a községi képviselőtestület és a római katolikus képviselőtestület többi tagja is.²⁰⁰ Sarlós (Schäffer) Mihály, Hoffmann János, Aubermann Miklós és Frank György (Volksbund elnöke) többször feljelentették Hagenthurnt, a budaörsi vezetőjegyzőt a főszolgabírónál és a főispánnál, és kérték elhelyezését Budaörsről mondván, hogy gátolja a helyi Volksbund munkáját.²⁰¹ Mind Budaörsről (58 fő),²⁰² mind Pilisszentivánról (10 fő)²⁰³ több iparos is elmenekült, az ő iparigazolványukat 1945 nyarán bevonták és üzemüket elkobozták. Dunabogdányból többek között elmenekült a Magyar Kincstári Kőbánya vezetője, Lám Béla²⁰⁴ és a helyi Volksbund vezető Gizella Péter pékmester is.²⁰⁵ Vecsésről szintén elmenekült a községi orvos és gyógyszerész is.²⁰⁶

MENNYIEN? Pontos adatokkal nem rendelkezünk sem országos, sem helyi szinten. Országos szinten csak becsléseink vannak: az ország mai területéről

¹⁹⁷ Sarlós és Hoffmann együtt menekültek, jó barátok voltak. Sarlós az Elhagyott Javak Kormánybiztosa szerint 1948 derekán már újra Magyarországon élt, Győrött vagy Komárom környékén, és ott orvosként praktizált. A kormánybiztos szerint: „ami bizonyítja azt, ha itt van, hogy lakóhelyére visszajönni nem mert, mert politikai bűnössége lehet.” PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 19. d. 3077/1948.

¹⁹⁸ Spielenberg már 1945 tavaszán újra Budaörsön praktizált. PML V-1017 Da 293/1945 Képviselőtestületi jegyzőkönyv

¹⁹⁹ Glasz József gyógyszerészt a háború után a Budaörsi Nemzeti Bizottság internálni akarta, mert a helyi Volksbund-listán szerepelt (igazolványát is megtalálták); de nem találták, hol ott tudták, hogy visszajött Magyarországra. 1947-ben megjelent a községben, hogy visszavegye patikáját, de a község dolgozói ezt megakadályozták. Ezután Rákosszentmihályon telepedett le. Lásd PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 15. d. 5484/1947; PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 21. d. 3916/1948.

²⁰⁰ GRÓSZ 2010. 56.

²⁰¹ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949

²⁰² PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 775/1945. Közli: GRÓSZ 2010. 56.

²⁰³ PML XVII-131 Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 129. d.

²⁰⁴ Lám Béla 1944. december 8-án hagyta el a községet és 1945. április 3-án tért vissza. PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99. d. 17/1945

²⁰⁵ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99. d. iktatlan

²⁰⁶ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145. d.

50 000–80 000-en menekülhettek el.²⁰⁷ Ha Meckel 1944. december 4-i jelentését vesszük alapul (Dél-Dunántúlról 30 000–35 000 fő, Budapest környékéről 10 000–12 000 fő, Dunántúl Balatontól északra eső részéről 10 000–15 000 fő),²⁰⁸ akkor inkább a kisebb létszámot kell elfogadnunk, fenntartva azt, hogy ez a szám valamivel nagyobb lehetett az egyéni menekülők miatt. Az egyes települések létszámadatait eltérő pontossággal tudjuk megközelíteni. Budaörs esetében a legszélesebb a források spektruma. Aubermann Miklós plébános Mindszentynek írt levelében – mint már fentebb utaltunk rá – 4000 főt említett. Ez a létszám alighanem kissé magas, de a közigazgatási iratok kb. ezt a számot közelítik meg. 1945 késő tavaszán-nyarán több olyan forrást is találunk, melyek Budaörs akkori lakosságát 5767 és 6250 közé teszik.²⁰⁹ Ez nagyon kevés ahhoz képest, hogy hányan laktak a települést 1941-ben: 9814-en, tehát az adott időszakban kb. 3800–4000 személlyel kevesebben éltek a településen.²¹⁰ Debreczeni Endre vezetőjegyző az 1945. július 14-én kelt pénzügyminiszterhez címzett levelében a következőt írja: „Községünkben cca. 3000 ember menekült a legnagyobb adózók közül, mint németbarát és SS-ek.”²¹¹ Majd augusztus 1-jén a KSH-nak tett jelentésében már 3866 menekültről ír.²¹² Tulajdonképpen ilyen nagyságrendről olvashatunk a sajtóban is: a *Szabad Szó* 1945. április 17-én 3877 főről írt, a *Világ* pedig 1945. június 16-án 3000-ról.²¹³ A visszaemlékezők viszont 700–800 főről tudnak.²¹⁴ Kutatásaink a vezetőjegyző jelentését és a sajtót igazolják. A kitelepítési névjegyzék szerint 2821 személy menekült el 1944-ben,²¹⁵ illetve pontosabban ennyi azon emberek száma, akik elmenekültek és nem jöttek vissza. Viszont a forrásokból azt is tudjuk, hogy 1945-ben többen is visszatértek. 1945. június 23-án Debreczeni Endre azt írta,

²⁰⁷ 50 000 fő: ezt a létszámot olvashatjuk: *Dokumentation...* 1956. 40., PAIKERT 1967. 191., TILKOVSKY 1978. 353., VITÁRI 2004. 315. Paikert szerint – osztjuk a véleményét – ehhez a létszámmal még hozzáadandó kb. 10 000 fő, akik egyénileg menekültek el. A 80 000 főt Bakta Ferenc írásában olvashatjuk: BAKTAI 1953.

²⁰⁸ PA AA Inl. II. D. 48/4. Közli TILKOVSKY 1978. 353.

²⁰⁹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 337/1945 szerint 5973 fő (május 4.), PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 467/1945 szerint 5767 fő (június 6.), PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 550/1945 szerint 5977 fő (június 14.), PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 962/1945 szerint 6214 fő (június 30.), PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 833/1945 szerint 6250 fő (augusztus 11.) Budaörsi közigazgatási iratok

²¹⁰ A hiánynak egy része nyilván a még hadifogolytáborban lévőket is jelentette.

²¹¹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 792/1945

²¹² PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 962/1945

²¹³ Közli GRÓSZ 2007c 18., valamint GRÓSZ 2010. 57.

²¹⁴ GRÓSZ 2007c 18.

²¹⁵ MNL OL XIX-B-1-at 35. d. 998/1948

hogy a Budaörsre hazatérő menekültek internálótáborba kerülnek, mivel „ezek kivétel nélkül a Vörös Hadsereg elől menekült volksbundisták”.²¹⁶ Pontos adataink nincsenek arra nézve, hogy mennyien jöhettek vissza, csupán annyi, hogy 1945. augusztus 23-ig 87 fő.²¹⁷

Csobánkán, Dunabogdányban és Nagykovácsiban a kitelepítési névjegyzék igazíthat el bennünket. E szerint Csobánkáról 27 fő, Dunabogdányból 108 fő, Nagykovácsból pedig 815 fő menekült el.²¹⁸ Csobánkán egy 1946 elején összeállított lista alapján 15 fő menekült Németországba, közülük 14 fő Volksbund-tag, 1 fő pedig önkéntes SS-katona volt.²¹⁹ Nagy különbség nincsen a kitelepítési névjegyzék és ezen utóbbi lista száma között, ezért feltételezzük, hogy tizenketten 1946 elejéig visszatértek. Franz Walper munkájában 15 menekülő családot említ, melyek két csoportban menekültek nyugat felé. Az egyik csoport a morvaországi Budweisba, a másik pedig – november végén – Bajorországba indult el.²²⁰ Dunabogdányban 1947 júliusában készült kimutatás azon személyekről, akik elmenekültek és 1945. október 31-ig nem tértek vissza. E szerint ezen személyek száma 132. Ez tételes névjegyzék, tehát ennek ismeretében nem tartjuk hitelesnek a dunabogdányi kitelepítési névjegyzék idevágó adatát. Nagykovácsiban nincsen kontroll-forrásunk, amelynek alapján az adatok hitelességét mérni tudnánk. Annyit viszont tudunk, hogy 1945 áprilisában a lakosság létszáma 2536 fő volt;²²¹ tehát összevetve az 1941. évi népszámlálás adatával (2883 fő) soknak tűnik a 815 menekült személy.

A pilisszentiváni menekülésről Georg Bauer amatőr helytörténészről jelent meg egy színes kiadvány.²²² Ebből megtudjuk, hogy a községből nem volt kényszerű kiutasítási parancs, és ezt a község a bányász-jellegének köszönhette, mert szüksége volt az országnak a bányászemberekre. Ennek ellenére viszonylag sokan, 360-an döntöttek úgy, hogy elhagyják az országot.²²³ Kotzó Árpád pilisszentiváni plébános is azt jelentette a székesfehérvári püspöknek, hogy kb. 300-an hagyták el a települést.²²⁴ Annak ellenére, hogy kényszerkiürítés nem volt, az evakuálást megszervezték. 1944 novemberében összeírták a jelentkező személyeket és a vasúti szállításhoz listát állítottak össze. A bevagoníro-

²¹⁶ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 591/1945

²¹⁷ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 4. d. 2018/1945

²¹⁸ MNL OL XIX-B-1-at. 35. d. 1001/1948 Csobánka; MNL OL XIX-B-1-at. 35. d. 1007/1948 Dunabogdány; MNL OL XIX-B-1-at. 36. d. 1045/1948 Nagykovács

²¹⁹ PML V-1166-C 16. d. Csobánkai Volksbund tagok névsora

²²⁰ WALPER 1996. 28.

²²¹ PML XXI-29-a Budakörnyéki főjegyző iratai 13. d. 103/1945

²²² BAUER 2006. 8.

²²³ Uo.

²²⁴ SzfvPL – No.4578A – 959/1945

zás a solymári vasútállomáson történt és néhány napi veszteglés után (ugyanúgy, mint Budaörsön láttuk), november 27-én éjjel indult útnak a szerelvény Németország felé. December 6-án értek Ludwigschorgastba, ahonnan szétszították a családokat.²²⁵ 1945 tavaszán azonban a legtöbbjük visszatért Magyarországra. Pilisszentivánról a már említett kimutatás szerint csupán 27 család (a 114 családból)²²⁶ nem tért vissza.²²⁷

A vecsési, 1948-ban összeállított kitelepítési névjegyzék nem maradt fenn. A menekültek számának megállapítása itt volt a legnehezebb, mivel – amint már említettük – a községháza leégett, a települést erőszakkal kiürítették, alig 1000 fő maradt a helyén. Legtöbben azonban nem nyugatra távoztak, hanem pl. a fővárosban lakó ismerősöknél, rokonoknál húzták meg magukat, amíg a front elvonult. Ezek az emberek a harci események elülése után folyamatosan szivárogtak vissza lakóhelyükre. 1945 júliusában már az eredeti 22 000 lakosból 17 000-en újra Vecsésen éltek. Amit tudunk, hogy 1947 nyarán, hasonlóan a dunabogdányi kimutatáshoz, összeírták azon személyeket, akik 1945. október 31-ig nem tértek vissza. Ez összesen 122 személy volt, azonban közülük 1945 végén visszatértek 63-an, 1946 elején a kitelepítés előtt 16-an, 1946-ban a kitelepítés után 34-en, 1947-ben pedig öt-en. Ezek szerint tehát 1947 derekáig csupán négy fő nem tért volna vissza.²²⁸

Az evakuálás közvetlenül a szovjet csapatok megérkezése előtt történt. A vizsgált települések közül elsőként Vecsésre vonultak be a szovjet katonák 1944 novemberében. Ám megérkezésük előtt a németek pusztították a falut: „A visszavonuló német csapatok a helyiséget kiürítik, lángszórókkal több templomot és épületet felgyújtanak...”²²⁹ Tönkrementek a postai- és villanyvezetékek, a volt vezetőjegyző és adóügyi jegyző elmenekült, a község romba dőlt.²³⁰ A frontvonal nyolc héten keresztül vesztegelt a községben.²³¹ Karácsony napjai is harci eseményekkel teltek a községben, a szovjet hadsereg végül december 27-én tudta elfoglalni a községet: „[...] távolodó ágyúmoraj hallatszott. Majd hirtelen elnémult minden, és csend lett. [...] Senki sem tudhatja, mi vár ráink a következő napokban.”²³²

²²⁵ Uo. 12.

²²⁶ Uo. 32–40.

²²⁷ PML V-1098-Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 2. d. 548/1947

²²⁸ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5. d. 3309/1947

²²⁹ SÍN 1986. 181.

²³⁰ Uo.

²³¹ PÁVEL Rita: *Vecsésiek szovjet hadifogoly- és munkatáborokban*. In: FRÜHWIRTH – PÁVEL 2006. 22.

²³² Gammel József naplórészlete. Közli FRÜHWIRTH–PÁVEL 2006. 8.

1944 karácsonya a harci eseményektől volt zajos a Buda környéki településeken is. A szovjet csapatok teljesen körülfogták a fővárost. Budaörsön december 24-én délelőtt 10 órakor dördültek meg az ágyuk és kétnapi kemény harc után a szovjetek elfoglalták a községet.²³³ A települést háromszor érte légítámadás, 12 helyi lakos vesztette életét, az épületek többsége megrongálódott, romba dőlt.²³⁴ A község lakosai közül a község háza 10%-os, a római katolikus templom 15%-os sérülést szenvedett.²³⁵

1944. december 24-én Nagykovácsiba még csak a hírek érkeztek: „Vecsésről iszonyú hírek érkeznek. Az oroszok szörnyű tombolást visznek végbe a nők között. Az ellentmondó hírek hallatán nem tudni, mi lehet az igazság.”²³⁶ December 25-én aztán a községet megszállták a szovjet katonák: „Az oroszok úgyszólván végeláthatatlan tömegben özönlenek. Hamarosan ellepik az egész falut. Jönnek, mint a birkanyáj. Egyesek sietősen, mások lassabban. Egyáltalán nem keltenek valami katonás látszatot. [...] Csodálkozva néztem utánuk. Igazán rendes és korrekt módon viselkedtek. Ismét kellemes meglepetés ért. Előítéleteimet sürgősen korigálnom kell. Ezek itt illetendő és kulturált emberek voltak.”²³⁷ Aztán akik utánuk jöttek, már nem tettek olyan jó benyomást a plébánosra. „Már nyoma sincs az első jó benyomásnak. Az oroszok apránként kimutatják igazi arcukat.”²³⁸

December 24-én a pilisszentiváni lakosok közül is a Nagykovácsi felől érkező lövések zaja miatt csak kevesen mertek a karácsonyi szentmisére elmenni, melyet a helyzetre való tekintettel nem éjfélkor, hanem délután 3 órakor tartottak.²³⁹ A községet a szovjet katonák másnap szállták meg: „December 25-én délután 2 és 3 óra között az oroszok ellenállás nélkül megszállták a községet.”²⁴⁰

A harcok északi irányban folytatódtak. A szovjet csapatok Csobánkát Pilisvörösvár felől érkezve foglalták el a december 25-ről 26-ra virradó éjjelen, közvetlen harci cselekményre azonban nem került sor.²⁴¹ Dunabogdányban a szovjet csapatok már Karácsony előtt is átvonultak, a Duna két partjáról lőt-

²³³ HAUSER 1985. 154. és PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 535/1945

²³⁴ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 962/1945

²³⁵ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 912/1945

²³⁶ Greszl Ferenc nagykovácsi plébános naplója. Lásd GRESZL 2003. 41.

²³⁷ i.m. 45.

²³⁸ i.m. 46.

²³⁹ SzfvPL – No.4578A – 959/1945. Közli: MÓZESSY 2004. 205–206.

²⁴⁰ Uo.

²⁴¹ WALPER 1996. 28.

ték egymást az oroszok és a németek, de a falu épségben maradt. A település december 28-án került szovjet kézre.²⁴²

A főváros budai oldalán és a Dunántúlon a harc zaja még hónapokig hallatszott, a főváros környékén azonban már egy új időszak kezdődött, amely a várva várt béke helyett megtorlásokkal, bosszúval, felelősségre vonással folytatódott.

²⁴² PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99. d. 17/1945

3. FELELŐSSÉGRE VONÁS

3.1. „Malenkij robot”

A Szovjetuniónak a hatalmas világháborús emberveszteségei következtében kialakult munkaerőhiánya miatt szüksége volt nemcsak a hadifoglyokra, hanem a legyőzött országokból kényszerrel elvitt munkaerőre is. Vjacseszlav Molotov, a Szovjetunió külügyminisztere már 1943-ban nyilvánvalóvá tette: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatoságokért, amelyeket a megszállt területen követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a *magyar népnek is* [kiemelés – M.R.].”¹ A magyar népnek része volt az itt élő német nemzetiségű lakosság is, őket azonban nem a magyar néphez való tartozásuk, hanem német származásuk okán kérték számon. A magyarországi németek felelősségre vonása – együtt az anyaországi és a többi kelet-európai némettel – a Szovjetunióba való deportálásukkal kezdődött, és része volt annak az elhurcolásnak, amely nem csupán Magyarországon, hanem a környező legyőzött országok polgári lakosságát is érintette.²

A Szovjetunió munkaerő szükségleteinek kielégítéséről elsőként 1944. szeptember-októberben tudósított a Magyar Távirati Iroda svájci forrásokra hivatkozva, melyek szerint Romániából 1.400.000 ember mozgósítása volt folyamatban.³ 1944. december 16-án a szovjet Állami Honvédelmi Bizottság (ÁHB) elfogadta a 7161. sz. szigorúan titkos rendeletet, mely intézkedett Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Bulgária német nemzetiségű munkaképes lakosainak internálásáról. 1944. december 29-én a rendelkezést egy újabb titkos rendelettel (7252. sz.) a németországi német polgári lakosokra is kiterjesztették. Végül 1945. február 2-án hozták meg a 7467. sz. szigorúan titkos rendeletet, melynek hatálya kiterjedt azon munkaképes férfiakra, akik az 1. és 2. Belorusz, valamint az 1. Ukrán Front arcvonala mögötti területeken éltek.⁴ Ezeknek a rendeleteknek a sorában adta ki a szovjet hadsereg 1944. december 22-én – egy napon a debreceni Ideiglenes Nemzeti

¹ Vjacseszlav Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának levele Sir A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethoz. Moszkva, 1943. június 7. In: JUHÁSZ 1978. 32/a sz. irat

² DUPKA 2012., FÜZES 1990c, HILGER 2000., VARGA 2009.

³ FÜZES 1990b 85.

⁴ KONASZOV-TERESCSUK 2004. 386.

Kormány megalakulásával – a 0060. számú katonai parancsot, mely elrendelte az összes magyarországi német származású munkaképes személy mozgósítását.⁵ A parancs a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkák megszervezéséről és elvégzéséről szólt és kötelező érvénnyel érintette a 17 és 45 év közötti férfiakat, valamint a 18 és 30 év közötti nőket. A parancs szerint németnek számított, aki német származású, német hangzású neve volt, német anyanyelvű, német nemzetiségű, német személlyel kötött házasságot, érzelmileg és magatartása folytán németnek számítandó, a Volksbundnak vagy más fasiszta szervezetnek a tagja volt.⁶ Konaszov és Terescsuk nagyon találóan fogalmazták meg: „A fő indíték, amely életre hívta a németek deportálásának grandiózus műveletét, kétségtelenül a Szovjetunió grandiózus művelete volt.”⁷

A délkelet-európai németiség deportálásának irányításával Lavrentij Berija, a szovjet belügyi népbiztos három személyt bízott meg: Arkagyij Apollonov vezérezzredest, Mojszej Szladkevics altábornagyot és Ivan Gorbatyjuk vezérőrnagyot.⁸ Ők hárman dolgozták ki a deportálás logisztikai tervét december 26-ára, mely szerint a Vörös Hadsereg által megszállt területeket tíz zónára osztották, ezek közül kettő volt magyarországi. A felállított ütemterv szerint 1944. december 28. és 1945. január 5. között szándékozták végrehajtani a műveletet.⁹ Ez azonban nem a tervek szerint alakult.

A Szovjetunióba való deportálás két szakaszban történt: az első 1944. december 28. és 1945. január 15. között: 11 csoportnyi (15 428) embert szállítottak el 11 gyűjtőhelyről. A személyek összeszedése december 30-án kezdődött és január 5-re már 12 137 személy volt a gyűjtőhelyeken, 15-ig pedig már 14 352. A második szakasz január második felében zajlott. Ekkor öt csoportot szállítottak el Budapest-Kőbányáról, Miskolcra, Szerencsre és Ceglédbercelről. Január 31-ig 7115 személyt regisztráltak. Aztán még négy csoport következett. Az úti cél a Doni szénmedence volt. Összesen 31 923 német nemzetiségű személyt deportáltak.¹⁰ „F. év február 2-án a művelet befejeződött.” – áll

⁵ ZIELBAUER 1990a 9.

⁶ FRÜHWIRTH – PÁVEL 2006. 9.

⁷ KONASZOV-TERESCSUK 2004. 387.

⁸ STARK 2006. 74.

⁹ i.m. 74–75.

¹⁰ Lexikon der Vertreibungen... 2011. 180–183. Az 1945. február 2-án Berijának küldött jelentésben a következő adatok szerepelnek: internált németek száma Magyarországon 32 973 fő; Jugoszláviában 10 935 fő, Bulgáriában 281 fő, Csehszlovákiában 250 fő, Romániában 80 103 fő. Összesen: 124 542 fő. Elszállított németek száma: Magyarországról 31 923 fő, Jugoszláviából 10 935 fő, Bulgáriából 75 fő, Csehszlovákiából 215 fő, Romániából 69 332 fő. Lásd KONASZOV-TERESCSUK 2004. 394–395.

a Berijának küldött jelentésben.¹¹ Ezért nagyon fontos Zielbauer György azon megállapítása, hogy: „A félreértések tisztázása érdekében csak egyetlen tényt szükséges leszögeznünk, hogy a Magyarországról elhurcolt németek döntő többsége 1945. január 20-án, a fegyverszünet aláírásának napján már úton volt, s a jaltai konferencia befejezése napján (1945. február 11-e) döntő részük már 2–3 hete a szovjet légerekből rendszeresen járt dolgozni.”¹² Ahogy a fegyverszüneti egyezménynek és a jaltai konferenciának, úgy Erdei Ferenc január 5-i rendeletének sem volt semmi köze a deportálások végrehajtásához. A *Magyar Közlöny*ben soha meg nem jelent belügyminiszteri rendelet az ország területén tartózkodó német származásúak munkaszolgálatra való igénybevételeéről intézkedett.¹³ Ekkorra azonban már lezajlott a deportálás első szakasza. Ezért nyilvánvaló volt Jaltán Joszif Visszarionovics Sztálin hazugsága Franklin D. Roosevelttel felvetésére, hogy a Szovjetunió a német munkaerő jóvátételre való felhasználásának tárgyalására még nem készült fel.¹⁴ 1945. február 11-én azonban Sztálin, Roosevelt és Winston Churchill aláírták azt a jegyzőkönyvet, amely többek között a német munkaerő igénybevételeéről is rendelkezett.¹⁵

A német nemzetiségű lakosságot többnyire internáltként vitték el, és gyűjtőtáborokba kerültek, ahol néhány napot vagy maximum két hetet tölthettek el, aztán elszállították őket a Szovjetunióba. A civilek egy részét azonban nem internáltként, hanem hadifogolyként vitték el, ők hadifogoly-táborokba kerültek, ahol hosszabb időt töltöttek, mint internált társaik.¹⁶

Pest megye 139 településéről vittek el német származású személyeket. Az elhurcoltak zöme a következő településekről származott: Szigetbecse, Szigetcsép, Taksony, Szigetszentmiklós, Sashalom, Újhartyán, Vecsés, Gyömrő, Csömör, Göd, Nagymaros, Kismaros, Zebegény, Keszthely, Diósd, Érd, Martonvásár.¹⁷ Budapest és térségében (Vecsés, Tarján, Dorog, Solymár, Dömsöd, Göd, Sződliget, Szob, Vác) az 1989–1990-ben végzett rehabilitációs munkák során tapasztalták, hogy nem szerepelnek egyetlen forrásban sem.¹⁸ A többi általunk vizsgált település pedig még említés szintjén sem jelenik meg a deportálással foglalkozó szakirodalomban, olyannyira, hogy sokáig azt gondoltuk, hogy nem is volt deportálás ezekről a településekről. A kollektív emlékezet sem

¹¹ KONASZOV-TERESCSUK 2004. 395.

¹² ZIELBAUER 1990b 34.

¹³ ZIELBAUER 1990a 10.

¹⁴ FÜZES 1990b 90.

¹⁵ *Teherén, Jalta, Potsdam.* 1969. 173.

¹⁶ BOGNÁR 2009.

¹⁷ STARK 2006. 81.

¹⁸ ZIELBAUER 1990b 44.

tartja ezt így számon. Egyedül Vecsésen emlékeznek meg évről évre a Szovjetunióba való elhurcolásról, a többi településen nem. Ez a hallgatás olyan erős, hogy e sorok szerzője is elhitte, hogy nem történt deportálás. E ponton (is) a szerzőnek önkritikát kell gyakorolnia, mert a 2010-ben megírt budaörsi tanulmányában nem tett erről említést.¹⁹ Rendelkezésünkre áll azonban két olyan levéltári forrás, ami a deportálást egyértelműen bizonyítja, illetve a budaörsi Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény keretén belül készült interjúk közül is egy-kettőben benne van, csak nem azzal a fogalomhasználattal, amit a történettudomány használ. Egy 1945. augusztusi vezetőjegyzői jelentés szerint a Budaörsről elhurcoltak száma 412 fő és közülük 362-en nem tértek vissza azon időpontig.²⁰ Majd 1945. december 11-én Remsei Nándor akkori vezető-jegyzőhelyettes arról számolt be a járási főjegyzőnek, hogy tíz tiszt és altiszt, valamint 12 polgári személy nem tért még vissza.²¹ A 412 főben benne vannak a tisztek, altisztek, közkatonák is, mert a magyar hatóságok őket is és a polgári személyeket is hadifogolynak tekintették. Azt tehát, hogy pontosan hány polgári személyt hurcoltak el, nem tudjuk, mint ahogy azt sem, hogy hova vitték őket. Az 1945-ben visszatért személyek feltehetően nem a Szovjetunióba kerültek, hanem valamelyik magyarországi gyűjtőtáborba, ahonnan néhány hónap múlva elengedték őket. Kálmán Ágnes tanulmányában a következőket írta: „A nők megpróbáltatásai után az adatközlők arról tesznek említést, hogy a férfiakat elfogták az oroszok, majd közös munkára kényszerítették őket. [...] Ezt a munkát az egyes adatközlők munkaszolgálatnak vélték, összemosva azzal az emlékképpel, hogy a férfiakat a Kossuth utcában összegyűjtötték, és többségüket – az elbeszélés szerint – a Szovjetunióba vitték. Azt mondták a férfiaknak, hogy Érdre viszik őket, az asszonyoktól pedig háromnapos ételt kértek. Néhányukat el is vitték, de hír felőlük már nem érkezett.”²² Önmagunkat is korrigálva teljes biztonsággal mondhatjuk tehát: volt Budaörsről deportálás, de a részletek még további kutatást igényelnek.

Nagykovácsiban hasonló a helyzet azzal együtt, hogy a közigazgatási iratok között még annyi sem szerepel, mint Budaörsnél. Megint a plébános naplója siet segítségünkre. Greszl 1945. január 10-i bejegyzésében az szerepel, hogy a szovjet katonai parancsnokság Ligeti Lászlót bízta meg a lista összeállításával. Ligeti ekkor felkereste a plébánost és mondta neki, hogy figyelmeztesse híveit: csak magyarul beszéljenek, mert szeretné elérni az orosz hatóságoknál, hogy

senkit ne vigyenek el. Ligeti azt állította, hogy csak azokat írta fel a listára, akik 1944-ben elmenekültek, a többiek, mint hazához hű polgárokat, védelmezni akarja.²³ A listát nem ismerjük, azt azonban a január 25-i naplórészletből tudjuk, hogy aznap az oroszok összefogdosták a férfiakat és elhurcolták, a hozzátartozóktól pedig háromnapos ételt kértek.²⁴

Dunabogdányról annyit tudunk, hogy 1945 decemberében 12 fő vissza nem tért polgári személyről, 70 közkatonáról, 18 altisztről és egy tisztről készült kimutatás. A vissza nem tért polgári személyek 1895 és 1925 között születtek.²⁵ A pilisszentiváni elhurcoltak közül négy fő iparos és kereskedő volt.²⁶ A csobánkai német lakosságot „Isten megkímélte a Szovjetunióba való elhurcoltatástól” – írta Franz Walper.²⁷

Mind a szakirodalom, mind a kollektív emlékezet a vizsgált települések közül egyedül Vecsést tartja olyan községként számon, ahonnan deportálás történt a Szovjetunióba. Ennek a történetét, hátterét Pável Rita már feldolgozta.²⁸ Pável rendelkezésére álló levéltári források hiányában csupán az utólagos emlékezésre támaszkodhatott – ez alapján természetesen erősen kérdéses a történelmi rekonstrukció eredményessége. Az emlékezés alapján írta, hogy a vecsésiek elhurcolására 1945. január első napjaiban került sor, még azt megelőzően, hogy a helyi közigazgatás megszerveződött volna. Elsőként a munkaképes férfiakat vitték el a repülőterre újjáépítési munkára. Az életkor nem számított, 14–15 éves ifjakat is elvittek. Senki nem tudta, hova fognak kerülni, hova viszik őket. Két helyen gyűjtötték őket: a Gazdakör épületében és az ún. Hideghéty-ház pincéjében. Ezután ki gyalogosan, ki autóval a gödöllői központi gyűjtőhelyre került. Innen autóval szállították őket Hatvanig, onnan pedig a férfiakat gyalogosan terelték Kál és Kápolna községekbe. Itt találkoztak a ceglédberceli, taksonyi, soroksári, ikladi, kis- és nagymarosi és szendehelyi társaikkal. Elhurcolt helyi lakosok házaiba kerültek. Egészségügyi vizsgálatot követően bevagonírozták őket. Útjuk Románián keresztül vezetett a Don-medence különféle bányáiba.

A Vecséről elhurcoltakról pontos adatokkal nem rendelkezünk: Pável Rita kutatásai alapján azt mondhatjuk, hogy kb. 720 személyt hurcoltak el, és közülük legalább annyi polgári személy volt, mint katona.²⁹ 1945 augusztusáig csupán egy

²³ GRESZL 2003. 50–51.

²⁴ i.m. 52.

²⁵ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4. d. 1716/1945

²⁶ PML XVII-131 Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság iratai 129. d.

²⁷ WALPER 1996. 29.

²⁸ PÁVEL 2001. 16–58.

²⁹ A korabeli Historia Domus kb. 600 személyről szólt. Lásd PÁVEL 2001. 26.

¹⁹ MARCHUT 2010b

²⁰ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 962/1945

²¹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 4. d. 2058/1945

²² KÁLMÁN 2010. 324.

személy tért haza: Liebe Mátyás.³⁰ Egy 1945. november 25-i kimutatás szerint 266 polgári egyén (230 férfi, 36 nő) és 307 katonafogoly nem tért még vissza.³¹

Az 1945-ös közigazgatási beosztás szerint a Budapestről, Pest, Nógrád és Komárom megye keleti részeiből elhurcolt németek száma 15 542 fő volt,³² tulajdonképpen az országból deportált németek fele. Ez is mutatja a főváros környéki német települések kiemelt jelentőségét. Részletes adatokkal azonban nem rendelkezünk. Budapest és környékén az ostrom során 138 000 foglyot ejtettek – közülük 100 000 polgári civil személyt, akiket nyolc magyarországi településen felállított 11 gyűjtőtáborban helyeztek el, majd szállították őket tovább Szovjetunió felé.³³ A pesti oldalon elfogottakat Gödöllő, Cegléd és Jászberény felé, a budai oldaliakat pedig Baja, Kiskunfélegyháza és Kecskemét felé irányították, illetve Budapesten is volt tranzitláger, a Ferenc József Lovassági Laktanya.

A magyar közigazgatás felelősségét mindig településenként kell vizsgálni. Sok esetben a közigazgatás embereit is megtévesztette az oroszoknak azon híresztelése, hogy csak néhány napi munkára viszik el a lakosokat, és mint láttuk, Vecsésen még nem is működött a közigazgatás. A szakirodalomban elterjedt nézet – a Zielbauer György által szerkesztett dokumentumkötet címe is erről szól –, hogy a deportálás volt a németek kollektív felelősségre vonásának első állomása. Véleményünk szerint azonban nem szerencsés összemosni a Szovjetunióba deportálást a magyar kormány 1945 tavaszától kezdődő jogfosztó, jogkorlátozó intézkedéseivel, melyeknek többsége a kollektív felelősség talaján állt. Azzal együtt gondoljuk ezt, hogy természetesen nem kétséges: a deportálásoknál a kollektív felelősségre vonást alkalmazták, de ez az intézkedés egy megszálló országnak a megszállt területén bosszúvágyból és az újjáépítéshez szükséges munkaerő híján végrehajtott akciója volt a háborúban úgy, hogy az elhurcoltaknak a 90%-a magyar nemzetiségű volt. 1945 tavaszától pedig már egy fegyverszüneti státuszban lévő vesztes ország saját kezdeményezésére (is) végrehajtott intézkedések sora kezdődött a kollektív számonkérés alapján.

Mint látható: a „malenkij robot” vizsgálata még további alapos kutatásokra vár, és – nagyrészt a kutatás jelen pillanatában, rendelkezésünkre álló források hiányában – nagyon nehezen kutatható. A sok hiányosság mellett azonban fontos leszögeznünk – és egyben ismételjük –, hogy az eddigi szakirodalmi megállapításoktól eltérően: történt a Buda környéki német településekről is deportálás. A továbblépés lehetőségét mindenképp a településszintű vizsgálatokban látjuk.

³⁰ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 3611/1945

³¹ PML V-1160 Db Vecsés község elöljáróságának bizalmas iratai 2. d. 5252/1945. Közli FRÜHWIRTH – PÁVEL 2006. 22.

³² ZIELBAUER 1990b 45.

³³ BOGNÁR 2009. 138.

3.2. A helyi közigazgatás változásai (1945–1948)³⁴

Az 1945-től kezdődő, hazai németiséget érintő jogfosztó, jogkorlátozó intézkedések helyi végrehajtói a közigazgatási szervek voltak, ezért ezeknek a bemutatására kiemelt figyelmet kell fordítani. Tudjuk azt, hogy ezen intézkedések (internálások, igazolások, földelkobzások, ki- és betelepítések, mentesítések) gyakorlati végrehajtása döntően a helyi hatalmi viszonyoktól, annak összetételétől függött, így külön alfejezetben vizsgáljuk. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy a vezetőjegyző, az előljáróság, a képviselőtestület és a nemzeti bizottságok személyi összetétele hogyan változott 1945 és 1948 között. A helyi közigazgatás további pillére volt a tárgyalat időszakban a földigénylő bizottság, erről azonban majd a földreform végrehajtása során ejtünk szót.

A háború következtében gyakorlatilag felbomló magyarországi közigazgatás helyett a Vörös Hadsereg által elfoglalt területeken a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szerveiként ún. nemzeti bizottságok jöttek létre, melyek nem csupán helyi hatalmi szervként funkcionáltak, hanem a gyakorlatban helyi hatalmi és közigazgatási szervekként is működtek.³⁵

1945. január 4-én született meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány 14/1945. M.E. sz. rendelete³⁶ a közigazgatás ideiglenes rendezéséről. A rendelet kimondta, hogy a nemzeti bizottságok ne illeszkedjenek bele a közigazgatás szervezetébe, hanem rajtuk keresztül kell újjáalakítani az önkormányzati testületeket úgy, „hogy abban minden demokratikus párt ezek híján, illetve, ahol csak egyes pártok alakultak meg, kiegészítésül a szakszervezeteken és egyéb társadalmi és érdekképviselői szervezeteken keresztül a társadalom minden rétege választás nélkül is arányos képviselést nyerjen.” Ez a rendelet csak az irányelveket jelölte meg, a front átvonulását követően azonban a részletek tisztázása is sürgőssé vált. Ennek nyomán 1945. április 26-án bocsátották ki az 1.030/1945. M.E. sz. rendeletet,³⁷ mely az első tanács törvény életbelépéséig (1950: I. tv.) szabályozta az önkormányzati közigazgatást. A rendelet jelentős változást hozott az önkormányzati testületek belső összetételében – megszüntette a virilizmust, kimondta, hogy az önkormányzati testületek választott és kiküldött tagokból állnak, szavazati joggal pedig csak a választott tagok bírnak. A paritás

³⁴ A vármegyei közigazgatás alakulását lásd: BALÁZS 2011. 14–25.

³⁵ BERÉNYI 1987.; CSIZMADIA 1976.; FARKAS 1992.; RÉFI 2005.

³⁶ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 14/1945. M.E. sz. rendelete a közigazgatás ideiglenes rendezéséről.* In: *Magyar Közlöny*, I. (1945. január 4.) 1. sz.

³⁷ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1030/1945. M.E. sz. rendelete a közigazgatás ideiglenes rendezéséről szóló 14/1945. M.E. sz. rendelet kiegészítéséről.* In: *Magyar Közlöny*, I. (1945. április 26.) 17. sz.

elvét kellett alkalmazni a testületekben és az egész közigazgatásban.³⁸ Ez volt az a rendelet, mely egészen a tanácsrendszer bevezetéséig szabályozta a magyarországi helyi közigazgatás rendszerét.

Ezen kívül korszakunkban egyetlen miniszterelnöki rendeletet adtak még ki, ez azonban már a hazai németeket érintő jogkorlátozó intézkedések sorába illeszkedett. 1945. október 15-i hatállyal jelent meg a 9560/1945. M.E. sz. rendelet, mely felfüggesztette Tolna és Baranya vármegyék önkormányzatát.³⁹ Hivatkozási alapja az volt, hogy a hatóságok működése mindaddig szünetel, amíg a ki- és betelepítés befejezést nem nyer. A rendelet egyúttal felhatalmazta a belügyminisztert, hogy bárhol az országban, ahol ki- és betelepítés folyik, felfüggeszthesse a képviselőtestületet és az igazoló választmány működését. Mindez jelezte, hogy a németek lakta településeken a helyi önkormányzatok a Belügyminisztérium kezében, annak irányítása alatt állnak.⁴⁰ Ennek nyomán adta ki a Belügyminisztérium 1946. január 28-án azt a rendeletet, mellyel PPSK vármegye 36 községében felfüggesztette a községi autonómiát.⁴¹ A rendelet szerint a községi jegyzői állásokat a belügyminiszter, a többi községi állásokat pedig az alispán töltötte be kinevezéssel. Az előjárásági tagsággal egybekötött tisztségek (községi bíró, másod- vagy törvénybíró, esküdtek) betöltése a járási főjegyző jogkörébe tartozott, és ugyanő járt el a községi képviselőtestület hatáskörébe tartozó ügyekben is.

3.2.1. Vezetőjegyzők

A község legnagyobb tekintéllyel rendelkező közigazgatási embere a vezetőjegyző volt, akit 1945-ben még a járási főjegyző nevezett ki. A vizsgált települések közül Pilisszentiván volt az egyetlen, ahol a vezetőjegyző személye az egész tárgyalt időszakban nem változott. Peller István már 1924-től aljegyzői tisztségben tevékenykedett a községben, majd 1942. február 4-én Újfalvi Mátét váltva került vezetői pozícióba.⁴² 1946 májusában Kállai Béla, a Magyar Kommunista Párt (MKP) tagja, a helyi nemzeti bizottság elnökhelyettese megpróbálta Pel-

³⁸ RÉFI 2005. 84.

³⁹ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 9.560/1945. M.E. sz. rendelete egyes vármegyékben, továbbá nagy- és kisközségekben a testületi hatóságok működésének szüneteltetése és ezzel kapcsolatos különleges közigazgatási szabályok tárgyában.* In: *Magyar Közlöny*, I. (1945. október 18.) 154. sz. 2–3.

⁴⁰ A rendelet háttéréről bővebben lásd RÉFI 2005. 84.

⁴¹ *A Belügyminiszter 151.169/1946. B.M. sz. rendelet a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén lévő egyes községekben a testületi hatóságok működésének szüneteltetése tárgyában.* In: *Magyar Közlöny*, II. (1946) 24. sz.

⁴² PML V-1098 Ca 4. kötet Pilisszentiváni képviselőtestületi jegyzőkönyvek

lert (aki egyben a Független Kisgazdapárt helyi titkára is volt)⁴³ kikezdeni. Azzal vádolta, hogy a főjegyző 1944-ben azt mondta, hogy aki csak teheti, menjen nyugatra, mert ha bejönnek az oroszok, akkor mindenkit el fognak vinni a Szovjetunióba. Minden bizonnyal sárdobálás volt ez Kállai részéről, ugyanis a nemzeti bizottság háromnegyede a vezetőjegyző megtartása mellett szavazott.⁴⁴

Dunabogdányban 1944-ben történt vezetőjegyző-csere. 1944 tavaszán Gromon József dunabogdányi vezetőjegyző nyugállományba vonult és a helyére belügyminiszteri kinevezéssel⁴⁵ 1944. április 26-án Solymos (Weist) Károly került.⁴⁶ 1945 júliusában azonban fegyelmet indítottak ellene a helyi földigénylő bizottság vádjai alapján, melynek fő eleme az volt, hogy a „svábságot” támogatja.⁴⁷ Július végén Solymost letartóztatták,⁴⁸ majd internálták⁴⁹ annak ellenére, hogy a járási igazoló bizottság igazolta őt.⁵⁰ A gödöllői internálótáborba került.⁵¹ Nem tudjuk, hogy onnan mikor szabadult, azt viszont igen, hogy 1946 februárjában még ott volt⁵² és 1947. február 1-jétől Békásmegyer vezetőjegyzője lett.⁵³ Dunabogdányban pedig így 1945 augusztusában a kisgazdapárti Solymos helyett a kommunista párti Tóth Sándort nevezték ki vezetőjegyzőnek.⁵⁴

A front közeledtével a budaörsi és a vecsési vezetőjegyzők elmenekültek. Keresztes Albert vecsési vezetőjegyző 1944. november 2-án hagyta el a lakhelyét kiürítési parancsra,⁵⁵ a budaörsi Hagenthurn Ede pedig elmenekült.⁵⁶ A front elvonulását követően mindketten visszatértek, tisztségüket azonban már nem tölthették be. Keresztes helyett Vecsésen 1945. január 17-én Hernádi Jenőt nevezték ki vezetőjegyzőnek, aki 1945. március 9-én belépett az MKP-ba.⁵⁷

Budaörsön Hagenthurnt 1945 márciusában a szovjet városparancsnok vitette el, majd áprilisban a budapesti rendőrség XI. kerületi kapitánysága internálta.⁵⁸

⁴³ PML V-1098 Db Pilisszentiváni községi iratok 4. d. 1947-es választási iratok

⁴⁴ PML XVII-131 Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 129. d. 1946. május 3.

⁴⁵ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4. d. 1221/1945

⁴⁶ PML V-1029 Cb Dunabogdányi közigazgatási iratok 3. d. 1124/1944 és PML V-1029 Ca 1. kötet Dunabogdányi képviselőtestületi jegyzőkönyv 1944. április 26.

⁴⁷ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 3. d. 871/1945

⁴⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 3. d. 887/1945

⁴⁹ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99. d. iktatlan

⁵⁰ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4. d. 1221/1945

⁵¹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4. d. 1548/1945

⁵² PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 5. d. 201/1946

⁵³ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 12. d. 850/1947

⁵⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 3. d. 1119/1945

⁵⁵ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 296/1945

⁵⁶ PML XXI-4-b PPSK vármegye alispánjának közigazgatási iratai 101. f 119/1946

⁵⁷ PML V-1160 Vecsési közigazgatási iratok Db 1. d. 1857/1945

⁵⁸ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949

Ennek hátterében tanúvallomások szerint az állt, hogy egy községi alkalmazásban álló nő az oroszok elől a főjegyzőhöz menekült, ám egy idő után az ott lakó orosz tiszt molesztálni kezdte, mire az elmenekült. Hagenthurn nem volt hajlandó megmondani a tisztnek, hogy hova ment a nő, ezért bosszúból vitette el és adta át a rendőrkapitányságnak.⁵⁹ 1945. október 24-én a budakörnyéki járás főjegyzője fegyelmi eljárás alá vonta és őt állásából felfüggesztette. A fegyelmi elhúzódt, és a vezetőjegyző ügyvédje az a Rupert Rezső volt, aki a kitelepítési rendeletet követően szót emelt a kollektív felelősségre vonás ellen. Hagenthurn pere során szerep jutott Szekfű Gyulának is. A történészprofesszor írásos nyilatkozatban foglalt állást a jegyző ártatlansága mellett.⁶⁰ Leírta, hogy a Sztójay-kormány ideje alatt el kellett menekülnie lakásából feleségével együtt és 1945. január közepére sikerült Budaörsre kerülniük, ahol Hagenthurn házába fogadta, majd az elmenekült Glasz gyógyszerész házában szállásolta el őket, minden téren gondoskodott róluk.⁶¹ Ott éltek február végéig és az alatt az idő alatt alkalma volt megismerni a főjegyző politikai nézeteit. Igazolta, hogy demokratikus és antifasiszta beállítottságához nem fér kétség. Hagenthurn mellett a perben igen sokan tanúskodtak és ennek eredményeként 1945. december 6-án kiengedték a Buda-Déli internálótáborból, rendőri felügyelet alá helyezték.

Hagenthurn még 1946 februárjában is sajtóvita főszereplőjévé vált, nevezetesen a kiscgazda *Kis Újság* és a kommunista *Szabad Nép* hasábjain. A *Kis Újság* védelmébe vette Hagenthurnt a telepésekkel szemben, mondván, hogy ellenállt a volksbundistáknak és a nyilasoknak, és ennek ellenére az egyik parasztpárti vezér kiüzte a községből. Ezzel szemben a *Szabad Nép* azt írta, hogy a falu balol-

⁵⁹ Csiba Matild és Szép Zoltán tanúvallomása. Uo.

⁶⁰ PML XVII-470-a Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye 1736/1949 – Teljes szöveget lásd a 11. sz. mellékletben.

⁶¹ Sík Zoltán budaörsi plébános 1946. július 25-én beszámolót írt Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek Szekfű Gyula budaörsi tartózkodásáról: „Múlt év januárjában mise előtt a zárda-ba mentem, amikor az úton egy idősebb úrral és hölgygel találkoztam. Orvos után érdeklődtek, bemutatkoztunk, így tudtam meg, hogy Szekfű Gyula és felesége. Meghívtam őket egy szerény reggelire, utána átmentünk az orvoshoz, mert a professzor úr felesége menekülés közben megsérült. Később átmentünk a főjegyzőhöz, aki lakást utalt ki számukra. Nagyon kedves és szerény emberek voltak, akik csak megismerkedtünk velük, igyekeztünk segítségükre lenni.

Szép Zoltán káplántársammal megtettük mi is értük azt a keveset, ami módunkban volt. Kölcsönruhaneművel, néha egy kis étellel segítettük őket. Sokban voltak segítségükre a kedvesnővérek, akik rendszeresen küldtek nekik egy kevés kosztot.

Sokszor együtt voltunk, élvezet volt a Professzor Úrral beszélgetni, a templomban mindig épültem komoly, nem fitogtató vallásosságán.

Mikor aztán elhagyták Budaörsöt, nagy szeretettel váltunk el és azóta is többször volt alkalmam meggyőződni, hogy ők is szeretettel gondolnak vissza Budaörsre.” PLE 3873/1946

dali érzelmű lakosait elhurcoltatta vagy bevonultatta katonának. A németek által kiadott mozgósítási parancsra a kért 1400 ember helyett 2700-at adott.⁶² Ez nyilvánvalóan nem volt igaz.⁶³ Egy valami azonban világos volt: a régi rendszer vezetőjegyzője a megváltozott körülmények között már nem tölthette be pozícióját.

Néhány hónapra visszahelyezték a településre Géczy Istvánt, aki Hagenthurn elődje is volt. 1945 májusában Géczy István lemondott, és helyére Debreczeni Endre került, aki az új rendszer reprezentánsa lett az átszerveződő közigazgatásban.⁶⁴ Debreczeni ekkor a Közgazdasági Egyetem hallgatója volt, magántisztviselőként dolgozott, az ellenzéki mozgalomban részt vett, és belépett az MKP-ba, tehát mondhatni minden adottsága megvolt ahhoz, hogy vezető pozícióba kerülhessen. Semmiféle helyismerettel nem rendelkezett, és jegyzői gyakorlata sem volt.⁶⁵

Csobánkán és Nagykovácsiban a régi vezetőjegyzők Reitter Béla és Lázár Gyula 1945 tavaszáig még állásukban maradhattak, ezt követően azonban át kellett adniuk a helyüket. 1945 márciusában Csobánkán mind a jegyzőnek, mind a községi bírónak fel kellett állnia helyéről és helyettük bírónak a szlovák származású Bajtek Andrást, vezetőjegyzőnek pedig Rakssányi Elemért nevezték ki, aki 1944 őszén menekült Magyarország keleti részéről Csobánkára, ahol községi alkalmazottként fogadták be.⁶⁶

Nagykovácsiban a helyzet bonyolultabb volt: a hivatalosan kinevezett főjegyző 1945 tavaszán Lázár Gyula volt, a szovjet orosz parancsnokság azonban az addigi községi írnokot, Ligeti Lászlót bízta meg a főjegyzői teendők ellátásával, ugyanis Ligeti megvádolta Lázárt, mint „kapitalistabarátot és népelleneséget.”⁶⁷ Ligetit azonban 1945 áprilisában a község nagy meglepetésére letartóztatták, a hidegküti bunkerből egy nap múlva – arra való hivatkozással, hogy tévesen tartóztatták le – szabadlábra helyezték, előzőleg azonban alaposan megverték. Főjegyzőként azonban tovább nem működhetett, helyette Soltész Zoltánt bízta meg.⁶⁸ Két nappal Ligeti szabadlábra helyezése után Soltészt és Szép Ferenc iskolaigazgatót is letartóztatták állítólagos fegyverrejtegetésért. A házkutatás során semmit nem találtak, az egyik disznóólban kukoricaszár közé rejtve fegyverre bukkantak, érdekes módon azonban míg a kukoricaszár nedves volt, a fegyver teljesen száraz. A község közvéleménye szerint, a fegyvert Ligeti dughatta el,

⁶² MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályának iratai 3. d. 428Z/1946

⁶³ Lásd még: 104. oldal.

⁶⁴ PML V-1017 Da-561/1945 Budaörsi képviselőtestületi jegyzőkönyv 1945. június 3.

⁶⁵ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 770/1945

⁶⁶ WALPER 1996. 29.

⁶⁷ GRESZL 2003. 50.

⁶⁸ i.m. 79.

hogy ekként álljon bosszút Soltészon, amiért ő helyére lépett.⁶⁹ Soltészt néhány napra egy újlaki gyárépületbe internálták, és közben Meződi Lajos volt bányamunkást, szakszervezeti vezetőt bízták meg a jegyzői feladatok ellátásával. Egy hét múltán azonban szabadlábra helyezték, és újra ő lehetett a jegyző. Csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz (FKGP), Ligeti László pedig kilépve az MKP-ból a Szociáldemokrata Párt (SZDP) tagja lett.⁷⁰ A nagykovácsi nemzeti bizottság 1945. május 3-án kézbesített határozatában közölte Lázár Gyula nyugdíjazását és arra utasította, hogy május 15-ig hagyja el a lakást. „Indoklásul csupán siketségemet és a mai kor szellemében való gyors cselekvésre képtelenségemet hozza fel.” – írta Lázár Gyula a vármegyei nemzeti bizottságnak. „Márpedig én, aki 26. esztendeje vezettem községemet rossz cselédje községemnek nem voltam, de voltam annak mindenkor hűséges sáfárja, ki a rám bízottakat nem csak megőriztem, de azt gyarapítottam is. Mindezt természetesen a nemzeti bizottságnak alig 1-2 éve vagy talán néhány hónapja községünkben lakó t. tagjai nem ismerik.⁷¹ [...] Sváb anyanyelvű lakosságomat, mint magyar ember csak a magyar nemzeti irányba vezettem mindenkor, másként nem is tehettem, mint született kálvinista magyar.”⁷² Ezek után júniusban Lázárt Breuer Pál volt tanítóval együtt a budapesti politikai rendőrség előzetes letartóztatásba vette, a XII. kerületi rendőrkapitányság pedig háborús bűnösnek tartotta nyilván, mert a helyi MKP azzal vádolta, hogy „sváb nemzetiségűnek látszó” személyek azt állítják, hogy Lázár kényszerítette és félrevezette őket, amikor SS katonának soroztatta be őket.⁷³ Lázárt szabadlábra helyezték, nyugdíjazták és helyette 1945. május 22-én Nagy Lászlót⁷⁴ nevezték ki vezetőjegyzőnek.⁷⁵

Pilisszentiván kivételével tehát 1945-ben mindenhol új vezetőjegyző került és többnyire olyanok, akik az adott településen semmilyen helyismerettel nem rendelkeztek. Ugyancsak Pilisszentiván kivételével a többi községben mindenütt az MKP tagjai vették át a község vezetését, és pedig – mint Budaörs, Dunabogdány és Nagykovácsi esetében láthattuk – orosz nyomásra; ez utóbbi két településen jelentős zavart okozva ezáltal a helyi közigazgatásban. Történt

⁶⁹ i.m. 79–80.

⁷⁰ i.m. 80–81.

⁷¹ Ligeti László is csak 1944 őszétől élt Nagykovácsiban, Veszprémből jött a településre. GRESZL 2003. 50.

⁷² PML XVII-1 PPSK vármegye Nemzeti Bizottságának iratai 6. d. 1395/1945

⁷³ Uo. A nagykovácsi MKP beadványa a vármegyei Nemzeti Bizottsághoz Lázár Gyula ügyében 1945. június 18.

⁷⁴ Előzőleg a bánya vezetője volt. GRESZL 2003. 78.

⁷⁵ PML XXI-29/a Budakörnyéki járási főjegyző iratai 51. d.

pedig mindez akkor, amikor országszerte a romeltakarítás és az újjáépítés munkája folyt – a németek esetében elkezdődtek az internálások, földelkobzások.

A helyzetet súlyosbította, hogy a vezetőjegyzők fluktuációja az egész vizsgált időszakot végigkísérte. Egyedül Nagykovácsiban volt konstans a jegyző személye, őt majd csak 1948 derekán váltotta Gaál László.⁷⁶ Vecsésen Hernádi Jenő 1947 elejéig irányította a községet, 1947 februárjától pedig átadta helyét Oroszi Károlynak.⁷⁷ Budaörsön, Csobánkán és Dunabogdányban a vezetőjegyzők elleni fegyelmi ügyek sora tovább folyt.

Debreczeni Endre budaörsi vezetőjegyző és a Nemzeti Parasztpárt (NPP) által irányított községi földigénylő bizottság között nagyon feszült volt a viszony. Alig másfél hónappal azután, hogy a jegyző Budaörsre került, a sajtóban már hírek jelentek meg, melyek szerint gátolja a földigénylő bizottság munkáját.⁷⁸ Debreczeni ugyan „szemenszedett hazugságnak” mondta, amit róla írtak, mégis megindította maga ellen a fegyelmi eljárást. 1945 novemberében jegyzőkönyv készült a tanúvallomásokról, melyekből az derül ki, hogy tulajdonképpen az MKP és az NPP közötti pártviszály áll a támadások hátterében. A kommunista vezetőjegyző és a parasztpárti földosztó bizottság közötti feszültség oka az volt, hogy Debreczeni nem állt a földigénylő bizottság szolgálatába, és így ők sértve érezték magukat. Ez az ellentét továbbra is fennállt, azonban a tiszti főügyész 1946. január 22-én írt az alispánnak, melyben vádat nem emelt, és indítványozta a fegyelmi eljárás megszüntetését, mert nem látta bizonyítottnak a vádakát. Az ügy azonban nem zárult le, Debreczeni ellen 1946 júniusában közigazgatási eljárás indult, de már áprilistól nem ő töltötte be a vezetőjegyzői széket, hanem az addigi segédjegyző, Remsei Nándor követte őt hivatalában.⁷⁹ Valószínűleg az alispánnak és a főispánnak sem volt érdeke, hogy Debreczenit továbbra is Budaörsön tartsa, mivel utóbbi már tisztán látta a helyi telepítési viszonyokat, ami kedvezőtlenül alakíthatta volna a további felsőbb szintű telepítési elképzeléseket.

Remseit 1944. június 29-én helyezték Budaörsre. Nagyobb helyismerettel rendelkezett, mint Debreczeni, hiszen ő ismerhette Budaörs akkori lakosságát, tanúja volt a budaörsi németek 1944-es menekülésének, a front átvonulásának, és a lakosság későbbi kicserélődésének. Ő is a kommunista pártnak volt a tagja. 1945. június 1. és 1946. április 27. között segédjegyző volt, 1946. április 27-től lett vezetőjegyző.⁸⁰ Bő félév elteltével azonban a járási főjegyző őt is

⁷⁶ PML V-1078 Db Nagykovácsi közigazgatási iratok 1. d. 372/1948

⁷⁷ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4. d. 1348/1947

⁷⁸ *Új SS-rémuralom Budaörsön.* In: *Világ*, 1945. július 26. 1.

⁷⁹ PML XXI-4-b PPSK vármegye alispáni iratai 43. f. 8558/1946

⁸⁰ PML XXI-4-b PPSK vármegye alispáni iratai 38. f. 4174/1948

felfüggesztette állásából, Lingl István aljegyzővel együtt. A támadás, ugyanúgy ahogy Debreczeninél láttuk, megint a telepések részéről jött, ezúttal azonban nem a sajtó útján, hanem egyenesen az alispánnak tettek panaszt az egész községi előjáróság ellen.⁸¹ Az MKP így vélekedett róla: „A vezetőjegyző kicsapott kommunista [...] értelmes ember, jó közigazgatási tisztségviselő, de nem egyéniség, és politikailag képzetlen. Mint ilyen befolyásolható.”⁸²

Remseit azonnali hatállyal felfüggesztették. Az alispán utasította a járási főjegyzőt, hogy a hivatalt Kőhalmi Alfrédnek adják át. 1947. január 1-jével vette át a vezetőjegyzői állást. Alig telt el két és fél hónap, és március végén már panasz merült fel ellene, hogy nem készítette el a házadó kivétési munkákat. Erre ő ezt válaszolta: „üres irodákat találtam minden segítség nélkül. Elintézetlen ügyek tömkelege fogadott. Éjjel-nappal dolgoztunk Tóth Józseffel.⁸³ Egyetlen helyismerettel rendelkező irodatisztünk [Párkányi Ferenc – M.R.] január 20-án tényleges katonai szolgálatra vonult.”⁸⁴ Kőhalmi azonban 1947. júniusban meghalt.⁸⁵ Feladatát Nyitrai János vette át, akit Cinkotáról helyeztek Budaörsre.⁸⁶ Az 1947-es országgyűlési választások kapcsán azonban vele szemben is panasz merült fel. A belügyminiszter 510 072/1947. B.M. sz. rendeletében előírta, hogy az előkészítő bizottságokban „nem kívánatos, hogy bárminő tisztségre svábok jelöltesse ki”. Az FKGP Pest vármegyei szervezete panaszt emelt az ellen, hogy a budaörsi vezetőjegyző a mentesítetteket az előkészítő bizottságból kizárta. Nyitrai János előadta, hogy az alispán 1947. július 21-én összehívta mindazon falvak vezetőjegyzőjét, ahol kitelepítés volt. Az alispán felolvasta a belügyminiszteri rendeletet, mely szerint a svábok nem vehetnek részt az előkészítő bizottságokban. Délután 4 óra 20 perckor azonban az alispántól telefont kapott, melyben közölték, hogy mindazok a svábok, akik igazolni tudják, hogy a felszabadulás előtt valamilyen demokratikus pártnak vagy szakszervezetnek tagjai voltak, és azokat a bizottság elfogadja, részt vehetnek az előkészítő munkában. Ők le is tették esküjüket.⁸⁷ Ez az epizód két tanúságra is rávilágít: egyrészt, hogy akkor is lehetett támadni valakit, ha az jogszabály szerint járt el, másrészt viszont, és talán ezt hangsúlyoznánk jobban, hogy külön

utasításokkal a jogszabály is megkerülhető volt, tehát mindkét irányból be lehetett panaszolni valakit. Nyitrai 1948 márciusáig maradt hivatalában.

Három év alatt hét vezetőjegyzője volt Budaörsnek, ami nagyon megnehezítette a községi adminisztrációt. Az egyik legelemibb kérdés, ahol ez problémát okozott, az volt, hogy 1947 elején már nem volt a községben az 1946-os kitelepítési lista. Így pl. az újonnan odakerülő Kőhalmi Alfréd, és az utána következő jegyzők, nem tudták informálni a különféle hatóságokat egyes személyek hollétéről és kilétéről. Ugyanakkor 1947/1948 fordulóján, amikor összesítő kitelepítési névjegyzékeket kellett készíteni, sem a vezetőjegyző, de még községi alkalmazott sem volt olyan, aki az összeíró biztosok munkáját segíteni tudta volna.

Csobánkán Rakssányi Elemér vezetőjegyző ellen 1946 februárjában indított az alispán fegyelmi eljárást, éppen akkor, amikor a kitelepítés előkészületei a községben már javában zajlottak. A vád ellene az volt, hogy 1945. november 19-én hivatalvizsgálatot indított nála, ám az ellátatlanokról nem volt név szerinti kimutatás: A község nagyobb mennyiségű gabonát vásárolt, de azt nem jelentette be, és a kiutalt gabonát is igénybe vette. A tej beszállításáról sem vezettek nyilvántartást.⁸⁸ Az eljárással egy időben ki is írták a vezetőjegyzői állaspályázatot.⁸⁹ A vizsgált települések esetében sehol nem volt erre példa, hogy a fegyelmi eljárás megindításakor rögtön ki is írják a pályázatot. Ez azt a vélekedésünket erősíti meg, hogy Rakssányit mindenképpen minél hamarabb el akarták távolítani a pozíciójából, mert – mint a későbbiekben látni fogjuk – igen sokszor emelt szót a kitelepítési bizottság munkája ellen. Az ügymenet azonban – számunkra ismeretlen – oknál fogva lelassult, mert a járási főjegyző csak a kitelepítés végrehajtása után, április 5-én szállt ki a községbe, hogy megvizsgálja a fegyelmi ügyet.⁹⁰ A vezetőjegyzőt ért támadások és vádemelések még tovább húzódtak, míg végül Rakssányi 1946 júniusában lemondott és helyére az addigi békásmegyeri segédjegyző, Szelényi István került.⁹¹ Tárgyalt korszakunk végéig újabb vezetőjegyző-váltás a községben nem történt, azonban 1947 júliusában konfliktus támadt a község lakossága és a vezetőjegyző illetve az előjáróság között. A vezetőjegyző elkeseredetten panaszolta a járási főjegyzőnek: „Csobánka község lakosságának összetétele és mentalitása annak megállapítását vonja maga után, hogy ezen lakosságnak minden évben más vezető kell, már csak azért is, mert szabálytalan és törvényellenes cselekedeteit nem hajlandó támogatni.”⁹²

⁸¹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 9. d. 1948/1947, PML XXI-4-b PPSK vármegye alispáni iratai 148. f. 4453/1949

⁸² PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 7. d. 398/1947

⁸³ Ő segédjegyző volt.

⁸⁴ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 8. d. 1074/1947

⁸⁵ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 10. d. 2838/1947

⁸⁶ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 11. d. 3287/1947

⁸⁷ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 11. d. 3240/1947

⁸⁸ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 320/1946

⁸⁹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 285/1946

⁹⁰ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 763/1946

⁹¹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 1478/1946

⁹² PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 1861/1946

Dunabogdányban az 1945 augusztusában kinevezett Tóth Sándor ellen már novemberben fegyelmi eljárást indítottak engedély nélküli gabonavásárlás miatt.⁹³ A már decembertől hivatalában lévő új vezetőjegyző, Erős László,⁹⁴ rendbíróságot szabott ki rá, de Tóth január végén már nem tartózkodott a községben.⁹⁵ Az alispán véghatározata a fegyelmi ügyben azonban csak 1946 szeptemberében született meg, melyben Tóthot hivatalvesztéssel büntette. Indok: több gabonát vett fel, mint amennyit az ellátatlanoknak kellett volna kapniuk. A cséplési eredmények számbavételét elmulasztotta, az adókiivetéseket késedelmesen készítette el, a dunabogdányi lakosok által Dunapentelén vásárolt gabona kiadását megtagadta, jogellenesen vágási engedélyt adott ki, ittas állapota miatt botrányosan viselkedett, hivatali feleltesséről durva módon nyilatkozott.⁹⁶ Erős László megfelelő embernek bizonyult a község vezetésére, így időszakunk végéig bizton hivatalában maradt.

A községek élén történt ilyen arányú változások arra mutatnak rá, hogy egyrészt a felsőbb közigazgatási hatóságok állandóan azt az embert keresték, aki mindenben megfelelt elvárásaiknak; másrészt viszont arra, hogy a község változó összetételű lakosságának is állandóan új vezetőre volt szüksége. A jegyzők gyakori váltása, az áthelyezések meglehet, azt a célt szolgálták, hogy a különféle intézkedések végrehajtása során ne lehessen egy embernek átlátni az egész folyamatot – és éppen ezért a szükséges helyismerettel nem rendelkező vezetőjegyzők minél inkább ki tudják szolgálni a felsőbb érdekeket. Az MKP térnyerése helyi szinten – mint ahogy az országos politikai szinten is – mindenképpen megfigyelhető. A helyi földigénylő bizottságokkal való konfliktus eredője pedig az új telepések változó igényeinek való megfelelés szükségessége volt.

3.2.2. Nemzeti bizottságok

A vezetőjegyzők hozták létre a nemzeti bizottságokat, melyekben a helyi pártok képviselői vettek részt. A vármegyében az a sajátos helyzet állt elő, hogy a helyi nemzeti bizottságok előbb megalakultak, mint a vármegyei nemzeti bizottság (március 31.), melyet a főispán alakított meg.⁹⁷ Az MKP tudta a leggyorsabban megszervezni a helyi pártszervezeteit. Pilisszentivánon a nemzeti bizottság megalakulásakor (1945. április) még csak ez az egyetlen párt létezett,

a bizottság elnöke Varga György lett.⁹⁸ Az 1945. szeptember 24-én újjáalakuló nemzeti bizottságban azonban már a szociáldemokrata Berényi Gusztáv lett a vezető szerep⁹⁹ és maradt 1948 októberéig, amikor az előzőleg kommunista párti, de ekkor már Magyar Dolgozók Párti Kállai Béla lett az elnök.¹⁰⁰ Az FKGP csak 1945. április 29-én bontott zászlót a községben.¹⁰¹

A többi településen már az alakuló ülésen részt vett az SZDP és az FKGP is. Dunabogdányban két nemzeti bizottságot is szerveztek, az egyiket az MKP, a másikat pedig az SZDP és az FKGP.¹⁰² Az MKP helyi titkára, Csontos Albert (volt nyilaskeresztes párttag)¹⁰³ az orosz katonai parancsnokság engedélyével hozta létre a dunabogdányi nemzeti bizottságot. Ugyancsak az orosz parancsnokság engedélyével szabadon bocsátotta az őrizetbe vett nyilas és Volksbund-tagokat is. Az MKP és az NPP nem ismerte el a másik két párt által szervezett nemzeti bizottságot. Miután azonban az orosz parancsnokság is elismerte, azután Csontos és társai is kénytelenek voltak ezt megtenni. Mindez nagy zavart keltett a helyi közigazgatásban. A béke ezután sem állt helyre, ugyanis Csontos és még egy társát letartóztatták. A főszolgabíró utasította az előjáróságot, hogy a letartóztatottakat azonnal helyezték szabadlábra. Solymos Károly vezetőjegyző azzal védekezett, hogy nem az előjáróság, hanem a nemzeti bizottság döntött Csontos letartóztatása mellett arra hivatkozva, hogy gátolta a nyilasok és Volksbund-tagok ingatlanainak elkobzását.¹⁰⁴ „Dunabogdány egy itt maradt kis Németország” – mondta a vezetőjegyző a járási tisztí értekezleten.¹⁰⁵ Csontosról további információk nincsen, azt azonban tudjuk, hogy a nemzeti bizottság elnöke a kisgazdapárti Stágel Endre,¹⁰⁶ majd Spáth (Sas) András lett.¹⁰⁷

Budaörsön a nemzeti bizottság elnökeinek cserélődése éppoly mozgalmas volt, mint a vezetőjegyzőké. 1945 áprilisában még a szociáldemokrata Luncz

⁹⁸ PML XVII-131 Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 129. d.

⁹⁹ PML XVII-131 Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 129. d. 1945. szeptember 24.

¹⁰⁰ PML XVII-131 Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 129. d. 1948. október 15.

¹⁰¹ PML XVII-131 Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 129. d. 1945. április 28.

¹⁰² PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 99. d. 1/1945

¹⁰³ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 99. d. 61/1946

¹⁰⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 23/1945 és 162/1945

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 99. d. 1/1945 1945.

március 19.: a Nemzeti Bizottság alakuló ülése

¹⁰⁷ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4. d. 1706/1945

⁹³ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1811/1945

⁹⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 144/1945

⁹⁵ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 177/1946

⁹⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1646/1946

⁹⁷ PML XVII-1 PPSK vármegyei Nemzeti Bizottságának iratai 2. d. 27/1945

Józsefet¹⁰⁸ választották elnöknek,¹⁰⁹ októberben viszont váltás történt: Luncz helyére Szekeres Imre került,¹¹⁰ majd őt 1947-ben a szintén szociáldemokrata Karczag Gyula váltotta,¹¹¹ végül tárgyalt korszakunk végére Sas Árpád jutott elnöki tiszthez.¹¹²

A csobánkai és a nagykovácsi nemzeti bizottságokról keveset tudunk, azt azonban igen, hogy mindkét településen szociáldemokrata elnök volt: Csobánkán Megalyev József, Nagykovácsiban Petrovics Sándor.¹¹³ Petrovics régi szociáldemokrata, az ellenállás harcosaként szerepelt, mivel a Nagyszénási Turistaház vezetőjeként a helyiséget a Horthy-korszakban a titkos kommunista találkozók rendelkezésére bocsátotta. Az 1930-as években a budapesti kommunisták nála jöttek össze, általában vasárnaponként, turistának álcázva.¹¹⁴

Vecsésen az országos gyakorlattól eltérően a nemzeti bizottság (1945. február 25.) csak a képviselőtestület (1945. február 6.) megalakulása után jött létre.¹¹⁵ Mindezzel együtt a vizsgált települések közül itt alakult meg legelőször. Elnökévé a szociáldemokrata Heinzelmann Lászlót választották, aki már 35 éve volt a párt tagja.¹¹⁶ Júliusban azonban lemondott és helyére a szintén szociáldemokrata Gyürkovich Ferenc került.¹¹⁷ 1948 szeptemberében pedig a már országosan megváltozott helyzet következtében új elnököt választottak a korábban kommunista párti Laczkó János személyében.

Természetesen nem csak a bizottság vezetői változtak, hanem a tagok is állandó mozgásban voltak. Ahogy haladunk időben előre egyre több telepés kapott szerepet a bizottságban, és egyre inkább szorultak ki a német származású személyek. A PPSK vármegyei Nemzeti Bizottság 183/1946. NB sz. leiratában elrendelte, hogy mindazokon a településeken, ahol a Belügyminisztérium felfüggesztette a községi autonómiát a helyi nemzeti bizottságokat is újjá kell

alakítani úgy, hogy tagjai között ne legyen áttelepülésre kötelezett.¹¹⁸ Több településen, így pl. Dunabogdányban erre már nem is volt szükség.¹¹⁹ 1948 februárjában pedig a koalíciós rendszer felszámolásának folyamatában egy újabb változás indult meg a helyi nemzeti bizottságok szintjén is. A PPSK vármegyei Nemzeti Bizottság felszólította a községi bizottságokat, hogy távolítsák el a szervezeteikben működő „reakciós elemeket”.¹²⁰

A nemzeti bizottságok (a képviselőtestületekhez hasonlóan) 1945-ben paritásos elven szerveződtek meg, azonban ahogy bemutattuk e hat település bizottságainak elnöki pozícióit, megállapíthatjuk, hogy ezekben a községekben a szociáldemokratáké volt a főszerep – egyedül Dunabogdány képezett kivételt. Érdemes megfigyelnünk: a vezetőjegyzők általában kommunisták voltak, a nemzeti bizottságok vezetői szociáldemokraták, a földigénylő bizottság elnökei – erről a későbbiekben még lesz szó – parasztpártiak. A három meghatározó szerv közül kettő (MKP és NPP) olyan személyeknek a kezében volt, akik a legérteljesebben szorgalmazták a németek háború utáni felelősségre vonását.

A képviselőtestületek – mint már mondtuk – paritásos elven szerveződtek. Az alakuló ülésekre 1945 tavaszán került sor, azonban a képviselők személye állandóan cserélődött. A dunabogdányi vezetőjegyző felhívta a pártok figyelmét, hogy a német anyanyelvű tagjaikat nem delegálhatják, helyettük magyar anyanyelvű tagokat küldjenek a testületbe.¹²¹ A tisztújítást elvégezték, tehát a helyi hatalom egyre inkább kicsúszott a német lakosság kezéből. A képviselőtestület újjáalakítására azt követően került sor, hogy a magyar kormány a nagyhatalmakhoz fordult a németek kitelepítésének tervével.

A képviselőtestület tagjainak alakulását 1946 januárjáig követhetjük nyomon, amíg fel nem függesztették a vármegyében a kitelepítés előtt álló községek autonómiáját. Ezt 1946. január 28-án belügyminisztériumi rendelet fogatosította.¹²² A szentendrei járás főjegyzője, Horváth Levente február 1-jén közölte a rendeletet az érintett községekkel, ugyanakkor felhívta a nemzeti bizottságok vezetőit: „Kérem továbbá, hogy amennyiben a nemzeti bizottság tagjai között olyan személyek is lennének, akik származási, vagy családi kapcsolataik révén

¹⁰⁸ Luncz Józsefet 1944 áprilisában, mint kommunista gyanús egyént internálták. Lásd PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 5. d. 622/1946

¹⁰⁹ PML XXI-29-a Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai 13. d. 103/1945

¹¹⁰ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 3. d. 1803/1945

¹¹¹ PML XVII-42 Budaörsi Nemzeti Bizottság iratai iktatlanok 1947. 1947. április 23.

¹¹² PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 21. d. 3916/1948

¹¹³ PML XVII-1 PPSK vármegyei Nemzeti Bizottságának iratai 6.d. 1395/1945

¹¹⁴ GRESZL 2003. 70.

¹¹⁵ ALFÖLDI 1986. 189.

¹¹⁶ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145. d. 1945. február 25. és PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 1857/1945

¹¹⁷ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145. d. 193/1945. Alföldi Vilma forrás megjelölése nélkül írja, hogy Heinzelmant Pollák Ödön követte. Az általunk hivatkozott levéltári forrás azonban Gyürkovich Ferencet említi. ALFÖLDI 1986. 191.

¹¹⁸ PML XVII-1 PPSK vármegyei Nemzeti Bizottságának iratai 9. d. 183/1946

¹¹⁹ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99. d. 46/1946

¹²⁰ ALFÖLDI 1986. 194.

¹²¹ PML V-1029 Ca Pilisszentiváni képviselőtestületi jegyzőkönyv 1. kötet 1945. június 3.

¹²² A rendelet 36 település érintett a vármegyében: Iklad, Bia, Budajenő, Budakeszi, Budaörs, Budatétény, Nagykovácsi, Nagytétény, Páty, Perbál, Pesthidegkút, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár, Telki, Torbágy, Törökbálint, Üröm, Zsámbék, Harta, Hajós, Nemesnádudvar, Császártöltés, Soroksár, Ceglédbercel, Vecsés, Szigetbecse, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Taksony, Budakalász, Csobánka, Dunabogdány, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Visegrád. Lásd még: 41. l.

a kitelepítendő lakossággal elfoglaltsági viszonyba kerülhetnének, a demokratikus pártok vezetőségei azok megfelelő kicseréléséről és saját lelkiismeretük megnyugtatóra félreállításukról gondoskodjanak.”¹²³

Budaörsön egy év alatt összesen 107 képviselő és elöljáró irányította a község ügyeit. Ebből a nagy számból is láthatjuk, hogy igen erős volt a tagok cserélődése. Ez egyrészt összefügg a hazai németiséget érintő jogkorlátozó intézkedésekkel, másrészt pedig a földreform során már foganatosított belső telepítésekkel. A 107 képviselő és elöljáró közül összesen 54 személy volt német származású, tehát gyakorlatilag a fele, míg 1945-öt megelőzően teljes egészében német származásúak kezében volt a község irányítása. Az egész évre vetítve kapjuk ezt az ötven százalékos arányt, azonban az egyes hónapokban nagyon eltérő az összetétel. Négy időpontban lehet vizsgálni a testületet: 1945 áprilisában, júniusában, decemberében és 1946 áprilisában. 1945 áprilisában 49 főből 37 fő volt német származású, tehát a tagok 75%-a, júniusban 52 főből 26 fő, tehát az 50%, decemberben 30 főből 12 fő, ez 40%, 1946 áprilisában pedig 34 főből 7 fő, ami 20%-ot jelent. Tehát a németek képvisellete folyamatos és nagymértvű csökkenést mutat.¹²⁴

Bár egyre csökkenő létszámban, de a németek az NPP kivételével minden pártban képviseltették magukat. Egyedül az NPP soraiban nem foglalt helyet a németiség, hiszen – mint az már a szakirodalomból ismert – ez a párt volt az, amelyik a legszélsőségesebben foglalt állást az ún. svábkérdésben.¹²⁵ Kovács Imre nevezetes mondása szerint „A svábság egy batyúval jött ide, egy batyúval is menjen”.¹²⁶ Ugyanő az 1945. májusi pártközi értekezleten az alábbiakat mondta: „Én azt hiszem, hogy itt a pártoknak nagyon kellene vigyázni arra, hogy meg ne tévesszék őket azok a jelenségek, hogy a legtöbb sváb községben van kommunista párt, szociáldemokrata és kisgazdapárt (parasztpárt nincs, erre büszke vagyok, azt átkozzák, mert mi ütöttük meg a legradikálisabb hangot a sváb kérdésben).”¹²⁷ Természetesen a későbbiek során, amikor már egyre több telepese élt a településen az NPP is megszerveződött és – mint már említettük – megszerezte a vezető szerepet a földigénylő bizottságokban.

¹²³ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99. d. 19/1946

¹²⁴ PML XXI-4-b 101. f. 119/1946 PPSK vármegye alispánjának közigazgatási iratai, PML V-1017 Da-293/1945 Budaörsi képviselőtestületi jegyzőkönyv 1945. április 28., PML V-1017 Da-561/1945 Budaörsi képviselőtestületi jegyzőkönyv 1945. június 3., PML V-1017 Da-1738/1945 Budaörsi képviselőtestületi jegyzőkönyv 1945. október 18., PML XVII-1 PPSK vármegye Nemzeti Bizottságának iratai 8. d. 1787/1945 1945. december 20.

¹²⁵ FEHÉR 1988. 33–34., TÓTH 1993. 29., ZINNER 2004. 32.

¹²⁶ *A svábság egy batyúval jött ide, egy batyúval is menjen.* In: *Szabad Szó*, 1945. április 10. 4.

¹²⁷ Pártközi értekezletek... 2003. 55–56.

A helyi hatalom egyáltalán nem képezte le az országos politika alakulását, de nem reprezentálta a helyi lakosság pártszimpátiáit sem. Az eredményekhez mindenképpen hozzá kell fűznünk, hogy mind 1945-ben, mind 1947-ben választójogi törvényt alkottak, és ezen törvények a németiség egy részét kizárták a választók sorából. 1945-ben nem szavazhatott, akinek ingatlanát a földreformrendelet értelmében elkobzásra ítélték, aki Volksbund-vezető, tag vagy támogató volt, de az sem, aki az 1941-es népszámláláson magát német nemzetiségűnek vallotta.¹²⁸ Az 1947-es választójogi törvény még szigorúbb szankciókat alkalmazott: kizárta a választásból mindazon személyeket, akiket a 12330/1945. M.E. számú kitelepítési rendelet kitelepülésre kötelezett.¹²⁹ Tehát az alábbi adatokat úgy kell kezelnünk, hogy az nem mutatja a helyi német lakosság pártpreferenciáit.

18. sz. táblázat: Az 1945. évi nemzetgyűlési választások eredményei százalékban¹³⁰

Település	MKP	SZDP	FKGP	NPP	PDP
Budaörs	19,98	20,84	55,73	2,48	0,98
Csobánka	6,36	4,91	73,70	13,01	2,02
Dunabogdány	11,86	17,92	61,73	7,68	0,81
Nagykovácsi	31,72	15,32	50,54	2,28	0,13
Pilisszentiván	27,77	28,46	42,89	0,29	0,59
Vecses	15,34	34,99	46,23	2,78	0,67
PPSK	15,32	15,91	61,14	6,51	1,12
Országos	16,96	17,41	57,03	6,87	1,62

¹²⁸ 1945. évi VIII. törvény a nemzetgyűlési választásokról. II. fejezet 5.§ 8. és 10. bekezdés. Közli HUBAI 2001 CD-ROM melléklet.

¹²⁹ 1947. évi XXII. törvény az országgyűlési választásokról. 6.§ 4. bekezdés. Közli HUBAI 2001 CD-ROM melléklet. A törzsszöveghez írt megjegyzés az alábbiakat tartalmazta: „Az e rendelet [mármint a 12330/1945. M.E. sz. rendelet – M.R.] hatálya alá eső egyének a múltban megtagadták magyar voltukat, és ama hatalom híveinek vallották magukat, amely Magyarországot a legsúlyosabb történelmi katasztrófába sodorta.” Érdemes elgondolkoznunk ezen a megfogalmazáson: 1947-ben, amikor az uralkodó magyar politikai közgondolkodás a Horthy-rendszer ostromozta a világháborús katasztrófáért, ugyanakkor a választójogi törvény ezen passzusában mégis a Német Birodalom a felelős. Természetesen a választójogi törvény szellemiségét döntően a régi rendszer kiszolgálóinak kitiltása szabta meg. De ez a kettősség mindenképpen figyelemre méltó. Az 1947-es választójogi törvénnyel kapcsolatosan lásd IZSÁK 2010. 112–113.

¹³⁰ HUBAI 2001 CD-ROM. A választásról bővebben lásd BALOGH 1999.

A táblázatból látható, hogy az FKGP dominanciája mindenütt egyértelmű volt. Azokban a községekben azonban (Pilisszentiván és Vecsés), ahol az SZDP kiugróan erős, az FKGP gyengébben szerepelt. A két világháború közötti társadalmi és gazdasági viszonyokban kereshetjük a választ. Amint bemutattuk, ezen két település lakossága elsősorban nem mezőgazdaságból, hanem bányászatból és iparból élt, ezzel magyarázható a szociáldemokrácia erősebb támogatottsága. Nagykovácsiban és Pilisszentivánon az MKP jobban szerepelt, mint a megyei és országos átlag. Dunabogdányban a kommunista párt rosszabb szereplése vélhetően a már említett helyi konfliktusból származott, illetve abból, hogy a választások idején már internált kisgazdapárti vezetőjegyzővel a helyi lakosság igencsak szimpatizált, és mint láthatjuk: a kisgazdapárt itt nagyon jó eredményt ért el. Csobánka eredményei mindenképpen figyelemre méltóak. A források hiányossága miatt a pontos okokat nem ismerjük, találgatásokba pedig nem bocsátkozunk. Az NPP kiugró sikerét azonban abban látjuk, hogy ez volt a vizsgált települések közül az egyetlen, mely vegyes nemzetiségű és döntően mezőgazdasági jellegű volt. Tehát a magyar, szlovák, szerb lakosok körében kecsegtető lehetett a földosztás reménye. Csobánka és Dunabogdány kivételével pedig mindegyik településen sokkal rosszabbul szerepelt az NPP, mint a megyében vagy országosan. Ennek okait fentebb már említettük, de a későbbiekben is ki fogunk rá térni.

Az 1947-es választások már merőben más kül- és belpolitikai konstellációban zajlottak és a kommunista hatalomátvételt készítették elő.¹³¹

19. sz. táblázat: Az 1947. évi országgyűlési választások eredményei százalékban¹³²

Település	MKP	SZDP	FKGP	NPP	PDP	FMDP	MFP	DNP	KNT	MRP
Budaörs	47,15	19,12	6,83	9,05	0,38	3,39	8,86	4,06	0,87	0,26
Csobánka	6,81	9,49	58,39	13,63	0,24	0,97	0	0	10,46	0
Dunabogdány	23,77	29,26	4,8	6,74	0,57	6,29	21,6	2,63	3,54	0,8
Nagykovácsi	36,39	23,78	5,44	12,42	0,48	6,11	8,88	3,82	1,24	1,43
Pilisszentiván	51,49	41,17	1,81	0,11	0	1,49	2,34	0,96	0,64	0
Vecsés	27,17	32,48	4,83	5,58	0,27	6,63	15,19	5,49	1,45	0,93
PPSK	18,89	14,93	21,14	6,6	0,53	12,17	15,22	8,87	1,18	0,48
Országos	22,25	14,86	15,34	8,28	1	5,25	13,43	16,5	1,39	1,71

Amíg a megyében és országosan a baloldali hatalomátvétel a választási csatlások ellenére sem történt meg, addig a vizsgált településeken – Csobánka kivételével – a baloldal nagyon megerősödött, az MKP Pilisszentivánon többséget tudott szerezni, Budaörsön is megközelítette az 50%-ot, de a többi településen is jelentős százalékpontokkal javította az eredményét a két évvel korábbihoz képest. Az SZDP továbbra is Pilisszentivánon és Vecsésen érte el a legjobb eredményeket. Az NPP is több szavazatot tudhatott magáénak. Az FKGP egyedül Csobánkán tudta megőrizni domináns szerepét, ebben azonban közrejátszott az is, hogy az MFP és a DNP ebben a választókerületben nem indult, így nem forgácsolta a jobboldali szavazatokat, a KNT azonban – vélhetőleg az előbbieknél is – 10% fölötti eredményt ért el. A baloldali pártok ilyen arányú győzelmének legkézenfekvőbb oka az volt, hogy 1947. augusztus végére már minden tárgyalat településen befejeződtek a kitelepítések (a betelepítések még nem), és a társadalmi szerkezet nagymértékben megváltozott. Többségbe kerültek azok az egyének, akik az MKP és az NPP telepítési akcióinak hasznélvezői voltak és így ezen pártok szavazóbázisát erősítették. Csobánkán a vegyes lakosság miatt kisebb mértékű volt a cserélődés, ezért a választási adatok nem sokban tértek el az 1945-éhez képest.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy az országos politikai paletta nem volt szinkronban a helyi nemzeti bizottságok és a képviselőtestületek összetételével. A helyi vezetés körében a baloldali erők voltak túlsúlyban (elsősorban azért, mert a helyi közigazgatást a háború végén a szovjet katonai parancsnokságok befolyásolták annak ellenére, hogy katonai közigazgatás nem volt¹³³), ők irányították a paritásos elven szerveződő bizottságokat és a képviselőtestületet. Ezekből a hatalmi szervekből folyamatosan szorultak ki a német származású személyek, akiknek a helyét egyre inkább a betelepültek vették át. A vezetői pozíciókon történő nagyarányú fluktuáció megakadályozta azt, hogy kellő helyismerettel és szakértelemmel rendelkező személyek elejét tudják venni az önkényeskedéseknek. A szakértelemmel szemben a politikai megbízhatóság élvezett prioritást. A stabil pozíció nem volt érdeke sem az állandóan változó összetételű lakosságnak, sem a felsőbb közigazgatási szerveknek. Míg 1945-ben a helyi vezetők párthovatartozása nem volt összhangban a lakosság pártszimpátiájával, addig 1947-re fordult a kocka és immár a lakosság (természetesen a szavazati joggal bíró lakosságot értjük) is baloldali orientációjú volt.

¹³¹ A választásról bővebben lásd IZSÁK 1999., FÖLDESI-SZERENCSE 2001.

¹³² HUBAI 2001 CD-ROM PDP: Polgári Demokrata Párt, FMDP: Független Magyar Demokrata Párt, MFP: Magyar Függetlenségi Párt, DNP: Demokrata Néppárt, KNT: Keresztény Női Tábor, MRP: Magyar Radikális Párt

¹³³ A teheráni konferencián (1943. november 28–december 1.) a szövetséges nagyhatalmak megállapodtak, hogy az általuk megszállt területeken nem vezetnek be katonai közigazgatást.

Az ország többi településétől eltérően, ahol a nemzeti bizottságok szerepe egyre inkább visszaszorult, a németek lakta községekben sokkal inkább erősödött és az igazolásoknál, mentesítéseknél döntő szerephez jutott.

A helyi közigazgatás általunk bemutatott alakulása meghatározta a német lakosságot is érintő intézkedések végrehajtásának tervszerűtlenségét, ad hoc jellegét és mindig a pártérdekek kiszolgálását segítette.

3.3. A földreform végrehajtása

A földreformra Magyarországon – mint azt már a két világháború közötti időszak gazdasági-társadalmi elemzésénél bemutattuk – égető szükség volt a nagybirtokrendszer döntő túlsúlya miatt. A térség államaiban a nagybirtokrendszert már a két világháború közötti időszakban lényegileg felszámolták. Romániában és Jugoszláviában gyors és radikális reformot hajtottak végre, míg Csehszlovákiában és Lengyelországban lassúbb és mérsékelt volt a végrehajtás.¹³⁴

Jugoszláviában 1919. február 25-én megszületett a kormány rendelkezése a földreformról és megindult a végrehajtás. Politikai indítékok (kormányra kerülő parasztpártok, nemzetiségi politika) irányították, de speciális vonása is volt: különböző történeti múlttal rendelkező országrészek agrárstruktúrájának összehangolása. A végrehajtás elhúzódott, gyakorlatilag a két világháború közötti időszakban zajlott. Radikális jellegéből adódóan felszámolta a teljes nagybirtokrendszert, a földterület azonban rendkívül szétaprózódott.¹³⁵

Romániában 1918. december 15-én született meg az agrártörvény, amelyet 1921. július 17-én megerősítettek és kiterjesztettek. Jugoszláviától eltérően a különböző országrészekben nem voltak nagy különbségek. A nagybirtokrendszer uralma volt jellemző mindenütt. Cél volt az idegen nemzetiségű földbirtokos réteg megtörése. Eredményeképpen a nagybirtok aránya rendkívül mértékben csökkent, a középbirtok viszonylag szűk kategóriát alkotott, a parasztgazdaság vált uralkodóvá.¹³⁶

Lengyelországban a földreformtörvény 1919. július 10-én született és a következő évben hozott újabb törvénnyel lett hatályos. 1921. után azonban a végrehajtás igen csak lelassult, és 1925 végén újabb törvényre volt szükség a végrehajtás újraindításához. Majd ismét megakadt és csak 1935 után folytatták. A parasztgazdaságok legnagyobb részét a közép- és kisbirtokok képezték.

A parasztság rendkívüli szaporulata és az elhúzódó földreform növelte a nincstelenek számát.¹³⁷

Csehszlovákiában az agrárprobléma jelentősége messze elmaradt a fenti, többnyire agrárállamok mögött. A nagybirtok mind a cseh, mind a szlovák területen uralkodó volt, ám a fejlettségi szintjük merőben különböző. Az 1919–20-ban megindított földreform radikálisnak ígérkezett, de elhúzódott. Hatására a két világháború közötti időszak végére a nagybirtok aránya nem haladta meg az összes földbirtok 1/6-át.¹³⁸

Magyarországon a Nagyatádi-féle földreform nem szüntette meg a nagybirtokrendszert. A feladat a második világháborút követő új hatalmi berendezkedésre várt. A hogyanról azonban már megoszlottak a vélemények. A kisgazdáknak már a háborút megelőzően is volt kidolgozott tervszerűségük, mely szerint a földet megváltással vették volna el, és mezőgazdasági szakértelemmel bíró embereknek osztották volna szét, a végrehajtást több év alatt kívánták megvalósítani. Ezzel szemben a kommunista-parasztpárti elképzelés motorja a tömegbázis megszerzése volt a párt részére. Ennek érdekében a mezőgazdasági munkások, uradalmi cselédek, nincstelenek földhözjuttatása volt az elsődleges és természetesen ennek mielőbbi végrehajtása.¹³⁹ A Nagy Ferenc és Nagy Imre közötti küzdelem e téren ez utóbbi javára dőlt el. A nagybirtok megszüntetését egyúttal összekötötték a háború utáni felelősségre vonással, így a magyarországi németek számonkérésével is.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában fogalmazódott meg először, hogy a „földreform céljaira elsősorban a hazaárulók, a háborús bűnösök, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait kell igénybe venni, és teljes egészükben, minden felszerelésükkel együtt kell elkobozni”.¹⁴⁰ Itt azonban még nem volt szó a németiség kollektív büntetéséről. A kollektív felelősségre vonás első állomásának hazánkban az 1945. március 17-én hozott földreformrendelet tekinthető, mely kimondta: „Teljes egészében és a nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait. Hazaáruló, háborús és népellenes bűnös az a magyar állampolgár, aki a német fasiszta politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatta, aki önkéntes jelentkezéssel német fasiszta katonai vagy rendfenntartó alakulatba belépett, aki valamilyen német katonai

¹³⁷ i.m. 210.

¹³⁸ i.m. 211–212.

¹³⁹ ROMSICS 2001. 283–284.; VARGA 2008a 263–264.

¹⁴⁰ 1944. december 2. Szeged, A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja. In: Pártközi értekezletek... 2003. 5.

¹³⁴ BEREND T.–RÁNKI 1969. 210.

¹³⁵ i.m. 207–208.

¹³⁶ i.m. 209–210.

vagy rendfenntartó alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött, aki ismét felvette német hangzású családi nevét.¹⁴¹ A rendelet önmagában nem tekinthető a magyarországi németiség kollektív büntetésének, de végrehajtását tekintve de facto az volt. A Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában az első világháború után végrehajtott földreformot döntően nemzetiségi alapon hajtották végre.¹⁴² Az újonnan kialakult új nemzetállamok az idegen nemzetiségű nagybirtokos réteg gazdasági potenciálját akarták gyengíteni, illetve megszüntetni.¹⁴³ Magyarországon azonban a második világháborút követő földreform arányai miatt nem volt nemzeti-ségű színezetű, azzal együtt sem, hogy a magyarországi németek ingatlanainak nagy részét elkobzással sújtotta.

A földreform végrehajtását e célra létrehozott szervek végezték. A végrehajtó szervezet területi elv alapján épült fel és hármas tagozódású volt: országos, megyei és helyi szintű.¹⁴⁴ Az Országos Földbirtokrendező Tanács (OFT) a megyék közötti csoportos telepítéseket végezte, a megyei földbirtokrendező tanácsok, földhivatalok a megyén belüli telepítéseket szervezték és felügyelték, a községi földigénylő bizottságok elsősorban a helybelieket juttatták földhöz, illetve a már ott tartózkodó menekülteket részesítették föld- illetve házhelyjuttatásban.¹⁴⁵ A községi földigénylő bizottságok feladatkörébe tartozott az igényjogosultak nyilvántartásba vétele, az elkobzás alá kerülő földbirtokok összeírása, valamint a telepítési terv előkészítése helyi szinten.¹⁴⁶ Tagjai csak jogos földigénylők lehetek. Ebben a tagolódásban a legnagyobb hatalommal a községi földigénylő bizottságok bírtak. Terveik végrehajtását önkényesen, saját hatáskörükben végezték és sok esetben nem várták meg a felsőbb szervek jóváhagyását.¹⁴⁷

A gyakorlati végrehajtás mindenfajta előkészítés nélkül azonnal elkezdődött, szabályozatlansága miatt azonban teljesen szervezetlenül, különböző hatóságok, politikai pártok segítségével, illetve egyéni tervek szerint indult meg a telepítés. Az önkormányzatok, a járások vezetői teljesen tehetetlenül álltak az önkéntes-önkéntes ház- és földfoglalókkal szemben.¹⁴⁸ Nagy Ferenc vissza-

¹⁴¹ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M.E. sz. rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról.* In: *Magyar Közlöny* I. (1945. március 18.) 10. sz.

¹⁴² Romániában 1918 és 1921 között 3 630 000 ha földet osztottak ki, Jugoszláviában pedig 1 623 000 ha-t. Lásd SOMLYAI 1965. 23.

¹⁴³ 20. századi egyetemes történet... 1997. 131.

¹⁴⁴ DONÁTH 1977. 51.

¹⁴⁵ TÓTH 1993. 52.

¹⁴⁶ A földreformot végrehajtó szervekkel részletesen foglalkozik: BALÁZS 2011. 47–73.

¹⁴⁷ DONÁTH 1977. 52.

¹⁴⁸ TÓTH 1993. 121.

emlékezésében így írta le a végrehajtás körüli visszaosságokat: „Sok igazságtalanság történt oly módon is, hogy a rendelet kimondta, bárkinek a földjét el lehet venni, aki hazaáruló volt, vagy népellenes tevékenységet folytatott. Megindultak erre a jómódú parasztok elleni árulkodások. Ráfogták egy-egy parasztra, hogy rosszul bánt az aratómunkásával, vagy ráfogták, hogy megütötte a cselédjét, mire a helybeli földigénylő bizottság népellenesség címén elkobozta az ilyen parasztnak a földjét.”¹⁴⁹ A hazaáruló és népellenes bűnösnek tehát nemcsak német származású egyént nyilváníthattak, hanem nemzetiségtől függetlenül bárkit, akinek földje volt. Országsszerte jellemző volt, hogy a kiosztható föld mennyisége jóval kevesebb volt, mint amit a jogosultak igényeltek volna. Ez is egyik oka volt az elkobzási paragrafus tág értelmezésének. Túlnyomóan apró- és kisbirtokok kerültek elkobzásra.¹⁵⁰ Szám szerint a földreform hatálya alá eső birtokok több mint fele (57%) került elkobzásra, míg a többi (43%) kártalanítás kilátásba helyezésével kisajátításra. Ám az elkobzás alá eső földterület az összes földterületnek csupán a 10%-át jelentette.¹⁵¹

Ezeknek az elkobzása politikai célokat szolgált. A választásokhoz tömegbázissal szolgáló szegényparasztságot tették érdekeltté a földreform végrehajtásában. Somlyai Magda így fogalmaz: „A beadványok olvasása közben megértjük, hogy évszázadokon át halmozódott sérelmek, vágyak kerestek utat a földreformban, s ha az esetek egy részében a paragrafus betűi nem is álltak a hátuk mögött: a történelem mindig.”¹⁵² Greszl Ferenc nagykovácsi plébános március 24-i naplórészlete keserű – és igen reális – képet festett: „Elokvastam a földreformrendeletet. Ha a rendelet szelleme és a kormányzati intézkedések hatásosak lesznek, falunk népe nem sok jóra számíthat, még igen kemény napok várnak ránk.”¹⁵³

Április 11-én Házi Árpád PPSK vármegyei alispán körrendeletben utasította a helyi hatóságokat, hogy a földreformot mindenhol a lehető legradikálisabban, legszociálisabban és leggyorsabban hajtsák végre. Elrendelte, hogy a helyi vezetők támogassák az egyes pártokat a föld igénylő bizottságok megalkotásában és a végrehajtás elé ne gördítsenek akadályokat.¹⁵⁴ A budakörnyéki járás főszolgabírójához intézett leiratában igen kemény hangot ütött meg az alispán: leváltással fenyegetett meg minden olyan községi vezetőjegyzőt, aki

¹⁴⁹ NAGY 1990. 1. kötet 147.

¹⁵⁰ DONÁTH 1977. 57.

¹⁵¹ SZAKÁCS 1971. 5–6.

¹⁵² SOMLYAI 1965. 79.

¹⁵³ GRESZL 2003. 67.

¹⁵⁴ PML XXI-4. PPSK megye alispánjának iratai I/Alispáni évnegyedes jelentések. 1945. április 1 – június 30. Közli BALÁZS 2011. 73.

nem támogatja a rendelet végrehajtását; egyben felhatalmazta a főszolgabíró, hogy minden olyan egyént internáltasson, aki a földreform ellen uszít.¹⁵⁵

A vezetőjegyzők és a földigénylő bizottságok közötti konfliktus azonban még nem ekkor kezdődött. Áprilisban minden településen megalakult a helyi földigénylő bizottság.¹⁵⁶ Megkezdődött az elkobzandó birtokok és azok tulajdonosainak számbavétele. Az igénylők politikai múltját előzetesen igazolni kellett, melyet a községi nemzeti bizottság végzett: „[...] a bizottság minden igénylőt a legalaposabb igazolásnak vet alá: politikai múltját a legszélesebb körben le kell nyomozzuk – nehogy érdemtelennek részesüljenek végleges juttatásban.” – írta a budaörsi vezetőjegyző a főszolgabírónak.¹⁵⁷ Az 1945 áprilisáig számba vett terület volt tulajdonosai 1944 decemberében Németországba kimenekült személyek voltak.¹⁵⁸ Eleinte csak a folyó évi megmunkálásra adtak ki földet, végleges juttatásban senki nem részesült. A leggyorsabban Pilisszentivánon végezték a földosztást: április közepén a 120 igénylő közül 52-nek osztottak ki 26 kat. hold földet. Az igényelt összes terület 62 kat. hold volt.¹⁵⁹ A számok jól mutatják, hogy elsősorban a törpebirtokosok számát kívánták növelni.

Április végén Dunabogdányban már 33 végleges földhöz juttatott volt,¹⁶⁰ másutt azonban egy sem. A juttatott föld nagysága itt is kicsi volt, 1–4 kat. hold/igénylő.¹⁶¹ A feszültség azonban már a kezdetekben nagy volt. Április 6-án a *Szabad Nép* már Solymos vezetőjegyzőről cikkezett és kifogásolta a földosztást.¹⁶² Elsősorban a földigénylő bizottság összetételét kifogásolták, ugyanis szerintük: „az egyik egy részeges földműves, a másik 20 holdas cseléd nélküli gazda, a harmadik a nyilas párt volt tagja, azelőtt a kőbányában hajcsárkodó munkavezető, a negyedik vaskereskedő, akinek 20 hold földje is van, az ötödik egyenesen volksbundista.” Nem csak a személyeket, hanem a végrehajtás módját is támadták. Azzal vádolták a vezetőjegyzőt, hogy az elmenekült németek ingatlanait az itthon maradt hozzátartozók kapták meg. A háttérben azonban sokkal inkább a már előző fejezetben említett konfliktus állt a helyi FKGP, SZDP és az MKP, NPP között.

A nagykovácsi vezetőjegyző egy SZEB részére küldött adatszolgáltatás keretében aggodalmait fejezte ki a földreform végrehajtásával kapcsolatban. Felhívta a főszolgabíró figyelmét, hogy a földosztó bizottság a helyi németekből alakult és ők írják össze az igénylőket, de – így a jegyző: „véleményem szerint csak nagyon kevés pár magyar és magyarérmű ember kaphat földet”.¹⁶³ Aztán ennél is továbbmegy: „Az a helyzet, hogy a rendelet 4–7§-a valamint a Kommunista Párt irányelvei szerint itt senki nem kaphat földet, mert ha az apa volksbundos volt, a fia igényli a földet – és ez megfordítva, vagy német SS katoná volt, s most azt hangoztatja, hogy nem önként ment, akkor más hozzátartozók kérik a földet, de mindettől eltekintve az egész falu még mindig a német győzelmet várja és abban hisz. Ezekből ezt kiirtani nem lehet, én megpróbáltam mindent, szép szóval, majd erővel, de sok inkább képes elpusztulni, de nem enged.” Aztán következik a „megoldás”: „Javasolom, hogy az áttelepítés volna az egyedüli mód a visszasságok megszüntetésére.” Írta mindezt április 11-én, egy napon a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésével, ahol a németesség ügyét tárgyalták a földosztás végrehajtásával kapcsolatban;¹⁶⁴ és egy nappal azután, hogy az NPP-nek megjelent volna a már említett ominózus cikke a németek kitelepítéséről.¹⁶⁵

Csobánkán és Vecsésen nehezítette a helyzetet, hogy a birtokívek és az adóívek megsemmisültek (Csobánkán szándékosan tüzelték el azokat,¹⁶⁶ Vecsésen pedig – mint már említettük – leégett a községháza a kataszteri birtokívekkel együtt, a monori telekkönyvi hivatal pedig megsemmisült¹⁶⁷), így az ingatlanok tulajdonosait nem tudták megállapítani. Igénylők viszont szép számmal jelentkeztek és az igényelt föld sokkal nagyobb volt, mint az elkobzott ingatlanok nagysága. Vecsésen a 270 földigénylő közül 133 vagyontalan volt, közülük áprilisban 61-et helyeztek birtokba 358 kat. holddal.¹⁶⁸

Budaörsön a község megmunkálható 4120 kat. hold területéből 351 kat. holdat osztottak ki 319 igénylő között, közülük viszont csak kilencen részesedtek végleges juttatásban. A kiosztott földterület előzetesen 231 személy tulajdonában volt.¹⁶⁹ A földigénylő bizottság teljesen az NPP kezében volt: Luncz József, a helyi nemzeti bizottság elnöke panaszt intézett az NPP Központi

¹⁵⁵ BALÁZS 2011. 74.

¹⁵⁶ Április elejére az ország mintegy 3200 községében megalakultak a földigénylő bizottságok hozzávetőlegesen 30 000 taggal. BALÁZS 2011. 69.

¹⁵⁷ PML XXI-29-a Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai 13. d. 103/1945

¹⁵⁸ PML XXI-29-a Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai 13. d. 155/1945

¹⁵⁹ PML V-1098-Db Pilisszentiváni elnöki iratok 1.d. 4/1945 eln.

¹⁶⁰ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 160/1945

¹⁶¹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 172/1945

¹⁶² A jegyző úr földet oszt. In: *Szabad Nép*, 1945. április 6. 4.

¹⁶³ PML XXI-29-a Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai 13. d. 103/1945

¹⁶⁴ Jegyzőkönyv, 1945. április 11. In: A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei... 1975. 82–84.

¹⁶⁵ Lásd 126. l.

¹⁶⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1.d. 23/1945 – Járási tiszti értekezlet jegyzőkönyve – 1945. április 9.

¹⁶⁷ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 10/1945

¹⁶⁸ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 9/1945

¹⁶⁹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 340/1945

Vezetőségéhez, hogy a földigénylő bizottság a nemzeti bizottság megkerülésével, és annak tudtán kívül olyan házakat sajátított ki, melyeket már előzőleg kiutaltak magyar családoknak. Az addigi telepítések Mátraverebélyről és Pestterzsebetről történtek, és a gyakorlat az volt, hogy „az eddigi juttatásoknál az NPP tagjait juttatásban részesítettük” – írta Luncz, és biztosította a párt vezetését arról, hogy „[a]mennyiben lehetőségek adódnának későbbi időben, a kitelepítés rendezése után, forduljanak hozzánk bizalommal, és mindent megteszünk, amit a lehetőségek megengednek.”¹⁷⁰ Meg kell említenünk, hogy ez a levél 1945. május 30-án kelt, így még jóval a potsdami határozat előtt, amikor a magyar kormány engedélyt kapott a szövetséges nagyhatalmaktól a kitelepítésre. Május 10-én a magyar kormány felállította a Népgondozó Hivatalat, amelynek egyik feladata a „fasiszta németek kitelepítése” volt, a május 14-i pártközi értekezleten pedig már politikai szinten is felmerült a hazai német-ség kitelepítésének kérdése, mégis meglepő, hogy helyi szinten ezt már ennyire tényként kezelték.

Április 20-án az OFT ülésén tárgyalták a németek lakta falvak betelepítésének kérdését. Legsürgetőbb feladatnak az elmenekült és a Szovjetunióba deportált németek üres házainak számbavételét, majd az azokba való betelepítést tekintették. Döntöttek arról, hogy a Pest környéki „sváb falvakba” kiküldöttek mennek, akik felméri a helyzetet. „Ezt a munkát elvégezve azonnal útnak kellene indítani a mezőkövesdieket, akiket kizárólag Pest környékén főleg Soroksáron és környékén szeretnénk letelepíteni. Budaörsre és környékére olyan vidékről kell telepíteni, ahol az emberek értenek a gyümölcsstermeléshez. Elnök [Veres Péter – M.R.] szerint Gyuláról és Csabáról. Dr. Donáth [Ferenc – M.R.] tanács-tag szerint pedig Nógrádból lehetne idetelepíteni.”¹⁷¹ Látható a jegyzőkönyvből, hogy némi szakszerűsége ekkor még törekedtek – rögtön megjegyezzük azonban: helyi szinten ekkor sem. Veres Péter, az OFT elnöke – pártja (NPP) álláspontjának megfelelően – radikális hangot ütött meg a „svábkérdésben”. „Szerinte ki kell mondani, hogy minden sváb elvileg fasiszta és volksbundista. A svábok maguk igazolják ennek ellenkezőjét.” – áll a jegyzőkönyvben. A tanács végül azt fogadta el, hogy a svábok két magyar emberrel igazolhatják, hogy nem voltak „volksbundisták”. Házi Árpád alispán a pestvármegyei Földbirtokrendező Tanács mellett működő földhivatal keretében külön csoportot szerveztetett, mely a Pestkörnyéki falvakban adódó telepítési lehetőségeket készítette elő. Ennek a munkának a megszervezésével Papp Géza gazdasági főfelügyelőt

bízták meg.¹⁷² A kalocsai, veszprémi és székesfehérvári püspökök (mindhárom egyházmegyében jelentős számú német lakos élt) április 30-án levélben tiltakoztak a miniszterelnöknél az ellen, hogy az államhű németiséget is sújtották a földreformmal.¹⁷³ Választ azonban – tudomásunk szerint – nem kaptak.

Április 30-án az OFT tájékoztatta a községi földigénylő bizottságokat, hogy felfüggesztik a működésüket és hatályon kívül helyezik az addigi földosztásokat. Közölte, hogy a „német nemzetiségű községekben” a 600/1945. M.E. sz. rendelet végrehajtási utasítása szerint a megyei földbirtokrendező tanács, illetve az OFT juttathat birtokokat.¹⁷⁴ A földreformrendelet nem tett különbséget német nemzetiségű és nem német nemzetiségű állampolgárok között, tehát elvileg németek is lehettek földigénylők, és részt vehettek a földigénylő bizottságokban is. Az OFT viszont saját belső rendelkezésével 1945. május 24-én felfüggesztette a német többségű településeken a földigénylő bizottságok működését, és ugyanakkor új bizottságok megalakítását rendelte el.¹⁷⁵

A földreform végrehajtásának kezdeti, de nagyon intenzív szakaszára tehát az volt a jellemző, hogy az igénylők száma jóval meghaladta a reálisan földhöz juttathatók számát. Az ország keleti felében már az első hetekben végeztek a földosztással, míg a Dunántúlon elhúzódott. Ennek egyik oka, hogy a kelet-magyarországi területeken hamarabb szűnt meg hadművelleti terület állapot, míg az ország nyugati felében tovább folyt a harc.¹⁷⁶ Másik oka pedig épp a német-ség területi elhelyezkedésében keresendő (leginkább a dunántúli megyékben éltek), és a németek által lakott településeken az igazolások elhúzódása is késleltette a földreform gyors végrehajtását. A német nemzetiségű községekben értelemszerűen elsőként az elhagyott házakat és javakat osztották szét. Sok helyütt nehézségekbe ütközött a Volksbund-tagság megállapítása, illetve arra is láttunk példát,

¹⁷² PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 283/1945

¹⁷³ SzfvPL – No.7338 – 185/1945

¹⁷⁴ PML XXI-29-a Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai 13. d. 155/1945. Ennek előzményeként április 27-én a Földművelésügyi Minisztérium hozott egy rendeletet (2400/1945. F.M. sz. rendelet), melynek értelmében „a túlnyomólag német nemzetiségűek által lakott községekben sem az elkobzás alá kerülő belsőségek felhasználása, sem az ilyen mezőgazdasági ingatlanok felosztása tekintetében” a községi földigénylő bizottságok véglegesen nem határozhattak, e helyett kötelesek voltak a Megyei Földbirtokrendező Tanácsnak jelentést tenni. BOGNÁR 2010. 241.

¹⁷⁵ OFT 1231/1945. sz. határozatával Budajenő, Budakeszi, Perbál, Telki, Torbágy, Zsámbék, Budaörs, Nagykovácsi, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár, Törökbálint, Dunaharaszti, Üröm, Harta, Hajós, Nemesnáadudvar, Soroksár, Ceglédbercel, Budakalász, Csobánka, Dunabogdány, Pilisborosjenő, Piliscsaba, Szigetbecse, Szigetcsép, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Taksony, Pesthidegkút és Békásmegyer községekben a földigénylő bizottságok működését felfüggesztette. Lásd PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 484/1945

¹⁷⁶ ORBÁN 1972. 34.

¹⁷⁰ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 1. d. 75/1945

¹⁷¹ MNL OL XVII-1-a 1. d. OFT Tárgyalótanács jegyzőkönyvei 1945. április 20.

hogy a tulajdonosok kilétének meghatározása is. Elsődleges cél a nincstelenek földhöz juttatása volt, ami aztán a kellő szakértelem hiánya miatt további problémákat generált. A rendelet nagyon gyors végrehajtása, előkészítetlensége számos feszültséget indukált. A feszültségek, önkényeskedések miatt lett az egész eljárás a magyarországi németek kollektív felelősségre vonása, de – amint Nagy Ferenc szavaiból is láthattuk – ez a kollektivitás nem csupán a németeket sújtotta, hanem a tehetősebb magyar és más nemzetiségű gazdákat is. Tehát ha országosan szemléljük a jelenséget, és nem csak a német települések példájából indulunk ki, akkor a választóvonal nem a nemzetiségi hovatartozás, hanem sokkal inkább a vagyon, a gazdasági potenciál volt. Ugyanakkor Veres Péter egyértelműen kollektíve bűnösnek mondta ki az egész hazai németiséget és ezt az elvet akarta keresztülvinni a végrehajtás során. A végrehajtás azonban nem az ő kezében volt, így mindig a helyi viszonyok határozták azt meg.

A budaörsi földigénylő bizottság június 25-én alakult újjá. A helybeli földigénylő bizottság-tagok az ülésen nem jelentek meg és a bizottság munkáját távollétükkel szabotálták. Az ülés célja az volt, hogy a német anyanyelvű bizottsági tagok helyét magyar anyanyelvűekkel töltsék be. A német anyanyelvű földigénylők képviselője, Riedl István tiltakozott a helyi német anyanyelvű földigénylő bizottsági tagok kizárása ellen, „mivel erre sem törvény, sem rendelet vagy írásbeli utasítás nincs” – mondta. Pataki István telepítési körzervező azonban ragaszkodott a német anyanyelvű bizottsági tagok kizárásához, „mivel a törvény szelleméből kiolvasható a magyar nincstelenek földhöz juttatása.”¹⁷⁷ Riedl István tájékozatlan volt, Pataki István pedig betartotta az utasításokat. Négy földigénylő csoport alakult meg: helybeliek, pesterzsébetiek, MÁVAG-munkások és erdélyiek. Mindegyik csoport 5-5 taggal képviseltette magát.¹⁷⁸ A dunabogdányi bizottságot nem kellett újjászervezni, mert Veres Péter tudomásul vette, hogy az csak magyar emberekből áll és az elkobzott területekből 30 magyar család kapott.¹⁷⁹ A többi település bizottságának újjáalakulásáról azonban nincsen forrásunk.

1945 májusában országos gondként merült fel a délvidéki menekült magyarok elhelyezésének kérdése. A Jugoszláviából menekültek első jelentősebb csoportja 1945 februárjában érkezett, és belügyminiszteri utasításra Bács-Bodrog vármegye németajkú községeiben kellett őket elhelyezni.¹⁸⁰ A tavasz folyamán azonban a menekültek száma rohamosan nőtt. Telepítésük szempontjából

a belügyminiszter Baranya, Tolna, Sopron, PPSK és Somogy vármegyék németek lakta községeit jelölte ki.

Sváb községnek számított az, ahol a lakosság legalább 75%-a sváb. Ezen községek 1/3-ad részét ki kellett üríteni. Ha máshogy nem, a sváb családokat egymással össze kellett költöztetni. Lehetőleg rokonokat egymáshoz. Irányelv volt, hogy olyan házat kell a délvidékiek részére igénybe venni, amely nagy, hogy több család elférjen benne. Elsősorban azokat a svábokat kellett összeköltöztetni, „akikről köztudomású, hogy Volksbund-tagok vagy német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallották magukat”. A lakásfelszerelést a svábok magukkal viheték.¹⁸¹ Ugyanakkor a főispán arra utasította az előjáróságokat, hogy „[a] mennyiben az illetők részére kiutalt lakásban bútor, vagy más felszerelés nincs, utasítom, hogy sváb lakosoktól szerezze be ezeket a felszereléshez szükséges bútorszakmunkákat.”¹⁸² Schubert András budakörnyéki járási főjegyző a belügyminiszteri utasítást még tovább „finomította”, és a következő szempontokra hívta fel a községi előjáróságok figyelmét: „Sváb az, akinek a neve sváb, aki németül beszél vagy ruházata a sváb lakosság ruházatával azonos. E tekintetben tehát nem az összeírás adatait kell figyelembe venni, hanem a fentebb közölteket.”¹⁸³

Ez az ügykezelés három fontos dologra is felhívja a figyelmet. Egyrészt 1945 májusában még semmilyen jogszabály nem mondta ki, hogy azok, akik magukat az 1941. évi népszámlálás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallották, büntetendők volnának bármiképpen is, viszont miniszteri utasítással ez lehetővé vált. Másrészt a közigazgatási ranglétra alsóbb fokán még módosítani is lehetett a miniszteri utasítást, és a községi előjárósághoz már olyan kritériumok kerültek, melyek szubjektív elbírálásra adtak lehetőséget, így a kollektív büntetés tényét még inkább erősítették. Ezzel összefüggésben pedig harmadrészt csak a kollektív felelősségre vonás alkalmazásával lehetett az utasítást végrehajtani, miszerint a németiség 1/3-át kell házából kiköltöztetni. Debreczeni Endre budaörsi vezetőjegyző jelentésében ez áll válaszul: „Budaörs sváb községnek tekintendő, mivel a lakosság 85%-a Volksbund-tag, SS-katona és németbarát érzelmű volt.”¹⁸⁴ Ez a válasz is jelzi a szubjektív megítélés dominanciáját. Vezetőjegyzői jelentés szerint Budaörsön 1945 júniusában 5977 fő lakott, annak 1/3-a 1993 fő, ami kb. 450 családot jelent, tehát őket lehetne összeköltöztetni, és a házaikat a délvidéki magyaroknak juttatni.¹⁸⁵ A jelentés egyértelműen csúsztat, mivel egy korábbi adatszolgáltatás szerint az 5977 főből,

¹⁸¹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 550/1945

¹⁸² PML XXI-1a Főispáni elnöki iratok számozatlan 4. d.

¹⁸³ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 550/1945

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Uo.

¹⁷⁷ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 1. d. 627/1945

¹⁷⁸ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 1. d. 627/1945

¹⁷⁹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 2. d. 353/1945

¹⁸⁰ TÓTH 1993. 118.

csupán 4273 volt német nemzetiségű személy,¹⁸⁶ és ennek a számnak az 1/3-a 1410 főt jelent. Források hiányában az nem ismert, hogy végül telepítettek-e délvidéki magyarokat Budaörsre 1945-ben vagy sem, a kitelepítés után viszont már tudjuk, hogy érkezett néhány család Jugoszláviából.

Dunabogdányba már május végén telepítési bizottság szállt ki a lehetőségek feltérképezésére, anélkül azonban, hogy a vezetőjegyzőt és az előjáróságot értesítették volna.¹⁸⁷ Rövid időn belül azonban itt is elkészült a kimutató, mely szerint a községbe 45 család helyezhető el 225 személlyel. Részükre fenntartottak az elkobozott területekből 80 kat. holdat. Ekkor már a vezetőjegyző is kérte a szentendrei járási főjegyzőt, hogy a betelepítést mielőbb foganatosítsák a nyári mezőgazdasági munkálatok elvégzése miatt. A 45 család helyett végül július végén 16 délvidéki család érkezett. Az ő szállításukra (Pernyepusztáról Dunabogdányba) a lakosságtól vettek igénybe lovaskocsikat.¹⁸⁸

Nagykovácsiban – ahol a lakosság szám közel megegyezett a dunabogdányival – a járási főjegyző kimutatása alapján 140 délvidéki család nyerhetett volna elhelyezést. A nagykovácsi földigénylő bizottság és a helyi pártok azonban a délvidéki menekültek fogadásának elhalasztását kérték, „mert a községi határban a szántótalaj szegénysége és két harmadrészben erdős hegyes vidéke miatt inkább a már korábban kért székely telepéseket kéri odairányítani, akik különben erdei munkások is és amúgy is szokva vannak a hegyes talajhoz.”¹⁸⁹ Majd a nagykovácsi vezetőjegyző azzal hárította el a délvidékiek letelepítését, hogy a telepítéseket a Népgondozó Hivatal végzi, így az ingatlanok kijelölése is az ő feladata. A hárítás sikeres volt, mert nem érkeztek 1945 nyarán délvidékiek Nagykovácsiba. Vecsésre is mindössze egy család érkezett.¹⁹⁰

A délvidéki menekültek mellett azonban 1945 nyarán Erdélyből és az ország más területéről érkező telepítések is napirenden voltak a helyi telepítési akciók mellett. Budaörsre elsősorban Erdélyből, Pesterzsébetről, Verpelétről és Feldebrőről érkeztek a telepések. Több Heves megyei család szemlét tartott Budaörsön, de nem tartották megfelelőnek a községet a földmennyiség miatt.¹⁹¹ A Feldebrőről áttelepített családok fél év múlva, 1946 januárjában már kérték a Népgondozó Hivatalt, hogy telepítsék át őket Vecsésre, mert ők nem értenek a gyümölcsstermesztéshez, ugyanis ők földművesek, de a hivatal kérésüket

nem tartotta indokoltnak.¹⁹² A kezdeti célszerűségi szempontokat a végrehajtás során pártpolitikai szempontok váltották fel. Pestszenterzsébetről több hullámban is érkeztek igénylők, és mind NPP-tagok vagy szimpatizánsok voltak.¹⁹³ Az 1945-ös őszi választásokra ugyanis a párt szavazatokat akart gyűjteni.

Ugyancsak 1945 nyarán kezdődtek a konfliktusok a vezetőjegyzők és a földigénylő bizottság között. Már az előző alfejezetben említettük, hogy Budaörsön Debreczeni Endre vezetőjegyző állása épp a helyi földigénylő bizottság miatt került veszélybe. A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) helyi szervezete felkérte egy cikkben a belügyminisztert, hogy orvosolja a budaörsi problémákat, és új földigénylő bizottságot kért a településre, „mert ezekkel a rablógazdálkodást folytató emberekkel nem lehet együttműködni, és ezeket sem a kommunista párt, sem pedig a budaörsi MADISZ nem fogja a község házára beengedni.”¹⁹⁴ Ezzel kapcsolatban vizsgálat indult egyrészt a MADISZ központja részéről, másrészt a politikai rendőrség részéről. Mindkét helyről bizottság szállt ki a helyszínre. Az ügyet kivizsgálták, a MADISZ kiküldöttek tudomásul vették a dolgot, míg a politikai rendőrség vezetője csupán a cikk éles hangját kifogásolta, tartalmát azonban helyesnek találta. „Különös sérelem volt először, hogy azokra a házakra, amelyek kiosztásra kerültek volna, helyesebben, amelyek nekik [a földigénylő bizottság tagjainak – M.R.] megtetszettek és úgy vélték, hogy majd ki lehet osztani, cédulákat ragasztottak »A Nemzeti Parasztpárt által lefoglalva« felírással. Ennek természetesen súlyos zavarok lettek a következményei, mert olyan házakra is rákerült a cédula, melyek a földreform-rendelet értelmében juttatásra szóba sem kerülhettek volna.”¹⁹⁵ Ezzel kapcsolatban érkezett is panasz az alispánhoz, mely szerint egy asszony sérelmezte, hogy annak ellenére akarják elvenni tőlük a házat, hogy nem voltak Volksbund-tagok, és a férje kényszersorozott volt, de megszökött, és csendőrök mentek érte.¹⁹⁶

A *Világ*ban megjelent cikk felröptette Debreczeni Endrének, hogy nem szedte le a kiragasztott MADISZ faliújságot. Debreczeni a földosztás körül kialakult helyzetet hasonlóképpen látta: „A községi földigénylő bizottság működésével a község lakói nem voltak megelégedve, mivel régi és eredményes munkával eltöltött baloldali múltú visszatekintő polgárok nem jutottak földhöz, a földeket kizárólagosan telepéseknek ítélte oda a bizottság. A földigénylő bizottság működését a kommunista párt budaörsi szervezete is kifogásolta, és ezzel kapcsolatban egy bizottság jelent meg, mely azt a kérést terjesztette elő,

¹⁸⁶ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 337/1945

¹⁸⁷ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 2. d. 541/1945

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ PML XXI-29-a Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai 57. d. 716/1945

¹⁹⁰ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 2839/1945

¹⁹¹ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 5. d. 23449/1945

¹⁹² MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 17. d. 25312/1946

¹⁹³ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 3. d. 2844/1945

¹⁹⁴ PML XXI-4-b PPSK vármegye alispánjának közigazgatási iratai 43. f. 8558/146

¹⁹⁵ Uo.

¹⁹⁶ PML XXI-29-a Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai 57. d. 900/1945

hogy a községben lakó és arra érdemes baloldali felfogású embereknek is juttassanak földet. Ezt a kérelmet a földigénylő bizottság elutasította. Ezen elutasítás után a küldöttség egyik tagja inzultálta a bizottság egyik tagját.¹⁹⁷ Az inzultusból verekedés lett, ami nagy sajtóvisszhangot kapott, és állami szintű beavatkozás lett belőle. Péter Gábor a politikai rendőrség vezetője és Farkas Mihály belügyi államtitkár helyszíni vizsgálatot tartottak, amelynek eredményeként három személyt letartóztattak.¹⁹⁸ A vezetőjegyző és a földigénylő bizottság közötti rossz viszony azonban továbbra is megmaradt, tehát a problémát „felülről” sem tudták megoldani.

A kommunista párt és a Nemzeti Parasztpárt közötti feszült viszony azonban nem csak helyileg Budaörsön volt érezhető, hanem országosan is. Ennek legrelevánsabb példája a NPP vezetése alatt álló OFT (elnöke: Veres Péter), és a kriptokommunista vezetésű Belügyminisztérium (Erdei Ferenc) alá tartozó Népgondozó Hivatal közötti presztízsharc, illetve de facto pártpolitikai érdekütközés. Először az OFT-t hozták létre (1945. március), amely a földreformrendelet végrehajtó csúcsszerve volt, majd pedig a Népgondozó Hivatalt (1945. május).¹⁹⁹ A két szerv között 1945 júniusában hatásköri vita bontakozott ki, mert a Népgondozó Hivatal szabad kezet kapott a németajkú községek telepítésében, amit az OFT sérelmezett.²⁰⁰ Kiegészítő rendelkezés próbálta a feladatokat megosztani, azonban ez még elvi síkon sem sikerült, a gyakorlatban pedig még ügysem. Mindkét hivatal egymással rivalizálva igyekezett az adott pártok érdekeit érvényesíteni a telepítések során.²⁰¹

Közben 1945. július 1-jén rendeletet adtak ki (3820/1945. M.E. számú rendelet) a magyarországi németiség nemzethűségi szempontból való felülvizsgálásáról, és immár nem csupán a Volksbund vezetőktől vagy tagoktól kobozták el a földet/házat, hanem azoktól is, akik „hitlerista szervezet célkitűzéseit támogatták”.²⁰² Ez tehát azt jelentette, hogy bővült az elkobzandó birtokok köre. A nemzethűséget vizsgáló járási bizottságok azonban csak szeptemberben kezdtek el munkájukat, miközben a belső telepítések a nyár folyamán már hatalmas méreteket öltöttek. Budaörsre igénylőként jelentkeztek MÁVAG-munkások

¹⁹⁷ PML XXI-4-b PPSK vármegye alispánjának közigazgatási iratai 43. f. 8558/1946

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1710/1945. M.E. számú rendelete a Népgondozó Hivatal felállításáról* In: Magyarországi Rendeletek... 1946. 234.

²⁰⁰ MNL OL XVII-1-a OFT Tárgyalótanács jegyzőkönyvei 1. d. 1945. június 7.

²⁰¹ TÓTH 1993. 88.

²⁰² *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 3820/1945. M.E. sz. rendelet az 1710/1945. M.E. számú rendelet 2§-ának 5.pontja alá eső személyekre vonatkozó intézkedéseiről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről* In: Magyar Közlöny, I. (1945. július 1.) 65. sz.

(600 fő családotul) és a budaörsi repülőtér nemzeti ellenállási csoportja, valamint a tisztek.²⁰³ Pataki István telepfelügyelő kérte a Népgondozó Hivatalt, hogy függesszék fel a Budaörsre való telepítéseket, mert túlszűfolttság van a községben, és a fent említett rendeletet nem tudták még végrehajtani.²⁰⁴ Vecsésen 1000 MÁVAG-dolgozó és hozzátartozó betelepítését kérték, illetve a Halmi telepen házhelyjuttatást. Eredeti elképzelés szerint a házakat a gyár építette volna és a dolgozók munkába járását villamos segítette volna.²⁰⁵

Csobánkán 1945 júliusában gyorsultak fel az események. Addig összesen 13 gazdaságtól 54 kat. hold földet koboztak el, két gazdaságtól pedig 30 kat. holdat megváltással.²⁰⁶ Július 16 és 18. között közszemlére tették ki a birtok-összeírási íveket, melyeken az elkobzásra ítélt ingatlanok tulajdonosai szerepeltek. A lakosság beletörődve vette azt tudomásul.²⁰⁷ Alig egy hónap múltán azonban újabb kimutatást készítettek 50 család elkobzandó ingatlanáról. 1945. augusztus 11-én a Népgondozó Hivatal II. Főosztályától levél érkezett a szentendrei járáshoz, melyben az 1710/1945. M.E. sz. rendelet 2.§ 5. pontja alapján a főosztályvezető elrendelte, „hogy Csobánka községben a fasiszta németeket költöztessen össze a részükre kijelölt lakóházakba.”²⁰⁸ Az összeköltöztetést augusztus 25-ig kellett befejezni. A hivatal utasította a járási főjegyzőt: készítsenek leltárt a gazdasági élő és holt felszerelésről, az állatokat pedig adják át a helybeli magyar lakosságnak eltartásra, illetve használatra, az ingóságokat pedig megőrzés végett a községi előjáróságnak. Aki a rendelet végrehajtását akadályozza, azzal szemben karhatalommal kell fellépni. Csobánkán a jászladányi földigénylők közül 20-an nyernek elhelyezést. Ugyanezen nap Rakssányi csobánkai vezetőjegyző levelet írt a Népgondozó Hivatalnak, melyben kérte: adjanak ki írásbeli rendelkezést a kimutatásban felsorolt 50 sváb család összeköltöztetésére, hogy Jászladányból magyar családokat fogadhassanak. Franz Walper, aki könyvet írt a csobánkai svábok kálváriájáról, helytelenül jegyezte meg, hogy Rakssányi személyesen jelentkezett a Népgondozó Hivatalnál (Walper Népjóléti Hivatalt írt tévesen) azért, hogy a németek kitelepítését kérje házaikból.²⁰⁹ Erről szó nem volt (és ezt a források ismeretében Walper is tudhatta volna) – Rakssányi azért kérte az írásbeli

²⁰³ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 1. d. 732/1945

²⁰⁴ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 5. d. 23449/1945

²⁰⁵ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145.d. A villamos Vecsésre kivezetésének terve már az 1920-as, 30-as években is felmerült. Lásd *Vecsési Hírlap*, 1927. február 19. Közli LAKATOS 1986. 157.

²⁰⁶ Csobánkán csupán egy gazdaság volt 100 kat. holdon felüli. Lásd PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 491/1945

²⁰⁷ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 343/1945

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ WALPER 1996. 36.

rendelkezést, hogy ne az önkényeskedés látszatát keltsék, hanem írásban dokumentálható legyen az elkobzás ténye. Az írásbeli rendelkezést megkapták és azt augusztus 14-én kézbesítették is az érintetteknek, akik azonban aláírásuk megtagadásával tiltakoztak ellene.²¹⁰ Walper itt is csúsztatott, ugyanis ezt írta: „Szemmel láthatóan sürgős volt ez a községi előjárásnak, mivel már augusztus 14-én felszólították a polgárokat, hogy hagyják el saját lakásaikat és költözzenek át.”²¹¹ Nem erről volt szó.

Nagykovácsiba csak 1945 szeptemberében érkeztek meg az első telepesek: szeptember 8-án a Heves megyei Besenyőtelekről mintegy 80 család, pár nap múlva a Szolnok megyei Jászfelsőszentgyörgy községből 15 család.²¹² Szatmári Lajos ezen adataitól azonban eltér Greszl Ferenc nagykovácsi plébános naplója, illetve a Historia Domus: eszerint szeptember 5-én jöttek meg az első telepesek Besenyőtelekről és mindössze tíz család. Szeptember 5-én több német családnak kellett elhagynia a házat, majd 6-án újabb telepesek érkeztek Jászfelsőszentgyörgyről.²¹³ Greszl plébánost igazolja a szeptember 8-án a *Világban* megjelent cikk.²¹⁴ Eszerint a nagykovácsi svábok vasvillával kergették ki az odatelepített magyarokat. A rendőrökre támadtak, de sikerült ártalmatlanná tenni őket. Ezek volksbundisták és „Hitlerjugendek” voltak a cikk írója szerint. A cikkíró felhívta a figyelmet arra, hogy a visszajöttek milyen jól élnek.²¹⁵ A plébános naplórészlete az esetet megerősíti, illetve azt írta, hogy a tulajdonvesztésre ítélt németek listáját egy egykori, de már kivetkezett nagykovácsi pap [Horváth?] állította össze és a *Szabad Népben* a hasonló tartalmú cikket is ő írta.²¹⁶ A motivációit nem ismerjük. Októberben és novemberben újabb telepesek érkeztek Nagykovácsiba, akiket a kelenföldi pályaudvarról a németek lovaskocsijain szállítottak.²¹⁷

Greszl plébános jó pásztor módjára igyekezett megvédeni nyáját és segíteni nekik. Terjedelmes memorandumot fogalmazott meg Tildy Zoltán miniszterelnöknek, amelyben az elkobzások, a földreform végrehajtása ellen emelt szót.²¹⁸ A beadványt öt példányban készítette el és a kisgazdapárt vezetőségi tagjai közül hárman vállalták, hogy személyesen adják majd át a miniszterelnöknek. Egy-egy példányt pedig Mindszenty József hercegprímásnak és Shvoy

²¹⁰ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 343/1945

²¹¹ WALPER 1996. 37.

²¹² SZATMÁRI 1991. 17.

²¹³ GRESZL 2003. 139–140.

²¹⁴ Ha aznap érkeztek volna a telepesek, akkor a *Világban* nem jelenhetett volna meg aznap a cikk.

²¹⁵ *Világ*, 1945. szeptember 8. 5.

²¹⁶ GRESZL 2003. 140.

²¹⁷ i.m. 146–147.

²¹⁸ i.m. 157–158.

Lajos székesfehérvári püspöknek juttatott el.²¹⁹ Az emlékiratot a Székesfehérvári Püspöki Levéltárban találtuk meg.²²⁰ Tárnya: „Nagykovácsi község németajkú lakosainak kitelepítése és az e körül elkövetett igazságtalanságok és embertelenségek”. A plébános tíz pontban foglalta össze a földreform végrehajtása körüli visszasságokat. Ezeket hosszabban idézzük:

1. „1945. szeptember 5-én nagy rendőri kíséret mellett 94 telepes család érkezett Heves megyéből Nagykovácsi községbe.”²²¹ Amikor a telepesek a falu határához érkeztek, a rendőrség 94 helybeli családot felszólított, hogy 10, azaz tíz percen belül hagyják el házukat, mert az állam azt elkobozta és magyar telepeseknek adja át. Mindezt durván fegyverlövések között tették. A telepítési, ill. földigénylő bizottság a kilakoltatásokat teljesen önkényes és törvényellenes módon végezte, tekintet nélkül arra, hogy a kilakoltatandó személyek vagyonelkobzási rendelkezés alá esnek-e, avagy nem; voltak-e volksbundisták avagy nem.
2. A kilakoltatott személyek előzőleg elkobzási végzést nem kaptak. Ezt csak 20 nappal később, szeptember 27-ike után kézbesítették a feleknek, akik természetesen a fellebbezést azonnal beadták. Mindmáig azonban ügyük elintézetlen.
3. Az elkobzási végzések rendesen olyan családtag nevére szólnak, akiknek elkobzandó vagyonuk nincsen. Telepítési hatóság azonban ezzel nem törődve, az ugyanazon házban lakó tulajdonost, az apát vagy nagyapát, az apóst, az özvegy édesanyját, vagy anyóst vagy az árvát fosztotta meg lakásától és legtöbb esetben terményeitől és megélhetésétől.
4. A kilakoltatott egyének természetesen még ki nem lakoltatott rokonukhoz, vagy a hatóság által kijelölt szomszédokhoz költöztek. Egyes lakásokban 20–25-en zsúfolódtak össze: kamrákban, padlózatlan szobákban. Hogy ez egészségügyi szempontból mit jelent, ezt hiszem, nem kell megmagyaráznom és azt sem, hogy az így keletkező ragályos betegségek a főváros határában mit jelentenek.
5. 1945. november 7-én újabb telepes családok érkeztek és az újonnan kilakoltatandók 1 órai kiköltözési időt kaptak. Sokan most 2 hónap múlva újból – már másodszor – utcára lettek téve. S ez a kilakoltatás a mai napig folytatódik.
6. A kilakoltatásoknál a rendőrség a legdurvább módon viselkedik. Per „ganéj nép”, „büdös sváb” stb. le nem írható szitkok és káromlások

²¹⁹ i.m. 158.

²²⁰ SzfvPL – No.4534 – 1874/1945

²²¹ Látszik, hogy a családok számát illetően nincs egyöntetűség a plébános írásai között sem.

közepette kényszerítik a síró és jajveszékélő embereket az elköltözésre. Közben vadul lövöldöznek, gumibottal férfiakat megvernek s öregeket, beteget az ágyból kidobnak.

7. A németajkú községekbe kiküldött igazolóbizottság Nagykovácsiban ép az első telepítések ideje alatt kezdte meg működését. E bizottság munkájának befejezését és eredményét telepítő bizottságok nem várták meg, hanem ettől függetlenül önkényesen ráfogott okok alapján koboztatták el házukat, amint ezt ép az igazoló bizottság igazolásai bizonyítják.
8. Egyesek, akik a „Magyar Kommunista Párt”-ba beléptek, házukba visszaköltözhettek. [...] A kitelepítés talán pártcélokat szolgál? Különben a betelepítettek is az MKP tagjai. Mindez azt a látszatot kelti, hogy az országban csak az MKP tagjait kívánják megtérni és aki nem ebbe a pártba lép be, az hazaáruló, fasiszta és háborús bűnös, akinek pusztulnia kell.
9. A legtöbb vagyonek kobzási végzés indoklása, hogy a címzett SS katona volt. Az ezen alapon történt vagyonek kobzások igazságtalanok, mivel nem önkéntesekről, hanem kényszerítettekről van szó. [...]
10. A Volksbundnak Nagykovácsiban nem volt sok tagja. Inkább a szegény, vagyontalan réteget tudta megnyerni, mert szociális segítséget ígért és több esetben nyújtott is. Viszont a magyar közigazgatás antiszociális szelleme sokszor ott sem segített, ahol tudott és kellett volna segítenie. Ami pedig ezeket az embereket elbódította, t.i. akik beléptek a Volksbundba, nem a nagynémet imperializmus volt, sem a fasiszta szellem, hanem a földi mennyország ígérete és vágya.

Az ifjúság egy részét pedig az anyanyelvi ének és népi szokások felelevenítésével tudta magához vonzani.

Mivel ettől a vagyontalan rétegtől vagyont elkobozni nem lehet, ezért ráfogott indoklással forgatják ki a módosabb gazdákat vagyonukból.”

Az általánosságok után a plébános egyedi eseteket sorolt fel. Azért idéztük ezt a levelet hosszabban, mert e tíz pontban benne foglaltatik mindazon nehézség, ami nem csupán nagykovácsi, hanem általános probléma is volt. A második pont rávilágít arra, hogy Csobánkán Rakssányi főjegyző miért kérte a Népgondozó Hivataltól az írásbeli rendelkezést. A nagykovácsi vezetőjegyző, Nagy László ezzel nem foglalkozott, és nyilván ez idézte elő a már fentebb említett sajtóban is megjelenő atrocitásokat. Ugyanakkor az is világosan kiolvasható a levélből, hogy a végrehajtás során a tényleges felelősségre vonás helyett gazdasági – pártpolitikai célok érvényesültek.

A memorandum soha nem jutott el Tildyhez, ugyanis az a „kommunisták” kezére jutott – pontosan nem tudjuk, hogy kiket értett Greszl plébános raj-

tuk –, akik felszólították a helyi betelepített lakosságot, hogy tiltakozzanak a plébános ellen.²²² December 7-én összeültek a helyi pártok képviselői és beadványt fogalmaztak a hercegprímásnak Greszl ellen.²²³ Mindszenty azonban akkor Rómában tartózkodott, ezért Drahos János érseki általános helytartó elküldte Shvoy püspöknek a megfogalmazott „ultimátumot”.²²⁴ Ebben a plébános „pángermán” beállítódását bizonygatták és csupán egy hetes határidőt adtak a hercegprímásnak, hogy intézkedéseket foganatosítson Greszl ellen. Ha ezt Mindszenty nem teszi meg, akkor tájékoztatni fogják az országos pártokat, a sajtót és a politikai rendőrséget, hogy a plébánost büntessék meg.

Shvoy személyesen kérte be Greszl Székesfehérvárra táviratban.²²⁵ A plébános elment és ott írásba foglalta válaszait.²²⁶ A püspök elfogadta a válaszát és nem volt hajlandó semmiféle eljárást indítani ellene.²²⁷ Ennek a későbbiekben súlyos következményei lettek, de ezt majd a *Kitelepítés* című fejezetben tárgyaljuk.

A fentiek voltak a német lakosság sérelmei, de nézzük meg, milyen megoldandó feladatokkal állt szemben a kormányzat. A földosztásnál elsődleges problémát jelentett, hogy a földigénylő bizottságok országszerte bevett gyakorlata az volt, hogy a föld- és házhelyjuttatást kizárólag a saját jogkörükbe tartozónak tekintették. Melegágya volt ez az eljárás az önkényes házfoglalásoknak és vesztegetéseknek, visszaéléseknek. Természetesen az ebből adódó panaszok folyamatosan érkeztek a Belügyminisztériumba, a Földművelésügyi Minisztériumba, a Miniszterelnökségre, ellenintézkedéseik azonban az erős helyi kontroll hiányában hatástalanok maradtak. A Népgondozó Hivatal megállapította: „A beérkezett jelentésekből megállapítható, hogy a volksbundosoktól elkobzott földeken termett termények felhasználása terén nincs meg az egyöntetűség. Községenként más-más gyakorlat folyik ezen a téren. A helytelen és téves gyakorlat megszüntetése céljából közlöm a Címmel, hogy az elkobzott földek termése az állam tulajdona. Ez az általános szabály.”²²⁸ Egy vármegyei utasítás is aláhúzta, hogy a kiutalásokhoz a Népgondozó Hivatal előzetes hozzájárulása kell, de ez csak egy utasítás maradt és nem ment át a gyakorlatba.²²⁹ Az alábbi eset jól mutatja a kialakult helyzetet: 1945 őszén a földreform során elkobzott

²²² GRESZL 2003. 160.

²²³ A naplóban december 8. szerepel, azonban a beadványban egyértelműen látszik a december 7-i keltezés.

²²⁴ SzfvPL – No.4534 – 2057/1945

²²⁵ GRESZL 2003. 161.

²²⁶ SzfvPL – No.4534 – 2057/1945

²²⁷ GRESZL 2003.161.

²²⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 3. d. 1314/1945

²²⁹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 3. d. 1197/1945 és PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 2602/1945

erdők kitermelését a község előljárósága kezdte meg. Erre azért volt szükség, mert sem az előljáróság, sem az iskolák, sem a napközi otthon nem volt ellátva tüzelővel. A megyei földbirtokrendező tanács 2094/1945. számú rendeletével a kitermelés jogát a községi földigénylő bizottságra ruházta át, de az az 1945. évi termés betakarításáról az elkobzott földeken nem tudott elszámolni. Ezért Debreczeni Endre, budaörsi vezetőjegyző kérte a megyei földbirtokrendező tanácsot a rendelet módosítására. A jegyző tartott attól, hogy a fa sorsa ugyanaz lesz, mint az ősz folyamán leszüretelt kb. 50 tonna szőlőé. Azt ugyanis a telepesek leszüretelték, a termést drágán eladták, majd a községből eltávoztak.²³⁰

A vitás kérdések sorában előkelő helyen szerepelt, hogy az összeköltöztetett lakosság magával viheti-e ingóságait. Ezen a téren is teljes fejetlenség uralkodott. Az első hónapokban Budaörsön az volt a gyakorlat, hogy az összeköltöztetett némettség a költözés alkalmával az ingóságait magával vitte – ahogyan erről már fentebb említett belügyminiszteri utasítás is rendelkezett. Ezt azonban sérelmezték a betelepített lakosok, és így Pataki István körzetvezető a saját hatáskörében intézkedett arról, hogy egy bizottság az összeköltöztetés előtt készítsen leltárt, és akadályozzák meg az ingatlan tartozékainak elvitelét.²³¹ Házi alispán külön felhívta a járási főjegyzők figyelmét, hogy akadályozzák ezt meg, mert „veszélyeztetik a földreform végrehajtásának nemzeti szempontból életbevágóan fontos sikerét és a földhözjuttatottak gazdasági érdekeit”.²³² Ezt egy alispáni rendelettel meg is erősítette.²³³ A kialakult zűrzavaros helyzetre való tekintettel a közellátási miniszter rendeletet adott ki (507.319. K.M. számú rendelet), amelyben leszögezte, hogy az összeköltöztetett lakosság az ingóságait, gabona- és takarmánykészletét, valamint állatállományát magával viheti, s ezt semmilyen hatóság nem akadályozhatja ezt meg.²³⁴ Hiába volt azonban a sok utólagos szabályozás – helyi szinten nem sok változás történt. Még 1946 januárjában is arról tárgyalt a Dunabogdányi Nemzeti Bizottság, hogy szabálytalanságok vannak a földosztás körül és az elkobzott vagyon nem a magyar állam kezére jut.²³⁵

Ősszel az is különös gondot okozott, hogy a földek megműveletlenül maradtak. Ennek több oka is volt: egyrészt 1944-ben sokan elmenekültek, tehát gazdátlanok váltak a házak, földek. Az internálás és a vagyoneklobzás is növelte

²³⁰ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 4. d. 1911/1945

²³¹ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 1. d. 627/1945

²³² PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 1422/1945

²³³ 6264/1945 kig. számú alispáni rendelet. Lásd: PML V-1098 Db Pilisszentiváni elnöki iratok 1. d. 8/1945 eln és PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 1422/1945

²³⁴ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 3. d. 1655/1945

²³⁵ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99. d. 5/1946

a tulajdonos nélkül maradt birtokok számát. Elvileg a folyamatos betelepítésekkel valamelyest lehetett volna segíteni a helyzeten, mivel azonban a telepesek nagy része nem értett a földműveléshez/gyümölcstermesztéshez, illetve mivel nem végleges juttatásban részesültek, nem művelték meg a földet. Az ország amúgy is rendkívül súlyos gazdasági viszonyai között ez nagy érvágás volt a közellátás szempontjából. Az alispán ezért arra kérte a községi termelési bizottságokat, hogy kitüntetéssel kísérik ezeket a földeket, és saját hatáskörükben intézkedjenek.²³⁶ Debreczeni jelentette az alispánnak, hogy a mezőgazdasági munkák elvégzése nagy akadályokba ütközik, s hivatkozott a munkaerőhiányra, mivel a község férfitaláltságának nagy része elmenekült, vagy internált. A tavaszi munkák még rendben zajlottak, mert a község akkori vezetői az elhagyott földeket sváboknak adták ki megmunkálásra, olyan módon, hogy a termést felerészben megkapták. Később, a telepítés intenzív megindulásakor a földigénylő bizottság már csak a termés egyharmad részét ígérte a megmunkálónak. Ez a tény és az a körülmény, hogy a kitelepítés nyilvánvalóvá vált, idézte elő, hogy a némettség már nem akarta megművelni a földet, a telepesek nagy része pedig betakarította a termést, majd eladta, és elment a községből.²³⁷ Ugyanakkor nemcsak ez nehezítette a földek művelését, hanem az is, hogy ha egy német származású személy jelentkezett az előljáróságnál, hogy a községnek kiutalt vetőmagból adjanak neki, akkor ő nem kapott, arra hivatkozván, hogy a vetőmag a Népgondozó Hivatal tulajdonát képezi, és csak telepeseknek adható. Annak ellenére tagadták meg tőle a vetőmagot, hogy a budakörnyéki járás gazdasági felügyelője kérte az előljáróságot, hogy adjanak az illetőnek.²³⁸

Noha a földreformot nagyon gyorsan véghez akarták vinni, az mégis igen elhúzódt. Rákosi Mátyás már 1945. szeptember 15-én felszólalt a Nemzetgyűlésben és sürgős feladatként tűzte ki a földreform végrehajtásának mielőbbi befejezését.²³⁹ Vélhetőleg ezért kértek a községektől adatszolgáltatást a földosztás állásáról. 1945. szeptember 26-i kimutatás szerint a Volksbund-tagoktól elkobzott földbirtok száma és nagysága PPSK vármegyében 1 911 db, 4 857 kat. hold (Viszonyításként: Baranya 9115 db, 44 366 kat. hold, Tolna 8157 db, 37 771 kat. hold, Bács-Bodrog 4755 db, 33 106 kat. hold – Magyarország: 33 308 db, 176 781 kat. hold).²⁴⁰ A számok jól mutatják, hogy PPSK vármegyében a földosztás még csak igen kezdeti fázisban volt az ország többi részéhez képest.

²³⁶ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 3. d. 1333/1945

²³⁷ Uo.

²³⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 4. d. 2050/1945

²³⁹ *Nemzetgyűlési Napló 1944.* I. kötet. 1945. szeptember 13.

²⁴⁰ SOMLYAI 1965. 2. sz. táblázat

A földreform befejezése azonban még sokat váratott magára. Az 1945 decemberében megjelent kitelepítési rendelet a vagyon tekintetében is új helyzetet hozott létre. A kitelepítésre kötelezett németek minden ingó és ingatlan vagyonát zár alá vették tekintett. Ennek a vagyonnak a helyzetét az 1946. évi IX. törvény (A telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról) szabályozta.²⁴¹ Bognár Szabina ezen jogszabályt a „kitelepítéssel egyidejűleg végrehajtott vagyonekbevételek kulcstörvényének” nevezi és a törvény születési körülményeinek részletes bemutatásával tekinti át a magyar állam tulajdonszerzésének folyamatát.²⁴² A földreform végrehajtása tehát a kitelepítés megindulásakor még messze nem záródott le, azonban az új körülmények között elkobzott és juttatott vagyonok sorsát immár nem a földreformrendelet, hanem a kitelepítési rendelet szabta meg, ezért azzal egy külön fejezetben foglalkozunk, amelyben a betelepítéseket fogjuk górcső alá venni.

3.4. Internálások, igazolások

A magyarországi németek internálása szorosan összefüggött a földreformrendelet végrehajtásával, az internáltak és elkobzásra ítélték köre ugyanis szorosan egybeesett egymással és így időben is egyszerre kezdődött a két folyamat.²⁴³ Az 1945. január 20-án megkötött magyar–szovjet fegyverszüneti egyezményben kötelezte magát a kormány – többek között – a német állampolgárok internálására is.²⁴⁴ Ennek nyomán született meg február végén a 302/1945. M.E. sz. rendelet, amely kimondta, hogy „az ország területén tartózkodó minden német állampolgárt internálni kell, kivéve Németország zsidó nemzetiségű állampolgárait”.²⁴⁵ A magyarországi németek közül azonban csak azok lettek német állampolgárok, akik 1942–1943-ban önként léptek be német fegyveres alakulatba. Nagyrészüket azonban – amennyiben 1944 őszén–telén itthon volt – elmenekült. Tehát a főjegyző felszólítására a községi vezetőjegyzők sorra jelentették, hogy német állampolgár nem tartózkodik a községben.²⁴⁶

²⁴¹ *A telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról szóló 1946. évi IX. törvény.* In: Két év hatályos jogszabályai... 1947. 65–72.

²⁴² BOGNÁR 2010. 243–253.

²⁴³ Tóth Ágnes is erre hívja fel a figyelmet – TÓTH 2008b Az internálásokkal kapcsolatos forrásokat is közöl BANK–ÖZE 2005.

²⁴⁴ *Magyar történeti szöveggyűjtemény...* 2000. 378–383.

²⁴⁵ *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 302/1945. M.E. sz. rendelete a német állampolgárok rendőrhatalási őrizet alá helyezéséről.* In: Magyar Közlöny I. (1945. február 27.) 7. sz.

²⁴⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 110/1945, PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 1466/1945

A magyarországi németek internálására kezdetben a jogi alapot így első sorban nem az internálási rendelet, hanem a 81/1945. M.E. sz. népbíráskodásról szóló rendelet adta, mely háborús bűnösnek nyilvánította azt, aki magyar állampolgárként német fegyveres vagy biztonsági szolgálatba lépett.²⁴⁷ A Budapest környéki németek ügyét a Budapesti Népbíróság tárgyalta. A miniszterelnöki rendeletet (később 1945. évi VII. tc.) viszont igen tágan és önkényesen értelmezték. Példaként említjük a budaörsi Hauser Károly ügyét, akit öt év kényszermunkára ítélték. Az indoklásban az szerepelt, hogy 1941-ben belépett a Volksbundba, 1944-ben pedig az SS-be. Elismerték ugyan, hogy a kényszer-sorozás alkalmával lett SS-katona, de mivel Volksbund-tag volt, ezért önkéntesnek tekintették: „A népbíróság megítélése szerint fel is tételezve azt, hogy a vádlott a német katonai alakulatba közvetlenül valóban sorozás eredményeként is került, önkéntes Volksbund-tagságából következethetően azonban ez a besorozás az ő saját akarati elhatározásának is megfelelt.”²⁴⁸ Rendeleti úton tehát csak a német állampolgárok internálására volt lehetőség. A gyakorlat azonban mást mutatott.

Január 24-én – tehát egy hónappal az internálási rendelet hatályba lépése előtt – a Monori Járási Nemzeti Bizottság úgy határozott, hogy a „Volksbund és nyilas bűnösökre” munkatáborokat kell felállítani.²⁴⁹ A munkatáborba való utalásról a helyi nemzeti bizottságok határozhattak, a határozat ellen fellebbezni 15 napon belül lehet a járási nemzeti bizottsághoz, azonban: „a végrehajtásra való tekintet nélkül”. Tehát mindenképpen végre lehetett hajtani, legfeljebb az illető vagy a hozzátartozója utólag fellebbezhetett. Felmerül a kérdés: a Monori Járási Nemzeti Bizottság mi alapján hozhatott ilyen határozatot négy nappal a fegyverszüneti egyezmény után? A kérdést jelenleg nem tudjuk megválaszolni, annyi viszont bizonyos, hogy 1945 márciusáig ez még nem realizálódott. Ennek igen praktikus oka volt: sok helyen ekkor még meg sem alakultak a helyi nemzeti bizottságok, és ne feledjük: január végén még folyt a németek deportálása, Budapest ostroma még csak ezután ért véget. Tehát, ha már működtek is volna a nemzeti bizottságok, nem tudták volna a munkatáborokba utalást végrehajtani. Az internáltak munkába állítását az SZDP is szorgalmazta, de már csak az internálási rendelettervezet kapcsán. Ugyanakkor kifogásolta, hogy

²⁴⁷ *Magyar Közlöny* I. (1945. február 5.) 3. sz.

²⁴⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 3. d. 1813/1945

²⁴⁹ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145. d. 1945. március 13.

az internálást a rendőrség hatásköréből áthelyezik a népbíróságok kezébe.²⁵⁰ Az előbbi észrevételt elfogadták, az utóbbira még májusig várni kellett.²⁵¹

A már elfogadott rendelet alapján a Monori Járási Nemzeti Bizottság 1945. március 10-én ideiglenes szabályrendeletet hozott az internálási eljárásról és a munkatáborok felállításáról.²⁵² Az őrizetbevétel tekintetében a monori járás nem késlekedett. Március 23-án a monori polgárőrségen már 23 őrizetbe vett személy volt, közülük azonban csupán öten „németbarátságuk” miatt, viszont internáló táborokat még nem állítottak fel.²⁵³ Bő két héttel később Vecsésen már 53 letartóztatott személyt tartottak nyilván: közülük 48-at Volksbund-tevékenységük miatt, ötöt pedig nyilas múltjuk okán. Felállítottak egy munkatáborot is a Károly u. 1. szám alatt, ahol kizárólag volt Volksbund-tagokat (természetesen, hogy valóban mind azok voltak-e vagy sem, nem tudjuk – vélhetőleg: nem) dolgoztattak mezőgazdasági munkán.²⁵⁴ Mindezt úgy tették, hogy az igazoló bizottság csak április 28-án alakult meg.²⁵⁵

A szentendrei főszolgabíró csak tíz nappal később – március 20-án – utasította a községi előjáróságokat az internálási eljárás megindítására.²⁵⁶ A járáshoz tartozó Csobánkán már 1945 márciusában 23 személyt internáltak a szentendrei internáló táborba azon a jogcímen, hogy német állampolgárok.²⁵⁷ Őket azonban rövid időn belül szabadon bocsátották, mert május 22-i jelentés szerint már csak két internált volt a községből.²⁵⁸

Dunabogdányban ekkor még a szovjet parancsnokság végezte a letartóztatásokat. Március 5-én – még azelőtt, hogy a főszolgabíró utasította volna az előjáróságot az internálás lefolytatására – 25 személyt tartóztattak le, majd néhány nap után szabadon bocsátották őket.²⁵⁹ Nyilvánvalóan nem voltak német állampolgárok, ugyanis az orosz parancsnokság és a helyi MKP állapították meg, hogy aznap nem tartózkodott a községben volt önkéntes SS-katona. Solymos vezetőjegyző mindezt nem nézte jó szemmel és felemelte a szavát a szovjet parancsnokságnál. Erre válaszul a *Szabad Nép*ben megjelent cikk

²⁵⁰ PIL 283. f. 10/244.ö.e. 2. SZDP Főtitkárság iratai

²⁵¹ Az 1945. május 1-jén közzétett 1440/1945. M.E. sz. rendelet az internálást a népbíróságok köréből áttette a rendőrhatalóságok hatáskörébe. Lásd: PÁL 2010. 62–63. és GRÓSZ 2010. 62.

²⁵² PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145. d. 1945. április 3.

²⁵³ PML XXI-41/b Monori járás főszolgabírójának iratai 239/1945

²⁵⁴ PML XXI-41/b Monori járás főszolgabírójának iratai 4710/1945

²⁵⁵ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145. d. 1945. április 28.

²⁵⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 110/1945

²⁵⁷ WALPER 1996. 33.

²⁵⁸ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 29/1946

²⁵⁹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 138/1945

szerint a dunabogdányi vezetőjegyző „németbarát és szabotőr”.²⁶⁰ Az internálásoknál némileg formálisabb keretet jelentett április 4-én az igazoló bizottság felállítása.²⁶¹ Ekkor a községből internált már és még nem volt.²⁶² Április 28-án azonban már 22 letartóztatottat tartottak számon. Aznap értesítették az internáltak hozzátartozóit, hogy hideg élelmet szolgáltatassanak be a szentendrei internálótáborba.²⁶³ Nyilván a hozzátartozóknak nem volt bizodalma abban, hogy az élelmiszer valóban ahhoz kerül, akinek szánták, ezért nem igen küldtek élelmet. A járási főjegyző ezért kemény hangvételű levelet intézett az előjárósághoz: „Utasítom, hogy a szentendrei internáló táborban elhelyezett községi lakosok élelmezése céljából a szükséges nyersanyagok beküldésére a hozzátartozókat hívja fel, mert a hatóságnak nincs módja az élelmezésükről gondoskodni. Amennyiben a hozzátartozók az anyagok beszállításának megtagadásával akadályozzák a tábor zavartalan működését, az internálási eljárást a hozzátartozók ellen is meg fogom indítani.”²⁶⁴ A járási főjegyző nem volt megelégedve az internálás eredményével sem. Május 15-én sürgető levelet küldött az előjáróságnak, melyben utasította azt, hogy három napon belül szedjék össze az internálódókat.²⁶⁵ A feladatot teljesítették: 98 személyt vezettek elő, közülük 87-en a szentendrei internálótáborba kerültek, további 167 személyt pedig rendőri felügyelet alá helyeztek.²⁶⁶ Ilyen rövid idő alatt nyilvánvalóan nem lehetett pontosan felmérni a személyek múltját, ezért is került sor visszaélésekre. Öt helybeli lakos panaszt tett a helyi nemzeti bizottságnál, miszerint tudomásukra jutott, hogy a községházán lévő nyilvántartási lapjaikon a magyar anyanyelv és magyar nemzetiség adataikat ismeretlen tettesek németre változtatták. Mindannyian magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallották magukat az 1941. évi népszámlálás alkalmával. Kérték a nemzeti bizottságot, hogy az eredeti népszámlálási lapokat kérjék ki a KSH-tól.²⁶⁷ A történet folytatását nem ismerjük. Molnár Márton dunabogdányi plébános aggodalmait fejezte ki püspökének írt levelében: „Most a Volksbund miatt van sok család igen aggasztó helyzetben... Pár éven át sok keserűséget nyeltem miatta, s most újra! Minden

²⁶⁰ A jegyző úr földet oszt. In: *Szabad Nép*, 1945. április 6. 4. A cikkre már hivatkoztunk a 162. l.j.-ben, mert ebben az írásban kifogásolták a helyi földigénylő bizottság összetételét és a földosztásokat is. Ebből is látszik, hogy ez a két folyamat mennyire összefügg.

²⁶¹ Uo.

²⁶² PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 144/1945

²⁶³ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 259/1945

²⁶⁴ Uo.

²⁶⁵ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 1. d. 144/1945

²⁶⁶ Uo.

²⁶⁷ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 2. d. 384/1945

istentiszteletünk nyelve magyar.”²⁶⁸ Nagyon fontosnak tartjuk a plébánosnak az idézett első mondatát. Akkor, amikor folyamatosságról vagy megszakítottságról beszélünk a magyarországi németek történetében, látnunk kell azt, hogy a második világháború utáni évek eseményei nem szétválaszthatóak az előzményektől, a Volksbundtól, annak tevékenységétől. Ebből a szempontból (is) volt folyamatosság a megszakítottságban.

A Budakörnyéki járás településeinek (Budaörs, Nagykovácsi, Pilisszentiván) kezdeti internálásairól keveset tudunk. Budaörsön a volt csendőrlaktnyát alakították át internálótáborrá.²⁶⁹ Nagykovácsiban május 5-én 30 személyt tartóztattak le és szállítottak Hidegkútra. „Éjjel háromkor rendőrök jöttek Budapestről, és az emberek többségét saját ágyukban érte a letartóztatás. [...] A letartóztatottaknak a menet élén egy táblát kellett vinniük: »Nyilasok és volksbundisták« felirattal.” – írta Greszl Ferenc plébános.²⁷⁰ Május 7-én Hidegkútról Budapestre vitték a letartóztatottakat a Böszörményi úti laktnyába. Aznap a plébános is bement a táborba, mert az édesapját is internálták. Ottani élményét így írta le: „Ott egy géppisztollyal felfegyverkezett zsidó fogadott. [Az őr mondta neki – M.R.] <Benn Pesten a „Német Ház” ablakai „V” betűvel voltak ékesítve. Victoria = győzelem akarta jelenteni, de mi zsidók megesküdtünk: nekünk Victoriá, és a sváboknak Vae Victis – jaj a legyőzöttek! És így lett a „V” a mi jelünk. Most jött el az ideje, hogy eskünket megtartsuk. [...] És azt sem fogom egykönnyen felejtetni, hogyan gyötörtek és milyen szadista módon kínoztak bennünket, zsidókat. És most a »szemet szemért, fogat fogért« van érvényben.»”²⁷¹ „A történelem természete könyörtelen” – idézzük Pritz Pál szavait. És valóban a historikus keresheti – és kell is keresnie – az igazságokat, de a történelem nem ezek mentén, hanem az emberi gyarlóság vagy erényesség alapján is szerveződik, alakul, formálódik.

1945 júniusában a plébános a politikai rendőrség folyamatos zaklatásai miatt elhagyta a települést és szeptember elseji hatállyal felmondó levelet írt Shvoy Lajos püspöknek. Ezt a levelet azonban Hufnagel Ferenc solymári plébánosnál hagyta azzal a kikötéssel, hogy csak akkor lép hatályba, ha szeptember 1-ig nem tud visszajönni a községbe.²⁷²

A hatóságok a végrehajtást sokkal gyorsabban akarták eszközölni, mint ahogy felállították az internálótáborokat. Ezért Házi alispán utasította a főszolgabírókat, hogy a járási székhelyeken állítsanak fel internálótáborokat, mert

a járás más településein rendőri őrizetbe vett személy nem tartózkodhat. Egyben elrendelte, hogy az internáltakat olyan mezőgazdasági munkáknál kell foglalkoztatni, melyek igásállat hiányában nehezen végezhetőek el, vagy háborús károk helyrehozásában illetve egyéb jellegű közmunkáknál.²⁷³

Mindeközben azonban Tolna megyében a bukovinai székelyek letelepítése miatt igen radikális internálási folyamat vette kezdetét Bodor György irányításával. Négy nap alatt (április 25–29.) tíz községet ürített ki, és 1500 családot (6000 fő) telepített le – mindezt mindenféle jogi alap nélkül.²⁷⁴ Bodor tevékenysége már a kormánynak is kellemetlen volt, ezért 1945 júniusában visszahívták Budapestre.

Pest megyében a Tolna megyeihez hasonló telepítési akció nem volt, igyekeztek fenntartani a törvényesség látszatát. Az internáltak körének bővítése miatt májusban az internálási rendeletet kiterjesztették azokra is, akik állampolgárságukat az SS-be való kényszerű vagy önkéntes jelentkezésük révén veszítették el, illetve lehetővé vált a családtagok, betegek és idősök internálása is.²⁷⁵ Május 22-én a Budakörnyéki járás főjegyzője utasította a községi előjáróságokat, hogy írják össze – immár az új rendelkezés értelmében – a német állampolgárokat, azoknak házastársait és 24 éven aluli gyerekeit. A rendőrpáncsnok vegye őrizetbe a családfőt, a hozzátartozókat pedig tartsa házi őrizetben.²⁷⁶ Június 6-án a főjegyző tovább pontosította a részleteket: az internálási javaslatot arra is ki kell terjeszteni, aki kényszersorozott volt, de megszökött. Ezt a tényt azonban a megjegyzésként fel kellett tüntetni.²⁷⁷ Öt nappal később a budaörsi és a nagykovácsi előjáróság már figyelmeztetést kapott a járási főjegyzőtől, hogy sem a névjegyzéket, sem az egyénenkénti internálási javaslatot nem terjesztették fel.²⁷⁸ Ekkor Debreczeni Endre, a budaörsi vezetőjegyző felkérte a rendőrpáncsnokot, hogy hozzá a kétóránként (!) megküldendő lista alapján az ott feltüntetettek internálásáról gondoskodjon.²⁷⁹ A cél egyértelmű volt: lehetőleg minél több németet internálni, hogy az elkobzandó ingatlanok köre bővüljön. Erre azért is volt „szükség”, mert – mint már az előző fejezetben említettük – napirenden volt a délvidéki magyarok elhelyezése.

Ennek a célnak volt az eszköze az (1945-ben május 31-én megtartott) úrnapi körmeneteken tartott razziák sora. Azt a rendőrség is jól tudta, hogy

²⁷³ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 4710/1945

²⁷⁴ TÓTH 1993. 60.

²⁷⁵ GRÓSZ 2010. 61.

²⁷⁶ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 450/1945

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ Uo.

²⁷⁹ Uo.

²⁶⁸ SzfvPL – No.4509 – 214/1945

²⁶⁹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 1. d. 448/1945

²⁷⁰ GRESZL 2003. 86–87.

²⁷¹ i.m. 89–90.

²⁷² SzfvPL – No.4534 – 1945. június 15. Greszl Ferenc levele Shvoy Lajosnak

katolikus hívek körében ez egy kiváltképp fontos ünnep, ráadásul a templom falain kívül körmenet kapcsolódik hozzá. Kínálkozó alkalom volt a tömeges letartóztatásokra.²⁸⁰ Sík Zoltán budaörsi plébános előjáróinál próbált segítséget kérni a híveknek. Drahos János káptalani helytartónak küldött beszámolójában megemlítette, hogy a körmenet a szokottnál is nagyobb pompával zajlott le. Amikor a körmenet a negyedik kápolnához ért, budapesti polgári ruhás rendőrök kezdték a férfiakat a menetből kiválogatni és igazoltatás címén elhurcolni. Majd amikor a menet visszaért a templomhoz, azt is körülállták, majd a templomból kijövő férfiakat is a rendőrségre küldték. Az összeszedett férfiak egy részét a rendőrök bevitték Budapestre.²⁸¹ Mindszenty József – akkor még veszprémi püspök – az eset miatt levelet írt a belügyminiszterhez. Kérte az ügy kivizsgálását, de választ nem kapott.²⁸² Korabeli sajtó beszámoló szerint Budaörsön 600 főt internáltak,²⁸³ sőt az akciónak egy halálos áldozata is volt.²⁸⁴

Nagykovácsiban az úrnapi körmeneten 150 embert tartóztattak le, köztük Pitz Antal volt községi bírót és az előjáróság tagjai közül is néhányat. A csepeli internálótáborba szállították őket.²⁸⁵ Pitz Antalt és néhány társát néhány heti fogság után szabadon engedték.²⁸⁶

Június első felében a monori járásban is megnövekedett a letartóztatottak száma. Június 15-én a járás területéről már 237 fő volt a gödöllői internálótáborban. Közülük 183-an Volksbund-tagságuk miatt.²⁸⁷ A többi településhez képest Vecsésen egyelőre konszolidáltabb keretek között folyt az eljárás. Június 1-jén a vezetőjegyző 15 nap haladékot kért a főjegyzőtől a listák összeállítására, mert „a községben még folyik a Volksbund tagok kinyomozása és kihallgatása, valamint ezzel kapcsolatban a SS-katonák összeírása”.²⁸⁸ Ilyen eljárást egyetlen más településen sem tapasztaltunk. Mint ahogy egyedülálló volt az is, hogy a sajtóban megjelent, a helyi német lakosságot súlyos vádakkal illető cikkekre a helyi nemzeti bizottság tiltakozással válaszolt. A *Népszava* és a *Szabadság* közölt olyan cikket, hogy Vecsés milyen nagyszámú SS-katonát állított ki. Pollák Ödön, a nemzeti bizottság szociáldemokrata tagja követelte, hogy Vecsés község a sajtón keresztül szerezzen elégtételt a rágalmak és vádak ellen, „mert

nem lehet az, hogy az itt lévő 20–25% sváb anyanyelvű lakosság miatt a többi 75–80%-ot kitevő magyar lakosság szenvedjen, holott a 20–25% sváb eredetű lakosok között a legnagyobb része becsületes magyar ember és nem tette magáévá az elmúlt rendszerben a német eszméket.”²⁸⁹ Pollák Ödön meghallgatásra talált, ezért egy nyilatkozatot küldtek el az érintett újságoknak: „Nem fedi a valóságot, hogy Vecsés községben a svábok akadályozzák meg Csákyliget községrésznek Pestszentlőrinc megyei városhoz csatolását. Ugyanis Vecsés község összlakosságának 20–25%-át teszi ki a svábság, a többi magyar. Az említett százalékban igen kevés volt csak Volksbund-tag, amit igazol az is, hogy önként csak 14 egyén ment SS-katonának, 112 egyént pedig az elmúlt rezsim kényszerített erre.”²⁹⁰ A helyi közigazgatásról írt fejezetünkben már említettük, hogy Vecsésen igen támogatott volt az SZDP, nyilván ennek volt köszönhető a hatékony fellépés.

A Szentendrei járásban Csobánkán a rendőri felügyelet alatt állók száma immár 265 fő volt (a község német lakosainak számához viszonyítva jelentős szám), az internáltak száma 13 fő. Őket Szentendrére illetve Budapestre szállították.²⁹¹ Június hónapban Csobánkán oly mértékű túlkapások voltak az internálás során, hogy az ügy a Belügyminisztériumba került. Rakssányi vezetőjegyző – mivel a községben még nem került sor a rendőrség megszervezésére – egy volt rendőr barátját kérte meg, „hogy a község cca. nyolcvan százalékát kitevő volksbundistáit a szentendrei internálótáborba elszállítani legyen segítségére.”²⁹² A felkért őrmester készségesen rendelkezésére állott, és kb. 126 főt el is vitetett az internálótáborba. Az internálás alkalmával az internáló őrszemélyzet egy 54 éves német származású asszonyt és egy 16 éves leányt megerőszakolt, akiket ezek után nem is vittek az internálótáborba. A sértettek azonban panaszt nem emeltek.²⁹³ A jelentést tévő rendőrfőkapitány arról is beszámolt, hogy az őrmester és személyzete az élelmet garázdálkodással szerezték be a lakosoktól, „gyakran a kotlóst lelőtték a tojásokról”. Ezenkívül különféle ékszereket vettek el a helybeli német lakosságtól, mondván: az internálótáborban úgysem lesz azokra szükség.²⁹⁴ Ezek a ténykedések már annyira súlyosak voltak, hogy közbeléptek. Az őrmestert és csapatát a jelentést követő napon letartóztatták.²⁹⁵

²⁸⁹ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145. d. 1945. július 5.

²⁹⁰ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság iratai 145. d. sz.n.

²⁹¹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 29/1946

²⁹² MNL OL XIX-B-1-r BM Elnöki iratok 843/1945

²⁹³ Uo.

²⁹⁴ Uo.

²⁹⁵ Uo.

²⁸⁰ *Internálótáborokba szállították a sváb falvak SS legényeit.* In: *Kis Újság*, 1945. június 10. 1.

²⁸¹ PLE 105/1945

²⁸² PLE 1501/1945

²⁸³ *Hatszáz svábot internáltak Budaörsön.* In: *Világ*, 1945. június 16. 1.

²⁸⁴ GRÓSZ 2010. 64.

²⁸⁵ GRESZL 2003. 106.

²⁸⁶ i.m. 116.

²⁸⁷ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 4710/1945

²⁸⁸ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 1466/1945 és PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 1658/1945

Dunabogdányból is azt jelentette a vezetőjegyző, hogy tömeges letartóztatások vannak folyamatban, a „tisztozgatási akció folyik”.²⁹⁶

Külön figyelmet fordítottak arra, hogy az internáltak dolgozzanak, mert „az internáltak jó része az intézkedések hiánya miatt, vagy más okból, táborokban lebzsel és semminemű munkát nem végez”, ugyanakkor viszont a mezőgazdaságban nagy munkaerőhiány volt.²⁹⁷ Ugyanakkor előírták, hogy saját településükön nem dolgozhatnak, és személyenként ellátással 20 pengőt vagy ellátás nélkül 40 pengőt kapnának. Így került 92 vecsési és ceglédberceli német internált személy Dánszentmiklóstra mezőgazdasági munkára.²⁹⁸ A végrehajtás azonban valószínűleg nem volt komoly ellenőrzés alatt, mert a budaörsi vezetőjegyző az elvégzendő munkákra 100 főt igényelt a helyi internálótáborból.²⁹⁹ Mint már említettük, a helyi internálótábor a csendőrlaktanyában volt, de élelmezési gondok miatt a Budaörsről internáltakat a Buda-Dél internálótáborba szállították.³⁰⁰ Ideiglenes elhelyezést azonban továbbra is a csendőrlaktanya nyújtott, és a helyi internáltak munkába állításával az ellátáson is segíteni tudtak.

1945. június végén, július elején azonban egy új szakasz kezdődött a magyarországi németek internálásának történetében – erre Tóth Ágnes hívta fel elsőként a figyelmet.³⁰¹ Ezt két megszületett rendelkezés idézte elő. Az egyik az 1945. június 21-én hatályba lépett belügyminiszteri rendelet (138.000/1945 B.M. sz. rendelet), mely a *Magyar Közlöny*ben soha nem jelent meg.³⁰² A rendelet korlátlan lehetőséget biztosított a hatóságoknak az internálásra. Felsorolta azokat a pártokat, társaságokat, egyesületeket, szövetségeket, amelyek tagjait internálni kell, ha azok bármely okból (például bizonyíték hiánya miatt) a népbíróságnak nem adhatók át. Emellett rendőrhatalom alá helyezheték a „besúgókat és feljelentőket, a fasiszta és háborús propaganda terjesztőit, a volksbundista és németbarát elemeket”.

²⁹⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 2. d. 626/1945

²⁹⁷ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 648/1945

²⁹⁸ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 4710/1945

²⁹⁹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 648/1945

³⁰⁰ Uo. A Buda-Dél internálótábor a Budaörsi úton volt, a volt Károly laktanyát hívták ekkor így. MNL OL XIX-B-1-r BM Elnöki iratok 37. d. 673/1946. Az internálótáborról tanulmányt írt: DRUCZA 2004.

³⁰¹ TÓTH 2008b 37–52.

³⁰² Pál Zoltán már említett tanulmányában arra hivatkozik, hogy a rendeletet csak az 1990-es évek második felétől ismerjük. (PÁL 2010. 63.) Való igaz, hogy a rendelet teljes szövegét Palasik Mária közölte először 1997-ben a *Társadalmi Szemlében* (PALASIK 1997.), azonban erre a rendeletre elsőként Zinner Tibor hivatkozott még 1985-ben a *Történelmi Szemlében* közölt tanulmányában (ZINNER 1985.). Nem kisebbítjük Palasik Mária érdemeit azzal, ha megemlítjük, hogy a szakma már 1985-től tudott erről a rendeletről.

A másik jogszabály – a már az előző fejezetben említett – július 1-jén hatályba lépett 3820/1945 M.E. sz. rendelet a „nemzethűségi igazolásokról”.³⁰³ Ez elrendelte a járási igazoló bizottságok felállítását, és a magyarországi németeket öt csoportba sorolta: 1. Volksbund vezetői, önkéntes SS-katonák, 2. Volksbund-tagok, nevüket visszanevetesítők, 3. Volksbund-támogatók, 4. német nemzetiségűek, de magyar nemzethűségről és demokratikus szellemükről bizonytságot adtak, 5. közömbösek. Az eljárás minden 16. életévét betöltött német személyre kiterjedt. Az első csoport tagjait vagyoneklobzással és internálással sújtotta; a második és harmadik kategóriába tartozókat munkaszolgálat, vagyoneklobzással és összeköltözéssel; a negyedik csoporthoz tartozók pedig kötelesek voltak az összeköltöztetetteket házaikba befogadni.³⁰⁴ Az internáltak családtagjait pedig az internálás helyére kellett telepíteni, de addig is össze kellett őket költöztetni. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy míg az első rendelet tágitotta az internálandó németek körét is, addig ez utóbbi szabályozás mederben akarta tartani a végrehajtást. Fontos hangsúlyoznunk azonban, hogy a 3820/1945 M.E. sz. rendelet már a németek jövőbeni kitelepítésének reményében született meg. Mindezzel együtt pozitívként kiemelhetjük, hogy az eddigi kollektív felelősségre vonást mutató gyakorlati végrehajtás helyett az egyéni elbírálás igényével hozták meg a rendeletet. Az érem másik oldala viszont, hogy a végrehajtás lassúsága gátolta a rendelet szellemiségének eredményességét.

A végrehajtó szervek a rendeletben azonban nem az egyéni elbírálás lehetőségét látrák, hanem az internálások fokozását a minél több elkobzandó ingatlan reményében. Erről tanúskodnak a korabeli sajtóban megjelent cikkek is. Elsősorban a Budapestet körülvevő „sváb gyűrűt” akarják megszüntetni – írta a *Népszava*.³⁰⁵ *Budapest környéke végre magyar lesz* – jelentette ki a *Világ*.³⁰⁶ *Őszre Pestkörnyékén nem lesz sváb*, minden egyénnek magának kell magát „tisztára mosni” – ugyancsak a *Világ*.³⁰⁷ Az igazoló bizottságok felállítása azonban nem volt ily gyors, és aztán a bizottságok munkája még vontatottabban haladt. Tulajdonképpen a vizsgált településeken júliusban még nem kezdődtek meg az igazolások, a potsdami konferencián a tárgyalások azonban megkezdődtek többek között a csehszlovákiai, lengyelországi és magyarországi németek

³⁰³ Lásd 202. ljt.

³⁰⁴ GRÓSZ 2010. 62.

³⁰⁵ *Javaslat a svábkérdés megoldására*. In: *Népszava*, 1945. június 2. 4. Újra-
közli MARCHUT 2009. 285.

³⁰⁶ *Intézményesen oldja meg a svábkérdést a belügyi kormány*. In: *Világ*, 1945. június 2. 1. Újra-
közli MARCHUT 2009. 285., GRÓSZ 2010. 67.

³⁰⁷ *Világ*, 1945. június 23. 2. Újra-
közli MARCHUT 2009. 286.

kitelepítéséről is.³⁰⁸ Miután a magyar kormány megkapta az engedélyt a nagyhatalmaktól a németek kitelepítésére, Budapest környékén razziák sora vette kezdetét. A *Kis Újság* és a *Szabad Szó* tudósítottak erről. Eszerint 36 Budapest környéki községben tartottak razziát és 1220 személyt állítottak elő, 106 internálási javaslatot terjesztettek be, 41 fő esetében pedig a rendőri felügyelet alá helyezést kezdeményeztek.³⁰⁹ A Budakörnyéki I. számú Járási Bizottság felhívást intézett a lakosokhoz, melyben tájékoztatta őket az új rendeletről és külön kiemelte, hogy „a 3820/1945. M.E. sz. rendelet 3.§-a szerint a bizottsághoz bárki tehet bejelentést a község bármelyik lakójának igazolás alá vonása iránt.”³¹⁰ Ez a kitétel alapot adott a személyes bosszúra vagy érdek érvényesítésére, de semmiképpen nem szolgálta az elfogulatlan eljárás lefolytatását.

A *Világ* hírül adta, hogy a politikai rendőrség megkezdte a pestkörnyéki „sváb gyűrű” felszámolását.³¹¹ Az egyik legnagyobb szabású razziára Dunabogdányban került sor, amely település „ma is egyik főfészke a sváb volksbundista propagandának” – írta a *Népszava*.³¹² A razziát gondosan előkészítették, és a vármegyei rendőr főkapitányság vezetői irányították. Mintegy 150 rendőr szállta meg a települést augusztus 5-én vasárnap hajnalban, és 200 embert szállítottak be a szentendrei internálótáborba.³¹³ A razziának a helye és ideje újra a régi bevált módszer szerint folyt: az ünnepi mise („fekete vasárnap” volt³¹⁴) alkalmával körülzárták a templomot és az összes hívet a plébánossal együtt felszólították, hogy vonuljanak át a községházára igazolás végett. Az igazolás öletszerűen és különböző szerencsével történt – írta Molnár Márton dunabogdányi plébános Shvoy Lajos püspöknek.³¹⁵ A rendőrök elvittek több legényegyleti és KALÁSZ-tagot is, akik „éveken át éles harcban álltak a Volksbund rajongóival”. A plébános beszámolója szerint a rendőrök csak az internáltak nagy számára törekedtek. A község lakóinak razzia utáni állapotát Molnár plébános így mutatta be: „Ami a rendőrségnek izgató kaland volt, az itt leírhatatlanul

kétségbeejtő nyomokat hagyott a lelkekben: a sok régebbi internálás után most ezen újabbak elhurcolásával száz és száz család széttépvé, kenyérkereső nélkül maradt. Szünetel a termények betakarítása, a munka. Az itthon hagyott családtagok kénytelenek mindig úton lenni, hogy a távol levőknek némi ételt és ruhát vigyenek. S a még várható események miatt szinte elsorvadnak az emberek félelmükben. Ez már nem élet! 2-3 évvel ezelőtt szökni szerettem volna innen a Volksbunddal való reménytelen küzdelmeim miatt, most pedig még nagyobb gyötrelmet okoz annak látása, hogy legjobban, a bundtól távol álló családtagja-imra anyagi és lelki összeomlás vár. [...] Bizony az orosz hadsereg megjelenése nem okozott annyi ijedtséget és gyötrelmet, mint az uralmon lévő pártok bosszúja és megtorló intézkedése.”³¹⁶ Ekkor a plébánost még szabadon bocsátották, két hónappal később azonban ő is fogságba került. Két konstruált vádat emeltek ellene: házkutatások során valamilyen ismeretterjesztő előadások vázlatait találták nála, amelyet a Népügyészség inkriminált. A vád másik részét arra alapozták, hogy az isztiméri plébánosnak írt levelében arról érdeklődött, hogy az ő híveit is üldözik-e? A Dunabogdányi Nemzeti Bizottság azonban megállapította, hogy a plébános éveken át a Volksbund és a németek ellen tartott beszédek és németellenes beállítottságú személy. Ezt beterveztették a népbírószákhoz, kérvén, hogy a plébánost helyezték szabadlábra.³¹⁷ Négy nappal később (november 9-én) Molnár Mártont szabadon is engedték.³¹⁸ A német lakosság helyzete azonban időközben sem javult: „[...] hazatérve nagy csalódás ért: távollétemben a politikai feszültség nem enyhült, sőt miatta a szegény hívek között nagyon feldúlt állapotokat találtam. Minden bírói vizsgálat és végzés nélkül ártatlan embereket kiszórnak családi házaikból – minden életlehetőségtől megfosztva. Istenről, parancsairól tudni nem akarnak. Illetékesek éppen Dunabogdányt választották ki, hogy az országban a radikális ki- és betelepítésnek iskolapéldája legyen. A hívek fájdalma, védtelensége szörnyen idegeimre megy. Leszámoltam azzal, hogy engem is célba vesznek és újból elhurcolnak.”³¹⁹ – írta a plébános Shvoy püspöknek. Történt mindez úgy, hogy az igazoló bizottság a községben már befejezte a munkáját. Augusztus 23-án kezdték meg az igazolásokat,³²⁰ szeptember 22-re még csak a lakosság felét vonták

³⁰⁸ Erről részletesen lesz még szó.

³⁰⁹ A rendőrség megdöbbenő megállapításai a pestkörnyéki sváb községek vakmerő szervezkedéseiről. In: *Szabad Szó*, 1945. augusztus 4. 2., *Sváb razzia Pest-környékén 1220 előállításal*. In: *Kis Újság*, 1945. augusztus 4. 3. Újraközl. GRÓSZ 2010. 68.

³¹⁰ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 1012/1945

³¹¹ A politikai rendőrség megkezdte a pestkörnyéki sváb gyűrű átfésülését. In: *Világ*, 1945. augusztus 4. 1.

³¹² Nagyszabású razzia Dunabogdányban volksbundosok és SS-legények után. In: *Népszava*, 1945. augusztus 7. 1.

³¹³ Uo.

³¹⁴ A plébános nevezte „fekete vasárnapnak” azt a vasárnapot. A feketevasárnap azonban eredetileg nagyböjt 5. vasárnapja, Jézus szenvedése idejének kezdő napja. A párhuzam találó.

³¹⁵ SzfvPL – No.4509 – 908/1945 – Teljes szöveget lásd a 12. sz. mellékletben.

³¹⁶ Uo. A plébános itt nyilván nem a vér szerinti családtagjaira gondolt, hanem a híveire.

³¹⁷ SzfvPL – No.4509 – 1355/1945

³¹⁸ Uo.

³¹⁹ SzfvPL – No.4509 – 1868/1945

³²⁰ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 3. d. 1016/1945

eljárás alá,³²¹ viszont valamikor október hónap folyamán a járásban elsőként Dunabogdányban ért véget az igazolási munka.³²²

A járás másik településén, Csobánkán is körülbelül ugyanakkor végeztek az igazolásokkal. Az akkor összeállított Volksbund lista és a május végén készített lista azonban nem volt összhangban egymással.³²³ Ez is mutatja az igazolások esetlegességét és a különböző érdekek mentén húzódó eljárásokat.

Mint már Dunabogdány esetében is láthattuk, az internálások tulajdonképpen függetlenek voltak az igazolásoktól, nem az volt a szempont. Ennek másik példája Budaörs, ahol a karhatalom az úrnapi körmenet után a másik jelentős helyi egyházi ünnepet sem szalasztotta el, a Kőhegyi kápolna búcsúját szeptember 9-én.³²⁴ A forgatókönyv tulajdonképpen ugyanaz volt, mint a körmeneten. A célpont a templomba igyekvő emberek sokasága volt. Sík plébános próbált beszélni a razzia vezetőjével, de az elhárította az atyát azzal, hogy csak nem gondolja, hogy meg fogják várni a szentmise végét.³²⁵ A razzia egész délelőtt tartott, ezért az ünnepi misét nem tudták megtartani. Sok száz férfit és nőt vittek el a községből, köztük betegeket, sokgyermekes anyákat, hadifogságból nemrég hazatért katonákat. Törökbálint közelében egy puszta helyezett el őket. Élelmezésükről az otthonmaradottaknak kellett gondoskodniuk.³²⁶ Grósz András hívja fel a figyelmünket egy dokumentumra, mely szerint a SZEB kérésére a Belügyminisztérium Törökbálinttól 3 km-re egy PPSK vármegyei központi német internálótábort kívánt felállítani, és egy néhány nappal későbbi dokumentum már tényként kezelte a tábor meglétét, ahol 150 főt tudtak fogadni.³²⁷

Sík plébános azonban nem csupán a razziáról, hanem a németeket ért sérelmekről is igen keserűen számolt be előjárójának: „Szörnyű végigélni, amit híveinkkel csinálnak. Kimondották, hogy nincs kollektív felelősségre vonás, van is egy rendelet /8320/1945. M.E./ [helyesen 3820/1945. M.E. – M.R.] amely a svábok igazoltatását írja elő, a hármas igazolóbizottság működik is, és eddigi működése úgy látjuk, hogy igazságos. Azonban megkerülik ezt a rendeletet és nem törődve azzal, hogy kinek az ügyét tárgyalták már, minden bírói ítélet nélkül elvesznek híveinktől ingatlant, házat, gazdasági felszerelést, sőt

³²¹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 4. d. 1245/1945

³²² Lásd 109. o.

³²³ PML V-1166-C 16. d. Volksbund tagok névsora – Csobánka Lásd még: 109. o.

³²⁴ A razziáról – többek között – Ebner Györgyné naplójában olvashatunk. Lásd KOVÁCS 2005. 97–132.

³²⁵ PLE 151/1945 Sík Zoltán levele a Káptalani Helytartónak 1945. szeptember 12.

³²⁶ Uo.

³²⁷ MNL OL XIX-B-1-r 143.997/1945 Belügyminisztérium Elnöki Főosztály iratai. Közli GRÓSZ 2010. 68–69.

házi ingóságokat is. A rendőrség internáltat, a földigénylő bizottság koboz, a vármegyei földigénylő bizottság véghatározattal törvényesíti az elkobzást. Felbbezni lehet, de a fellebbezésnek halasztó hatálya nincs. És mindez tárgyalás, vagy bírói ítélet nélkül. Ha valakit esetleg majd igazolnak, hiába követeli vissza jogtalanul elvett tulajdonát, a fenti rendelet szerint csak hasonló értékű ingatlant igényelhet, de sajátját nem. Szerencsétlen híveink egyre vigasztalanabb lelkiállapotban vannak. Schol egy hang, amely felszólalna érdekükben, schol senki, aki megszánna őket, pedig ők nem is szánalmat, csak igazságot és embe-riességet kérnek.”³²⁸ Sík Zoltán kérte Mindszenty Józsefet, hogy az ügyükben közbenjáró levelét, körlevélben hozza nyilvánosságra, melyet majd felolvashatnak a templomban. Mindezt azért, hogy a hívek megnyugodjanak: az egyház nem hagyta el őket. A plébános kiállása híveiért példaértékű volt: „Az sem baj, ha nem lesz eredménye, az sem baj, ha párunkat lecsuknak, nem félünk üldöztetéstől, nem félünk börtöntől, de igenis félünk attól, hogy valaha azt mondhatnák ránk: Az Egyház látta a híveit ért igazságtalanságokat, de szavát nem emelte fel érdekükben.”³²⁹ A hercegprímás szeptember 16-án levélben hívta fel a miniszterelnök figyelmét a történetekre.³³⁰ Levelében utalt arra, hogy a július 20-án írt levele a Belügyminiszternek megválaszolatlan maradt, mint ahogy tudomásunk szerint ez utóbbi levél is.

Október 3-án a békásmegyeri plébános, Heissenberger Richárd panaszolta el a budavidéki német katolikus hívek sérelmeit a hercegprímásnak. A plébános utalt arra, hogy a jobb módú német családok tagjait internálták Volksbund-tagság címen. Heissenberger Richárd azonban másképp állt a kérdéshez, mint budaörsi társa. Ugyanis ez előbbi – mint ahogy írta – nem mert kiállni a német hívek mellett, nehogy internálják őt, mint ahogy megtették azt a csepeli és a szigetségi plébánossal.³³¹ Heissenberger azt javasolta Mindszentynek, hogy a SZEB amerikai missziójához forduljanak segítségért.

Mindszenty ekkor még – tudomásunk szerint – nem fordult az amerikai misszióhoz, azonban október 10-én újabb levelet küldött Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek.³³² Ebben a levélben tiltakozott a német anyanyelvűeket ért jogfosztások ellen, ugyanakkor utalt arra is, hogy a Volksbund-tagokat sem kellene egységesen megítélni. A budaörsi razziákat már előző leveleiben

³²⁸ PLE Mindszenty József periratai 151/1945

³²⁹ Uo.

³³⁰ Uo.

³³¹ PLE 3365/1945 – Heissenberger Richárd a budavidéki némettség helyzetéről – 1945. október 3.

³³² PLE Mindszenty periratok V-700/17 95-100. – A levelet közli SOMORJAI – ZINNER 2008. 218–224. Lásd még: BALOGH 2002b 112–113.; TÓTH 1993. 81–82.

is sérelmezte, de ebben a levélben is újra megemlítette: „A vallási érzés bántó megsértése jelentkezett Budaörsön, ahol a körmenetből szedegették ki a férfiakat a fővárosi polgári ruhás rendőrök, majd a plébánossal akarták kiűritetni a templomot.”³³³ Mindennemű kitelepítés és jogosztás felfüggesztését kérte a magyar kormánytól. Ez alkalommal azonban Mindszenty szükségét érezte, hogy a nyilvánosság előtt is szót emeljen német hívei érdekében, ezért október 17-én körlevelet adott ki.³³⁴ Majd egy nappal később választási pásztorlevelet tett nyilvánossá, melyben kereszténydemokráciát és keresztény erkölcsi törvényeken alapuló társadalmat hirdetett.³³⁵ A *Népszava* november 3-án reagált a pásztorlevélre, miszerint az példátlan és illetéktelen beavatkozás a napi politikába, és nem szolgálja sem az ország, sem a katolikus egyház érdekeit.³³⁶

Mindszenty hercegprímás azonban, kitartó ember lévén, nem adta fel, hanem sorra látogatta az internálótáborokat,³³⁷ így november 18-án meglátogatta a Buda-Dél internálótábort, ahol az internáltak száma akkor több mint 5000 volt.³³⁸ A tapasztalatról újabb levelet küldött a miniszterelnöknek, aki akkor már Tildy Zoltán volt. Választ tőle sem kapott. Látogatásáról azonban olvashatunk Greszl Ferenc nagykovácsi plébános naplójában. Az információkat a kántorától szerezte, aki szintén internált volt. Elmondása szerint a táborban már jó előre kihirdették a hercegprímás érkezését, s fogadására a „kommunisták” előkészítették a női részleg néhány barakkját. Függenyvel és szőnyeggel díszítették a szobákat, virágokat hoztak, hogy barátságos benyomást keltsenek. Amikor a hercegprímás megérkezett, csakugyan ezekbe a lakályos szobákba vezették, de ő mindent látni akart, és nem tudták visszatartani. Minden-hova bement és benézett, nem engedte, hogy vezessék. Mindenütt bátorította az internáltakat és áldást adott rájuk, végül a tábor udvarán egybehívatta őket, mondván: „Mindent láttam és mindent hallottam”, majd püspöki áldással búcsúzott tőlük.³³⁹ Mint említettük: levelére válasz nem érkezett, azonban közbenjárásának köszönhetően az internáltak nagy részét hazaengedték – nem

³³³ PLE Mindszenty periratok V-700/17 95–100.

³³⁴ A körlevélről már többen írtak, ezért ennek ismertetését mellőzzük. Lásd: BALOGH 2002b 96.; FEHÉR 1988. 73–74.; TÓTH 1993. 82.

³³⁵ SOMORJAI – ZINNER 2008. 70.

³³⁶ *A hercegprímás példátlan és illetéktelen beavatkozása napi politikába.* In: *Népszava*, 1945. november 3. 3.

³³⁷ BALOGH 2002b 112.

³³⁸ PLE Mindszenty periratok V-700/17 102–105. 1945. november 20. Mindszenty József levele a miniszterelnökhöz a Buda-Dél internálótáborról

³³⁹ GRESZL 2003. 159.

csak a Buda-Déli internálótáborból, hanem a gödöllőiből is –, így a nagykovácsi kántort is.³⁴⁰

Emellett decemberben felülvizsgálták az internálótáborokat is, melyről a sajtó is tudósított. Nagy Imre belügyminiszter rendelte azt el, mint ahogy azt is, hogy „fogságban maradnak a feketézők, valutázók, üzérek, SS-ek, volksbundisták.”³⁴¹ A pilisszentiváni internáltak kivételes helyzetben voltak. Már 1945. december 18-án a helyi nemzeti bizottság kérést intézett a vármegyei nemzeti bizottsághoz, hogy engedjék szabadon a bányából internált férfiakat. A vármegyei bizottság a kérésnek nem tudott eleget tenni, mivel ez a rendőrség hatáskörébe tartozó ügy volt. Ugyanakkor biztatta őket, hogy sikerrel fognak járni, mert mindenkit szabadon engednek, aki az ország újjáépítéséhez szükséges.³⁴² Berényi Gusztáv, a helyi igazoló bizottság szociáldemokrata tagja,³⁴³ a budakörnyéki járási rendőrkapitányságnál közbenjárt az internált pilisszentiváni nyilasok szabadon bocsátása érdekében, mert ezáltal „elérhetővé válhat, miszerint a Volksbund pángermán és hitleri társaságot kitelepíthetjük úgy, hogy a termelés kárt ebből nem szenved.”³⁴⁴ Itt tehát már messze nem arról volt szó, hogy a bányában dolgozókat engedjék szabadon, hanem csupán a nyilasokat, mert akkor azok el tudják végezni a kitelepített német bányászok munkáját. Ez a levél már 1946. január 10-én született, tehát akkor, amikor a kitelepítés ténye és módja már eldőlt volt.

Az 1945. december 29-én nyilvánosságra hozott kitelepítési rendelet új fejezetet nyitott a magyarországi németek sorsában. Az internálás helyett immár a kitelepítés fenyegetett. Sokukat egyenesen az internálótáborból telepítettek ki. A németek internálása a kitelepítések megkezdésének idején került újra előtérbe, így 1946 első felében az internáltak száma lényegesen csökkent, míg az év második felében újra emelkedő tendenciát mutatott.

Pál Zoltán szerint az 1945 és 1949 közötti internálásokat két részre oszthatjuk, és a választóvonalat 1946 októberében húzza meg. Szempontja az volt, hogy azt megelőzően az internálások decentralizáltan történtek, 1946 októberében pedig a Buda-Dél internálótábor központi internálótábor lett, majd 1949–1950-ben a kistarcsai tábor töltötte be ezt a szerepet. Szintén 1946 őszén hozták létre a Belügyminisztériumban az Internálási Ügyek Központi Szervét,

³⁴⁰ Uo.

³⁴¹ *Nagy elvtárs belügyminiszter nyilatkozata az internálótáborok felülvizsgálásáról. Fogságban maradnak a feketézők, valutázók, üzérek, SS-ek, volksbundisták.* In: *Szabad Nép*, 1945. december 30. 3. Újra közli GRÓSZ 2010. 71.

³⁴² PML XVII-131 Pilisszentiváni Nemzeti Bizottság iratai 129. d.

³⁴³ PML XVII-1 PPSK vármegyei Nemzeti Bizottságának iratai 8. d. 1787/1945

³⁴⁴ Uo.

amely felső szinten irányította a rendőrhatalósági őrizet alá helyezéseket.³⁴⁵ Mint láttuk, a magyarországi németek esetében máshol voltak a választóvonalak. Az első ilyen cezúrát 1945. június végén, július elején az említett két jogszabály meghozatala, a második cezúrát pedig a kitelepítési rendelet jelentette. A jogszabályok azonban mindig csak a történések után mentek, azokat próbálták legalizálni és a végrehajtás során több helyütt a rendelkezéseket is semmibe vették. Az egyéni felelősségre vonás hangzatos elve tehát a gyakorlatban túlnyomórészt nem érvényesült.

Könyvünk e fejezetünkben kirajzolódott, hogy az internálások és a katolikus egyházat ért támadások a németek lakta községekben összefonódtak egymással. Egy-egy razzia alkalmával nem csupán a helyi német lakosokat érte sérelem, hanem a katolikus egyház is sorozatos támadásoknak volt kitéve. A „klerikális reakció” mint ellenségkép távolról sem Mindszenty október 18-i pásztorlevelét követően formálódott ki, hanem a helyi szinten fokozottan érvényesülő kommunista túlsúlynak köszönhetően, amiről *A helyi közigazgatás változásai* fejezetben már szóltunk.

Az internálások, vagyonekőzbázások, összeköltöztetések előkészítői voltak a kitelepítésnek, előrevetítették annak végrehajtásának módját, jellegét. Míg azonban a felsoroltakról a magyar kormány saját hatáskörben – természetesen a SZEB erőteljes felügyelete alatt – döntött, a kitelepítést csak nagyhatalmi engedéllyel lehetett megindítani. Tehát míg az előbbiek a belügy, az utóbbi a külügy terrénumába tartozott, és a határokon túli magyarok miatt is kiemelten óvatosan kellett kezelni.

4. KITELEPÍTÉS

A magyarországi németek kitelepítésének köztörténetét már sokan sokféleképpen feldolgozták – amint erre már a bevezetőben utaltunk. Ezért jelen munkánkban nem vállalkozunk arra, hogy a történész szakma által már régóta ismert országos események alakulását bemutassuk, hanem sokkal inkább a lokális folyamatokat vizsgáljuk, és a köztörténetre akkor térünk ki részletesebben, ha szempontunk, forrásaink az eddigi szakirodalmat teljesebbé teszik.

A potsdami határozat a kitelepítés történetének kulcsfontosságú kérdése. A felelősség kérdésében a szakma többé-kevésbé konszenzusra jutott, a széles közvéleményben ez mindmáig nem egyértelmű. A magyar történetírásban azonban eddig még nem hivatkozott források segítségével is szeretnénk álláspontunkat kifejteni.¹

4.1. Potsdam – kényszer vagy lehetőség?

Ismeretes, hogy a németek kényszmigrációja térségünkben a háborús felelősségre vonás jegyében zajlott. A nagyhatalmak terveiben már a második világ-háború idejében szerepelt a kisebbségi kérdés ekképpen való megoldása, nyilván nem pontos részletekbe menően.² 1943-ban a Kállay-kormány béketapogatózásainak alkalmával készült angol külügyminiszteri jelentésben Magyarország javára írták, hogy hazánk csapást mért a magyarországi német kisebbségre azáltal, hogy az SS-be önként jelentkezőket megfosztotta magyar állampolgárságától, így azok Németországhoz kerültek.³ A szudétanémetek és a sziléziai németek kitelepítése viszont már ekkor konkrétan is felmerült, és mind a szovjet, mind az angol fél támogatását élvezte. Ebben a kontextusban világosan látszik, hogy a háború utáni német kitelepítés független volt attól, hogy egy győztes vagy egy vesztes állam területéről történik. A fő szempont a bosszú volt és a jövőbeni problémák megelőzése. A világháború legnagyobb anyagi és emberi veszteségei a Szovjetuniót érték, és ugyancsak 1943-tól körvonalazódott,

³⁴⁵ PÁL 2010. 65.

¹ A következő alfejezet bővebb változata már megjelent: MARCHUT 2011.

² Erről lásd SEEWANN 2000b

³ A brit külügyminisztérium Közép-Európa osztálya vezetőjének feljegyzése a Magyarországgal szembeni brit politika alapelveiről (London, 1943. szeptember 22.) – Lásd: JUHÁSZ 1978. 71. sz. irat és Sub clausula... 2008. 92. sz. irat

az 1944. októberi százalékegyezmény⁴ pedig konkretizálta, hogy ez a térség szovjet érdekszférába fog kerülni. Németország volt a főellenség, és a külföldi németiség éppen saját anyaországa népcsoport-politikájának lett az áldozata.

Magyarországon a hazai németiség megítélését döntően befolyásolt/ja a függetlenségi-kuruc történetpolitikai gondolkodás. Ez a vonal a második világ-háborút követően még inkább megerősödött, ugyanis az ország veszteségei még Trianonnál is súlyosabbak voltak. Ehhez társult a hazánkat felszabadító-megszálló Szovjetunió bosszúszomja, mely a németeknek sem Magyarországon, sem másutt nem kegyelmezett. 1944 nyarán Bethlen István ekként látta a magyarországi németiség háború utáni sorsát: „[...] a megszálló német csapatok, a Gestapo idővel tőlünk eltávoznak és eltűnnek, de a hazai németiség itt marad közöttünk és a történelem után, mint tövist fogjuk érezni testünkben”.⁵ 1944 őszén azonban, már a szovjet csapatok erőteljes előretörésével, a németiség háború utáni sorsa is körvonalazódni látszott: 1944. november 28-án a kisdapárt pécsi politikai nagygyűlésén Nagy Ferenc a pártvezetők közül elsőként vetette fel a németek kitelepítésének szükségét.⁶

A kérdés azonban csak 1945 tavaszán a német csapatok országból való kiszorítása után került előtérbe. A pártok elsősorban a sajtóban követelték a német kérdés radikális megoldását, a kitelepítést. Az első sajtó-megnyilvánulásokkal egyidőben a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztálya már figyelmeztetett arra, hogy tiltsák meg az effajta sajtóközléseket, mert ezek külpolitikailag igen károsak lehetnek. „Egy országban élő nemzetiség kitelepítésének kérdése sohasem lehet a szállásadó által egyedül megoldható kérdés. Az egyoldalú kitelepítést, vagy pláne népességcserét, aminek lehetősége magyar–német viszonylatban is fennáll, sőt az szükségszerű is, csak az érdekelt két állam konszenzusával, sőt a német kitelepítés kérdése jelenleg csak a győztes nagyhatalmak előzetes hozzájárulásával képzelhető el. Lehetséges, hogy a németeknek a Kárpát–Duna medencéjéből leendő eltávolítása a győztes nagyhatalmaknak is politikai programja. Jó lenne tehát, ha az ilyen magyar kezdeményezés előzetesen legalább is megtudná a nagyhatalmak vonatkozó szándékát és bevárná azok kezdeményezését, vagy legalább is ebben az igen nagy horderejű kérdés-

⁴ 1944 októberében Churchill Moszkvában tárgyalt és javaslatot tett a délkelet-európai térség nagyhatalmi befolyási övezeteinek felosztására. Churchill és Sztálin abban állapodtak meg, hogy Görögországban 90%-os brit befolyás, Romániában pedig 90%-os szovjet, Magyarországon és Bulgáriában 80%-os szovjet befolyás fog érvényesülni. Jugoszláviára nézve 50-50%-os arányt fogadtak el. – CHURCHILL 1989. II. kötet 476–477.

⁵ Bethlen István emlékirata... 1988. 147.

⁶ *Ki kell telepíteni a hazai svábságot.* In: *Kis Újság*, 1945. április 18. 3. Lásd ZIELBAUER 1996. 154.

ben magyar részről megkísérelnék a duna-medencei érdekelt államokkal egyetértőleg közösen lépjenek fel hasonló kéréssel a nagyhatalmaknál.”⁷ A szakirodalom szerint a magyar kormány a május 14-i pártközi értekezlet után fordult a nagyhatalmakhoz a németek kitelepítésének kérésével, július 9-i brit jelentés szerint azonban Gyöngyösi János külügyminiszter már május 12-én érdeklődött Gascoigne-nál,⁸ hogy kormánya miként vélekedne 200 000 sváb kitelepítéséről. Ekkor London még nem nyilatkozott. Ugyanezzel Gyöngyösi megkereste az amerikai Arthur Schoenfeldet, az Egyesült Államok magyarországi képviselőjét is, aki azt mondta Gyöngyösinek, hogy bár nem ismeri az amerikai kormány álláspontját, de az a tömeges kitelepítéshez biztosan nem járul hozzá, csak azok megbüntetéséhez, akik háborús bűnt követtek el.⁹ A magyarországi németek kitelepítésének ügye a május 14-i pártközi értekezleten került napirendre. Gyöngyösi kifejtette, hogy mindenképpen szükséges tudni azt, hogy a nagyhatalmak a németek felelősségének kérdését, mint nemzetközi kérdést tekintik-e, vagy az egyes államok belügyének. Gyöngyösi a nagyhatalmak állásfoglalásától a magyar kormány felelősségének áthárítását remélte. A pártok képviselői egyetértettek abban, hogy a kitelepítésnél az egyéni felelősségre vonást kell alkalmazni, a németiséget viszont kollektíven akarták büntetni az ország különböző részeibe való széttelepítéssel.¹⁰

Az értekezletet követően a *Szabad Szó*-ban Borsody István történész és publicista cikket írt *A sváb kitelepítés nemzetközi szempontjai* címmel, melyben azt írta, hogy a németek kitelepítése belpolitikailag már elhatározott dolog, már csak az a vita tárgya, hogy az a németek milyen kategóriájára vonatkozzon. „Feltétlenül tanácsos lenne – írta Borsody –, hogy a magyarországi svábság kitelepítését nem is mint kizárólag magyar, hanem mint általános nemzetközi ügyet kezeljék.”¹¹ Borsody a magyarországi németek kitelepítésének kérdését reálisan

⁷ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai 1. d. 530/1945.

⁸ Gascoigne, Sir Alvary Douglas Frederick (1893–1970): brit diplomata, Budapesten 1945–1946-ban szolgált

⁹ Dokumente zur Deutschlandpolitik... 1992. 983–993.

¹⁰ Pártközi értekezletek... 2003. 46–69.

¹¹ BORSODY István: *A sváb kitelepítés nemzetközi szempontjai*. In: *Szabad Szó*, 1945. május 17. 1. – Borsody három és fél évtizeddel később az *Új Látóhatár*-ban cikket publikált *Potsdam és a magyarországi németek kitelepítése* címmel (BORSODY 1981.). E két írást egymással összevetvén elmondhatjuk, hogy Borsody nagyon következetes álláspontot képviselt e kérdésben (a kollektív felelősségre vonás elutasítása, a kitelepítés elsősorban külpolitikai ügy, valamint a Szovjetunió meghatározó szerepe). A magyar történészek között elsőként írta le, hogy Magyarország a cseh Eduard Beneš közbenjárására került a németeket kitelepítendő országok közé; azt viszont tévesen látja, hogy függetlenül a magyar kormány

látra, belhelyezte azon nemzetközi erőterbe – a kelet-közép-európai államok „német ügyének” átfogó rendezése a nagyhatalmi erőviszonyok, érdekszférák mentén –, amelybe – ezt követően – a potsdami konferencia során került.

Az értekezlet után Gyöngyösi külügyminiszter szóban, majd írásban is felvetette a kitelepítés ügyét a Szövetséges Ellenőrző Bizottság előtt, és 200 000–300 000 német személy kitelepítését kérte Németország szovjet megszállási övezetébe.¹² Május 24-én Gascoigne azt jelentette, hogy a szovjet kívánsággal egyezően a magyar kormány az 540 000 svájból 340 000-t akar kitelepíteni olyan gyorsan, amint az lehetséges. A brit kormány ezzel kapcsolatban azt az álláspontját juttatta kifejezésre, hogy a németek kitelepítése Magyarországról kevésbé sürgető, mint Lengyelországból és Csehszlovákiából. Majd Gascoigne június 14-én sürgönyben azt jelentette, hogy bár lettek volna a magyar kormányban olyanok, akik a teljes németseget kitelepítették volna, mégis úgy áll a dolog, hogy csak a fasiszta németeket akarják kitelepíteni.¹³

Gyöngyösi az Egyesült Államok budapesti politikai missziójának vezetőjétől megkapta azt az emlékiratot, melyet az amerikai kormány fogalmazott meg a Csehszlovákiából kitelepítendő németek kérdésében. Ebben az amerikaiak azt az álláspontot juttatták kifejezésre, hogy egy népcsoport áttelepítését csak nemzetközi egyezmények alapján lehet végrehajtani, és Washington helyteleníti a kollektív felelősségre vonás alapján történő kitelepítéseket.¹⁴ A magyar kormány az emlékiratra küldött válaszcímlevelében állást foglalt a szlovákiai magyarok kollektív üldözése ellen, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy szigorúan meg kell büntetni a háborús bűnösöket.¹⁵

Ezek után július 9-én Gyöngyösi tárgyalta Georgij Maximovics Puskin budapesti szovjet követet, aki azt mondta, hogy a németek kitelepítése nehéz feladat, mert Németország nehéz gazdasági és népességi helyzetben van. Gyöngyösit meglepte a visszakozó szovjet álláspont, mert – mint mondotta – az ellentétben állt azzal az addigi szovjet sugalmazással.¹⁶ Kertész István, a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának akkori vezetője 1953-ban írott

megkeresésétől. Borsody 1945-ös cikke kapcsán éles vita zajlott Koncz Lajos és Johann Till között a *Beszélő* 2002-es őszi számaiban.

¹² MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai II/28. Közli BALOGH 1982. 85. Lásd még a magyar kormány szóbeli jegyzékét a Szovjetunió kormányához a 10. sz. mellékletben.

¹³ Dokumente zur Deutschlandpolitik... 1991. 983–993.

¹⁴ MNL OL XIX-J-1-n Külügyminisztérium Gyöngyösi János irathagyatéka

¹⁵ Uo.

¹⁶ MNL OL XIX-J-1-j SZU Tük. 1945 – IV-100.2 – Közli BARÁTH–CSEH 1996. 86., valamint Dálnoki Miklós kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei... 1997. 58–74.

emlékiratában¹⁷ szintén utalt egy erőteljes szovjet nyomásra 1945 első hónapjaiban (valószínűleg erre utalt a magyar kormány a britekkel folytatott megbeszéléseken – mint már fentebb említettük), de a potsdami konferenciát követő forrásokban nem hivatkoztak erre, holott ha lett volna kényszer, akkor az a magyar kormánynak bizonyosan hivatkozási alapja lett volna. A Kertész által említett szovjet nyomás minden bizonnyal a német származásúak deportálására utalt, a szovjet hatóságok ugyanis kifogásolták, hogy a magyar kormány akadályozta őket „munkájukban”. Ha kényszer, nyomás nem is, sugalmazás azonban valószínűsíthetően lehetett, mert számos más olyan forrásunk van, ami erre enged következtetni.¹⁸ A már említett július 9-i brit jelentésben az áll, hogy a szovjet kormány álláspontja szerint lehetőleg minél szélesebb körű kitelepítést kell végrehajtani. Harrison Geoffrey Wedgwood, a brit külügyminisztérium német osztályának munkatársa pedig azt írta egyik feljegyzésében, hogy a Szovjetunió történelmi küldetést lát a németek kitelepítésében. Az angolszász álláspont – írta Harrison – teljesen eltér ettől, „azonban be kell látnunk, hogy nem vagyunk abban a helyzetben, hogy ezt megakadályozhassuk. A legtöbb, amit tehetünk az az, hogy megpróbáljuk biztosítani, hogy az [áttelepítés – M.R.] szervezett és humánus módon történjen, amint az lehetséges, és úgy, hogy a németországi megszálló hatóságoknak ne jelentsen elviselhetetlen megterhelést”.¹⁹ Harrison álláspontját támasztja alá többek között Theodor Veiter és Alfred-Maurice Zayas történészek is. Veiter szerint a Szovjetunió érdeke volt a németek kitelepítése, hogy az általa megszállt területeken egy cordon sanitaire-t hozzon létre.²⁰ Zayas is ezt erősíti meg a munkáiban.²¹

A nagyhatalmak állásfoglalásai egyértelművé tették: a németek kitelepítéséről csakis ők dönthetnek. Aztán Potsdamban valóban együtt tárgyalták a csehszlovákiai, lengyelországi és magyarországi németek kérdését. A németek kitelepítését a kilencedik ülésen vetette fel Churchill. A csehszlovákiai, a lengyelországi és a magyarországi németek ügye természetesen eltérő hangsúlyt kapott. A tárgyalások súlypontját Csehszlovákia és Lengyelország jelentették, Magyarországot csak úgymond a végén hozzávették a másik két államhoz, „ahol az ügy nyilvánvalóan kevésbé sürgető”.²² A konferencia jegyzőkönyve szerint a magyarországi németek kitelepítését egyértelműen a magyar kormány kérésére tárgyalták. Németországban a Csehszlovákiából és Lengyelországból

¹⁷ KERTÉSZ 1953. 8.

¹⁸ 1945. július 9. brit jelentés. In: Dokumente zur Deutschlandpolitik... 1991. 983–993.

¹⁹ i.m. 1003–1004. Az idézet a szerző fordítása német nyelvből.

²⁰ VEITER 1987.

²¹ ZAYAS 1987., ZAYAS 1989.

²² Dokumente zur Deutschlandpolitik... 1992. 979–982.

jövő menekültek, kitelepítettek már addig is nehéz helyzetet teremtettek, főként ellátási gondok miatt, tehát az angolszászok nem voltak érdekeltek abban, hogy Magyarországot is kitelepítésre kényszerítsék. Churchill az említett kilencedik ülésen mondta, hogy „most az a helyzet, hogy a lengyeleknek van élelmiszerük és tüzelőanyaguk, nekünk pedig csak népességünk van, s ennek a népességnek az ellátása súlyos terheket ró ránk”.²³ A szovjet delegáció jegyzőkönyve szerint Sir Alexander Cadogan, brit külügyi államtitkár ekként nyilatkozott a magyarországi németek ügyében: „Van még egy csekély jelentőségű kérdés: bizonyos számú német áttelepítésének kérdése Magyarországról. Megértem, hogy a magyar kormány a náluk élő németek bizonyos részét át kívánja telepíteni Németországba.”²⁴ Brit részről tehát elismerték a magyar kérés jogosságát, de maguk nem erőltették a kitelepítést.

Július 28-án immár az amerikai küldöttség vetette fel a csehszlovákiai németek kitelepítésének ügyét. Az angol küldöttség jelezte, hogy nemcsak a csehszlovákiai németek áttelepítéséről van szó, hanem a nyugat-lengyelországi és a magyarországi németek áttelepítéséről is. A szovjet küldöttség azt javasolta: adják át a kérdést előkészítésre egy bizottságnak, s a három miniszter majd ez alapján tárgyaljon. Ennek a javaslatnak megfelelően bizottság alakult, melyben az Egyesült Államokat George F. Kennan, Nagy-Britanniát Harrison, Szovjetuniót pedig Arkadij Szoboljev és Vladimir Szemjonov képviselték.

Július 31-én Clement Attlee brit miniszterelnökkel és Ernest Bevin brit külügyminiszterrel tartották a harmadik stábkonferenciát. Ennek 6. napirendi pontja volt a kitelepítés. Megegyezték, hogy a délutáni külügyminiszteri ülésen megpróbálják a szovjetekkel elfogadtatni az angol javaslatot. A dokumentumnak a németek kitelepítéséről szóló részét tehát az angolszászok szövegezték, és azt akarták elfogadtatni a szovjetekkel. A szovjetek először visszautasították az angol javaslattól, az ugyanis kitelepítési moratóriumot rendelt volna el mindaddig, amíg a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács a helyzetet megvizsgálja. Molotov arra hívta fel a figyelmet, hogy a dokumentumot az érintett kormányok könnyen félreérthetik, ezért ezt a kérdést nem lehet az érintett kormányok nélkül eldönteni. Sztálin ugyancsak fenntartását fogalmazta meg a javaslattal szemben, mert szerinte az nem betartható. Az angolszászok viszont ragaszkodtak ahhoz, hogy a kitelepítéseket mindaddig le kell állítani, amíg a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács azt meg nem tárgyalja.²⁵ A javaslatot hosszas vita után ugyanezen nap elfogadták. Harrison másnap így

írt a Foreign Office-nak a tárgyalásról: „A tárgyalások nem voltak egyszerűek – a tárgyalások az oroszokkal soha nem egyszerűek”.²⁶ Beszámolt továbbá arról, hogy Szoboljev a németek kiutasítását Csehszlovákiából és Lengyelországból történelmi misszióknak nevezte, amit a Szovjetunió semmi esetre sem akar megakadályozni. Cannon és Harrison ezt visszautasították, és elmondták, hogy mivel nem tudják megakadályozni a tömeges kitelepítéseket [német terminológia szerint: „wilde Vertreibung” – M.R.], ezért gondoskodni szeretnének a szervezett és emberséges végrehajtásról.

A potsdami határozatok XIII. cikkelyének bevezető mondata ekképpen szól: „A három kormány, miután megvizsgálta a kérdés minden oldalát, *elismeri*, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt *német lakosságot vagy annak egy részét át kell telepíteni Németországba*” [kiemelés tőlem – M.R.]. Érdemes a mondatot szövegszerűen is elemezni, ehhez nézzük meg az angol, német, francia és orosz szöveget is.

„The Three Governments [of the Soviet Union, the United States and Great Britain], having considered the question in all its aspects, recognize that the transfer to Germany of German populations, or elements thereof, remaining in Poland, Czechoslovakia and Hungary, will have to be undertaken.” [kiemelés tőlem – M.R.]

„Die drei Regierungen haben die Frage unter allen Gesichtspunkten beraten und erkennen an, daß die Überführung der deutschen Bevölkerung oder Bestandteile derselben, die in Polen, Tschechoslowakei und Ungarn zurückgeblieben sind, nach Deutschland durchgeführt werden muß.” [kiemelés tőlem – M.R.]

„Les trois Gouvernements, après avoir examiné la question sous tous ses aspects, reconnaissent qu’il y aura lieu de procéder au transfert en Allemagne des populations allemandes restant en Pologne, en Tchécoslovaquie et en Hongrie.”²⁷ [kiemelés tőlem – M.R.]

„Три Правительства, рассмотрев вопрос во всех аспектах, признают, что должно быть предпринято перемещение в Германию немецкого населения или части его, оставшегося в Польше, Чехословакии и Венгрии.”²⁸ [kiemelés tőlem – M.R.]

Azért fontos, hogy lássuk mind a négy szöveget, mert azokból érzékelhető a határozatnak a kényszerű vagy megengedő volta. A magyar nyelv „kell” szava

²⁶ Public Record Office London FO 371/46811. Közli ZAYAS 1987. 126–127.

²⁷ A francia szöveg értelmezéséhez nyújtott segítségért köszönettel tartozom Kovács Nórának.

²⁸ Az orosz szöveg értelmezéséhez nyújtott segítségért köszönettel tartozom Siklósné Koszticz Annának.

²³ Teherán, Jalta, Potsdam... 1969. 324.

²⁴ Dokumente zur Deutschlandpolitik... 1992. 1729.

²⁵ i.m. 1948–1992.

alkalmazandó mind a külső, mind a belső kényszerre. Németben a külső kényszerre, a parancsra, utasításra a *sollen* segédigét használják, míg a belső szükségserűsége a *müssen*-t, ami ebben a német mondatban is szerepel. Az angol nyelvtani formulával tudja ezt a két jelentéstartalmat megkülönböztetni egymástól. Amennyiben a *to be* után sima főnévi igenév áll, akkor kötelezettségről van szó, amennyiben viszont – és itt ezt láthatjuk – a *to be* után szenvedő főnévi igenév áll, akkor lehetőségről van szó. A francia szövegben az *aura lieu de* ige azt jelenti, hogy szükségserű. Az orosz szövegben a *должно быть предпринято перемещение* azt jelenti, hogy „áttelepítést kell foganatosítani”, a *должно* kényszert jelent. Az eredeti angol szöveg hivatalos orosz fordítása tehát eltér a többi szövegtől, ezzel is kifejezve, hogy természetesen Potsdam-ban is eltérő érdekek ütköztek.

Ugyancsak óvatosságra int az *elimeri, recognize, anerkennen, reconnaissance, признают* szó. Tehát ha valaminek a szükségét elismerjük, az még nem jelent kötelezettséget. Erre a korabeli magyar jogászok is felhívták a figyelmet, csak már későn, 1946 februárjában, amikor Ries István igazságügyi miniszter jogi szakvéleményt kért az állampolgárság rendezése kérdésében a kötendő békeszerződésben: „A berlini jegyzőkönyv XIII. fejezetének angolul is idézett részében előforduló »elimeri« (recognize) fordulat használata mindenesetre óvatosságra int.”²⁹

Ezt a mondatot egy másik szempontból is meg kell vizsgálni, történetesen abból, hogy kötelez-e kollektív büntetésre vagy sem. Mindegyik szövegből egyértelmű, hogy a kollektív elbírálást nem írja elő ugyan, de lehetőséget ad mind az egyéni, mind a kollektív elbírálásra. Ez a határozat nyilván azért született meg ebben a formában, mert a nagyhatalmak között sem volt egyetértés ebben a kérdésben, a szovjet és az angolszász álláspont között nagy volt a feszültség – amint azt már fentebb jeleztük.

Továbbá érdemes megfigyelni azt is, hogy az egyes szövegek milyen fogalmat használnak a kitelepítésre. A magyar szövegekben kitelepítés, áttelepítés szerepel, az angol és francia transfer magyar megfelelője az elszállítás, a német Überführung átszállítást jelent, az orosz szövegben is átszállításról van szó. A szlovák szövegben az *odsun* használatos, ami ugyancsak elszállítását jelent. A többi nyelvben a szóhasználat tehát nálunknál sokkal semlegesebb jelentéstartalmú. Ennek vélhetően az lehet az oka, hogy nálunk már jóval a potsdami határozat előtt is a németek kitelepítését szorgalmazták, tehát a határozat hivatalos fordításában is ezt volt célszerű használni, már csak azért is, hogy a közvélemény

²⁹ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai 6. d. 2777/1946

számára világos legyen, hogy miről szól az egyezmény. Egy más szóhasználat zavart kelthetett volna.

A háromhatalmi egyezmény értelmezésében a kényszer vagy lehetőség értelmezése kétrétű volt Magyarországon. Az egyik kérdés az volt, hogy a kitelepítés a potsdami határozatok végrehajtása-e, vagy a magyar kormány kérésének nagyhatalmi engedélyezéssel végbemenő akciója? A másik kérdés pedig, hogy kényszerít-e a határozat a kollektív megítélésre? Mindkét kérdésre adott válasz döntő fontosságú volt mind belpolitikai, mind külpolitikai tekintetben. A határozat interpretációja szempontjából az 1945 és 1948 közötti időszakot három periódusra oszthatjuk:

1. 1945. augusztus – 1945. december (Potsdam – kitelepítési rendelet) – dilemmák időszaka, az álláspontok ütköznek;
2. 1946. január – 1946. augusztus (kitelepítés végrehajtásának megindulása – 1946. augusztus 22. amerikai-magyar megállapodás) – nagyhatalmi figyelmeztetés időszaka;
3. 1946. szeptember – 1948. június – Potsdam, mint hivatkozási alap a kitelepítés folytatására.

Az egyezmény kényszerítő vagy megengedő jellegének értelmezése csupán Magyarországnak okozott problémát. Csehszlovákiában és Lengyelországban ez nem képezte diskurzus tárgyát, ugyanis mindkét országban a németek kitelepítése már jóval a potsdami konferencia előtt megkezdődött – amint ezt már említettük. Mindkét ország a győztes államok szerepében ítélezhetett, míg Magyarország, mint vesztes állam, mely fegyverszüneti státuszban volt, a külpolitikát is érintő kérdésekben csak a szövetséges nagyhatalmak beleegyezésével cselekedhetett. Lényeges kitétele volt a potsdami egyezménynek, hogy míg Csehszlovákiában és Lengyelországban az ottani kormányokra bízta a kitelepítést, addig Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra. A magyarországi SZEБ-et az 1945. január 20-án kötött fegyverszüneti egyezmény hívta életre és garantálta a szovjet hegemoniát azáltal, hogy az elnöke – mivel Magyarország közvetlenül a Szovjetunióval állt harcban – csak szovjet lehetett, így fontos politikai kérdésekben Moszkva szava volt a döntő. Ezért alakulhatott ki az a helyzet, hogy a potsdami felhatalmazás után a SZEБ nem is a külügyminiszterrel tárgyalt – holott a kérdés nemzetközi jellege miatt ő lett volna illetékes –, hanem a belügyminiszterrel Erdei Ferencsel.

A prágai rádió a potsdami közleményekkel kapcsolatban megállapította, hogy a három hatalom ítélete a csehszlovákiai németek átköltöztetéséről a csehszlovák politika hangos győzelme.³⁰ Magyar részről ilyen megnyilvánulás nem

³⁰ MNL OL KÜM Békeelőkészítő Osztály mikrofilm 12523 Potsdami konferencia 23.

volt. A legradikálisabb sajtóközleményt a potsdami határozatok pozitív jellegéről Kovács Imre parasztpárti politikus adta ki. *Gyönyörű elégtétel* címmel, ebből az idézet: „Potsdamban, a Szövetséges nagyhatalmak vezető államférfiainak konferenciáján úgy döntöttek, hogy a magyarországi németeket visszatelepítik hazájukba, Németországba. Többé e kérdést nem lehet politikailag kategorizálni. Most már nem arról van szó, hogy csak a volksbundista, fasiszta németeket telepítik ki az országból, a potsdami határozat értelmében az összes németeket, tekintet nélkül arra, hogy milyen politikai nézetet vallanak, hűek voltak-e avagy sem, követték-e Hitlert vagy megpróbáltak ellenállni a Harmadik Birodalom csábításának. [...] A Nemzeti Parasztpárt gyönyörű elégtételt kapott. Íme, a sorsdöntő kérdésben is helyes volt az állásfoglalása. Ebből is láthatja a magyar nép, hogy az érdekeit a legteljesebben védi, szolgálja, bízón tehát a Nemzeti Parasztpártban, mert sohasem fog letérni a történelmi magyar politika útjáról.”³¹ Alapvető különbség van a csehszlovák rádióközlemény és a parasztpárti közlemény között: míg előbbi kormánya saját sikerének könyvelte el a potsdami határozatot, addig Kovács Imre csupán arra utal, hogy pártjának az álláspontja megegyezik a nagyhatalmakéval, és ebből kifolyólag az ő pártja mutatja a helyes utat. Ezt fontos együttlátni azzal, hogy az őszi választások előtt állt Magyarország, és ez a gondolatmenet a parasztpárt kampányának egyik ütős érve volt.

A kommunista sajtóorgánum, a *Szabad Nép* is az egyezmény kötelező jellegére utalt, és örömmel hangsúlyozta, hogy érvényt kell szerezni a nagyhatalmi döntésnek. Nem csupán a – korabeli szóhasználatból élve – „volksbundista sváboktól” akartak megszabadulni, hanem kollektíve a sváboktól.³² A szociáldemokrata *Népszavában* is azt olvashatjuk, hogy a potsdami határozat kötelezi az érintett országokat a területén élő németek kitelepítésére,³³ ugyanakkor egy másik cikkben azt is megjegyzi, hogy a potsdami záróközlemény megkönnyíti a magyar kormány munkáját, és „[m]indent összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a magyar nemzet, az új magyar demokrácia mélységes örömmel üdvözölheti a potsdami értekezlet történelmi jelentőségű döntéseit. A hála érzésével fordulunk valamennyien a világ békéjének, a demokratikus haladásnak, az emberi jognak és szabadságnak nagy és bölcs előharcosai: Sztálin, Harry S. Truman és Attlee felé.”³⁴ A kiskgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt nem foglalt állást augusztusban a háromhatalmi döntéssel kapcsolatban.

Két nappal a potsdami határozat után a brit külügyminisztérium táviratot küldött a budapesti képviselőnek, melyben az állt, hogy a potsdami konferencián megegyeztek abban, hogy jöllehet a németek kitelepítését Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról végre kell hajtani, azonban a csehszlovák kormányt, a lengyel ideiglenes kormányt és a magyarországi SZEB-et meg kell kérni, hogy a további kiutasításokkal hagyjanak fel, amíg az érintett kormányok nem kapnak tájékoztatást a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanácstól. Az egyezmény szövegét hivatalosan Oliver Pearce Edgcumbe tábornok fogja átadni.³⁵ Kertész István már említett emlékiratából tudjuk, hogy a magyar külügyminisztérium a potsdami határozat szövegét csak jóval később kapta meg, azt nem tudjuk, hogy mikor.³⁶ Annyi bizonyos, hogy az augusztus 13-i minisztertanácson a záróközlemény pontos szövege még nem volt ismert, ez nyilván jelentősen megnehezítette a határozat fogadtatását. Az első hivatalos értesülést a magyar kormány augusztus 9-én kapta Kliment Jefremovics Vorosilov marsalltól, a SZEB elnökének, Szviridov altábornagynak a közvetítésével.³⁷ Ez is jelzésértékű, hogy az első értesülés szovjet részről érkezett, jelezte, hogy Magyarországon a szovjetek és nem az angolszászok diktálnak. Vorosilov közölte, hogy Magyarországról 400 000–450 000 németet kell kitelepíteni, és a magyar kormány 2–3 napon belül mutasson be munkatervet.³⁸ Ugyanakkor azt is közölte a marsall, hogy magától értetődően a magyar kormány saját hatáskörében dönti el, hogy kit tekint kitelepítendőnek, viszont a szovjet kormány erőlyes eljárásra szólított fel. Láthatjuk, hogy ez az utasítás igencsak kétértelmű volt, és azzal együtt, hogy a kormány nem ismerte a határozat pontos szövegét, érezhetjük a minisztertanácson hozott döntések súlyát. Míg a potsdami határozatot megelőzően Gyöngyösi külügyminiszter volt a tárgyalófél, addig a határozat után a szovjetek kizárólag csak Erdeivel tárgyaltak a kitelepítés ügyében. Augusztus 10-én Erdei meg is fogalmazta a minisztertanácsi előterjesztést, melyben közölte: „A potsdami értekezlet határozatainak megfelelően, közelebbről pedig Vorosilov marsall üzenete alapján gyorsabb és radikálisabb eljárásnak a lehetősége merült fel. Megnyílt a lehetősége annak, hogy Magyarország teljesebben és gyorsabban megszabaduljon attól a nemzetiségtől, amelynek nagy része van abban, hogy az ország mai állapotába jutott.”³⁹ Erdei tehát

³⁵ Dokumente zur Deutschlandpolitik... 1992. 1012.

³⁶ KERTÉSZ 1953. 11.

³⁷ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai 2. d. 970/1945.

³⁸ Uo. Lásd még TÓTH 1993. 21., ZINNER 2004. 62.

³⁹ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai 2. d. 970/1945

³¹ KOVÁCS Imre: *Gyönyörű elégtétel!* In: *Szabad Szó*, 1945. augusztus 18. 1.

³² *Ki a svábokkal Magyarországról!* In: *Szabad Nép*, 1945. augusztus 23. 3.

³³ SZILÁGYI Lilla: *Németek Magyarországon.* In: *Népszava*, 1945. augusztus 5. 3.

³⁴ *A potsdami találkozó eredményei.* In: *Népszava*, 1945. augusztus 4. 1.

lehetőségről beszélt. Gyöngyösi részére a szakanyagot Kertész István készítette el. Kertész feljegyzésében óvatosságra intett. Arra hívta fel a figyelmet, hogy nem egyértelmű a nagyhatalmak állásfoglalása. Ha a döntés kollektív felelősségre vonásról szól, akkor azt a nagyhatalmak írásban közölik, amire lehet szükség esetén hivatkozni.⁴⁰ Kertész argumentációja nagyon hasonlít Gyöngyösinek a május 14-i pártközi értekezleten elhangzott érvelésére: vagyis a felelősséget a magyar kormány nem vállalhatja. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a magyar kormány ne akarta volna a kitelepítést, csupán nem akart azért a kizárólagos felelősséget viselni. Ezt fogalmazza meg Nagy Ferenc újjáépítési miniszter is: „Régi kívánság, hogy a svábság és némettség ártalmas tömegétől minél előbb megszabaduljunk, örülök, hogy erre nemzetközileg is mód nyílik.”⁴¹ Rákosi Mátyás államminiszter, aki májusban még azt mondta, hogy nem lehet junktimba hozni a magyarországi németek kitelepítését a környező országokban élő magyar kisebbség sorsával, augusztusban a minisztertanácson már arra hívta fel a figyelmet, hogy el kell kerülni a junktimba hozást. Rajta kívül ezt már mindenki mondta májusban is, és megállapíthatjuk, hogy a junktim mindvégig minden magyar realisan gondolkodó embernek nagy félelme volt, nem alaptalanul. A nagyhatalmak Potsdamban nem tárgyalták ugyan a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének lehetőségét, de a csehszlovák kormány Potsdam után arra hivatkozott, hogy a németeket Magyarországról való kitelepítése után lesz hely a felvidéki magyaroknak, akiket ki akartak telepíteni Csehszlovákiából. Vladimír Clementis csehszlovák külügyminiszter a következőt mondta Andrej Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettesnek: „A magyar kormány azt állítja, Magyarország technikailag képtelen helyet találni 200 000 csehszlovákiai magyar számára. Ezt az érvet mi érthetetlennek találjuk. [...] Magyarország a potsdami megállapodás szerint 400 000 németet telepíthet át Németországba anélkül, hogy jóvátételt fizetne birtokaikért.”⁴² Visinszkij erre azt válaszolta. „Lesz-e elég hely 200 000 csehszlovákiai magyar számára Magyarországon, ha 500 000 embert kitelepítenek Németországba? Azt hiszem, lesz.”⁴³

Az augusztus 13-i minisztertanács határozata az volt, hogy a magyar kormány saját akaratából tartja szükségesnek a németek kitelepítését. Kertész István viszont azt írta feljegyzésében, hogy a magyar kormány szovjet kívánságra végrehajtja a németek kitelepítését. A Vorosilov által közölt 400 000–450 000-es létszámot ukázként értelmezték. Érzékelhetjük, hogy a sajtó-megnyilvánulások

⁴⁰ Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1945. augusztus 13. In: Dálnoki Miklós kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei... 1997. 58–74.

⁴¹ Uo.

⁴² BORSODY 1981. 104.

⁴³ Uo.

és a minisztertanácsi felszólalások között jelentős különbség volt. Míg a sajtóban egyértelműen a potsdami határozat kötelező jellegét hangsúlyozták, addig a minisztertanácsi körben már közel sem volt annyira egyértelmű a megítélés. Ez nyilván összefüggött azzal is, hogy a magyar közvéleményt fel kellett készíteni a kitelepítésre. Kifelé nem lehetett azt sugallni, hogy a nagyhatalmak döntése nem egyértelmű az ország vezetői számára.

Augusztus 18-án Erdei belügyminiszter és Farkas Mihály államtitkár tanácskozást folytattak Szviridovval, aki sérelmezte, hogy a magyar kabinet Vorosilovnak tulajdonította a kitelepítés szükségességét, és igyekezett a magyar félre háritani a felelősséget. Szviridov véleménye szerint a svábok kitelepítése magyar ügy, és hogyan és mennyiben hajtják végre, szintén Magyarország javát vagy kárát szolgálja. Véleménye szerint ki kell telepíteni mindazokat, akik magukat németnek vallották, tekintet nélkül arra, hogy milyen pártnak voltak vagy milyen pártnak tagjai ma. „Ennél a kérdésnél nem szabad könyörületet ismerni! Acélséprővel kell kisépíteni őket!” – mondta Szviridov.⁴⁴ Az altábornagy az erős kéz politikáját követelte Erdeitől és őt tette felelőssé a végrehajtásért, valamint érzékeltette Erdeivel, hogy a továbbiakban ő lesz a tárgyalópartnerük: „A svábok kitelepítése a belügyminiszter feladata és végeredményben a belügyminiszter sok kérdést nem oldhat meg úgy, hogy minden véleményt meghallgat, hanem igenis saját politikai vonalát kell következetesen követnie, tehát végeredményben a Belügyminisztérium nem demokratikus szerv, hanem forradalmi és diktatórikus. Szviridov altábornagy megjegyzi még, hogy a sok tanácskozás sohasem vezet eredményre, mert minél tovább tanácskoznak valamilyen kérdésen, annál kevesebbet határoznak.”⁴⁵ Az altábornagy biztosította továbbá Erdeit arról, hogy a németek kitelepítése nem fogja maga után vonni a felvidéki magyarok kitelepítését.

A közelgő választások miatt azonban átmenetileg háttérbe szorították a németek kitelepítésének ügyét. A következő jelentős állomás a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. november 20-i határozata volt, amely a Magyarországról kitelepítendő személyek számát 500 000-ben határozta meg, akik Németország amerikai megszállási zónájába kerülnek. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy a magyar politikusok és a magyar szakirodalom is határozatot, döntést említ, míg a német szakirodalomban terv, tervezet kifejezésről van szó. A kitelepítendő németek ilyen nagy száma azonban a kitelepítendőök felső számát jelölte, tehát a nagyhatalmak ezúttal sem foglaltak egyértelműen állást a kollektív felelősségre vonást illetően, annak lehetőségét ezúttal is nyitva

⁴⁴ MNL OL XIX-B-1-n 1945 -6 – 20290 Közli BARÁTH–CSEH 1996. 88–92.

⁴⁵ Uo.

hagyták. A *Népszava* már két nappal a határozat után beszámolt annak tartalmáról.⁴⁶ Ugyanezen nap Csátár Imre a *Szabad Nép*ben a svábkérdés gyökeres megoldását követelte: „A szövetségesek potsdami értekezletének határozata alapján hazánkból a német kisebbséget ki kell telepíteni. A nagyhatalmak döntése tehát kötelezővé teszi számunkra ennek a kérdésnek gyökeres megoldását, amely különleges magyar szempontból nem tűrhet halasztást.”⁴⁷

A magyarországi SZEB november 30-án értesítette a magyar kormányt az Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács döntéséről. A két nappal azelőtti SZEB-ülésen Vorosilov úgy nyilatkozott, hogy a magyarok valószínűleg 500 000 németet fognak kitelepíteni. Az angolszász hatalmak képviselői, Willam Key altábornagy és Edgcumbe tábornok egyáltalán nem tiltakoztak ez ellen.⁴⁸ Gyöngösi külügyminiszter november 30-án a nagyhatalmakhoz intézett jegyzékében hangsúlyozta, hogy Magyarországon az egyéni elbírálás elvét fogják alkalmazni és alig több mint 200 000 németet fognak kitelepíteni. A külügyminiszteri jegyzék leszögezte, hogy „a demokratikus Magyarország kormányának meggyőződésével ellenkeznek a magyar állampolgároknak tisztán etnikai származási ok miatti kitelepítése. Úgy ezt, mint a kollektív büntetésnek minden fajtáját helyteleníti.”⁴⁹ A külügyminiszteri álláspontot azonban nem osztották egyöntetűen a magyar döntéshozók. December 10-én a SZEB ülésezett, és a kitelepítés gyakorlati teendőit vitatta meg. Másnap Vorosilov eljuttatta a magyar kormányhoz Key levelét, melyben 300–400 000-ben jelölte meg a kitelepítendőek számát.⁵⁰ Ez nagyban eltért a néhány nappal azelőtt közöltektől, de akkor is problematikus, ha konkrét számot jelölnek meg, miközben a kollektív felelősségre vonást elvileg elítélik. A magyar kormány részéről egyesek ezt úgy ítélték meg, hogy ez a szám az amerikai övezetbe kitelepítendőek számát jelöli, a többi német más megszállási övezetbe kerül. Nyilván sántított ez az elgondolás, mert a novemberi tervezet egyértelműen tartalmazta, hogy a magyarországi németek mind Németország amerikai megszállási övezetébe kerülnek. Az 1945. december 22-i kormányülésen a kollektív felelősségre vonást szorgalmazók álláspontja kerekedett felül, és így a kollektivitás alapján született meg a 12.330/1945. M.E. számú

⁴⁶ A Szövetséges Ellenőrző Tanács határozata: decemberben megkezdik az Ausztriából, Csehszlovákiából, Magyarországról és Lengyelországból kiutasított németek áttelepítését. In: *Népszava*, 1945. november 22. 1.

⁴⁷ CSATÁR Imre: Gyökeres megoldást követelünk a sváb-kérdésben! In: *Szabad Nép*, 1945. november 22. 3.

⁴⁸ Jegyzőkönyv, 1945. november 28. In: SZEB jegyzőkönyvei... 2003. 111–112.

⁴⁹ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai 2. d. 970/1945

⁵⁰ Jegyzőkönyv, 1945. december 10. In: SZEB jegyzőkönyvei... 2003. 116–117.

kitelepítési rendelet, melynek bevezetőjében azt olvashatjuk: „A minisztérium a Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. évi november hó 20-án kelt és a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről szóló határozat végrehajtásának tárgyában az 1945:XI. tc. 15. §-ában kapott felhatalmazás alapján a következőket rendeli:[...]”⁵¹ Ezzel a magyar kormány az NSZET döntésére hivatkozva hozta meg a rendeletet.

Az amerikai kormány rögtön a rendelet megjelenése után tiltakozott ez ellen. Ennek a tiltakozásnak Vorosilov is helyt adott, és utasították a kormányt, hogy változtassa meg a bevezetőt. Erre azonban nem került sor. 1946 augusztus 30-án viszont a magyar kormány kénytelen volt kiadni egy kormánynyilatkozatot, mely szerint: „A potsdami egyezmény a magyar kormánynak lehetőséget adott arra, hogy a német lakosságot Németország területére telepítse. A magyar kormány – élni akarván ezzel a lehetőséggel – az érdekelt amerikai katonai kormányzattal megegyezett, amelynek értelmében az áttelepítés rendezett és emberséges módon fog történni.”⁵²

Összegzésként elmondhatjuk: a magyar kormánynak azon szándéka, hogy a hazai németeket kitelepítse találkozott a szövetséges nagyhatalmak akarátával, és a potsdami határozat meghozatala után a kérdés már „csak” az volt, hogy ki viselje a felelősséget. Láthattuk, hogy Potsdamban a nagyhatalmak képviselői mindig a magyar szándékra, kérésre hivatkoztak, de nyilván különbséget kell tennünk az angolszász és a szovjet álláspontok között. Bár látszólag a szovjetek is a magyar kérésnek akartak eleget tenni, a valóságban sokkal inkább arról volt szó, hogy a magyarországi németek kitelepítése a Szovjetunió tervei között is szerepelt, nem csak a cordon sanitaire miatt, hanem azért is, mert a csehszlovák kormány ezt sugallta Moszkvának. A magyar kormánynak kínos lett volna nyíltan magára vállalni a kitelepítést, legfőképpen azért, mert az valóban precedensül szolgálhatott a csehszlovákiai magyarság sorsának. Az ország vezetői nem tehettek mást, mint hangsúlyozni a nagyhatalmi döntések kényszerítő jellegét. Ebbe az érvelésbe kellett kapaszkodniuk azért, hogy a határon túli magyarságot ne ítéljék meg kollektíven. Történészként, évtizedek távlatából mondhatjuk azt, hogy a potsdami határozat nem volt kötelező érvényű, de az adott szituációban mozgó magyar politikus ezt nem vállalhatta nyilvánosan.

A potsdami döntés úgy adott lehetőséget a németek kitelepítésére, hogy közben a nagyhatalmak állásfoglalásai mindvégig kétértelműek voltak.

⁵¹ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 12.330/1945. M.E. sz. rendelet a magyarországi német lakoságnak Németországba való áttelepítéséről. In: *Magyar Közlöny*, I. (1945. december 29.) 211. sz.

⁵² *Szabad Szó*, 1946. augusztus 30.

4.2. A kitelepítési rendelet és fogadtatása

A már említett 12.330/1945 M.E. sz. rendelet szerint „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres alakulatnak (SS) tagja volt.”⁵³

A kitelepítési rendeletnek nagy kül- és belpolitikai visszhangja volt. Az Egyesült Államok kormánya több ízben felhívta a magyar kormány figyelmét arra, hogy a potsdami határozat és a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács nem kötelezte Magyarországot a kitelepítésre és helytelenítették a kollektív büntetést. Frank D. Merrill, amerikai tábornok felkereste Szalai Sándort az SZDP Külpolitikai és Nemzetiségi Osztályának vezetőjét, és szóban közölte kormánya aggályait a rendelettel kapcsolatban: „Az amerikai sajtó ma már tele van azzal a nemcsak amerikai hírirodák, hanem természetesen a szomszédállamok hírirodái által is kellőképp kiemelt ténnyel, hogy a magyar–sváb rendelet kollektív felelősségre vonást alkalmaz. Ugyanakkor [...] a prágai Reuter-jelentés szerint a csehszlovákiai németek kiutasítását felfüggesztették, és az egész kiutasítási tervet átdolgozzák. A nehézségek, amelyek ebből az ügyből a magyar politika számára adódnak, szinte beláthatatlanok, nem beszélve arról, hogy az amerikai zóna sincs az ilyen tömegű németiség felvételére berendezkedve. Ők 230 000–250 000–270 000 németre gondoltak és nem többre.”⁵⁴ Hozzá kell tenni, hogy elég álságos volt az amerikai kormány hozzáállása, mert ugyan a magyar kormányt tényleg nem kötelezték a kitelepítésre, ugyanakkor a potsdami egyezményben az engedélyt mégis megadták a kollektív elbírálásra is, és ugyanezt erősítette a novemberi NSZET-döntés is. A felelősséget a nagyhatalmak is el akarták hárítani maguktól, és így utólagosan próbálták annak életét tompítani.

A rendeletet illetően az SZDP-nek és az FKGP-nak is aggályai voltak, helytelenítették a kollektív felelősségre vonást. Az SZDP a rendelettervezet szinte „gettó jellegű” rendelkezéseit kifogásolta, ugyanakkor nagyon is tisztában volt azzal, hogy nem sok eredménnyel fog járni a párt tiltakozása.⁵⁵ A szociáldemokraták javasolták továbbá, hogy ne rendeletet, hanem törvényt adjanak

⁵³ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 12.330/1945. M.E. sz. rendelet a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről. In: *Magyar Közlöny*, I. (1945. december 29.) 211. sz.

⁵⁴ PIL 274. f. 10/35. ö.e. 53–54. MKP Külügyi Osztályának iratai – Teljes szöveget lásd a 13. sz. mellékletben.

⁵⁵ PIL 283. f. 10/264. ö.e. 3. SZDP Főtitkárság iratai

ki.⁵⁶ Ennek igen praktikus oka volt, hiszen a parlamentben a kollektív büntetést elvetők (kisgazda és szociáldemokrata képviselők együtt) voltak többségben. Ettől remélték, hogy egy más szempontú kitelepítési jogszabályt tudnak majd alkotni. Ez azonban hiú ábránd maradt. A miniszterelnökségen tárcaközi bizottság alakult, azonban az 1946. január 4-én keletkezett, de csak január 15-én megjelenő végrehajtási utasítás a kollektivitás elvén nem változtatott, és a mentesítendőek körét 10%-ban állapította meg.⁵⁷

Még a rendelet előkészítési fázisában tiltakozását fejezte ki Bibó István és Keszthelyi Nándor is. Előbbi a Belügyminisztérium közigazgatási osztályának volt a vezetője, utóbbi pedig a nemzetközi osztálynak. Bibó memorandumaival már többször tiltakozott a magyarországi németek tervezett kitelepítése ellen. Ezúttal a jogi buktatókat, a gyakorlati végrehajtás veszélyeit, az akció precedens értékét hangsúlyozta. Keszthelyi főként a német anyanyelvűeket és a magyar nemzetiségűeket vette védelmébe és kifogásolta a mentesítendőek körének százalékos megállapítását.⁵⁸

A kitelepítés mikéntje ellen tiltakoztak magyar írók és művészek is. A *Magyar Nemzet* című kormánylapban cikk jelent meg, melyet 26 magyar író és művész írt alá – köztük olyanok is, akiket az ancien regime alatt üldöztek és bebörtönöztek baloldali érzelmeik miatt.⁵⁹ Ebben a nyilatkozatban tiltakoztak a kitelepítettekkel való kemény bánásmód miatt, valamint az ellen, hogy minden vagyonuktól megfosztják őket. Kérték, hogy azok számára, akik nem vétettek Magyarország ellen, adjanak helyet az új demokráciában. A tiltakozás

⁵⁶ PIL 283. f. 10/264. ö.e. 7. SZDP Főtitkárság iratai

⁵⁷ 70.010/1946. B.M. sz. rendelet a nemzeti kormánynak a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről az 1945. évi XI. Törvénycikkben kapott felhatalmazás alapján kiadott 12330/1945. M.E. számú rendelet és a Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak ugyanezen tárgyban 1945. november hó 20. napján hozott határozata végrehajtásáról. In: *Magyar Közlöny*, II. (1946. január 15.) 1. sz.

⁵⁸ TÓTH 1993. 44–45. Bibó memorandumait lásd: TÓTH 1992.

⁵⁹ Bálint Imre, Baranyai Lipót (letartóztaták), Csathó Kálmán, Csécsy Imre, Dessewffy Gyula, Faragó László, Fenyő Miksa, Fischer József, Fodor József, Füst Milán, Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Horváth Zoltán, Jendrassik György, Kassák Lajos, Kéthly Anna, Varanai Aurél (a háború alatt katonai fegyház és büntetőtábor foglya volt), Nagy Lajos, Parragi György (a Gestapo őrizetbe vette, és a mauthauseni koncentrációs táborba szállították), Páztay Pál, Radnóti József, Sík Sándor, Supka Géza, Szőnyi István, Wesselényi Miklós, Zsolt Béla (zsidó származása miatt 1942–1943-ban munkaszolgálatban volt Vácott, majd Ukrajnában, hazatérte után 1944-ben a nagyváradi gettó lakója lett, majd a Kasztner vonattal Bergen-Belsenbe került, és 1945-ben tért haza). In: *Magyar Nemzet*, 1946. január 18. 1.

nagy feltűnést keltett Magyarországon és különösen a kommunista sajtóban volt nagy visszhangja.⁶⁰

Az evangélikus egyház és a római katolikus egyház is tiltakozását fejezte ki.⁶¹ Kapi Béla evangélikus püspök már a rendelettervezettel kapcsolatban kifejtette aggályait Tildy Zoltánnak: „A kollektív büntetést a hazai németiséggel kapcsolatosan is igazságtalannak tartjuk. Nemcsak természetesnek, hanem a magunk részéről is követelménynek tartjuk, hogy a nemzetárulás bűnében részesek bűnhődjenek s a cserbenhagyott haza földjét – amelytől lélekben már úgys elszakadtak – minél rövidebb idő alatt hagyják el. Ellenben a hazai németek kitelepítésére vonatkozó rendelet gyakorlati alkalmazása súlyos kifogások alá eshet.”⁶² Ezt követően a püspök felhívta a figyelmet néhány aggasztó körülményre: az emberi kapzsiság oda vezet, hogy sok németnek azért kell elhagynia házat és hazáját, mert vagyona valaki áhítozik; a jelentési áradat visszaélésekre vezet. Ugyanakkor felemelte szavát az internálótáborokban sínylődő több ártatlan emberért is. Kérte erkölcsi rehabilitációjukat és vagyonuk visszaadását. Január 7-én ismét levélben fordult a kormányfőhöz. Az evangélikus püspök az igazság és méltányosság elvét kérte számon és utalt arra, hogy a rendelkezés végrehajtásánál pártpolitikai szempontokat vesznek figyelembe.⁶³

Mindszenty József katolikus egyházfő december 31-én írt levelet a miniszterelnöknek, melyben a német anyanyelvűek mentesítését és a kitelepítések téli hónapokra való felfüggesztését kérte.⁶⁴ Ezúttal levele nem maradt megválaszolatlan. Tildy válaszlevelében a nagyhatalmi utasításra hivatkozva hárította el a kitelepítések felfüggesztését, azonban megígérte, hogy a hercegprímás szempontjait a végrehajtásnál érvényesíteni fogják.⁶⁵

Shvoy Lajos székesfehérvári püspök szintén közbenjárt a németajkú hívek érdekében. Január 3-án elsőként Mindszentynek írt levelet, hogy forduljanak a SZEB-hez. Ő maga is küld az amerikai képviselőnek egy beadványt, de Mindszenty hatásosabb lenne – vélte a püspök.⁶⁶ A püspök azonban megelőzte

a hercegprímást, és január 8-án levelet küldött a miniszterelnöknek⁶⁷ és Key altábornagynak. Shvoy püspök arra hivatkozva írta a memorandumát, hogy a kitelepítési rendelet preambuluma szerint a magyar kormány az NSZET döntését hajtja végre; ezért kérte Key segítségét a végrehajtás módjának igazságszerűsége érdekében.⁶⁸ Beadványára válasz január 24-én érkezett, melyben az altábornagy visszautasította azt, miszerint a kitelepítést az NSZET terve alapján hajtánák végre, a felelősséget a magyar kormányra terhelte a kollektív felelősségre vonásért, és Pilátus módjára mosta kezeit a végrehajtás módjáért.⁶⁹

Mindszenty január 17-én intézett beadványt Key-hez és Edgcumbe-hoz.⁷⁰ Közben január 8-án körlevélben értesítette a németajkú községek lelképásztorait, hogy amennyiben az adott egyházközség nagyobb részét kitelepítik Németországba, akkor a lelképásztor is kérheti a hercegprímás engedélyét a kitelepülésre, de természetesen erre senkit nem kötelez és nem is kívánja senkitől.⁷¹ Erről a későbbiekben még lesz szó.

Majd január 24-én újra Tildynek írt a hercegprímás. Argumentációja ekkor már egy másik síkra terelődött: a diplomáciai, külpolitikai aggályokra. „Mint-hogy a szlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítését a csehszlovák illetékes tényezők a magyarországi németek kitelepítésével junktimba kívánják hozni, azért alapos az a magyar aggodalom, hogy a magyarországi németek kitelepítését csehszlovák részről az oroszok felé azért szorgalmazzák, hogy ezáltal Magyarországon helyet csináljanak a Szlovákiából egyoldalúan kitelepítendő magyarok részére.” – figyelmeztetett Mindszenty.⁷² Kérte a miniszterelnököt, hogy a magyar kormány szerezzen biztosítékot arra, hogy a németek kényszerű kitelepítését nem a felvidéki és más szomszéd-államokbeli magyarság áttelepítése miatt rendelték el. Ha ezt a biztosítékot a magyar kormány nem kapná meg, akkor függeszék fel a kitelepítést. Tildy Zoltán válaszárol nem tudunk, azt viszont tudjuk, hogy a hercegprímás kérései nem realizálódtak.

⁶⁷ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai 3. d. 306Z/1946 és SzfvPL – No.7338 – Shvoy Lajos levele a miniszterelnökhöz a kitelepítési rendelet ellen – 1946. január 8.

⁶⁸ SzfvPL – No.7338 – 22/1946

⁶⁹ SzfvPL – No.7338 – 309/1946 – Tóth Ágnes 1993-as munkájában azt írta, hogy a püspök nem kapott válaszevelet Key-től. (TÓTH 1993. 122.) Franz Walper azonban elsőként hozta nyilvánosságra, hogy született válaszevelet. Annak teljes szövegét közölte is. WALPER 1996. 118–119.

⁷⁰ SzfvPL – No.7338 – 204/1946

⁷¹ PLE 173/1946

⁷² MNL OL XIX-A-1-d 1. d. 425/1946 Tildy Zoltán miniszterelnök iratai. A levélre hivatkozik Tamáska 1991. Meg kell jegyeznünk: Mindszenty József 1946. januárjában még nem volt bíboros, XII. Pius pápa 1946. február 21-én kreálta bíborossá.

⁶⁰ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai 3. d. 200Z/1946

⁶¹ Az evangélikus egyház tiltakozásairól bővebben lásd: TÓTH 2008d

⁶² MNL OL XIX-A-1-d Tildy Zoltán miniszterelnök iratai 5. f. – 1945. december 15.

⁶³ Kapi Béla evangélikus püspök levele Tildy Zoltánhoz – 1946. január 7. MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai 3. d. 449/1946.

⁶⁴ Mindszenty József hercegprímás levele Tildy Zoltánhoz – 1945. december 31. MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 713/1946 – Lásd erről: TÓTH 1993. 110.

⁶⁵ Uo. TÓTH 1993. 111.

⁶⁶ SzfvPL – No.7338 – 22/1946

Shvoy Lajos, miután látta, hogy leveleik nem járnak eredménnyel, a maga eszközeivel próbálta a kitelepítés körülményeit elviselhetőbbé tenni. 1946. január 29-én a püspök kinevezte Hufnagel Ferenc solymári esperesplébánost a Németországba kitelepítendő hívek kitelepítési püspöki biztosává. Kérte, hogy szervezze meg a kitelepítés lelki gondozását és egyben felhatalmazta, hogy a kitelepítéssel kapcsolatos minden kérdésben a püspök nevében a hatóságoknál eljárasson. Ugyanígy kinevezte Folláth Ádámot is Bicskéről.⁷³

Ezen túlmenően, miután látta, hogy nem ért célt sem a kormánynál, sem az amerikai képviselőnél, közvetlenül a végrehajtó szervek felé fordult. Beadványt intézett Dinnyés Lajos, az FKGP Pestvármegyei Szervezetének elnökéhez és a vármegye főispánjához: „A magyar nemzetiségű, de német anyanyelvű híveim megmentése érdekében a kormányhoz is, az amerikai misszióhoz is fordultam, de úgy látszik a kérdés elvi megváltoztatására ők nem hajlandók, de bizonyára megvan a módja a rendelet végrehajtásánál, hogy méltányossági és igazságossági szempontok érvényesüljenek. Ezért vagyok bátor elsősorban is általánosságban magyar nemzetiségű és német anyanyelvű híveimet, másodsorban egyházmegyém német községeinek derék lelkészeit Elnök Úr szíves figyelmébe és hathatós jóindulatába ajánlani.”⁷⁴ A Dinnyéstől kapott válaszlevélben az állt, hogy a párt eddig is mindent megtett az aktív párttagok mentesítésére. Továbbá a mentesítés megadása nem a főispánra, hanem a pártokra tartozik.⁷⁵ Pongrácz Aladár főispán pedig szintén azzal takarózott, hogy: „Sajnálattal kell megemlítenem, hogy a kitelepítést és az azzal kapcsolatos ügyeket illetően semmi néven nevezendő hatásköröm nincsen. Ugyanez az eset áll fenn az új telepések kijelölését illetően is. [...] Azt nem hinném, hogy az új telepések kijelölésénél felekezeti szempontokat vennének figyelembe.”⁷⁶

Természetesen ezek csak kezdeti tiltakozások voltak. Nem vezettek eredményre, függetlenül attól, hogy a tiltakozó személye politikus, író, művész vagy egyházfő volt. A magyar kormánynak 1946 januárjában más fontos feladata is volt, nevezetesen az államforma kérdése. Mivel Mindszenty e tekintetben is szembement a kormánnyal, borítékolható volt, hogy a németek kitelepítésének megváltoztatásában sem fog eredményeket elérni. A kormány mielőbb túl akart lenni a kitelepítés végrehajtásán, mindenféle motivációjuk ezt kívánta. A nagyhatalmak pedig azon túl, hogy a felelősséget el akarták hárítani maguk-

⁷³ SzfvPL – No.7338 – 267/1946

⁷⁴ SzfvPL – No.7338 – 395/1946 és PML Főispáni iratok 477/1946. Az utóbbit közli: TÓTH 1993. 123.

⁷⁵ SzfvPL – No.7338 – 628/1946

⁷⁶ SzfvPL – No.7338 – 620/1946 Utalás arra, hogy Shvoy megemlítette, hogy tiszántúli reformátusokat telepítenek a falvakba.

tól, a magyar kormány kitelepítési tervét elfogadták, a rendelet tartalmi részénél nem volt kifogásuk.

4.3. A kitelepítés végrehajtása

4.3.1. Kitelepítés Budaörsről

Még 1945 decemberében, amikor a kitelepítés előkészítő munkái folytak, a magyar kormány azt tervezte, hogy a kitelepítendő németeket gyűjtőtáborokba gyűjtik, és onnan fogják kitelepíteni. Ezzel meg tudták volna gyorsítani a kitelepítés menetét. Országosan 22 gyűjtőtábor szándékoztak felállítani, melyeknek egyike Budaörs lett volna. Itt nyert volna elhelyezést 41 község kitelepítésre ítélt lakossága, összesen 44 144 fő, ami azt jelentette volna, hogy egy házra 19 fő jut.⁷⁷ A táborok helyének kiválasztásánál egyedüli szempont a településen lakó német lakosok számaránya volt. Oda terveztek tábor, ahol a lakosság 70–90%-a német volt. Ez a kritérium a szakszerűség szempontjait a lakosság 70–90%-a német volt. Ez a kritérium a szakszerűség szempontjait hagyta figyelmen kívül, ugyanis nem számolt a település földrajzi elhelyezkedésével, a vasúti közlekedés adottságaival. Nyilván így jött szóba Zsámbék, a másik Pest megyei gyűjtőtábor helyeként, holott itt nincs vasúti közlekedés. Mindez azonban csak terv maradt, mert a kitelepítés gyakorlati végrehajtása már igen sürgető volt, így teljesen előkészületlenül kezdtek neki.

A telepítési terveknek megfelelően először a Budapest környéki németeket kezdték kitelepíteni. Ez számunkra annak ismeretében nem meglepő, hogy már egy 1945 áprilisában készített tanulmány azt állapította meg, hogy a Duna melletti némettség legfigyelemreméltóbb eleme a Buda környéki némettség első sorban vagyoni és kulturális helyzetük, valamint a magyarosodásra való kevés-

⁷⁷ Az alábbi 41 település német lakóit gyűjtötték volna Budaörsre: Budaörs, Törökbálint, Albertfalva, Budafok, Budatétény, Nagytétény, Bia, Torbágy, Diósd, Ercsi, Érd, Iklad, Ceg, lédbércel, Vecsés, Mátyásfold, Pestújhely, Rákoshegy, Rákosszentmihály, Sashalom, Újpest, Rákospalota, Kispest, Pestszentlőrinc, Márianosztra, Nagyborzsöny, Nagymaros, Zebegény, Berkenye, Kismaros, Szendehely, Csepel, Soroksár, Dunaharaszti, Ráckeve, Szigetbecse, Szi, getcsép, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Taksony, Tököl, Pestszenterzsébet), Zsámbékra 22 községből (Békásmegyer, Budakalász, Csobánka, Dunabogdány, Pilisborosjenő, Pomáz, Visegrád, Üröm, Piliscsaba, Klotildliget, Budakeszi, Nagykovácsi, Perbál, Pesthidegkút, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár, Tinnye, Tök, Zsámbék, Budajenő, Telki. Összehasonlításképpen szeretném megemlíteni, hogy a tervek szerint Zsámbékon 38 384 személyt helyeztek volna el, ami azt jelentette volna, hogy az egy házra jutó átlagos lélekszám 46 fő lett volna. PIL 274. f. 10/35. é.e. 16. MKP Külügyi osztály iratai

hajlandóságuk miatt.⁷⁸ Továbbá a tanulmány szerint a Volksbund is itt folytatta legerőteljesebb agitációját, ezért ezt a területet minősítette az író a hazai német-ség „legfertőzöttebb gócpontjának”.⁷⁹

A német lakosság létszáma okán a környék legjelentősebb települése Buda-örs volt, így nem meglepő, hogy itt kezdődött el a kitelepítés. Már a végrehaj-tási rendelet megjelenése előtt, 1946. január 13-án megjelent a karhatalom és lezárták a települést.⁸⁰ Ez abból a szempontból figyelemreméltó, mivel a zárla-tot elrendelő belügyminisztériumi rendelet hivatalosan csak január 28-án jelent meg.⁸¹ A kirendelt miniszteri biztosnak, Benczúr Józsefnek, aki a Pest megyei kitelepítés végrehajtásának irányítója volt, jogában állt azonban saját hatáskör-ben zárlatot elrendelni.

Budaörs lakossága azonban már január első napjaiban „megbolydult”, „mint a méhek a felzavart kasban” – írta Greszl Ferenc nagykovácsi plébános a nap-lójában. Január 12-i naplóbejegyzésében olvashatjuk, hogy a Buda környéki német tudatú lelkesek a Gellért-hegyi Lourdes-i Barlangkápolnában (más néven: Sziklatemplom) bizalmas megbeszélést tartottak Pintér László kanonok vezetésével. A jelenlevők közül Luncz plébános⁸² látogatást tett Budaörsön és beszámolt a látottakról: „Az öregek sírdogálnak. Teljes szívükből ragaszkodnak szülőföldjükhöz és nem akarják elhinni, hogy csakugyan menniük kell. Gyak-ran látni őket a templomban és a temetőben. Majd megszakad a szívük. A fiata-labbak nem veszik annyira komolyan. Őket szinte valami könnyelműség szállta meg, ami féktelenül bizakodóvá teszi őket. Így akarják leplezni fájdalmukat? A fiatalok szégyellik a könnyeket.”⁸³

Dr. Rupert Rezső ügyvéd, aki a PDP budapesti vezérkarához tartozott január 15-én levélben fordult Tildy Zoltán miniszterelnökhöz, melyben szót emelt a magyarhű németek védelmében, és idézte Gulácsy György kisgazda-párti belügyi államtitkár nyilatkozatát: „Én igenis általánosítok [...] a svábokat

⁷⁸ MNL OL XIX-A-1-I Elnöki bizalmas 1. d. 7/1945 – 1945. április 16.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ MNL OL XIX-B-1-r 21. d. 28/1946 Belügyminisztérium Elnöki iratai, GRÓSZ 2007c 21.

⁸¹ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 32. d. XXIII-e tétel 22/1945. Zárlatot ren-deltek el 14 község területére: Bia, Budakeszi, Budaörs, Nagykovácsi, Nagytétény, Perbál, Pesthidegkút, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár, Torbágy, Törökbálint és Zsámbék. Megjegyzendő, hogy Pilisszentivánról és Pilisvörösvárról egyáltalán nem volt kitelepítés, mégis zár alá vették ezeket a településeket is, illetve például Nagykovácsiból is csak 1946 májusában telepítették ki a németeket, mégis már januárban zárlatot rendeltek el. Ez ékesen bizonyítja a végrehajtás tervszerűtlenségét és nem kellő előkészítettségét.

⁸² Sajnos nem sikerült őt beazonosítanunk.

⁸³ GRESZL 2003. 163. A megbeszélés körülményeiről többet most nem tudunk. További kutatást igényel.

elintéztük, ezen változtatni nem lehet [...] a rendőrség megtette az összes elő-készületeket a budaörsi svábok kitelepítésére.” A továbbiakban pedig Rupert ekképpen számolt be a budaörsi zárlatról: „Éppen most jön a híre, hogy a vég-zetes munkát Budaörsön már meg is kezdték, a község már szinte ostromzár alá került, hogy onnan már senki se ki, se be, ha csak kivételes engedélyt nem kap, és mint persze ilyenkor szokás, a dolog nem megy egynémely rekvirálások, ha nem is ökörsütés, legalább szerényebb effélék nélkül.”⁸⁴

A kitelepítést végző bizottság irodahelységének kiválasztásánál a Fő utca 16. szám alatt egy nyitott fészkerben löszert találtak, mely állítólag a helyi rend-őrség tulajdonát képezte. Mivel a bizottság tartott attól, hogy a kitelepítés a németek körében elkeseredést, ellenállást fog kiváltani, ezért azonnali intézke-dést sürgettek. Atrocitásokra azonban nem került sor, és a löszert elkobozták.⁸⁵ A kitelepítési bizottság végül a községházán, majd a fiúiskolában rendezkedett be, és ott kezdték el a kitelepítési lista összeállítását.⁸⁶ A bizottság működéséről egy levélből tájékozódhatunk, amit egy ismeretlen személy (aláírás olvashatat-lan) írt Rajk Lászlónak: „A miniszter által kinevezett ötösbizottság dönt a felett, hogy ki a kitelepítendő és a helyi nemzeti bizottság állapítja meg, hogy ki szen-vedett üldöztetést. A Budaörsön kialakult gyakorlat szerint azonban általában a nemzeti bizottság véleményez minden mentesítési kérelmet, beleszól min-denbe és az ötösbizottság inkább technikai kérdésekkel foglalkozik, statisztiká-kat gyárt és figyel a százaléokra. Az egész eljárás körül természetesen erős panama-szag terjeng. Különösen odíózus, hogy a bizottságok által mentesítettek is csak akkor mentesülnek valóban, ha a listán olyan helyre kerülnek, amely még a szá-zalékon kívül esik. Tehát a sváb, aki már megfizette valamelyik bizottsági tagnak a mentesítés árát, még mindig ki van téve annak, hogy a listán olyan helyre kerül, hogy de facto elviszik. [...] Mondhatom, Laci Bátyám, nincs egy nyugodt per-cem, annyira izgat ezeknek a szerencsétlen embereknek az ügye.”⁸⁷

Január 14-én kidobolták a községben, hogy aki akar, önként jelentkezhet kitelepülésre, de senki nem jelentkezett, majd január 16-án elkezdődött a lel-tározás.⁸⁸ Ennek során tapasztalt rendellenességekkel kapcsolatban Szentirmay arról számolt be a Gazdasági Főtanácsnak, hogy Budaörsön tartott vizsgálat során a kitelepítési névjegyzéket nem tudták bemutatni, így nem tudták a leltá-rakat sem ellenőrizni. Ennek következtében ezután nem lehetett meggyőződni arról, hogy hány lakóházról, illetve család vagyonáról kellett leltárt készíteni, és

⁸⁴ MNL OL XIX-A-1-j XXII/e Miniszterelnökség iratai 75. d. 1173/1946

⁸⁵ MNL OL XIX-B-1-r Belügyminisztérium Elnöki iratai 21. d. 28/1946

⁸⁶ MNL OL XIX-B-1-r Belügyminisztérium Elnöki iratai 21. d. 28/1946, GRÓSZ 2007c 22.

⁸⁷ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 32. d. 23/1945

⁸⁸ GRÓSZ 2007c 22.

hogy azok, amennyiben elkészültek, mind megvannak-e. Nem volt ellenőrizhető a bizottságok szabályszerű megalakítása, valamint a közreműködő személyeknek erre való jogosultsága sem. További hiányosság volt, hogy a kitelepítésre kötelezett személyek aláírása a rendeletben foglaltak ellenére hiányzott, tehát nem lehetett ellenőrizni, hogy ezek a személyek a leltárazásnál valóban ott voltak-e. A leltárak nem tartalmazták a kitelepítettek teljes vagyonát, így a budaörsi községi előljárásság által bemutatott leltárakba nem vették fel a megfelelő felszereléssel ellátott és jelentős értéket képviselő kb. 400 prэшázat, s az azokban állítólag tárolt 50 000 hl összűrtartalmú hordót.⁸⁹ Tehát pontos adatok nem állnak rendelkezésre a leltárazott ingóságokról. Egy leltárjegyzék ugyan fennmaradt, de a fentiek ismeretében ennek hitelessége igencsak kérdéses.⁹⁰

A leltározás után orvosi vizsgálat következett, majd az első szerelvény tervek szerint január 16-án indult volna. Erről tájékoztatta a magyar kormány a SZEB-et,⁹¹ és erről írtak az újságok is.⁹² Szepessy Géza, a Népgondozó Hivatal vezetője is erről tájékoztatta a közvéleményt január 14-én, ugyanakkor jelezte, hogy késedelem előfordulhat, mert nem tudják pontosan, az előkészületek mennyi időt vesznek igénybe. Nyilatkozatában arra is kitért, hogy a szállítás fűtött, világított, ülő- és fekvőhellyel rendelkező vagonokban történik, egy-egy kocsiban 30 személyt helyeznek el, lehetőleg úgy, hogy a családtagokat ne válasszák el egymástól. Egészségügyi kísérszemélyzet is lesz, és gondoskodnak arról, hogy a kitelepítettek meleg ételt főzhessenek maguknak.⁹³ A valóságban azonban másként történtek a dolgok.

Január 18-án Házi alispán körlevelet küldött a járási főjegyzőknek és a községi előljárásságoknak, melyben tájékoztattott a kitelepítés lebonyolításáról. Felhívta a közigazgatási szervek figyelmét, hogy különös súlyt helyezzenek a kitelepítés minél zökkenőmentesebb lebonyolítására. A kitelepítés megkezdésének időpontjáról az érintett községek hivatalos értesítést kapnak, de addig is minden előkészítési munkát meg kell tenni. Az alispán előterjesztést tett a Belügyminisztériumnak, hogy mely községek autonómiáját kell felfüggeszteni, de a rendeletig minden működik a megszokottak szerint. Utasította a járási főjegyzőket,

⁸⁹ MNL OL XIX-A-10 Gazdasági Főtanács iratai 85. d. XXII/2. tétel

⁹⁰ E szerint a budaörsi felleltárazott ingóságok a következők: 73 ló, 30 tehén, 6 nyúl, 1 traktor, 1 cséplőgép, 24 szekér, 29 eke, 10 borona, 19 mérleg, 13 lószerszám, 842 kéziszerszám, 6 prés, 14 daráló, 19 szecskavágó, 16 hl bor, 2 q rozs, 36 q kukorica, 1 q burgonya, 1 q zab, 53 q takarmány, 1 q liszt, 2 q bab, 495 db szobabútor, 114 varrógép, 3 kerékpár, 800 q tűzifa. Lásd Uo.

⁹¹ Jegyzőkönyv, 1946. január 11. – In: SZEB jegyzőkönyvei... 2003. 135.

⁹² Megkezdődött a svábok kitelepítése. In: *Világ*, 1946. január 15. 2., *Január 16-án indul az első német kitelepítő vonat*. In: *Népszava*, 1946. január 15. 1.

⁹³ MTI, 1946. január 14.

zót, hogy vizsgálja felül az egyes községekben a rendelkezésre álló közigazgatási személyzetet, és szükség esetén tegyen javaslatot az áthelyezésekre. A zár alá vett vagyon megőrzéséről pedig minden esetben gondoskodjanak. Továbbá informálta a szerveket, hogy a belügyminiszter dr. Benczúr Józsefet nevezte ki a törvényhatóság áttelepítési miniszteri biztosává, helyettesének pedig Németh Gyula miniszteri titkárt. Mindezen nagyon konkrét instrukciókat követően a járási főjegyzőket bízta meg, hogy figyeljenek a község közhangulatára, adott esetben nyugtassák azt és figyeljenek, hogy rémhírek ne terjedjenek.⁹⁴ Az alispánnak ezen rendelete azonban már akkor született meg, amikor Budaörsön a kitelepítés tényleges végrehajtására került sor.

Január 19-én, szombat éjjel kezdődött meg a kitelepítés.⁹⁵ A magyar sajtó kivonult a községbe, hogy szemtanúja legyen az első kitelepítési akciónak. A rendőri karhatalom hármas gyűrűben fogta körül a települést. Álmukból ébresztették fel a kitelepítendőket, akiknek csupán néhány órájuk volt arra, hogy összeszedjék a holmijukat.⁹⁶ Az MTI így foglalta össze az eseményeket: „Az újságírók ezután az előljárásság udvarán végignézték a kitelepítendő gyülekezését. Megállapították, hogy a hangulat teljesen nyugodt, sem ellenállásnak nyoma nincs, sem jelenetekre sor nem került. A kitelepítendő családok szekerekre pakolnak fel és szekérrel hajtanak ki az állomásra. A 100 kilós batyukat nem is kell ellenőrizni, mert láthatólag senki sem igyekszik ezt a súlyhatárt túllépni. A csomagban egyébként mindenki olyan értéktárgyat viszi, amelyet óhajt, csupán valutát nem szabad magával vinnie. A tudósítók bementek az igazoló bizottság helyiségébe is és személyesen győződtek meg arról, hogy a bizottság: minden egyes esetben helyt ad a méltányos kérésnek és az elintézésig az elszállítást felfüggeszti. A kitelepítendő szabályos orvosi vizsgán esnek ezután keresztül.

Az állomáson negyven vasúti kocsiból álló szerelvény fogadta a szombati napon kitelepített ezer embert. Ebből a negyven kocsiból harmincöt úgynevezett „G”-kocsi, kettő karhatalmi kocsi, egy egészségügyi kocsi, egy konyhakocsi és egy raktárkocsi. A vasúti kocsikban szalmával fedett priccsek várják a kitelepítetteket olyanformán, hogy az egy kocsira jutó 30 ember mindegyike fekvőhelyhez jut két egymás fölötti sorban. A felső sor 120 cm-nyire van az alsó sortól. A kitelepítő szervek a legmesszemenőbbig gondoskodtak arról, hogy a családok együvé kerüljenek és a kocsinként harminc embert szigorúan ezen az alapon válogatták össze. Minden kocsiban petróleumlámpa és kályha van. Minden szerelvényhez

⁹⁴ PML V-1160 Db Körrendeletek, körlevelek 21. d. 399/1946

⁹⁵ A magyarországi németek kitelepítése egy nappal azután vette kezdetét, hogy a Budapesti Népbírószág halálos ítéletet hozott Basch Ferenc felett: Lásd: PRITZ 2005. 164–178.

⁹⁶ Jegyzőkönyv, 1946. február 12. In: SZEB jegyzőkönyvei... 2003. 147.

öt nagy üst tartozik. Ezek a konyhakocsin vannak és a kitelepítettek élelmezését biztosítják. Az élelmezés akként történik, hogy hozott élelmiszert összeadják és közösen főznek. Az élelmiszer egyharmad részét azonban mindenki megtarthatja saját használatára. A szerelvénnel egy orvos és két ápolónő utazik gyógyszerrel és szükséges orvosi szerekkel ellátva. A gyermekek például tejport kaptak. A szerelvénnel egyébként a kitelepülők kívánságára lelkész is utazhatik, [sic!] s így például a szombaton indult szállítmányt lelkész is kísérte.⁹⁷

A lelkész Nyíri Tamás volt, aki 1945 szeptemberében került Budaörsre káplánnak. 1986-ban, a kitelepítés 40. évfordulójára rendezett konferencián tartott előadásában részletesen beszámolt az első szerelvény útjáról. A sajtó beszámolójával ellentétben Nyíri elmondta, hogy a csomagokat a vasútállomáson átvizsgálta egy bizottság, de arról nem szólt, hogy ezzel kapcsolatban bármi probléma is adódott volna. Ő is megerősítette, hogy a budaörsi németekkel szemben erőszakot nem alkalmaztak. Nagyon hideg téli hajnalban indultak el, éppen havazott. A kitelepítettek nem bíztak abban, hogy Németországba viszik őket, féltek attól, hogy esetleg Szibériába kerülnek munkatáborokba. Útközben egy idős embert temettek el. Élelemmel jól el voltak látva, és naponta egyszer meleg ételt is kaptak. A vagonok fűtöttek voltak, a tisztálkodás viszont nagy gondot okozott. Két hétig tartott, amíg megérkeztek Hockenheimbe.⁹⁸

A második transzport három nappal később, január 22-ről 23-ra virradó éjjel indult Németországba 1040 fővel. Pesti János a Politikai Rendészeti Osztály csoportvezetője az alábbi rendellenességeket tapasztalta a második akció alatt. A kitelepítendőek csomagjainak súlyát, vagy annak összeállítását senki nem ellenőrizte, mindenki azt, és annyit vitt, amennyit akart. A kitelepítendőeknek az állomásra való kísérése úgy történt, hogy minden mód megvolt arra, hogy az úton a szökni akarók lemaradjanak. Ugyanez történt az állomáson való őrzésükkel is. Az őrségeként kivezényelt rendőrség beült a szerelvény közepén részükre kijelölt kocsiba és nem törődtek semmivel. A rendőrlégénység ezen felületes szolgáltatának ellátása folytán megtörtént az is, hogy orosz katonák egyes kitelepítendőek személyi poggyászát elvitték.⁹⁹

A harmadik transzport január 25-én indult Budaörsről. Ennél a szerelvény-nél történt az a szomorú eset, amikor Schweitzer János 69 éves kitelepített fejére zuhant a poggyásszal megrakott csomagtartó, és mire kihúzták, addigra megfulladt.¹⁰⁰ Ismereteink szerint a kitelepítés ideje alatt ez volt az egyedüli

⁹⁷ MTI, 1946. január 19.

⁹⁸ NYÍRI 1988. 177–180.

⁹⁹ MNL OL XIX-B-1-r 38. d. 748/1946 Belügyminisztérium Elnöki iratai

¹⁰⁰ Magyar Államvasutak Irattára (MÁV) 9819/1946

vonaton történt baleset. A negyedik kitelepített csoport január 27-én, az ötödik február 1-jén, a hatodik február 3-án, a hetedik pedig február 5-én indult el Németországba.

Sík Zoltán plébános február 7-én egy terjedelmes levélben számolt be a kitelepítés végrehajtásának módjáról. Többek között megemlítette, hogy míg az első két transzport esetében nehéz volt a karhatalomnak összeszedni a szükséges létszámot, addig a harmadik transzporttól már valóságos „[...] utazási láz vett erőt az embereken. Az a mérhetetlen sok keserűség, mely az egy éve tartó állandó zaklatástól összegyűlt bennük, most egyszerre túlcsoordult. Az a gondolat, hogy úgyis mindenkinek el kell mennie, az a tény, hogy a közbiztonság a községben hirtelen leromlott, hogy lopás, rablás, betörés napirenden volt, azt eredményezte, hogy mindenki igyekezett minél előbb elkerülni, akárhová, csak el innen.”¹⁰¹ Mindezzel együtt a plébános elismerte, hogy a végrehajtás humánus volt. Sík Zoltán pozitívumként emelte ki, hogy három szerelvénnel pap vagy lelkész is tudott utazni.¹⁰²

Mindszenty József hercegprímás abból az alkalomból, hogy Budaörsön, főegyházmegyéje egyik községében híveinek a „kiűzetés keresztútjára kellett lépniük”, vigasztaló hangú pásztorlevelet bocsátott ki, amit a Székesfehérvári Egyházmegye Buda környéki német plébániai között is szétküldtek. A főpásztor vigasztaló szavakat intézett a német hívőkhöz. Tiltakozott az ellen, hogy az embereket válogatás és bírói ítélet nélkül kiűzik több évszázados hazájukból.¹⁰³

A második szerelvényt követően már körvonalazódtak azok a tendenciák, melyek a kitelepítés későbbi végrehajtását jellemezték. 1946. január 25-én a SZEK ülésén Key tábornok, az amerikai misszió vezetője arról számolt be, hogy a „kitelepítendőek összegyűjtését és az utazást a körülményekhez képest igyekeztek a lehető legjobban megszervezni”.¹⁰⁴ Ugyanakkor következő mondatában már kritikát is megfogalmazott az akcióval kapcsolatban, ugyanis elmondta, hogy panaszokat hallott a kitelepítendőek kiválasztására és az egész ügyre vonatkozóan. Vorosilov hangsúlyozta, hogy „világossá kell tenni: az egyes személyek kiválasztása a magyar kormány dolga, és a SZEK-nek csupán annyi a felelőssége, hogy biztosítsa az utazás konkrét megszervezését és rendben történő lebonyolítását olyan humánusan, amennyire csak lehet”.¹⁰⁵ Ezen a ponton

¹⁰¹ PLE 891/1946 – Teljes szöveget lásd a 15. sz. mellékletben.

¹⁰² Az elsővel – már említettük – Nyíri Tamás, a negyedikkel Ritter Lőrinc budapesti káplán, az ötödikkal Kálódi Nándor budapesti kórházlelkész. Lásd PLE 891/1946

¹⁰³ GRESZL 2003. 164.

¹⁰⁴ Jegyzőkönyv, 1946. január 25. – In: SZEK jegyzőkönyvei... 2003. 139–140.

¹⁰⁵ Uo.

tudunk párhuzamot vonni Key már említett január 24-i levelével,¹⁰⁶ amikor tulajdonképpen elhárította a felelősséget a kollektív bűnösség elve alapján zajló kitelepítésekről. Az összhang tehát ekkor még megvolt a SZE-en belül.

Szepessy Géza, a Népgondozó Osztály vezetője, azonban sajtóközleményében kijelentette: „Nyomatékosan hangsúlyozom, hogy a kitelepítési akció, amely Budaörs után az ország többi, svábok által lakott területén folytatódik, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság legfőbb felügyelete alatt kerül lebonyolításra, s magunk is a legnagyobb súlyt helyezzük az egész eljárás szervezett és emberséges intézésére, valamint a visszahagyott vagyontárgyak lehető tökéletes megőrzésére.”¹⁰⁷ Ismét láthatjuk, hogy itt tulajdonképpen nem egyébről van szó, mint egymásra mutogatásról és felelősség áthárításáról.

Azt, hogy mennyire tudták a visszahagyott vagyontárgyakat megőrizni, arról Debreczeni Endre vezetőjegyző főispánnak küldött jelentése beszél: „A kitelepítés zavartalanul folyik. 3 vonat 2955 fővel elment. A visszamaradt ingóság leltározása folyamatban van. Az üresen maradt lakásokat fosztogatják. A helyi karhatalom tehetetlen. Felvételeket készítettek az amerikaiak. A felvételeken főképp öregeket, sántákat stb. rossz hatást keltő jeleneteket örökítettek meg a miniszteri biztos társaságában. Az első két transzport elindulásakor készítettek felvételeket. Központilag nem intézkedtek a rendőrlégénység ellátása érdekében. A Népgondozó Hivatal kiküldöttjei levágták a marhákat, sertéseket. A földművelésügyi minisztérium megbízottai elviszik a takarmányt, és itt maradnak az állatok takarmány nélkül. Legégetőbb kérdés a helybeli rendőrség megerősítése volna. Az itt maradt lakosság élete nyugtalan a közbiztonság miatt. A fosztogatás napirenden van.”¹⁰⁸

Az amerikai újságírók valóban készítettek felvételeket Budaörsön és Törökbálinton is (Törökbálinton a harmadik budaörsi transzport elszállításával egy időben, január 26-án kezdődött meg a kitelepítés előkészítése), és a felvételek természetesen kellemetlenül érintették a magyar hatóságokat, de ennek megakadályozására sok mindent nem tehettek, mert a SZE felügyelethez ez is hozzátartozott. A főispán is kiküldött megfigyelőt (dr. Ambrus Imrét), hogy jelentést tegyen a budaörsi állapotokról, azonban ő is csak megerősíteni tudta, hogy az üresen maradt lakások fosztogatása általános méreteket öltött. A fővárosból jártak ki fosztogatók, és a magyarok házeit sem kímélték. A kiküldött ugyanakkor sérelmezte, hogy a jelenlevő hatósági személyek nem irányították a fényképésze-

ket, hanem épp a legkedvezőtlenebb beállításokat segítették megörökíteni. Felhívta a figyelmet a karhatalom tehetetlenségére és erősítést sürgetett.¹⁰⁹

A panaszok és sérelmek eljutottak a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályára, mely mindig igyekezett azok orvoslására, és tompítani igyekezett a kollektivitás elvét, de próbálkozásai ekkor is – mint számos más esetben – eredménytelenek voltak, „mert a hivatalos szervek a kitelepítésre kerülő közösségekben nem urai a helyzetnek. Ezek a közösségek a zárlat utáni jogi légkörbe kerülnek, ahol a személyi és vagyonbiztonság megszűnik. A hivatali vezetők azzal hárítják el a felelősséget, hogy a sérelmek orvoslására vonatkozó rendeletek nem adnak lehetőséget, továbbá, hogy megfelelő karhatalom nem áll rendelkezésre, a nép indulatai fel vannak korbácsolva, a helyi bizottságban nincs elegendő jogérzék és tárgyilagosság.”¹¹⁰

Péter Gábor, a politikai rendőrség vezetője, látván a budaörsi kitelepítés visszáseit, tervzetet nyújtott be a kommunista párt vezetőséghez, amelyben a végrehajtás megreformálását kérte. Azt javasolta, hogy a kitelepítést az ország nyugati felétől kezdjék, és úgy haladjanak az ország belseje felé haladva, kitelepítési zónákat létrehozván. (A kitelepítés végrehajtásának földrajzi menete erősen pártpolitikai célokat szolgált.¹¹¹) Tervezete szerint a leltározást, még azelőtt kell megcsinálni, mielőtt a karhatalom kiszállna. Azt csak akkor rendeljék ki, ha már megvan a végleges névsor. Jelentése összefoglalja a budaörsi helyzetet, amit érdemes hosszabban idézni:

„A budaörsi kitelepítés immár három hete folyik s mindmáig csak három szerelvény futott ki a községből. Ilyen ütemben csak Budaörssel körülbelül legjobb esetben február végére, ha végzünk. [...]

A budaörsi kitelepítésről immár meg lehet állapítani a teljes kudarcot. Ennek oka három tényezőben keresendő: 1. a kellő előkészítés hiányában, 2. a kitelepítési miniszteri biztosság erélytelen és tervszerűtlen végrehajtásában, 3. a karhatalom sajnálatos viselkedésében. E három tényező körül oly súlyos hibák forognak fenn, hogy ha azok legsürgősebb kiküszöbölésére radikális intézkedés nem történik, a budaörsi, de az egész országos kitelepítés is rövidesen nemzetközi botrányra fog kidagadni. [...] Budaörsön ennek sajnos pontosan az ellenkezője történt [mármint annak, mint amit Péter Gábor javasolt,

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ „A kitelepítés megállapított sorrendje a következő: Pest megye, Moson megye, Vas megye, Veszprém, Fehér, Tolna, Baranya, Somogy, Komárom, Esztergom. Ez a sorrend arra vall, hogy maguk a kommunisták is számítanak az eljárás szigorának enyhülésére és azért választották a sorrendbe utolsónak az érdekeiket érintő esztergomi és tatabányai bányavidéket.” Ismeretlen levele Rajk Lászlóhoz, MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 32. d. 23/1945

¹⁰⁶ Lásd 69. l.

¹⁰⁷ MTI, 1946. január 14.

¹⁰⁸ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai 3. d. 134/1946

hogy előbb leltározzanak, és utána rendeljék ki a karhatalmat – M.R.]. Először kiment a karhatalom, amely úgy, ahogy lezárta a községet, vagy le sem zárta, a kivételező bizottság csak azután kezdte meg a munkáját, úgyszintén azután kezdték el a leltározást is. Naponta alig készülnek el három-négy leltározással!!! Innen ered az iszonyatos lassúság, amelyben megrekedt a budaörsi kitelepítés. [...] Ma az a helyzet, hogy eltelt három hét, és Budaörsnek még talán harmada sincs kitelepítve!

A kitelepítést csakis ilyen rendszerrel lehet meggyorsítani s egyben elejét venni a Budaörsön máris megindult óriási arányú értékrombolásnak. A végrehajtásnak mai, »lassított felvételben« való végrehajtása időt ad s szinte ki is provokálja a javak megsemmisítésére irányuló hajlandóságot.

[...] A karhatalomnak tétlenül való hagyása, mint a budaörsi példa is mutatja, példátlan erkölcsi züllésnek válhatik [sic!] forrásává. [...] Itt kell megemlíteni, hogy a budaörsi miniszteri kitelepítési biztos, bár jóindulatú embernek látszik, nem felel meg feladata ellátására. Erősebb kezű s átfogóbb képességű erőt kellene erre a feladatra ideállítani. [...] az itteni helyzet azt mutatja, hogy a beosztott szervek összefüggése szerfölött hiányos – főként innen van a kapkodás, fejtelenség, részben az erélytelenség is, amelyet észrevesz a svábság is, s emiatt a kitelepítés kezd elötteük komolyságát elveszíteni. [...] A budaörsi eset azt mutatja, hogy igen soka a szökevény is. Egy-egy razzián 20-30 szökevény kerül kézre.

[...] Legnagyobb szégyenfoltja a budaörsi kitelepítésnek a karhatalom viselkedése. A rendőrök fegyelmetlenek, a borpincékben részegeskednek, éjjel őrhelyeiket elhagyják s elmennek inni. Budaörs éjjel részeg rendőrök lövöldözésétől hangos. A község rendőri körülfűzése is csak elméletben van meg, s így azután csak az nem megy ki a községből, aki nem akar. A karhatalom vezetői túrik ezt a züllött állapotot, sem erélyt, de még hajlandóságot sem mutatnak annak megváltoztatására. S ez az a pont, ahol a budaörsi helyzet nemzetközi botrányá válhat.¹¹²

Péter Gábor beszámolója kétszer is felhívta a figyelmet a nemzetközi botrány lehetőségére. Amint arra már fentebb utaltunk, az amerikaiak figyelmeztettek a nemzetközi botrány lehetőségére, amikor megjelent a kitelepítési rendelet. A kitelepítés végrehajtása körüli visszasságok azonban tovább rontották Magyarország nemzetközi megítélését. Külföldi levéltári források alapos feldolgozása ennek mértéke még nyitott marad, de a Külügyminisztérium óvatosabb állásfoglalásai a kérdésben, illetve a SZEB üléseiről készült jegyzőkönyvek erre engednek következtetni. 1946. február 12-én, amikor a budaörsi kitelepí-

¹¹² PIL 274. f. 10/35. ö.e. 62–66. MKP Külügyi Osztályának iratai

tés már befejeződött, a SZEB ülésének egyik sarkalatos pontja volt a kitelepítés végrehajtása. Key tábornok elmondta, hogy az első öt szerelvény megérkezett Németország amerikai zónájába, és a kitelepítettek kiéhezve, elgyötörtén, siralmas állapotban érkeztek meg. Kiemelte azt is, hogy a kitelepítendőket csak néhány órával elszállításuk előtt értesítették. A tábornok átadott egy levelet Szviridovnak, melyben követelte, hogy a magyar kormány biztosítson tíz napra elegendő élelmet, és a kitelepítendőket legalább öt nappal elszállításuk előtt értesítsék. A tíz napi ellátmány a fejenkénti 100 kg-os csomag fölött értendő. Rámutatott arra, hogy a Csehszlovákiából kitelepített szudétanémetek sokkal jobb állapotban érkeznek meg.¹¹³ Megállapodtak abban, hogy Key tábornok elkészít egy ajánlólistát arról a minimális élelmiszer-mennyiségről, amelyet tíz napra vinni kell, és annak szétosztását egy amerikai tiszt fogja felügyelni. Abban is egyetértettek, hogy a következő szerelvényvel egy amerikai, egy szovjet és egy brit tiszt is megy, hogy megfigyeljék az eseményeket, de az akkor már nem budaörsieket szállított, hanem törökbálintiakat, február 17-én.¹¹⁴

Budaörsről 1946-ban összesen 5788 személyt telepítettek ki a 12.330/1945-ös kitelepítési rendelet értelmében.¹¹⁵ Mind a kitelepítettek, mind az itthon maradtak teljes bizonytalanságban voltak, melyet az elkövetkező időszak eseményei csak tovább fokoztak.

4.3.2. Kitelepítés Csobánkáról

1946. január 28-án a budaörsi tapasztalatok nyomán Pesti János javaslatai alapján a Belügyminisztériumban újabb rendeletet hoztak (214.510/1946. IV-12. B.M. sz. r.) a kitelepítéssel kapcsolatban.¹¹⁶ A rendelet tételesen felsorolta azokat az intézkedéseket, melyek a kitelepítés előtt, alatt és után foganatosítandók. Az előkészületek során a falut le kell zárni őrséggel még a karhatalom érkezése előtt és kijárni csak a mentesítő bizottság engedélyével lehet; a borpincéket le kell zárni és pecsételni, a kulcsokat a karhatalomnak átadni. A rendőrök szállása ne a kitelepítendő lakosságnál, hanem középületekben legyen, a személyzetet gondosan ki kell választani. A vasúti megállóknál őrséget kell

¹¹³ Csehszlovákiát hozza fel példának Merrill amerikai tábornok is mint azt az országot, mely átdolgozta a kollektív felelősségen alapuló kitelepítési rendeletét. A csehszlovák kormány a messzemenőkig élvezte az angolszászok támogatását, ugyanis az Eduard Beneš vezette londoni emigráns kormánnyal már a második világháború alatt konkrét terveket készítettek elő.

¹¹⁴ Jegyzőkönyv, 1946. február 12. In: SZEB jegyzőkönyvei... 2003. 147.

¹¹⁵ PIL 283. f. 16/377. ö.e. 39–40. SZDP Vidéki Titkárság iratai – A számadatokról a későbbiekben még lesz szó.

¹¹⁶ MNL OL XIX-B-1-r BM Elnöki 38. d. 748/1946

szervezni a felszálló polgári lakosság csomagjainak átvizsgálására, hogy nehogy a kitelepítendő ingóságait idegenítsék el. A kitelepítés alatt figyelni kell arra, hogy a kitelepítendő csomagjait ellenőrizték, figyeljenek arra, hogy a kitelepítettek szükséges létszáma meglegyen és a létszámról pontos jelentést adjanak. Ellenőrizték, hogy a kitelepítettek a valuta beszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tettek-e; valamint különös súlyt helyezzenek arra, hogy a rendőrtisztikar és a legénység ugyanolyan ellátásban részesüljön. A kitelepítés után pedig őrizték a vagyont mindaddig, amíg az illetékes leltározó szervek azt át nem veszik.

Láthatjuk, hogy ezt az újabb végrehajtási rendeletet valóban a budaörsi tapasztalatok tanulságai nyomán hozták meg, elsősorban a vagyonmentés érdekében. A jogszabályt nem a végrehajtás módjának humánusabbá tétele motiválta. A politika elvi és gyakorlati folyamatai azonban egymásnak feszültek. Míg országszerte több községben a magyarországi németek lakóhelyüktől, vagyonuktól való megfosztását vitték véghez, addig február 1-jével hatályba lépett a köztársasági törvény (1946. évi I. törvény), mely kodifikálta az állampolgárok „természetes és elidegeníthetetlen jogait”.¹¹⁷ Azt az ellentmondást, amit a történész évtizedek távlatából érez, a politikai korabeli aktorai nem veték tudomásul. Amint Bognár Szabina felhívja figyelmünket, a törvény legnagyobb hiányossága a garanciák beépítésének hiánya volt.¹¹⁸

Az időközben 1946. február 1-jétől miniszterelnökké kinevezett Nagy Ferenc február 13-án szükségét érezte, hogy a Nemzetgyűlés előtt szóljon a „sváb-kérdésről”. Ez alkalommal elhangzott egy nagyon fontos mondat: a kitelepítésre „ad módot a magyar államnak a potsdami döntés”.¹¹⁹ A miniszterelnök jól tudta, hogyan kell értelmezni a potsdami határozatot. Ezt támasztják alá az emlékiratában írottak is: „Potsdamban a nagyhatalmak vezetői megbeszéléseket folytattak a Németország szomszéd államaiban levő német nyelvű lakosság kitelepítésére nézve is. Hozzájárultak ahhoz, hogy amennyiben Németország valamelyik szomszéd állama saját területéről német területre kívánja telepíteni a német származású lakosságot, erre a felhatalmazást megkapja.”¹²⁰ Mindezzel együtt úgy gondolta, hogy elsősorban a német nemzetiségűeket kell kitelepíteni, másodsorban a Volksbund-tagokat, harmadszor az SS-katonákat (nem tett különbséget önkéntes és kényszer SS-katonák között), végül pedig azokat, akik nevüket

¹¹⁷ Erről bővebben lásd: BOGNÁR 2010. 238–240.

¹¹⁸ Ezt volt hivatva korrigálni az 1946. évi X. törvény. Mivel azonban a törvény a jogok intézményes védelmét nem rendelte el, ezért a magyar állampolgároknak – köztük a magyarországi németeknek – nem volt hová fordulni jogorvoslatért. Lásd BOGNÁR 2010. 240.

¹¹⁹ NN, 1945. I. kötet 1946. február 13.

¹²⁰ NAGY 1990. I. kötet 172.

visszanémetesítették.¹²¹ A kitelepítés indokaként immár nem szerepelt a német anyanyelv megvallása, ám a kitelepítési rendelet módosítására még hónapokon keresztül várni kellett. Így a kollektív felelősségre vonás alapján folytatódott a kitelepítések PPSK vármegyében és az ország más megyéiben is.

A megyében Budaörsöt a már említett Törökbálint, majd Bia, Torbágy és Budakalász követte. Csobánkára márciusban került sor. Az előkészületek azonban már jóval korábban megkezdődtek. Az igazoló bizottság február első napjaiban megkezdte működését.¹²² Nem csak a karhatalom, hanem a német lakosság is készült a kitelepítésre. Ahogy nyilvánvalóvá vált a kitelepítés ténye, a német lakosok elkezdtek menteni a vagyontárgyaikat leginkább értékesítéssel, de előfordult az is, hogy az állatokat inkább levágták, mintsem az a magyar telepesnek jusson. A telepesek ezért a rendőrség megerősítését kérték.¹²³ A vagyontárgyak elszállításának megakadályozására Rakssányi vezetőjegyző úgy rendelkezett, hogy este hat és reggel hat óra között kocsi nem hagyhatta el a települést és a kocsi-tulajdonosok az indulás előtti napon kötelesek voltak engedélyt kérni.¹²⁴ Mindehhez a vezetőjegyző karhatalom kirendelését kérte az Államrendőrségtől.¹²⁵

Az áttelepítés végrehajtói azonban elsődleges feladatuknak a rekvirálásokat tartották. Erre jogszabályi háttérrel a német áttelepítési biztos nyílt rendelete adott. Február 9-én elrendelte, hogy Kárpáti Zoltán, a Népgondozó Hivatal kirendeltségének helyettes vezetője a karhatalom és a tisztviselők részére a szükséges élelmiszert átvételi elismervény mellett Budakalász, Békásmegyer, Üröm, Pilisborosjenő, Csobánka, Dunabogdány, Pomáz és Visegrád községekben igénybe vegye.¹²⁶ A rekvirálások – ahogy a többi intézkedés is – teljesen önkényesen zajlottak. Emiatt Rakssányi a járási főjegyzőhöz fordult segítségért.¹²⁷ A helyzet azonban ezt követően sem javult, ezért február 27-én jegyzőkönyvezték a vezetőjegyző panaszait a német áttelepítési csoporttal szemben. Jelenítette, hogy az áttelepítési kormánybiztos megbízottja a kormányrendeleten felül külön szóbeli utasításokat adott. A vezetőjegyző ezt nem volt hajlandó teljesíteni, csak abban az esetben, ha erre írásbeli megbízást kap.¹²⁸ Rakssányi a kormánybiztos megbízottja szerint gátolta az áttelepítési csoport munkáját

¹²¹ NN, 1945. I. kötet 1946. február 13.

¹²² PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 246/1946

¹²³ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 289/1946

¹²⁴ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 281/1946

¹²⁵ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 246/1946

¹²⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 6. d. 298/1946

¹²⁷ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 309/1946

¹²⁸ A vezetőjegyző igen következetes volt. Mint már a földreform végrehajtásával kapcsolatban említettük, az összeköltöztetésre is írásbeli rendelkezést kért, nem elégedett meg a szóbeli utasításokkal.

és ezért a politikai rendőrségen panaszt tett ellene.¹²⁹ Könyvünk közigazgatási fejezetében már említettük: Rakssányi ellen 1946 februárjában fegyelmi eljárást indított az alispán. A megfogalmazott vádak alapján nem a kitelepítés végrehajtásának akadályozásáról volt szó, az események lefolyása alapján azonban nyilvánvaló, hogy Házi alispán a kitelepítés lefolyását vélte veszélyben, és – mint említettük – nagyon gyorsan kiírta az új állaspályázatot, még azelőtt, hogy a tényleges vizsgálat megtörtént volna. A kívánt célt azonban – miszerint a kitelepítés idejére új vezetőjegyző legyen – az alispán nem tudta elérni.

A rekvirálások a Szentendrei járásban azonban olyan mértéket értek el, hogy a Nemzetgyűlésben Szentke József kisgazdapárti képviselő interpellációt nyújtott be a földművelésügyi miniszterhez. Panaszolta Gál Mihály telepítési körzetvezető intézkedéseit, melyeknek – véleménye szerint – semmilyen törvényes alapja nem volt. Olyanoktól vették igénybe az állatokat, akiktől nem is lehetett volna. A karhatalom „lakodalmi ebédek és vacsorákat” rendezett. Kérte a földművelésügyi minisztert az eset kivizsgálására.¹³⁰ Ekkor azonban már annyira küszöbön állt a kitelepítés, hogy nem foglalkoztak az ügygel.

A csobánkai német lakosságnak jóval több ideje volt az előkészületekre, mint a budaörsieknek. A mentesítési kérelmeket március 1–8. között fogadták. A közigazgatási iratok között több kérelmet is találunk, ezek közül csak a legjellegzetesebb eseteket emeljük ki. Egy esetben a szlovák tanítók igazolták, hogy az illető nem volt tagja a Volksbundnak, de ennek ellenére nem mentesítették.¹³¹ Előfordult, hogy szlovák származású családot nem mentesítették a kitelepítés alól.¹³² Egy másik kérelemben a kérelmező az FKGP tagja volt, magát magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallotta. A fia, aki 1944. november 23-án született, Volksbund-tagként szerepelt a listán. Az ő mentesítését javasolták.¹³³ Egy további mentesítési kérelemben arra hivatkozott az illető, hogy ő magát mindig magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta. Ha más szerepel, akkor az azért van, mert a népszámlálási összeírást a körzetükben az a tanító végezte, aki megalakítója és szellemi vezetője volt a csobánkai Volksbundnak és az állami iskolában a német tagozatot tanította. Ennek ellenére mentesítését nem javasolták.¹³⁴ Mentessítést kapott viszont egy olyan személy, aki az SZDP-nek tagja volt, és nevét 1941-ben magyarosított-

¹²⁹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 421/1946

¹³⁰ NN, 1945. I. kötet 1946. február 27.

¹³¹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 455/1946

¹³² PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 454/1946

¹³³ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 487/1946

¹³⁴ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 492/1946

ta.¹³⁵ Az egyik csobánkai lakos egy csobánkai zsidó asszonytól kapott igazolást, hogy 1942 tavaszán a község zsidó munkaszolgálatosait támogatta, nekik enni és innivalót vitt. Ennek ellenére nem mentesítették.¹³⁶ A március 9-én érkezett mentesítési kérelmeket a bizottság már nem fogadta el, mert az határidőn túl érkezett.¹³⁷ Összesen 50 személy kért magának és családjának mentesítést. Közülük 14-en kaptak.¹³⁸ Névjegyzéket készítettek a 70.010/1946. B.M. sz. r. 2.§-a 2. bek. szerint kivételezett személyekről – összesen 53 fő. További névjegyzéket azokról, akik a kitelepítési listán szerepeltek ugyan, de szlovákoknak vallották magukat és Csehszlovákiába való kitelepülésre jelentkeztek: 21 fő (közük volt két cigány család is).¹³⁹

Az, hogy szlovák személyeket is felvettek a kitelepítési listára, rámutat a névjegyzékek összeállításának módjára, annak hitelességének megkérdőjelezhetőségére. A felsorolt mentesítési kérelmek azt mutatják, hogy a népszámlálási válasz kevésbé, míg a párttagság döntően járult hozzá a pozitív elbíráláshoz. Azt is láthatjuk, hogy a pártok közül az SZDP és az FKGP próbált leginkább mentesíteni. Megállapíthatjuk, hogy tulajdonképpen igen kevesen kértek mentesítést (1941-ben német anyanyelvű 1337 személy, német nemzetiségű 1156 személy). Ennek minden bizonnyal az lehetett az oka – amit már Sík plébános leveléből is idéztünk –, hogy a német lakosság ekkorra már a kitelepítésben megváltást látott, az örökös félelemtől való megszabadulás lehetőségét. Egzisztenciálisan már egyébként is jelentősen megfogyatkoztak, egyre kevesebb volt a veszítenivalójuk.

Március 9-én a német áttelepítési miniszteri biztos értesítette az előjáróságot, hogy az áttelepítés zavartalan lebonyolítására tíz rendőrt vezényelt Csobánkára. Utasított, hogy az élelmezésükről és elszállásukról gondoskodjanak, és a kitelepítendő németektől vegyék igénybe a nekik szükséges élelmiszert.¹⁴⁰ Az, hogy Szentke József képviselő interpellációja mennyire hatástalan volt, bizonyítja, hogy március 12-én Rakssányi vezetőjegyző a Magyar Rendőrség Kapitányságához fordult a német áttelepítési csoport működését kifogásolva. „Eltűnik a községből a teljes burgonya-vetőmag, az árpa- és a zab- vetőmag. Ki vagyunk téve annak, hogy szántóföldjeink vetetlenül fognak állni, mert az itt tárolt vetőmagot ezen a címen veszik el, hogy az áttelepítők élelmezésére használják. Sohasem láttam azonban, hogy az áttelepítők zabból készült kenyeret, vagy kukoricakását ettek volna, pedig ezekből a terményekből is jelentős

¹³⁵ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 497/1946

¹³⁶ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 528/1946

¹³⁷ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 555/1946

¹³⁸ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 562/1946

¹³⁹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 1523/1946

¹⁴⁰ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 552/1946

mennyiséget szállítanak el. A mai napon csak délután kezdte meg a »beszerző csoport« a működését és délután hat óráig tíz teljesen megrakott szekeret vittek el a községből állítólag Pomázra. Hogy a kocsikon mi volt, azt nem tudom, mert ezt velem vagy az előjárósággal nem közölték, erről semmiféle írást nem adtak. Hallomásból tudom, hogy kukoricát, zabot, árpát, lisztet, igen sok burgonyát, edényeket, tányérokat, evőeszközöket, stb. stb. gyűjtöttek össze és vittek ismeretlen helyre.» – írta a vezetőjegyző.¹⁴¹ Kidobolták, hogy az áttelepülésre kötelezett lakosság miből mennyit köteles beszo­l­gáltatni, és az élelmiszereket a Kupka-féle vendéglőben gyűjtötték.¹⁴² A lakosságot azonban nem csupán az áttelepítési csoport, hanem a Vörös Hadsereg katonái is félelemben tartották. 1946-ban a község a szovjet katonák vadászterületévé vált, száguldó gépkocsijaikkal lovakat ütöttek el, nappal és éjjel betörték a lakásokba és fegyveres rablásokat követtek el.¹⁴³ Az áttelepítési csoport munkáját segítő 40–50 rendőr sem tudta megfékezni őket, a községi előjáróság pedig tehetetlen volt.¹⁴⁴

Március 13-án kidobolták, hogy az áttelepítésre kötelezettek másnap jelentkezzenek az iskolában orvosi vizsgálatra és a vagonlistára való felkerülés céljából.¹⁴⁵ Az első vonat indulását március 15-re tervezték, a nemzeti ünnepre. Nyilván volt ebben némi tudatosság is és bizonyosan erőteljes szimbolikus jelentőséggel bírt. A forradalom és szabadságharc ünnepén »megszabadultak« a község német lakosságának a kétharmadától, 650 embertől.¹⁴⁶ Szekfű Gyula Schittenhelm Edéje ekkor senkinek nem jutott eszébe.¹⁴⁷ A bevagonírozás a pomázi vasútállomáson történt, és kora hajnaltól késő estig tartott, így a március 15-i ünnepséget sem tudták megtartani.¹⁴⁸ Arra csak március 17-én került sor. Terv szerint aznap hagyta volna el otthonát a második transzport, azonban indulásuk két napot késett, így március 19-én indultak el.¹⁴⁹ A két szerelvénnel összesen 1239 főt telepítettek ki.¹⁵⁰ Ez a szám meghaladta az 1941-ben magukat német nemzetiségűeknek vallók számát és majdnem elérte a német anyanyelvűek létszámát. A kitelepítettek aránya tehát meghaladta a 90%-ot is, tehát a mentesítettek körének rendeletben előírányzott 10%-át messze nem érték el. A családok eltávo­zása után a szovjet katonák sok lakást feltörték és a bennük

¹⁴¹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 579/1946

¹⁴² PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 592/1946

¹⁴³ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 117/1946. Közli HORVÁTH 1996. 180.

¹⁴⁴ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 640/1946. Közli HORVÁTH 1996. 181.

¹⁴⁵ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 591/1946

¹⁴⁶ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 603/1946

¹⁴⁷ SZEKFŰ 2002. 609–616.

¹⁴⁸ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 539/1946

¹⁴⁹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 640/1946

¹⁵⁰ PIL 283. f. 16/377. ö.e. 39–40. SZDP Vidéki Titkárság iratai

lévő ingóságok egy részét magukkal vitték. A községben tartózkodó karhatalom ezt nem tudta megakadályozni.¹⁵¹

A csobánkai eset is mutatja, hogy hiábavaló volt a magyar kormánynak minden olyan erőfeszítése, mely a vagyonmentésre irányult, mert amit a Nemzetgyűlésben elhatároztak, a településeken nem tudták végrehajtani.

4.3.3. Kitelepítés Nagykovácsiból

1946 tavaszára nyilvánvalóvá vált, hogy a kitelepítést nem fogják tudni befejezni a tervezett időpontig (1946. augusztus 1.). A magyar kormányszervekre egyre nagyobb nyomás nehezedett az Egyesült Államok budapesti képviselői részéről, hogy lassítsák a kitelepítés ütemét.¹⁵² Ugyanakkor április 1-jén Vlagyimir Georgijevics Dekanozov szovjet külügyminiszter-helyettes »nyomatékkal mondta« Szekfű Gyula moszkvai magyar követnek, hogy »minden [kiemelés az eredetiben – M.R.] svábot ki kell telepíteni«.¹⁵³ Április 3-án Makszim Makszimovics Litvinov külügyi népbiztos kifejezésre juttatta Szekfűnek, hogy Magyarországot bizonyos »reakciós erők« fenyegetik. Ezek: nagybirtokosok, svábok és Mindszenty bíboros.¹⁵⁴ Míg az 1946-os év elejére vonatkozólag azt állapítottuk meg, hogy a kitelepítés kérdésében a szovjet és az amerikai álláspont megegyezett, addig tavaszra ez a helyzet már megváltozott, összefüggésben a nemzetközi politika változásával is. (Erről a későbbiekben részletesen szólunk.)

Miután a magyar kormány is tisztában volt azzal, hogy a kitelepítést nem fogják tudni a kívánt időre befejezni, a pártok – az NPP kivételével – tömeges mentesítési akciókba kezdtek, és a kitelepítési rendelet módosítását szeretnék volna elérni még márciusban. Ez azonban a SZEB orosz képviselői miatt megghiúsult.¹⁵⁵ Ennek ellenére április 25-én egy pártközi értekezlet eredményeként sajtóközleményt adtak ki, amely szerint először a Volksbund-tagokat telepítik ki, utánuk következnek az SS-katonák, majd végül azok, akik nevüket visszanevetesítették.¹⁵⁶ Ezt a konszenzust tükrözte Rajk László május 10-én kiadott rendelete (32.920/1946 B.M. sz. rendelet), mely azonban nem jelent meg a *Magyar Közlönyben*.¹⁵⁷ A rendelet mentesítette azokat, akik magyar

¹⁵¹ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 629/1946

¹⁵² TÓTH 1993. 127.

¹⁵³ Szekfű Gyula követ jelentése bemutatkozó látogatásainak tapasztalatairól, 1946. április 14. In: Szekfű Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései... 1998. 33.

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ TÓTH 1993. 127.

¹⁵⁶ Pártközi értekezletek... 2003. 221.

¹⁵⁷ TÓTH 1993. 128.

nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallották magukat, ha nem voltak Volksbund-tagok, SS-katonák vagy nevüket nem németesítették vissza. A nagykovácsi német lakosság kitelepítése azonban még ezt megelőzően történt meg.

A német lakosok már a kitelepítési rendelet megjelenése előtt a kitelepítés fenyegetettségével találkoztak a magyar telepesek részéről. Minden bizonnyal az NSZET november 20-i határozatának híre korbácsolta fel a kedélyeket. December 2-án a telepesek Ligeti László elnökletével gyűlést tartottak a Trendl vendéglőben (az volt korábban a Volksbund egyik helyisége) és követelték a község összes német lakosának a kitelepítését. Elhatározták, hogy másnap Budapestre vonulnak, hogy a Népgondozó Hivatal és a Belügyminisztérium előtt, a svábok kiűzését követelve, tüntetést tartsanak. December 3-án hajnali 6-kor kocsira szálltak és elhajtottak. Ligeti még az éjszaka saját kezűleg transzparenszeket készített „Ki a svábokkal!” felirattal. Mivel a környékbéli falvakban is ugyanilyen jelszavakkal láttak tüntetőket felvonulni, az emberek úgy tartották, hogy a tüntetést a „kommunista beállítottóságú Nemzeti Parasztpárt” rendezte. Petrovics Sándor, a helyi nemzeti bizottság elnöke olyan híreket terjesztett, hogy a nagykovácsiaknak december 5-én el kell hagyniuk a községet.¹⁵⁸ A vizsgált települések közül tehát – egyedülálló módon – Nagykovácsiban a betelepített magyar lakosság nyilvánosan is szorgalmazta a németek teljes körű kitelepítését. Január 5-én már olyan híresztelések terjedtek el a faluban, hogy a budaörsiek lesznek az első kitelepítettek, de a bizonytalanság továbbra is jellemző maradt. Egy dolog azonban nyilvánvaló volt: menni kell. Ezért a község német lakói próbáltak mindent értékesíteni és amerikai vagy német valutát vásárolni, a zárlat elrendelése miatt azonban szigorúan őrizték a község minden kijáratát.¹⁵⁹

Az idő előrehaladtával egyre több részletkérdés tisztázódott. Greszl plébános egyik ismerőse révén február elején megtudta a kitelepítés tervezett menetét. Eszerint a községek sorrendje a következő: Budakalász, Békásmegyer, Szentendre, Csobánka, Leányvár, Piliscsaba, Máriahalom, Perbál, Pilisvörösvár, Pilisszentiván, Solymár, Üröm, Pilisborosjenő és Nagykovácsi. A tervezet szerint Nagykovácsiból 1500 főt szándékoztak kitelepíteni.¹⁶⁰ Márciusban az is nyilvánvalóvá vált, hogy még heteket kell várni a kitelepítésig. A lakosság pozitív visszajelzéseket hallott a budaörsi németek németországi helyzetéről, ezért sokan már valóban várták a kitelepítést.¹⁶¹ Az egyházközségi képviselőtestület

¹⁵⁸ GRESZL 2003. 155.

¹⁵⁹ i.m. 163.

¹⁶⁰ i.m. 165. A felsorolásból látjuk, hogy 1946 elején még a Népgondozó Hivatalnak sem volt világos, hogy Pilisszentiván és Pilisvörösvár német lakosságát nem telepítik ki. (Erről a későbbiekben még lesz szó.)

¹⁶¹ GRESZL 2003. 165.

március 3-án feloszlatta magát és másnap, március 4-én búcsúlevélben köszöntek el Shvoy püspöktől. Megköszönték a főpásztornak és az egész püspöki karnak a jóindulatát és védelmét, a vigasztaló szavakat és a püspök többszöri közbenjárását érdekükben. Az egyházközség ingó és ingatlan vagyonát a püspök rendelkezésére bocsájtották. A püspöknek írt levél világossá teszi, hogy a hívek nem értették, miért kell elhagyniuk szülőföldjüket: „Mi németajkú hívek a magyar hazának mindig hűséges fiai voltunk. [...] Atyáinkkal így a magyar államnak szorgalmas munkásaivá, pontos adófizetőivé és hű polgáraivá lettünk, megmaradtunk az Egyház hű fiaiként és népünk hű tagjaként. [...] Ma a háborús összeomlásért minket tesznek felelőssé, hűtlenséggel vádolnak, nyelvünkhöz és hagyományainkhoz való ragaszkodásunkat bűnül róják fel.”¹⁶² Az idézett rész rávilágít arra, hogy mennyire gyenge volt a társadalom külpolitikai gondolkodása. A nemzetközi dimenzió látása akkor is – és most is – csak keveseknek adatott/adatik meg. Nemzetközi kontextusban láthatjuk a fenti sorok féligazságait, azokban az években azonban egy község „egyszerű” embereként az érzett sérelmek valóban jogosak és fájóak voltak.

A búcsúlevelet követően március 5-én a plébános és az egyházközség világi vezetői beszámolót írtak Shvoy Lajosnak a plébánosi működésről. A hitélet eredményei után reményeiket fejezték ki, hogy új hazájukban meg fogják találni helyüket és újra köszönetet mondtak a püspöküknek. „A hívek már mindnyájan beletörődtek a kitelepítésbe és már alig tudják megvárni a napját, sőt szeretnének minél előbb átesni rajta, hogy újból mint szabad emberek félelem nélkül dolgozhassanak, építhessenek és élhessenek.” – hangzott a megváltásban bizakodó mondat.¹⁶³

Greszl plébános nagyon jól tudta, hogy őt is ki fogják telepíteni, arra azonban nem számított, hogy nem a hívekkel együtt, hanem jóval korábban. Március 20-án kora reggel rendőrök jelentek meg a plébánián, a plébánost elvitték előbb a helyi rendőrségre, majd Budapestre. Délután engedték haza azzal, hogy három óra csomagolási időt kap és a bia-torbágyi vasútállomásról a buda-keszi kitelepítettekkel együtt telepítik őt is ki. „Elmenetelekor volt hívei nagy tömegekben lepték el az utcát és némán, bánatosan integettek a kocsija után.” – olvashatjuk a Historia Domusban.¹⁶⁴ Április 2-án lapot írt a püspöknek a bajorországi Sulzbachból, hogy jól van, egyházi beosztása még nincsen.¹⁶⁵

¹⁶² SzfvPL – No.4534 – 790/1946

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ GRESZL 2003. 170.

¹⁶⁵ SzfvPL – No.4534 – Greszl Ferenc levele Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek 1946. április 2.

Április 15-én szállt ki a kitelepítési bizottság a községbe miután néhány nappal korábban összeírták a kitelepítendő névsorát. Kb. a lakosság 10%-a kapott mentesítést, de közülük legtöbben önként jelentkeztek kitelepülésre, hogy ne szakadjanak el a családjuktól. Így az őslakosságnak csupán 2-3%-a maradt vissza.¹⁶⁶ Április 30-án Hufnagel Ferenc solymári plébános arról tájékoztatta Shvoy püspököt, hogy Nagykovácsi, Pilisborosjenő, Üröm majd Pesthidegkút vannak soron. Ezen települések kitelepítettjeit a solymári vasútállomásról fogják útnak indítani.¹⁶⁷ Május 2-án, 3-án és 4-én három transzportban hagyták el otthonaikat a nagykovácsi kitelepítettek. Létszámát tekintve az első transzport volt a legkisebb, mivel pilisborosjenői kitelepítettekkel vitték együtt őket. A második szerelvénnel utaztak a legtöbben és a Historia Domusban feljegyezték, hogy két telepes magyar család megsiratta a távozókat. Május 4-én indult az utolsó csoport: „A falura valami végtelenül szomorú, komor melabú ereszkedett, mely nagyon megülte az ember kedélyét. Erről egy korrajzot lehetne írni, ilyenfajta címmel: »Behunytt szemű házak között.«”¹⁶⁸ A három transzporttal kitelepítettek 2024 főt, a német lakosság szinte 100%-át.¹⁶⁹ Mindössze tíz német család maradt a községben.¹⁷⁰ Ipolyi Simon jezsuita szerzetes, nagykovácsi káplán magánlevélben számolt be a kitelepítésről a székesfehérvári püspöknek. Ebből tudjuk, hogy a végrehajtás mindenféle zavaró incidens nélkül zajlott le. A második transzport útja során azonban ketten meghaltak, mert betegen szállították ki őket. Egy személy pedig eltörte a karját nyílt csonttöréssel.¹⁷¹

Vizsgált településeink közül Nagykovácsihoz hasonló mértékű kitelepítés máshol nem volt. Ennek ésszerű magyarázata az lehet, hogy a lakosság már valóban várta a kitelepítést, fel tudott rá készülni – nem úgy, mint a budaörsiek; és a plébánosukhoz fűződő igen szoros viszony is Németország felé gravitálta őket. Nyilván az is nagy súlyt nyomott a latban, hogy a beköltöző telepesek hangulata a német lakosság ellen szólt, nagy volt a feszültség közöttük. A kitelepítetteket megsirató két magyar család a kivételt képezte.

Kovács Imre parasztpárti képviselő május 3-án beszédet tartott a Nemzetgyűlésben, amelyben a kitelepítés körüli viházzásokra hívta fel a figyelmet. Leginkább a súlyos vagyonvesztés nyugtalanította és elmondta, hogy a kitelepítés után egyes falvakban valódi „sáskajárás” kezdődött, mivel az új telepesek még nem érkeztek meg. „Egy-egy sváb falu a kitelepítés után majdnem

¹⁶⁶ GRESZL 2003. 183. – Historia Domus bejegyzés

¹⁶⁷ SzfvPL – No.7338 – 1946. április 30. Hufnagel Ferenc levele a püspökhöz

¹⁶⁸ GRESZL 2003. 183. – Historia Domus bejegyzés

¹⁶⁹ PIL 283. f. 16/377. ö.e. 39–40. SZDP Vidéki Titkárság iratai

¹⁷⁰ SzfvPL – No.4534 – 1242/1946

¹⁷¹ Uo.

a háború nyomait viselte magán.”¹⁷² Ennek okát a végrehajtást végző szervek összehangolatlan munkájában látta. A Népgondozó Hivatal és a Földbirtokrendező Tanács egymás mellett, vagy talán sokszor egymás tudta nélkül végezték a munkát. Nem meglepő, hogy Kovács Imre védelmébe vette a parasztpárti vezetésű OFT-t, miközben a Népgondozó Hivatal tevékenységét kifogásolta.

Más szempontból marasztalta el a végrehajtást a katolikus egyház. Május 4-én Hamvas Endre csanádi püspök levélben kérte Mindszenty segítségét, hogy katolikus magyarországi német hívek érdekében forduljanak a német és az osztrák püspökökhöz. A kollektív büntetés ellen emelt szót, és fontosnak tartotta tudatni a német püspökökkel, hogy a „magyar nemzet egyáltalán nem részes ebben a gonosztettben”.¹⁷³ Hamvas püspök ezen mondatának igazságát azonban némiképp árnyalnunk kell. Elsődlegesen a problémát a „magyar nemzet” fogalmának meghatározása jelenti. Egyetértünk Pritz Pál azon nézetével, miszerint a nemzet történeti kategória, melynek tartalmát a hatalmat gyakorlók szabják meg.¹⁷⁴ Hamvas Endre mondata jól mutatja a disszonanciát a nemzet és a nép között. A probléma ott kezdődött, hogy Hamvas nemzetfogalma nem ugyanazt jelentette, mint a hatalmat gyakorlók nemzetfogalma. Amikor Hamvas a magyar nemzetre gondolt nem számolt a nép azon tömegével, amely haszonélvezője volt a magyarországi németek kitelepítésének, azokkal akik – mint azt fentebb is láttuk – igenis szorgalmazták a kitelepítést. Ezt támasztja alá a Magyar Közvéleménykutató Intézet 1946. januári felmérése, mely szerint a lakosság 65%-a helyeselte vagy szigorította volna a kitelepítést.¹⁷⁵ Mindszenty hallgatva Hamvas tanácsára levelet küldött M. Faulbacher freisingi és müncheni püspöknek, melyben együttérzését fejezte ki a kitelepített németek felé és kérte a német püspököket, hogy vegyék védelmükbe őket. Faulbacher püspök megköszönte a hercegprímás és a magyar Püspöki Kar levelét, és biztosította Mindszentyt, hogy támogatni fogják a kitelepítetteket.¹⁷⁶

Shvoy Lajos püspök május 10-én küldött levelet Nagy Ferencnek, melyben felhívta a miniszterelnök figyelmét, hogy majdnem minden plébániáról érkezett panasz, miszerint vakokat, betegeket, időseket, pár nappal a kitelepítés előtt hazatért hadifoglyokat is kitelepítenek. „Hogy mindezeket lellem keserű

¹⁷² NN, 1945. I. kötet 1946. május 3.

¹⁷³ PLE Mindszenty periratok V-700/17 276–277. 1946. május 4. Hamvas András csanádi püspök levele

¹⁷⁴ PRITZ 2011a 49.

¹⁷⁵ Közvéleménykutató Intézet, 1946/3. Az anyag megtalálható az Országgyűlési Könyvtárban. Köszönettel tartozom Sipos Baláznak, aki felhívta erre a figyelmemet. Lásd MAR-CHUT 2009. 281.

¹⁷⁶ PLE Mindszenty periratok V-700/17 284.

felháborodásával, de őszinte tisztelettel bejelentem a Miniszterelnök Úrnak és híveim érdekében szót emelek, azért teszem, mert az arra illetékes és hivatott közigazgatási tényezők nem merik ezeket bejelenteni, mert a Politikai Rendőrség avval fenyegetőzik, hogy előállítja őket, ha szólni mernek, az Andrássy út 60. alá.¹⁷⁷ A püspök levele ezúttal nem maradt megválaszolatlan. Nagy Ferenc május 16-án kelt válaszlevelében azt hangsúlyozta, hogy a kitelepítés a magyar kormány kötelessége. (Lássuk az ellentmondást a februári idézett nyilatkozatával és a visszaemlékezésével szemben!) Egyúttal azonban levélben tudatta Rajk László belügyminiszterrel, hogy sem a kormány, sem a miniszterelnök, sem a belügyminiszter felelősséget nem fognak vállalni a „szabálytalanságokért”. Azonban az esetek kivizsgálását és az elkövetők megbüntetését kérte. Illetve javasolta, hogy az antiszemitizmust elkerülendő, ne válasszanak zsidó származásúakat a kitelepítés végrehajtói közé.¹⁷⁸

Nem tudunk arról, hogy bárkit is megbüntettek volna a „szabálytalanságokért”, ellenben tudjuk, hogy a kitelepítés tovább folytatódott, immár a főváros pesti oldalán is, Vecsésen.

4.3.4. Kitelepítés Vecsésről

A kitelepítés végrehajtásának előkészületei 1946 januárjában kezdődtek. Hernádi vezetőjegyző január 10-én közölte a nemzeti bizottsággal, hogy a magyarországi németek vagyonát 1945. december 29-től zár alá vettnek kell tekinteni.¹⁷⁹ Az előkészületek mielőbbi megtételét sürgette a Népgondozó Hivatal körzetvezetője is (ugyanaz a Gál Mihály, aki Csobánkán és Dunabogdányban is tevékenykedett) január 11-én azt kérte az elöljáróságtól, hogy készítsen a községben lakó összes német nevű vagy eredetű családról házszám szerinti kimutatást.¹⁸⁰ A Központi Statisztikai Hivatal által összeállított névjegyzék már 1945 októberében rendelkezésükre állt.¹⁸¹ Amikor ezt a névjegyzéket november végén Csapó János közigazgatási jegyző betérjesztette a járási főjegyzőnek, figyelmeztetett, hogy a névjegyzéket fenntartásokkal kell kezelni, mert egy bizonyos Koch János tanító – aki akkor már internált volt – feltehetően adathamisítást követett el, mivel az ő körzetében szinte mindenkit német nemzetiségűnek írt be. Ezért felhívta a figyelmet: „Fentiekre való tekintettel bár nem tudom, hogy a kért jegyzék milyen célt fog szolgálni, tisztelettel kérem

¹⁷⁷ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnök iratai 75. d. XXIII/e tétel 5796/1946

¹⁷⁸ Uo.

¹⁷⁹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2. d. 1/1946

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 10/1/1945

Főjegyző Urat, hogy ezen körülményt betudni és szükség esetén a vizsgálatot megindítani szíveskedjék.”¹⁸² Amit a jegyző 1945 novemberében még nem tudott, az 1946 januárjában bizonyossá vált.

Január 16-án már a kitelepítendőek konkrét számát is közölte a vezetőjegyző: 2500 fő (1941. évi népszámlálás szerint 3363 német anyanyelvű, 506 német nemzetiségű személy).¹⁸³ Ha ehhez a létszámhoz hozzávesszük a Szovjetunióba deportáltak számát (720 fő), akkor mondhatjuk, hogy teljes körű kitelepítéssel számoltak. Amikor 1946. február 28-án Péterfy Gedeon, a Központi Papnevelő Intézet oconomusa, kimutatást kért Pétery József váci püspöktől, hogy az egyházmegye mely településeit érinti a kitelepítés, akkor Vecsés esetében a kitelepítendőek számát 3363-ban jelölte meg.¹⁸⁴ Itt a püspök a népszámlálás adatait vette figyelembe. A vecsési német lakosság döntő részének két világháború közötti és második világháború ideje alatt is elismert államhűsége és lojalitása immár igen keveset nyomott a latban.

Fehér János plébános püspökéhez intézett levelében írta, hogy a településen kb. húszan dolgoznak a névjegyzékek elkészítésén, köztük ő is.¹⁸⁵ Vecsésen kívül más településről nem tudunk, hogy a plébános maga részt vett volna a névjegyzékek összeállításában. Azt azonban mégsem mondhatjuk, hogy a plébános tevékenyen közreműködött volna a német lakosság kitelepítésében, ugyanis próbálta menteni azokat, akiknek államhűsége bizonyított volt, és ezt az arányt ő kb. 90%-ban állapította meg. A közreműködésével összeállított névjegyzék szerint csupán 356 főt írtak össze a kitelepítendőek listájára. Külön névsort készítettek arról a 600 főről, aki a Hűségmozgalom tagja volt, egy további listát pedig a „mentesítésre érdemesekről”. Ezen személyek érdekében a plébános memorandumot juttatott el a kormányhoz és személyesen a hercegprímáshoz. „Sok kilincselés után” Kiss Roland belügyminiszteri államtitkárhoz kerültek, akitől azt a biztatást kapták, hogy a kitelepítés végrehajtásánál az ő névsorukat fogják figyelembe venni.¹⁸⁶ Ez valószínűleg csupán egy szóbeli ígéret lehetett, mert a Belügyminisztérium azt közölte a Miniszterelnökséggel, hogy a vecsési kérelem nem teljesíthető, ugyanis a vonatkozó jogszabályok erre nem adnak lehetőséget.¹⁸⁷

¹⁸² PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 1. d. 4115/2/1945

¹⁸³ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2. d. 359/1946

¹⁸⁴ VPKL Corresp. cum Juris Civili – 1237/1946

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ Uo.

¹⁸⁷ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai 4. d. 891Z/1946

Február 11-én a járási főjegyző utasította az előjáróságot: gondoskodjon arról, hogy a kitelepítésre kerülők kellő megnyugtatót kapjanak arra nézve, miszerint a kitelepítés minden esetben emberi jogaik biztosítása mellett fog történni, az elszállításnál közegészségügyi szempontokra megfelelő intézkedések történnek, és az engedélyezett ingóságok elvitelét a hatóságok biztosítják. Igyekezzen megakadályozni az előjáróság azt is, hogy alaptalan rémhírek terjedhessenek el.¹⁸⁸ A vezetőjegyző február 20-i válaszában arról tett jelentést, hogy a kitelepítés előkészületei már megtörténtek, a község német lakóit azonban nem tudják megnyugtatót. Egy ideig a németek még nem vették komolyan a kitelepítési rendeletet, de ahogy elkezdődtek a rekvirálások, félni kezdtek. Ez abban is megmutatkozott, hogy a gazdasági év elején még mindenki elvégezte a mezőgazdasági munkákat, a rekvirálások óta azonban a munkakedv teljesen aláhagyott, a kitelepítendő gazdák csak annyiban végezték el munkájukat, hogy ne lehessen őket szabotálásért felelősségre vonni. További problémaként említette, hogy az előző év elején elkészített leltárak felülvizsgálatánál kiderült, hogy nagy hiányosságok vannak, egyszerűen eltűntek a leltározott javak. Ennek két oka volt: egyrészt az orosz hadsereg vitt, amit tudott; másrészt a német lakosok elidegenítették a vagyonukat.¹⁸⁹

A tavaszi mezőgazdasági munkálatok elvégzését megakasztotta az is, hogy elkezdődött a németek igazolási eljárás alá vonása. A Népgondozó Hivatal körzetvezetősége a Jókai u. 30 alatt kezdte meg munkáját.¹⁹⁰ Az igazoltatás azon márciusi heteket vette igénybe, amikor a legnagyobb szükség lett volna a munkák elvégzésére.¹⁹¹ A bizonytalanságot fokozta, hogy a kirendelt két telepfelügyelő önkényesen végezte a munkáját. A telepesek igényeit nem elégítették ki, ugyanakkor saját magukat és olyan telepeseket láttak el gazdasági felszerelésekkel, akik a termeléshez egyáltalán nem értettek. Az összeköltöztetések során sokgyermekes magyar családot „dobtak ki”, „*volksbundistát*” pedig a házában hagytak. A Vecsési Nemzeti Bizottság emiatt az OFT-hez fordult, hogy azonnali hatállyal menesszék Talián Bélát és Mersitz Ferencet.¹⁹² Nem tudjuk, hogy menesztésük megtörtént-e. Az igazoltatással egy időben ismeretlen személyek járták a községet és a németek házaiba minden engedély nélkül bementek azzal, hogy jegyzéket készítenek az ingóságokról és több mindent magukkal is vittek. A Népgondozó Hivatal körzetvezetője ezért felhívta a lakosság figyelmét, hogy csak olyan személyeket engedjenek be a házaikba, akik igazolni tudják magu-

¹⁸⁸ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2. d. 1/1946

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ PML XXI-41/b Monori járási főjegyző iratai 991/1946

¹⁹¹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 3. d. 1573/1946

¹⁹² PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság iratai 146. d. 41/1946

kat. Bármilyen ingóságot csak a körzetvezető által aláírt és lebélyegzett elismervény ellenében lehet elvinni.¹⁹³

A 154.845/1946 BM. sz. rendelet alapján a kitelepítés előtt újabb névjegyzékeket kellett összeállítani.¹⁹⁴ Külön listát kellett készíteni az áttelepülésre kötelezettekéről, a kivételezett személyekről, az elköltözöttekről, a meghaltakról és a beköltözőttekről. A vezetőjegyző azonnal elrendelte az összeírást. Emiatt május 2–3-ra iskolai szünnapot hirdettek, és a tanároknak részt kellett venni az összeíró munkálatokban.¹⁹⁵ A rendkívüli helyzetre való tekintettel Hernádi vezetőjegyző május 1-jétől kezdődően szesztilalmat rendelt el, és este 9 óra után senki nem tartózkodhatott az utcán.¹⁹⁶ Ugyanakkor felhívták a lakosság figyelmét, hogy jelentkezzenek a községházán azok az áttelepülésre kötelezettek, akiknek hozzátartozói internálótáborokban vagy toloncházakban vannak.¹⁹⁷ Május 6-án adta át a Magyar Államrendőrség Monori Járási Kapitányság Politikai Osztálya az előjáróságnak a 34 internált személy névjegyzékét.¹⁹⁸ Az elkészült névjegyzékeket az ipartestületnél tették közzé. A mentesítési kérelmeket a vezetőjegyzőhöz lehetett benyújtani öt napon belül.¹⁹⁹ A már említett belügyminiszteri rendelet a német anyanyelvűek, de magyar nemzetiségűek lehetséges mentesítéséről csak május 10-én született meg, tehát alkalmazása még nem volt lehetséges. A vármegyei nemzeti bizottság azonban tájékoztatta a főispánt arról, hogy mód van ezeknek a személyeknek a mentesítésére, és ezek alapján esetlegesen a helyi kitelepítési bizottságnál, kitelepítési biztosnál vagy a Népgondozó Hivatalnál el lehet járni.²⁰⁰ A Vecsésen kitelepítést végzők azonban erről csak május 14-én, az első szerelvénnyel indulásának napján kaptak felsőbb utasítást.²⁰¹ Bár a vármegyei nemzeti bizottság már május 8-án megküldte tájékoztatóját a főispánnak, ő csak június 15-én – a kitelepítés lezárulta után – továbbította azt a helyi szerveknek.²⁰²

A Népgondozó Hivatal V. számú kitelepítési oszlopának munkaterve szerint Vecsésről két szerelvénnyel indult volna, május 14-én és 16-án, a gyakorlatban azonban ez is másként alakult.²⁰³ Május 9-én a 249 fős karhatalom megkezdte

¹⁹³ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 3. d. 2000/1946

¹⁹⁴ Magyar Közlöny, II. (1946. április 7.) 79. sz.

¹⁹⁵ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2. d. 4/1946

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ PML V-1160 Db 41. kötet Dobolási könyv – 1946. április 30. 292. bejegyzés

¹⁹⁸ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2. d. 4/1946

¹⁹⁹ PML V-1160 Db 41. kötet Dobolási könyv – 1946. május 297. bejegyzés

²⁰⁰ PML XVII-1 PPSK vármegyei Nemzeti Bizottságának iratai 10. d. 264/1946

²⁰¹ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 75. d. XXIII/e tétel 5805/1946

²⁰² PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 3. d. 3759/1946

²⁰³ MNL OL XIX-B-1-az Belügyminisztériumi normák jegyzéke 2. d. 32920/1946

a kitelepítési munkálatokat, a leltározásokat. Kihirdették, hogy a rendőrség élelmezéséről a németek élelmiszerkészletéből kell gondoskodni.²⁰⁴ A kitelepítendő élelmiszerkészletét vették igénybe a kitelepítettek élelmezésének biztosítására is. Meghatározott mennyiségű élelmiszert kellett beszolgáltatni a „*nagyhatalmak vonatkozó rendelkezése szerint*”.²⁰⁵ Dobolás útján megfenyegették a lakosságot, hogy aki nem szolgáltatja be az előírt élelmiszert, az útja során nem fog ellátást kapni, a magával vihető 50 kg-os csomaggal fogják kitelepíteni.²⁰⁶

Az „A” jelű névjegyzéken (áttelepülésre kötelezettek listája) 1558 személy szerepelt, közülük az első 1250 személyt kívánták kitelepíteni az első transzporttal. Kivételt abban az esetben tettek, ha valaki egy magasabb tételszámon szerepelt, de hozzátartozóival együtt szándékozott utazni.²⁰⁷ Az első szerelvényt azonban minden bizonnyal nem telepítettek ki ennyi személyt, ugyanis május 16-án a második, majd május 21-én a harmadik szerelvény is elindult. Ekkor azonban már a soroksári kitelepülőkkel utaztak együtt.²⁰⁸

A kitelepítettek száma azonban kérdéses. A fenti listán ugyan 1558 személy szerepelt, egy másik kimutatás szerint viszont 2054 főt telepítettek ki.²⁰⁹ Anélkül azonban, hogy egyik vagy másik számadat felé hajlanánk, meg tudjuk állapítani, hogy a vizsgált települések német lakosai közül a vecsésiek voltak leginkább áldozatai a kitelepítésnek. Azzal együtt mondjuk ezt, hogy a budaörsiekkel összehasonlítva jobban fel tudtak készülni az áttelepülésre, és nem volt olyan arányú kitelepítés, mint Csobánkán vagy Nagykovácsiban. Könyvünk első két fejezetében rámutattunk arra – most újra hangsúlyozzuk –, hogy a vecsési németek bizonyították leginkább kötődésüket a magyar hazához (természetesen, mint ahogy erre utaltunk is, ezt sok körülmény befolyásolta), így az ő esetükben az 1945 előtti és utáni történések a legkevésbé voltak ok-okozati összefüggésben. Természetesen nem általánosíthatjuk egy-egy település német lakosságának magatartását, de tendenciáját tekintve igazoltnak tartjuk előbbi megállapításunkat. Innen nézve Hegedűs Lajos vecsési evangélikus lelkész 1946. október 6-án elmondott ünnepi beszéde legalább annyira érzékenyen érinthette a német lakosságot, mint maga a kitelepítés: „Erkölcsei norma a hűség a hazához. Ez azt jelenti, hogy a nélkülözés idején nem erkölcsös dolog

²⁰⁴ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2. d. 4/1946

²⁰⁵ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2. d. 301/1946

²⁰⁶ PML V-1160 Db 41. kötet Dobolási könyv – 1946. május 14. 302. bejegyzés

²⁰⁷ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2. d. 4/1946

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ PIL 283. f. 16/377. ö.e. 39–40. SZDP Vidéki Titkárság iratai

megtagadni a szülőföldet, testvért, édesszülőket, vállalni más állampolgárságot a felkínált jobb kenyérért, beígért jobbsorsért.”²¹⁰

4.3.5. A bizonytalanság időszaka Dunabogdányban és Pilisszentivánon

E két település német lakóinak kitelepítésére nem került sor a végrehajtás első szakaszában (1946. január–1946. június), s a pilisszentivániaiakra később sem. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ezekben a községekben nyugalom lett volna ezekben a hónapokban. A vagyon zár alá vétele, a községi autonómia felfüggesztése és a kitelepítés lehetősége e két község németjeinek is meghatározta az életét.

A dunabogdányi internáltak továbbra is a táborokban maradtak, a pilisszentivániaiak egy része pedig azért hagyhatta el az internálótábort, hogy a nemzeti érdekből különösen fontos bányamunkát elvégezze. Az ő „kivételes” helyzetüket valahogy meg kellett ideologizálni, és ezért a már említett tanulmány a hazai németekről azt állapította meg, hogy a bányavidéki némettség a nemzeti agitációval szemben általában tartózkodóbb volt, mint a földműves népeség.²¹¹ Könyvünk első két fejezetében bemutattuk, hogy a német agitáció épp Pilisszentivánon volt a legerősebb. A felelősségre vonásnál azonban nem ez volt a döntő, hanem sokkal inkább az elvehető vagyon mértéke. Világos, hogy a földműves népességtől volt mit elkobozni, a bányamunkástól kevésbé. Egyrészt a bányamunkás vagyonából nem lehetett kielégíteni a magyar társadalom nagy részének földéhségét; másrészt pedig míg a földre volt jelentkező, a bányában dolgozni kevésbé volt hajlandóság. Bányászokra nagy szükség volt. A két világháború közötti társadalmat vizsgálva állapítottuk meg, hogy ez volt a „legnémetebb” foglalkozási ág, mivel a bányavidékeken többnyire német többségű települések feküdtek.

Pilisszentivánon, döntően munkás jellege miatt – mint már láttuk –, az MKP és az SZDP igen erős volt. A tárgyalt települések közül ez volt az egyetlen, ahol a baloldal mindkét országgyűlési választáson többséget tudott szerezni. Különösen erős volt az SZDP támogatottsága. Tudjuk jól, hogy a szociáldemokraták a kitelepítés kérdésében többnyire az oppozíciót jelentették – nem a kitelepítés ellen, de a kitelepítés módja ellen foglaltak sok esetben állást, éppen azért, mert köreikben nagy volt a német nemzetiségűek aránya. 1946 januárjában még Pilisszentiván is azok között a települések között volt, ahol a közelgő kitelepítés végrehajtása végett megszüntették a községi autonómiát,

²¹⁰ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4. d. 5941/1946

²¹¹ MNL OL XIX-A-1-1 Elnöki bizalmas 1. d. 7/1945 – lásd még 78. l.

és a Thirring Lajos hagyatékából nyilvánosságra hozott forrás szerint a községből 1200 személyt kívántak kitelepíteni.²¹² A szociáldemokrata politikusok javaslatára azonban Rajk László belügyminiszter 1946 tavaszán módosította a kitelepítési rendelet néhány pontját. Ennek alapján a mentesítések kiterjedtek a bányászokra és a munkásokra, amennyiben nem voltak Volksbund-tagok vagy SS-katonák.²¹³ Tolnában és Baranyában tömeges méretet öltött a németek bányába jelentkezése,²¹⁴ Pest megyében erről nem tudunk.

Dunabogdányban más volt a helyzet. Ebben a községben is voltak ugyan bányamunkások, de e település jellegét mégsem ez adta. A dunabogdányi németek kitelepítésére 1946-ban egyszerűen azért nem került sor, mert a falu földrajzilag távolabb esett a Budapest környéki „sváb gyűrűről”, és a végrehajtásban még nem jutottak el odáig, mint ahogy a Duna másik oldalán fekvő Nagymarosra, Kismarosra, Szendehelyre sem került még sor.

Ezzel együtt azonban az előkészület munkálatai elkezdődtek. 1946. január 8-án a vezetőjegyző kérte a KSH-t, hogy bocsássa rendelkezésére az 1941. évi népszámlálás adatait. Választ nem kapott, ezért január 30-án újra írt a hivatalnak.²¹⁵ A KSH azonban nagyon leterhelt volt a már zajló tömeges kitelepítések miatt, így elsősorban csak azokkal a településekkel tudott foglalkozni, ahol éppen a végrehajtás történt. Hivatalos népszámlálási adatokkal tehát még nem rendelkezett az előjáróság, a községben azonban már megjelent Gál Mihály telepítési körzetvezető a karhatalommal, és a már Csobánkánál hivatkozott áttelepítési kormánybiztos rendeletének megfelelően megkezdték a rekvirálásokat.²¹⁶ Ezzel együtt a rekvirálások jogszerűtlenek voltak, mert a beszedett élelmiszerkészletet elvileg az áttelepülésre kötelezettektől lehetett volna begyűjteni – de azt nem tudták, hogy pontosan kik azok; másrésről pedig a karhatalom még úgy szállt ki a községbe, hogy a tényleges végrehajtás csak bő másfél évvel azután kezdődött meg. A bizonytalanság félelemben tartotta az embereket és próbáltak mentesítéseket szerezni.²¹⁷

A helyi nemzeti bizottság február 27-i ülésén foglalkozott a németek kitelepítésének ügyével s az a határozott vélemény alakult ki, hogy a kitelepítést a lehető legsürgősebben végre kell hajtani. Emiatt azzal a kéréssel fordultak a Népgondozó Hivatalhoz, hogy Dunabogdányból a németek kitelepítését és helyettük magyar telepesek betelepítését sürgősen hajtsák végre. Indokaikban

²¹² BANK-ÖZE 2005. 159–161.

²¹³ FEHÉR 1988. 107.

²¹⁴ Uo.

²¹⁵ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 5. d. 62/1946

²¹⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 6. d. 298/1946

²¹⁷ PIL 283. f. 15/10. ö.e. 241. SZDP Pest környéki és Pest megyei Titkárság

elsősorban a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzésére hivatkoztak. A gyümölcsstermelés és a földek megművelése a telepítés elhúzódása folytán nagy hátrányt szenved, mert az előreláthatólag kitelepítésre kerülő lakosság a földek megművelésével és a gyümölcsfák kezelésével már nem törődik, „ez pedig az ország lakosságának élelmezése szempontjából pótolhatatlan kárt jelent.” – állt a levélben.²¹⁸ A telepítésre azonban ekkor még nem került sor, a kitelepítés első nagy hulláma Dunabogdányt elkerülte.

1946 júniusáig PPSK vármegye 30 településéről 39 642 németet telepítettek ki,²¹⁹ egy másik kimutatás szerint pedig 29 községből 41 303 személyt.²²⁰ Országosan pedig az előző kimutatás szerint 114 758 személyt, az utóbbi szerint pedig 116 945 főt.²²¹ A számadatokból jól látható, hogy a legnagyobb arányú kitelepítés Pest megyéből volt. Ennek egyrészt stratégiai jelentősége volt, másrészt pedig szimbolikus jelentése is volt. Stratégiai azért, mert a főváros környékén elsősorban politikai szempontból potenciális veszélyforrást jelenthetett a német tömb azáltal, hogy tudvalevőleg a jobboldali pártokat erősíthették – természetesen kivételek ekkor is voltak: lásd Pilisszentivánt. A betelepített nincstelen magyar családok által a baloldali erők jelentős tömegbázisra tehetek szert. Nyilván kisebb horderejű, de nem elhanyagolható változást hozott a telepítés a települések felekezeti megoszlásában. (Erről a későbbiekben részletesen szólunk.) Megszabadulhattak nagyszámú, vallását gyakorló katolikus hívőtől és így a már ekkor „reakciónak” mondott Mindszenty bíboros befolyásától a térségben.

Szimbolikus jelentősége pedig abban nyilvánult meg, hogy az ország harmadik legnagyobb létszámú németiségével rendelkező településen kezdték el a „fasiszta maradványok felszámolását.” A kormány legitimációs törekvéseinek ez fontos mérőföldköve volt, és ezáltal a béketárgyalásokon való kedvezőbb pozíciót is remélték.

²¹⁸ PML XVII-66-b Dunabogdányi Nemzeti Bizottság iratai 99. d. 26/1946

²¹⁹ PIL 283. f. 16/377. ö.e. 39–40. SZDP Vidéki Titkárság iratai Közli: ZIELBAUER 1990a 87. Községenkénti bontásban: Bia 239 fő, Budajenő 602 fő, Budakeszi 2731 fő, Budaörs 5788 fő, Páty 7 fő, Nagykovácsi 2024 fő, Perbál 1402 fő, Pesthidegkút 1302 fő, Solymár 932 fő, Telki 267 fő, Torbágy 1196 fő, Törökbálint 1371 fő, Üröm 1428 fő, Zsámbék 3397 fő, Soroksár 4779 fő, Ceglédbercel 422 fő, Vecsés 2054 fő, Szigetbecse 152 fő, Szigetcsép 462 fő, Szigetszentmárton 491 fő, Szigetújfalu 821 fő, Taksony 548 fő, Békásmegyer 1930 fő, Budakalász 814 fő, Piliscsaba 1195 fő, Pilisbörösten 469 fő, Pomáz 1002 fő, Szentendre 5 fő, Csobánka 1239 fő, Kecel 573 fő.

²²⁰ MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai II/1. II-28. Közli FEHÉR 1988. 114., TÓTH 1993. 129.

²²¹ Havi bontásban ez ekképp nézett ki: 1946. január 3866 fő, február 7237 fő, március 11334 fő, április 20939 fő, május 49011 fő, június 18479 fő. Lásd PIL 274. f. 10/35. ö.e. 98. l. MKP Külügyi osztály iratai

A kitelepítés végrehajrásából összegző megállapításokat nehéz tenni, mert ahány település, annyiféle végrehajtás volt. A legnagyobb problémát az előkészítetlenség okozta, a gyakorlati végrehajtás részletei nem voltak jogszabályban rögzítve. A közigazgatás különböző szintjeiről érkező – sokszor ellentmondásos utasítások nehezítették a kitelepítés végrehajtását. A helyi közigazgatás és a telepítési bizottság között olykor feszültségek voltak, és a helyi hatalom – ha erre a szándéka meg is volt – nem mindig tudta megakadályozni az önkényeskedéseket. Ahogy a kitelepítés időben haladt előre, úgy természetesen a részletkérdések is egyre tisztázottabbak lettek, és maga a kitelepítendő lakosság is „megváltásként” várta a kitelepítést – ami kényszerű beletörődés volt.

Láthattuk azt is, hogy a mentesítések is teljesen esetlegesek voltak – a jogszabályok egyrészt nem adtak kellő támpontot, másrészt maga a végrehajtó hatalom is érdekelt volt abban, hogy a maga szájíze szerint szabja meg a mentesítések feltételeit. Forrásszerű példát Csobánkáról tudtunk említeni arra, hogy a helyi lakosság próbálta menteni a németeket. Nyilvánvalóan ez nem egyedi eset volt, viszont hozzá kell fűznünk, hogy amíg helyi szinten az összetartás, a segítségnyújtás adott is volt, országosan már nem volt jellemző. Egyszerűen azért, mert a kormány érdekeltté tette a társadalom nagy részét a kitelepítésben. A pártok tudtak mentesítéseket eszközölni az országos politikában betöltött erejükhez mérten.

Leszögezhetjük, hogy a jogszabályok csak keretet adtak a végrehajtásnak, annak módját mindig maguk a végrehajtók alakították, teljesen önkényesen a különféle pártérdekek mentén, és így a ki- és betelepítések a pártok hatalmi pozícióinak erőfőgatosai is voltak.

4.4. A kitelepítés ideiglenes felfüggesztése és az újraindulás lépései

A magyarországi németek kitelepítése 1946 júniusában ideiglenesen megakadt. Az amerikai hatóságok ugyanis felfüggesztették a kitelepítettek fogadását a Németország általuk megszállt zónájában kialakult nehéz lakáskörülményekre és a súlyos ellátási gondokra hivatkozva. Az Egyesült Államok olyan feltételekhez kötötte a kitelepített németek fogadását, amelyek a magyar kormányt szinte megoldhatatlan feladat elé állították. Egyetértvén azonban Balogh Sándor és Fehér István azon megállapításával, hogy a „kitelepítések ideiglenes felfüggesztésének okát a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változások képezték”,²²² bemutatjuk azokat a világpolitikai folyamatokat, melyek

²²² BALOGH 1982. 101., FEHÉR 1988. 115.

jelentősen befolyásolták a magyarországi németek – és ezzel együtt a Pest megyeiek – helyzetét is.

4.4.1. Ami a világpolitikában történt – nemzetközi aspektusok

A magyarországi németek kitelepítését, bár egyetlen folyamat, két szakaszra szoktuk osztani: az első szakasz 1946 januárjától 1947. júniusig tartott – amikor a hazai németeket Németország amerikai zónájába telepítették ki; a második szakasz pedig 1947 augusztusától 1948 júniusáig zajlott, amikor a kitelepítés Németország szovjet megszállási övezetébe történt. A kitelepítésnek e két hulláma nem csupán belpolitikai okok következménye, hanem sokkal inkább az a nemzetközi erőter alakította, aminek része volt a folyamat.

Potsdamban 1945 nyarán még olyan volt a világpolitika, hogy a nagyhatalmak az együttműködést fontosnak tartották és azt nem kockáztatták. Beszédes volt már 1945 nyarán az ENSZ San Francisco-i alapokmánya,²²³ melyből a kisebbségek kollektív jogainak szavatolása teljes mértékben hiányzott, ugyanúgy hiányzott a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer problematikája az 1946. július 29-én megnyílt békekonferenciáról is. A háborús együttműködés lendülete 1946 elejére már megtört és a növekvő szembenállás légkörét fejezte ki Churchill március 5-i fultoni beszéde, melyben világosan kimondta, hogy vasfüggöny ereszkedik le Európában. Ennek fényében láthatjuk meg az 1946 októberében készült magyar külügyminisztériumi összefoglaló jelentés igazságát, melyben azt olvashatjuk: „A nemzetközi kisebbségvédelem problémájának felvetése elé számtalan akadály gördült. [...] Súlyosabb akadályt jelentett ennél a nagyhatalmak húzódozása mindennemű kisebbségi garancia elől. [...] Mindegyik nagyhatalom külön-külön is azon volt, hogy saját érdekszféráján belül lehetőleg zárja ki a többi nagyhatalom befolyását. A kisebbségvédelemnek nemzetközi alapra való helyezése viszont tág teret nyitott volna a nagyhatalmak kölcsönös beavatkozásának.”²²⁴ Nyilván nem lehetett nemzetközi kisebbségvédelemről beszélni akkor, amikor milliós nagyságrendű kényszerszermigráció folyt Európában, mindez a nagyhatalmak teljes egyetértésével, ugyanakkor 1946 második felében már olyan volt a nemzetközi helyzet, hogy ezt a kérdést már nem bolygatták az érdekszférák egymásnak feszülése miatt, és ebben a folyamatban kell látnunk a magyarországi németek amerikai zónába való kitelepítésének leállítást is.

²²³ FÖGLEIN 1990.

²²⁴ Sub clausula... 2008. 1252–1260.

1946 júniusában még a Nagy Ferenc vezette magyar delegáció látogatott Washingtonba. Németország volt közép-kelet európai szövetségesei közül egyedül a magyarokat fogadta az Egyesült Államok. Miért? Mert a térségben már mindenütt megtörtént a kommunista hatalomátvétel, de nálunk még nem. A magyar kormány augusztus 22-én még meg tudott állapodni az amerikaiakkal a kitelepítés folytatásáról. James F. Byrnes amerikai külügyminiszter stuttgarti beszéde (1946. szeptember 6.) azonban fordulatot hozott Washington németországi politikájában, amelyben a németországi amerikai megszállási politika céljait fogalmazta újra. Beszédében kijelentette, hogy az amerikai megszállás addig fog tartani, ameddig arra szükség lesz.²²⁵ Az 1946. szeptember 24-én megszületett 76 oldalas Clifford–Elsey jelentés pedig kimondta, hogy a szövetségi viszony fenntartása a Szovjetunióval lehetetlen, és a harmadik világháború lehetőségéről beszélt.²²⁶ Ez a jelentés nagy hatással volt Trumanra. Ennek fényében már teljes mértékkel érthető, hogy az amerikaiak nem akartak a szovjet befolyási övezethez tartozó Magyarországról több németet fogadni.

Három nappal a Clifford–Elsey jelentés után Nyikolaj Novikov washingtoni szovjet nagykövet táviratot írt Molotovnak, hogy az Egyesült Államok háborús előkészületeket folytat, felmerült a Szovjetunió elleni háború lehetősége is.²²⁷ 1946 őszére már gyökeresen megváltozott az a második világháború idejében született elgondolás, hogy a németek ellen együttesen kell a nagyhatalmaknak fellépni. Ekkorra Washington már feladta addigi izolacionista külpolitikáját s ez a német kérdésben mutatkozott meg leginkább.²²⁸ Már nem az volt a lényeg, hogy befogadják a „bűnös” németeket, hanem a választóvonalat egyre inkább a Churchill által megfogalmazott vasfüggöny jelentette. Bár az 1946. december 2-án született megállapodás Bizónia létrehozásáról még Potsdam szellemében született, tulajdonképpen Németország két részre szakadásának első lépése volt. Tehát 1947. január 1-től gazdaságilag megszűnt annak az amerikai zónának a létezése, ahova az 1945. novemberi NSZET döntése értelmében a magyarországi németeket kitelepíteni lehetett. A magyar politikai elit külpolitikai gondolkodása viszont ekkor is gyenge volt ahhoz, hogy a megváltozott nemzetközi erőtereket felmérje. Ezzel magyarázható az, hogy még 1947

²²⁵ HORVÁTH-PARAGI-CSICSMANN 2013. 50–51.

²²⁶ http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/sectioned.php?documentid=4-1&pagenumber=1&groupid=1 (Letöltés: 2012.08.04.) – Köszönettel tartozom Bognár Szabinának, aki a Truman Könyvtár és Múzeum digitális állományára felhívta a figyelmemet.

²²⁷ <http://ludeman.edublogs.org/files/2010/12/novikov-telegram-1j6xp8f.pdf> (Letöltés: 2012.08.04.)

²²⁸ BORHI 2005. 87–88.

tavasza is a magyar kormány amerikaiakkal folytatott tárgyalásainak legfőbb hivatkozási alapja Potsdam volt, illetve az 1946. augusztusi egyezmény.

A nagypolitika változása mellett természetesen lényeges oka volt a kitelepítés felfüggesztésének az a nehéz gazdasági és társadalmi helyzet, amelybe Németország került a háborús veszteségek és a többmillió német kényszer-migráció miatt. Az amerikai kormány 1946 folyamán Herbert Hoover volt amerikai elnököt bízta meg, hogy mérje fel az égető gazdasági problémákat. Hoover több tucat jelentést készített legfőképpen az éhezésekről, a súlyos mezőgazdasági problémákról. Rámutatott, hogy németek milliói halnak meg alultápláltság miatt.²²⁹ Ezek a jelentések indokai voltak az angol és amerikai zónák gazdasági egyesítésének és előkészítői is voltak az 1947 derekán meghirdetett Marshall-tervnek. Ahogy azonban a magyarországi németek kitelepítésének felfüggesztésében nem szabad csak a világpolitikai okokat keresnünk, úgy a Marshall-terv meghirdetését sem szabad egyszerű gazdasági indokokkal magyaráznunk. Nyilvánvalóan közvetlen előzménye volt az 1947. március 12-én meghirdetett Truman-doktrína, mely Görögországnak és Törökországnak előirányzott segélyprogramon keresztül Washington európai pozíciójának erősítését célozta a Szovjetunió befolyásának visszaszorítására.

Így kapcsolódtak össze tehát a politikai és gazdasági okok a németek kitelepítésének felfüggesztésében. Az amerikai hatóságok azonban mindvégig csak a gazdasági okokra hivatkoztak, illetve 1946/1947 telén humanitárius okokra, ez utóbbi azonban nyilvánvalóan csak ürügy volt, ugyanis 1946 januárjában nem érezték antihumánusnak a kitelepítés megindítását.

A magyar kormányra viszont nagy belpolitikai és külpolitikai nyomás nehezedett. Egyrészt az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés a trianoni-nál szűkebb határok közé szorította hazánkat, ugyanakkor a SZEB még nem szűnt meg, mert a békeszerződés csak annak moszkvai ratifikációjával lett hatályos, ami – mint tudjuk – csak szeptember 15-én történt meg.²³⁰ Másrészt az 1946. február 27-én aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény gyakorlati végrehajtása 1947 tavaszán indult meg úgy, hogy közben még a földreformmal kapcsolatos belső telepítések is folytak. Részben emiatt, részben pedig a kitelepítés várt folytatása miatt a kitelepítésre kötelezett németeket összeköltöztették és ez nehezen elviselhető állapotot idézett elő az érintett településeken. Harmadrészt Kovács Bélának, a kisgazda párt főtitkáranak 1947. február 25-i letartóztatása jelezte, hogy a Szovjetunió immár Magyarországon sem vár tovább, szovjetizálni akarja az országot. A kormánynak bizonyítani kellett azt,

²²⁹ <http://www.trumanlibrary.org/hoover/documents.php?page=2> (Letöltés: 2012.08.04.)

²³⁰ Erről bővebben lásd FÖLDESI 1995.

hogy meg akar szabadulni a „fasiszta elemektől”. Ezen folyamatok egybejárása ösztönözte a magyar kormányt arra, hogy a kitelepítés folytatását kérje.

1946 decembere és 1947 augusztusa között a SZEB ülésein hat alkalommal szerepelt a magyarországi német kérdés.²³¹ Talán nem lényegtelen megjegyeznünk, hogy ezen ülések egyikén sem az amerikaiak voltak a napirendi pont kezdeményezői, hanem négy alkalommal az angolok részéről Edgcumbe tábornok, két alkalommal pedig a szovjetek részéről Szviridov altábornagy. A nemzetközi politikával ellentétben azonban ebben a kérdésben angol–szovjet egyetértés érvényesült az amerikai állásponttal szemben. Edgcumbe az augusztus 15-i ülés kivételével nagyon élesen bírálta az amerikai hatóságok magatartását és többször felszólította George Weems dandártábornokot, hogy hasson oda kormányánál a kitelepítés folytatása érdekében. Nem ez volt az egyetlen kérdés, amelyben a brit külpolitika nem támogatta az amerikaiakat a magyarországi SZEB fórumán. Ilyen volt az 1947. júniusi kormányváltás is. Ennek oka az volt, hogy a munkáspárti angol kormány rokonszenvezett a Szovjetunióval. Amikor Nagy-Britannia csapatokat küldött a görög kommunisták ellen, az angol közvélemény és sajtó tiltakozását fejezte ki az ellen.²³²

1947. február 10-én Szviridov közvetített a magyar kormány és Weems között, megkérdezte, hogy mikor fogják újraindítani a kitelepítést, amire Weems azt felelte, hogy információval ez ügyben nem rendelkezik, tájékozódni fog az amerikai hatóságoknál. Ez meg is történt, és február 17-én Weems azt írta levelében, hogy az amerikaiak a kérdésben egy magyar–amerikai konferenciát javasolnak Berlinben.²³³ Nagyon beszédes javaslat ez: részben mutatja, hogy az amerikaiak tárgyalófélnék tekintették Nagy Ferenc kormányát; részben pedig azt is mutatja, hogy az amerikaiak a szovjetek és az angolok kizárásával akartak megállapodni, és ezt csak úgy tehették, ha a konferencia nem Budapesten, hanem Berlinben lesz. Nyilvánvalóan mind az angol, mind a szovjet fél tiltakozott ez ellen, és mélységesen fel voltak háborodva, és ha már egyáltalán felmerült a konferencia lehetősége, akkor azt Budapesten javasolták megtartani természetesen az angol és szovjet fél jelenlétével, amibe persze az amerikaiak nem egyeztek bele. Március 20-án nem csak a SZEB ülésén merült fel a kérdés, hanem a miniszterelnök közvetlenül levélben is megkereste Weems-t, melyben kérte a kitelepítés mielőbbi megindulását, mert: „[a] potsdami határozat a magyar kormányt feljogosította arra, hogy a hazai sváb lakos-

ságot Németországba, még pedig az USA által megszállt területre telepítse ki.” (Figyeljünk a megfogalmazásra: Nagy Ferenc feljogosításról beszélt. Emlékiratában erről így írt: „Csak később, amikor a németek kitelepítése ténylegesen megkezdődött, tudtam meg, hogy a potsdami döntés nem kötelezte Magyarországot a németek kitelepítésére, hanem csak felhatalmazta erre az eljárásra, és hogy Vorosilov félrevezette a magyar kormányt, amikor arról értesítette, hogy a németeket köteles kitelepíteni.”²³⁴) A levélben Nagy kérte a budapesti tanácskozás lehetőségét. Weems tábornok azonban a SZEB-nek már aznap, a magyar kormánynak pedig március 27-i válaszlevelében elhárította a budapesti konferenciát és a kitelepítés megindulását egy éven belül nem tartotta realizálhatónak.²³⁵ Egy nappal később pedig a NSZET arról tájékoztatta Szviridovot, hogy a kitelepítést bizonytalan időre leállítják.

A SZEB ülésén utoljára 1947. április 16-án vitatták a németek kitelepítésének ügyét az amerikai zónába. Azonban sem itt, sem a Külügyminiszterek Tanácsának moszkvai konferenciáján döntés nem született. Az Egyesült Államok elzárkózó álláspontját erősen befolyásolta a kisgazdapárti politikai elit elleni összeesküvés kiteljesedése.

Fordulópontot az eseményekben Rákosi Mátyás április 27-i moszkvai látogatása jelentett. A kommunista vezető konkrétan felvetette, hogy a Szovjetunió járuljon hozzá a németek szovjet zónába való kitelepítéséhez. Molotovot a kérés meglepte, de nem zárkózott el előle.²³⁶

Nagy Ferencet 1947 májusában már természetesen nem a kitelepítés megindítása érdekelte, figyelmét sokkal inkább a pártja elleni támadás kötötte le. Június 2-án a miniszterelnök lemondott, vele együtt külügyminisztere Gyöngyösi János is, és ez végérvényesen megpecsételte az amerikai zónába való kitelepítés újbóli megindulását.

Az újjáalakuló kormány miniszterelnöke, Dinnyés Lajos június 10-én felvette, hogy kormánya megkérdezi a többi német megszállási zóna hatóságait is a kitelepítés újraindulásának lehetőségéről. Június 11-én Rajk belügyminiszter levelet intézett a SZEB-hez és kérte, hogy a német lakosság Németország amerikai övezetén kívül a többi övezetbe is kitelepíthető legyen. („többi” áthúзва, helyette tollal: „szovjet”).²³⁷ A minisztertanács 1947. június 12-i ülésén Rajk bejelentette: kéréssel fordult a szovjetekhez, hogy az ő megszállási övezetükbe

²³¹ SZEB jegyzőkönyvei... 2003. 1946. december 23., 1947. február 10., 1947. március 4., 1947. március 20., 1947. április 16., 1947. augusztus 15.

²³² BORHI 2005. 126–127.

²³³ SZEB jegyzőkönyvei... 2003. 313. Lásd még ZINNER 2004. 105.

²³⁴ NAGY 1990. 1. kötet 173.

²³⁵ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 116. d. 4223/1947. Lásd még ZINNER 2004. 106.

²³⁶ ZINNER 2004. 108–110.

²³⁷ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 116. d. 7384/1947

folytatódhasson a kitelepítés.²³⁸ A szovjetek nem zárkóztak el, de kérték, hogy a magyar kormány írásbeli indoklással forduljon a SZEB-hez. Dinnyés Lajos miniszterelnök ezt a levelet meg is írta. Ezek után teljesen érthetetlen Edgcumbe tábornok informátlansága, ugyanis az augusztus 15-i tanácskozáson meglepetten kérdezte, igaz-e, hogy Magyarország 45 000–50 000 svábot fog kitelepíteni Németország szovjet megszállási övezetébe, és hogy ebbe a szovjet kormány beleegyezett. Az angol és a szovjet fél közötti eddigi egyetértés itt már megszűnt, és a tanácskozáson Edgcumbe azon kívánságnak adott kifejezést, hogy az előző kitelepítési akció során bevett gyakorlat szerint ezúttal is, szeretnék ellenőrizni a végrehajtást. Szviridov tábornok ezt egy mondattal elutasította: „[...] semmi szükség arra, hogy az angol és amerikai képviselők ellenőrizzék a svábok kitelepítését Németország szovjet megszállási övezetébe, mivel ezt a kitelepítést a szovjet katonai hatóság ellenőrzi”. A potsdami határozat a SZEB ellenőrzését egyértelműen feltételül szabta, de 1947 augusztusában ez már mit sem számított. A SZEB ellenőrzési jogköre és a kitelepítés végrehajtásának kapcsolata abból a szempontból is problematikus, hogy 1947. szeptember 15-én a SZEB megszűnt. Ez felveti azt az érdekes nemzetközi jogi kérdést, hogy ezt követően a kitelepítés folytatható lett volna-e, vagy sem. Ekkor viszont már végképp nem a jog volt a meghatározó, hanem a hatalom.

4.4.2. A kitelepítés felfüggesztésének helyi következményei

A kitelepítés végül 1946. november 10-én indulhatott meg újra, de nagyon vontatottan haladt. Néhány hét múlva az amerikai hatóságok ismét felfüggesztették a kitelepítést arra hivatkozván, hogy sok ember van az amerikai zónában gyűjtőtáborokban, és nem tudják őket gazdaságilag integrálni, valamint nagyon súlyos élelmiszer- és lakáshiánnyal küszködnek.²³⁹

A kitelepítések megrekedése súlyos helyzetet teremtett az egész telepítéspolitikában. A belső telepítések még javában zajlottak, a menekültek is egyre nagyobb számban jöttek a szomszéd államokból, ugyanakkor már egyre kevesebb lett a kiutalható ház és föld. Éppen ezért az összeköltöztetések tovább folytak, így egy-egy településen nehezen elviselhető állapotok alakultak ki, és a feszültség egyre inkább fokozódott. A helyzetet jól mutatja egy, az SZDP Főtitkárságához címzett, aláírás nélküli levél: „Tény azonban az, hogy a kitelepítések körül nyugtalanság, kaosz és zűrzavar mutatkozik, amelyeknek hatásai nemzetgazdasági szempontból nem becsülhetők alá. A kitelepítésre váró sváb-

²³⁸ ZINNER 2004. 110.

²³⁹ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 116. d. 4223/1947

ság már hónapokon keresztül nem dolgozik, a hangulatuk pattanásig feszült, a rátelepített telepések pedig nem dolgoznak. Hogy a kép teljes legyen, le kívánom szögezni azon köztudomású dolgot, hogy a telepések legnagyobb része nem is akar dolgozni. Fosztogatások és erőszakosságok sorozatát követik el azokban a falvakban, ahova betelepítették őket. Teszik ezt sajnos pedig a Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt égisze alatt a felfüggesztett autonómiájú közigazgatás és karhatalom támogatása mellett.”²⁴⁰

Megkezdődött a már felvett kitelepítési névjegyek és leltárak felülvizsgálata egyszerűen azért, hogy a kormány pontos képet kapjon a rendelkezésre álló vagyronról. Erre azért is volt szükség, mert 1946. június 30-i hatállyal megszűnt a Népgondozó Hivatal, feladatkörét a Belügyminisztérium Népgondozó Osztálya vette át.²⁴¹ Ez az osztály 1946. novemberében felhívást intézett az alispánokhoz – ők ezt körrendeletben továbbították a községi előjáróságokhoz –, hogy a kitelepített németek névjegyzékét és a felvett leltárak egy példányát az előjáróságok kötelesek megőrizni. Ugyanis azt tapasztalták, hogy sok esetben ezek elkallódnak vagy megsemmisülnek.²⁴² Ez történt Budaörsön és Vecsésen is. A névjegyzékek hiánya problémát jelentett az igazolásoknál is, így az alsó fokú közigazgatási hatóságok minden ügyben, így például az iparigazolványok kiadásánál is a KSH-tól kértek adatszolgáltatást. A KSH azonban ezeket bürokratikus túlkapásnak bélyegezte és a miniszterelnöknek írt panaszában azt kérte, hogy csak akkor forduljanak hozzájuk, ha „a német kitelepítéssel közvetlenül összefüggnek, vagy pedig ha nyugatról hazatérni szándékozó egyének kéréséről van szó, továbbá ha politikai, rendészeti vagy bűnügyi szempontból fontos az adatok ismertetése.”²⁴³

Ez utóbbi kategóriák ismét napirendre kerültek. Mivel kitelepíteni nem lehetett a németeket, ezért összeköltöztették vagy internálták őket. Az internálótáborok lakóinak száma újra emelkedést mutatott. 1946. szeptemberében országos razziát szerveztek a visszaszivárgó kitelepített svábok felkutatására.²⁴⁴ 1946. szeptemberében született egy internálásokat megszüntető rendelet, az azonban nem szabadulhatott, aki 1944. március 19. előtt az SS-be belépett, illetőleg ha a kényszersorozás során besorozták az SS-be, és ott tényleges szolgálatot is teljesített. A Volksbund-tagok internálására nézve „később történik intézkedés” – olvashattuk a *Világ*-ban.²⁴⁵ Ez a rendelet összhangban volt az augusztus

²⁴⁰ PIL 283. f. 16/377. ö.e. 31. SZDP Vidéki Titkárság iratai

²⁴¹ MNL OL XIX-A-10 Gazdasági Főtanács iratai 85. d. XXII/2. tétel

²⁴² PML V-1160 Db Körrendeletek, körlevelek 21. d. 7209/1946

²⁴³ Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, 1947. január 9. 8.

²⁴⁴ Országos razzia a visszaszivárgó kitelepített svábok felkutatására. In: *Világ*, 1946. szeptember 7. 2.

²⁴⁵ Internálásokat megszüntető rendelet. In: *Világ*, 1946. szeptember 7. 3.

28-án hatályba lépett kitelepítési rendelet módosításával, mely a már említett májusi rendelethez hasonlóan szintén bizalmas volt (3473/1946. B.M. sz. rendelet).²⁴⁶ A módosítás azokra vonatkozott, akik kényszersorozottak voltak, de magukat 1941-ben magyar nemzetiségűnek vallották – ők „további intézkedésig visszatartandók”. Így tehát ismét szűkült a kitelepítendőök köre, az internálódóké azonban nem. Ezért jegyezte meg Mindszenty bíboros a Buda-Dél internálótáborban tett novemberi látogatása során, hogy az internáltak száma „indokolatlanul” nagy – akkor kb. 5000 fő. Közülük 17 gyermek volt 1 és 15 év között, volt szoptatós anya 6 hónapos csecsemővel, 50 év fölött kb. 1000-en voltak, és 8 terhes anyát is talált a táborban. Ellátásuk: napi 5 dkg kenyér, reggeli 3 dl rántott leves, fél 7 után már ez sem. Ebéd 3 dl vízbefőtt bab, vacsora vízbefőtt burgonya. Minden szerdán jöhettek a hozzátartozók 5 kg-os csomaggal. A pavilonoknak nem volt sem ajtaja, sem ablaka, legfelső emeleten rossz volt a tető. Fekvőhely a padló, az alagsorban a kövezet volt. Gyógyszer egyáltalán nem volt. Az olvasást tiltották. Aki látogatáskor levelet adott át vagy dobott, 14 napi zárkát kapott. Az internáltak zöme katolikus volt, protestáns alig, izraelita szinte nem volt.²⁴⁷ (Azért ezt az arányt érdemes lett volna összevetni az egyes felekezetek országos arányával, akkor beszédesebb lenne ez a megállapítás, így viszont nem lehet messzemenő következtetéseket levonni belőle.)

A lakhelyén maradt német lakosság és a betelepített magyarok között azonban egyre gyakoribbá váltak a konfliktusok. A dunabogdányi vezetőjegyző többször felhívta erre a járási főjegyző figyelmét, az sem volt azonban olyan pozícióban, hogy orvosolni tudja a problémát.²⁴⁸ A telepesek panaszt intéztek az OFT felé, amely kiszállt a községbe a helyzet kivizsgálására.²⁴⁹ Budaörsre pedig maga a főispán tett hivatalos látogatást, melynek során azt tapasztalta, hogy ismeretlenek az elhagyott sváb ingatlanokat vandál módon megrongálják. Felhívta a vezetőjegyzőt, hogy minden törvényes úton vegye elejét ezeknek.²⁵⁰

A hatóságok részére a legnagyobb gondot azonban nem ez, hanem a már kitelepített németek „visszaszivárgása”,²⁵¹ az 1944-ben nyugatra menekültek vagy hadifogságban lévők hazatérése jelentette. Pest megyében erre először 1946 decemberében figyeltek fel hivatalosan is. Az alispán jelentési kötelezettséget írt elő a járási főjegyzőknek, hogy a községi vezetőjegyzőkön keresztül

²⁴⁶ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai 75. d. XXIII/e tétel 5373/1946

²⁴⁷ PLE Mindszenty periratok V-700/17 1946. november 12. 19–25.

²⁴⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 10. d. 2372/1946

²⁴⁹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 10. d. 2311/1946

²⁵⁰ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 6. d. 216/1947

²⁵¹ Erről bővebben lásd TÓTH 2008a

számoljon be a visszatértek létszámáról.²⁵² Budaörsön ezen időpontig visszaszivárgott személy nem volt,²⁵³ Csobánkáról nem tudunk, Nagykovácsiba pedig egy személy tért vissza.²⁵⁴ Nagykovácsiban kihirdették, hogy a nyugatról vagy a fogságból visszatérő németek kötelező jelleggel jelentkezzenek a Belügyminisztériumban.²⁵⁵ Tömegesen mondható visszaszökés Vecsésre történt. 1946. október és december között 34 fő szökött haza, jellemzően teljes családok.²⁵⁶ A legidősebb hazatért 69 éves volt, a legfiatalabb pedig két hónapos. A visszatértek nagy része 40 év feletti volt, de 50 évnél nem idősebb.²⁵⁷ Tehát jellemzően olyan személyek szöktek vissza, akik Magyarországon már önálló egzisztenciával rendelkeztek. A fiatalabb generációból is visszatértek néhányan, de jóval kevesebben, mint az előbb említett csoportból. Ők Németországban próbálták egzisztenciát kialakítani. A visszaszököttekre azonban többnyire internálás várt. A 34 főből december 27-én 23 főt internálótáborba szállítottak.²⁵⁸

A kitelepített németek visszaszivárgásának megakadályozása céljából a Gazdasági Főtanács 1947. január 15-én azt a határozatot hozta, hogy a magyar hadifoglyok hazahozatalát a Belügyminisztérium hatáskörébe utalja, és az ügykört egységesíti a németek kitelepítésével. A Főtanács felkérte a Belügyminisztériumot, hogy a hazahozatali ügykör átvétele után létesítsen külföldön gyűjtőállomást, mely a hazahozatalra jelentkezőket előzetesen megrostálja.²⁵⁹ Az ügy rendeleti úton való szabályozását tehát immár a Belügyminisztérium tette meg 1947 márciusában (155.460/1947. III/2. B.M. sz. rendelet).²⁶⁰ Ebben leszögezték, hogy a kitelepített német lakosság a 7970/1946. M.E. számú rendelet szerint elveszíti magyar állampolgárságát, tehát külföldi állampolgárként kell kezelni. Amennyiben a községi előjáróság ilyen személyről tud, azonnal jelentse a Belügyminisztérium Elnöki Osztályának. Vecsésen április 19-én (majd a következő héten még kétszer) dobolták ki, hogy ha valaki ilyen személyről tud, azt azonnal jelentse be a község házában. Amennyiben ezt elmulasztja, az illetőt internálni fogják.²⁶¹

Az egész folyamat mintapéldája egy budaörsi eset. M. Gy-né férjének mentesítését kérte a Miniszterelnökségtől. 1946-ban kitelepítették mindkettejüket.

²⁵² PML XXI-29-a 57. d. Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai – Rendészeti ügyek 2890/1946

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ PML XVII-113 Nagykovácsi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1947. január 19.

²⁵⁶ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 7489/1946

²⁵⁷ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 2. d. 8-29/1946

²⁵⁸ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 7489/1946

²⁵⁹ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai XXIII/e tétel 989/1947

²⁶⁰ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 9. d. 1765/1947

²⁶¹ PML V-1160 Db 41. kötet Dobolási könyv – 247., 259., 266. bejegyzés

A feleség szülei utánuk küldték Németországba az FKGP által kiállított mentesítő-levelet és a KSH adatlapját, mely szerint 1941-ben német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A stuttgarti amerikai hatóságok azt mondták nekik, hogy ez alapján nyugodtan visszatérhetnek Magyarországra. Így jöttek vissza a kaposvári szűrőtáboron keresztül 1946. április 10-én. A férj a Földművelésügyi Minisztérium Növényvédelmi Osztályán volt tisztviselő, újra elfoglalta állását. Majd júniusban tiltott visszatérés miatt internálták. A férj három évig magyar katonaként szolgált, így került szovjet hadifogságba, ahonnan menlevéllel szabadon bocsátották.²⁶² Ez az eset igen jól példázza azt, hogy az intézkedések tulajdonképpen teljesen ad hoc-szerűen történtek. Az illetőt visszavették köztisztviselői állásába, holott jól tudták, hogy visszatért németről van szó. A júniusi internálása – bár nem tudjuk, csak sejtjük – vélhetőleg egy személyi konfliktus következménye volt, és nem múltbéli magatartása alapos felülvizsgálatának eredménye.

A visszaszivárgások megfékezésére razziákat tartottak országszerte. A *Világ* tájékoztatót arról, hogy a visszaszivárgott svábok „terrorizálják” az új telepeket.²⁶³ A nagy „svábrazzia” során visszaszivárgott SS-legényeket és svábokat fogtak el Zsámbékon és Perbálón.²⁶⁴ A pomázi razzián is keretlegényt, hazaszökött volksbundistákat és SS-legényeket fogtak el.²⁶⁵ Áprilisban a razziák összegzéséről írt a *Népszava*: „A Belügyminisztérium Sajtóosztálya közli, hogy ez év márciusában 15 Budapest környéki sváb községben és Vácott 14 esetben razziát rendeztek. 252 személy ellen indult eljárás, sok volt SS-katona, Németországból visszaszivárgott sváb, kitelepítés elől bujkáló volksbundista és internálótáborból megszökött több volt német katona került a rendőrség hálójába”.²⁶⁶ Kőhalmi Alfréd budaörsi vezetőjegyző kérte a budakörnyéki rendőrséget, hogy a hat főből álló budaörsi rendőrség lélekszámát egészítsék ki, mert általános razziát terveznek a községbe, mivel a környező határrészekben gyilkosságok történtek.²⁶⁷ A gyilkosságokról többet nem tudunk, azok valóságtartalmáról sem, annyi viszont bizonyos, hogy Budaörs is része volt a környéken lezajlott nagy razziának.

1946 végén, 1947 elején nagy mentesítő akció indult a bányászok mentesítése ürügyén. A bányászok mentesítéséről szóló rendelet azt is lehetővé tette, hogy a már elkobzott vagyont a szerződést aláíró egyének visszakapják vagy

legalább hasonló értékű csereingatlant kapjanak. A rendeletet persze nagyon sokan kijátszották. Ez ellen többen is tiltakoztak. A tömeges tiltakozások hatására a belügyminiszter a következőképpen módosította a mentesítő rendeletet: mentesülnek az áttelepüléstől a ténylegesen dolgozó bányászok, akiknek mentesítését az üzemi vezetőség, az üzemi bizottság és a szakszervezet együttesen kéri, mentesülnek a szénbányászok nyugbérései. Nem mentesíthetők, akik a Volksbund tagjai voltak, önként jelentkeztek német katonai alakulatokba, s nem szöktek meg onnan. Nem mentesíthetők azok, akik 1946. április 1. után léptek a bánya szolgálatába, ha 10 kat. holdat meghaladó birtokuk van, a Volksbund vezetői voltak, önként jelentkeztek német katonai szolgálatra, s nem szöktek meg onnan.²⁶⁸ Mindezek ellenére a pilisszentivániaiak nem lélegezhetek fel, a kérdés állandóan napirenden volt. A felvidéki magyarok elhelyezésének lehetőségét csak a németek kitelepítésével vélték biztosítani. A kitelepítés megtörténte után is csak bányászokat vagy ipari munkásokat vártak volna, mert a község mezőgazdasági munkára természeti adottságai miatt nem volt alkalmas.²⁶⁹ Marlok István pilisszentiváni adminisztrátor levélben kérte Shvoy Lajos püspököt, hogy engedélyezze az egyházközségi tagok megválasztásának elhalasztását a településen várható ki- és összetelepítések miatt.²⁷⁰ A kitelepítés ténye tehát már köztudott volt, a kérdés „csupán” az volt, hogy mikor kerül rá sor. Dunabogdányban összeköltöztetéssel csináltak helyet a csehszlovákiai magyaroknak. 1947. március végéig 70 főt telepítettek le, további telepítési lehetőségek azonban itt is csak a kitelepítés után nyíltak meg.²⁷¹

Több településen a kitelepítés után itthon maradt lakosságot állandóan félelemben tartották a pótkitelepítés lehetőségével. Ceglédbercelen azzal riogatták a német lakosokat, hogy akit eddig nem telepítettek ki, azt majd ezután fogják. Egyes szélhámosok segítséget ígértek a lakosságnak, hogy eljárnak az ügyükben, és sonkát, pénzt fogadtak el. A telepesek közül többen felélték a kitelepített svábok hátrahagyott vagyonát, majd odébbálltak.²⁷² Vecsésen 1947. január 27-én függesztettek ki egy hirdetményt, mely szerint az utóbbi időben feleltelen elemek kitelepítéssel fenyegették a német lakosságot. Ezen híreszteléseket visszautasították, és egyben felkérték a lakosságot, hogy „kövessen el mindent a békés együttműködés érdekében, mert csak így tudjuk felépíteni romokban fekvő községünket, s azon keresztül demokratikus társadalmi rendet felépülő

²⁶² MNL OL XIX – A-1-j Miniszterelnökség iratai 116. d. 5590/1947

²⁶³ *Visszaszivárogna a svábok és terrorizálják az új telepeket.* In: *Világ*, 1947. február 27. 1.

²⁶⁴ *Visszaszivárgott SS-legényeket és svábokat fogtak el a razzián.* In: *Világ*, 1947. március 14. 3.

²⁶⁵ *Világ*, 1947. április 2. 1.

²⁶⁶ *Népszava*, 1947. április 17. 2.

²⁶⁷ PML XXI-29a 13. d 155/1945 Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai

²⁶⁸ FEHÉR 1988. 138.

²⁶⁹ PML V-1098 Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 1. d. 2/1947 eln.

²⁷⁰ SzfvPL – No.4578A – 1383/1947

²⁷¹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 11. d. 630/1947

²⁷² *Ez a helyzet Ceglédbercelen.* In: *Népszava*, 1946. szeptember 10. 6.

országunkat”.²⁷³ A főispán 1946 áprilisában a következőket jelentette a belügyminiszternek: „Budaörs községben, ahol a kitelepítés már befejeződött, a lakosságot újabb áttelepítési tervekkel és lehetőségekkel nyugtalanítják – állítólag kitelepítik a mentesítetteket is, illetve a magyar nemzetiségű házastársakat és a 65. életévüket betöltötteket. Nincs olyan rendelet, mely szerint póttátelepítést lehetne végrehajtani. Mégis összeállítottak egy pótkitelepítési jegyzéket – végleges mentesítetteket is felvett a kitelepítendőkhöz sorába. Holott mentesítési ügyben a BM által kiküldött bizottság »végérvényesen határoz«. A svábok a félelem miatt nem végeznek termelő munkát, a telepesek miatt pedig romlik a közbiztonság”.²⁷⁴ A pótkitelepítést valóban egyetlen jogszabály sem szabályozta, ugyanakkor azonban 1947 elején már a helyi közigazgatás előtt is nyilvánvaló volt, hogy arra még sor kerül. Amikor az egyik budaörsi lakos panasszal fordult a Budapest környéki Magyar Pénzügyigazgatóságához a zár alá vett borkészlete miatt, és a hatóság tájékoztatást kért ez ügyben az előjáráságtól, akkor az azt válaszolta: „Panaszos köztudomás szerint sváb, így minden valószínűség szerint a közeljövőben meginduló pótkitelepítéssel kapcsolatban ki lesz telepítve Németországba”.²⁷⁵

A rémhírek miatt több áttelepülésre kötelezett elszökött lakhelyéről. Ezért a PPSK vármegyei alispán arra utasította a községi előjáróságokat, hogy vezessenek nyilvántartást a kitelepítendőkről és ellenőrizték szigorúbban a lakhelyelhagyási engedélyeket. Ha szökést tapasztalnak, akkor minden esetben internálási javaslatot kell tenni. A vezetőjegyző vezessen nyilvántartást a rendőrhatalom engedéllyel távozókról.²⁷⁶ Látványos az ellentét a helyi közigazgatás és a vármegyei közigazgatás között: míg az előbbi általában a rémhíreket próbálta szertefoszlatni, addig a vármegyei közigazgatás sokkal inkább ennek következményeit próbálta orvosolni a német lakosság egyre szigorúbb ellenőrzésével.

Az 1947 tavaszán megindult csehszlovák–magyar lakosságcsere következtében kardinális problémát jelentett a kitelepítés megrekedése és az a tény, hogy a kitelepítési rendelet többszöri módosítása során a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségűeket mentesítették, akik köztudottan a vagyonosabb réteget képviselték.²⁷⁷ Ez azonban a gyakorlatban nem volt ennyire egyértelmű. Mindszenty bíboros 1947. március 24-én Schoenfeld amerikai képviselőhöz fordult a német anyanyelvűek és a kényszersorozottak védelmében. Igen pörén megfogalmazta a lényegét: „A szomorú az egészben az, hogy a vagyona meg

²⁷³ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4. d. 539/1947

²⁷⁴ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai XXIII tétel 75. d. 4717/1946

²⁷⁵ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 7. d. 841/1947

²⁷⁶ PML V-1098 Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 2. d. 290/1947

²⁷⁷ FEHÉR 1988. 154.

a hajsza, a bűn mellékes is. Nagy bűnösök, ha nincs vagyon, maradnak. De ha szép háza, malma, vendéglője, földje, méhese, gyümölcsöse, állata van – vád nélkül, vagy legalább annak beigazolása nélkül kitelepítésre kényszerül. A jogrend borul fel, bizonyos hatalmaskodó, kisebbségi harácsolók miatt.”²⁷⁸

Ugyanezt a gondolatot követte Nagy Ivor levele is, melyet az SZDP-hez, az MKP-hoz és a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjához juttatott el.²⁷⁹ Ebben így fogalmazott: „A szociális szempontból haladó réteg tehát kitelepítetik, míg a reakciós parasztság marad.” Levelében ennek a „reakciós parasztságnak” az átnevelését hangsúlyozta: „ez a népcsoport most szinte teljesen a Kisgazdapárt befolyása alatt áll az egyház s papjai hatása nyomán. A volt volksbundista réteg, a népcsoport proletári [sic!] eleme távol áll az eseményektől. Ha nem telepítetik ki a még az országban lévő németajkú lakosság, úgy a haladó gondolat számára nem lehet lényegtelen, hogy ez a mindenestre még néhány százezernyi fő a reakció, vagy a haladó gondolat szolgálatába áll-e? Felvetem tehát a gondolatot, hogy a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjához hasonló szervezet létesítsék, vagy a haladó pártok maguk vegyék az ügyet kezükbe.”²⁸⁰

A jogrend azonban újra módosult. 1947 júniusában megjelent az 55.907/1947. BM. sz. rendelet,²⁸¹ mely hatályon kívül helyezte a 32.920/1946-ost, és visszaállította a 12.330/1945. M.E. rendeletet. A rendelet három csoportra osztotta a kitelepítendőket:

- akik a telepesekkel együtt élnek
- akinek telepítési célokra igénybe vehető vagyona van
- akiknek eltávolítása demokráciaellenes magatartásuk miatt főként a telepesek megnyugtatása céljából indokolt.

A rendelet ún. gumirendelet volt, hiszen a demokráciaellenes magatartás megállapítása sok esetben lehetetlen volt, és messzemenő visszaélésekre és korrupcióra adott okot, illetve a küszöbön álló országgyűlési választások szavazóbázisát is biztosítani kellett. Ez a rendelet volt az alapja az 1947 augusztusában újrainduló kitelepítésnek, de immár nem Németország amerikai megszállási övezetébe, hanem a szovjet zónába.

²⁷⁸ PLE Mindszenty periratok V-700/17 26–27.

²⁷⁹ Nagy Ivor a bécsi Hilfskomitee der Heimatlosen Deutschsprachigen aus Ungarn politikai irányítója volt. A Hilfskomitee célja a németek baloldaliságának erősítése volt. PIL 283. f. 12/80. ó.c. 46–53. SZDP a Főtitkárság külpolitikai referátuma

²⁸⁰ Uo.

²⁸¹ 55.907/1947. B.M. sz. rendelet. In: *Magyar Közlöny*, III. (1947. június 21.) 163. sz.

4.5. A kitelepítés második szakasza

Az augusztusban meginduló kitelepítés tehát újból a kollektív bűnösség vélelmezett elve alapján, és nem titkolt céllal gazdasági szempontok által vezérelve történt. Vándor József miniszteri osztálytanácsos egyik levelében azt hangsúlyozta, hogy el kell fogadtatni a kormánnyal azt az álláspontot, hogy „a politikai szempontokon felül a külső és belső telepítés lehetővé tétele érdekében a jelenleg érvényben levő jogszabályok alapján áttelepítésre kötelezettek áttelepítési sorrendjének megállapítását pusztán gazdasági szempontok is döntővé tehessek”.²⁸²

Rémhírek szerint, akit ekkor telepítenek ki, az nem Németországba kerül, hanem szibériai munkatáborokba. Ezért a németek pánikszerűen menekültek, tömegesen szöktek. Ennek megakadályozására adta ki a kormány a 10.515/1947. Korm. számú rendeletet, amely komoly szankciókat helyezett kilátásba a szököttekre és a segítőkre nézve is.²⁸³

A kitelepítések előkészítése szorosan összefonódott a már említett 1947. évi országgyűlési választásokkal.²⁸⁴ Az 510.072/1947 B.M. számú rendelet szerint a németek nem vehettek részt az összeíró bizottságokban.²⁸⁵ Az, hogy ki tekinthető németnek, a gyakorlatban szintén eltérő módon érvényesült. Ennek oka az volt, hogy a rendelet nem szabályozta kellően, hogy ki tartozik a hatálya alá.²⁸⁶ Vecsésen németnek tekintették azt, aki a népszámlálás alkalmával magát német anyanyelvűnek vagy nemzetiségűnek vallotta, illetve az a sváb, aki nem vett részt a „demokratikus újjáépítésben”. Budaörsön pedig már említettük, hogy Nyitrai vezetőjegyző éppen emiatt került kellemetlen helyzetbe, és emeltek panaszt ellene.²⁸⁷ Dunabogdányban pedig szintén a már említett bányamunkásokat mentesítő rendelet alapján jártak el.²⁸⁸

Molnár Márton dunabogdányi plébánosnak a Shvoy püspökhöz címzett leveléből tudjuk, hogy a kitelepítő bizottság már júliusban megkezdte az előkészítő munkálatokat. Miután ekkor még nem tudták, hogy kit és mikor fognak kitelepíteni, kérte a püspököt, hogy a szeptember 21-re tervezett bérmálást

²⁸² PIL 274. f. 10/35. ö.e. 121–126. MKP Külügyi Osztályának iratai

²⁸³ *A Magyar Köztársaság Kormányának 10.515/1947. Korm. sz. rendelete a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítését akadályozó egyes cselekmények meggátítása és egyes ilyen rendelkezések megváltoztatása tárgyában.* In: *Magyar Közlöny*, III. (1947. augusztus 31.) 197. sz.

²⁸⁴ Lásd *A helyi közigazgatás változásai* című alfejezetet.

²⁸⁵ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145. d.

²⁸⁶ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 11. d. 3240/1947

²⁸⁷ Lásd *A helyi közigazgatás változásai* című alfejezetet.

²⁸⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 13. d. 1740/1947

és konszekrálást halasszák el tavaszra.²⁸⁹ Július végére azonban már elkészült a kitelepítési névjegyzék. Július 26-án hirdetményben tájékoztatták a lakosokat, hogy július 27. és 31. között²⁹⁰ közszemlére kiteszik a névjegyzéket az iskolában.²⁹¹ Fellebbezni és mentesítési kérelmeket beadni öt napon belül lehetett.²⁹² Határidőre 373 kérelem érkezett, egy nappal később pedig újabb 15, valamint 35-en kérték a kitelepítés felfüggesztését, mivel hadifogságban lévő hozzátartozójuk volt.²⁹³ A Magyar Kincstári Kőbánya Bányai Igazgatósága 12 fő mentesítést javasolta, akik közül egy Volksbund-tag volt.²⁹⁴ A beadott mentesítési kérelmek igen soknak tekintendők. Ennek oka minden bizonnyal a rémhírterjesztés is volt.

Az első szerelvény augusztus 19-én indult, majd azt további hat követte augusztus hónapban. Az első vonat Kecelről indult és Dél-Pest megyei valamint észak-bácskai németeket szállított (Nemesnádudvar, Császártöltés, Hajós, Harta, Csávoly, Vaskút, Bácsbokod és Bácsborsód).²⁹⁵ 19-én kapta az I. számú mentesítési bizottság azt az utasítást, hogy az augusztus 23-án induló szerelvénnel ki kell telepíteni Dunabogdány, Nagymaros, Budafok, Budatétény, Nagytétény, Érd, Diósd községek németjeit, valamint a Budaörsön és Törökbálinton pótkitelepítésre „ítélteket”. A szerelvény azonban nem indult el 23-án, hanem csak 25-én, hétfő délután.²⁹⁶ Dunabogdányban nagyszámú rendőrség szállta meg a községet augusztus 23-án és kb. 900 főt vittek el Szob irányába.²⁹⁷ A végrehajtás mind az előjáróságot, mind a népi szerveket igénybe vette.²⁹⁸ Az akció menetéről pontos képet kaphatunk a mentesítő bizottság egyik tagjának, Faludi Gábornak a jelentéséből: „Dunabogdány anyagának feldolgozásához a bizottságnak mindössze két nap ideje volt. Ennyi idő alatt kellett 1600 személy kérvényét felülbírálni.”²⁹⁹ A bizottság a község lakóit igen kevés kivétellel kitelepítette és a tegnapi nap folyamán be is vagonírozták őket. Nagymaros,

²⁸⁹ SzfvPL – No.4509 – 1000/1947

²⁹⁰ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 14. d. 2739/1947

²⁹¹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 13. d. 1790/1947

²⁹² Uo.

²⁹³ Uo.

²⁹⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 13. d. 39/1947

²⁹⁵ Magyar Országos Tudósító (MOT), 1947. augusztus 19. A Hartáról történt kitelepítést lásd EILER 2011. 132.

²⁹⁶ PIL 283.f. 10/264. ö.e. 80. SZDP Főtitkárságának iratai; Feldhoffer Anna naplója. Lásd Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény. *Beféjeződött a pestkörnyéki svábok kitelepítése.* In: *Kis Újság*, 1947. január 26. 5.

²⁹⁷ SzfvPL – No.7338 – 118/1947

²⁹⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 13. d. 1763/1947

²⁹⁹ A már említett levéltári forrás szerint nem volt ilyen nagyszámú mentesítési kérelem.

Szigetbecse és Diósd feldolgozására a bizottságnak összesen 1 nap ideje volt. Budaörs, majd Törökbálint szintén egy nap alatt készültek el. Az alaprendelet előírja, hogy a névjegyzékeknek öt napig kell kifüggesztve maradnia és öt nap kérvénybeadási határidőt szab meg. Ennek ellenére a listák még 24 óráig sem voltak kifüggesztve. Ehhez járult még, hogy a kifüggesztés éppen Szent István napjára esett, iratokat nem lehetett beszerezni, így a kellő védékezési lehetőség nem volt az érdekelteknek megadva. Hiába hangoztattam mindezt, és azt is, hogy ilyen rohammunkával nem lehet lelkiismeretesen és gondosan dolgozni, semmit sem lehetett tenni. Az elmúlt évben különösen Budaörsön igen sok anyanyelvű személy kapott írást végleges mentesítésről, utasítás értelmében ezeket semmisnek kellett tekintenünk. Jellemző az egész munkára, hogy az összeíró bizottság is kijelentette, hogy tekintettel a képtelenül gyors munkára – munkájukért ők sem vállalnak felelősséget. Budaörsön és Törökbálinton az érdekelt személyek fele sem került az összeírólistára – így az ügyekkel a mentesítő bizottság nem is foglalkozhatott. A község lakóitól szerzett értesüléseim alapján állíthatom, hogy elsősorban kommunistákat hagytak ki az összeírólistákról. A másik főcél, hogy mindenkit, akinek csak van valamije, – ha mentesítési indokai volnának is – kitelepítsék. A lakosság nagyon jól látja, milyen előnyt és könnyebbséget jelent valakinek, ha a kommunista párthoz tartozik. Ezen sürgősen segíteni kéne! Budaörsről a bizottságnak sürgősen Leányvárra kellett mennie, hogy a 29-én induló szerelvényhez Leányvár, Máriahalom, Dorog, Tát, Dág, Környe, Nyergesújfalu és még egy-két községet kitelepítsen.³⁰⁰ A szerelvény tehát két nap késéssel indult a tervezetthez képest, azonban mentesítést akkor már nem tudtak szerezni egyrészt a hétvége miatt, másrészt pedig azért, mert a mentesítési bizottság már nem volt a községben.

A mentesítési akciókat minden párt a maga javára igyekezett használni. Ahol több idő volt a mentesítésekre, ott a pártok és a pártfunkcionáriusok egymással versengve jártak közre a Belügyminisztériumban saját embereik érdekében. Rajk László belügyminiszter 1947. augusztus 23-án levelet küldött a pártok központi titkárságának, amelyben nehezményezte, hogy pártok és pártfunkcionáriusok részéről tömegesen a mentesítési akciók, és rámutatott, hogy „ez a körülmény összeegyeztethetetlen az elérni szándékolt céllal”. Közölte, hogy a mentesítési szándékokat a Belügyminisztérium csak az adott párt politikai bizottságának javaslata alapján fogja felülvizsgálni, és ha a párt bármely más tagja mentesítési javaslatot nyújtana be, akkor azt figyelmen kívül fogják hagyni.³⁰¹ Az SZDP összeállított egy 17 fős budaörsi jegyzéket,

akiknek a mentesítését kérte, és levélben fordult a belügyminiszterhez, hogy a kitelepítést irányító kormánybiztos ezt a 17 személyt nem hajlandó visszatartani, miközben másokat visszatartott „bizonyos vagyoni lemondás ellenében”. Rajk Lászlótól azonnali intézkedést kért a párt az érintett személyek ügyében, mert azok már vonaton voltak.³⁰² Források hiányában jelenleg nem állapítható meg, mi lett ezen emberek sorsa, de valószínűsíthető, hogy nem szállították le őket a vonatról, mert sem naplójegyzetek, sem a visszaemlékezések nem szólnak erről. A mentesítések és a kitelepítések tehát a gazdasági szempontok és a közelgő választások szellemében folytak.

Ennek egyik legrelevánsabb példáját láthatjuk Ebner György budaörsi községi bíró kitelepítésében. Kitelepítették őt annak ellenére, hogy a KSH-tól megkapta az igazolást: 1941-ben magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallotta magát ő is és felesége is.³⁰³ A háború során tanúsított politikai magatartásáról érdemes felidézni a bíró fiának, Ebner Istvánnak³⁰⁴ a visszaemlékezését, miként viselkedett Ebner György a német megszállást követően, amikor a baloldali személyeket, közöttük a katolikus iskola tanítóját, Bató Gézát letartóztatták: „Bató Géza szabadlábra helyezése érdekében nemcsak családja, hanem barátai is mindent megpróbáltak. Községünk akkori bírója, Ebner György vállalkozott arra, hogy ifjabb Bató Gézával, a fogvatartott Bató Géza fiával elmenjen a német követségre dr. Veessenmayerhez. Veessenmayer fogadta őket és azt mondta, »erről az ügyről nem tudok semmit. Jöjjenek vissza négy óra múlva (14 órára!)«. Mikor visszamentek Veessenmayer ordítózni kezdett édesapámmal, és amikor édesapám figyelmeztette, hogy ő Budaörs bírája, vele ne ordítozzék, ő nem alárendeltje, beszéljen vele tisztességesen; Veessenmayer néhány pillanatig szóhoz sem jutott,

³⁰² PIL 283. f. 10/264. ö.e. 73. SZDP Főtitkárságának iratai

³⁰³ Ebner Györgyné naplórészletét lásd KOVÁCS 2005. 98–32.

³⁰⁴ Ebner Istvánt már 1947 tavaszán pellengérré állították. É.I. a helybeli gazdatanfolyamon előadást tartott a földbirtokreform és telepítés jogi kérdéseiről. A tanfolyamon foglalkozott a helyi MÁVAG telepítés kérdéseivel: „Ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy a MÁVAG településre igénybevett területén mentesített sváb magántulajdonok is vannak, és ha ezt törvényes rendelet nélkül igénybe vették, úgy az ottani birtokosokat vagy azonnal kellett volna kártalanítani, vagy pedig a kártalanítási folyamatot azonnal folyamatba tenni. Szerinte jogtalan eljárás az, ha ilyen értelmű törvényes rendelkezés hiányában valamely közület vagy testület magántulajdont sajátít ki kártalanítás nélkül.” Két tanút kihallgattak ez ügyben. Mindkét tanú előadta, hogy inkább az előadás tárgyában és az előadó mimikájában és hanglejtésében érződött ki a kitelepítéssel kapcsolatban érzett felfogása, mint magában az előadás szövegében, mert mindig csak törvényes rendelkezésekre, vagy azoknak hiányára mutatott rá a helyzet bírálásánál. Demokráciaellenes kijelentést nem tett, csak a szent magántulajdon kihangsúlyozása a telepések előtt váltotta ki az ellenszenvet. Lásd PML XVII-42 iktatlanok 1947. Budaörsi Nemzeti Bizottság iratai

³⁰⁰ PIL 283. f. 16/391. ö.e. 28–29. SZDP Vidéki Titkárságának iratai

³⁰¹ PIL 283. f. 10/264. ö.e. 70. SZDP Főtitkárságának iratai. Lásd még TÓTH 1993. 179–180.

tátogott, majd ismét ordítózni kezdett és Blutveräternek³⁰⁵ nevezte édesapámat. Ifjabb Bató Gézát elzavarta, édesapámat letartóztatta. Apám csak harmadnapjára került haza. Apám teljesen fel volt dűlva, szitkozódott, pedig nem volt szokása. Másnap a község házára ment és lemondott, de Hagenthurn az akkori jegyző, értesítette a főszolgabíró, az alispánt, akik már tudtak apám letartóztatásáról, hogy beszéljenek vele, és vonassák vissza a lemondást. Az alispán, a főszolgabíró eljöttek és rávették apámat arra, hogy lemondását vonja vissza, hiszen közbenjárásukra a német követ szabálytalannak mondta és apám így szabadult, sőt ígéretet kaptak a magyar kormánytól, hogy Bató Géza szabadon bocsájtását elintézik. Apám visszavonta a lemondását. Bató Géza hamarosan szabadult.³⁰⁶ Dr. Reibel Mihály eleki esperesplébános a miniszterelnöknek írt beadványában is felhívta a figyelmet arra, hogy a budaörsi bírót, mert német származása dacára magát magyarnak vallotta, a Gestapo elhurcolta és a Pestvidéki Törvényszék fogházában éjszakánként válogatott kínzásokkal szerette volna rávenni magyarságának megtagadására, de eredménytelenül.³⁰⁷ A mérleg egyik serpenyőjén volt tehát az illető magyar tudata és ellenzéki magatartása a háború idején, a mérleg másik serpenyőjében viszont ott volt a szép háza, vagyona és kizsákmányolási mivolta, és a kitelepítéskor a mérleg ez utóbbi felé billent.

A Pest környéki és Pestmegyei SZDP-titkár augusztus 28-án összefoglaló jelentést készített pártja központi titkárságának a kitelepítés tapasztalatairól. Rámutatott, hogy az előkészítő munkálatoknál már nyilvánvaló volt, hogy a végrehajtó szervek teljesen mellőzték a törvény rendelkezéseit. A kitelepítő kormánybiztos a nemzeti bizottságokra, a pártokra támaszkodva állította össze a kitelepítettek névsorát. Ezt a névsort nem függesztette ki öt napra, mint ahogyan a törvénye előírja, hanem fellebbezésre 24 órás lehetőséget adott csupán. Nem fogadta el mentesítő ok gyanánt a KSH hivatalos igazolását. A kizáró okokat egyszerűen ráfogták minden alap nélkül az emberekre. A kitelepítést egyes községekben több részletben hajtották végre, és ezzel állandó nyugtalanságot és izgalmat keltettek a lakosság körében. A németek vagyonát – azokat is, akik nem kerültek kitelepítésre – partizánok és telepések fosztogatták. A Belügyminisztérium nem tudta megakadályozni az igazságtalanságokat. Az 1946-os végleges mentesítéseket a bizottságok nem mindenütt akceptálták.³⁰⁸ Dunabogdányban is teljesen bizonytalan volt a helyzet, ugyanis a lakosság úgy tudta, hogy a válasz-

³⁰⁵ Nemzetáruló.

³⁰⁶ Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Hauser József hagyatéka – D-2008.013.5. – Erről lásd még Budaörsi Római Katolikus Plébánia Egyházközségi iratok, 1944. augusztus 1.

³⁰⁷ MNL OL XIX-A-1-j Miniszterelnökség iratai XXII-e/1945 32. d. 8303

³⁰⁸ PIL 283. f. 10/264. ó.e. 80. SZDP Főtitkárság iratai

tások után még további 300-400 személyt fognak kitelepíteni.³⁰⁹ Még az október elsejei jelentésben is arra utalt a vezetőjegyző, hogy a kitelepítések jelenleg is folynak, a kitelepítendő lakosságnak csak az 50%-át telepítették ki.³¹⁰

A bizonytalanság volt jellemző a vecsési németek körében is. Terv szerint itt is újabb kitelepítésre lehetett számítani. Az előkészítő munkálatokat meg is kezdték. Augusztus 18-án a magyarországi németeket áttelepítő II. oszlop miniszteri biztosa utasította a jegyzőt gyűlési tilalom elrendelésére a kitelepítés időtartamára.³¹¹ Ezt három nappal később ki is dobolták a községben.³¹² 1947. augusztus 23-án a mentesítő bizottság hirdetményt adott ki, melyben közölte, hogy azok, akik az 1946. évi kitelepítésre kötelezettek névjegyzékén szerepeltek, függetlenül attól, hogy akkor mentesítést kaptak-e vagy sem, mentesítésük ügyében kérelmet adhatnak be a község házára.³¹³ A mentesítési kérelem beadására mindössze két napot adtak, gyakorlatilag viszont semmi lehetőség nem volt az igazolás beszerzésére, ugyanis ezt szombaton hirdették ki, a határidő pedig hétfőn délután járt le – azaz de facto egy délelőtt állt rendelkezésükre. Faludi Gábor mentesítő bizottsági tag már említett jelentésében az áll, hogy az augusztus 29-i szerelvénnel telepítettek ki soroksári és vecsési lakosokat is.³¹⁴ Ebben viszont kételkednünk kell. Augusztus 30-án a *Szabad Nép* arról írt, hogy botrány van a soroksári kitelepítés körül a szabálytalan mentesítések miatt, ezért a kitelepítést öt nappal elhalasztották.³¹⁵ Őket tehát, ha bevagondozták is, nem indították útnak Németországba. Ugyanez lehetett a helyzet Vecsésen is, ugyanis szeptember 1-jén a mentesítő bizottság vezetője közölte a községi előjárósággal és a nemzeti bizottsággal, hogy a BM Nép gondozó Osztályának utasítására Vecsésen a mentesítési munkálatokat későbbi időpontra halasztják el.³¹⁶ A vecsési németek kitelepítésére a későbbiekben sem került sor, bár a lehetősége Damoklész kardjaként még 1948-ban is ott függött felettük.³¹⁷

³⁰⁹ SzfvPL – No.7338 – 118/1947

³¹⁰ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 13. d. 1763/1947

³¹¹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5. d. 5079/1947

³¹² PML V-1160 Db 41. kötet Dobolási könyv – 1947. augusztus 21. 446. bejegyzés

³¹³ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5. d. 5079/1947

³¹⁴ PIL 283.f. 16/391. ó.e. 28-29. SZDP Vidéki Titkárságának iratai

³¹⁵ *Botrányok a soroksári sváb kitelepítés körül – A szegényeket vagonba rakják, a gazdagokat mentik.* In: *Szabad Nép*, 1947. augusztus 30. 9. Közli ZIELBAUER 1996. 145–146.

³¹⁶ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5. d. 5079/1947

³¹⁷ PML XVII-186 Vecsési Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 145.d. 1948. február 10. és 1948. június 19.

1947. augusztus 19–31. között 10 381 főt telepítettek ki Magyarországról, és ezáltal „felszabadult” 51 455 kat. hold földterület, és 3348 lakóház.³¹⁸ A kitelepítettek közül 286-an megszöktek.³¹⁹ Arról nem tudunk, hogy a szököttek melyik településről származtak. A BM Népgondozó Osztálya utasította a járási főjegyzőket, hogy a megszökött, kitelepítésre kötelezett németeket a községi előjárásnak össze kell gyűjteni és az élelmezésükről kell gondoskodni, amíg ki nem telepítik őket.³²⁰

A katolikus egyház fő tapasztalva az újra meginduló kitelepítés körüli visszásságokat ezúttal is felemelte szavát. Az *Új Ember* 1947. augusztus 7-i számában jelent meg Mindszenty bíborosnak az a levele, amelyben kifejezte tiltakozását a magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatban. A levelet Dinnyés Lajos miniszterelnöknek küldte el. A levélben a bíboros utalt arra, hogy az egyház részéről már korábban is felszólaltak a kitelepítés ellen, és felhívták a figyelmet arra, hogy a németek kitelepítése visszaüthet a csehszlovákiai magyarok kitelepítésével. A püspöki kar mentesíteni kérte az ártatlanokat, a Hűségmozgalomban részt vevőket, illetve a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségűeket. Utalt arra, hogy az aradi vértanúk között is öt német nemzetiségű volt.³²¹ A püspöki kar nem fogadja el a kormány azon hivatkozását, hogy azért kell a németeket kitelepíteni, mert a csehszlovákiai magyaroknak kell a hely. Ezen kívül, az orosz zóna nem megfelelő a kitelepülő németeknek, ugyanis a hazai németek nem az orosz zónából származnak, másrészt pedig az orosz zóna protestáns, a kitelepülő németek többsége pedig katolikus. „A potsdami egyezmény nem kényszeríthet rá minket öncsonkításra, és ha jogot ad németjeink kitelepítésére, ezzel a kétes értelmű joggal nem kell élnünk.” – írta Mindszenty.³²²

A bíboros augusztus 26-án Schoenfeldtől kért segítséget, immár másodszor.³²³ Előző hozzá intézett leveléhez hasonlóan itt is megjegyezte, hogy a kitelepítés elsősorban vagyoni alapon zajlik. Nemzetközi bizottság kiküldését kérte a visszaélések kivizsgálására. „Ha a hatalmak egyike segít az emberi jogok eltiprásában és a másik nem avatkozik bele, mi lesz itt az emberi jogokkal?” – tette fel

³¹⁸ 1935-ben a német anyanyelvű lakosság kezén 638 337 kat. hold föld volt. Az 1945. évi földreform során a 100 kat. holdon felüli német birtokokból 35 500 kat. holdat vettek el, a 100 kat. holdon aluli sváb birtokokból 204 100 kat. holdat vettek el. Lásd KSH tanulmánya a svábok földbirtokviszonyairól, különös tekintettel a telepítésre, 1946. május 24. MNL OL XIX-A-1-n 4. d. 1942Z/1946 Miniszterelnökség iratai

³¹⁹ PIL 274. f. 10/35. ö.e. 103. SZDP Főtitkárságának iratai

³²⁰ PML XXI-41/b Monori járás főjegyzőjének iratai 4607/1947

³²¹ A vecsési evangélikus lelkész az 1946. október 6-án mondott – már említett – ünnepi beszédében ezt figyelmen kívül hagyta.

³²² A püspöki kar levele a miniszterelnökhöz. In: *Új Ember*, 1947. augusztus 17. 6.

³²³ Először 1947. március 24-én. Erről már szóltunk.

a kérdést Mindszenty.³²⁴ A nemzetközi politika fent vázolt alakulása azonban ezt a kérdést teljes mértékben marginalizálta, és nem tudunk arról sem, hogy Mindszenty valaha is választ kapott volna a levelére. A választ az idő adta meg.

1947. augusztus 31-én Mindszenty bíboros táviratban fordult a miniszterelnökhöz: „A magyar név becsülete és az igazság érdekében kérem, Szent István szellemében, a deportálás leállítását pártatlan kivizsgálásig, hogy ne legyek kénytelen a világ közvéleményéhez fordulni.”³²⁵ Ez a távirat abban különbözik az előző, a miniszterelnökhöz juttatott levélről, hogy itt a bíboros inkább a miniszterelnök becsületére apellált, ott pedig észérveket próbált felsorakoztatni. A távirat egyben nem burkolt fenyegetés is, ugyanis a bíboros tisztában volt azzal, hogy a magyar kormánynak szüksége van arra, hogy a külföld támogassa, vagy ha nem is támogatja, de legalább elfogadja. Nagy Ivor a bécsi Hilfskomitee irányítója Mindszenty távirata kapcsán – a bíboros táviratával egy napon! – aggodalmát fejezte ki az SZDP Főtitkársága felé: „Azt a veszélyt látom fennforogni, hogy zsaroló kísérletének fogamatja lesz s újra csak a kisparaszti munkás németajkúak isszák meg a kitelepítés levét, míg az állandóan sumákoló nagyparasztok, kik társadalmi helyzetüknél fogva soha nem lehetnek a magyar haladó szociális demokrácia barátai, újra mentesülnek. Az egyház itt úgy világnézetit, mint egyházi adó szempontjából kel a »hűségmozgalmasok« védelmére.”³²⁶ Nagy Ivor, bár naprakész információkkal rendelkezett a magyar belügyekről, a helyzetet nem tudta reálisan megítélni. Nem látta jól Mindszenty ekkori befolyását, pontosabban annak hiányát az eseményekre vonatkozóan. Személyéről további információkra lenne szükségünk, így csak azt véljük, hogy Nagy Ivor mindenképp az SZDP közelébe akart férkőzni számunkra ismeretlen érdekek miatt. A vagyonosabb német réteg kitelepítését szorgalmazta.

A kitelepítések az őszi hónapokban és 1948 elején tovább folytatódtak, Pest megyéből azonban – a kutatás jelen állapota szerint – nem történt további kitelepítés. Az 1947-es őszi választásokat követően a magyar kormány 1947. október 11-én kiadta utolsó áttelepítési rendeletét, mely szerint mentesültek a kitelepítés alól azok, akik német anyanyelvűnek vallották magukat, illetve azok, akik kényszerű sorozással léptek be az SS-be.³²⁷ Nem kellett kitelepülniük az ipari, bányász- és mezőgazdasági munkásoknak, s a községben nélkülözhetetlen iparosoknak,

³²⁴ PLE Mindszenty periratok V-700/17 28.

³²⁵ Mindszenty bíboros távirata a miniszterelnökhöz. In: *Új Ember*, 1947. augusztus 31. 3.

³²⁶ PIL 283. f. 12/80. ö.e. 88. SZDP a Főtitkárság külpolitikai referátuma

³²⁷ *A Magyar Kormány 12.200/1947. Korm. sz. rendelete a magyarországi német lakosság Németországba áttelepítéséről szóló 12.330/1945. M.E. sz. rendelet, valamint az ezzel kapcsolatos egyéb rendeletek módosítása, kiegészítése és összefoglalása.* In: *Magyar Közlöny*, III. (1947. október 28.) 245. sz.

amennyiben a Volksbundnak nem voltak tisztségviselői, nem voltak önkéntes német katonák és nevüket sem változtatták németre. A német anyanyelvűek mentesültek ugyan a kitelepítés alól, de vagyonuk az államra szállt, és külterületen 10 kat. hold csereingatlant kaptak. A rendelet végrehajtási utasítása részleteiben szabályozta a végrehajtást és az újabb kitelepítési névjegyzékek összeállítását.³²⁸

4.6. Kitelepítési névjegyzékek³²⁹

A végrehajtási utasítás szerint a községi elöljáróság a belügyminiszter által rendelkezésre bocsátott névjegyzék, valamint a hatóságoktól kapott adatok alapján külön-külön összeírólapot készít, majd azt megküldi a Belügyminisztérium által létrehozott Összeíró Bizottsághoz. Ezután a bizottság az összeírólapok adatai alapján névjegyzéket állít össze, amit megküld a községi elöljáróságnak, amely a névjegyzéket a község házában öt napig közzétekintésre köteles kitenni, majd azt köteles visszaküldeni az Összeíró Bizottságnak.³³⁰

A névjegyzékeket 1948 elején állították össze. Országosan 1614 településről áll rendelkezésünkre névjegyzék, Pest megyéből pedig 96 településről.³³¹ Pest megyében névjegyzéken szerepel 61 623 fő (az országos adat 12%-a), akik közül 54 695-en vallották magukat német anyanyelvűnek vagy nemzeti-ségűnek. A névjegyzéken tehát kevesebb személy szerepelt, mint aki 1941-ben német anyanyelvűnek vallották magukat.³³² A Pest megyei kitelepítendőek több mint 16%-a (10 074 személy) Budaörsön élt (országos szinten a harmadik legnagyobb németajkú település Sopron és Bácsalmás mögött). Budajenőn, Budaörsön, Nagykövácsiban, Ürömon és Zsámbékon a listán több személy szerepel,

³²⁸ A Belügyminiszter 84.350/1947. B.M. sz. rendelet a magyarországi német lakosság Németországba áttelepítéséről szóló 12330/1945. M.E. sz. rendelet, valamint az ezzel kapcsolatos egyéb rendeletek módosítása, kiegészítése és összefoglalása tárgyában kibocsátott 12200/1945. Korm. sz. rendelet egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról. In: Magyar Közlöny, III. (1947. november 27.) 269. sz.

³²⁹ Erről bővebben lásd: MARCHUT 2010a

³³⁰ A Belügyminiszter 84.350/1947. B.M. sz. rendelete a magyarországi német lakosság Németországba áttelepítéséről szóló 12330/1945. M.E. sz. rendelet, valamint az ezzel kapcsolatos egyéb rendeletek módosítása, kiegészítése és összefoglalása tárgyában kibocsátott 12200/1947. Korm. sz. rendelet egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról. In: Magyar Közlöny, III. (1947. november 27.) 269. sz.

³³¹ A csaknem hiánytalanul előkerült névjegyzékeket a KSH dolgozta fel településenként és összesítve. A KSH több szempontból vizsgálta a jegyzékeket településenként és megyénként összesítve. Lásd CZIBULKA 2004.

³³² Lásd az 1. sz. táblázatot.

mint a település lakosainak száma 1941-ben. Ezt magyarázhatnánk természetes népszaporulattal, azonban az általunk vizsgált Nagykövácsiban ez a magyarázat nem állná meg a helyét, ugyanis 1941 és 1946 májusa között 258 gyermek született, a halálozások száma viszont 169 volt az adott időszakban,³³³ ugyanakkor a névjegyzéken 283 személlyel több szerepelt, mint a népszámláláson.³³⁴

A névjegyzékek jellege leltárszerű, személyi és vagyoni összeírás, a vagyoni összeírás azonban mindmáig ismeretlen. Feltüntették a névjegyzékre vétel okát is. Mind a Volksbund-tagság, mind a német haderőben való szolgálat szempontjából – mint már utaltunk rá – megbízhatatlanok a névjegyzékek.

Hitelesebbek a kitelepítettek vonatkozó számadatok. Pest megyében a legtöbb személyt Budakeszről, Budaörsről, Solymárról és Zsámbékról telepítették ki. A legnagyobb arányú kitelepítés Budakeszt, Budaörsöt, Csobánkát, Nagykövácsit, Pilisborosjenőt, Solymárt, Törökbálintot, Ürömet és Zsámbékot érintette. Az alábbiakban az általunk vizsgált községek kitelepítési adatait mutatjuk be életkor szerinti megoszlásban.³³⁵

20. sz. táblázat: A kitelepítettek kor szerinti megoszlása³³⁶

Település	1885 előtt	1886– 1895	1896– 1905	1906– 1915	1916– 1925	1926– 1930	Gyermek 1931-től	Összesen
Csobánka	146/88 (6,7%)	147/115 (8,7%)	171/136 (10,3%)	271/203 (15,4%)	256/177 (13,4%)	203/170 (12,9%)	485/433 (32,8%)	1450/1322 (91,2%)
Dunabogdány	332/51 (6,1%)	293/108 (12,9%)	366/147 (17,6%)	406/121 (14,5%)	337/78 (9,4%)	270/79 (9,5)	629/250 (30%)	1924/834 (43,3%)
Nagykövácsi	336/169 (8,5%)	272/186 (9,3%)	350/212 (10,6%)	454/279 (14%)	494/262 (13,1%)	356/235 (11,8%)	904/656 (32,8%)	2116/1999 (94,5%)

³³³ A népmozgalom főbb adatai... 1969.

³³⁴ 1941-es népszámlálás: 2883 fő, névjegyzék: 3166 fő (CZIBULKA 2004. 3215 névjegyzéken szereplő személy van, ez a szám azonban a folyószámmal egyezik, de a tényleges személyek száma ennél kevesebb, mivel több esetben egyes személyek többször szerepelnek). A nagykövácsi névlistán 49 ismeretlen személy is szerepel, de ha még őket le is vonjuk a tényleges létszámból, akkor is több a névjegyzéken szereplő személyek száma.

³³⁵ Vecsésről nem áll rendelkezésünkre ez a kitelepítési névjegyzék. Budaörs esetében pedig nem csupán a ténylegesen kitelepítetteket, hanem az 1944-ben menekülteket is ebbe a kategóriába sorolták, ezért nem szerepel a település a táblázatban. A táblázatban az első szám jelöli az adott korcsoportba tartozók összességét, a perjel utána második szám a kitelepítettek számát, az alattuk lévő százalék pedig azt mutatja, hogy az adott községben az össz-kitelepítettekhez viszonyítva hány százalék található az adott korcsoportban. Az Összesen oszlopban az első szám azt jelöli, hogy a községben a kitelepítés idejében hányan voltak, a második szám pedig a kitelepítettek száma, a százalék pedig e két szám aránya.

³³⁶ MNL OL XIX-B-1-at 35. d. 1001/1948 Csobánka; MNL OL XIX-B-1-at 35. d. 1007/1948 Dunabogdány; MNL OL XIX-B-1-at 36. d. 1045/1948 Nagykövácsi

A táblázatból láthatjuk, hogy a három település közül a kitelepítésben leginkább érintett Nagykovácsi és Csobánka volt, míg Dunabogdányból a névjegyzékbe kerültek kevesebb, mint felét telepítették ki – ugyanezt tudtuk megállapítani a kitelepítések végrehajtásának tárgyalása során is.³³⁷ A százalékos aránynál a községben a kitelepítés idejében helyben lakó lakosságot vettük alapul, mert úgy gondoljuk, hogy így pontosabb képet kapunk. Az alábbi táblázatban részletezzük a községben már nem élők adatait:

21. sz. táblázat: Akik már nem laktak a településen a kitelepítéskor³³⁸

Település	Meghalt	Elköltözött	Ismeretlen	Fogságban	Németországba szökött	Összesen
Csobánka	64	40	63	41	27	235
Dunabogdány	221	163	202	15	108	709
Nagykovácsi	169	n.a.	49	49	815	1 082

Mindhárom településről el lehet mondani, hogy a gyermekek közül került ki a kitelepítettek egyharmada, ami nagyon nagy szám. Ami még hasonlóság mind a három községben, hogy az 1885 előtt születetteket érintette a legkevésbé a kitelepítés, nyilván azért, mert közülük már sokan nem éltek. Ezek azonban csak a számok – a kitelepítés nyilván az idősebbeket viselte meg legjobban, és talán a gyerekeket a legkevésbé. Csobánkánál és Nagykovácsinál az 1906 és 1925 között születettek adták a gyermekek után a kitelepítettek túlnyomó részét.

A kitelepítési névjegyzékek adatainak vannak buktatói, megbízhatóságuk megkérdőjelezhető. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a kitelepítés kutatása során megkerülhetetlenek, más forrásokkal egybevetve fontos forrásul szolgálnak.

Ha a kitelepítés végrehajtásának két szakaszát összehasonlítjuk, akkor egyértelműen látszik, hogy a második szakaszban a vagyon kérdése jóval motiválőbb volt, és a felelősségre vonás helyett az ország „demokratikus újjáépítésének” céljaul (kommunista hatalomátvétel előkészítése) szolgált az újabb transzportok elindítása. Nem volt véletlen, hogy 1947 augusztusában indult el az újabb kitelepítés. Az országgyűlési választások előtt akartak minél nagyobb számú némettől megszabadulni. Ezen állításunkat igazolja az is, hogy a második kite-

³³⁷ Czibulka Zoltán csupán 625 fő kitelepítését közli Nagykovácsiból, ez a szám azonban nem valós (nem tudjuk, hogy ez a hiba miből ered). Csobánka esetében is adódik 97 fős eltérés, ami nagyon jelentős. Dunabogdányonál 39 fős eltérés van.

³³⁸ MNL OL XIX-B-1-at 35. d. 1001/1948 Csobánka; MNL OL XIX-B-1-at 35. d. 1007/1948 Dunabogdány; MNL OL XIX-B-1-at 36. d. 1045/1948 Nagykovácsi

lepítési hullám legintenzívebb szakasza éppen augusztusban volt. A Németország szovjet zónájába kitelepített 50 000 fő közül több mint 10 000 fő indult útnak a választások előtt, a többi 40 000 pedig tíz hónap alatt hagyta el az országot. A politikai szándék megnyilatkozott a mentesítési akciók során is, mindegyik párt a saját szavazóbázisát mentette. Pótkitelepítésre valóban nem volt jogszabályi háttér, mégis megtették. Külpolitikailag pedig döntő változást jelentett, hogy a szovjet zónába való kitelepítés már nem a potsdami határozat engedélyével történt, hanem egyedül a Szovjetunió állásfoglalásától függött. A magyar Külügyminisztérium feladata 1947 őszétől „a kommunista párt által közvetített, valójában Moszkvában meghatározott lépések végrehajtása”.³³⁹

A kitelepítés lezárultáig, 1948 júniusáig, 180 000–220 000 német személyt telepítettek ki Magyarországról. A magyar források a kisebb adatot igazolják, a német források pedig a nagyobbat. A magyar számadat felel meg inkább a valóságnak, mert a német adatokban az 1944-ben menekültek, evakuáltak is beleszámítanak, mert az ő szemszögükből mindkét csoport „Flüchtling”-nek számított. Ehhez a számadathoz kell viszonyítnunk a Pest megyei kitelepített németek számát, mely kb. 43 000 fő volt, az első és második hullám adatait összesítve. Ez azt jelenti, hogy a legnagyobb arányú kitelepítés ebből a megyéből történt, és ez szintén igazolja a kezdeti állításunkat. A megyéből kitelepítettek döntő többsége (kb. 41 000 személy) Németország amerikai zónájába került és kb. 2000-en a szovjet zónába.

³³⁹ PRITZ 2011b 223.

5. BETELEPÍTÉS

„A kocsink visszafelé Budaörsön halad át. Itt már befejeződött a kitelepítés: a községben régi 8000 lakos helyett ma már csak 800 lakos van. A házak várják új tulajdonosaikat. Az utcák néptelenek. A frissen hullott hó érintetlen fehér szőnyegként terül elénk. Várakozásszerű csend van... Tiszta a fal, tiszta az úttest, tiszta a levegő.” – olvashatjuk az *Új Szó* című lapban.¹ „Az első időben voltak súrlódások Budaörsön a régi és az új lakosság között. A zavaró egyenetlenség abban az arányban csökkent, amilyen mértékben fogytak Budaörsön a svábok. Ma már mindenki boldog és megelégedett, hogy a Volksbund-tagok, akik lelkesen magasbalendülő karral és csak »Sieg Heil Hitler« kiáltással üdvözölték egymást, lassanként teljesen elfogynak és átadják helyüket a dolgozó magyaroknak.” – olvashatjuk a *Világ*-ban.² Azt, hogy ez az „idill” milyen is volt valójában, az alábbiakban mutatjuk be.

„A svábok kitelepítésével kétségtelenül olyan számottevő terület áll majd rendelkezésünkre, amely a nemzet történelmében egyedülálló telepítési akció lebonyolítását teszi lehetővé” – olvashatjuk Szepessy Géza 1946. január 23-án kelt emlékiratában.³ Szepessy hangsúlyozta, hogy a ki- és betelepítésnek „egymásba fonódva” kell megtörténnie, mert csak így tudják megóvni a hátrahagyott vagyont. Mivel az ingóságok őrzésére meglátása szerint egyetlen szerv sem képes, ezért az lenne a célszerű, ha azt közvetlenül a telepesek kapnák. A betelepítés fontos kül- és belpolitikai, gazdasági érdekünk is – állapította meg Szepessy Géza.⁴ A zár alá vett vagyon helyzetének megállapítását azonban bonyolult jogi útvesztők övezték. Mindennek hátterével mindezidáig csupán Bognár Szabina foglalkozott jogi szempontból vizsgálva a kérdést. Tanulmányában rámutat arra, hogy a mérföldkövet az 1946. évi IX. törvény jelentette, mely kimondta: „a Németországba kitelepített magyarországi német lakosság által visszahagyott minden vagyon tulajdonjoga tehermentesen a magyar államra száll”.⁵ A telepítésben rejlő lehetőségeket érezték a pártok és a társadalom is.

¹ *Új Szó*, 1946. február 19. In: MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség iratai 3. d. 327Z/1946

² *Új élet az új Budaörsön*. In: *Világ*, 1946. április 30. 2.

³ MNL OL XIX-A-5 6. d. m-tétel Emlékirat a sváb kitelepítéssel felszabaduló ingatlan vagyon betelepítésének rendezéséről – Teljes szöveget lásd a 14. sz. mellékletben.

⁴ Uo.

⁵ BOGNÁR 2010. 247.

A nemzetgazdasági szempontok azonban csorbultak a telepítések végrehajtása körül mutatkozó káosz és zűrzavar miatt.

Budaörsön már 1945-ben elkezdődött a MÁVAG munkásai részére házak juttatása, ez a kitelepítéssel egyidőben tovább folytatódott.⁶ Ugyanakkor a helyi közsférában dolgozók is jelentkeztek igénylással: községi jegyzők, orvos, pedagógusok, rendőrök.⁷ Voltak olyan német származásúak is, akik igényeltek volna házat vagy földet, azonban az ő kérelmüket elutasították még olyan esetekben is, amikor bizonyítottan üldöztetést szenvedtek baloldali magatartásuk miatt a háború idején.⁸ Erdélyből, Délvidékről és az ország más helyeiről idemene-külteket is letelepítettek. „A bevándoroltak kényelmes lakást, családi házat, az értelmiségi osztály 60–80 négyszögöl, a földmunkás telepesek pedig két-három hold földet kaptak a Kápolna-, a Frank- és a Sas hegy lankáin és a repülőtér környékén. [...] Sok partizán lakik Budaörsön, ezek két külön utcában telepedtek meg. Övék a Budafoki és a Tavasz utca.” – nyilatkozta Debreczeni Endre vezetőjegyző.⁹

Az intenzív telepítések közben a budaörsi földigénylő bizottság újra felhívta magára a Népgondozó Hivatal figyelmét. 1946. február elején az új és a telepített igénylők követelték a Szöcs Mihály (NPP) vezette bizottság feloszlatását, és új megalakítását kérték. Természetesen a Népgondozó Hivatal ezt nem támogatta, mert a telepítések még nem fejeződtek be, és ha félbeszakítják a régi bizottság működését, akkor a telepítések még inkább elhúzódtak volna, ami senkinek nem volt az érdeke. Február 17-én a budapesti földigénylő bizottság elnöke kiszállt Budaörsre és megállapította, hogy február 10-én Lombos József (helyi MKP-titkár) és társai gyűlést hívtak össze, melyen egy új bizottságot választottak, és elnökéül Papp Mihályt (partizánvezér) nevezték ki. Az új bizottság átvette a régi körpecsétjét és elkezdte működését a régi bizottság tiltakozása ellenére. A *Szabad Nép* örömmel üdvözölte az új bizottságot, és a régit korruptnak bélyegezte, míg a kisgazdapárti *Kis Újság* azt állította, hogy az új bizottságot Lombos József, Debreczeni Endre és Papp Mihály partizánvezér „terrorja alatt asszonyok és gyermekek választották”.¹⁰ A budapesti földigénylő bizottság elnöke elrendelte az ügy kivizsgálását, melyre 18-án került volna sor, de közben Szöcs Mihály a régi bizottság elnöke február 11-i keltezéssel bejelen-

⁶ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 17. d. 2187/1946

⁷ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 5 539/1946, MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 17. d. 22526/1946

⁸ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 17. d. 23221/1946

⁹ *Új élet az új Budaörsön*. In: *Világ*, 1946. április 30. 2.

¹⁰ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai 3. d. 428Z/1946

tette a régi földigénylő bizottság lemondását.¹¹ Ez is tovább nehezítette a budaörsi helyzetet, még nagyobb akadályokat gördítve a visszamaradt német vagyron megőrzése elé. A telepítések során az MKP tehát magához ragadta a vezető szerepet, amivel biztosította a politikai hatalmának erősödését úgy helyi szinten, mint országosan.

Lombos József, aki a földigénylő bizottság elnökhelyettese lett, március 8-án azt jelentette a Népgondozó Hivatalnak, hogy már nincsen telepítésre igénybe vehető ház.¹² Ennek némileg ellentmond az, hogy egy évvel a kitelepítés után, 1947 januárjában, amikor a főispán Budaörsön járt, azt tapasztalta, hogy ismeretlenek az elhagyott sváb ingatlanokat „a legvándálabb módon megrongálják”, és kérte a vezetőjegyzőt, hogy minden törvényes eszközzel vegye elejét ezeknek.¹³

1946 márciusára már nem csupán a kitelepítésben, hanem a betelepítésben is megvoltak az első tapasztalatok. A csobánkai vezetőjegyző egy zökkenőmentesebb átmenetet szeretett volna, mint amilyen Budaörsön volt, ezért már a kitelepítés előtt kérte a Népgondozó Hivatalt, hogy a telepítésnél vegyék figyelembe az általa felsorolt szempontokat. Így 100 dolgos magyar család betelepítését kérte, lehetőleg római katolikusokat, mivel a község 90%-ának ez a vallása. Emellett lehetőség szerint értsenek a szőlő- és gyümölcsstermesztéshez. A kitelepülő német kisiparosok helyett pedig kért négy kőművest, két bognárt, két kovácsot, három asztalost, négy susztert, két szabót, egy kádárt és egy ácsiparost.¹⁴ Rakssányi vezetőjegyző nagyon gyorsan rájött: nem ezek a szempontok vezérlik a betelepítést. Március 21-én, két nappal a kitelepítés után, a jegyző a Pest vármegyei termelési miniszteri biztoshoz fordult az előállt helyzet sürgős orvoslásáért. Arról számolt be, hogy kb. egy hete megkezdődött a telepesek rohama, akik nincstelenek, nem értenek a mezőgazdasági munkákhoz, semmilyen gazdasági felszereléssel nem rendelkeznek. A községben vetőmag nem volt, mert egy részét az áttelepítő bizottság szállította el, másik részét felfegyverkezett, egyenruhás, ismeretlen személyek tulajdonítottak el. Feltörték a lakásokat és mindent vittek, amit értek. A lovakat nem tudták élelmezni, nem volt igásállat a tavaszi mezőgazdasági munkálatok elvégzéséhez. Az orosz alakulatok is ingyen vették igénybe a lovakat, agyonlövésével és szibériai internálással fenyegetőztek. Mindezek miatt a termelési kötelezettségeknek a község nem tudott eleget tenni.¹⁵ A helyi földigénylő bizottság az 1945 szeptemberében betelepített jászladányi lakosoknak új házakat juttatott. A régi házakat tönkretették, most újabbakat

¹¹ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 17. d. 26589/1946

¹² MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 40. d. 31067/1946

¹³ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 6. d. 216/1947

¹⁴ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 557/1946

¹⁵ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 679/1946

igényeltek. Rakssányi figyelmeztette a bizottságot, hogy ne juttassanak új házakat, mert ezzel vagyoniilag és büntetőjogiilag is felelősségre vonhatják őket.¹⁶

Mindezen visszasságok ellenére az április 4-i felszabadulási ünnepséget „felszabadultan” tudták megtartani: „A felszabadulás örömteli ünnepsége különösképpen nagy jelentőségű volt ebben a községben, ahol valóban erős fasiszta hatósági és helybeli sváb elnyomás tartotta rabságban a demokratikus réteget, míg most nem csak a fasiszta katonai erőttől, de a német népiségtől – mely erkölcsileg éppen olyan súllyal bírt, mint a katonai – szintén teljesen felszabadultnak érezhettük magunkat.” – jelentette a vezetőjegyző.¹⁷ Ez azonban csak a színpad volt, a mindennapokban tovább folytatódott a betelepítések körüli zűrzavar. Júniusban a helyi pártok már a földigénylő bizottság leváltását követelték, novemberben pedig bizalmatlansági indítványt nyújtottak be a földigénylő bizottság jegyzője, Brunner Róbert általános iskolai igazgató ellen. Állítólag ellenszolgáltatások fejében előnyben részesített egyes személyeket a juttatásoknál, és úgy helyezte birtokba őket, hogy nem várta meg az OFT végleges határozatát.¹⁸

Nagykovácsiban május második felében indult meg a betelepítés: „Megindul az újabb »népvándorlás« a falu keretén belül. Olyan a község képe, mint egy feltúrt hangyaboly. Egyebet nem látni, mint költözködést, hurcolkodást, miközben a férfiak, asszonyok, sőt gyerekek is vegyesen, szinte versenyezve káromkodnak. [...] A lakosság száma jelenleg cca 100-120 új telepese-család. Ezek mindegyike új, szebb, jobb házat szemelget ki magának és törekszik a másinak az orra elől elkaparintani. Közben a szántóföldek, melyek parlagon nyújtózkodnak, szomorúan várják, hogy valaki megművelje a rögüket. Várhatják...!” – jegyezte be a község Historia Domusába Ipolyi Simon plébános.¹⁹ A helyi földigénylő bizottság azonban, hogy a támadásokat kikerülje, arról határozott, hogy soraiból megnevezzék azokat a községi lakosokat, akik a ki- és betelepítés folytán érdemeket szereztek. Az MKP jelenlévő tagjai tiltakoztak az ellen, hogy ők lennének azok, akik a helyi bizottság ellen tennének. 27 főt neveztek meg, akik a juttatásoknál érdemeket szereztek, köztük volt a községi előljáróság több tagja is (lehetőleg minden pártból, hogy ne lehessen vádaskodni és mindenki elfogadja a névsort). A 27 kiemelt személy között hét német származású személy is szerepelt.²⁰ A községi földigénylő bizottság a juttatásoknál három kategóriát állapított meg: földműves, iparos és gyári munkás.

¹⁶ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 680/1946

¹⁷ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 4. d. 761/1946

¹⁸ PML XVII-57 Csobánkai Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 97. d.

¹⁹ GRESZL 2003. 183.

²⁰ PML XVII-113 Nagykovácsi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei

Mindhárom kategória más-más nagyságú földet igényelhetett. Annyit tudunk, hogy iparosok két kat. hold földet kérhettek.²¹ Ezt abból a szempontból kell értékelnünk, hogy a földreform végrehajtása során a kiutalt föld sokszor az egy kat. holdat sem érte el 1945-ben – amint erre már utaltunk.²² A betelepítettek összetételére vonatkozóan tudjuk, hogy a legjelentősebb csoportot a besenyőteleki telepések (83 család) adták – őket viszont döntően már 1945 szeptemberében betelepítették, mint ahogy a 19 jászfelsőszentgyörgyi családból is 15-öt. Rajtuk kívül még négy betelepített csoport volt: OFT és Népgondozó Hivatal által betelepített 57 család, 47 helyi igénylő, 13 Ganz gyári munkáscsalád, és 10 MÁV dolgozó család.²³ A betelepítettek nagy száma ellenére azonban még 1946 végén is több üres ház állt rendelkezésre, melyeket felvidéki magyaroknak tartottak fent.²⁴

Betelepítés szempontjából a legnagyobb fejetlenség Vecsésen uralkodott. Ezen a településen nemhogy az OFT-nek és a Népgondozó Hivatalnak nem volt ráhatása a folyamatokra, hanem még a helyi földigénylő bizottság is tehetetlenül állt az önkényes lakásfoglalókkal és fosztogatókkal szemben. Ezért teljesen abszurd módon egy hónappal a kitelepítés után kénytelenek voltak dobolás útján felhívni a lakosság figyelmét, hogy a kitelepített németek vagyonával kizárólag a földigénylő bizottság illetékes rendelkezni.²⁵ Ez a helyzet azért állhatott elő, mert Vecsés lakosságszámát tekintve jóval nagyobb település volt, mint a többi község, és a helyi társadalmi kontroll emiatt kevésbé érvényesült. Ezen kívül nyilván szerepet játszott az is, hogy Vecsés a németiség szempontjából tulajdonképpen szórványtelepülés volt, körülötte magyar települések voltak, és onnan is jöhettek földre és házra vágyók egyszerűen a földrajzi közelség miatt. Természetesen nehezítette a telepítést az is (amit már említettünk), hogy a háborús események következtében romba dőlt a községháza és a monori földhivatal is, tehát nem tudhatták minden esetben pontosan megállapítani a tulajdonjogokat. Veres Péter, az OFT elnöke mindezt úgy interpretálta a Miniszterelnökségen szeptember 17-én megtartott ülésen, hogy a Belügyminisztériumnak ki kellett szállnia Vecsésre, mert az előljáróság nem tudta megmondani, hogy melyik föld kié.²⁶ Igen, egyrészt a tulajdoni lapok hiánya, másrészt az ismeretlen földbirtoklók miatt. Az állapot azonban a kiszállás ellenére

²¹ PML V-1078 Db Nagykovácsi közigazgatási iratok 6. d. 236/1946

²² PML V-1160 Db 41. kötet Dobolási könyv 384. bejegyzés

²³ PML V-1078 Db Nagykovácsi közigazgatási iratok 6. d. 4971/1946

²⁴ PML XVII-113 Nagykovácsi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei

²⁵ PML V-1160 Db 41. kötet Dobolási könyv Vecsés – 1946. június 15. 384. bejegyzés és PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 3. d. 3661/1946.

²⁶ MNL OL XIX-A-1-n 6. d. 3042/1946

sem javult. 1947 januárjában kapta meg a községi előjáróság az OFT-től azt a rendelkezést, mely szerint kiszállnak a községbe, hogy a kitelepített német lakosság ingatlanait beazonosítsák.²⁷ (Csobánkán ezt már 1946 novemberében megtették.)²⁸ A helyzet ezt követően tisztázódott.

Az 1946. eleji telepítési akciókra jellemzőek azok a megfigyelések, melyeket Rákossy Ferenc, az SZDP tagja írt a párt vidéki titkárságának: „Az elhagyott sváb házak állatai étlen, szomjan felverték bőgésükkel az éjszaka csendjét, az elhagyott lakásokat rendszerint már az első éjjel feltörték, kifosztották, és az aprójószágot, valamint a feltalálható sertéseket elhurcolták. [...] Legtöbb helyen még a svábok bevagonírozása előtt és alatt megjelentek az új telepesek, akik az elhagyott házakba rögtön be is költöztek. Szomorú megállapításom az, hogy a telepesek nagy része (legalább 50-70%-a) dolgozni nem akar, és csak azon szándékkal jön új lakhelyére, hogy ott jól és munka nélkül élhessen. Az előtalált élelmet, aprójószágot és disznókat rögtön feléli és azután más házat kér, és rendszerint kap is, vagy olykor visszatér régi lakóhelyére. Ismételten beszélgettem új telepesekkel arról, hogy most mily jó helyzetbe kerültek, földet, házat, vagyont kaptak, de ezek már rövid ottlétük után (amint az ott talált élelem elfogyott, vagy azt eladták) kijelentették, hogy ők éhesen nem dolgoznak, előbb adjanak nekik enni azután fogják a földet megművelni. Hiányzik belőlük minden igyekezet, a föld iránti szeretet, valamint kötelességérzet.”²⁹ A földművelésügyi miniszter már február 6-án tiltakozott a belügyminiszternél a hátrahagyott tenyészállatok pusztulása miatt, és kérte, hogy gondoskodjon a visszamaradt állatállomány megőrzéséről.³⁰ Valójában azonban nem sokat tettek ennek érdekében, már csak azért sem, mert az egész kitelepítési-betelepítési akciót pártagitációs célokra használták. A Németországba áttelepített magyarországi német lakosság által visszahagyott egyes vagyontárgyak felhasználásának rendezése tárgyában 1946 júniusában adott ki az OFT-rendeletet (105.110/1946 M.T. sz.), mely szerint a földművelésügyi miniszter kívánságának megfelelően a visszamaradt állatállomány, termés és takarmány meghatározott részét az állami gazdaságok kezelésébe utalta.³¹

Rendkívüli mérvű közellátási hiányok jelentkeztek. „A kitelepülő svábok legnagyobbbrészt jómódú, sőt vagyonos emberek voltak, akik vagyonuk alapján nemcsak mint jó adóalanyok, hanem mint a közellátás lényeges forrásai is

számításba jöttek.” – állapította meg Rákossy Ferenc.³² Minden kitelepítésben érintett községnél tapasztalható volt, hogy a települések a beszolgáltatási kötelezettségüket nem tudták teljesíteni. Jelentések sora szólt arról, hogy a telepes újgazdák nem tudták az előírt terménymennyiséget beszolgáltatni, mivel a földet csak 1946. április–júniusban kapták meg. A tavaszi munkákat a már kitelepített németek természetesen nem végezték el, viszont a telepesek sem tudták ekkor még elvégezni.³³ Ugyanakkor az otthon maradt németek sem kezdtek neki a szükséges mezőgazdasági munkáknak, mert állandó bizonytalanságban tartották őket, és a pótkitelepítés Damoklész-kardként lebegett a fejük felett. A kormány persze próbálta különféle jogszabályokkal kötelezni a német lakosságot, hogy a használatában hagyott ingatlant, annak ingóságait, állatállományát, földterületét a rendes gazda gondosságával kezelje mindaddig, amíg azt tőle el nem veszik.³⁴ Ezt azonban nem tudták betartatni: még 1948 májusában is hasonló tartalmú rendeletet adtak ki, akkor már konkrétan megjelölve a szankciókat is. „Azon áttelepülésre kötelezett, illetve vagyoni jogi korlátozás alá kerülő személy, aki a fenti rendelkezéseket megszegi,

- ingatlanát vagy ingóságát eladja, vagy a szükségesnél többet fogyaszt/használ, vagy a vagyontárgyait megrongálja
- az áttelepülést, összeköltöztetést megtagadja
- ha az ingatlanát nem műveli meg
- aki áttelepülésre kötelezett személyt rejteget

5 évig terjedő fegyházzal büntetendő. Ha ezt csak a vagyoni jogi korlátozás alá kerülő személy követi el, akkor kitelepülésre fog kerülni. Aki ilyen személytől vásárol, az állami vagyont vesz meg, így vétele semmis, és kártérítést nem kap.”³⁵ Minden szempontból kulcsfontosságú kérdés volt ez, amit már csak az idő oldott meg.

1946. szeptember 17-én az SZDP kezdeményezésére a Miniszterelnökségre értekezletet hívtak össze a ki- és betelepítések megtárgyalására, az SZDP azonban nem képviseltette magát azon. Nagy Ferenc miniszterelnök előadta, hogy a telepítések körüli visszasságokból súlyos nemzetgazdasági károk származtak elsősorban amiatt, mert hozzá nem értő személyek kezébe került a föld, akik elpocsékolták a kezükbe került vagyont. A telepítés mérlege úgy alakult, hogy ugyanannyi személyt telepítettek be, mint amennyit ki. Azonban a teljes képhez hozzátartozik, hogy a betelepítettek számában bennefoglaltattak a már

²⁷ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4. d. 84/1947

²⁸ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 6. d. 2323/1946

²⁹ PIL 283. f. 16/377. ö.e. 29-30. SZDP Vidéki Titkárságának iratai

³⁰ MNL OL XIX-B-3 27163/1946 Népgondozó Hivatal iratai

³¹ PML V-1078-Db Nagykovácsi közigazgatási iratok 6. d.

³² PIL 283. f. 16/377. ö.e. 29-30. SZDP Vidéki Titkárságának iratai

³³ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 11. d. 3164/1947

³⁴ 1946. évi IX. tv. 15.§. Lásd: PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 9. d. 1731/1947

³⁵ 22.900/1948. FM. sz. rendelet 6. és 7.§ Lásd: PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 20. d. 3725/1948

1945-ben letelepített egyének is. Ebből tehát az következett, hogy elvileg még volt telepitésre alkalmas ingatlan. A gyakorlatban azonban számolni kellett azzal, hogy a kitelepített németek házai rendszerint nagyobbak voltak, ahol több család lakott együtt, néhol bérlők is, a betelepítettek viszont nem voltak hajlandók másokkal együttlakni, ezért a betelepítési lehetőségek ekkor már igencsak szűkösek voltak. Zentai (Zuschlag) Vilmos hívta fel a figyelmet, hogy a mentesítetteket állandó rettegésben tartják éjjeli házkutatásokkal és ijesztgetésekkel, ami szintén potenciális feszültségforrás. Iványi Jenő, a Népgondozó Hivaltól, mutatott rá legjobban a problémák forrására: „A belső telepitéssel kapcsolatban a helyzet az volt, hogy a telepités megindítása forradalmi jelenség volt. A pártok nyomása, a megfelelő jogszabályok hiánya okozta azt, hogy a telepitéseket a szakszerűség figyelembevétele nélkül kellett megcsinálni. Senki sem tudta, hogy miről van szó.”³⁶

A telepitések 1946 folyamán és 1947-ben is tovább folytatódtak. Közel-látás szempontjából a telepitések negatív oldalát leginkább 1946 telén, 1947 tavaszán érezték meg, amikor egyszerűen nagyon kevés volt az élelem. Negatív befolyásolta a mezőgazdasági munkák elvégzését az is, hogy az OFT 1946 második felében több községben – így Csobánkán és Dunabogdányban is – felülvizsgálta a juttatásokat, és több telepest a kapott ingatlanokból kimozdított. Mivel azonban az OFT munkája sem volt teljesen következetes, ezért a szóbeszéd bizonytalanságban tartotta a telepeseket is, akik aztán valóban nem sokat törődtek a föld megmunkálásával.³⁷ A termelés hatékonyságát rontotta az is, hogy nem történtek meg a végleges birtokba helyezések, a tulajdonviszonyok tisztázása. Csobánkán, Dunabogdányban és Nagyköváciban a telepések nagy része nem kapott végleges juttatást.³⁸ Budaörsön is az jelentette a fő problémát, hogy a telepések nem voltak biztosak abban, hogy a juttatások revíziója során a községben maradhatnak-e vagy sem.³⁹ A településen a tulajdonosi jogosítványokat csak 1948-tól véglegesítették, és a telekkönyvezésre csak ezután került sor.⁴⁰ A különböző külső körülményeken kívül még nagymérvű aszálykár is súlyosbította az élelmezést.⁴¹

³⁶ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályának iratai 6. d. 3042/1946

³⁷ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 6. d. 2389/1946 és PML V-1029 Dunabogdányi közigazgatási iratok Db 9. d. 1806/1946

³⁸ PML V-1166-b Csobánkai közigazgatási iratok 6. d. 2389/1946; PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 9. d. 1833/1946; SzfvPL – No. 4534 – 29/1947

³⁹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 7. d. 398/1947

⁴⁰ BOGNÁR 2010. 258.

⁴¹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 6. d. 63/1947

1947 elején szervezeti változás történt a telepitéspolitikában. Az 1947. évi V. tc. végrehajtási utasítása alapján (132.000/1947 F.M. sz. rendelet) a megyei/fővárosi földbirtokrendező tanácsok és a községi földigénylő bizottságok megszűntek. Azokban a községekben azonban, ahol a telepités még nem fejeződött be, az OFT a rendelet szerint megtartotta a községi földigénylő bizottságokat. Az OFT hatásköre azonban az Országos Földhivatalra szállt át.⁴² Annak ellenére azonban, hogy a telepitések még messze nem zárultak le, megszűnt a községi földigénylő bizottság Budaörsön és Pilisszentivánon is.⁴³

1947 tavaszán a meginduló csehszlovák–magyar lakosságcsere kapcsán új fejezet kezdődött a betelepítésekben. Azon községekben, amelyekben a kitelepítés már 1946-ban megtörtént, igen szűkösek voltak a további betelepítési lehetőségek. Tudjuk, hogy kitelepítésre azokban a hónapokban nem került sor, ezért a németek összeköltöztetésében találtak átmeneti megoldást.⁴⁴ Budaörsön már 1947 januárjában kérte a vezetőjegyző a betelepítések felfüggesztését.⁴⁵ Csehszlovákiából, Romániából és Jugoszláviából már a második világháború alatt, illetve 1945–1946-ban is jöttek menekültek, összesen 170 család.⁴⁶ A belső telepésekkel együtt 1262 telepes család élt Budaörsön.⁴⁷ Mindezek ellenére azonban újabb 17 felvidéki családnak mégiscsak szorítottak helyett, mert 1947. április 1-jén már 39 felvidéki magyar családról szólt a jegyzői jelentés.⁴⁸ Ezzel viszont már ténylegesen lezárultak a budaörsi telepitési lehetőségek annak ellenére, hogy 1941-ben a lakosságszám kb. 10 000 fő volt és 1947 áprilisában pedig csak 7000.⁴⁹ Az igénylők száma azonban még mindig nagy volt, ezért újabb lehetőségek után néztek, melyet Budaörsön egy újabb kitelepítési akcióban találtak meg.

Csobánkán a telepitési lehetőségek hasonlóak voltak Budaörséhez. 1947. április 20-án a juttatásokat beszüntették, mert már nem volt több juttatható ingatlan – igénylők viszont annál többen.⁵⁰ A telepités körüli nehézségek azonban még továbbra is fennálltak: „Ma, amikor a földreform végrehajtásának harmadik évében vagyunk, nagyobb a zavar, mint kezdetben. Az első rossz és

⁴² MNL OL XIX-A-1-j 102. d. XXII. tétel 912/1947 Normatív rendelkezések

⁴³ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 9. d. 1732/1947 és PML V-1098 Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 2. d. 313/1947

⁴⁴ TÓTH 1993. 164.

⁴⁵ PML V-1017-Db Budaörsi közigazgatási iratok 6. d. 288/1947

⁴⁶ 127 család Romániából, 22 család Csehszlovákiából, 21 család Jugoszláviából – PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 6. d. 216/1947

⁴⁷ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 7. d. 554/1947

⁴⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 8. d. 1496/1947

⁴⁹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 7. d. 744/1947

⁵⁰ PML XVII-57 Csobánkai Nemzeti Bizottság iratai 97. d. iktatlan

helytelen intézkedéseket a földigénylő bizottság csinálta, amely szerv vezetősége tájékoztatatlansága miatt számtalan ingatlant két-három egyénnek is juttatott ki [sic!], ami komoly zavarokat és elégedetlenséget okozott. Másodszor pedig igen nagy hibák vannak az elkobzás alá eső ingatlanoknak felderítése körül, mert megállapítást nyert, hogy több solymári, pilisvörösvári és solymári [elírás lehet: csobánkai – M.R.] ingatlana is minden jogalap nélkül elkoboztatott és másnak juttatott, de a juttatott személy azt birtokba venni nem tudta.” – jelentette a Csobánkai Nemzeti Bizottság a Fővárosi Földhivatalnak.⁵¹

Nagykovácsiban és Vecsésen kedvezőbbek voltak még 1947 tavaszán a telepítési feltételek, mint Budaörsön és Csobánkán. Nagykovácsiban már 1947. január végén napirenden volt a felvidéki magyar családok letelepítése.⁵² Felvidéki kertészeket akartak Nagykovácsiba letelepíteni, a vezetőjegyző azonban ezt vízhiányra hivatkozva nem javasolta.⁵³ Azt nem tudjuk, hogy végül kertészek jöttek-e vagy sem, de azt igen, hogy 25 felvidéki magyar család (Érsekújvár, Andód, Bajta, Szodó, Tardoskedd, Szimó és más községekből) nyert elhelyezést a községben.⁵⁴

Hasonlóan Budaörshez Vecsésen is éltek már romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai menekültek, összesen 49 család.⁵⁵ 1947 februárjában 27 a Felvidékről kiutasított élt a településen.⁵⁶ 1947 márciusában újabb 11 felvidéki magyar személy lelt új otthonát Vecsésen, holott akkor már nagyon kevés volt a rendelkezésre álló föld.⁵⁷ A telepítési lehetőségek azonban csak májusban zárultak le teljesen. Ekkor hat Felvidékről újonnan kitelepített családot telepítettek a községbe.⁵⁸ Újabb lehetőség nyílt azonban az Üllő határában fekvő kitelepített vecsési németek földjének számbavételével. A földek azonosítási munkáit megkezdték, de „a telekkönyvi betétek beszerzése, a föld felmérése, helyszíni azonosítása, kiosztása és telekkönyvezése előre meg nem állapítható időt vesznek igénybe.”⁵⁹ A csehszlovák–magyar lakosságcsere vecsési mérlege: hat betelepített magyar család, 34 áttelepítésre jelentkező szlovák személy.⁶⁰ Azt azonban nem tudjuk, hogy az utóbbiak családostul jelentkeztek-e, maradt-e utánuk ingatlan, vagy egyáltalán, hogy valóban áttelepültek-e?

⁵¹ Uo.

⁵² PML V-1078 Db Nagykovácsi közigazgatási iratok 6. d. sz.n.

⁵³ PML XVII-113 Nagykovácsi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei

⁵⁴ SZATMÁRI 1991. 18.

⁵⁵ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4. d. 336/1947

⁵⁶ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4. d. 1348/1947

⁵⁷ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4. d. 1721/1947 és 917/1947

⁵⁸ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5. d. 2558/1947

⁵⁹ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 5. d. 2559/1947

⁶⁰ PML V-1160 Db Vecsési közigazgatási iratok 4. d. 1390/1947

Dunabogdányban mivel az első szakaszban nem történt meg a kitelepítés, 1947 tavaszán a felvidéki magyarok betelepítése nem jöhetett szóba. Telepes családok természetesen voltak a földbirtokreform végrehajtása következtében, 1946 februárjában 20 család,⁶¹ novemberben pedig már 70 család.⁶² Tehát a kitelepítést ugyan még nem hajtották végre, de a vagyoneklobzások 1946-ban is tovább folytatódtak. A kitelepítések megkezdése bizonytalanná tette, hogy egyáltalán lesznek-e még a községben telepítési lehetőségek. 1947 májusában a község vezetőjegyzője arról számolt be a járási főjegyzőnek, hogy a község magyar lakossága már nem hisz a kitelepítés újraindulásában.⁶³ Ebből tehát arra következtethetünk, hogy a helyi igénylőket sem elégítették ki a földreform végrehajtásával. Az 1947 augusztusában újrainduló kitelepítés immár Dunabogdányt sem kerülte el, így a már említett kb. 900 kitelepített német helyére új lakókat vártak. Ahogy azonban teljesen előkészítetlen volt a betelepítés szempontjából (is) az 1946. évi kitelepítés, úgy a második szakaszban sem ment tervszerűbben, összehangoltan a telepítés. Így szeptember 1-jén a vezetőjegyző kérte a járási főjegyzőt, hogy minél előbb telepítsenek be magyarokat, mert az üres házak megóvása komoly nehézségeket okoz. Ugyanakkor nincs aki betakarítsa a terményeket.⁶⁴ A telepesek végül Felvidékről érkeztek szeptember–október folyamán, mindössze 95 család 432 fővel. Rajtuk kívül a helybeli igénylőket is ki tudták elégíteni. Így kapott földet 66 helyi család 271 családtaggal.⁶⁵ A betelepült felvidékiek a helyi NPP-t támogatták.⁶⁶

Budaörsön a második kitelepítés során kb. 80 család hagyta el otthonát. Helyükre, ugyanúgy, mint Dunabogdányban, felvidéki magyar családok érkeztek, a visszamaradt földeket azonban helybeli igénylők kielégítésére használták.⁶⁷ Rajtuk kívül az Országos Földhivatal 1948 márciusában a Magyar Szabadságharcos Szövetség 90 tagjának letelepítését határozta.⁶⁸ Őket le is telepítették a községben, melynek legékezebb bizonyítéka egy 1948. október 8-i (a magyarországi németek kitelepítése akkor már gyakorlatilag lezárult!) felterjesztés a Belügyminisztérium Népgondozó Osztályának: „Bejelentjük, hogy az összevont helyi népi szervek, Nemzeti Bizottság, UFOSZ,⁶⁹ FÉKOSZ,⁷⁰

⁶¹ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 6. d. 348/1946

⁶² PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 9. d. 2119/1946

⁶³ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 12. d. 987/1947

⁶⁴ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 11. d. 199/1947

⁶⁵ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 14. d. 2708/1947

⁶⁶ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 14. d. 2849/1947

⁶⁷ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 16. d. 1015/1948

⁶⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 17. d. 1238/1948

⁶⁹ Újbirtokosok és Földhözjutottak Országos Szövetsége

⁷⁰ Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége

szakszervezetek, pártok, Szabadságharcos Szövetség együttes közös megbeszélésén egyöntetű határozat alapján kéri, hogy az alant felsorolt sváb nemzeti-ségű egyének a községünkben el legyenek távolítva, illetve ki legyenek telepítve, mivel nevezettek mind a mai napig nem találták meg a demokráciába vezető utat, valamint a telepesek közé való beilleszkedést. Ezért a helyi népi szervek az alanti személyek mint a községbe nem kívánatos elemek a községből való eltávolításukat követelték.⁷¹ A felterjesztésen 99 név szerepel, akiket még ki akartak telepíteni, és ezzel a dologgal a BM Népgondozó Osztálya 1948 októberében még foglalkozott is...

Pilisszentiván német lakosságát – mint már említettük – nem érintette a kitelepítés, így nyilvánvalóan a betelepítésre sem volt mód. Mivel döntően bányásztelepülésről volt szó, elkobozható vagyon sem igen volt. Az egyedüli forrás, amiből tudtak juttatni az 1944-ben elmenekült német lakosság tulajdona volt. Ebből tíz főnek juttattak 73 kat. hold földet.⁷² Csehszlovákiába való áttelepülésre a községből 10 személy jelentkezett (6 bányász, 2 munkás, 1 háztartásbeli és 1 BSZKRT dolgozó), végül azonban csak egy család költözött át, valamint egy legényember, de nem rendelkeztek önálló lakással, tehát ekképpen sem tudtak telepítésre alkalmas ingatlant juttatni.⁷³ Vadkerty Katalin monográfiája szerint azonban 1947 decemberében érkeztek magyar családok Muzsláról, mint ahogy Dunabogdányba, Nagykovácsiba, Solymárra és a Pilis több településébe is.⁷⁴

Összegzőként leszögezhetjük: a betelepítés ugyanolyan előkészítetlen és önkényes volt, mint a kitelepítés. Míg a kitelepítésnél az egyes pártok közötti versengés a mentesítéseknél mutatkozott meg, addig a betelepítés egyértelműen az MKP-t és az NPP-t erősítette. Az SZDP és az FKGP több ízben kifogásolták a telepesek magatartását és emeltek szót a nemzetgazdasági szempontból is káros események ellen. 1947 elején a községi földigénylő bizottságok megszüntetésével nyilvánvaló cél volt a telepítések fölülről való irányítása, mindinkább az országos pártpolitika kiszolgálása.

Bár pontos adataink nincsenek, tendenciáját tekintve mégis elmondhatjuk, hogy a PPSK vármegyei telepesek döntő többsége az ország más vidékeiről települt ide, náluk kisebb csoportot jelentett a szomszédos országokból menekült személyek, és még kevesebben voltak azok, akik a csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény következtében települtek a megyébe. Ennek oka az volt, hogy a Pest megyei németek döntő részét 1946-ban telepítették ki, az ő helyükre

a betelepítéseket már akkor végrehajtották, és nem vagy csak alig maradt hely a felvidéki magyaroknak. Nagyobb számban azokba a községekbe települhettek, ahol 1947–1948 folyamán volt a kitelepítés. Ezen települések száma azonban igen csekély: Budaörs, Dunabogdány, Diósd, Nagymaros, Törökbálint voltak azok a települések, amelyek a kitelepítés második szakaszában (is) kerültek sorra.

A ki- és betelepítés teljesen átrajzolta az országot és azon belül az egyes települések társadalmi szerkezetét. Dolgozatunkat a két világháború közötti társadalmi – gazdasági viszony bemutatásával kezdtük, így most ugyanezzel a szemponttal is végezzük. Megvizsgáljuk azt, hogy az 1940-es évek végére hogyan alakult át a társadalmi szerkezet, melyet a telepítéseken kívül a társadalom és a gazdaság szovjet mintájú átalakítására tett intézkedések döntően befolyásoltak.

⁷¹ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 22. d. 4485/1948

⁷² PML V-1098 Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 6. d. 182/1948

⁷³ PML V-1098 Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 2. d. 218/1947

⁷⁴ VADKERTY 1999. 173.

6. A TELEPÍTÉSEK TÁRSADALMI HATÁSAI

Az 1945 és 1949 közötti időszakban a magyar társadalom alapvetően a korábbi polgári tagolódást mutatta, úgy, hogy közben lezajlott a Horthy-korra jellemző társadalmi aránytalanságok egy részének korrekciója. Jelentősen átrétegződött a paraszti társadalom, amelynek meghatározó létszámú csoportjává az 5–10 és a 10–15 kat. holdnyi földdel rendelkezők váltak. A társadalom egészét tekintve, különösen a paraszti társadalom vonatkozásában mérséklődtek az egyenlőtlenségek, a polgárosodási esélyek jelentősen javultak. A mai szakirodalom egyetért abban, hogy ez az időszak magában hordozta a polgári fejlődés kiteljesülésének lehetőségét.¹

A földreform a korábbi birtokmegoszlás aránytalanságait enyhítette, de miután nem párosult széles körű agrárreformmal, elsősorban a szociális és politikai feszültségeket mérsékelte. A reform következtében jelentősen megváltozott a paraszti társadalom tagoltsága. Az 1941-es adatokhoz viszonyítva 46%-ról 17%-ra esett vissza a földnélküliek aránya, a törpe- és kisbirtokos rétegé 47%-ról 80%-ra emelkedett, s a gazdagparaszti csoportok aránya 7%-ról 2,9%-ra csökkent.² A földreform megerősítette a magántulajdonosi tudatot és ezzel is perspektivikussá tette a hagyományos paraszti életpályát. Árnyoldala volt viszont, hogy a földhöz juttatott parasztok jelentős része híján volt a mezőgazdasági eszközöknek, az önálló gazdálkodáshoz szükséges ismereteknek és forgótőke hiányában képtelen volt az önálló gazdasági tevékenységre.

Erdei Ferenc 1947-ben így összegezte a tapasztalatokat: „A földhözjuttatott parasztság nagy része még nem gyakorlott az önálló gazdálkodásban, ennél fogva bátortalanul, tehetetlenül, bizonytalanul mozog most kapott földjén. A korábbi törpebirtokosok, haszonbérlek vagy részes termelők már szereztek valami gyakorlatot ebben, csak hogy ez a kisebbség. Nagyrészüik mezőgazdasági munkás, summás volt vagy pedig uradalmi cseléd. Ezért a régi parasztság előnyben van az új gazdákkal szemben. Több mezőgazdasági szaktudással rendelkezik és van gyakorlata és mindezek felül többé-kevésbé megmaradtak régi felszerelései, vagy legalább is azok az összeköttetései, amelyek révén a legégetőbb hiányokat pótolni tudja. Emiatt feszült a régi gazdák és az új gazdák viszonya.”³ Erdei Ferenc jól látta azokat a hiányosságokat, melyek a saját politikai körének

¹ VALUCH 2001. 17.

² i.m. 190.

³ ERDEI 1947. 12.

földreform-konceptiójából adódtak. A kibontakozó új társadalmi struktúra mezőgazdasági ereje a korábnál jóval csekélyebb volt. Ám a magántulajdon feletti boldogító érzés is igen korán szertefoszlott a társadalom és a gazdaság szovjet típusú átalakításával, ami társadalmi pozícióváltással is járt. A meginduló tévesztés épp azoknak az újjáéledőknak jelentett perspektívát, akik földjeiken nem tudták megtermelni az egzisztenciához és az egyre növekvő beszolgáltatási kötelezettségekhez a szükséges terményt.⁴

Ha mikroszinten, a vizsgált települések esetében nézzük a társadalmi változásokat, akkor azok sokkal markánsabbak, mint az országos tendenciák. A magyar társadalomtörténetnek egyik nagy hiátusa, hogy még nem vizsgálta a második világháborút követő migrációs folyamatok társadalmi hatásait. Mi most a hat településen keresztül próbálunk rámutatni azokra a változásokra, melyek alapjaiban rajzolták át a községek arcát. Mindenekelőtt a demográfiai mutatók a legszembetűnőbbek. Mielőtt azonban a községi változásokat figyelnénk meg, szükséges kitekintnünk a megyére és az országra is.

22. sz. táblázat: A népszámlálások anyanyelvi adatai (1941; 1949)⁵

Népszámlálás	Magyar		Német		Szlovák		Román		Horvát		Szerb	
	Magyar.	PPSK	Magyar.	PPSK	Magyar.	PPSK	Magyar.	PPSK	Magyar.	PPSK	Magyar.	PPSK
1941	8 655 798	1 420 323	477 491	94 134	75 877	9 830	14 142	328	21 395	282	5 442	1 448
1949	9 076 041	1 249 385	22 455	1 139	25 988	1 604	14 713	328	9 946	224	5 158	370

A népszámlálás adatai nyilvánvalóan nem mutatják reálisan az egyes nemzeti kisebbségek abszolút létszámának változását, de sokkal inkább mutatják az eltelt időszak nemzetiségpolitikai intézkedéseinek következményeit. Azt látjuk, hogy létszámát tekintve a legkevésbé bolygatott hazai nemzeti kisebbség a román volt. Őket a második világháborút követően nem érte semmiféle olyan diszkriminatív rendelkezés, aminek következtében nem merték volna bevallani román anyanyelvüket. A horvátok és a szerbek esetében a tervezett jugoszláv–magyar lakosságcsere egyezmény, valamint a titóista Jugoszlávia és

⁴ Erről bővebben lásd VARGA 2006.

⁵ 1941. évi népszámlálás... 1983., 1949. évi népszámlálás 9. 1950. A táblázatot ezen kötetek alapján a szerző állította össze.

a szovjet blokk közötti ekkor már kiélezett viszony tarthatta vissza őket anyanyelvük vállalásától.⁶ A németek és a szlovákok drasztikus létszámbeli visszaesésének okait úgy gondoljuk, könyvünk utolsó fejezetében már nem kell külön magyaráznunk. Arra azonban érdemes külön figyelnünk, hogy a PPSK vármegyei németek körében még szembetűnőbb a csökkenés. Egyrészt azért, mert létszámát tekintve valóban ebből a megyéből telepítették ki a legtöbb németet; másrészt viszont mivel ez a térség került a kitelepítés során elsőként sorra, a végrehajtás előkészítetlenségéből adódóan is az önkényeskedéseknek is itt volt a legnagyobb táptalaja, ami a félelmet minden bizonnyal még inkább fokozta. Hegedűs Nándor miniszterelnökségi tanácsadó már az osztályának 1947-es tervét készítve felhívta a figyelmet a tervezett német nemzetiségi helyszíni felvétel objektivitásának buktatóira: „A német nemzetiségi helyszíni felvétel nehézségekkel fog járni, mert nem csak nemzetiségét, hanem anyanyelvét sem fogja a németek túlnyomó része bevallani, minthogy német nemzetiségének és anyanyelvének múltbeli magatartása a háborúban tanúsított hazafiatlan magatartásuk folytán újabb jogszabályainkban deliktumnak számít, ami súlyos következményekkel járt és jár.”⁷ Az aggodalmak az 1949. évi népszámlálás alkalmával beigazolódtak.

A bizalmatlanságot fokozhatta a számlálólapok kitöltésének a módja is. 1948. december végén a községi eljárások pótutasítást kaptak a népszámlálás végrehajtásához. Ennek alapján az anyanyelvi és nemzetiségi rovaton kívül további másik két kérdésnél jelölni kellett, ha az illető „visszaszökött sváb” vagy „Jugoszláviából átmenekült sváb”. Az 1948 elején összeállított kitelepítési listán szereplő németeknél vagy az összeköltöztetteknél a számlálólapra külön kellett jelölni, hogy „kitelepítési listán szereplő sváb” vagy „összetelepített sváb”.⁸ Ezek az adminisztrációt érintő különintézkedések és az a tény, hogy a népszámlálás idejében jogszabályi szinten még nem történt meg a jogfosztó, jogkorlátozó intézkedések feloldása, megerősítette a magyarországi németeket abban, hogy ne vállalják anyanyelvi és nemzetiségi hovatartozásukat.

⁶ A jugoszláv–magyar lakosságcsere egyezmény tervezetéről lásd FÖGLEIN 1996.

⁷ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályának iratai 9. d. 104/1947

⁸ PML V-1029 Db Dunabogdányi közigazgatási iratok 16. d. 48/1948

Az egyes községek anyanyelvi adatai tehát az alábbiak szerint alakultak:

23. sz. táblázat: Az anyanyelvi adatok községenként (1941; 1949)⁹

Település	Év	Össz-lakosság	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Cigány
Budaörs	1941	9 814	1 349	8 448	14	1	1	0	0
	1949	7 639	7 579	36	9	6	0	1	0
Csobánka	1941	1 905	185	1 337	174	0	1	80	127
	1949	1 199	1 024	6	87	0	0	73	6
Dunabogdány	1941	2 951	634	2 313	2	0	2	0	0
	1949	2 636	2 610	25	0	0	0	1	0
Nagykovácsi	1941	2 883	380	2 492	0	0	0	0	0
	1949	2 338	2 325	8	0	0	0	0	0
Pilisszentiván	1941	2 286	600	1 656	14	1	10	0	0
	1949	2 496	2 393	94	2	0	1	0	1
Vecsés	1941	18 494	15 049	3 363	40	0	7	1	4
	1949	13 085	13 759	20	4	1	1	1	4

Pilisszentiván kivételével minden településen csökkent a lakosságszám az 1941. évi népszámláláshoz képest, ami arra enged következtetni, hogy létszámát tekintve a betelepítés és a természetes szaporulat nem volt olyan arányú, mint az embervesztés (természetesen ez utóbbi igen összetett: halálozások száma, hadifoglyok száma, menekültek száma, deportáltak száma, kitelepítettek, elköltözöttek). Az egyedüli település, amelyik meg tudta őrizni többnemzetiségi jellegét, Csobánka volt. Ezzel együtt nem maradt egyetlen olyan község sem, ahol a kisebbségi dominancia érvényesült volna. Az eddigiek ismeretében nem meglepő, hogy Pilisszentivánon merték a legtöbben vállalni német anyanyelvüket, igaz létszámát tekintve is itt maradt a legjelentősebb német kisebbség. A meneküléseket, deportálásokat és a kitelepítéseket is egybevetve a németek létszáma Budaörsön 1000 fő, Csobánkán 80–90 fő, Dunabogdányban 1300 fő, Nagykovácsiban 10 fő, Vecsésen 1300 fő körül lehetett. Nagykovácsit leszámítva tehát etnikailag nem jöttek létre homogén települések, csupán a népszámlálás adatai cáfolják ezt, amik viszont ebben az esetben nem mérvadóak. A többség és kisebbség aránya viszont jelentősen átforgatózott. Ha időben előretekintünk, akár a legutóbbi évtizedig, akkor fenti adataink visszaigazolást nyernek, mert egyedül Nagykovácsiban nem tudott a német kisebbségi önkormányzat meg-

⁹ Az 1941. évi népszámlálás... 1983., Az 1949. évi népszámlálás 9. 1950.

szerveződni, csupán a 2002-es ciklustól, míg a többi településen identitásában is erős német közösség él és szerveződik.

Nem csak az etnikai összetétel, hanem a vallási összetétel is átrajzolódott.

24. sz. táblázat: A vallási adatok településenként (1941; 1949)¹⁰

Település	Év	róm. kat.	g. kat.	reformat.	evang.	g. keleti	izraelita	unitárius	baptista	egyéb
Budaörs	1941	9 509	25	213	45	6	5	0	0	0
	1949	5 774	118	1 331	243	8	49	62	10	17
Csobánka	1941	1 817	0	6	0	82	0	0	0	0
	1949	986	24	97	6	83	0	1	0	1
Dunabogdány	1941	2 808	0	137	6	0	0	0	0	0
	1949	2 261	8	326	19	0	0	15	6	1
Nagykovácsi	1941	2 805	4	44	11	3	5	0	0	10
	1949	1 681	6	174	38	1	1	3	0	0
Pilisszentiván	1941	2 201	5	66	6	0	5	2	0	2
	1949	2 325	14	141	11	1	0	1	0	0
Vecsés	1941	15 077	113	2 207	811	39	190	0	0	11
	1949	11 302	100	1 733	576	9	6	42	15	12

Míg nyomós indokunk van kételkedni abban, hogy az anyanyelvi adatok a valóságot tükrözték, addig a vallási adatoknál ez a kétely nem merülhet fel. Ami rögtön szembeötlő, hogy ebben az esetben is Pilisszentiván a kivétel, ugyanis egyedül ott növekedett a római katolikusok száma, míg a többi településen drasztikusan csökkent. Ugyanakkor viszont Vecsés kivételével minden településen a görög katolikusok, reformátusok, evangélikusok száma növekedett úgy, hogy közben a római katolikus többség azért megmaradt. A hívek nagyarányú csökkenése azonban mind morálisan, mind anyagilag megviselte az egyházközösségeket.

A budaörsi plébános, Sík Zoltán előjáróinak többször is jelentette, hogy fenntartási gondokkal küzdenek. A betelepítettek nagyon rossz adófizetők voltak egyrészt egzisztenciális helyzetükből adódóan is, másrészt pedig vallásosságuk nem volt annyira mély. A plébános jelentette az esperesnek, hogy „a betelepült lakosság nagy része erkölcsileg súlyos kifogás alá esik”, és „a közhangulat miatt szükséges mennél előbb a képviselőtestület újraválasztása, hogy ne csak

¹⁰ Az 1941. évi népszámlálás... 1976., Az 1949. évi népszámlálás... 1995.

a régi lakosság legyen benne”.¹¹ Valamint kérte a villanyáram díjszabását is mérsékelni, mert „az új lakosok nagyrészt igen szegény emberek, nem tudják egyházi adójukat megfizetni, viszont az iskolákat fenn kell tartanunk, mert Budaörsön más iskola nincs”.¹² A Római Katolikus Kisdedóvó is hasonlóan nyilatkozott: „Községünk ugyanis a kitelepítés után nehéz helyzetbe jutott. Szegény odatelepített új lakosságunk sok nehézséggel küszködik. Javarészt kiűzött, menekült, mindenükből kifosztott, lerongyolódott kis magyarokat kaptunk”.¹³

1948-ban, amikor az egyház az állam támadásainak keresztütlébe került, Sík plébánost is likvidálni akarták: „a magyar népi demokrácia félre fogja állítani a fejlődés útjából dr. Sík plébános urat és társait, továbbá meg fogja semmisíteni a demokrácia minden belső ellenségét és erős kézzel biztosítja a magyar dolgozók békés munkáját” – közölte a PPSK vármegyei nemzeti bizottság.¹⁴ Erre azonban nem került sor, mert a plébános 1974-ig Budaörsön maradhatott, mint összekötő kapocs a kitelepítettek és a szülőháza között.¹⁵

A csobánkai plébános, Makai Lajos szintén arról panaszkodott a püspöknek, hogy a kitelepítés következtében nagy veszteség érte az egyházközséget, ugyanis 466 régi adózó közül mindössze 71-en maradtak a községben, „így az egyházközség anyagilag nagyon gyöngén áll”. A budaörsi jelentéssel ellentétben azonban a csobánkai plébános nem a hívek áldozatkészségére hivatkozott, mert azzal meg volt elégedve, hanem egyszerűen a létszámbeli csökkenés rótt komoly nehézségeket a plébániára.¹⁶

Annak ellenére, hogy a kitelepítés Dunabogdányban messze nem volt olyan teljes körű, mint Csobánkán, a püspöknek küldött beszámoló mégis a széteső egyházközség újjászervezéséről szólt.¹⁷ A kitelepített kántor helyett új kántor választása komoly feszültséget jelentett az őslakosok és a telepesek között.¹⁸

Ipolyi Simon jezsuita szerzetes atya Nagykovácsiban látta el a helyettesítést Greszl Ferenc plébános kitelepítése miatt. Ipolyi komolyan vette a telepesek pasztorációját, és a kezdeti nehézségekkel ő is szembetalálkozott. Paptár-saival ellentétben nem a rossz anyagi körülményeket panaszolta Shvoy Lajos püspöknek, hanem az adott állapotról és a lehetőségekről szólt: „A telepesek egy család kivételével valamennyien róm. katolikusok. [...] Hitéletük, általá-

nosságban beszélve, sajnos, siralmas. Pedig a lelkiéletük, érzelmi világuk nem mondható rossz talajnak. Vallásossági szempontból sem. De egyelőre burján-nal dúsan telenőtt parlag. Azt tartom azonban, hogy nem az a rossz föld, amelyen elburjánzott a gaz, hanem az, amelyben semmi sem terem meg. A komoly magvetésre azonban egyelőre nagyon kedvezőtlen az „időjárás”. De ha a jelek nem csálnak, úgy vélem, hamarosan ők maguk fogják szomjazni az intenzívebb magvetést. Jelenleg még a szebb, a jobb házak és egyéb földi javak kiigénylése és elfoglalása köti le szívüket... Templomba nemigen járnak. A férfiak egyáltalában nem. Eddig az volt egyes gyűlölködő elemektől beléjük sajtolt ostoba kifogásuk, hogy még a templomban sem akarnak közös levegőt szívni a „svábokkal”. [...] Mentségükre szolgálhat azonban a nyári időszak: a földmunkák ideje. (Ámbár ebben a tekintetben sem erőltetik meg magukat.) A férfiak semmiféle hitéletet nem élnek. Őket csak a pártélet érdekli, melyhez egyáltalában nem értenek s amelyre absolute éretlenek. De még jó jel, hogy szeretik magukat katolikusoknak mondani és szeretik, hogy a gyerekeiket vallásosan nevelik. Más „szelek” fúvása esetén egészen biztosra vehető, hogy más lenne ezeknek a férfiaknak a külső lelki arculata is. Csak rájuk kell nézni s első pillantásra nyilvánvaló, hogy ezek az emberek nem mások, mint igába fogott, prés alatt tartott, megfélemlített s éppen ezért rabszolgai meghunyászkodásra és gyávaságra kényszerített bólogatójánosok, annak ellenére, hogy – ha kell – „hangoskodni” is tudnak; egyszóval: - „párttagok”... Megfigyelésem szerint ez a nép mindenfajta befolyásra igen nagyon hajlamos. Ez egyben talán előny is, mert föltehető és remélhető, hogy idővel a lelkipásztor is tud majd rájuk hatni.”¹⁹ Ipolyi csak ideiglenesen tartózkodott Nagykovácsiban, a kitelepítés után két hónappal már az új plébános iránti igényét fogalmazta meg a községi egyháztanács: „egy magyar Greszl Ferencet kérünk. Amilyen igazi pap volt ő – sajnos: németben, olyan igazán igazi papot szeretnénk helyébe kapni magyarban.”²⁰ A nagy paphiányra való tekintettel azonban Shvoy püspök Janisch Mihály jezsuita tartományfőnököt kérte, hogy Ipolyi maradhasson még a községben.²¹

Vecsésen Fehér János plébános nem panaszkodott sem a rossz anyagi körülményre, sem a betelepítettek hitéletére, annál inkább a „torzsalkodásokra” a 183 telepes család és a német hívek között. A településen a békés nyugalomra szorinte még sokat kell várni – írta ezt Pétery váci püspöknek 1947. március 5-én.²²

¹¹ Budaörsi Római Katolikus Egyházközség Irattára, 1947. január 22.

¹² Uo. 1947. július 9.

¹³ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 9. d. 2264/1947

¹⁴ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 18. d. 2509/1948

¹⁵ Budaörs lexikon 2009. 126.

¹⁶ SzfvPL – No.4516 – 3116/1946

¹⁷ SzfvPL – No.4509 – 2643/1947

¹⁸ SzfvPL – No.4509 – 1336/1947

¹⁹ SzfvPL – No.4534 – 1242/1946

²⁰ SzfvPL – No.4534 – 1127/1946

²¹ SzfvPL – Np.4534 – 2015/1946

²² VPKL I. Acta Parochiarum Vecsés 1462/1947

A római katolikus egyházat tehát a telepítések új feladat elé állították, a németek kitelepítése is ezt az egyházat érintette negatívan (legalább is azokban az egyházmegyében, ahol a német hívek katolikusok voltak, és esetünkben erről volt szó). Új feladatok vártak a református és az evangélikus egyházra is, ám náluk az egyházépítés terén (természetesen azokon a településeken, ahol a kitelepített német lakosság evangélikus volt, ugyanazokkal a problémákkal küszködtek, mint esetünkben a katolikusok). Több településen szükség volt a protestáns egyházközségek megszervezésére. A településeink közül egyedül Vecsés volt abban a helyzetben, hogy református és evangélikus templommal is rendelkezett. Az önálló gyülekezet és templom megszervezésére/létrehozására több esetben még sokáig várni kellett, ugyanis bár létszámban növekedtek a betelepítések folytán, azonban még így is olyan kis létszámúak voltak, hogy többnyire más, nagyobb gyülekezetek csoportjaikként működtek. Nagykovácsiban már 1946 őszén megalakult a református leányegyház 100 lélekkel.²³ Elsőként azonban 1948-ban Budaörsön vált önálló gyülekezetté a református és istentiszteleti helyként egy kitelepített német házat kapták.²⁴ Tulajdonképpen ez volt az egyedüli eset a vizsgált települések közül, amikor nyilvánvalóan a második világháborút követő migrációs folyamatok eredményeként született új, önálló gyülekezet. A rendszerváltozást követő dezurbanizációs folyamat következménye lett számos esetben az önálló protestáns vallású egyházközségek megalakulása és a templomépítés.

A települések lakosságának fontos műveltségjelző mutatója az írní-olvasni tudás. Ezen adatok szintén igen beszédeseek.

A 25. sz. táblázat adatai nem igazolják azt a német kollektív emlékezet által őrzött klisé, hogy a betelepítettek műveletlen, „lumpen” elemek lettek volna (Rögtön azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy erősen differenciálnak a betelepítettek között aszerint, hogy az ország más településéről odatelepítettéről, vagy a szomszédos államokból menekülőkről és áttelepített felvidéki magyarokról van-e szó. Ez utóbbi csoportról jóval pozitívabb képet festenek.). Nagy visszaesés egyedül Nagykovácsiban volt tapasztalható. Az is nyilvánvaló azonban, hogy csupán az írní-olvasni tudás nem igazít el bennünket a lakosság műveltségi szintjéről, annak ellenére, hogy valóban fontos mutató. A népszámlálás nem alkalmas arra például, hogy ennek a tudásnak a minőségét vizsgálja.

25. sz. táblázat: A lakosság írní-olvasni tudása²⁵

Település	Év	Írní-olvasni tud	
Budaörs	1941	8474	86,35%
	1949	6261	81,96%
Csobánka	1941	1441	75,64%
	1949	873	72,81%
Dunabogdány	1941	2456	83,22%
	1949	2201	83,49%
Nagykovácsi	1941	2432	84,35%
	1949	1492	63,81%
Pilisszentiván	1941	1897	82,98%
	1949	2104	84,29%
Vecsés	1941	16 191	87,54%
	1949	11 843	90,50%

Ezen kívül azonban a műveltségi szintet befolyásolja az adott egyén és közösség értékrendje, erkölcsi törvényei is (bár e kettő nem mindig jár együtt). Az a körülmény, hogy a telepesek kiszakadtak addigi helyi társadalmukból és tulajdonképpen idegenben egy új, több esetben még ki sem alakult, állandóan változó összetételű helyi társadalom tagjai lettek, ez többnyire dezolátsággal jár. Dunabogdány és Vecsés esetében értékrendbeli igazodási pontot jelenthetett a helyi közösség, mert a betelepítettek egy már meglévő, működő társadalmi rendbe tagozódhattak bele (vagy legalább is viszonyítási pontot jelenthetett); míg Budaörsön, Csobánkán és Nagykovácsiban tulajdonképpen fel kellett építeni egy új társadalmi rendet (természetesen a rend alatt itt nem a szó feudális értelmét értjük, hanem azt a szokásrendszert, értékhierarchiát, ami alapján egy adott közösség szerveződik, működik és ellenőriz). Ott, ahol maradt őslakosság, ők bizonyára az új lakók műveltségi fokmérőjéül azt állították, hogy az illetők mennyire tudnak betagozódni a már meglévő közösségbe. Ha ez az alkalmazkodóképesség jól működött (többnyire sajnos nem), akkor nem jelentett különösebb gondot. Akkor azonban, ha számos konfliktus adódott a két csoport között, a betelepítettek „műveletlen, lumpen” elemnek voltak bélyegezve.

A betelepítettek megítélését befolyásolta az is, hogy milyen volt a munkamoráljuk. Azt már említettük, hogy ez számos esetben kívánni valót hagyott maga után. Ez is azonban sokkal összetettebb annál, mintsem egyszerű, éles

²³ PML XVII-113 Nagykovácsi Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1946. november 20.

²⁴ Budaörs lexikon 2009.

²⁵ Az 1941. évi népszámlálás... 1947., Az 1949. évi népszámlálás 9. 1950.

megállapításokat tudnánk tenni. Ennek a kérdésnek a tisztázásához a pszichológia módszereit is segítségül kellene hívnunk. Ennek hiányában azt mindenképp végig tudjuk gondolni, hogy azok az emberek, akik tulajdonképpen az egzisztenciához szükséges házat és földtulajdont az államtól kapják, annak értékét sem fogják azt úgy megőrizni, mintha azért meg kellett volna dolgozniuk. Mivel nem meritokratikus rendszerhez szokott csoportról volt szó (és természetesen ez esetben nekünk is differenciálni kell belső telepések és menekült vagy áttelepített magyarok között), ezért az ő munkához való viszonyulásuk is kifogásolható volt.

A telepítési politikának egyik legnagyobb hiányossága volt, hogy nem vette figyelembe a szakszerűségi szempontokat, így a foglalkozási struktúra is teljesen átalakult és egyes szakmákban többlet, míg másokban hiány jelentkezett. Már említettük, hogy a csobánkai vezetőjegyző tételesen felsorolta azokat a szakmunkásokat, amelyekre a településnek szüksége lett volna; Budaörs esetében pedig maga a Népgondozó Hivatal kirendelt telepfelügyelője hívta fel az illetékes hatóság figyelmét, hogy a betelepítéseknél milyen szakmabeliekre lenne szükség.²⁶ A kitelepítés előtt Budaörsön 169 iparos és kereskedő volt,²⁷ míg a betelepítés után mindössze 86.²⁸

Az 1941-es és 1949-es népszámlálási foglalkozási struktúrát érintő kategóriák nem teljesen kompatibilisek egymással (1949-es adatsorok szerint pl. községi szinten nem differenciálnak ipari és bányamunkás között), ezért összehasonlításukra sincs mód. A főbb tendenciákat azonban mégis vizsgálhatjuk:

26. sz. táblázat: Foglalkozási arányok 1949-ben²⁹

Település	1949	
	mezőgazdaság	bányászat és ipar
Budaörs	20,4	45,8
Csobánka	45,6	29,7
Dunabogdány	32,2	47,3
Nagykovács	60,3	15,4
Pilisszentiván	4,2	68,8
Vecsés	16,7	50,8

²⁶ MNL OL XIX-B-3 Népgondozó Hivatal iratai 17. d. 24320/1946

²⁷ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 2. d. 655/1945

²⁸ PML V-1017 Db Budaörsi közigazgatási iratok 15. d. 5361/1947

²⁹ Az 1949. évi népszámlálás 8. 1950.

A települések két világháború közötti foglalkozási adatait vizsgálva megállapítottuk, hogy az iparosodás jóval gyorsabb ütemű volt, mint akár megszerte, akár országszerte és elsősorban a mezőgazdaságban dolgozókat szívta fel. Már ott is kiemeltük azonban, hogy Nagykovács kivételnek számított, mivel 1941-ben az őstermelők száma meghaladta az 1920-as számot is, és ezt az arányt az új lakosság is továbbvitte, mert döntő többségük szintén mezőgazdasággal foglalkozott. A másik kivétel pedig természetesen Pilisszentiván, ám érdekességgéppen megjegyezzük, hogy a népszámlálási adatok szerint a bányászatban és az iparban dolgozók 68,8%-ot jelentettek, vezetőjegyzői jelentés alapján azonban ez az arány 80-90%.³⁰ Annyi azonban bizonyos, hogy a bánya volt a kitelepítés alóli egyedüli „menekülési útvonal”, tehát nem meglepő, hogy ilyen nagy arányban maradtak az emberek a bányában dolgozni, illetve tudjuk azt is, hogy sokan ezért jelentkeztek bányamunkára.

Az iparosodás dominanciája közismerten az 1950-es években minden addiginál erősebb volt, így az 1949-es népszámlálás során készített „pillanatkép” – mely azért döntően a korábbi időszak jegyeit hordozta magán – a következő évtizedben jelentősen átalakult. A településfejlesztési politika pedig sokkal inkább a városoknak kedvezett, és az a falusi társadalom, amely ezekben a telepítések által érintett falvakban kialakult vagy újjáalakult, még mielőtt kiforrott, megerősödött volna, felbomlott.

A falusi közösségek erősödését nehezítette az is, hogy tulajdonképpen hiányzott az az egyesületi élet is, amely a két világháború közötti időszakban a civil társadalmi önszerveződés egyik jellegzetes tényezője volt. A lényegesen kisebb számú egyesületek döntően politikai indíttatásúak és kötődésűek voltak, tehát nem azt a feladatot látták el, amire egy falusi közösségnek a maga kulturális, gazdasági fejlődéséhez szüksége lett volna.

³⁰ PML V-1098 Db Pilisszentiváni közigazgatási iratok 1. d. 147/1947

ÖSSZEGZÉS

Munkánkban áttekintettük hat Budapest környéki település németiségének történetét 1918 és 1948 között. Ezt a korszakot három nagyobb szakaszra bonthatjuk: 1918–1940, 1940–1944 és 1945–1948.

Az első a magyarországi németek nemzeti ébredésének korszaka. A nemzeti öntudatot egyrészt felébresztették; másrészt az első világháború következtében fel is ébredt nemcsak a magyarországi, hanem a délkelet-európai térség németjeinél is. A számában szerény, de öntudatában erős német értelmiségi réteg siker szállt az alapvető anyanyelvi és kulturális jogok érvényesítéséért. A német azonosságtudat tehát alulról és felülről is szerveződött, a kettő viszont sok esetben nem találkozott és ez a kisebbségen belüli törésvonalakhoz is vezetett. A trianoni békekötés előtt kedvezőnek tűnt a helyzet a kisebbségi jogok kivívására, ám azt követően, sok esetben az uralkodó magyar közvélemény azt megakadályozta. A magyar kormányt nemzetközi szerződés kötelezte a kisebbségi jogok biztosítására és alapvető külpolitikai érdeke is volt ezek megadása. A magyar társadalom nagy része azonban a fenti okból, s hagyományosan gyenge külpolitikai horizontja miatt az alsóbb közigazgatási hatóságok fórumain gátat emelt a kormányzati intenció érvényesülése elé.

Létszámából adódóan a német kisebbségben látták a legnagyobb veszélyforrást, holott ez a kisebbség volt az, amelynek anyaországa nem volt közvetlenül szomszédos Magyarországgal, így területi integritásra is a legkevesebb veszéllyel fenyegetett, ebből a szempontból az egyedüli lehetséges veszélygócot Nyugat-Magyarország jelenthette.

A Pest megyei németiség létszámát tekintve a legjelentősebb volt az országon belül és a fővárost körülvevő többé-kevésbé összefüggő német településszerkezet szimbolikus jelentőséggel bírt. A Buda környéki német települések viszonylag zárt társadalmak kevésbé asszimilálódtak, amint azt a közigazgatási hatóságok elvárták volna, ezért gyakran sovíniszta különintézkedéseikkel próbálták a magyarosítási folyamatot hatásosabbá tenni, akkor, amikor ez a német népesség éppen az öntudatra ébredés periódusában volt. Ebből adódóan nyilvánvalóvá váltak a feszültségek, a konfliktusok, ami mindkét felet a radikálisabb megoldásokra készítette. Ezért volt az, hogy 1941-re a disszimiláció mértéke a megyében jóval erősebb volt, mint másutt. Amikor azonban asszimilációról és disszimilációról beszélünk, mindig hozzá kell tennünk azt is, hogy milyen értelemben, ugyanis épp a Pest megyei németek népszámlálási adatai mutatnak rá arra, hogy bár nyelvében valóban disszimilálódtak a korszak végére, nemzeti

öntudatuk kevésbé volt erős, mint az ország más megyéiben. Ehhez hozzájárult az is, hogy a megye németisége döntően római katolikus volt, és kimutathatóan náluk volt a legkisebb a német nemzetiségűek aránya a német anyanyelvűek körében. Láthattuk azt is, hogy a helyi plébános mennyire tudta befolyásolni a német mozgalom kibontakozását, működését.

A hazai német mozgalom radikalizálódásához hozzájárult az is, hogy mind a magyarországi németek vezetői, mind az anyaországi németek elégedetlenek voltak az elért eredményekkel. Nemzeti identitás és jogérvényesítés szempontjából az 1920-as évek valóban kedvezőtlenek voltak, ám összevetve az országban élő többi nemzeti kisebbséggel, még mindig a németek voltak messze a legjobb helyzetben. A többi nemzetiség mögött nem volt olyan erős anyaország, mint Németország, mely bár a békekötést követő években mind gazdasági, mind politikai téren visszaszorult, ez az időszak – főként az 1930-as évektől kezdődően, még inkább Hitler hatalomra jutása után – sokkal inkább erőgyűjtés volt számára az újabb világégés kirobbantására. Budapest környéki példák is jól láttuk, hogy az 1930-as években már mennyire hatékonyan tudták segíteni a külföldi németek gazdasági pozíciójának erősítését is a különféle szövetkezetek, pénzintézetek és nem utolsósorban a németországi ösztöndíjak és munkahelyteremtés által. A gazdasági világválságban amúgy is erejét veszített magyar társadalom német lakossága így támaszt találhatott az anyaország segítségével, amely saját expanziós céljai által vezérelve igyekezett a külföldön élő németeket erősíteni.

Mindezek által, de elsősorban a német életforma következtében a hazai németek jobb gazdasági potenciállal rendelkeztek, ami egy újabb támadási felület volt a többségi társadalom rosszabb életkörülményei miatt. Különösen a népi írók tartották ezt igazságtalannak és emeltek szót ellene. A magyar kormánynak érdeke volt ezeket a támadásokat visszaverni, mert egyrészt Németországtól várta revíziós törekvéseinek sikerét, másrészt viszont ideológiailag sem tudott azonosulni a parasztságot a nemzet gerincévé emelni kívánó népi vonallal. Ennek a hátrító álláspontnak volt az egyik művelője a statisztikus Kovács Alajos, akinek a megállapításait több ponton árnyaltuk illetve cáfoltuk.

A két világháború közötti időszak német nemzetiségi mozgalmában döntő fordulatot hozott Bleyer Jakab halála. Azzal együtt, hogy élete vége felé ő is a radikálisabb fellépést sürgette, Gratz Gusztávval együtt – bár köztük is voltak lényeges nézeteltérések – mégis, amíg el nem csüggedt (ennek megállapítása még további kutatás tárgya), a Deutschungar-tudat erősítésén dolgozott, míg az őt követők (előbb a Volksdeutsche Kameradschaft, majd a Volksbund) sokkal inkább a Volksdeutsch-tudat kiépítésén dolgoztak, ami már nem Magyarország, hanem Németország érdekeit szolgálta. Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy

a főváros környékén Bleyer és köre nem sok eredményt tudott elérni. Sikertelenségük ezeken a településeken egyértelmű volt, s ez egyrészt magyarázható azzal, hogy mind a vármegyei, mind az alsóbb közigazgatási hatóságok nagyon egyértelműen gátat akartak szabni a kibontakozó német mozgalomnak, benne állandóan a pángermanizmus veszélyét látták; másrészt viszont az ország többi lakosához képest biztosabb egzisztenciával rendelkező főváros környéki németiség kevésbé volt befolyásolható, mert állapotával megelégedett volt. A befolyásolhatóság erős függvénye rendszerint a létbizonytalanság, és ez később, majd a Volksbund szervezkedése kapcsán vált igazán kulcsfontosságúvá.

Azon az állásponton vagyunk, hogy a Budapest környéki németek esetében a kisebbségi jogok leghathatósabb érvényesítője Gratz Gusztáv volt. Steuer Györggyel állandóan konfrontálódott a németiség egy része, Bleyer Jakab kegyvesztett lett a magyar kormány szemében. Gratz Gusztáv volt az, akit a magyar kormány kompromisszumos megoldásként el tudott fogadni (legitimizmusa miatt nem élvezett feltétlen támogatást), Basch kizárásáig az MNNE-ből még Berlinnel is szót tudott érteni. Basch kizárásával viszont lezárult a kérdés rendezésének csekély lehetősége is. Hiszen, ami később rendezés címen történt, az a revízió következménye, annak minden negatívumával együtt. Bár Gömbös nemzetiségpolitikája elvileg engesztelhetetlen volt, mégis a Gratz Gusztávval való (érdek)viszonya eredményezte azt, hogy a megyében az MNNE ténylegesen is megkezdhesse működését. Az 1935-ös iskolarendelet is – úgy gondoljuk – előrelépést jelentett a német nemzeti identitás erősödésében is, mert bár eltörölte a tisztán anyanyelvi oktatást, mégis mivel a megyében a német iskolák zöme csupán nyelvvoktató volt, az egységes iskolatípus bevezetése pozitív fejleménynek tekinthető. Ennek végrehajtásában szintén Gratz Gusztáv, majd később Pintér László kanonok segítettek sokat.

A külpolitika és a német kisebbségi kérdés az 1930-as évek második felétől fonódott szorosabbra. Ekkor jelentős eredmények születtek mind az anyanyelvhasználat, mind az oktatás és kulturális élet terén. Ez az az időszak, amikor de facto végrehajtották az iskolarendeletet, amikor az MNNE újabb helyi csoportjai jöttek létre. Mindezek mellett azonban természetesen ne felejtjük el, hogy a szomszéd országok németisége ekkor már a nemzeti öntudat magasabb fokán állt, politikai jogainak hathatósabb érvényesítésével jobban meg tudta szervezni a Volksdeutsch irányzatot. Tehát, amikor mi Budapest környéki vagy országos vonatkozásban arról beszélünk, hogy az 1930-as évek második felében milyen előrelépések történtek (és valóban azok voltak), Berlin szemszögéből Romániához vagy Csehszlovákiához mérten Magyarország jóval szerényebb eredményeket tudott produkálni. A történész utalhat ugyan arra, hogy a hazai németek gyökerei, történeti fejlődése össze nem egyeztethető a döntően

szász német történeti gyökerekkel – ezt ellenben a Harmadik Birodalom miért is vette volna figyelembe.

Vizsgált korszakunk második szakaszát az 1940 és 1944 közötti évek jelentik. A magyar kormány revíziós sikerei miatt lett engedékenyebb a Német Birodalommal szemben, amely a második bécsi döntés ellentételezésének egyik tételül a népcsoportegyezmény megkötését szabta meg. Ezzel a magyar kormány negligálta a Pintér László kanonok által irányított MNNE-t, mely alternatívát tudott nyújtani azon németeknek, akik esetleg német anyanyelvükön vallották magukat magyarnak, így ők a nemzetiszocialista eszmét szabadon terjesztő Volksbund kiszolgáltatottjai lettek. A Volksbund szervezkedése mind a megyében, mind országosan sokkal gördülékenyebben ment, mint egykor az MNNE zászlóbontása; az is igaz azonban, hogy a Volksbund már egy csekély, de meglévő egyesületi bázisra támaszkodhatott. És mindeközben a Német Birodalom elképesztő gyorsasággal gyűrte maga alá a kontinentális Európa nyugati felét. Ahogy Erdei Ferenc is mondta, sok magyarországi német szemében Budapesttel szemben Berlin sokkal vonzóbb lett. Érthető módon a magyar többségi társadalom nagy része nem nézte jó szemmel ezt a különállást, és azon németek sem, akik továbbra is Magyarországon látták akkori és jövőendő hazájukat, ezért a konfliktusok állandóak voltak: A társadalom „kis” emberei szintjén a „nagy” politikából vajmi keveset ismertek fel, azt azonban saját helyi közösségeikben tapasztalhatták, hogy a Volksbund ténykedése nem a magyar haza érdekeit szolgálja, hisz az emberek az egymás közötti konfliktusaikban hoztak (és hozzák) érveket és ellenérveket. Dolgozatunkban számos eseten keresztül mutattuk be, hogy milyen törésvonalak, feszültségek adódtak a lokális társadalmakban.

A német lakosság szempontjából eldöntendő kérdés volt, amit Serédi Jusztinián hercegprímás úgy fogalmazott meg, hogy a Volksbund „societas necessaria” vagy „societas voluntaria” e? Nyilvánvalóan sok esetben ezt az „egyszerű” emberek nem tudták eldönteni, vezetésre volt/lett volna szükségük. A helyi közigazgatásban többnyire már nem bíztak – bár mint bemutattuk, ekkor már a hatóságok is belátták, hogy a hazához hű németeket támogatni kellene. Ennek ellenére azonban tapasztalhattuk, hogy több helyütt (pl. Budaörs, Dunabogdány, Vecsés) mégis csak a helyi közigazgatás embereihez fordultak segítségért.

Akiben bízhattak, és erősen vallásos beállítottságuk miatt bíztak, az a helyi plébános volt. Tehát sok minden függött tőle. Láttuk, hogy egyes települések plébánosai mennyire tudták terelni a híveket egyik vagy másik irányba. Német nemzetiségi szempontból Budaörsön és Nagykovácsiban volt igen aktív plébános, mégis mi volt a különbség a kettő között? Míg a budaörsi Aubermann Miklós a Volksbundnak egyik támasza volt, a nagykovácsi Greszl Ferenc saját német paptársait intette mérsékletre, amikor azok messzemenő követeléseiket

akarták az egyház és a kormány elé tárni. Míg az előbbi 1944-ben elmenekült, az utóbbit 1946-ban kitelepítették.

A lokális jellegű, Bonyhád-központú Hűségmozgalom nem kínált reális alternatívát azoknak a németeknek, akik nem akarták teljesen feladni német voltukat, hanem németként akartak magyarok lenni, kettős identitással rendelkeztek. Vecsés volt az egyedüli település, ahol a mozgalom a főváros környékén megszerveződött és létszámát tekintve is jelentős volt (bár pontos adataink nincsenek, azt azonban megállapíthatjuk, hogy Vecsésen a Hűségmozgalom erősebb volt, mint a Volksbund), de országos szinten létszámát tekintve tized olyan jelentőségű volt, mint a Volksbund. Nem lehet a két egyesületet egy mércével mérni.

Arra, hogy a Volksbund milyen „societas” volt, mi úgy tudunk válaszolni, hogy a kisebbségi jogok érvényesítése szempontjából „societas necessaria” volt, a nemzeti érdeket tekintve pedig „societas voluntaria”. Volt lehetőség a kívülmaradásra és sokan éltek is ezzel. Viszont az egyes embernek kell azt eldönteni, hogy számára a kisebbségi léte vagy a nemzeti érdek a fontosabb. Békeidőben, normális körülmények között nincs döntési kényszer; háborúban, veszély esetén viszont így alakult, és ekkor az első helyen a nemzet érdekének kell állnia, és mindenféle más érdek ennek alárendelődik. Ha ez nem így van, akkor az valóban kimeríti az illojalitás fogalmát. A döntés megosztotta magát a hazai németeket is, és ezt a megosztottságot nem vette figyelembe a második világháborút követő politikai rendszer, emiatt azt súlyos felelősség terheli.

1943-ban – a világháborús események alakulása folytán – már többen azok közül is elfordultak a Volksbundtól és az általa képviselt náci ideológiától, akik kezdetben lelkes hívei voltak, vagy az SS-be önként jelentkeztek. Csalódottságuk nyilvánvaló volt, így a már beígért gazdasági előnyök sem tették vonzóvá az egyesületet. Több történész kutatásai során arra az eredményre jutott, hogy a Volksbund-tagok nem elsősorban a szegényebb rétegekből verbuválódtak, az általunk vizsgált településeken azonban valóban a szegényebb embereket tudta befolyása alá vonni, azzal együtt, hogy láttuk, több esetben a helyi elit egy része is tagja lett a szervezetnek. Egy országos egyesület helyi csoportja sokkal hatékonyabban tud megszerveződni, ha a vezetőket nem „felülről” kapják, hanem saját maguk közül választódik ki. A helyi társadalmi kontroll is jobban érvényesül, és tulajdonképpen ez az előnye fordítódott a hátrányára is 1943-ban, ami elsődlegesen a második SS-toborzás során mutatkozott meg.

A kollektivitás alkalmazása – ekkor még nem büntető jelleggel – elsőként az 1944. évi kényszersorozások során érvényesült. Hitler sem tett különbséget „Volksdeutsch” és „Deutschungar” között, és ez volt a hazai németiségre mért első csapás. Ennek a korrekcióját érvényesíteni kellett volna 1945-től, de nem tették meg 1947-ig, amikor már kb. 150 000–160 000 németet kitelepítettek.

1944. augusztus 23-án Románia átállása fordulatot hozott mind a keleti fronton, mind a közép-kelet-európai németiség történetében. A Szovjetunió kétséget nem hagyott afelől, hogy megtorlások, felelősségre vonások sora fog következni. Ez elől menekültek a németek tömegesen, ám Magyarországról és azon belül is a főváros környékéről csak nagyon csekély létszámban. A hazához és a házukhoz való kötődés erősebb volt, mint a „bolsevik veszélytől” való félelem. A településeket vizsgálva meg tudtuk erősíteni Vitári Zsolt azon megállapítását, hogy elsősorban azok mentek el, akik múltbéli magatartásukkal valóban provokálhatták volna a bevonuló szovjet hadsereget és az újjászerveződő közigazgatási rendszert.

Ezzel tulajdonképpen lezárult egy fejezet a magyarországi németek életében is, a háborút követő számonkérés során a háborúért való felelősség és a háborús események fő bűnbakjaivá váltak. Ez a számonkérés először a Szovjetunió részéről nyilvánult meg. Nem mérlegelte az illetők múltban tanúsított magatartását. Ha nagyon sarkosan akarunk fogalmazni, ez nem is volt elvárható Moszkvától, ugyanis a Szovjetunió számára teljesen mindegy volt, hogy az illető Magyarországhoz hűséges volt-e vagy sem. Az ő szemszögükből egy dolog volt a lényeges: mind Magyarország, mind a Német Birodalom háborús ellenség volt, és a magyar katonák is az ő országukban harcoltak a szovjet katonák ellen. Ebből a szempontból őket az sem érdekelte, hogy a kellő számú kontingenst nem tudták feltölteni, így magyarokkal pótolták, és így a deportált személyeknek az 5–10%-a volt német nemzetiségű. Kutatásunk fontos eredményének tekintjük, hogy eddigi ismereteinktől eltérően kellő bizonyosságot szereztünk arról, hogy a Buda környéki településekről is történtek deportálások, ezeknek a részletei azonban még további kutatást igényelnek.

A Szovjetunióba való deportálást azonban élesen el kell választanunk attól a jogfosztó, jogkorlátozó intézkedéssorozattól, ami Magyarországon 1945 januárjától kezdetét vette. Természetesen a kontinuitás itt is markánsan jelen van, hisz a Szovjetunió befolyása a magyar belpolitikai helyzetre minden kétséget kizáró, mondhatjuk úgy is, ez a nemzetközi politika része volt. A kitelepítési rendeletet megelőzően a több jogszabály közül hármat emelünk ki: az internálási rendeletet, a földreformrendeletet és a nemzethűséget vizsgáló rendeletet. Közülük az első kettő, bár nyíltan, szövegét tekintve nem, de jellegét és főként végrehajtását tekintve a kollektivitás talaján állt. A nemzethűséget igazoló rendelet viszont az egyéni felelősséget állította előtérbe, és ezen a ponton nem értünk egyet Kaltenecker Krisztinával, aki szerint ez is a kollektív felelősségre vonás sodrába sorolható be.

A rendeletek végrehajtása nagyban függött a helyi közigazgatástól. Elsődleges feladat volt annak újjászervezése. Könyvünkben bemutattuk, hogy ez az egyes településeken hogyan zajlott és arra a következtetésre jutottunk, hogy

tulajdonképpen a községek vezetésében a baloldal dominált: MKP, SZDP és NPP és hiába volt a parlamentben 1945 novemberétől kiszagdapárti túlsúly, a jogszabályok végrehajtói döntően a baloldalhoz tartoztak. A közigazgatásban megfigyelt nagy fluktuáció tulajdonképpen azt a célt szolgálta, hogy a politikai érdekeltségek mennél inkább képviselve legyenek, minél jobban ki tudják szolgálni az országos pártérdekeket. Ezek a pártérdekek 1945-ben a szavazóbázis kiterjesztésére irányultak. Tulajdonképpen ez volt az egyik erőteljes mozgatórugója a földreformrendelet végrehajtásának is, függetlenül attól, hogy nagybirtokot osztottak fel vagy németektől koboztak el ingatlant.

A földreform végrehajtásában 1945-ben három szakaszt különíthetünk el: 1945. március, május, június – augusztus, az őszi hónapok. Míg az első hónapokban a „minél gyorsabban, minél több juttatott” elv érvényesült – fő célként a helyi pártszervek megalakulásához és legitimációs bázisához szükséges személyek biztosítása; a második szakaszt a délvidéki magyarok elhelyezésének szükségessége; az őszi időszakot pedig a közelgő választásokra való készülés jegyében végrehajtott földjuttatás motiválta. Ez a szakaszolás azonban ebben a formában elsősorban a főváros környékére érvényes, ugyanis például Tolnában és Baranyában a tavaszi hónapok legsürgetőbb feladata a bukovinai székelyek elhelyezése volt. A magyar kormány nem számolt azzal, hogy a földreform végrehajtása a németek esetében 1945 tavaszán még teljesen megoldhatatlan volt a jogszabályok betartásával, ugyanis mint láttuk, több helyütt komoly gondot jelentett a Volksbund- és az SS-listák összeállítása; és ezzel tág teret engedtek az önkényeskedéseknek és a törvénytelenéseknek. A földreform 1945-ben még messze nem zárult le, 1946 januárjától azonban a németek lakta községekben a kitelepítés került napirendre és a vagyonvesztések és a vagyonszerzések döntően ebben a keretben folytatódtak.

Egyetértünk Stark Tamással, aki azt írta, hogy a magyar társadalom döntő része 1945 elején még nem akarta a németek kitelepítését. Úgy gondoljuk, hogy ez azonban csak a földreformrendelet megjelenéséig volt így, ezt követően az a népi réteg, amely ezt megelőzően a nyomor szélén tengette napjait (és a két világháború közötti időszakban ez a réteg volt a legszámasabb) érdekeltté vált a németek kitelepítésében és a földelkobzásokban. Az az álláspontunk, hogy sem a földreformot, sem az internálásokat, sem a kitelepítést nem lehetett volna végrehajtani társadalmi támogatás nélkül. Ez a társadalmi támogatás főként nem helyi szinten érzékelhető, hanem országos szinten. Ennek a magyarázata az az alapvető, a pszichológia által alátámasztott tény, hogy az ellenszenv nem elsősorban az ismert személyek, hanem a fiktív egyének, csoportok felé irányul.

Ez jelentősen meghatározta az internálásokat is. Tulajdonképpen 1945 májusáig nem volt jogszabályi háttér a németek tömeges internálására, mert

az internálási rendelet a fegyverszüneti egyezmény értelmében csak a német állampolgárokat vonatkozhatott, és ilyenek nem vagy elvértve maradtak csak az egyes településeken. A népbíróságok különféle önkényes határozataival tudták ezt a kört bővíteni, míg 1945 májusában már rendeleti úton is megtették ezt. Az 1945. júniusi belügyminiszteri rendelet és a már említett nemzethűségi igazoló rendelet tovább legalizálta az internálás módját és az internáltak körét, így az 1945 második felétől zajló internálások nagyobb kört érinthettek. Úgy látjuk, hogy a német lakosság internálása és az egyház elleni támadások szorosan összekapcsolódtak (természetesen csak a német településekre igaz ez), a nagy vallási ünnepekhez kötődő razziák és őrizetbe vételek nemcsak a németek ellen irányultak, hanem az egyház számára is jelzésértékűek voltak.

Mindezek az intézkedések előkészítői voltak a kitelepítésnek, mely a magyar kormány kezdeményezésére nagyhatalmi felhatalmazással kezdődött meg. A kitelepítésnek alapvetően politikai, társadalmi és gazdasági okai voltak amellett, hogy az etnikai jellegű tisztogatás is motiváló tényező volt. A politikai oka összefüggött a felelősségre vonással és az új, szovjet típusú berendezkedési rendszer kereteinek megteremtésével, amelybe nem fért bele több százezer „reakciónak” bélyegzett elem. Társadalmi oka a Horthy-korszakra jellemző hatalmas egyenlőtlenségekben keresendő, amely 1945-ben egyszeriben a felszínre tört és a földreform végrehajtásával gyógyírt kapott. Gazdasági oka egyértelműen a felszabaduló vagyont volt, aminek juttatásával a pártok (elsősorban az MKP és az NPP) saját szavazóbázisukat próbálták kiterjeszteni és ezáltal az új politikai berendezkedés legitimációs alapját lefektetni. Az etnikai tisztogatás elsősorban nagyhatalmi érdek volt – a kitelepítésekkel, lakosságcsérékkel a nagyhatalmak a homogén nemzetállamok megteremtésére törekedtek (az első világháború után is ezt akarták, akkor sem sikerült) a jövőbeni problémák megelőzése végett.

A térségben a kommunista hatalomátvétel Bulgáriában, Jugoszláviában és Albániában tulajdonképpen rögtön a második világháborút követően megtörtént, Magyarországon ez nem ment, a hatalomátvételt elő kellett készíteni és ehhez társadalmi bázisra is szükség volt. És ebbe a társadalmi bázisba nem fértek bele a németek, és a katolikus egyház sem erősítette ezt.

A kitelepítés végrehajtását az egyes településeken keresztül követhettük végig. Annak ellenére, hogy a kitelepítés már hónapok óta a különféle diskurzusok tárgyát képezte, mégis a gyakorlati végrehajtás teljesen előkészítetlen volt. Emiatt a különféle jogszabályok és intézkedések mindig lépéshátrányban voltak a gyakorlathoz képest. Különösen így volt ez Budaörs esetében. Ez a szabályozatlanság teret adott az önkényeskedéseknek és a pártérdekek érvényesítésének. Megállapíthatjuk, hogy a helyi hatalmi szerveknek befolyásuk volt a kitelepítés

mikéntjére. Budaörsön a helyi szervek tulajdonképpen teljes kiszolgálói voltak az áttelepítési bizottságoknak, Csobánkán a vezetőjegyző próbálta kontroll alatt tartani az eseményeket és többször szót emelt a csoport működése ellen, Nagykovácsiban sem működött igazán a helyi „fék”, Vecsésen azonban mind a nemzeti bizottság, mind a vezetőjegyző, mind a plébános próbáltak a kollektivitás ellen hatni. A vecsési kitelepítés során sem a múltbéli magatartás volt a döntő, mégis a német lakosság kb. fele mentesült a kitelepítés alól. Ezt 1946-ban a többi településen nem tapasztalhattuk.

A magyar kormány egyik legnagyobb problémája a kitelepítés során a „visszahagyott” vagyon megmentése, őrzése volt. Mivel maga a leltározás is szabályozatlanul zajlott, ezért tetemes vagyon pusztult el vagy került illetéktelenek kezébe. Különféle intézkedésekkel, utasításokkal próbálták ennek elejét venni, ez azonban nemigen sikerült. Sőt utasításokkal lehetőséget adtak a rekvirálásokra, melyeket senki nem ellenőrzött, és így – mint azt láthattuk – maga az áttelepítési bizottság hajtott végre teljesen önkényesen, saját személyes érdekek figyelembevételével.

A kitelepítés második hulláma, ahol a vizsgált községek közül Budaörs és Dunabogdány volt érintett, teljesen más kül- és belpolitikai miliőben zajlott. A nemzetközi háttér felvázolásával érzékeltettük, hogy a kitelepítés menetét elsődlegesen a nemzetközi és a németországi politika befolyásolta. A vasfüggöny leereszkedése, Európa és Németország kettészakadásának elindulása voltak a döntő okai a kitelepítés megrekedésének (ezzel nem vonjuk kétségbe azt, hogy Németország amerikai zónája valóban súlyos lakás- és élelmiszer gondokkal küzdött). A leglényegesebb különbséget a két szakasz között abban látjuk, hogy míg az elsőben valóban nagyhatalmi egyetértéssel és felhatalmazással zajlott a kitelepítés, a másodikban már a Szovjetunió diktált. A potsdami határozat ekkor már végérvényesen elveszítette hivatkozási alap jellegét. Utaltunk arra, hogy a SZEB 1947. szeptember 15-vel szűnt meg, és ezzel együtt megszűnt az a szerv, amely a kitelepítést volt hivatva ellenőrizni. Nemzetközi jogilag nem lett volna mód a kitelepítés folytatására.

A másik lényeges különbséget abban véltük felfedezni, hogy az 1947-től kezdődő kitelepítés során sokkal inkább a vagyoni helyzet volt a döntő szempont. A földreformrendeletből eredő telepítések befejezetlensége, a szomszéd államokból menekülő magyarok áradata és a csehszlovák–magyar lakosságcsere végrehajtása a felszabaduló házakat igényelte. Ezért fordult az elő, hogy azokat is kitelepítették, akik előzőleg már végleges mentesítést kaptak.

Arányait tekintve a szovjet zónába való kitelepítés jóval kevesebb magyarországi németet érintett, időben mégis jobban elhúzódott. Az első három hét intenzív szakasza véleményünk szerint az országgyűlési választások

előkészítésének egyik mozzanata volt. A kitelepítés gyakorlati végrehajtásának befejezése pedig egybeesett a kommunista hatalomátvétellel.

A betelepítéseket ugyanaz a jogszerűtlenség és előkészítetlenség jellemezte, mint a kitelepítéseket és a települések átalakult társadalmi struktúrája kedvezett a szovjet típusú átalakítás megvalósulásának. Annak ellenére, hogy 1949-re a magyar társadalom még a Horthy-korszak jegyeit hordozta magán (azzal együtt, hogy annak korrekciója megtörtént és a polgári kiteljesedés lehetősége megvolt), a kitelepítésben érintett német települések társadalmi részben vagy egészben kicserélődött. Az új helyi társadalom és szokásrendszer kialakulásához még hosszú évek kellettek.

A bevezetőben négy kérdést jelöltünk meg, amire választ szerettünk volna adni. Ezek közül az utolsó háromra, úgy gondoljuk, megadtuk a választ. Az elsővel azonban még adósok vagyunk: mennyi a folyamatosság a megszakítotttságban? Véleményünk szerint a sorok között ott van a válasz, de tételesen is elmondjuk: Az 1945 előtti eseményekből is következett az 1945 utáni felelősségre vonás, annak mikéntjét azonban azok szabták meg, akik az új rendszer irányítói lettek. A Volksbund ténykedése alapjaiban zavarta meg magyarok és németek békés együttélését (természetesen németek és németekét is); a hazai németiség egy részét szembefordította hazájával, és azzal, hogy ez a réteg a hitleri Németország kiszolgálójává vált, annak háború utáni megítélésében is osztozni kényszerült. Abban a tekintetben természetesen, hogy a számonkérés során nem volt differenciálás, nem beszélhetünk folyamatosságról, az egyes ember dimenziójából semmiképp, de a politika színterén mindenképpen jelen volt az ok-okozati összefüggés a két időszak történései között.

A felelősség kérdése többnyire úgy szokott felmerülni a különböző diskurzusokban, hogy a magyar kormány vagy a nagyhatalmak felelősek a kitelepítésért? Azt gondoljuk, rossz ez a kérdésfeltevés, ennél sokkal összetettebb a dolog. A fő felelős a nemzetiszocialista Németország, amely a saját élettér-tervének megvalósítására használta fel a délkelet-európai németiséget. Megtehetette, mert az első világháború utáni rendezés – melyet a nagyhatalmak csináltak – során úgy alakultak az európai viszonyok, hogy abban kódolva volt egy következő világháború lehetősége. A Horthy-rendszer kormányai mindent alávetettek revíziós céljaiknak, így a hazai németeket is. A két világháború közötti óriási társadalmi feszültség erősített rá a már évszázadok óta meglévő kurucos történetpolitikai gondolkodásra, és tette a társadalom nagy részét, a népet, németellenessé. Ez a réteg adta az 1945-től berendezkedő új rendszer társadalmi alapját, melyet gazdaságilag érdekeltté tettek a kitelepítésben. Felelősnek tartjuk a magyarországi németek azon részét, amelyik a nemzetiszocialista ideológia és Adolf Hitler kiszolgálójává vált. És természetesen messze nem utolsósorban felelősek

a második világháború utáni magyar kormányok és a nagyhatalmak, amelyek a „német kérdés” megoldását keresve egyik eszközként használták a kitelepítést.

Ugyancsak bevezetőnkben említettük, hogy munkánk társadalmi hasznát abban látjuk, ha a kitelepítést átélteknek a „miért” kérdésére válaszolni tudunk. Amellett természetesen, hogy legjobb tudásunk szerint elmondjuk nekik azokat a tényezőket, melyek 1918 és 1948 között sorsukat meghatározták és szólnunk a kitelepítés politikai, társadalmi és gazdasági okairól; röviden egy mondatban a kitelepítés miéértjére azt tudjuk válaszolni:

Azért, mert a tengelyhatalmak elvesztették a háborút, a szövetségesek pedig megnyerték...

Bruchpunkte. Die Verantwortlichmachung der Ungarndeutschen in der Umgebung von Budapest nach dem Zweiten Weltkrieg und dessen Vorgeschichte (1920–1948)*

(Zusammenfassung)

In unserem Buch haben wir zwischen 1918 und 1948 die Geschichte von sechs Gemeinden rund Budapest übersehen. Diese Zeitperiode können wir in drei Phasen gliedern: 1918–1940; 1940–1944 und 1945–1948.

Die erste Periode war die Zeit des Erwachens zum Nationalbewusstsein bei den Ungarndeutschen. Einerseits wurde dieses ethnische Selbstbewusstsein erweckt, andererseits ist es während des Ersten Weltkrieges nicht nur bei den Ungarndeutschen, sondern auch bei den Deutschen in ostmitteleuropäischer Region erwacht. Die in ihrem Bewusstsein starke deutsche Intelligenzschicht, die ihre Zahl betreffend gering war, wollte ihre grundsätzlichen muttersprachlichen und kulturellen Rechte geltend machen lassen. Das deutsche Selbstbewusstsein wurde sowohl von oben, als auch von unten organisiert, diese zwei Richtungen trafen sich in vielen Fällen nicht, und dies führte zu Bruchlinien innerhalb der Minderheit. Vor dem Trianoner Friedensvertrag schien die Lage günstiger zu sein sich die Minderheitenrechte zu erkämpfen, aber danach verhinderte die herrschende ungarische öffentliche Meinung dies in vielen Fällen. Die ungarische Regierung war durch den internationalen Vertrag verpflichtet die Minderheitenrechte zu garantieren, und auch ihr grundsätzliches aussenpolitisches Interesse war diese anzugeben. Aber die Mehrheit der ungarischen Gesellschaft verhinderte die Durchsetzung der Regierungsintentionen in der unteren Verwaltungsinstanz einerseits wegen der Trianoner Schockwirkung, andererseits wegen ihres traditionell schwachen aussenpolitischen Horizontes.

Wegen ihrer Zahl sah sie in der deutschen Minderheit die größte Gefahr, obwohl Deutschland dann noch keine Grenze mit Ungarn hatte, so bedrohte sie die territoriale Integrität Ungarns am wenigsten. Aus diesem Aspekt konnte Westungarn das einzige mögliche Gefährzentrum bedeuten.

Das Deutschtum im Komitat Pest war seine Zahl betreffend am bedeutendsten innerhalb des Landes, und die mehr oder weniger kohärente deutsche Siedlungsstruktur hatte symbolische Bedeutung. Die relativ geschlossene Gesellschaft der deutschen Gemeinden um Buda assimilierte weniger, als das von den Verwaltungsbehörden erwartet wurde. Deshalb versuchten sie oft den madjarisierenden Prozess mit schauwinistischen Sondermaßnahmen wirksamer

* Die deutsche Übersetzung wurde von Mária Bencze lektoriert.

zu machen, gerade dann, als in dieser deutschen Bevölkerung das Selbstbewusstsein erwachte. Daraus ergab sich, dass die Spannungen und Konflikte offenbar wurden, und das bewog beide Teile zu radikaleren Lösungen. Deshalb war das, dass das Maß der Dissimilation im Jahre 1941 im Komitat viel stärker war, als anderswo. Aber wenn wir über Assimilation und Dissimilation sprechen, müssen wir auch das hinzufügen, in welchem Sinn. Die Volkszählungsdaten der Deutschen im Komitat Pest weisen nämlich darauf hin, obwohl sie am Ende der Zeitperiode in ihrer Sprache wirklich dissimilierten, ihr ethnisches Selbstbewusstsein weniger stark war, als in den anderen Komitaten des Landes. Dazu kam es auch, dass das Deutschtum des Komitats überwiegend römisch-katholisch war, und der Prozentanteil von Personen deutscher Nationalität im Kreise der deutschen Muttersprachler hier am niedrigsten war. Wir sahen auch das, wie der lokale Pfarrer die Tätigkeit der deutschen Bewegung beeinflussen konnte.

Zur Radikalisierung der heimischen deutschen Bewegung kam noch hinzu, dass sowohl die führenden Personen der Ungarndeutschen, als auch die Reichsdeutschen mit den erreichten Ergebnissen unzufrieden waren. Hinsichtlich des Nationalbewusstseins und der Rechtsverfolgung waren die 1920er Jahren wirklich ungünstig, aber vergleichend mit den anderen Minderheiten des Landes waren die Deutschen immer noch weit in der besten Lage. Die anderen Minderheiten hatten kein so ein großes Mutterland, wie Deutschland, das nach den Jahren des Friedensvertrages sowohl wirtschaftliche, als auch politisch zurückgedrängt wurde, war diese Periode - besonders von den 1930er Jahren beginnend, aber eher nach Hitlers Machtergreifung - viel mehr eine Krätesammlung für um einen neuen Weltenbrand zu entfesseln. An Beispielen im Komitat Pest sahen wir wohl, wie wirkungsvoll das Dritte Reich die wirtschaftlichen Positionen von Auslandsdeutschen verstärken konnte, durch verschiedene Genossenschaften, Geldinstituten und nicht in letzter Reihe durch die deutschländischen Stipendien und Arbeitsplätze. Die deutsche Bevölkerung der ungarischen Gesellschaft, die in der Weltwirtschaftskrise ihre Kräfte ohnehin verlor, konnte so eine Stütze vom Mutterland bekommen, das sich bemühte die eigenen Expansionsbestrebungen durch die Auslandsdeutschen zu bekräftigen.

Auf Grund dessen, aber vor allem durch die deutsche Lebensweise verfügten die Deutschen in Ungarn über eine bessere wirtschaftliche Potenz, was ein weiterer Angriffspunkt war wegen der schlechteren Lebensumstände der Mehrheitgesellschaft war. Besonders die „népi írók“ (die volkstümlichen Schriftsteller) hielten es für ungerecht und erhoben ihre Stimme. Die ungarische Regierung hatte das Interesse diese Angriffe zurückzuschlagen, weil sie einerseits für den Erfolg ihrer revisionistischen Bemühungen von Deutschland Unterstützung erhoffte, andererseits mit der volkstümlichen Richtung, die das Bauern-

tum zum Rückgrat der Nation erheben wollte, ideologisch nicht übereinstimmen konnte. Ein Vertreter dieses ablenkenden Standpunktes war der Statistiker Alajos Kovács, dessen Feststellungen wir in vielen Punkten nuancierten und widerlegten.

In der deutschen Nationalitätenbewegung der Zwischenkriegszeit brachte der Tod von Jakob Bleyer eine bedeutsame Wendung, obwohl die Hintergründe schon darwaren. Bleyer, solange er nicht einsah, dass er hoffnungslose Unternehmung zusammen mit Gustav Gratz führte, arbeitete an die Bekräftigung des Deutschungar-Bewusstseins, aber seine Nachfolger (zuerst die Volksdeutsche Kameradschaft, danach der Volksbund) bestrebten viel mehr den Ausbau des Volksdeutsch-Bewusstseins, was nicht mehr den Interessen Ungarns, sondern den Interessen Deutschlands diente. Zur Wahrheit gehört aber auch, dass Bleyer und sein Kreis nicht so viel rund um die Hauptstadt erreichen konnte. Ihre Erfolglosigkeit war in diesen Gemeinden eindeutig, und diese kann man einerseits damit erklären, dass sowohl die Komitats-, als auch die unteren Verwaltungsbehörden der sich entwickelnden deutschen Bewegung sehr eindeutig Hindernisse in den Weg legen wollten, in der sie die Gefahr des Pangermanismus sahen. Andererseits aber war das Deutschtum rund um Budapest, das im Vergleich zu den anderen Bewohnern des Landes über eine sichere Existenz verfügte, weniger beeinflussbar, weil es mit seiner Lage zufrieden war. Die Beeinflussbarkeit ist im Allgemeinen mit die Existenzunsicherheit zu erklären, und dies wurde später im Zusammenhang mit der Organisierung des Volksbundes wirklich wichtig.

Unserer Meinung nach gelang es Gustav Gratz im Fall der Deutschen im Komitat Pest die aktive Geltendmachung der Minderheitenrechte. Mit György Steuer konfrontierte sich ein Teil des Deutschtums ständig, Jakob Bleyer fiel bei der ungarischen Regierung in Ungnade. Gustav Gratz war jener, den die ungarische Regierung als eine Kompromisslösung annehmen konnte (wegen seines Legitimus genoss er keine unbedingte Unterstützung), und der bis zum Ausschluss von Basch aus dem UDV (Ungarnländischer Deutscher Volksbildungsverein) auch mit Berlin einen gemeinsamen Ton finden konnte. Dadurch verschwand aber die geringe Möglichkeit diese Frage ins Reine zu bringen. Was später unter dem Titel der Bereinigung geschah, war doch die Folge der Revision, zusammen mit deren allen Nachteilen. Obwohl die Nationalitätenpolitik von Gömbös grundsätzlich unversöhnlich war, ergab seine Interessenbeziehung mit Gustav Gratz, dass der UDV im Komitat mit seiner Tätigkeit auch effektiv beginnen konnte. Auch die Schulverordnung im Jahre 1935 bedeutete - meinen wir - einen Fortschritt auch in der Verstärkung des deutschen Nationalbewusstseins, obwohl sie den reinen muttersprachlichen

Unterricht abschaffte, denn die Mehrheit der deutschen Schulen im Komitat war nur von Typ C, trotzdem kann man die Einführung des einheitlichen Schulentyps als positive Folge betrachten. Bei der Durchführung der Verordnung half auch Gustav Gratz, und später der Kanonikus László Pintér.

Die Aussenpolitik und die deutsche Minderheitenfrage verketteten sich enger ab der zweiten Hälfte der 1930er Jahren. Es gab bedeutende Ergebnisse auf dem Gebiet des Gebrauchs der Muttersprache, des Unterrichts und auf kultureller Ebene. Dies war jene Zeitperiode, als die Schulverordnung de facto durchgeführt wurde, als weitere Ortsgruppen von UDV entstanden. Dabei dürfen wir aber nicht vergessen, dass das Deutschtum in den Nachbarländern schon auf einer höheren Stufe der Nationalidentität stand, es konnte mit der wirksameren Geltungsmachung seiner politischen Rechte die volksdeutsche Richtung besser organisieren. Also, wenn wir in Bezug auf Komitat Pest und in Bezug auf das Land darüber sprechen, dass es in der zweiten Hälfte der 1930er Jahren Fortschritte gab (und es waren wirklich welche), konnte Ungarn aus dem Gesichtspunkt von Berlin im Vergleich zu Rumänien oder zur Tschechoslowakei nur sehr bescheidene Ergebnisse aufweisen. Der Historiker darf darauf hinweisen, dass die Wurzeln der Deutschen in Ungarn, ihre historische Entwicklung mit den hauptsächlich sächsischen historischen Wurzeln nicht vergleichbar ist – warum wäre diese Tatsache vom Dritten Reich in Acht genommen worden?

Der zweite Abschnitt unserer untersuchten Zeitperiode sind die Jahre zwischen 1940 und 1944. Die ungarische Regierung wurde wegen ihrer revisionistischen Ergebnissen nachgiebiger dem Dritten Reich gegenüber, das für einen Gegenposten des zweiten Wiener Schiedspruches den Abschluss des Volksgruppen-Abkommens vorschrieb. Damit neglierte die ungarische Regierung den vom Kanonikus László Pintér geführten UDV, der eine Alternative jenen Deutschen bieten konnte, die sich zur ungarischen Nationalität vielleicht zu ihrer deutschen Muttersprache bekannten, so wurden sie die Ausgelieferten des Volksbundes, der die nationalsozialistische Ideologie frei propagieren durfte. Die Organisationsarbeit des Volksbundes lief sowohl im Komitat, als auch landesweit viel besser, als damals die Programmhaltung des UDV's; aber auch das ist wahr, dass der Volksbund auf eine geringe, aber schon vorhandene Vereinsbasis bauen konnte. Und inzwischen hatte das Hitlersche Reich den westlichen Teil des kontinentalen Europas mit verblüffender Geschwindigkeit untergeköriegt. Auch Ferenc Erdei sagte, für viele Ungarndeutsche wurde Berlin viel anreizender als Budapest. Verständlicherweise hat weder der große Teil der ungarischen Mehrheitgesellschaft diese Separiertheit gern gesehen, noch jene Deutschen, die auch weiterhin Ungarn als ihre damalige und zukünftige Heimat betrachteten; deshalb waren ständig Konflikte. Die „kleinen“ Leute der

Gesellschaft erkannten aus der „großen“ Politik blutwenig, aber sie konnten in ihrer eigenen Gemeinschaft erleben, dass die Tätigkeit des Volksbundes nicht den Interessen der ungarischen Heimat diene, weil die Leute in ihren Auseinandersetzungen Argumente und Gegenargumente brachten (und bringen auch jetzt). In unserem Buch haben wir durch viele Fälle präsentiert, welche Bruchpunkte, Konflikte sich in den lokalen Gesellschaften ergaben.

Aus der Sicht der deutschen Bewohnern war es eine entscheidende Frage, die der Fürstprimas Jusztinián Serédi stellte: Ist der Volksbund „societas necessaria“ oder „societas voluntaria“? Offensichtlich konnten die „einfachen“ Leute dies in vielen Fällen nicht entscheiden, sie hätten Führung gebraucht. Der Ortsverwaltung vertrauten sie nicht mehr – obwohl die Behörden schon sahen, wie wir es vorgestellt haben, dass die staatstreuen Deutschen unterstützt werden müssen. Trotzdem haben wir aber erfahren, daß sich die Deutschen in mehreren Gemeinden an die Vertreter der Lokalverwaltungen um Hilfe wandten.

Der Pfarrer war der, dem sie vertrauen konnten; und wegen ihrer streng religiösen Einstellung vertrauten sie ihm. Also viele hingen von ihm ab. Wir haben gesehen, wie die Pfarrer einzelner Gemeinden die Gläubigen in eine oder andere Richtung lenken konnten. Aus dem Aspekt der deutschen Nationalität waren die Pfarrer in Nagykovácsi und Budaörs ziemlich aktiv, was war doch der Unterschied zwischen ihnen? Während der Budaörser Pfarrer Nikolaus Aubermann dem Volksbund eine Stütze reichte, ermahnte der Nagykovácsier Franz Gressl seine eigenen deutschen Priesterkollegen zur Mäßigung, als sie ihre weitgehenden Forderungen vor der Kirche und der Regierung stellen wollten. Der Pfarrer von Budaörs ist 1944 geflohen, wurde der von Nagykovácsi 1946 ausgesiedelt.

Die „Húségmozgalom“ (Treuebewegung) von Lokalcharakter mit dem Zentrum Bonyhád bot keine reale Alternative jenen Deutschen, die ihr Deutschtum nicht aufgeben wollten, sondern die als Deutsche Ungar sein wollten, die über Doppelidentität verfügten. Vecsés war die einzige Siedlung, wo die Bewegung in der Nähe der Hauptstadt organisiert wurde, und sie war auch ihre Mitgliedzahl betreffend bedeutend (obwohl wir keine genaue Daten haben, können wir trotzdem feststellen, dass „Húségmozgalom“ in Vecsés stärker war, als der Volksbund). Auf dem Lande war aber die Bewegung ihre Mitgliedzahl betreffend von viel geringerer Bedeutung, als der Volksbund. Man kann die zwei Vereine mit einer Lehre nicht messen.

Auf die Frage, was für ein „societas“ der Volksbund war, können wir so antworten, dass er in der Hinsicht der Geltendmachung von Minderheitenrechten „societas necessaria“ war, aber aus dem Aspekt von Nationalinteressen war er „societas voluntaria“. Es bestand Möglichkeit aussen zu bleiben, und viele lebten auch damit, aber die einzelne Person musste das entscheiden,

ob für sie die Minderheitenexistenz oder das Nationalinteresse wichtiger ist. In Friedenszeiten, unter normalen Umständen gibt es keinen Entscheidungszwang; im Krieg, wenn es Gefahr gibt, ist es doch Zwang, und in diesem Fall muss das Nationalinteresse auf dem ersten Platz stehen, und allerlei andere Interessen müssen diesem untergeordnet sein. Sollte es nicht so sein, kann man wirklich über Illojalität sprechen. Die Entscheidung teilten sich auch die Ungarndeutschen selbst, aber das politische System nach dem Zweiten Weltkrieg nahm diese Verteilung nicht in Acht, und deshalb lastet schwere Verantwortung auf ihm.

1943 – als sich die Kriegseignissen anders gestalteten – wandten sich mehrere vom Volksbund und von der durch ihm vertretenen Naziideologie auch von jenen ab, die bei Beginn begeisterte Anhänger waren, oder die sich in die SS frei meldeten. Ihre Enttäuschung war offenbar, und so reizten nicht einmal die versprochenen wirtschaftlichen Vorteile den Verein an. Mehrere Historiker gerieten in ihren Forschungen zu solchen Ergebnissen, dass die Volksbund-Mitglieder nicht nur aus der ärmeren Schicht kamen, aber bei den von uns untersuchten Siedlungen konnte der Bund die ärmeren Menschen unter seinem Einfluss ziehen, zusammen damit, sahen aber auch, dass ein Teil der lokalen Elite in mehreren Fällen Mitglied des Bundes wurde. Die Ortsgruppe eines Landesverbandes kann viel wirksamer organisiert werden, wenn sie die Leiter nicht „von oben“ bekommt, sondern unter ihnen selbst gewählt wurden. Auch die lokale Gesellschaftskontrolle kann sich besser durchsetzen, und 1943 wurde eigentlich Nachteil von diesem Vorteil, was sich in erster Reihe bei der zweiten SS-Rekrutierung zeigte.

Die Verwendung der Kollektivität – dann noch mit Strafcharakter – kam zuerst bei den Zwangsmusterungen im Jahre 1944 zur Geltung. Auch Hitler machte keinen Unterschied zwischen „Volksdeutsch“ und „Deutschungar“, und damit wurde das ungarländische Deutschtum der erste Schlag versetzt. Diese Korrektur hätte man 1945 verwenden müssen, aber es geschah bis 1947 nicht, dann waren schon ca. 150 000–160 000 Deutsche ausgesiedelt.

Am 23. August 1944 ist durch Rumäniens Übertritt sowohl an der Ostfront, als auch in der Geschichte des Deutschtums in der ostmitteleuropäischen Region ein Wandel vorgegangen. Die Sowjetunion ließ keinen Zweifel daran, dass es zur Vergeltung, Verantwortlichmachung kommen wird. Davor flohen die Deutschen massenhaft, aber aus Ungarn und überwiegend aus der Gegend der Hauptstadt flohen sie nur in geringerem Maße. Ihre Bindung an Heimat und Haus war stärker, als ihre Angst vor der „bolschewistischen Gefahr“. Die Siedlungen untersuchend konnten wir die Feststellung von Zsolt Vitári bekräftigen, dass vor allem diejenige wegführten, die mit ihrer Vergangenheit die ein-

marschierende Rote Armee und das neuorganisierte Verwaltungssystem hätten provozieren können.

Damit endete eigentlich ein Abschnitt auch im Leben der Ungarndeutschen. Nach dem Krieg wurden sie als Hauptsündenbock für die Kriegseignisse und Kriegsverantwortung betrachtet. Diese Rechnungsabnahme kam zuerst von der Sowjetunion. Sie erwog nicht das Verhältnis der Betroffenen in der Vergangenheit. Eigentlich war das von Moskau auch gar nicht zu erwarten, für die Sowjetunion war es nämlich ganz egal, ob der Betroffene zu Ungarn treu war oder nicht. Aus ihrem Blickwinkel war eine Sache wesentlich: sowohl Ungarn, als auch Deutschland waren Kriegsfeinde, und auch die ungarischen Soldaten kämpften in ihrem Land gegen die Sowjets. Deshalb war es für sie uninteressant das erwünschte Kontingent mit den Ungarn oder mit den Deutschen zu erfüllen, so war nur 5–10% der deportierten Personen von deutscher Nationalität. Wir betrachten als wichtiges Ergebnis unserer Forschung, dass wir abweichend von unseren bisherigen Kenntnissen genug Beweis dafür gefunden haben, dass es auch in der Budaer Gegend Deportationen waren, aber dazu sind noch weitere Forschungen nötig.

Die Deportation in die Sowjetunion muss aber von jener Entrechtungs- und Rechtsbeschränkungs-Maßnahmenreihe, die Januar 1945 in Ungarn begann, scharf getrennt werden. Natürlich war die Kontinuität auch hier markant anwesend, weil der Einfluss der Sowjetunion auf Ungarns Innenpolitik zweifelsohne war, wir können auch sagen: dieser war der Teil der internationalen Politik. Vor der Aussiedlungsverordnung wählen wir von den vielen Rechtsnormen drei aus: die Internierungsverordnung, die Bodenreform-Verordnung und die Verordnung über die Nationaltreue. Die ersten zwei standen – wortwörtlich nicht, aber ihren Charakter und besonders ihrer Durchführung nach – auf dem Boden der Kollektivität. Die Verordnung über die Nationaltreue stellte aber die persönliche Verantwortung in den Vordergrund, und in diesem Punkt sind wir mit Krisztina Kaltenecker nicht einverstanden. Ihrer Meinung nach ist auch diese Verordnung in den Prozess der kollektiven Verantwortlichmachung einzugliedern.

Die Durchführung der Verordnung hing größtenteils von der lokalen Selbstverwaltung ab. Die Hauptaufgabe war diese neu zu organisieren. In unserem Buch haben wir vorgestellt, wie dieser Prozess in den einzelnen Siedlungen umging und wir sind zur Schlussfolgerung gekommen, dass eigentlich die linke Seite in der Leitung der Gemeinden dominierte: die Ungarische Kommunistische Partei (MKP), die Sozialdemokratische Partei (SZDP) und die Nationale Bauernpartei (NPP); und ab November 1945 wurde im Parlament Kleinlandwirtpartei in Überwucht, trotzdem gehörten die Durchführer der Rechtsregelungen zur linken Seite. Die große Fluktuation in der Verwaltung

diente eigentlich dem Zweck, dass die politischen Interessen je mehr vertreten werden sollen. Diese Parteiinteressen richteten sich 1945 auf die Ausbreitung der Wählerbasis. Eigentlich war auch dies die eine starke Bewegungskraft der Durchführung der Bodenreform, unabhängig davon, ob Großbesitztum verteilt wurde oder Immobilienvermögen von den Deutschen konfisziert wurde.

In der Durchführung der Bodenreform können wir 1945 drei Perioden unterscheiden: März–Mai, Juni–August und die Herbstmonate. Während in den ersten Monaten das Prinzip „je schneller, je mehr Zugewiesener“ zur Geltung kam – das Hauptziel war die Garantierung von Personen in erwünschter Zahl zur Entfaltung der örtlichen Parteiorganen und zu ihrer Legitimationsbasis. In der zweiten Periode mussten die flüchtenden Ungarn aus dem südlichen Teil (Südbatschka) angesiedelt werden. Die Herbstmonate wurden durch die Bodenzuweisung im Zeichen der bevorstehenden Wahlen bestimmt. Diese Periodisierung ist aber vor allem im Komitat Pest gültig, weil z. B. in den Komitaten Tolna und Baranya die dringendste Aufgabe der Frühlingsmonate die Ansiedlung der Bukowinaer Sekler war. Die ungarische Regierung rechnete damit nicht, dass die Durchführung der Bodenreform im Frühling 1945 mit der Einhaltung der Regelungen im Fall der Deutschen unlösbar war, in vielen Siedlungen bedeutete die Zusammenstellung der Volksbund- und SS-Listen große Schwierigkeiten; und mit diesen ließ man freien Lauf den Willkürlichkeiten und den Unrechtmäßigkeiten. Die Bodenreform endete 1945 noch weit nicht, vom Januar 1946 wurde aber die Aussiedlung in den von Deutschen bewohnten Gemeinden auf die Tagesordnung gestellt. Die Vermögensverfälle und die Vermögenserwerbe setzten sich überwiegend in diesem Rahmen fort.

Wir sind mit Tamás Stark einverstanden, der schrieb, dass die Mehrheit der ungarischen Gesellschaft Anfang 1945 die Aussiedlung der Deutschen noch nicht wollte. Wir meinen, das es so nur bis zum Erscheinen der Bodenreformverordnung war, aber nach dieser wurde auch jene Schicht an der Aussiedlung der Deutschen und in den Bodenskonfiszierungen interessiert, die früher ins Elend gerieten waren, in der Zwischenkriegszeit war diese Schicht am größten. Unser Standpunkt ist, dass ohne gesellschaftliche Stütze weder die Bodenreform, noch die Internierungen, und die Aussiedlung hätten durchgeführt werden können. Diese gesellschaftliche Stütze war vor allem nicht auf der örtlichen Ebene zu spüren, sondern ländlich. Dieser Erklärung ist jene grundsätzliche, auch psychologisch unterstützte Tatsache, dass sich die Unsympathie zuerst nicht auf bekannte Personen, sondern auf fiktive Personen und Gruppen richtete.

Diese bestimmte bedeutsam auch die Internierungen. Bis Mai 1945 gab es eigentlich keinen Rechtsnorm-Hintergrund für die massenhafte Internierung der Deutschen, weil sich die Internierungsverordnung im Sinne des Waffen-

stillstand-Abkommens nur auf die deutschen Staatsbürger bezog, und solche blieben in den einzelnen Siedlungen nicht oder kaum. Die Volksgerichte konnten mit verschiedenen willkürlichen Beschlüssen diesen Kreis ausbreiten, aber im Mai 1945 taten sie das auch mit Verordnung. Eine Verordnung des Innenministeriums im Juni 1945 und die schon erwähnte Verordnung über die Nationaltreue legalisierten die Art und Weise der Internierung und den Kreis von Internierten weiter. Wir sehen, dass die Internierung der deutschen Bevölkerung und die Angriffe gegen die Kirche sich eng verketteten (natürlich war es nur für die deutschen Siedlungen wahr). Die Razzien und die Verhaftungen bei den großen religiösen Festliturgien richteten sich nicht nur gegen die Deutschen, sondern sie waren auch für die Kirche ein Zeichen.

All diese Maßregelungen haben die Aussiedlung vorbereitet, die auf die Initiative der ungarischen Regierung mit der Ermächtigung der Großmächte begann. Die Aussiedlung hatte grundsätzlich politische, gesellschaftliche und wirtschaftliche Gründe daneben war aber auch die ethnische Reinigung ein Motivationsfaktor. Der politische Grund hing mit der Verantwortlichmachung und mit der Herstellung der Rahmen für ein neues, sowjetisches Einrichtungs-system zusammen, in dem mehrere Hunderttausende reaktionäre Elemente keinen Platz hatten. Den gesellschaftlichen Grund kann man in der für die Horthy-ära charakteristischen riesigen Ungleichheit suchen, die 1945 plötzlich an die Oberfläche kam, und die mit der Durchführung der Bodenreform gelindert wurde. Ihr wirtschaftlicher Grund war eindeutig das frei werdende Vermögen, damit versuchten die Parteien (vor allem die MKP und die NPP) ihre Wählerbasis auszubreiten und die Legitimationsbasis der neuen politischen Einrichtung zu fundieren. Die ethnische Reinigung war zuerst das Interesse der Siegermächte, sie strebten wegen der Prävention von zukünftigen Problemen mit den Aussiedlungen und dem Bevölkerungsaustausch nach der Herstellung der homogenen Nationalstaaten (nach dem Ersten Weltkrieg wollten sie das auch, und auch dann gelang es ihnen nicht).

Die kommunistische Machtübernahme in der Region geschah gleich nach dem Zweiten Weltkrieg in Bulgarien, Jugoslawien und Albanien, in Ungarn ging es nicht, hier musste die Machtübernahme vorbereitet werden und dazu braucht man eine gesellschaftliche Basis. Und in dieser gesellschaftlichen Basis hatten die Deutschen keinen Platz, und auch die katholische Kirche verstärkte sie nicht.

Die Durchführung der Aussiedlung untersuchten wir in den einzelnen Siedlungen. Obwohl die Aussiedlung seit Monaten Gesprächsthema verschiedener Diskursen bildete, war die praktische Durchführung ganz unvorbereitet. Deshalb waren die verschiedenen Rechtsnormen und Maßregelungen immer einen Schritt hinter der Praxis. Besonders war es so in Budaörs. Diese gab Platz zu

Willkürlichkeiten und Geltendmachung der Parteinteressen. Wir können feststellen, dass die örtlichen Behörden Einfluss auf die Art und Weise der Aussiedlung hatten. In Budaörs waren die Behörden eigentlich Handlanger der Umsiedlungskommissionen, in Csobánka versuchte der Obernotar die Ereignisse unter Kontrolle zu halten, und er erhob mehrmals gegen die Tätigkeit der Kommission sein Wort, auch in Nagykovácsi funktionierte die örtliche „Bremse“ nicht so sehr, in Vecsés aber sowohl das Nationalkomitee, als auch der Obernotar, und auch der Pfarrer probierten etwas gegen die Kollektivität zu tun. Auch bei der Vecsés-Aussiedlung war das Verhältnis in der Vergangenheit nicht entscheidend, die Hälfte der deutschen Bevölkerung befreite sich doch vor der Aussiedlung. 1946 haben wir es in den anderen Siedlungen nicht bemerkt.

Eines der größten Probleme der ungarischen Regierung war das Bewahren und die Rettung des „zurückgelassenen“ Vermögens während der Aussiedlung. Da auch die Inventaraufnahme selbst ungeregelt ablief, ging riesiges Vermögen zugrunde oder geriet in die Hände der Unbetroffenen. Mit verschiedenen Maßregelungen und Anweisungen versuchte die Regierung es zu vermeiden, aber es gelang ihr kaum. Sogar gab sie Anweisungen für die Requisitionen, die von niemandem kontrolliert wurden, und die so – wie wir es sehen konnten – die Umsiedlungskommission selbst ganz willkürlich, in ihrem persönlichen Interesse durchführte.

Die zweite Welle der Aussiedlung, in der von den untersuchten Gemeinden Budaörs und Dunabogdány betroffen waren, lief in einem ganz anderen aussen- und innenpolitischen Milieu ab. Mit der Darstellung des internationalen Hintergrundes haben wir es veranschaulicht, dass vor allem die internationale und deutschländische Politik den Ablauf der Aussiedlung beeinflusste. Der eiserne Vorhang, der Beginn des getrennten Europas und Deutschlands waren entscheidende Gründe für das Stocken der Aussiedlung (damit bezweifeln wir nicht, dass die amerikanische Zone in Deutschland mit schweren Wohnungs- und Lebensmittelp Problemen zu kämpfen hatte). Den wichtigsten Unterschied zwischen den zwei Abschnitten der Aussiedlung sehen wir darin, dass die Aussiedlung in der ersten Periode mit dem Einverständnis und mit der Ermächtigung der Großmächte vor sich ging, in der zweiten Periode diktierte schon die Sowjetunion. Das Potsdamer Abkommen verlor endlich seinen Berufungscharakter. Wir wiesen darauf hin, dass die Alliierte Kontrollkommission (SZEB) am 15. September 1947 eingestellt wurde, und so gab es kein Organ, das die Aussiedlung hätte kontrollieren können. International rechtlich hätte es keine Möglichkeit gegeben die Aussiedlung fortzusetzen.

Der andere große Unterschied war, dass die Vermögenslage bei der Aussiedlung von 1947 vielmehr ein entscheidender Aspekt war. Die Unvollendung der

Ansiedlungen wegen der Bodenreform, der geflüchteten Ungarn aus den Nachbarländern, die Durchführung des tschechoslowakischen-ungarischen Bevölkerungsaustausches förderten die „hinterlassenen“ Häuser. Deshalb kam es vor, dass auch die ausgesiedelt wurden, die einen Freibrief besaßen.

Ihren Prozentsatz betrachtet war die Aussiedlung in die sowjetische Zone viel geringer, zeitlich aber länger. Die intensive Periode der ersten drei Wochen war unserer Meinung nach ein Moment der Vorbereitung für die Parlamentswahlen. Das Ende der praktischen Durchführung der Aussiedlung fiel mit der kommunistischen Machtübernahme zusammen.

Die Ansiedlungen waren so unrechtmäßig und unvorbereitet wie die Aussiedlungen und die gesellschaftliche Umstrukturierung der Siedlungen begünstigte die Verwirklichung der Umgestaltung sowjetisches Typs. Die ungarische Gesellschaft trug auf 1949 noch die Merkmale der Horthy-ära (eine Korrektur war schon im Gange und es gab Möglichkeit für die bürgerliche Vollenfaltung), setzte sich die Gesellschaft der betroffenen Gemeinden teilweise oder ganz um. Zur Entfaltung der neuen lokalen Gesellschaft und zum Sittensystem brauchten sie noch viele Jahre.

In der Einleitung unseres Werkes haben wir die Frage gestellt: wieviel war die Kontinuität in der riesigen Diskontinuität? Die Verantwortlichmachung seit 1945 folgte auch von den Ereignissen vor 1945, deren Art und Weise aber durch die Leiter des neuen Systems bestimmt wurde. Die Tätigkeit des Volksbundes störte das friedliche Zusammenleben von Ungarn und Deutschen grundsätzlich (natürlich auch die Deutschen unter den Deutschen); sie stellte einen Teil der Ungarndeutschen ihrer Heimat entgegen, und dadurch, dass dieser Teil der Handlanger Hitler-Deutschlands wurde, waren sie gezwungen auch an dessen Beurteilung teilzunehmen. Aus dem Aspekt aber, dass es bei der Rechnungsabnahme keine Differenzierung gab, können wir natürlich über keine Kontinuität sprechen, aus der Dimension der einzelnen Menschen keinesfalls, aber auf der politischen Bühne war Grund-Kausalnexus zwischen den Geschehnissen der zwei Perioden.

Die Frage der Verantwortung pflegte sich am meisten in den verschiedenen Diskursen so zu stellen, ob die ungarische Regierung oder die Siegermächte für die Aussiedlung verantwortlich sind? Wir denken, dass diese Fragestellung schlecht ist, die Frage ist viel komplexer. Der Hauptverantwortliche ist das nationalsozialistische Deutschland, das das Auslandsdeutschtum zur Verwirklichung seines Lebensraum-Planes in Anspruch nahm. Es konnte das tun, weil die europäischen Umstände in der Ordnung nach dem Ersten Weltkrieg – die die Siegermächte machten – sich so gestalteten, dass die Möglichkeit eines folgenden Weltkrieges kodiert war. Die Regierungen der Horthy-ära tanen

allen den revisionistischen Zielen unter, so die Ungarndeutschen auch. Die große gesellschaftliche Spannung der Zwischenkriegszeit verstärkte die kurze (auf ungarisch: *kuruc*) historischpolitische Denkweise, die schon seit Jahrhunderten da war, und dies machte den großen Teil der Gesellschaft, das Volk, deutschfeindlich. Diese Schicht gab die gesellschaftliche Basis des seit 1945 eingerichteten neuen Systems, sie wurde wirtschaftlich in der Aussiedlung beteiligt. Wir halten jenen Teil der Ungarndeutschen für verantwortlich, der der nationalsozialistischen Ideologie und Adolf Hitler Handlangerdienste leistete. Und natürlich, weit nicht zuletzt, sind die ungarischen Regierungen nach dem Zweiten Weltkrieg und die Siegermächte verantwortlich, die die Lösung der „deutschen Frage“ suchend die Aussiedlung als ein Mittel verwendeten.

Als wir in der Einleitung erwähnten, wir sehen den gesellschaftliche Nutzen unserer Arbeit darin, dass wir denen, die die Aussiedlung erlebten, auf die Frage „warum“ eine Antwort geben können. Natürlich ausserdem, dass wir mit unseren besten Kenntnissen jene Faktoren erzählen, die zwischen 1918 und 1948 ihr Schicksal bestimmten, und wir ihnen die politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Gründe erklären; können wir auf die Frage „warum“ kurz mit einem Satz antworten:

Darum, weil die Achsenmächten den Krieg verloren, die Alliierten aber den Krieg gewonnen haben...

Breakpoints. The impeachment of Germans around Budapest after the 2nd World War and its antecedents

(Summary)

I. Choosing a topic¹

We selected the case of Germans around Budapest as our research topic. The main reason in this decision was that in chronological terms, their expulsion is the most recent event in our history. According to the data of the 1941 census, one fifth of the country's German population lived in the historical county (comitat) of Pest-Pilis-Solt-Kiskun and regarding the situation from the perspective of the expulsion's execution, the areas adjacent to the capital also bear symbolic meaning. In our book when we speak of Pest County we refer to the area enclosed in today's administrative borders and not to areas confined within the historical borders of the county. Our reason for this is that the Germanic settlements in the historical county's southern part were more defined by their unique Diaspora and their scattered position rather than by the proximity of the capital. However, our choice was also influenced by (and thanks to) Ferenc Eiler, Ágnes Tóth and Gizella T. Molnár who had already analyzed thoroughly these scattered settlements. On the other hand, archives from the Public Records and contemporary press articles prove that during the time of impeachment the "swabian ring around Pest", to a certain extent, appeared in political and societal discourse as a separate entity. In reality this "swabian ring" referred to the people living on the Buda side of the capital and not to those living on the Pest side. This is proven by the districts found around Buda and Szentendre where 12% of the country's contemporary native German speaking population lived while at the same time in numerical terms the district of Buda had the highest native German speaking population.²

The subject of our empirical study are six chosen settlements. We did not strive to include as many settlements as possible, we opted to deliver a thorough and complete depiction of events instead. Through different perspectives we chose the following clinching settlements: Budaörs, Csobánka, Dunabogdány, Nagykovácsi, Pilisszentiván and Vecsés. Budaörs was not only the symbol of the expulsions around the capital, but also the symbol of all expulsions throughout

¹ The Hungarian text was translated by Máté Bikfalvi and Balázs Kalmár.

² District of Buda: 40 475 native German speakers, District of Szentendre: 12 674 native German Speakers – See: *Az 1941. évi népszámlálás... 1947.*

the country. The first train with expellees departed from here and after 1946, in 1947, another expulsion also took place. We chose Csobánka because we wanted to examine how different the expulsion was, compared to others, from the perspective of a multi-ethnic (German, Serb, Slovak, Hungarian, Gypsy) settlement. Dunabogdány is included in our research because the expulsion took place here only in 1947 and through the discourse we get an answer for an important question, namely: what this prolonged and ambiguous situation meant for the population. We could not leave out Nagykovácsi from our research because here the expulsion affected nearly 100% of the population and even the settlement's parish priest, Ferenc Greszl, the only cleric in the area that had been expelled before the believers. The mining village of Pilisszentiván was chosen for the opposite reason: its population became exempt from expulsion. We analyze Vecsés because it is not found in the vicinity of Buda, but in the vicinity of Pest and the German population (in contrast with the other settlements) was in minority. These six settlements represent the tendencies of expulsion in Pest county and the country alike. In four of the six settlements, the expulsion took place in 1946; while one of them features another one a second time in 1947 and we investigate another settlement where there were no expulsions. So we can state that the huge wave of the first expulsion affected the majority of the German population.

II. Literature

The results of Hungarian historical studies give us a solid foundation for advancement. Above all we have to mention three summaries from historiography. The work of Kathrin Sitzler and Gerhard Seewann examines the results of the Hungarian and German historical studies in a broader context aligning these results in parallel with the creation of gentilital-politics through which at the same time they analyze the meaning of a number of conceptual frames. The book of Norbert Spannenberger also takes into account the results of both historical fields. The third explicitly historiographical study was written by Ágnes Tóth in 2010. The author confers which thematical and methodological white spots still exist in the disquisition of the expulsion.

The topic first came into discussion in German historical studies in the early 1950's by the commission of Chancellor Konrad Adenauer. Since the creation of the volumes was controlled by political interests, the work became tendential. The research was led by Theodor Schieder and the volume discussing the situation of Germans in Hungary was published in 1956. Even then, the work sparked protests in the midst of a group of expelled Germans. Johann

Weidlein compiled an anti-documentation which again with its tendential selection of sources highlighted the accountability of the Hungarian government and society.

Up until the 1970's not only the expulsion, but also the history of Hungarian ethnic Germans (and other nationalities) were considered taboo. In 1963 the consolidation of the Kádár-administration has concluded spectacularly, the tension the Cold War created started to enter remission, the FRG (Federal Republic of Germany) continued on its new road of Eastern politics, and the Hungarian-German connections became even tighter. Not only in Hungary, but throughout Europe, the renaissance of gentilic research was about to begin. The shackles of direct ideological expectations loosened around historical studies. The studies of Béla Bellér, József Komanovics and Loránt Tilkovszky laid the foundation for a more realistic recognition of the Horthy-regime's gentilital-politics. The highly useful books of Loránt Tilkovszky about the Volksbund and the SS recruitments provide us with a rich evidence base featuring sources from the Public Records of Germany as well as of Hungary.

The first to explore the background of external and internal politics of the expulsion of Hungarian ethnic Germans was Sándor Balogh, in one work published in 1982. However, both Sándor Balogh and Lajos Izsák in their jointly written volume, during presentation of the coalition period of the parties and their programs also take a look at the question of forced migration. Mihály Korom also helped to draw out the dimension of international forced migration through his analysis of the temporary national government and the armistice agreement.

György Aczél during his 1983 speech, which represented the official stance of the MszMP (Hungarian Socialist Workers' Party), unequivocally denounced the charge of collective culpability. From a professional perspective the milestone arrived in 1987 when the German colleagues were given the right to speak at a historian conference.

The authors of the discussed contributions were categorized by Norbert Spannenberger into three groups: those who had lived through the events (Paul Flach, Johann Weidlein), scholarly authors (Kühl Joachim alias Hans Beyer, Friedrich-Spiegel Schmidt, Matthias Annabring) and ethnic German historians from Germany (Günther Schödl, Gernot Seide, Gerhard Seewann, Johann Böhm). Both thematically and methodologically the work of Gerhard Seewann stands out, since he analyzes the events in a broader context and his socio-historical and sociological viewpoints are omnipresent throughout his career. However, the monographic processing of the expulsion of Hungarian ethnic Germans is still missing from German historical studies."

The first analysis in our country associated with the monographic processing of the Hungarian ethnic Germans is thanks to the labor of István Fehér (1988). The tendency of the researches that started from the 1980's (in the aforementioned favorable political climate) and that started to focus on localism, is strongly perceptible in his volume.

In 1990 the processing of the topic expanded with a new aspect. Thanks to Gyula Erdmann and György Zielbauer the deportation into the Soviet Union also received a place in the discourse.

In 1993 Ágnes Tóth's work detailing settlements came to being, stepping over but not transcending political history. She was the first to analyze the expulsion of domestic German settlements highlighting how much the relationship-system of these settlements and the processes within were interconnected.

For the 50th anniversary of the expulsions both the vocation and the victims started to make preparations. The results of this were numerous works by Loránt Tilkovszky, the cuttings of press by György Zielbauer and István Fehér's book about Baranya County. An exceptional accomplishment is the jointly edited bibliographical handbook by Gerhard Seewann and Péter Dippold, which focuses not only on the Germans, but on all the national minorities in Southeastern Europe. In 1999 the documentation of the Basch-case edited by Gerhard Seewann and Norbert Spannenberger was published which became an invaluable resource for the researches in that field.

After 2000 the discourse was yet again expanded to include a new perspective. Thanks to Krisztina Kaltenecker and Nóra Rutsch the question of how the expelled Germans managed to integrate into society came into the foreground. In the mean time political history also maintained its relevance. From the work of Béla Bellér we received the most complete picture on the history of the Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Native Hungarian German's Cultural Association) between 1933–1938. Tibor Zinner's work published in 2004 is also useful because it presents the expulsion of the Hungarian ethnic Germans in a broader international context. The important politic-historical work of Norbert Spannenberger about the Volksbund was also published in 2005 in Hungarian. Ágnes Tóth's book entitled "Hazatértek" introduces a new methodology called oral history based on the people who came back home after expulsion.

On the basis of the studies published in recent years we can create a more complete picture on the Volksbund than ever before firstly based on the works of Ferenc Eiler, Gábor Gonda, András Grósz and Péter Somlai. Likewise it is now clear that according to recently completed and ongoing studies focusing on the expulsion of the Hungarian ethnic Germans we cannot confine the event to the years between 1945–1948. We have to pay attention to period of

1920–1944, as well. In my consideration, as the author of this dissertation, it is irremissibly important to analyze the events of the period between 1918–1944.

Compared to the wealth of studies on national level, the number of local studies fulfilling scientific requirements is rather small. We only managed to conduct scientific research relevant to the topic in only three cases from the list of our selected settlements: Dunabogdány, Vecsés – and recently – Budaörs. From Dunabogdány we have to highlight Györgyi Bindorffer's work focusing on dual identity and András Liebhardt's OTDK research paper. The history of the deported and expelled Germans from Vecsés is in the focus of Rita Pável's thesis, respectively the history of the deportation can also be read from the work entitled "Ember az embertelenségben". The events at Budaörs are related in the bilingual omnibus entitled "Jogfosztások Budaörsön (1944–1948)".

The other group formed by the local researches that fulfill scientific requirements are comprised of the works that do not necessarily focus on the situation of the domestic Germans, but opt to focus on the history of the community as a whole. Under this category we can name the books of József Hauser's "Budaörs krónikája", Lajos Horváth's "Csobánka története" and "Vecsés története" edited by Ernő Lakatos. These three tomes take three different approaches to the native Hungarian German movement and to expulsion. József Hauser's work focuses on both topics, however, even though he uses sources from the Public Records, the brunt of his work is based on his personal recollection of the events. Lajos Horváth's volume uses sources from the Public Records, however it only depicts the relocations in a schematic manner. The book edited by Ernő Lakatos is written similarly detailed as the archives from the Public Records themselves; however the predicament of the Germans from Vecsés after 1945 was only mentioned in half a page, but on the contrary, he acknowledges far greater room to the preceding German movement.

Two books have to be mentioned as useful source materials. One is Ferenc Greszl's "The diary of the minister of Nagykovácsi" and relevant parts from the settlement's "Historia Domus", which were collected into a volume and published in 2003. The other work which we have to mention was not intended to be used as reference material and was conceived for the 150th anniversary of the settling of Vecsés written by János Bilkei Gorzó in 1938. This work houses monographic passages and contemporary descriptive elements. We can primarily use the book as a relevant source in the discourse of the development of societal life in the interwar period.

The common trait of works produced by amateur local-historians is that they discuss the recollections on the level of historical reconstruction,

consecutively from a professional point of view this is inefficient, however significant role may they take in the local community.

III. Methodology and sources

From a politic-historical point of view the situation of the Hungarian ethnic Germans has already been documented and studied thoroughly. However, looking at it from a socio-historical perspective we can see that these aspect can be analyzed more precisely. I myself and some of my colleagues, who are studying this topic, think that in order to get a full picture, it is essential to study the local relationships and only after doing that work can we create a new dimensional monograph on a national level that takes into consideration the socio-political aspects. The aim of our discourse is to try to help us accomplish this task.

Macro- and micro-history cannot be separated from each other, localism, regionalism are parts of globalism and these local events can only be interpreted if we consider them as a part of globalism and not as standalone entities. Thus we present our topic in such a way that it can be considered imbedded in our common history. We strived to include three historical events into a single unit. Obviously the emphasis in each segment is different: much details from common history have already been explored. On the contrary, very little exploration has been done in micro-history – because of this, we will only present common history in a few brief words and will present micro-history based on the results of our research instead. However, the discourse includes such sources through which we could speak about common history from our perspective.

Our goal is the combined cultivation of political, social and church history. Despite the available material on the subject, the intertwining of church history and the history of the Hungarian ethnic Germans is still considered to be in its infancy. Since the population of the settlements from our research were Roman-Catholic and since these six settlements belonged to three different dioceses we were obliged to use research material from the Primatial Records of Esztergom, the Bishopric Records of Székesfehérvár and the Bishopric Records of Vác. Naturally we also used as reference material contemporary articles found in the weekly entitled "Az Új Ember".

However, the majority of our resources were made up from the archives found in the Archives of Pest County. The archives detailing the period of 1918–1948 were analyzed based on how close or far we were from the date of the expulsion at the given point in our essay. Thus, for the period of 1918–1940 we combed through the archives of the prefect and the sub-prefect; for the period of 1940–1944, apart from the previously mentioned ones, the docu-

ments of the magistrate (however, in some murky cases we also dwelled into the communal documents); for the period of 1945–1948, again apart from the previously mentioned ones, we looked into the communal documents and the documents of local and county committees.

Alongside these we also use relevant sources from the archives of the Magyar Országos Levéltár/Hungarian National Archives (mainly focusing on the records of the Office of the Prime Minister, Ministry of Internal Affairs, Ministry of External Affairs and the Ministry of Agriculture) and the records of the Institute of Political History. Apart from these we were given access to the records of the Magyar Államvasutak Zrt/ Hungarian Railways, the archives of the Roman-Catholic Parishes from Budaörs and Nagykovácsi, the archives of the 1. számú Általános Iskola/Primary School Nr 1 from Budaörs, and the exceptionally valuable materials held in the private archives of Mihály Fröh-wirth, the president of the Kulturverein from Vecsés.

Alongside the source materials found in the archives we also based our research on contemporary press articles, first and foremost on the daily papers of the national party together with the aforementioned "Új Ember". We also combed through the daily and weekly papers of the "Volksbund", the "Deutsche Zeitung" and the "Deutscher Volksbote". Out of spatial concerns the articles that had been published by us were only reused in cases when justified and in only a controlled conservative manner.

Supplementing the previously mentioned sources we also had at our disposal a good number of published source materials. To briefly mention them, these include: protocols of the Council of Ministers, protocols of inter-party meetings, and protocols of the Allied Control Commission alongside census publications.

IV. Structure

In the construction of our essay we use a mixture of chronologic and thematic organizing principals. The main chapters follow each other in a chronological order; however, the sub-chapters are based on the topic they discuss.

The first chapter encompasses the period between the two World Wars. Its first sub-chapter talks about social relations: we try to form a picture about the contemporary local society based on different demographic and occupational statistics. The economical statistics provide us with a guide about economic potential. We address associations, respectively the forms of civic self-organization separately. Using different demographic data we try to approach the issues of assimilation-dissimilation. In the second sub-chapter we present the

founding of the local German movement and the formation of the political processes involved. We also examine the relationship of the local German settlers with their own nationalistic movement, how this changed through time and how the development of politics affected the local society. We examine separately the education issue, as one strong bastion of gentilitia identity preservation, the „German issue” played the role of the perfect indicator.

In the next chapter we present the period during the Second World War. The structure of this enormous chapter is purely chronological. In our case the division date of the two main chapters is at 31 August 1940. As our dividing line we chose the date of the Ethnic Group Treaty of Vienna which coincided with the Second Vienna Award. At that time the events were concentrated around three pillars: the Ethnic Group Treaty, the census and the recruitment/enrollment into the SS. Thus these three make up the topic of this chapter. The main question of our chapter (using the words of Archbishop Jusztián Serédi) is, in what way was the Volksbund a „societas necessaria” or a „societas voluntaria”? The fleeing and evacuation in the seasons of autumn-winter of 1944 is also part of this chapter because historical studies managed to analyze this topic only in brief detail.

The third chapter bears the title of „Felelősségre vonás” („Impeachment”) and is made up of four thematically complex sub-chapters: the forced labor of Hungarians in the Soviet Union (malenkij robot), the development of local government, land reform and internment. The goal of this chapter is to present the measures, used to deprave and limit peoples’ rights, which lead up to the expulsions.

Naturally the longest chapter is about the expulsions. Its structure follows the different stages in the events of the expulsions: the Potsdam decision, the decree and reception of the expulsion, the first wave of the expulsion, its temporary stagnation and its second wave. Its historical aspects are thoroughly analyzed, however, we believe that the new sources used regarding the Potsdam decision can enrich the professional results and we hope that through this we can convincingly refute the common conception known as the „Potsdam-legend”. Apart from this we try to expand our viewpoint on the wider spectrum of international politics in order to interpret and explain the development of the expulsion from June 1946 onwards. Although – as we previously mentioned – the structure is linear, we use comparison and contrast to try to present the events.

Our essay’s longest and most important chapter is followed by a much shorter but just as important one about immigration. Both historical and social aspects make an appearance in this section as well. We analyze the process of immigra-

tion, on what basis they were conducted, what the motivations were and why the migration-politics did have a serious effect on the national economy.

Finally we close our discourse with another socio-historical chapter. Our goal is here to revise from where we started and to where we arrived and to verify that we can understand the events embedded into this frame.

In the summary of our dissertation we collect together the results of our research.

V. Results

Looking at the period of 1918–1948 we can conclude that even though, on the basis of a political and ideological level, there was a cause and effect connection with the pre and post 1945 events. However, on the level of execution, some individuals, their political past, their loyalty to the Hungarian state did not make a perceptible difference. The expulsions were driven by political, economical and social interests; on this issue, the interests of the superpowers and the interests of the Hungarians met and thus a nation who had been on the losing side of the war had its requests fulfilled. In the summer of 1945 the superpowers were hard at work trying to reach an agreement with each other and despite their different conception about the process of the expulsion, they did not burden the (at the time still existing) balance between them. After 1946, however, it became apparent that Western powers and the Soviet Union will face each other and this halted the expulsion as well.

The number of expellees (around 117 000 people) was the highest in the first wave (January–June 1946) and most of them (41 303 people) were expelled from our studied county. One reason for this was its strategic relevance, the other its symbolic meaning. Strategic because being close to the capital they represented a potential political risk by supporting right wing parties – naturally there were some exceptions: see Pilisszentiván. Through the relocated Hungarian families that came in their place the left wing parties managed to get a big force behind them. Obviously this relocation brought a minor, but not insignificant shift in the denominational distribution of the settlements. They managed to get rid of a huge number of catholic believers and thus of the influence of the „rightist” cardinal Mindszenty in region.

Its symbolic significance manifests in that they begun the „clean-up of the fascist remains” in the country’s third most densely populated settlements by Germans, Budaörs. This was an important milestone in the government’s aspiration to legitimize the expulsion and thus gain a favorable position during peace talks. The legislation for the expulsion only provided a frame for the

process; the way it was executed was completely shaped by and in the hands of different political party interests and these forced relocations were viewed as a display of power of these different political parties.

There were two important causes for the stagnation of the expulsion and the final suspension of relocation into the American region: the upcoming change in the political field of the super powers pointing towards the Cold War; and the overpopulation of the accepting region along with problems and hardships related to accommodation of the new population. According to our view the former was the more serious issue.

During the second phase of the expulsion, the question of fortunes was more motivating because of the Czechoslovak-Hungarian population exchange, and the preparation for a communist takeover instead of impeachment was a motivational factor too. It was not a coincidence that a new expulsion took place in August 1947. They wanted to get rid of as many Germans as possible before the upcoming parliamentary elections. This statement is supported by the fact that the most intensive part of the second expulsion wave conveniently happened in August. This political intent also became evident during the exemption campaigns because every political party was trying to save their own voting mass. In reality a legal background for a new expulsion did not exist, yet they did it anyway. From the perspective of foreign policy a major change was that expulsion into the Soviet area was conducted without the permission of the Potsdam decision, instead it depended completely on the stance of the Soviet Union.

The expulsions and the relocations completely redrew the whole social structure of the country and within that the structure of some settlements. Significant changes occurred in the ratio between majority and minority, the division of religion and the occupational structure. A new local society and its system of customs only managed to develop after many long years.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet
A lakosság nem és kor szerinti megosztása (1920; 1930)

Település	Nép- szám- lálás	3 évnél fiatalabb	3-5 év	6-9 év	10-11 év	15-19 év	30-39 év	40-49 év	50-59 év	60 évnél idősebb	férfi	nő	összesen
Budaörs	1920	548	323	1 351		854	1 043	1 461		573	3 842	4 115	7 957
	1930	620	663	795	404	935	1 202	952	741	802	4 428	4 578	9 006
Csobánka	1920	120	69	257		159	202	280		158	791	832	1 623
	1930	167	157	198	73	176	236	177	117	154	913	913	1 826
Dunabog- dány	1920	200	130	544		288	360	551		261	1 413	1 615	3 028
	1930	228	240	281	137	285	493	302	229	302	1 513	1 582	3 095
Nagyko- vácsi	1920	180	118	349		215	276	414		160	1 087	1 153	2 240
	1930	225	232	279	106	213	334	269	200	206	1 328	1 259	2 587
Pilisszent- iván	1920	220	133	380		200	322	301		115	1 082	1 091	2 173
	1930	219	227	307	145	268	416	299	161	132	1 442	1 368	2 810
Vecsés	1920	655	425	1 482		1 014	1 241	1 810		618	4 548	4 852	9 400
	1930	763	826	1 008	587	1 361	1 948	1 490	1 134	968	6 465	6 541	13 006
Pest megye	1920	73 424	51 029	175 388		123 197	155 650	213 278		95 233	565 128	596 197	1 161 325
	1930	86 070	87 968	113 097	55 419	134 318	204 471	155 467	114 167	118 618	673 298	692 791	1 366 089
Országos	1920	471 587	319 284	1 109 639		844 593	1 065 603	1 525 200		715 990	3 870 904	4 109 239	7 980 143
	1930	531 463	535 031	713 166	342 350	834 186	1 281 334	986 990	755 658	847 054	4 250 110	4 438 209	8 688 319

Forrás: MSK 69., 83. A táblázatot a szerző állította össze.

2. sz. melléklet
Foglalkozási adatok (1920–1941)

Település	Keresők			Eltartottak		
	1920	1930	1941	1920	1930	1941
Budaörs	3 785	4 151	4 524	4 172	4 855	n.a.
Csobánka	732	772	741	891	1 054	n.a.
Dunabogdány	1 362	1 245	1 192	1 666	1 850	n.a.
Nagykovácsi	986	1 084	1 095	2 240	1 503	n.a.
Pilisszentiván	760	1 097	895	1 413	1 713	n.a.
Vecses	3 965	5 645	7 961	5 435	7 361	n.a.
Pest megye	526 082	615 789	732 351	635 243	750 300	n.a.
Országos	3 752 714	3 999 242	4 407 315	4 227 429	4 689 077	n.a.

Település	Kereskedelem			Közlekedés		
	1920	1930	1941	1920	1930	1941
Budaörs	315	640	822	230	281	367
Csobánka	13	55	69	27	40	23
Dunabogdány	54	96	153	37	72	132
Nagykovácsi	28	92	120	11	41	61
Pilisszentiván	19	55	85	8	51	59
Vecses	429	733	1 004	931	962	1 816
Pest megye	51 564	72 145	76 279	73 108	79 866	93 281
Országos	407 020	469 059	473 512	356 126	338 875	374 627

Település	Nyugdíjas			Házi cseléd			Egyéb		
	1920	1930	1941	1920	1930	1941	1920	1930	1941
Budaörs	31	74	108	33	48	n.a.	95	68	262
Csobánka	16	32	24	6	24	n.a.	1	13	3
Dunabogdány	25	48	65	18	17	n.a.	0	6	4
Nagykovácsi	10	17	60	20	37	n.a.	0	20	31
Pilisszentiván	38	136	324	19	15	n.a.	1	4	5
Vecses	395	845	1 249	84	123	n.a.	45	83	519
Pest megye	31 239	66 361	73 962	16 933	21 345	20 568	18 687	24 497	18 256
Országos	195 825	360 901	355 882	175 461	197 179	174 207	161 659	194 953	134 410

Östermelő			Bányászat és kohászat			Ipar		
1920	1930	1941	1920	1930	1941	1920	1930	1941
5 084	3 560	3 466	0	0	1	1 830	3 492	4 112
1 099	803	753	86	75	33	334	999	920
1 979	800	1 085	24	0	0	811	1 912	1 386
1 423	1 257	1 801	370	144	7	241	560	654
295	302	230	1 609	1 742	637	126	380	663
3 346	2 751	2 757	0	6	8	3 573	6 499	9 574
597 581	576 582	580 273	6 591	6 015	3 167	289 371	419 625	532 665
4 449 104	4 499 393	4 535 775	117 344	115 040	166 325	1 522 309	1 883 257	2 199 141

Közszolgálat és szabadfoglalkozás			Véderő			Napszámos		
1920	1930	1941	1920	1930	1941	1920	1930	1941
255	360	484	65	26	n.a.	19	326	n.a.
34	38	53	0	0	n.a.	7	24	n.a.
69	84	82	1	0	n.a.	10	60	n.a.
35	63	104	2	1	n.a.	100	355	n.a.
19	55	47	5	0	n.a.	34	70	n.a.
287	590	1 165	58	58	n.a.	252	356	n.a.
48 424	66 618	74 110	10 739	6 258	17 497	17 388	25 876	16 104
372 166	434 782	472 614	124 600	72 181	157 424	97 469	122 698	79 469

Forrás: MSK 71., 86. Az 1941. évi népszámlálás. 1. 1975. A táblázatot a szerző állította össze.

Megjegyzés: A fenti adatok a keresők és eltartottak számát összesítve tartalmazzák

3. sz. melléklet

Az 1947/1948-ban összeállított névjegyzékek adatai Pest megyében
Czibulka Zoltán feldolgozása alapján
1941. és 1949. évi népszámlálási adatokkal összevetve

Településnév	Népesség 1941-ben	Ebből német		Név- jegyzéken szerepel összesen	Nép- számlálási válasz	A névjegyzékre vétel indokai		Volks- bund tagság
		nemze- tiség	anya- nyelv			Ebből német		
						nemze- tiség	anya- nyelv	
Abony	15 299	9	15	21	18	10	8	
Acsa	1 279		1	95	1		1	94
Alberti	4 232	2	5	6	5	2	3	1
Alsódabas	2 602	6	8	12	12	6	6	
Alsógöd	2 903	18	30	41	37	21	16	
Alsónémedi	8 726	23	48	68	65	29	36	1
Áporka	1 155		1	1	1		1	
Aszód	5 695	1	16	39	39	4	35	
Bia	3 820	56	390	652	549	69	481	112
Budajenő	976	519	871	1 124	938	530	416	261
Budakalász	3 259	416	1 407	1 849	1 663	436	1 545	315
Budakeszi	7 322	2 237	4 632	6 109	5 202	2 615	3 315	704
Budaörs	9 814	7 243	8 448	10 074	9 759	8 039	4 318	321
Cegléd	38 870	34	84	146	142	56	86	1
Ceglédbercel	3 916	409	1 279	1 742	1 588	467	1 142	152
Csobánka	1 905	1 156	1 337	1 722	1 585	1 352	252	317
Csomád	875		3	6	6		6	
Csömör	4 133	1	38	81	81	7	74	
Dánszentmiklós	2 071	2	4	8	8	2	6	
Domony	1 737	2	6	21	21	7	14	
Dömsöd	5 913		5	5	5		5	
Dunabogdány	2 951	1 715	2 313	2 637	2 485	1 807	784	636
Dunaharaszti	10 018	95	842	1 281	1 271	155	1 120	2
Dunakeszi	8 365	37	77	103	96	40	56	4
Ecser	2 056	1	1	7	2	1	1	2
Farmos	3 526	1	4	4	4	1	3	
Felsődabas	1 065	2	3	3	3	2	1	
Felsőgöd	3 733	37	50	69	65	38	27	2
Fót	6 403	6	23	26	26	6	20	

A névjegyzékre vétel indokai			Kitelepült, kitelepít- ettek	Elköltözött, meghalt, ismeretlen személy	Hadifogoly, internált, ism.tlen helyen tartózkodik	Népesség 1949-ben	Ebből német anya- nyelvű
Wehrmacht, SS-szol- gálat	Névvált. Hozzá tarto- zó, önkéntes kitelepülő	Nincs indok megje- lölve					
3	5		1	9	2	15 585	4
						1 373	1
			1	3		4 397	
	2			6		2 790	
3		1	1	17	1	3 601	4
2	9			46		4 300	
						1 161	1
	17			11	5	4 072	3
298	128	3	226	46	11	3 794	4
720	83	14	655	123	29	712	4
801	242	22	959	170	15	2 998	6
3 902	482	39	3 489	380	683	6 469	10
5 232	685	15	8 359	489	58	7 639	36
3	36	1	1	21	4	37 965	5
470	388	15	351	161	48	4 007	
1 220	42	5	1 225	129	63	1 199	6
	3					769	
	46			11		4 165	1
	2			2		2 472	
	10			1	1	1 821	
					1	6 535	7
1 007	133		795	624	30	2 636	25
6	422	2	10	187	17	10 133	8
4	3		2	31	17	8 557	10
3	4			2		1 945	
			1	1		3 946	1
				3		1 119	
2	2		6	23	6	4 233	4
			1	13	3	6 537	1

Településnév	Népesség 1941-ben	Ebből német		Név- jegyzéken szerepel összesen	Nép- számlálási válasz	A névjegyzékre vétel indokai		Volks- bund tagság
		nemze- tiség	anya- nyelv			Ebből német		
						nemze- tiség	anya- nyelv	
Galgagyörk	1 021	1	2	6	6	5	1	
Galgahévíz	2 570		1	3	1		1	
Gomba	2 697	1	2	2	2	1	1	
Gödöllő	11 825	33	78	110	106	41	65	
Gyömrő	7 654	24	41	80	77	30	47	3
Iklad	1 169	39	409	634	625	48	577	16
Irsa	7 393	18	44	60	58	20	38	2
Isaszeg	6 495	3	17	14	12	3	9	1
Kartal	3 516	1	1	4	1	1		
Kiskunlacháza	5 405	1	4	5	5	1	4	
Kisoroszi	1 055		3	3	3		3	
Kistarcsa	3 709	12	31	53	51	16	35	2
Klotildliget	713	16	69	144	128	50	78	5
Lórév	450	6	9	9	9	2	7	
Maglód	5 318	4	16	20	16	4	12	
Makád	1 429		6	7	6		6	
Mende	2 833		2	4	3		3	
Monor	13 103	23	37	77	70	30	40	
Nagykovácsi	2 883	1 633	2 492	3 215	2 286	1 249	1 568	191
Nagykörös	29 899	9	29	144	49	11	38	95
Nyáregyháza	3 991	1	4	11	11	2	9	
Ócsa	6 153	2	5	6	6	3	3	
Páty	2 729	12	23	38	37	24	13	
Pécel	7 372	4	18	17	13	6	7	
Pereg	2 628	2	5	5	5	3	2	
Pilis	7 384	2	5	16	8	3	5	6
Pilisborosjenő	1 862	959	1 541	1 792	1 618	982	636	91
Pilisszántó	1 799		6	6	6		6	
Pilisszentiván	2 286	1 099	1 656	1 871	1 655	1 094	561	556
Pilisszentkereszt	1 450	1	10	12	11	1	10	
Pilisszentlászló	1 122	1	2	2	2	1	1	
Pócsmegyer	1 535	8	27	29	28	8	20	
Pomáz	6 252	566	1 356	1 808	1 658	597	1 061	90
Ráckeve	6 701	8	51	70	63	6	57	1

A névjegyzékre vétel indokai			Kitelepít- tettek	Elköltözött, meghalt, ismeretlen személy	Hadifogoly, internált, ism. len helyen tartózkodik	Népesség 1949-ben	Ebből német anya- nyelvű
Wehrmacht, SS-szol- gálat	Név vált. Hozzá tarto- zó, önkéntes kitelepülő	Nincs indok megje- lölve					
	4			1		924	
1	1	1		1		2 677	
					2	2 885	
4	25		2	44	8	12 216	8
1	27		3	15	8	8 157	3
1	224			62	9	1 183	
	12			15	3	7 930	
2	2			4		6 517	2
3	2					3 746	
				1		5 521	
						970	1
1	15		2	17	5	3 927	1
31	7		72	17	2	1 171	2
				3		448	
4	4		1	13		4 843	1
1	1			1		1 539	
	2	1				3 203	
7	28		5	18		13 521	4
2 244	1 318	48	625	107	43	2 338	8
				13	19	29 397	5
	7			1		4 057	
				2	1	6 227	
1	6		6	10	1	2 631	3
3	5	1		5		7 499	4
					5	2 848	
	7	2		2		7 597	
544	113	84	1 119	173	63	1 322	2
				5		1 408	
12	12		207	194	82	2 496	94
1	1			4	1	1 295	
				1		805	
1	1	1	1	7	4	748	
926	301	25	985	127	65	6 105	9
5	1	3		15	17	6 893	1

Településnév	Népesség 1941-ben	Ebből német		Név- jegyzéken szerepel összesen	Nép- számlálási válasz	A névjegyzékre vétel indokai		Volks- bund tagság
		nemze- tiség	anya- nyelv			Ebből német		
Sári	3 821		1	2	2		2	
Solymár	4 096	695	2 446	3 071	2 775	635	2 161	389
Szada	1 793		2	2	2		2	
Szentmártonkő	4 096	1	3	5	3	1	2	
Szigetbecse	1 045	19	807	962	906	31	879	27
Szigetcsép	1 623	140	1 025	1 364	1 250	189	1 067	351
Szigetszentmárton	1 069	247	843	1 053	903	251	655	218
Szigetszentmiklós	5 997	14	25	33	31	15	16	2
Szód	5 021	15	22	28	24	15	9	
Tahitófalu	2 467	5	19	22	22	7	15	
Taksony	6 098	168	2 077	3 031	2 632	200	2 453	209
Tápióbicske	3 993	3	7	9	9	3	6	
Tápiógyörgye	5 926	1	4	13	10	7	3	1
Tápióság	2 525	1	1	2	2	1	1	
Tápióság	3 155	1	4	4	3	1	2	
Tápiósúly	2 644	2	5	7	7	3	4	
Tápiószele	10 165	5	2	6	5	5		
Tápiószentmárton	6 066	1	4	5	5	1	4	
Telki	306	183	276	426	304	184	132	141
Tinnye	1 454	20	22	27	25	23	2	
Tóalmás	3 403		1	1	1		1	
Törbágy	2 582	708	1 805	2 194	1 936	748	1 205	101
Tök	1 291	34	49	34	34	34		
Tököl	6 722	20	184	185	182	20	162	
Törökbálint	5 176	1 172	2 796	3 692	3 315	1 262	2 076	224
Üröm	1 927	898	1 630	2 106	1 648	613	1 039	114
Vác	22 130	60	132	291	259	88	172	2
Vácbotyán	747	3	4	4	4	3	1	
Váchartyán	1 196	4	5	6	6	4	2	
Veresegyház	5 663	8	14	16	15	7	8	
Verseg	2 320	1	1	2	1	1		
Zsámbék	4 525	2 751	3 648	4 760	4 041	2 901	1 504	347
Pest megye	451 532	25 698	47 824	61 623	54 695	27 197	32 308	6 110

A névjegyzékre vétel indokai			Kitelepült, kitelepít- ették	Elköltözött, meghalt, ismeretlen személy	Hadifogoly, internált, ism.tlen helyen tartózkodik	Népesség 1949-ben	Ebből német anya- nyelvű
Wehrmacht, SS-szol- gálat	Névvált. Hozzá tarto- zó, önkéntes kitelepülő	Nincs indok megje- lölve					
						4 032	2
1 022	291	59	2 236	171	58	3 362	3
				1		1 908	
2	2				1	4 398	1
375	76	36	384	143	6	1 129	3
481	148	35	460	211	54	1 624	2
397	91	35	413	146	32	1 049	1
2	7			4	7	6 476	3
4	4		1	10	1	4 558	4
	3			12	2	2 434	2
299	335	180	564	432	64	3 908	12
	2			1		4 141	
2	2				2	6 039	1
						2 647	1
		1				3 191	1
				4	1	2 877	
1	1			2		7 392	1
				2		6 910	
264	35	7	236	32	6	300	
4	7	1	3	6	2	1 376	
						3 534	1
1 219	174	68	1 222	148	47	2 290	7
1			12	10	9	1 262	
1	1	2		38	5	7 089	8
1 130	176	184	2 143	203	49	4 979	20
1 500	105	78	1 448	73	28	1 570	5
29	54	1	29	90	16	21 319	27
				3		761	
					4	1 319	
				8	1	6 055	
			1			1 744	1
3 160	373	81	2 966	472	114	2 606	2
27 362	6 757	1 053	31 223	5 616	1 848	454 686	402

Forrás: CZIBULKA 2004. A táblázatot a szerző állította össze.

4. sz. melléklet

Bethlen István miniszterelnök levele
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjához¹
1922. július 6.

Méltóságos Főispán Úr!

A minisztertanács felhatalmazása alapján a németajkú magyar állampolgárok ügyeinek intézésére és gondozására a miniszterelnökség kebelében annak ellenőrzése és irányítása mellett kormánybiztosság szerveztetett, amelyek vezetésével dr. Steuer György államtitkárt bízom meg.

A kormánybiztos véleményező szervem lesz a németajkúak ügyeiben s feladatköre nagy vonásokban a következőkre terjed ki:

1. A németajkú lakosság gazdasági ügyeiben véleményadás, a németajkúak gazdasági irányú panaszainak, kívánságainak meghallgatása s erről tájékoztatás nyújtása.

2. A németajkúak kulturális ügyeiben való informálódás, véleményadás, a kulturális irányú panaszok, kívánságok meghallgatása s ezekről tájékoztatás nyújtása. Esetleg a német tanítási nyelvű iskoláknak tankönyvekkel való ellátása ügyében a felsőbb utasítások szerint való eljárás.

3. A németajkúak szociális ügyeiben való informálódás, véleményadás, az ilyen irányú panaszok meghallgatása stb.

A németajkú lakosság társadalmi irányítása s e lakosság körében a magyar hazához való ragaszkodás érzésének ápolása és erősítése.

Az ügykörből megállapítható, hogy a kormánybiztosság a németajkú lakosság fentvázolt ügyeiről a helyszínen minél sűrűbben történő kiszállások útján információkat beszerezni, a lakosságot megnyugtatni, felvilágosítani hivatott szerv, amely intézkedési joggal – már a gondozására bízott ügyek tárcaközi jellegére való tekintettel s az adminisztráció egységének s így sikerének biztosítása végett is – nem bír, hanem a németajkú lakossággal való állandó s intézményes érintkezés útján szerzett tapasztalatait, javaslatait a miniszterelnökséggel, illetőleg annak II. ügyosztályával közölve szolgálja azt a célt, hogy a németajkú lakosság jogos igényei a törvénszabta keretek között kielégítenek.

A fentiekben felsorolt feladatok nem jelentik a kormánybiztos működési körének szigorú körülhatárolását, felkértem ugyanis a kormánybiztost, hogy a vázolt ügykörön kívül terjessze ki figyelmét a hazai németeket érdeklő minden ügyre. A németajkúak által lakott községeket járja be, igyekezzék a németajkú lakosság gazdasági, szociális, kulturális szempontból felmerülő jogos igényeinek

¹ Lásd I. fejezet 83. ljj.

nyelveinek kielégítésére a szükséges lépéseket megtenni s a helyszínen mindent elkövetni a németajkú lakosság megnyugtatására.

Megvagyok győződve, hogy Méltóságod átérti és átérti e nagyfontosságú politikai és hazafias háttérrel bíró intézkedésem fontosságát s hogy a kormánybiztos ennek megfelelően a Méltóságod kormányzata alatt álló vármegye területén Méltóságod és a közigazgatási helyi szervek részéről a legmesszebbmenő támogatásban fog részesülni.

A kormánybiztost felhívtam, hogy amidőn a vármegye németajkúak által lakott községeibe kiszáll, lépjen Méltóságoddal érintkezésbe. Szükségesnek tartom, hogy a kormánybiztos mellé a kiszállás tartamára magasabb rangú vármegyei tiszviselő osztassék be, aki közvetítené a polgári hatóságokkal való érintkezést.

Felhívom Méltóságodat, hogy a németajkú lakosságot különösen érdeklő bármily fontosabb intézkedésről értesítse a kormánybiztos urat is s ha szükségesnek látszik, igyekezzék vele előzőleg is megállapodásra jutni.

A kormánybiztos úr működését a napokban megkezdi. E működés sikerességének biztosítása végett felkérem Méltóságodat arra is, szíveskedjék a kormánybiztos helyszíni kiszállásai alkalmával a vármegyebeli népesebb németajkú községek gazdasági, szociális, kulturális viszonyairól részletesen közvetlenül tájékoztatni.

Felhívom továbbá Méltóságodat, hogy a kormányzata alatt álló vármegye azon községeit, amelyekben németajkúak is laknak megfelelő módon értesítse a kormánybiztosság létesítéséről s egyben hozza tudomásukra, hogy a németajkú lakosság saját anyanyelvén fordulhat a kormánybiztos úrhoz. (I. Tárnok utca 8. sz.)

Méltóságod politikai belátására bízom a fentieknek az illetékes alantás hatóságokkal való mikénti közlését, megjegyezvén, *hogy e bizalmas rendeletem szó szerinti közléséről természetesen nem lehet szó* (kiemelés tőlem – M.R.).

Végül újólá hangúlyozva ezen ügy megfelelő kezelésének politikai szempontból való nagy fontosságát, ismételten kérem Méltóságodat, hogy a vázolt irányelvek szerint kellő körültekintéssel és politikai tapintattal szíveskedjék ez ügyben eljárni.

Budapest, 1922. évi július hó 6-án

Bethlen

PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 19/1922

5. sz. melléklet

Gömbös Gyula miniszterelnök levele Gratz Gusztávnak²

1934. május 2.

Bizalmas!

Tisztelt Barátom!

Nagy megnyugvással vettem tudomásul, hogy a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnöki tisztségét elvállalni méltóztatod.

Szóbeli tárgyalásaink során alkalmunk volt a hazai német kisebbség ügyét, helyzetét az ezzel kapcsolatos összes vonatkozásokra kiterjedően átbeszélni. Felesleges volna ezekre újból kiterjeszkedni, csupán annyit kívánok leszögezni, hogy ez a kérdéskomplexum jelenleg krízises állapotba került, amelynek ilyen jellegét megszüntetni mindannyiunknak hazafias kötelessége. Nem kis áldozatot jelent az ügygel való foglalkozás azok részéről, akik azt minden szempontot kielégítő megoldáshoz kívánják juttatni. Éppen ezért hálás köszönettel nyugtatom, hogy a nevezett Egyesület elnöki tisztének elvállalásával kezdedbe veszed a hazai németiség ügyei azon részének intézését, amely az Egyesülettel kapcsolatban jelentkezik.

A magyar kormány a maga részéről mint eddig, úgy a jövőben is a Német Népművelődési Egyesületnek alapszabályszerű működését teljes mértékben támogatni kívánja. E támogatásnak egyetlen előfeltétele van, az, hogy az Egyesület tevékenysége valóban az alapszabályokban pontosan körülírt területen mozogjon.

Az alapszabályok vonatkozó rendelkezése félre nem érthető módon teljesen kizár az egyesület tevékenységéből minden politikumot. Ez az a terrenum, amelyen a múltban s különösen a közelmúltban bizonyos joggal kifogásolható jelenségek voltak észlelhetők, főleg az egyesület központi tisztviselőinek vidéki kiszállásai alkalmából, amikor is egyes tisztviselők, vagy egyéb központi kiküldöttek nemcsak magánbeszélgetések, de nyilvános előadások keretében is nem az egyesület kulturális hivatását szolgálták, tehát nem szorosan kulturális ismeretterjesztő vagy egyéb előadásokat tartottak, hanem a napi politika területére kalandoztak el.

Nincsen kétségem afelől, hogy a Te bölcs vezetésed alatt az egyesület tevékenységébe ilyen zavaró momentum belecusszanni nem fog. Ezzel szemben ismételten hangsúlyozni kívánom, hogy az egyesület kulturális tevékenységét – de csakis az ilyet – teljes támogatásban kívánja a kormány részesíteni.

² Lásd 1. fejezet 144. lj.

Nem mint a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületnek e tisztségre újból kandidált volt elnökével, hanem mint a hazai németiség ügyével foglalkozó politikussal alkalmam volt átbeszélni Veled azokat a kívánságokat és óhajokat, amelyek hazai német részről jelentkező kisebbségi kíválmak gyanánt juttattattak el a kormányhoz. Ezek között első helyen az elemi népoktatás ügye áll, tüze-tesebben az, hogy a német kisebbség anyanyelvének az elemi népiskolában való érvényesülése a mostani helyzetnél kielégítőbb módon történhessék.

E részben mindenekelőtt arra az eleddig a németiség részéről figyelemre nem méltatott tényre kívánok rámutatni, hogy a Csonkaország mai területén 1918-ban csak a nyugati határszél néhány községében érvényesült az oktatásnál a német kisebbség anyanyelve. Ezzel szemben ma 451 olyan elemi iskola működik, amelyekben a tanításnál többé kevésbé a német anyanyelv érvényesül. Itt tehát olyan eredménnyel állunk szemben, amelyet – ha nem is akarok túlbecsülni – jelentőségében lebecsülni vagy elhanyagolni nem szabad.

Általánosságban meg kell állapítanom, hogy a magam részéről is ragaszkodnom kell ahhoz az elvi állásponthez, amely szerint a kisebbségi jogok alanyi jogok, amelyek tekintetében az államnak és kormánynak kötelessége, hogy azokat elismerje és hogy az azokkal teljesen szabadon való éleést mindenképp biztosítsa a kisebbséghez tartozók számára (eredeti kiemelés – M.R.). Semmiképpen sem lehet azonban sem a törvényhozásnak, sem a kormánynak feladata az, hogy imperatívus nyúljon bele ebbe a szubjektív kisebbségi jogkörbe és nevezetesen abba, hogy milyen mértékben kívánnak a kisebbséghez tartozók a számukra biztosított alanyi jogokkal élni. Nemzetközileg elismert kisebbségi jogelvvel állunk itt szemben s ezt az elvet találjuk gyakorlatilag megvalósítva pl. Felső-Sziléziára vonatkozóan 1922. május 15-én létrejött úgynevezett genfi egyezményben, amely német-lengyel viszonylatban idevágó 106.§-ból kiteszően kifejezetten a szülők nyilatkozatától, illetőleg kívánságától teszi függővé a kisebbségi iskolák felállítását. Ugyanezt az elvet fogadta el a kisebbségi iskoláztatás szabályozásának alapelveül az 1928. december 31-én kibocsátott poroszországi kisebbségi iskolarendelet, amelynek VI. cikkelye ugyancsak a lengyel kisebbségi iskolakötelesek szüleinek óhajától teszi függővé a lengyel tanítási nyelv bevezetését.

Ezen az elvi állásponton kívül más gyakorlati szempontok is vannak s ezek különösen az utódállamok területén élő magyar, de az ottani német kisebbségekkel folytatott politikából adódnak, amelyek miatt a magyar kormány az említett elvi álláspontjához ragaszkodik. De ragaszkodik ehhez az állásponthez azért is, mert ennek az alapján teljes mértékben ki lehet elégíteni a hazai németiség igényeit az elemi népoktatásnál.

A magyar kormány a legmesszebbmenően gondoskodni fog a jövőben is arról, hogy az érdekeltek akaratnyilvánítása abban a kérdésben, hogy az elemi népoktatásnál milyen mértékben érvényesüljön a lakosság anyanyelve – minden befolyástól mentesen legyen kifejezésre juttatható.

De gondoskodni kíván a kormány arról is, hogy a lakosság ily módon nyilvánított óhaja az oktatásnál érvényesüljön is. A kormány meg van győződve arról, hogy az iskolafentartó autonóm közületek, nevezetesen az egyházak, a maguk részéről teljes mértékben honorálni fogják a lakosság részéről az iskolák tanítási nyelve tekintetében megnyilvánuló óhajokat. Ha várakozás ellenére mégis komolyabb nehézségek mutatkoznának a lakosság óhaja szerinti tanítási nyelv bevezetésénél, a kormány felelőssége tudatában kész törvényhozási intézkedést is iniiciálni e vonatkozásban.

Ami az úgynevezett kisebbségi iskolatípusokat illeti, e részben a kormánynak éveken át szerzett gyakorlati tapasztalatok alapján az az álláspontja, hogy a német nyelvű községek lakosságának kulturális, de egyben praktikus érdekei szempontjából is a típusok közül az /a,b/ típus az, amely általában leginkább kielégíti a felmerülő összes szempontokat. Egyfelől anyanyelven közvetíti a népiskolában elsajátítandó ismereteket, másfelől lehetővé teszi az államnyelv elsajátítását is, amire a nem magyarajkú állampolgároknak okvetlenül szüksége van. A c típusnak azokban a községekben van helye, amelyekben a németiség szórvány jelleggel bír. Ebben a tekintetben is az érdekeltek akaratnyilvánítását fogja a kormány érvényesüléshez juttatni.

Az óvodákat illetően a kormánynak az az álláspontja – figyelemmel arra is, hogy de facto a németajkú községekben működő óvodákban ma is két nyelven folyik a foglalkoztatás –, hogy azokban a községekben, amelyeknek iskoláiban az oktatásnál a német nyelv is érvényesül, az óvodai foglalkoztatás is kétnyelvű legyen.

A tanítóképzés tekintetében az a kívánság hangzott el, hogy külön tanítóképző létesítsék a német kisebbségi iskolák tanítósükségleteinek biztosítására.

A kormány teljes mértékben átérzi azt, hogy bármilyen jószándék nyilvánuljon is meg minden tényező részéről a német kisebbségi népiskolák jogainak érvényesülése érdekében, ez mindaddig írott malaszt marad, amíg német nyelven megfelelően tanítani képes tanítószemélyzet rendelkezésre nem áll. Ennek az igazságot felismerve hívták életre már az előző magyar kormányok az úgynevezett nyári továbbképző tanfolyamokat éppen azon tanítók számára, akik német iskoláknál vannak alkalmazva. Ezek a szünidői tanfolyamok lehetővé teszik német nyelvű didaktikai és pedagógiai továbbképzés útján azt, hogy a német kisebbségi iskolák tanítói német tanítási községekben minél tökélete-

sebbek legyenek. e tanfolyamokat én is fenntartani, sőt a továbbképzést fejleszteni kívánom.

A jövő tanítónemzedék képzése kérdésében – arra való tekintettel is, hogy a németek által lakott községekben állami, községi, katolikus és ág. ev. jellegű iskolák működnek – nem lehet arra az álláspontra helyezkednünk, hogy a német kisebbségi iskolák felsorolt különböző jellegének megfelelően külön német tanítóképzőket létesítsünk. Külön állami és felekezeti tanító- és tanító-nőképző intézetek szervezése kizárólag német tanítójelöltek képzésére már csak anyagi okokból sem volna keresztülvihető. A legnagyobb készséggel hajlandó azonban a kormány tökéletesíteni a jelenlegi rendszert, nevezetesen azt, hogy a német tanító- és tanítónőképző intézeti kurzusok pedagógiai és methodológiai szempontból tökéletesíttessenek.

A szakiskolákban szintén tért kíván nyújtani a kormány a német nyelv érvényesülésének és ezért elhatároltatott, hogy a német vidéken működő szakiskolákban, de különösen a praktikus élet szolgálatába állított különböző szakiskolai tanfolyamokon, mihelyst megfelelő számú német anyanyelvű jelentkező akad, németnyelvű előadások is tartassanak.

A középiskolák tekintetében, mint tudni méltóztatod, kevés európai államban fennálló helyzet van nálunk, ahol valamennyi középiskola valamennyi tanulója számára a német nyelv és irodalom kötelező rendes tárgya, amelyet a középiskolákban hat éven át elég magas óraszámban tanítanak. Külön német tanítási nyelvű középiskola létesítését a kormány ez idő szerint nem sorozhatja a gyakorlati teendők közé, mert ennek praktikus szükségét nem látja fennforogni.

Eljutottak hozzám olyan panaszok, amelyek szerint egyes német községekben a németajkú leventé ifjakat olyan istentiszteletre vezénylik, amelynek nyelve a német. Erészben a kormány megfelelően intézkedik, mert a legtávolabb áll tőle, hogy a német kisebbség vallási téren éppúgy, mint kulturális téren nyelvi jogában bármiképpen csorbíttassék.

Felmerült az az óhaj, hogy külön hivatali szerv /Stelle/ létesíttessék egyfelől a kultuszminisztériummal, másfelől a miniszterelnökséggel kapcsolatban. Az előbbi a német kisebbség kulturális vonatkozású jogainak érvényesülését lenne hivatva a német kisebbség bevonásával ellenőrizni, a másik a hazai németiség összes kisebbségi jogai érvényesülése tekintetében fejtené ki ezt az ellenőrző tevékenységet.

Az adott viszonyok között nem találom célravezetőnek ezt a megoldási tervet. Abban a véleményben vagyok ugyanis, hogy a külön hivatali szervek felállításával elérni kívánt célt teljes mértékben elérjük azzal, ha a kisebbségi ügykör gondozására hivatott miniszterelnökségi ügyosztály állandó együttműködésben van a hazai német kisebbség vezető tényezőivel. Hogy ez az együttműködés

minél sikeresebb legyen, külön utasításokkal láttam el a miniszterelnökség II. ügyosztályának főnökét.

Szóba került az a terv, hogy a kisebbségi jogok gyakorlati érvényesülése terén esetleg felmerülő panaszok közigazgatási bírói megítélés alá bocsáttassanak.

E tekintetben – mint tudni méltóztatod – az a helyzet, hogy az 1896. évi XXVI. t.c. taxative felsorolja azokat az eseteket, amelyekben közigazgatási bírói eljárásnak helye van. Külön törvényhozási intézkedésre lenne tehát szükség, hogy ez a kívánság teljesülhessen. Ettől eltekintve nagyon beható tanulmányozást igényel az a kérdés, vajon praktikus szempontok egyáltalában megengedik-e ezt a megoldást.

Kifejezetten is kérlek arra, hogy a hazai németiség kisebbségi jogainak érvényesülése terén szerzett tapasztalataidat s az ezekkel összefüggő óhajaidat, vagy másoknak ily irányú panaszait és óhajait a miniszterelnökség II. ügyosztályának főnökével közölni méltóztasd, de természetesen úgy magam, mint Darányi államtitkár úr is mindenkor a legnagyobb készséggel állunk rendelkezésedre ily irányú kérések tekintetében.

Felesleges Előtted hangsúlyoznom, hogy a legteljesebb megértéssel viseltem a hazai német kisebbség minden olyan törekvésével szemben, amely harmóniában áll a magyar állameszmével, a magyar hazához való hűséggel és törhetetlen ragaszkodással. Készséggel felkarolok és támogatok minden olyan törekvést, amely a magyar államiság érdekeit nem sérti és amely a magyar nemzeti célok megvalósulását nem keresztezi. De természetes, hogy minden rendelkezésemre álló eszközzel szembe kell szállnom a magyar államépület szilárdságát, a magyar nemzeti munkát veszélyeztető szubverzív áramlatokkal. Abban a biztos hitben, hogy a Te bölcs vezetésed alatt a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület mindenkor a magyar állameszme útján fog haladni s a hazaszeretet és a magyarsággal való hagyományos lelki egység jegyében fog működni, igaz nagyrabecsúléssel köszönt őszinte híved:

Gömbös s.k.

PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 55/1934

6. sz. melléklet

A magyarországi katolikus németek egyházi követelményei³

1940. szeptember 28.

I. A magyarországi katolikus németek egyházi követelményei

1. A német többségi vagy kisebbségi plébániákon és leányegyházakban német anyanyelv használandó a templomban, lelkipásztorkodásban, istentiszteleteken, iskolákban, iskolák istentiszteletein és szentbeszédében.
2. Német többségű vagy jelentős arányú német kisebbségű községekben fajával együttérző és faji öntudattal bíró német származású papok alkalmazandók.

Ha ilyenekben hiány volna, úgy kielégítő német tudással bíró és a német népiség iránt barátsággal viseltető papok alkalmazandók.

3. A kis- és nagyszemináriumi papnevelésben gondot kell fordítani arra, hogy a német községek számára megfelelő számban lelkipásztorok nevelkedjenek.

A német theológusok kiképzésére azokban az egyházmegyeekben, ahol jelentős a német hívők száma, német tagozat létesítendő a szemináriumokban (Német irodalmi iskolák állítandók fel.)

Amin természetes az, hogy a német theológusoknak a magyar és egyéb – lelkipásztori munkájuk területén kisebbségek által beszélt – nyelveket meg kell tanulniuk, ugyanúgy a magyar papok is német plébániákon való alkalmaztatásuk esetére kell, hogy a szükséges német nyelvi tudást megszerezhessék.

Német theológusoknak a birodalmi német theológiai fakultásokon vagy szemináriumokban való tanulás elvileg egy évre engedélyezendő.

4. Német gyermekek hitoktatása általánosan és kötelezően németül történik.
5. Német lakosságú községek hitvallásos iskoláiban lehetőleg német és népével együttérző tanító alkalmaztassék, amelyekben ilyen hiány volna, más tanító csak német nyelv kellő ismerete birtokában alkalmazandó.
6. A német községek hitvallásos iskolái az állami előírásoknak megfelelően átszervezendők olyan iskolákká, hogy a német tanulók igényeinek mindenben megfeleljenek.

Óvodák a német községekben német nyelvűek. Történjenek lépések megfelelő számú polgári és középiskolának, valamint tanítóképző-intézetnek a német népcsoport részére leendő átalakítása érdekében.

7. Hitvallásos iskolák tanítói résztvehetnek németországi tanfolyamokon.

³ Lásd 2. fejezet 49. lj.

8. Theológusok és papok részt vehetnek németországi tanfolyamokon.
9. Német népi származású theológusok és papok tagjai és munkatársai lehetnek a német Népszövetségnek és ennek kulturális és gazdasági szervezeteinek.
10. Mindezek lebonyolítására német népi lelkipásztori hivatal létesül.

II. Indoklás

Német népi lelkipásztori hivatal felállítása

Feladata ennek, hogy a magyar püspöki karral és a német népcsoport vezetőségével együtt munkálkodva ápolja a jóviszonyt egyház és népcsoporti vezetőség közt és védje a magyarországi katolikus németek érdekeit egyházi vonatkozásokban s dolgozzék egyházi, valamint iskolai ügyekben a népi jogok biztosításában.

A népi német lelkipásztori hivatal vezetőségét – a magyar püspöki kar által a német népcsoport egyházi ügyeinek képviselésével megbízott püspök és dr. Basch Ferenc népcsoportvezető közti előzetes egyetértés alapján – nevezik és választják ki.

A német lelkipásztori hivatal vezetősége helyzetjelentést készít, amely a fennálló és kívánatos állapotokat megjelöli, így többek között az istentiszteleteknél az anyanyelv alkalmazása, ugyanez a lelkipásztorkodásban, a vallásoktatásban, népi ájtatosságokban, iskolások istentiszteletein, a hívekkel való érintkezésben, hitvallásos iskolákban (óvodákban, népiskolákban, továbbképző tanfolyamokon, polgári és középiskolákban); visszaélések és kihatása a vallási és népi helyzetre; mennyiben vannak német származású lelkészek az egyes községek alkalmazásában; és milyen mértékben bírják a német községekben (többségi és kisebbségi) alkalmazott magyar papok a német nyelvet, illetve milyen mértékben nem bírják azt, hol tapasztalható népiségellenes beállítottságok és viselkedések; az iskolai viszonyok mennyiben felelnek meg a katolikus népi németek követelményeinek és mennyiben nem; német származású és német öntudatú s a német nyelvet bíró tanítóság alkalmazásáról; a papnevelésnél a népiség szem előtt tartása és a szemináriumokban való megfelelő viszonyokról.

A német népcsoport vezetőségével történt értekezés után a német népi lelkipásztori hivatal vezetősége a tapasztalt állapotokra és a tényleg adódó szükségletekre, valamint a katolikus németek kívánalmaira való tekintettel előterjesztést tesz az illetékes püspöknek vagy az egyes megyéspüspököknek és egyházi felsőbbbségeknek arra vonatkozóan, hogyan lehetne a visszaéléseket megszünteni és kielégítő állapotot teremteni. A német népi lelkipásztori hivatal feladata, hogy állandóan éberrel működjék a katolikus németek ill. német népcsoport vezetőség és egyház közti jóviszony ápolásán és mindent megfigyelve tegye meg a szükséges intézkedéseket az egyház és népcsoport érdekeinek előmozdítására.”

III. Német népi Lelkipásztori Hivatal szervezete

Cél: 1. Általában: A német lelkipásztorkodás szorgalmazása a német községekben.

Megbízata a magyar püspöki kartól. Védnök: Berning Ónagyméltóság. A birodalmi egyházi és állami közegek és a népszövetség közti kapcsolat fenntartása a Berning Ónagyméltósága által megbízott lelkipásztor jogosult.

2. Részletes munka:

- a. Német népi papok részére lelkipásztori tanfolyamok.
- b. A szemináriumokban tanuló német theológusok ellátása. (Stipendiumok, tankönyvek, a Birodalomból való tanulmány kieszközlése, szüneti tanulmányutak.)
- c. Könyvjuttatás misestipendiumokért (RKA Berlin)
- d. Gondoskodás arról, hogy a tanítóképzőkben, hitvallásos és állami német iskolákban a hitoktatás németül történjen.
- e. Zarándoklatok, lelkigyakorlatok és missiók szervezése.
- f. Egyházi lapok kiadása, megjelentetése.
- g. Ének – imakönyv (Egységes énekek)
- i. Német népi egyházközség szervezése Budapesten.
- k. Leányotthon Budapesten, Árvaház, Aggintézet.

3. Tagság: Mindazok a lelkészek, akik a népszámláláskor németnek vallották magukat és ilyennek ismertettek el. Belőlük alakul 5 tagú tanács, akik az egyes beszámolók megtartására nyernek megbízást. Felelősséget az elnök és ügyvezető visel.

4. Költségvetési előirányzat: Az első három évben az RKA évi 50.000 pengő segélyt helyez kilátásba. Községi hozzájárulás tervbe van véve. (Évi 1 pengő csatládi adó)

5. A tanács érintkezik az illetékes püspökkel a német lelkipásztorkodást érdeklő általános ügyekben.

IV. A magyarországi németiség egyházi vonatkozású követelményei

Alapelvek:

1. A német többségű és kisebbségű községekben népével együttérző és a német nyelvet jól beszélő lelkipásztorok alkalmazandók.
2. A szemináriumban kielégítő nevelés (képzés) útján gondoskodni kell a német lelkipásztorok szükséges utánpótlásáról.
3. Német hitvallásos iskolákban a hitoktatás németül és a népével érző szellemen történik.
4. A tanítóképző intézetekben történjék gondoskodás a növendékeknek a hitoktatásra való szükséges kiképzésére.

Részlet kérdések:

1. Lelkeszi állások betöltésénél elősorbán azokat kell számításba venni, akik német községből származnak és vágyuk az, hogy németek közt dolgozzanak. A német kultúr- és gazdasági egyesületek (szervezetek) tagsága megengedett; a tagságból egyházi tekintetben sem származhatik hátrány.

2. A budapesti és pécsi szemináriumokban német tagozat állítandó fel a német teológusok részére, emly biztosítja a gyakorlati teológiai kiképzést a német népi lelkipásztorkodást illetően. Németbirodalmi teológiai fakultáson vagy szemináriumokban való tanulmány elvileg 1 évre engedélyezendő. Az érintkezés azokkal a birodalmi körökkel, melyek a külföldi németek lelkipásztori gondozására hivatottak, nem akadályozandó meg. Theológusok és papok birodalmi lelkipásztori kurzusokon és tanulmányutakon részt vehetnek.

V. A magyarországi népi németiség egyházi vonatkozású követelményei⁴

A. Az egyházat illetően:

1. Német községekben és jelentős német kisebbségű községekben népével együttérző és a német nyelvet jól beszélő lelkipásztorok alkalmazandók.

2. A lelkipásztori állások betöltésénél elősorbán azok veendőek számításba, akik német községből származnak és kifejezett óhajuk, hogy németek közt működjenek.

3. Ugyanez áll az áthelyezésre.

4. A Népszövetségnek jogában áll katolikus tagjainak óhajára az 1. és 2. pontokban megjelölt követelményeknek meg nem felelő lelkipásztori alkalmazása ellen tiltakozni.

5. Hasonlóképpen joga van a Népszövetségnek katolikus tagjai óhajára a német községekben történő áthelyezésekkel kapcsolatban a püspöknél szót emelni.

B. A hívőket illetően:

6. Német községekben az istentiszteletek, szentbeszéd és ének nyelve kizárólag német.

7. Vegyes nyelvű községekben (ahol az összlakosságnak legalább 1/3-a német) vásár- és ünnepnap a német katolikusok részére u.n. korai szentmise tartandó német népi énekkel és szentbeszéddel.

8. Kisebbségi községekben lakó német katolikusoknak jogukban áll ezen kívül: imaórákat, rózsafüzér ájtatosságokat, litániákat német énekkel tartani s elhalt hozzátartozóikért német nyelvű gyászmisét követelni.

9. Kisebbségi községekben lakó német katolikusoknak jogukban áll elhalt hozzátartozóik síremlékeire német nyelvű felírást alkalmazni.

C. Népével együttérző lelkipásztorok kiképzésre vonatkozóan:

10. Német szeminárium állítandó fel Budapesten és német tagozat szervezendő az esztergomi, győri, váci, szatmári, kalocsai, székesfehérvári, veszprémi, szombathelyi és pécsi szemináriumokban.

11. A német szeminárium és a német tagozat vezetése az első és második pont értelmében a népi öntudattal bíró német papokra bízandó.

12. A német lelkipásztorok kiképzése érdekében Budapesten német lelkipásztori-állomás állítandó fel a gyakorlati teológia művelésére.

13. A budapesti német lelkipásztori állomás feladata ellátni a német papokat és theológusokat német teológiai könyvekkel, szentbeszédekkel stb.

14. Németbirodalmi teológiai fakultáson vagy szemináriumban való tanulmány az igénylőknek legalább egy évre engedélyezendő.

15. Az illetékes birodalmi egyházi körökkel, melyek a külföldi németek lelkipásztori gondozására hivatottak, való szabad érintkezés nem akadályozandó.

16. Hasonlóan szabadságukban áll papoknak és theológusoknak birodalmi lelkipásztori tanfolyamokon és tanulmányi utakon való részvétel.

17. Német népi lelkészek a népszövetségi tagság miatt semmiféle hátrányt sem szenvedhetnek.

D. A hitvallásos iskolákra – mutatis mutandis – ugyanezen elvek, illetve pontok érvényesek.

Fogalmazók: Franz Riedl, a Volksbund országos vezetőségének tagja; Musial, a Reichsdeutsches Seelsorgeamt vezetője és Anton Tafferner, Basch titkára.

SzfvPL – No. 7338 – 1940. szeptember 28. Budapest

⁴ Pontatlan a magyar fordítás, mert a német eredetiben ez áll: „Die kirchliche Forderungen der volksdeutschen Katholiken Ungarns”

7. sz. melléklet

Serédi Jusztinián hercegprímás levele Shvoy Lajos székesfehérvári püspökhöz⁵
1940. október 30.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

Az idei őszi püspöki konferenciánk (jk. 15. pont) határozatához képest a miniszterelnök úr Önagyméltóságát tájékoztattam arról a szándékunkról, hogy hazai német híveink egyházi és kulturális igényeit a következőképpen kívánjuk kielégíteni:

1. A papnevelés keretén belül úgy gondoskodunk németül tökéletesen beszélő, s a lelkipásztorkodásra, valamint a hitoktatásra alkalmas papokról, mint eddig. Ezt a miniszterelnök úr tudomásul vette.

2. Német nyelvű oktatásra alkalmas tanítókról és tanítónőkről akként gondoskodunk, hogy egy férfitanító képző mellé német tagozatot szervezünk, egy tanítónőképzőt pedig német képzővé alakítunk át, de úgy, hogy mind a német tagozat, mind a német tanítóképző a német tanításon kívül a magyar tanításra alkalmas oklevelet is adhasson ki. Minthogy állami érdekből is cselekszünk, államsegélyt is kértem. – A miniszterelnök úr tervünket hálával és örömmel vette tudomásul. Az államsegélyt elvben kilátásba helyezte. A konkrét megoldást a tanrend és a tankönyvek valamint az államsegély kérdésével együtt a VKM-mel kell letárgyalni.

3. A Volksbund der Deutschen in Ungarn kérdésében előadtam a miniszterelnök úrnak, hogy papjainkat a Volksbundba nem léptetjük be, mert a politikamentes lelkipásztorkodással szemben ez már politikai állásfoglalás lenne. A belépésre németnyelvű híveinket sem buzdítjuk, mert ez is politikai ténykérdés volna és mert meggyőződéseim szerint a Volksbund nem societas necessaria, melybe minden hazai németnek be kellene lépnie, hanem societas voluntaria, melybe csak az lép be, aki akar, ha annak politikáját helyesli. – A miniszterelnök úr ezt az állásfoglalásunkat is helyesléssel vette tudomásul. Egyben arra kért, hogy a nmélt. püspöki kar a lelkészsképző papsággal s ezen keresztül hazai német híveinkkel – ne körlevél útján, hanem bizalmasan az egyesületi életben, vagy magánbeszélgetés formájában – közölje a következőket: Magyar állami hivatalos helyről kijelentik, hogy a Német Birodalommal nemrég megkötött kulturális egyezmény értelmében

- a. azt, hogy ki tartozik a hazai népcsoportokhoz, az illetőnek szabad kijelentése alapján a Volksbund der Deutschen in Ungarn állapítja meg.

⁵ Lásd 2. fejezet 60. l.j.

- b. A Volksbundba való belépésre senkit kötelezni nem lehet.
 - c. Akár belép valaki, akár nem, egyformán gyakorolhatja a hazai németeket megillető összes kisebbségi jogokat.
 - d. Aki belép, magyar állami vonatkozásban semmi különös jogokat nem nyer, ellenben köteles a Volksbund szabályainak és vezetőinek engedelmeskedni – s amennyiben általában, vagy bizonyos célokra díjakat szednek – ezeket megfizetni.
 - e. Azzal, hogy valaki németnek vallja magát, még nem lesz ipso facto a Volksbund tagja, ha abba formálisan be nem lép.
4. Németnyelvű katolikus politikai és politikamentes lap támogatására ígéretet kaptam.

5. Végül kértem a miniszterelnök urat, ne engedje, hogy papjainkat, szerzeteseinket, katolikus tanítóinkat a hazafiatlanság vádjával illessék, mikor németnyelvű polgártársaink és híveink érdekében a m.kir. kormány óhajának megfelelően járnak el. Azért a közigazgatási és katonai hatóságok felé megfelelő utasítást kívántam. – A miniszterelnök úr méltányolja jogos kívánságunkat is a megfelelő utasítás kiadását kilátásba helyezte.

Mikor fentieket a nagyméltóságú püspöki kar tagjainak szíves tudomására hozni szerencsés vagyok, egyúttal legyen szabad mély tisztelettel kérnem, kegyeskedjék ki-ki velem közölni,

- a. bölcs megítélése szerint melyek volnának azok a tanító – illetve tanítónőképzők, melyekben a 2. pontban jelzett átszervezés legcélszerűbben és legkönnyebben volna eszközölhető, hogy azután az illető iskola-fenntartókkal a K.T.F.-fel és a V.K.M. –mal a szükséges tárgyalásokat lefolytathassam és a német tagozat, illetve tanítóképző a jövő 1941/42 iskolaévben már megnyílhasson.
- b. Kik volnának vallásos és hazafias szempontból is alkalmasak (papok, szerzetesek, de kivált laikus hívek) a 4. pontban említett lapok szerkesztésére, illetve azok munkatársainak?

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, esztergomi érsek

Esztergom, 1940. október hó 30.

SzfuPL – No.7338 – 3317/1940

8. sz. melléklet

Berger Pál röpcédulája⁶

1941

Olvasd és add tovább!

A példátlan nagy német győzelmek bebizonosították tökéletesen, hogy nem fennhéjázás azt mondani, hogy a világ első fajtája a német.

Ehhez a fajtához tartozni büszkeség. Ehhez a fajtához tartozni előny. Magyarországon sok a német, a magyarosított német, a nagy részben német származású. A nagy Német Birodalom kebelébe tartozónek tekinti azt, aki nem vesztette el német tudását.

Még nem késő! Vizsgáld meg családfádat. Érdeklődj magad körül. Kezd meg vagy folytasd a munkát.

Ha német neved van és árja vagy: a németekhez tartozol.

Ha német neved volt és árja vagy: a németekhez tartozol.

Ha szüleidnek vagy felmenőidnek német neve volt: a németekhez tartozol.

Ha felmenőid között német volt és te önmagadban tudatosítod ezt a német eredetet: a németekhez tartozol.

Légy német tudatos!

Néhány évtizednyi vagy évszázadnyi magyar lét nem pusztította el német véredet.

A német származású vagy német-tudatos magyar állampolgárookra nagy és kevély feladat vár.

Végezd el magad személyében a tudatosítást!

Végezd ugyanezt családjában!

Végezd ugyanezt ismerőseidnek és barátaidnak körében!

Európában csak arra vár nagy szerep és szép jövő, aki a németekhez tartozik.

Légy a németek véréstvére!

Légy a németek szellemi-testvére!

Légy lelkedben német!

Készülj az órára!

A kis országok önállóságának ideje elmúlt. A magyar függetlenség romantikus álma szét fog oszlani amúgy is. Délkelet-Európa a Nagy Német Birodalomhoz fog tartozni.

Olvadj be testben és lélekben, örömben és munkában, nyelvben és kultúrában a Nagy Német Birodalomba!

Figyeld, hogy ki az ellenség. Az úgynevezett magyar önállóság gondolatát csak Anglia és Franciaország fizetett emberei hangoztatják. A kis országok függet-

⁶ Lásd 2. fejezet 84. lj.

lensége Chamberlain ötlete és gondolata. Chamberlain ellenség. Nézzed milyen sorsra juttatta a lengyeleket.

Légy német – tudatos!

Ehhez a fajtához tartozni büszkeség. Ehhez a fajtához tartozni előny!

PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 8/1941

9. sz. melléklet

A nemzetiségi politika irányelvei (Belügyminisztérium)⁷

1944. június 15.

Szigorúan bizalmas! Sajátkezű felbontásra!

Kárpátaljai terület kormányzói biztosának. Budapest székesfőváros főpolgármesterének. Valamennyi főispánnak

A mai nehéz időkben nagy fontosságú nemzeti érdek fűződik ahhoz, hogy a nemzetiségeinket érintő ügyek kezelésénél az egész országban egységes irányelv érvényesüljön.

E cél érdekében – a m.kir. miniszterelnök úrnak hozzám intézett átiratában foglaltak alapján – a m.kir. kormány nemzetiségi politikájának szempontjait és vezető irányelveit az alábbiakban ismertetem.

A mai rendkívüli viszonyok közt igen nagy súlyt kell vetnünk a nemzetiségi kérdés igazságos megoldására. Tehát egy olyan állapot biztosítására és fenntartására, amelyben – míg egyfelől a nemzetiségek a teljes jogi és tényleges egyenlőség alapján megtalálják a maguk szellemi és gazdasági erői szabad kielégítésének lehetőségét és biztos alapjait, népiségüknek teljes megtartását és szabad fejlesztését – másfelől biztosítatik a magyar állam egységének, szerkezeti biztonságának és erősségének mindenekfelett álló szempontja.

A nemzetiségi kérdésben nyugalmi állapot teremtése parancsoló honvédelmi érdek is, mert hiszen ha közelebbről vizsgáljuk Magyarország lakosságának népi arculatát, magától adódik annak felismerése, hogy ilyen nyugalmi helyzet teremtése egyik igen fontos biztosítéka katonai erőfeszítéseink maradéktalan sikerének.

Azok a jogi alapok, amelyeken ez a fenti célkitűzés sarkallik, az 1868: XLIV. tc., a 4800/1923. M.E. számú kormányrendelet és az azokból folyó és az ezekkel kapcsolatos jogszabályok, így különösen az 1924:II. tc. a közhivatalokban s kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról, az 1941. V. t.c. a nemzetiségi érület büntetőjogi védelméről és ezek mellett a hazai németiség vonatkozásában az a megállapodás, amelyet 1940-ben kötöttünk Bécsben a Német Birodalommal.

Államunk és nemzetünk mai helyzete parancsolóan követeli azt, hogy mint más téren is, ezen a téren sem maardjunk meg a szabályok holt kereteiben, hanem igyekezzünk azokban minden erőnkkel életet önteni és gyakorlatilag felismerni a nemzetiségek jogos kívánságai kielégítésének nagy fontosságát.

Meggyőződés, hogy gyökeres változást kell létrehoznunk a magyar nemzeti társadalomnak a nemzetiségi kérdéstről vallott felfogásában. A magyarságnak

⁷ Lásd 2. fejezet 138. l.j.

szembe kell nézni a jelentőségében, de egyben nehézségeiben is megnövekedett problémával. Minden erőnkkel igyekeznünk kell a magyarságot megerősíteni, felerősíteni azért is, hogy képes legyen a megnehezült nemzetiségi problémát helyesen megoldani, vezető szerepét és súlyát megtartani. Annak világos felismerésére kell ébresztetni a magyar társadalmat, hogy a magyarság vezető szerepe a magyar államban egyúttal megértést jelent a nemzetiségi törekvésekkel szemben, természetesen addig a határig, amíg a törekvések nem érintik, nem veszélyeztetik a magyar állam szerkezeti biztonságát, egységét és erősségét.

Világosan kell állnia előttünk annak, hogy a nemzetiségi kérdésnek két pólusa van. Az egyik a magyar állam szerkezeti egysége, erőssége és biztonsága, a másik a jogos nemzetiségi kívánságok kielégítése.

Az ezekhez vezető eszközök: amint arra fentebb rámutattam, a magyarság megerősítése, természetesen a nemzetiségek sérelme nélkül, azután az egész magyar nemzeti társadalom részéről, akik az ország kormányzásában, védelmében, igazgatásában részt vesznek, tehát úgy a polgári tisztviselők részéről, mint a honvédség szervei részéről megfelelő bánásmód nyilvánítása a nemzetiségekkel szemben.

A mai viszonyok között különösképpen szükség van erőskezű, céltudatos, határozott kormányzásra és igazgatásra, magától értetődően a nemzetiségekkel szemben is. De ennek szeretetteljes magatartással kell párosulnia. Igyekeznünk kell mindannyiunknak, de elsősorban az állam funkcionáriusainak a nemzetiségi viszonyokra vonatkozó jogszabályok betartásával, mély szociális érzéssel telített és attól vezetett pártatlan eljárással, magasabbrendű életpéldával, erkölcsi tisztasággal felébresztetni és megerősíteni nemzetiségeinkben a magyar állam, a magyar haza iránt való ragaszkodás érzését.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy rendkívül nehéz, tövises feladat ez. Csak a kicsinyességeken fenn nem akadó, messzebbnéző látókörrrel és e szerint való cselekvéssel és magatartással lehet eredményre jutni ebben a kérdésben. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a területgyarapodással visszatért nemzetiségeink nagyobb része az idegen uralom alatt töltött 20 esztendő alatt egy céltudatosan ellenünk irányított ellenséges propagandának hatása alá került, és ebből nem lehet ezeket a tömegeket máról-holnapra kiszabadítani. A polgári vezetésnek és a katonai vezetésnek egyaránt világosan kell látnia maga előtt a tényleges nehézségeket, a valóban fennforgó bajokat, tehát sok helyütt a közömbös érzületet, sőt olykor az ellenséges érzést is a magyar állammal szemben. Nevelésre és erélyes, de szeretetteljes és megértő vezetésre van szükség, amelynek a polgári és katonai szerv munkájában nem csak egyszer és másszor, de mindenkor és mindenütt meg kell nyilvánulnia. Ha a nemzetiségekhez tartozó látni és érezni fogja, hogy az ő jogos törekvéseit megértő, azt kielégítő becsületes, mély szociális érzéstől

vezetett államba került vissza, akkor ugyan nem hamar és nem azonnal, de lassan-lassan mégis meg fog gyökerezni benne a magyar állam és haza iránti hűség és lojalitás.

A megértő, messzebbtekintő magatartás és cselekvés távolról sem jelenti azt, hogy hatóságaink, polgári és katonai szerveink ne figyeljék a legnagyobb éberséggel az esetleg jelentkező szubverzív törekvéseket és ne sújtsanak le példát adóan az állammal, a nemzettel szemben vétkes, bűnbeesett egyénekre.

Azonban az e tekintetben való eljárásnak a legteljesebb pártatlansággal és objektivitással kell lefolyni, óvakodni kell a kérdésnek esetleges summáris kezelésétől, nehogy esetleg ártatlanok érezzék az államhatalomnak sújtó kezét, és nehogy a nemzetiségi izgatásnak magunk szolgáltatassunk anyagot s alkalmat nemzetiségi mártírok teremtésére.

Igen nagy fontosságot tulajdonítok annak, hogy nemzetiségi vidékeken működő tisztviselők minél tökéletesebben bírják és minél maradéktalanabbul használják a nemzetiségekkel való hivatalos érintkezéseikben a nemzetiség nyelvét. Szükséges ez azért is, mert hiszen ezen keresztül nyerhetik meg a nemzeti-ségek bizalmát, de egyben így is észlelhetik az esetleg jelentkező államellenes, szubverzív törekvéseket.

Hazai németiségünk külön fejezetet alkot a magyar nemzetiségi kérdésben. Nem szabad feledni és meg kell érteni, hogy egy világtörténelmi jelentőségű német népi átalakulás történt.

Ez nem maradhatott hatás nélkül a magyarországi németiségre sem.

Szeretettel és türelemmel kell kezelni a hazai németiség nemzetiségi kérdéseit és feltétlenül meg kell találni jogos népi, nemzetiségi kívánságaik kielégítésének módját és eszközeit.

Különösen is hangsúlyozni kívánom, hogy az államalkotó magyarság s a nemzetiségek közt a harmónia kialakításának és fenntartásának igen fontos eszköze és módja az, hogy a magyarság, elsősorban a magyar intelligencia ne vegye magát körül kínai fallal, hanem igyekezzék minden kínálkozó alkalmat felhasználni társadalmi kapcsolatok létesítésére, elsősorban a hazai németiséggel. Meg kell értenünk, hogy a nemzetiségi béke megteremtése elsősorban magyar érdek, tehát mijnden magyarnak – közöttük a hivatalnoki s katonai intelligenciának nem szabad saját érdekében engedni a nemzetiségek társadalmi elszigetelődését.

Valódi megértés, eredményt hozó összefogás csak úgy lehetséges, ha magyar és nem magyar között társadalmilag lebontjuk a válaszfalakat. Az első, a kezdőlépést a magyarnak kell megtenni, hiszen ez folyik vezetői hivatásából. Vegye tudomásul minden tiszt és tisztviselő, hogy a magyar-német barátság sorsközösségnek tudata hatja át kinn a harcmezőn együtt harcoló fiainkat, s ennek a tudatnak, az egymásrataltság tudatának kell élővé és hatékonyá tenni

a hazai németiséggel a legkisebb falvakban is kiépítendő társadalmi kapcsolatokat, a kölcsönös baráti megbecsülés jegyében.

Bizton remélem, hogy a hazai németiség kipróbált lojalitása, hazafias hűsége és államhűsége jelentős mértékben meg fogja könnyíteni azt, hogy minél előbb teljes legyen a német népi érdekek kielégítésének és az állam iránt való hűségnek és lojalitásnak egybeharmozódása.

Bizonyos vagyok abban is, hogy az egyéb nemzetiségekhez tartozók érezvén a magyar állam atyai szeretetét és egyforma gondoskodását a haza minden hű fiával szemben, megérzik és megértik a komoly időket, felismerik a magyarság és a velük együtt élő népek sorsközösségét és lojális magatartásukkal hozzásegítenek bennünket a nemzetiségi kérdésben vallott becsületes szándékainknak minél teljesebb valóra váltásához.

Ezzel a kiegyenlítő és a jövő Európa szempontjaira is tekintő politikájával a magyar kormány egyben szolgálni kívánja azt a sorsszerű érdekközösséget is, amelynek felismeréséből magától adódik a szomszédainkkal való kölcsönös megértés és együttműködés szüksége.

Végezetül kiemelni óhajtom azt, hogy a magyarországi speciális viszonyok figyelembevételével kialakított nemzetiségi politika nem érheti el célját, ha az csak a legfőbb kormányzati körökben érvényesül és nem hat le egészen az alsó fokú állami és katonai szervekig. Nem tűrhető el az, hogy mindenki – saját egyéni – az összes számba veendő viszonyok nem kellő ismeretén alapuló fel-fogását érvényesítse a nemzetiségi kérdésben.

Meg kell értetni megfelelő felvilágosítás útján az említett szervekkel, hogy nem csak hivatali kötelességet teljesítenek a fentebb vázolt irányelvek szigorú betartásával, hanem egyben igen fontos államérdekeket érvényesítenek és nemzeti missziót teljesítenek. Éppen e fontos államérdekre való tekintettel a leg-szigorúbban fogunk eljárni azokkal szemben, akik a fenti irányelvekhez nem alkalmazkodnak.

Megemlítvén végül, hogy a m. kir. belügyminiszter főfelügyelete alá tartozó összes közigazgatási szervekhez és intézményekhez 3839/1944. eln. szám alatt rendeletet intéztem, melynek értelmében minden olyan kérdésben, amelyek nemzetiségeinket érintik, illetve amelyeknek kihatásai a nemzetiségek vonalán is jelentkeznek, a tervezett intézkedés végrehajtása előtt a tényállás teljes ismeretése mellett álláspontjának közlése végett előterjesztést kell intézni a m. kir. miniszterelnök úrhoz.

Kérem, hogy az előbb említett rendeletben foglaltakat a maga részéről is szem előtt tartani szíveskedjék.

Budapest, 1944. évi június hó 15-én

PML IV-401-a Főispáni bizalmas iratok 180/1944

10. sz. melléklet

A magyar kormány szóbeli jegyzéke a Szovjetunió kormányának⁸
1945. május 26.

Puskin követnek átnyújtotta Gyöngyösi János külügyminiszter

A Magyar Kormány tisztelettel közli a Szovjet Unió kormányával, hogy a fascista szellemtől áthatott és a magyar érdekekkel szembe helyezkedett magyarországi németek felelősségre vonása folyamatban van. – Ennek kapcsán a Magyar Kormány arra az elhatározásra jutott, hogy azokat a németeket, akik Magyarország ügyét elárulták és a hitlerizmus szolgálatába állottak, kívánatos **szükséges** volna az ország területéről eltávolítani, mert csak ilyen módon lenne megakadályozható, hogy a demokratikus Magyarországot hátba ne támadhassák és **biztosítható, hogy** többé a német szellem és német elnyomás ne lehessen úrrá az országon.

Ezért tisztelettel kéri a Magyar Kormány a Szovjet Unió Kormányát, szíveskedjék közölni, hogy a fenti okokból Magyarországról eltávolítandó németeknek Németország területére való kitelepítéséhez hozzájárul-e ahhoz, hogy a fenti okokból Magyarországból eltávolítandó németek Németország olyan területére telepíttessenek át, amely a Szovjetunió erőinek megszállása alatt áll. Tájékoztatásul közli a Magyar Kormány, hogy **mintegy 200-250 000 ilyen fascista németről van szó.**

Anélkül, hogy a kitelepítési helyet pontosabban körülhatárolnánk megjelölnénk, kérésünket csupán azzal egészítjük ki, hogy kívánatos volna, hogy ezek a német személyek ne telepíttessenek le a magyar határ közelében, ahonét visszaszivároghatnak és ellenséges propagandát folytathatnának Magyarország ellen.

Tekintettel arra, hogy a magyarságra és a magyar államra veszélyes német elemek kitelepítése haladéktalanul szükséges volna, kérjük a Szovjet Unió Kormányát, hogy erre a kérésünkre válaszát minél előbb megadni szíveskedjék.

MNL OL XIX-J-1-j 27. d. 83. tétel 1/MK res – 1945 SZU TÜK iratok

⁸ Lásd 4. fejezet 12. lj. Az áthúzások, kiemelések az eredeti szöveget tükrözik.

11. sz. melléklet

Szekfű Gyula nyilatkozata Hagenthurn Ede fegyelmi ügyében⁹
1945. július 10.

Alulírott bizonyítom a következőket: Nekem a Sztójay-kormányzat elején el kellett menekülnöm budai lakásomból, ahol a Gestapo el akart fogni, s attól kezdve vidéken bujkáltam feleségemmel együtt a Gestapo és a nyilasok elől.

1945. január közepén sikerült Budaörsre menekülnünk, ahol Hagenthurn Ede főjegyző úr a legnagyobb szívességgel fogadott. Bár semmi hiteles irattal nem tudtam személyazonosságomat igazolni (csak álnéven, hamis iratokkal voltam akkor már hónapok óta), valódi nevem bemondására és helyzetem feltárására azonnal házába fogadott s utólag a községben elhelyezett egy megszökött volksdeutsch gyógyszerész házában, élelemmel ellátott és mindenképpen gondoskodott rólunk.

Az ő védelme alatt éltünk február közepéig, amikor átmehettünk Pestre.

Ezen több mint egy hónap alatt bőven nyílt alkalmam politikai nézetei megismerésére. Minden tekintetben kitűnő magyar embert ismertem meg benne, aki utálta a hitlerizmust, s emellett a volksdeutsch mozgalomnak ellensége volt. Biztos tudomásom volt arról, hogy a község volksdeutsch elemei nem szerették és állandóan rossz viszonyban voltak vele.

Ezek alapján meg vagyok győződve arról, hogy Hagenthurn úr a mai antisziszta, demokrata világ híve, - én pedig személyesen is nagy hálára vagyok neki kötelezve.

Szekfű Gyula

PML XVII-470-a Fellebezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye
1736/1949 Hagenthurn Ede fegyelmi ügye

⁹ Lásd 3. fejezet 60. lj.

12. sz. melléklet

Molnár Márton dunabogdányi plébános levele Shvoy Lajos
székesfehérvári püspöknek¹⁰
1945. augusztus 11.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

A lapok tüzetesen írtak a f. hó 5-én, „fekete vasárnapunkon” lefolyt nagy razziáról. Az események megvilágítására, a közlemények kiegészítésére a következőket kell jelentenem:

Az ünneprontó nagy rajtaütés nem kímélte templomunkat sem. Mire alatt lezárták az oldalajtókat s a végén engem is felszólított egy vörös hajú nő (zsidónak néztem), hogy igazolás végett a hívekkel együtt vonuljak a községházába. Az igazolás ötletszerűen és különböző szerencsével történt. Abban a pillanatban pl. nálam semmi igazoló okmány nem volt, de a ruhám miatt szabadon bocsájtottak. Többekkel azonban irgalmatlanul bántak: elvittek több legényegyleti és „Kalász”-tagot, akik éveken át éles harcban álltak a Volksbund rajongóival. A rendőr legények alighanem csak az összetereletek nagy számára törekedtek. A „Szabadság” aug. 7-i riportja név szerint ró meg engem, hogy bizonyos Knáb Rózáért pártfogólag írtam; tudtommal ilyen nevű lány sincs a faluban. Az újsági közlemények különben a célzatosságtól és hazugságtól, mintha állandósítani akarnák a törvényen kívüli állapotot.

Ami a rendőrségnek izgató kaland volt, az itt leírhatatlanul kétségbeejtő nyomokat hagyott a lelkekben: a sok régebbi internálás után most ezen újabbak elhurcolásával száz és száz család széttépve, kenyérkereső nélkül maradt. Születel a termények betakarítása, a munka. Az itthon hagyott családtagok kénytelenek mindig úton lenni, hogy a távol levőknek némi ételt és ruhát vigyenek. S a még várható események miatt szinte elsorvadnak az emberek félelmükben. Ez már nem élet! 2-3 évvel ezelőtt szökni szerettem volna innen a Volksbunddal való reménytelen küzdelmeim miatt, most pedig még nagyobb gyötrelmet okoz annak látása, hogy legjobb, a bundtól távol álló családtagjaimra anyagi és lelki összeomlás vár. Az ártatlanokra való tekintettel komolyabb nyomozás megindítása volna kívánatos.

A község vezető személyiségei már a vizsgálati fogságban ülnek; mégpedig 2-3-an az orvos denunciációjára. Ez egy példátlanul züllött alak: itt a felesége s mellette mégis hamarosan a 2. gyermeke születik ágyasától, akit ide az iskolához akar tanítónőnek kineveztetni. Szándékát a Főigazgatósághoz intézett

¹⁰ Lásd 3. fejezet 315. l.

beadványomban megíúsítottam. Most dühöng, fenyegetődzik, rágalmaz; a Hársfa utcai bevonulásra készülhetek.

Bizony az orosz hadsereg megjelenése nem okozott annyi ijedtséget és gyötrelmet, mint az uralmon lévő pártok bosszúja és megtorló intézkedése.

Püspök Atyáknak kézcsókomat küldve vagyok
Krisztusban legengedelmesebb fia
Molnár Márton plébános

SzfvPL – No.4509 – 908/1945

13. sz. melléklet

Szalai Sándor beszámolója Bán Antalnak és Szakasits Árpádnak¹¹

1946. január

Szigorúan bizalmas!

Mint Bán elvtárs és /Szakasits elvtárs távollétében/ Horváth Zoltán elvtársnak jelentettem szóbelileg, Merrill mai látogatásom során, nyilván utasítására és kötött marsruta szerint a következőket közölte velem:

1. A sváb rendelettel szemben a legsúlyosabb aggályaik vannak. A kollektív felelősségrevonást ők a szlovákiai magyarokkal szemben ellenezték, minthogy ellenzik az egész világon minden vonatkozásban és a magyar politika éppen ebben a kérdésben, amelyben az amerikai állásfoglalás oly előnyös volt számára, most szembehelyezkedett a morálisan egyedül lehetséges állásfoglalással. Az amerikai sajtó ma már tele van azzal a nemcsak amerikai hírirodák, hanem természetesen a szomszédállamok hírirodái által is kellőképp kiemelt ténnyel, hogy a magyar-sváb rendelet kollektív felelősségrevonást alkalmaz. Ugyanakkor - lásd a Népszava ma reggeli számát - a prágai Reuter jelentés szerint a csehszlovákiai németek kiutasítását felfüggesztették, és az egész kiutasítási tervet átdolgozzák. A nehézségek, amelyek ebből az ügyből a magyar politika számára adódnak, szinte beláthatatlanok, nem beszélve arról, hogy az amerikai zóna sincs az ilyen tömegű németiség felvételére berendezkedve. Ők 230-250-270 000 németre gondoltak és nem többre.

Válaszomban utaltam a potsdami határozatra, a berlini Szövetséges Ellenőrző Tanács november 20-i határozatára és arra, hogy a Merrill által megemlített amerikai jegyzék január 2-án, tehát a rendelet kiadása után érkezett. Utaltam a Szövetséges Ellenőrző Bizottság idevonatkozó utasítására is, valamint arra, hogy Bevin a legutóbbi alsóházi beszédében 500 000 magyarországi németről emlékezett meg.

Merrill Potsdamra vonatkozólag azt mondotta, hogy sem az ott elhatározott politika, sem a Berlini Szövetséges Tanács közleménye, sem a Szövetséges Ellenőrző Bizottság átirata nem foglalt magában utasítást arra nézve, hogy a magyar kormány hogyan állapítsa meg, kit tekint kitelepítendőnek. A Bevin által említett szám és a másutt is több ízben szerepelt magas számok felső határokat jeleztek - t.i. azt, hogy maximális rendelkezések esetén ilyen néptömegekkel lehetne számítani és nem azt, hogy ennyit kellene kitelepíteni.

¹¹ Lásd 4. fejezet 54. lj.

Egyébként elismeri, hogy bizonyos konfúzió uralkodott, de az ő álláspontjukat hónapokkal ezelőtt közölték Gyöngyösivel, és tudtukkal Gyöngyösi képviselte is a minisztertanácson, más miniszterekkel egyetemben.

2. Ezután Merrill a következő meglepő kérdést tette fel: Láttok-e valami összefüggést aközött, hogy december 2-tól december 6-ig Gyöngyösi Prágában tárgyal, azt az álláspontot képviseli, hogy a magyarok kollektív felelősségre vonását ellenzi, de ha már kitelepítenek, a kitelepítendőkkal együtt adjanak földet. December 20-a táján Rákosi hirtelen fellép és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság is fellép, és keresztülmegy a svábok tömeges kitelepítése Magyarországról s a kollektív felelősségrevonás. /A kérdés tendenciája az volt, akiknek hangulata Magyarországgal szemben megromlott, a csehszlovákok támogatására felszították a magyarországi sváb rendelet jelenlegi formáját, eszközül használták erre a kommunista pártot is. Én helyesnek láttam hosszabb és diplomatikusan formában - a lojalitást a szovjet politika és a kommunista párt iránt szem előtt tartva - úgy kitérni a kérdés elől, hogy azért érzékeltetem, hogy mi is aggódunk a magyarországi svábság és a szlovákiai magyarság kitelepítése között létrehozandó junktim miatt./

3. Merrill teljes mértékben átértette a helyzetet, de aztán helyesen politizált az ellen, hogy egy olyan elvi és politikai döntés, mint amilyent a sváb rendelet tartalmaz, és amelynek külpolitikai kihatásainál még a béketárgyalásokra is utalt, helyre lehetne hozni akár egy végrehajtási utasítással, akár a rendelkezések humánus végrehajtásával. Neki az a meggyőződése, hogy úgy a Szociáldemokrata Párt mint a Kisgazda Párt jelentős része ellenzi a sváb rendeletet a mai formában és, ha a kormány a parlamenttől felhatalmazást is kapott rendeletek kiadására, mégis lehetségesnek látná, hogy egy ilyen kardinális ügyben a parlament még egyszer tárgyalja le az egész kérdést, a rendelet helyett törvényt lehetne hozni és a törvény tárgyalásánál érvényre juttatni azokat a szempontokat, amelyek Magyarországot érdekeire kihatással vannak.

Én nem éreztem magam felhatalmazva arra, hogy erre a nyilatkozatra bármit is mondjak, nagyon megköszöntem a felvilágosítást és megmondtam, hogy mint mindig most is be fogok számolni pártom vezetőinek beszélgetésünkről.

Nézetem az, hogy a sváb rendelettel kapcsolatban Magyarország legnagyobb érdekei forognak kockán és irtózatossá válnak a felelősség nyugszik vállainkon. A szlovákiai magyarság egész ügyét eljátszhatjuk és megfosztjuk magunkat békeszerződési argumentációink alapjaitól. A csehek nem ok nélkül vették revízió alá saját kitelepítési törvényüket, még pedig éppen ellenkező irányban! És már egy héttel a magyar rendelet megjelenése és annak kihatásainak észlelése után.

Az ügyet összekötő elé kell vinni és Tildy elé a legsürgősebben. Itt ama pontok egyike, hol nekünk kell irányt szabnunk a Kommunista Pártnak és nem fordítva, mert a Kommunista Párt ebben az esetben – ha nem is tudatosan – nem a magyarság világos érdekeit képviseli, hanem egy világpolitikai játszma vitt bele bennünket.

PIL 274.f. 10/35. ö.e. 53–54. MKP Külügyi Osztály iratai

14. sz. melléklet

Emlékirat a sváb kitelepítéssel felszabaduló ingatlan vagyon betelepítésének rendezéséről¹²

Írta: Szepessy Géza miniszteri osztályfőnök, Népgondozó Hivatal

1946. január 23.

A hazai német lakosságnak a berlini hármas értekezlet határozata alapján megindult kitelepítésével kapcsolatban a közvélemény és a magyar kormány figyelme is fokozottabb mértékben fordul a betelepítés kérdése felé.

Ennek a kérdésnek a legsürgősebben megoldandó feladatok közé sorolása teljesen indokolt is, mert a kitelepítés elméletben se, de főleg gyakorlatban nem választható el a magyar földhözjuttatandóknak a kitelepülők helyére való letelepítésétől. Ennek a két akciónak időbelileg nemcsak egymást közvetlenül követve, hanem egymásba fonódva kell megtörténnie főként a kitelepülők által visszaadott tárgyaknak, különösen az élő és holt gazdasági felszerelésnek, az élelmiszer, termény és takarmány készleteknek, házberendezési, ruházati és egyéb ingóságoknak a letelepítendő családok részére leendő biztosítása érdekében.

Ennek a kérdésnek a fontosságát már az ideiglenes nemzeti kormány is elismerte, amikor az 1710/1945. M.E. sz. kormányrendelettel felállított Népgondozó Hivatal legfőbb feladatai közé sorolta úgy a ki-, mint az egyidejű betelepítés kérdését is. Az eddigi tapasztalatok szerint ugyanis, ha a ki- és betelepítés között hosszabb idő telik el, nem lehet meggátolni bármilyen szigorú felügyelet és ellenőrzés, vagy akár központi kezelés mellett sem, hogy az átmenetileg gondozás nélkül maradt javakban – amelyek nélkül pedig gazdaságilag megalapozott telepítés el sem képzelhető – helyrehozhatatlan károk, sőt hiányok ne álljanak elő. Ezenkívül a felhalmozott vagyon különböző legális, vagy inkább illegális igénybevételekre szolgáltathat okot.

A kitelepüléssel felszabaduló és rendkívül nagy mértékű képviselő nemzeti vagyon megőrzéséről és felügyeletéről a jelenlegi körülmények között, különösen a kitelepítés előírt üteme mellett egyetlen egy szerv sem képes gondoskodni. Ezért a legcélszerűbb megoldásnak tartjuk a kitelepülésre kötelezettek által magukkal nem vehető vagyontárgyak nagyobb részét a felvett leltárak alapján közvetlenül a helyükbe kijelölt telepéseknek átadni. Ily módon oldható meg a legjobban egyrészt az állapotok ápolásának és a szükséges gazdasági munkaelvégzésének, másrészt a gazdasági és házi felszerelés megőrzésének kérdése.

¹² Lásd 5. fejezet 3. ljj.

A későbbi telepítések céljára ezek után fenntartott vagyon megőrzéséről, gondozásáról és felügyeletéről a ki- és betelepítéssel megbízott szerv megfelelően gondoskodni tudna.

A sváboktól elkobzott ingatlanokba való betelepítéssel a 3820/1945.M.E. sz. rendelet alapján kizárólag a Népgondozó Hivatal foglalkozik. A sváb eredetű vagyon felügyelete, ellenőrzése és telepítés céljára való felhasználása ugyanis a már hivatkozott kormányrendeletek értelmében a Népgondozó Hivatal hatáskörébe tartozik. A Hivatal az 1945. június havában megkezdett telepítési tevékenysége során ugyanezen év november 15-ig terjedő idő alatt 14447 családot telepített le, melyek közül 5599 család menekült, a többi pedig a trianoni Magyarország területéről származó és földjuttatásban nem részesült telepes család.

A 3820/1945. M.E. sz. rendelet azonban a telepítésekre csak korlátozott lehetőséget nyújt, mert az eljárás alá kerülő svábok a helyükön maradtak.

A telepítés terén mutatkozó eme nehézségekre többször rá is mutattunk azzal, hogy ez a kérdés véglegesen csak a svábok kitelepítésével oldható meg, mert egyrészt addig a telepesek állandó bizonytalanságban élnek, napirenden vannak a helyi lakossággal az összetűzések, másrészt a földbirtokreform végrehajtása után is több mint 20 - 25 000 igényjogosult család maradt föld nélkül, akiknek megélhetését a kisbirtokrendszerre átváltott mezőgazdaságunk biztosítani nem tudja. Ehhez járulnak még az ország különböző területén lévő igényjogosult, letelepítést igénylő menekültek, valamint a hadifogságból rendre hazatérő igényjogosult és földjuttatásban nem részesült földművesek is. Ezenkívül a béketárgyalásokkal kapcsolatban is számolni lehet bizonyos népességmozgalommal.

Mindezeknek a földigényléseknek kielégítésére rendelkezésre állnak a kitelepítés folytán felszabaduló jelentős területek.

A Népgondozó Hivatal az általa végzett telepítéseknél a legnagyobb körültekintéssel és szakszerűséggel jár el, figyelembe véve a gazdasági, éghajlati, néprajzi, gazdálkodástechnikai, talajtani stb. szempontokat is. Telepítési főosztályának eddigi működése azt célozta, hogy a kitelepítés megindulásának idejére a betelepítés feladatára megfelelően felkészüljön. Ennek eredményeképpen az ország sváblakta részein mindenhol megfelelő telepes anyag áll rendelkezésre, amely nemcsak a kitelepítés munkájában lehet a Hivatal szolgálatára, hanem a vagyon megőrzés és termelés folytonosságának biztosításánál is.

Most, hogy a berlini hármaskör határozata értelmében a hazai német lakosság kitelepítése tényleg megindult, a betelepítés kérdésének sürgős megoldása nemcsak a fent részletezett belpolitikai és gazdasági szempontokból, hanem külpolitikai vonatkozásánál fogva is időszerűvé vált.

A béketárgyalások előtt állunk, ma még nem tudjuk ugyan, hogy a határokat milyen szempontok alapján vonják majd meg, de minden remény megvan arra, hogy a néprajzi határokat nem hagyják figyelmen kívül. Intézkedéseinknél tehát ezekre a szempontokra is tekintettel vagyunk és a pillanatnyi hangulaton túlmenően úgy a határon inneni, mint az utódállamokban élő magyarság érdeke és jövője is szemünk előtt kell álljon.

Minden intézkedés, amit teszünk, az egész nemzet jövőjére kihat, és ezért nem szabad a béketárgyalásokra olyan megoldást valósággal felkínálni, ami semmiképp sem szolgálhatja a magyar nép jövőjének és a demokratikus Magyarország fejlődésének érdekeit. Ezek az érdekek ugyanis azt kívánják, hogy a svábok kitelepítésével megürülő területeket az ország amúgyis túl magas népsűrűségének arányos elosztására használjuk fel.

A ki- és betelepítés kérdésének ezenkívül egyéb nemzetközi vonatkozása is lehet. A kitelepeülők vagyona nemzetközi egyezményeken alapuló elszámolás tárgyát is képezheti. Ezért rendkívül fontos már most megállapítani, melyek azok az ingó és ingatlan vagyonok, amelyek a fennálló rendelkezések értelmében elkobzás alá kerülnek. Ezek után ugyanis a magyar állam kártérítést semmilyen formában nem köteles vállalni, - még, ha ez a kérdés egyáltalán fel is merülne. Az erre vonatkozó szükséges adatok is a Népgondozó Hivatalnál állnak rendelkezésre.

A svábok kitelepítésével kétségtelenül olyan számottevő terület áll majd rendelkezésünkre, amely a nemzet történelmében egyedülálló telepítési akció lebonyolítását teszi lehetővé. Ennél a telepítési akciónál azonban a Népgondozó Hivatal által már letelepített 15 - 20 000 telepes család érdekeit sem lehet számításba kívüli hagyni. Ezeket annak idején a Hivatal azzal a határozott igénnyel helyezte el, hogy a sváb kitelepítés megindulása után végleges tulajdonukba helyezi őket és megfelelően kiépített gazdasági szervei útján gondoskodni fog arról, hogy az ország gazdasági életébe véglegesen beilleszkedjenek. Ezekről a telepesekről jelenleg is a Népgondozó Hivatal gondoskodik, és mindaddig rászorulnak erre a gondoskodásra, amíg gazdasági átnevelésük, megerősödésük meg nem történt és a gazdasági élet vérkeringésébe szervesen bele nem kapcsoljuk őket. Ez pedig igen fáradságos és nehéz feladat.

A Népgondozó Hivatal azonban felkészült erre a feladatra is. A Hivatal telepítési főosztálya megfelelő szaktisztviselőkkel és telepítési kérdésekben jártas külső alkalmazottakkal rendelkezik, akik annak dacára, hogy a Hivatal a hatóságok részéről nem kapott megfelelő támogatást, mégis rendkívül eredményes munkát végeztek.

A Hivatal a telepítés ügyeivel jelenleg 225 tisztviselőt foglalkoztat. Munkájukat annak dacára, hogy a Hivatal állandó jellegű státusszal még a mai napig

sem rendelkezik, - bár erre az elmúlt év folyamán több ízben is határozott ígéretet kapott - a legnagyobb ambícióval végezték és végzik, mert átértik a feladat történelmi jelentőségét és rendkívüli fontosságát.

Sokan közülük már kinevezést is kaptak volna állandó státusba, de a vállalt feladatot annak eredményes befejezéséig végezni akarják. A kitelepítéssel kapcsolatos rendkívül nehéz és felelősségteljes munkát nélkülözés, kétlaki életet is azért vállalták, mert ettől a remélik a telepítés kérdésének eredményes megoldását. Teszik mindezt abban a reményben, hogy a kitelepítés feladata mellett a betelepítés elvégzésére is a Hivatal, illetőleg ezen keresztül ők kapnak megbízást.

Ha azonban ezt a feladatot a kormány nem a Népgondozó Hivatalra bízna, számítani kell a legmegbízhatóbb és legjobb munkaerőknek a szolgálatból való tömeges kilépésével, és ez lehetetlené tenné a gyors ütemben megindult kitelepítési akció folytatását.

A ki- és betelepítés egyidejűleg és egy azonos szervnek kell intéznie azért is, mert egy erre a célra újonnan felállított szerv nem pótolhatná az ezen a téren hosszabb idő óta eredményesen működő és megfelelően kiépített központi és vidéki tagozattal bíró, helyi ismeretekkel, megfelelő szak- és gyakorlati ismeretekkel rendelkező Hivatalt. Egy új hivatal megszervezése ezenkívül hosszabb időt is igényel, de akármilyen gyorsan is történik az új szerv felállítása, ennek működése a szükséges gyakorlat hiánya miatt mégsem lehet megnyugtató egy ilyen nagyhorderejű kérdés megoldásánál, annál kevésbé, mert a telepítés kérdése - amit azt már kifejtettük - nem tűr halasztást.

Fentiekből önként adódnak a következő megoldások:

A betelepítés feladatát továbbra is a Népgondozó Hivatal hatáskörében kell hagyni, de gondoskodni kell a Hivatal részére megfelelő állandó jellegű státusról, a Hivatal élére kormánybiztosi jogkörrel felruházott vezetőt kell állítani, aki kizárólagos hatáskörrel rendelkezik a sváb vagyoni megőrzése, kezelése és felhasználása tekintetében, és aki a kitelepítéssel egyidejűleg a betelepítésekről és az ezzel kapcsolatos feladatok megoldásáról is - a szakminiszterek felügyelete mellett - saját hatáskörében gondoskodik.

MNL OL XIX-A-5 6. d. m-tétel

15. sz. melléklet

Sík Zoltán budaörsi plébános levele Mindszenty József hercegprímásnak¹³

1946. február 7.

Főmagasságú Bíboros Érsek Hercegprímás Úr!
Kegyelmes Atyám!

Fiúi szeretettel mondok legelőször is hálát Főmagasságodnak budaörsi plébánossá való kinevezésemért. Már amikor megpályáztam a plébániát, gondoltam, hogy nehéz munka vár a község leendő lelkipásztorára, de ilyen nehéznek nem gondoltam, mint amilyen most lesz. Isten rendelése ez így. Amint vállaltam volna azt a munkát, úgy vállalom ezt a hasonlíthatatlanul nehezebb feladatot is. Bízom Istenben, hogy az Ő segítségével meg fogom majd oldani a rám váró nehéz feladatokat.

A nagyjából már befejeződött kitelepítés annyira igénybe vette minden munkámat, annyira lefoglalta minden percemet, hogy csak most tudom megírni az Eminenciád által kívánt jelentést.

A kitelepítési rendelet végrehajtási utasítása szerint a községeknek előre el kell készíteniük a kitelepítendő névsorát, ezt ki is kell függeszteni, a kifüggesztés után 5 napi ideje van mindenkinek fellebbezéssel élni, a belügyminiszter által kinevezett ötösbizottság dönt aztán végső fórumként a fellebbezés sorsáról.

Nálunk azonban mindez nem történt meg. A bizottság már három napja a községben tartózkodott, amikor a végrehajtási utasítás megjelent, így természetesen a község sem készített névsort, ilyen kifüggesztve nem volt.

Először megpróbálták, amint első jelentésemben írtam, az embereket önkéntes jelentkezésre rávenni. Erre a felszólításra összesen három család jelentkezett. Ezután névszerint berendelték a régi igazolás szerinti u.n. I és II. kategóriákba sorozottakat /volksbundvezetők, nyilasvezetők, önkéntes SS-ek, Volksbund tagok/. Természetesen ezek legnagyobb része nem volt irthon, egy részük még az ősszel kiment Németországba, másik részük még nem tért haza a katonaságból, sokan közülük internálva vannak. Tehát így sem tudtak egy szerelvényt összeállítani.

Erre aztán egyik éjjel rendőrök álltak körül a község egy bizonyos részét, beszóltak minden házba, hogy egy óra múlva mindenkinek csomagjával a község házában kell lennie. Persze az emberek még nem csomagoltak össze, kapkodtak, nem tudtak rendesen elkészülni, így bizony ez az első szerencsétlen csoport járt a legrosszabbul.

¹³ Lásd 4. fejezet 101. l.

A községházán már megalakult az ötösbizottság. Kérdéseimre a miniszteri biztos kijelentette, hogy mindenkit úgy tekintenek, mintha fellebbezett volna, és mindenkit ki fognak hallgatni. Figyeltem egy ideig az igazolás menetét. Volt a bizottság előtt több lista. Az egyik a statisztikai hivatal összeállítása volt azokról, akik 1941-ben német anyanyelvűnek és német nemzetiségűnek, a másik azokról, akik német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Ez a két lista azonban, mint később maga a bizottság is elismerte, nagyon sok hibás adatot tartalmazott. A harmadik lista volt az önkéntes SS-eké, a negyedik kényszerített német katonáké, az ötödik az úgynevezett Volksbund-lista. Utóbbi nem hiteles, mert az eredeti Volksbund listák elpusztultak, ezt csak a községi bizottság állította össze annak idején.

Először hazaküldték mindazokat, akik sehol, vagy csak a német-magyar listán szerepeltek. Később azonban azokat is beosztották, akik csak a német anyanyelvű, magyar nemzetiségű listán voltak, végül pedig válogatás, kihallgatás nélkül mindenkit, mert egyszerűen kifogytak az időből. Úgy hallottam, hogy nagyon sürgette őket valamilyen hatóság.

A lakosság, amelyik eddig nem tudta elhinni, hogy el kell hagyniuk szülőföldjüket, most lázas csomagolásba kezdett. Így a következő transzport, amelyet hasonló módon, de nem a községházán, hanem a fiúiskolában gyűjtöttek össze, már simábban elkészült. Az igazolóbizottság egész éjjel dolgozott, most tényleg mindenki megpróbálhatta, hogy halasztást kérjen, csak igen szigorúan bírálták el a kéréseket. Érezhető volt, hogy itt dolgoznak először és még nem tudják a mértéket alkalmazni.

Lassanként valóságos utazási láz vett erőt az embereken. Az a mérhetetlen sok keserűség, mely az egy éve tartó állandó zaklatástól összegyűlt bennük, most egyszerre túlcsoordult. Az a gondolat, hogy úgyis mindenkinek el kell mennie, az a tény, hogy a közbiztonság a községben hirtelen leromlott, hogy lopás, rablás, betörés napirenden volt, azt eredményezte, hogy mindenki igyekezett minél előbb elkerülni, akárhová, csak el innen. A harmadik vonathoz már több volt a jelentkező, mint a férőhely, a többi szerelvényénél hasonlóképpen. Sokan mentek el olyanok, akik maradhattak volna, de nem akartak. Összesen hat és fél szerelvény ment el, mintegy 6500 kitelepítettel. A végleges létszámot még nem tudjuk, mert még van néhány függőben lévő eset.

A negyedik szerelvény indulása előtt felülvizsgálták az addig befutott mentesítési kérvényeket. Véleményezés céljából meghívtak a pártok és hasonló intézmények képviselői mellett engem is. A meghívottak fele nem régen lakik a községben, tehát nem is ismeri az embereket. A bizottság lelkiismeretesen végezte a felülvizsgálást, annál kevésbé lelkiismeretesen az előbb említett helybeliek. Én magam a bizottság részéről több segítségben részesültem, mint a helybeliek-

től. A döntést természetesen a bizottság magának tartotta fenn. Ennél az első alkalomnál 99 családot mentettek fel. A következő mentesítés már úgy történt, hogy a kérvényeket a községházára kellett leadni, ezeket azután a pártközi értekezlet véleményezte, ahová természetesen engem nem hívtak meg. A véleményezett kérvényekből aztán a bizottság még elfogadott 17-et. A megmaradó magyar és félig magyar családokkal együtt mintegy 200 család, kb. 1000–1200 lélek maradt meg az őslakosságból. pontos adataink még nincsenek, most fogjuk összeállítani.

A végrehajtás módja, ezt el kell ismerni, humánus volt. Nem ellenőrizték, ki mennyit vitt, lehetett az előírt 100 kg-nál többet is vinni. Nem gorombáskodtak az emberekkel, sőt segítettek pol. a rendőrök a kitelepülőknek, ezek őszintén dicsérték is őket. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy még az ige szigorú végrehajtási utasítást sem tartották be.

Lelkiekben igyekeztünk szerencsétlen emberek segítségére lenni. Vasárnapokon a négy szentmise közül kettőn német népének és szentbeszéd volt. A templom minden nap telve volt, legtöbbször a távozók közül elvégezték szentgyónásukat. Az első vonattal Nyíri Tamás káplán elutazott, hogy útközben is legyen velük pap. A negyedik vonattal Ritter Lőrinc budapesti káplán, az ötödikkal Kálódi Nándor budapesti kórházlelkész ment el kísérőnek. Sajnos a többi vonathoz nem tudtam kísérőt kapni.

Eminenciád 173/1946 sz. leirata után sokat gondolkoztam, hogy mit tegyek. Ha kimennék, ezt csak azért tenném, hogy jó híveimet ne hagyjam magukra. Viszont egészen biztos, hogy őket nem tudják majd egy helyre kitelepíteni. Egy darab ideig sorra látogathatnám a budaörsi településeket. Utána azonban mégis csak le kellene valahol települnöm és magyar ember létemre Németországban kellene egész életemet leélnem, a nélkül, hogy az egyetlen célt, amely kivinne, hogy itteni jó híveim segítségére legyek el tudnám érni. Azt gondolom ezért, hogy nyugodt lelkiismerettel maradhatok itt, hogy ennek a községnek lelki újjáépítésére, összehangolására szenteljem minden erőmet.

Mert ez talán még nehezebb feladat lesz, mint ami kint várna rám. A telepítés már megkezdődött. Szepessi kormánybiztos, aki az egész telepítést vezeti azt mondta, hogy ha nem is elsősorban azt nézik, hogy ide katolikusokat telepítsenek, igyekezni fognak a lehetőséghez képest azokat küldeni, nem azért /ezek az ő szavai/, hogy nekem híveket szerezzenek, hanem azért, hogy az ő telepeseinek legyen templomuk. Ennek ellenére igen vegyes népet telepítenek ide. Úgy gondolom, az eddigi telepések mintegy fele lehet katolikus. Pontos adataim nincsenek, mert a községi összeíráskor természetesen a vallást nem írták össze, mert az „magánügy”. Most akarjuk az A.C.-t újjászervezni, így majd megtudjuk a telepések vallását. Arra számítok, hogy ha lesz is köztük katolikus,

templombajáró nem sok lesz. Telepítettek ide pl. 60 partizáncsaládot. Úgy gondolom Pestszenterzsébetről. Közelebbről nem ismerem még őket, de az első benyomások nem valami biztatóak róluk. Fegyveresen járkálnak, és akit rabláson csípnék, azt igen megverik. Majd meglátjuk milyenek lesznek később. Telepítenek ide állítólag 50 pesti rendőr-családot, 200 MÁVAG munkás ill. tisztviselő-családot, vannak erdélyi és felvidéki menekültek, néhány hevesmegyei földműves-család. Egyelőre azonban nagyon kevés a földműves ill. szőlőműves, és félok, hogy a híres budaörsi szőlő és gyümölcsművelést nem fogják folytatni.

Sok és nehéz feladatot mutat a jövő. De hiszem, hogy Isten segítségével meg tudunk majd küzdeni minden nehézséggel, Még egyszer köszönve Főmagasságod irántam megnyilvánult bizalmát alázattal kérem munkámra főpásztori áldását.

Maradok Főmagasságod szent bíborát csókolva
legkisebb fia

dr. Sík Zoltán plébános

Budaörs, 1946. február 7.

PLE 891/1946

16. sz. melléklet

Mindszenty József hercegprímás levele Arthur Schoenfeldnek

1947. augusztus 26.

Kegyelmes Uram!

Legyen szabad felkérnem Kegyelmes Uramat, hogy sürgős lépéseket tegyen a németeknek Magyarországról való embertelen és kegyetlen kitelepítése ügyében Németország orosz zónájába és – feltehetően Oroszországba.

A németek kitelepítése Bátorfáról, Veszprémből, Nagymarosról, Budaörsről, Várdombról, Hőgyészről, Csévről stb. történik. Ha a Volksbund és az SS bűnös tagjait intéznék így el, egy szavam sem lenne. Ehelyett azonban azokat telepítik ki, akik nem minősíthetők bűnösnek, viszont meglehetősen vagyonnal rendelkeznek. Titkos utasítások értelmében elsőnek a gazdálkodókat és kereskedőket kell kitelepíteni. A kommunisták és barátaik tisztességes embereket taszítanak ki és adják át őket, hogy rabszolgák legyenek.

A kiutasítási névjegyzékbe olyanokat vesznek fel, akiknek magyar a nevük, magyar az anyanyelvük és nemzetiségük, vagy olyanokat, akik már a háború előtt is német anyanyelvű magyar állampolgárokként jelentették be magukat. Gyakran elszakítanak férjet és feleséget egymástól. Olyanokat is kényszerítenek a távozásra, akiket 1946-ban már végleg mentesítettek. Igazolók iratok és okmányok eltűnnek és elvesznek szem elől. Ezek teljesen Hitler módszerei, a bűnösség megállapításáról nincs itt szó, itt ártatlan személyek üldözése folyik fosztogatás céljából.

Szabad legyen megkérni Kegyelmes Uramat, ne tartóztassa vissza ennek a helyzetnek orvoslásától az a körülmény, hogy belügy. Ha a hatalmak egyike segít az emberi jogok eltiprásában és a másik nem avatkozik bele, mi lesz itt az emberi jogokkal? Szükséges volna nemzetközi bizottságot kiküldeni a szörnyű visszaélések megállapítására.

Megragadom ezt az alkalmat, hogy újólag biztosítsam Kegyelmes Uramat nagyrabecsülésemről.

Mindszenty József

Esztergom, 1947. augusztus 26.

PLE Mindszenty periratok V-700/17 28.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Budaörs
Hauser hagyaték

Budaörsi Római Katolikus Egyházközség Irattára
1945–1948. évi iratok

Magyar Államvasutak Zrt. Irattára (MÁV)
1945–1948. évi iratok

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek – www.digitarchiv.hu

Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalának iratai

Belügyminisztérium Elnöki iratok

Belügyminisztérium Népgondozó Osztályának iratai

Gazdasági Főtanács iratai

Külgügyminisztériumi iratok

Miniszterelnökség általános iratai

Miniszterelnökség Elnöki bizalmas iratai

Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai

Országos Földbirtokrendező Tanács iratai

Pest Megyei Levéltár (PML)

Főispáni bizalmas iratok

Alispán közigazgatási iratai

Alispáni évnegyedes jelentések

Budakörnyéki járás főszolgabírójának iratai

Budakörnyéki járás főjegyzőjének iratai

Monori járás főszolgabírójának iratai

Monori járás főjegyzőjének iratai

Pomázi járás főszolgabírójának iratai

Szentendrei Járás főszolgabírójának iratai

Szentendrei járás főjegyzőjének iratai

Budaörsi, Csobánkai, Dunabogdányi, Nagykovácsi, Pilisszentiváni, Vecsési
községi iratok

PPSK vármegye Nemzeti Bizottságának iratai

Helyi Nemzeti Bizottságok iratai

Igazoló bizottsági iratok

Fellebbezett igazoló bizottsági ítéletek levéltári gyűjteménye

Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL)

MKP Külügyi Osztályának iratai

SZDP Főtitkárságának iratai

SZDP Vidéki Titkárságának iratai

Prímási Levéltár Esztergom (PLE)

Mindszenty periratok

Egyházigazgatási iratok

Székesfehérvári Püspöki Levéltár (SzfvPL)

Egyházközségi iratok

Egyházigazgatási iratok

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPKL)

Schola Vecsés

Corresp. cum Juris Civili

Sajtó

Sonntagsblatt (1921)

Deutscher Volksbote (1940–1944)

Deutsche Zeitung (1940–1944)

Kis Újság (1945–1948)

Népszava (1945–1948)

Szabad Nép (1945–1948)

Szabad Szó (1945–1948)

Világ (1945–1948)

Új Ember (1945–1948)

Forráskiadványok, statisztikák

1949. évi népszámlálás 9. 1950:

1949. évi népszámlálás. 9. kötet Demográfiai eredmények. Budapest, KSH, 1950.

1949. évi népszámlálás 8. 1950:

1949. évi népszámlálás. 8. kötet: A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Budapest, KSH, 1950.

Akten... 1999:

Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch. Szerk.: Gerhard SEEWANN – Norbert SPANNENBERGER. München, Oldenbourg Verlag, 1999.

Az 1941. évi népszámlálás 1. 1975:

Az 1941. évi népszámlálás. 1. rész. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, KSH – MOL, 1975.

Az 1941. évi népszámlálás 2. 1976:

Az 1941. évi népszámlálás. 2. rész. Budapest, KSH – MOL, 1976.

Az 1941. évi népszámlálás 3/a. 1983:

Az 1941. évi népszámlálás. 3/a Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. Történeti Statisztikai Kötetek, Budapest, KSH – MOL, 1983.

Az 1941. évi népszámlálás... 1947:

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok. Budapest, KSH, 1947.

Az 1949. évi népszámlálás... 1995:

Az 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok településenként. Budapest, KSH, 1995.

BALOGH–SIPOS 2002:

A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993. Szerk.: BALOGH Sándor – SIPOS Levente. Budapest, Napvilág Kiadó 2002.

Bethlen István emlékirata 1988:

Bethlen István emlékirata. 1944. Szerk.: ROMSICS Ignác. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1988.

Bibliographisches Handbuch... 1997:

Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas I–II. Szerk.: DIPOLD Péter – SEEWANN, Gerhard. München, Oeldenburg Verlag, 1997.

Budaörs lexikon 2009:

Budaörs lexikon. Szerk.: GRÓSZ András – FILIPSZKY István. Budaörs, 2009.

- A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946.* 1975:
- CHURCHILL 1989:
- CZIBULKA 2004:
- Dálnoki Miklós kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei...* 1997:
- Dokumentation...* 1956:
- Dokumente zur Deutschlandpolitik* 1992:
- Egyházlátogatások Budaörsön* 2003:
- GERGELY 1984:
- GRESZL 2003:
- Horthy Miklós titkos iratai* 1965:
- A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946.* Szerk.: GÁSPÁR Ferenc – HALASI László. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1975.
- Winston CHURCHILL: *A második világháború.* Budapest, Európa, 1989.
- CZIBULKA Zoltán: *Az 1941. évi népszámlálás és a magyarországi németek kitelepítése.* Budapest, KSH, 2004.
- Dálnoki Miklós kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23 – 1945. november 15.* B. kötet, Budapest, MOL, 1997.
- Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ostmittel-Europa.* Band II. Szerk.: SCHIEDER, Theodor. München, 1956.
- Dokumente zur Deutschlandpolitik.* II. sorozat 1. kötet/1–3. kötet. *Die Konferenz von Potsdam.* Bearb: Gisela Biewer. Frankfurt am Main, Bundesminister des Innern. 1992.
- Egyházlátogatások Budaörsön: a Budaörsön 1397 és 1933 között megtörtént egyházlátogatások fennmaradt jegyzőkönyvei.* Szerk.: VASS Jenő Sándor. Budaörs, Budaörs Város Önkormányzata, 2003.
- A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyvéből 1919–1944.* Szerk.: GERGELY Jenő. Budapest, Gondolat, 1984.
- GRESZL Ferenc: *Szomorú napok – Traurige Tage.* Nagykovácsi, 2003.
- Horthy Miklós titkos iratai.* Szerk.: SZINAI Miklós – SZÜCS László. Budapest, 1965.

- HUBAI 2001:
- JUHÁSZ 1978:
- KÄFER 1983:
- Két év hatályos jogszabályai...* 1947:
- Lexikon der Vertreibungen* 2011:
- Lexikon der Vertreibungen:*
- Magyar közlöny 1945–1948*
- Magyarország földbirtokviszonyai...* 1936:
- Magyarországi Rendeletek...* 1946:
- Magyar történeti szöveggyűjtemény...* 2000:
- MORAVEK 1938:
- MÓZESSY 2004:
- HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000.* III. kötet. *A magyarországi települések választási adatai.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.
- Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Szerk.: JUHÁSZ Gyula. Budapest, Kosuth Könyvkiadó, 1978.
- KÄFER István: *Németek Magyarországon.* Nemzetiségi dokumentáció. Budapest, Állami Gorkij Könyvtár, é.n.
- Két év hatályos jogszabályai 1945–1946.* Szerk.: BACSO Ferenc. Budapest, 1947.
- Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa im 20. Jahrhundert.* Szerk.: BRANDES, Detlef – SUNDHAUSSEN, Holm – TROEBST, Stefan. Bécs, Köln, Weimar; Böhlau Verlag, 2011.
- Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint.* Budapest, M. Kir. KSH, 1936.
- Magyarországi Rendeletek Tára 1945.* Budapest, 1946.
- Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999.* Szerk.: ROMSICS Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- MORAVEK Endre: *Német újjászületés a Duna-völgyben 1918–1938.* Kézirat. MNL OL XIX-J-1-j KÜM Békeelőkészítő Osztály iratai 12428. tekercs
- Inter arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból.* Szerk.: MÓZESSY Gergely. Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2004.

- MSK 69: *Magyar Statisztikai Közlemények 69. kötet.* Az 1920. évi népszámlálás. 1. rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, Magyar Kir. KSH, 1923.
- MSK 73: *Magyar Statisztikai Közlemények 73. kötet.* Az 1920. évi népszámlálás. 5. rész. Részletes Demográfia. Budapest, M.Kir. KSH 1928.
- MSK 83: *Magyar Statisztikai Közlemények. 83. kötet.* Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész. Budapest. M.Kir. KSH, 1932.
- MSK 86: *Magyar Statisztikai Közlemények. 86. kötet.* Az 1930. évi népszámlálás 2. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest, Magyar Kir. KSH, 1934.
- MSK 96: *Magyar Statisztikai Közlemények 96. kötet.* Az 1930. évi népszámlálás. V. rész. Részletes demográfia és a lakóházak és lakások adatai. Budapest, KSH, 1936.
- NAGY 1990: NAGY Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött. 1–2.* Jegyzetek: VIDA István. Budapest, Európa História, 1990.
- A népmozgalom főbb adatai ... 1969:* *A népmozgalom főbb adatai közsegenként 1901–1968.* Összeállította: KLINGER András. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1969.
- NN: Nemzetgyűlési Napló 1945–1947
- Pártközi értekezletek... 2003:* *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948.* Szerk.: HORVÁTH Julianna – SZABÓ Éva – SZÜCS László – ZALAI Katalin. Budapest, Napvilág kiadó, 2003.
- SIPOSS Sándor: *A sváb kérdés Magyarországon 1918–1945.* Kézirat. In: MNL OL XIX-J-1-j KÜM Békeelőkészítő Osztály iratai 12428. tekercs

- SOMORJAI – ZINNER 2008: SOMORJAI Ádám, OSB – ZINNER Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.
- Sorsforduló... 1970:* *Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944. szeptember – 1945. április.* Szerk.: KARSAI Elek – SOMLYAI Magda. I. kötet. Budapest, 1970.
- Sub clausula... 2008:* *Sub clausula 1920–1947.* Szerk.: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor. Budapest, Közlöny Kiadó, 2008.
- SZEB jegyzőkönyvei 2003: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* Szerk.: FEITL István, Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.
- SZEGEDY-MASZÁK 1996: SZEGEDY-MASZÁK Aladár: *Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból.* Budapest, Európa-História, 1996.
- Szekfü Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései... 1998:* LÁZÁR György: *Szekfü Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései (1946–1948).* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1998.
- Teherán, Jalta, Potsdam. 1969:* *Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény.* Szerk.: SZANAKOJEV, S. P. – CIBULEVSZKIJ, B. L. Ford.: ZALAI Edvin. Budapest, Kossuth. Kiadó, 1969.
- WEIDLEIN 1996: WEIDLEIN, Johann: *Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 1930–1950.* Schorndorf, 1958. Magyar nyelven: *A magyarországi németek küzdelme fennmaradásáért 1930–1950.* Ford.: Wesner, Franz. Heidelberg, Suevia Pannonica, 1996.

Wilhelmstrasse... 1968:

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Szerk.: JUHÁSZ Gyula – PAMLÉNYI Ervin – RÁNKI György – TILKOVSKY Loránt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968.

Szakirodalom

20. századi egyetemes történet... 1997: 20. századi egyetemes történet II. kötet. Szerk.: DIÓSZEGI István – HARSÁNYI Iván – KRAUSZ Tamás – NÉMETH István. Budapest, Korona Kiadó, 1997.

300 éves együttélés... 1988:

A magyarországi németek történetéből. 300 Jahre Zusammenleben – Aus der Geschichte der Ungarndeutschen. Szerk.: HAMBUCH Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.

ABLONCZY 2005:

ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál.* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

ALFÖLDI 1986:

ALFÖLDI Vilma: *A felszabadulástól napjainkig 1945–1950. A községi önkormányzat újjászervezése és működése.* In: *Vecsés története.* Szerk.: LAKATOS ERNŐ. Vecsés, Vecsés Nagyközségi Tanácsa, 1986.

ARATÓ 1961:

ARATÓ Endre: *Der „Volksbund der Deutschen in Ungarn” – eine Fünfte Kolonne des Hitlerfaschismus. Bemerkungen zu einigen „historischen” Arbeiten Johann Weidleins.* In: *Jahrbuch für Geschichte der volksdemokratischen Länder Europas.* 1961. 5. sz. 289–196.

ÁRVA – POZSONYI 1989:

ÁRVA Erzsébet – POZSONYI József: *Deportáltak – Balmazújvárosról elhurcoltak visszaemlékezései.* Újvárosi Dolgozatok 4. Balmazújváros, Balmazújvárosi Múzeum, 1989.

BAKTAI 1953:

BAKTAI Ferenc: *Németek Magyarországon.* In: *Magyarország, 1953/3. sz.*

BALÁZS 2011:

BALÁZS Gábor: *A földművelésügyi szakigazgatás története Pest megyében 1944–1950 között.* Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2011.

BALOGH 2002b:

BALOGH Margit: *Mindszenty József.* Budapest, Elektra Kiadóház, 2002.

BALOGH 1982:

BALOGH Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947.* Budapest, Kossuth, 1982.

BALOGH 1988:

BALOGH Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950.* Budapest, Kossuth, 1988.

BALOGH 1999:

BALOGH Sándor: *Szabad és demokratikus választás – 1945.* In: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998.* Szerk.: FÖLDES György – HUBAI László. Budapest, Napvilág Kiadó, 1999. 208–234.

BALOGH 2002a:

BALOGH Sándor: *A nemzetiségi politika másfél évszázada a jogszabályok tükrében.* In: *A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993.* Szerk.: BALOGH Sándor – SIPOS Levente. Budapest, Napvilág Kiadó 2002. 5–27.

BALOGH – IZSÁK 1977:

BALOGH Sándor – IZSÁK Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948).* Budapest, Tankönyvkiadó, 1977.

BANK – ÖZE 2005:

BANK Barbara – ÖZE Sándor: *A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökhöz.* München – Backnang, Magyarországi Németek Országos Szövetsége, 2005.

BARÁTH – CSEH 1996:

BARÁTH Magdolna – CSEH Gergő Bendegúz: *A SZEB és Magyarország 1945 nyarán.* In: *Társadalmi Szemle* 1996. 51. évf. 5. sz. 88–92.

- BAUER 2006: BAUER, Georg: *Egy népcsoport sorsfordító útja Szentivánról a kulmbachi járásba*. Pilisszentiván, Pilisszentiváni Kulturális Közalapítvány és a Német Nemzetiségi Önkormányzat Pilisszentiván, 2006.
- BELLÉR 1973: BELLÉR Béla: *Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923–1929)*. In: Századok 1973/3 644–685.
- BELLÉR 1975: BELLÉR Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.
- BELLÉR 2002: BELLÉR Béla: *A Volksbildungsvereintől a Volksbund-ig. A magyarországi németek története 1933–1938*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.
- BEREND T. – RÁNKI 1969: BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- BERÉNYI 1987: BERÉNYI Sándor: *A magyar népi demokratikus állam közigazgatása*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1987.
- BINDORFFER 2001: BINDORFFER Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.
- BILKEI GORZÓ 1938: BILKEI GORZÓ JÁNOS: *Vecsés nagyközség története különös tekintettel a 150 év előtti telepítésre (1786–1936)*. Monor, Vecsés Nagyközség előjárósága, 1938.
- BLEYER 1929: BLEYER Jakab: *A magyar és német viszony*. In: Magyar Szemle 1929. 2. évf. 18. sz.

- BOGNÁR 2010: BOGNÁR Szabina: *Vagyoni korlátozások, vagyonelkobzás és vagyonjuttatások Budaörsön (1945–1948)*. In: *Jogfosztások Budaörsön (1944–1948)*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 235–272.
- BOGNÁR 1989: BOGNÁR Tibor: *A német lakosság elleni jogfosztó és korlátozó intézkedések Somogy megyében 1946–1949*. In: *Somogy Megye Múltjából* 20. (1989) 353–362.
- BOGNÁR 1990: BOGNÁR Tibor: *Törvényesség és törvénytelenység a hazai németek elleni eljárásban a háború előtti és utáni jogalkotás tükrében*. In: *Somogy Megye Múltjából* 21. (1990) 263–282.
- BOGNÁR 2009: BOGNÁR Zsolt: *Malenkij Robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a német deportáltakra*. In: *Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk származásunk volt...” Németek és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerbe*. Pécs, 2009.
- BORHI 2005: BORHI László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956*. Budapest, Corvina Kiadó, 2005.
- BORSODY 1981: BORSODY István: *Potsdam és a magyarországi németek kitelepítése*. In: *Új Látóhár* 1981.
- BÖHM 1990: BÖHM, Johann: *Die Ungarndeutschen in der Waffen-SS. Innen- und Aussenpolitik als Symptom des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und ungarischer Regierung*. Ippesheim, 1990.

- CSIZMADIA 1976: CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- DONÁTH 1977: DONÁTH Ferenc: *Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945-1975*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.
- DONÁTH 2008: DONÁTH Péter: *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868-1958*. Budapest, Trezor Kiadó, 2008.
- DRUCZA 2004: DRUCZA Attila: „Buda-Dél – Dél-Buda”. *A buda-déli internálótábor története a jogtörténeti források tükrében*. In: *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Szerk.: ÖTVÖS István. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2004. 260-278.
- DUPKA 2012: DUPKA György: *A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Okrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD jelentések tükrében, 1944-1946)*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2012.
- EGRY 2009: EGRY Gábor: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzügyi rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835-1914)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009.
- EILER 2002: EILER Ferenc: *Németország Duna-völgyi politikája 1920-1938*. In: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Szerk.: Fedinec Csilla. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 37-62.

- EILER 2005: EILER Ferenc: *Nemzeti kisebbségek és az állammal szembeni lojalitás a két világháború között. Elvek és gyakorlat az Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységében 1925-1938*. In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Szerk.: KOVÁCS Nóra-OSVÁT Anna-SZARKA László. Budapest, Balassi Kiadó 2005. 204-219.
- EILER 2007: EILER Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson 1925-1939*. Budapest, Gondolat, 2007.
- EILER 2011: EILER Ferenc: *Németek, helyi társadalom és hatalom. Harta 1920-1989*. Budapest, Argumentum, 2011.
- ERDEI 1937: ERDEI Ferenc: *Futóhomok*. Budapest, Atheneum, 1937.
- ERDEI 1947: ERDEI Ferenc: *A földhözjuttatott parasztság sorsa*. Parasztkönyvtár 2. füzet. Budapest, Sarló Kiadás, 1947.
- ERDMANN 1990: ERDMANN Gyula: *Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban*. Gyula, 1990.
- FARKAS 1992: FARKAS Gábor: *A megye, a város és a község igazgatása Magyarországon 1945-1950*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- FEHÉR 1988: FEHÉR István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945-1950*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- FEHÉR 1993: FEHÉR István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945-1990*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1993.
- FEHÉR 1996: FEHÉR István: *A soknemzetiségű Baranya a 20. században*. Pécs, 1996.

- FLACH 1971: FLACH, Paul: *Die behördenlichen Bestätigungen der Ortsgruppen der Ungarländischen Deutschen Volksbildungsverein (1924-1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1939-1943)*. München, 1971.
- Flucht, Vertreibung, Eingliederung... 1993: FLUCHT, Vertreibung, Eingliederung, Baden Württemberg als neue Heimat. Szerk.: EBERL, Immo. Sigmaringen, Innenministerium Baden-Württemberg, 1993.
- FÖGLEIN 1990: FÖGLEIN Gizella: *Az ENSZ és a nemzeti kisebbségek – 1945. A San Francisco-i alapokmány és a nemzetiségi kérdés*. In: Magyar Napló II. (1990. április 19.) 16. sz. 8–9.
- FÖGLEIN 1996: FÖGLEIN Gizella: *Magyar – jugoszláv népcsera egyezmény tervezet (1946)*. In: Századok 1996/6. 1553–1570.
- FÖGLEIN 2000: FÖGLEIN Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993*. Budapest, Ister Kiadó, 2000.
- FÖGLEIN 2005: FÖGLEIN Gizella: *Nemzetiségi demográfiai dilemmák Magyarországon (1945–1980)*. In: Kisebbségkutatás 2005/3. sz. 366–377.
- FÖGLEIN 2006: FÖGLEIN Gizella: *Etnikum és educatio. A magyarországi nemzetiségek és alsó fokú oktatásuk állami szabályozása 1945–1985*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006.
- FÖLDESI 1995: FÖLDESI Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945–1947*. Budapest, IKVA, 1995.
- FÖLDESI – SZERENCSE 2001: FÖLDESI Margit – SZERENCSE Károly: *Halványkék választás – Magyarország 1947*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2001.

- FRÜHWIRTH – PÁVEL 2006: *Hadifogoly napló. Ember az embertelenségben*. Szerk.: FRÜHWIRTH Mihály – PÁVEL Rita. Vecsés, Kulturverein Vecsés, 2006.
- FÜZES 1982: FÜZES Miklós: *A német nemzetiségi mozgalom a baranyai Hegyháton 1934–1944*. In: *A Dunántúl településtörténete* 5/1. kötet, Pécs, 1982.
- FÜZES 1990a: FÜZES Miklós: *Forgószél. Ki- és betelepítések Délkelet-Dunántúlon 1944–1948 között*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1990.
- FÜZES 1990b: FÜZES Miklós: *A rabszolgaszerzés*. In: *Die Verschleppung der ungarländischer Deutscher 1944/45. Erste Station der kollektiven Bestrafung (Dokumenterband) – Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása (Dokumentumkötet)*. Szerk.: ZIELBAUER György. Budapest, Magyarországi Németek Szövetsége, 1990. 85–110.
- FÜZES 1990c: FÜZES Miklós: *Modern rabszolgaság: „Malenkij robot”: Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborában 1945–1949*. Budapest, Formatív Kft. 1990.
- GONDA 2011: GONDA Gábor: *Etnopolitika, migráció és földosztás Dél- és Nyugat-Dunántúl németajkú közösségeiben 1944–1948*. München – Pécs – Sopron 2011. Kézirat. Doktori disszertáció.
- GONDA 2012: GONDA Gábor: *„A Szent Szűz oltalmába ajánlottam összes volt hívemet...” A németek internálásának és kitelepítésének egyházi reflexiói a pécsi egyházmegyében*. In: *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből*. Szerk.: BÁNKUTI Gábor – VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár. Pécs, 2012. 159–171.

- GRATZ 1934: GRATZ Gusztáv: *Bethlen külpolitikája és kisebbségi politikája*. In: Magyar Szemle, 1934. 10.sz. 108–135.
- GRÓSZ 2007a: GRÓSZ András: *Aubermann Miklós plébánosi működése Budaörsön 1925 és 1944 között*. In: *Elődeink öröksége III. Tanulmányok Budaörs múltjából*. Szerk. VASS Jenő Sándor, Budaörs Város Önkormányzata, 2007. 295–325.
- GRÓSZ 2007b: GRÓSZ András: *Der Volksbund in Budaörs*. In: *Akten der Historikerkonferenz zum Volksbund der Deutschen in Ungarn (1938–1945)*. Budapest, Jakob Bleyer Gemeinschaft, 2007. 85–97.
- GRÓSZ 2007c: GRÓSZ András: „Honvágyat mindig érzek” – *A budaörsi németek elűzése (1946/47)*. In: *Kommentár* (2007) 5. sz. 16–26.
- GRÓSZ 2010: GRÓSZ András: *Menekülők és internáltak. Budaörs a második világháború végén*. In: *Jogfosztások Budaörsön (1944–1948)*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 47–76.
- GUNST 2008: GUNST Péter: *A magyar mezőgazdaság 1919–1945 között*. In: *Agrárvilág Magyarországon 1848–2004*. Szerk.: ESTÓK János – FEHÉR György – GUNST Péter – VARGA Zsuzsanna. Budapest, Argumentum Kiadó/ Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2008. 157–180.; 244–259.
- GYÁNI 2001: GYÁNI Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban*. In: GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2. jav. kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 189–389.

- GYURGYÁK 2007: GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007.
- HAUSER 1985: HAUSER József: *Budaörsi krónika*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1985.
- HILGER 2000: HILGER, Andreas: *Deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion, 1941–1956*. Essen, Klartext Verlag, 2000.
- HORVÁTH – PARAGI – CSICSMANN 2013: HORVÁTH Jenő – PARAGI Beáta – CSICSMANN László: *Nemzetközi kapcsolatok története 1941–1991*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2013.
- HORVÁTH 1996: HORVÁTH Lajos: *Csobánka története*. Csobánka, Csobánka Község Önkormányzata, 1996.
- HUMBOLDT 2006: HUMBOLDT, Wilhelm von: *A történetről feladatáról*. In: *Történetelmélet II*. Szerk.: GYURGYÁK János – KIASANTAL Tamás. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 9–21.
- ILLYÉS 1933: ILLYÉS Gyula: *Pusztulás. Úti jegyzetek. Észak-Baranya 1933*. In: *Nyugat* 1933. 17–18. sz.
- IZSÁK 1999: IZSÁK LAJOS: *A parlamentarizmus veszített csatája – 1947*. In: FÖLDES – HUBAI 1999. 235–278.
- IZSÁK 2010: IZSÁK Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010.
- KÁLMÁN 2010: KÁLMÁN Ágnes: *A budaörsi kitelepítés a személyes visszaemlékezések tükrében*. In: *Jogfosztások Budaörsön (1944–1948)*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 319–334.

- KALTENECKER 1997: KALTENECKER Krisztina: *Elűzöttek és beilleszkedésük – Vertriebene und ihre Eingliederung*. In: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc – STEMLER Gyula. Budapest, ELTE BTK, 1997. 182–192.
- KERTÉSZ 1953: KERTÉSZ István: *Die Vertreibung der deutschen aus Ungarn. Eine Studie zur Nachkriegsdiplomatie*. Südost-Stimmen III. (1953). 5. sz.
- KOMANOVICS 1976: KOMANOVICS József: *A hazai németek helyzetére vonatkozó rendelkezések a második világháborút követő években 1945–1950*. In: Baranyai Művelődés (1976) 1. sz. 127–133.
- KONASZOV – TERESCSUK 2004: KONASZOV, V.B. – TERESCSUK, A. V.: *Berija és a „malenkij robot”. Dokumentumok Ausztria, Bulgária, Magyarország, Németország, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia polgári lakossága 1944–1945-ös internálásának történetéről*. In: Történelmi Szemle, XLVI. évf. (2004). 3–4. sz. 385–402.
- KOROM 1981: KOROM Mihály: *Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet 1944–1945*. Budapest, 1981.
- KOVÁCS 1936: KOVÁCS Alajos: *A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Bizalmas kézirat gyanánt. Budapest, 1936.
- KOVÁCS 1937: KOVÁCS Imre: *Néma forradalom*. Budapest, 1937.
- KOVÁCS 2005: *Rögös utakon – Auf steinigem Wegen*. Szerk.: KOVÁCS József László. Budaörs, Budaörs Német Nemzetiségi Önkormányzat, 2005.

- KOVÁCS – SZÁMVÉBER 2001: KOVÁCS Zoltán András – SZÁMVÉBER Norbert: *A Waffen-SS Magyarországon*. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 2001.
- KÖVÉR 2006: *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk.: KÖVÉR György. Budapest, Századvég Kiadó, 2006.
- KRONER 2004: KRONER, Michael: *Umsiedlung und Flucht von Südostdeutschen im Zweiten Weltkrieg*. In: Südostdeutscher Vierteljahresblätter. 2004/4. sz.
- LAKATOS 1986: *Vecsés története*. Szerk.: LAKATOS Ernő. Vecsés, Vecsés Nagyközség Tanácsa, 1986.
- MACARTNEY 1957: MACARTNEY, Carlisle A: *October fifteenth. A History of modern Hungary 1929–1945*. Edinburgh, 1957.
- MARCHUT 2009: MARCHUT Réka: *A magyarországi németek kitelepítése a Népszava és a Világ korabeli számaiban (1945–1948)*. In: *Fejezetek a tegnapi világból. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Szerk.: Gergely Jenő, Budapest, ELTE BTK, 2009. 280–295.
- MARCHUT 2010a: MARCHUT Réka: *A Pest megyei németek kitelepítése a kitelepítési névjegyzékek alapján*. In: *Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok*. Szerk.: GERGELY Jenő, Budapest, ELTE BTK, 2010. 171–187.
- MARCHUT 2010b: MARCHUT Réka: *Ki- és betelepítések Budaörsön*. In: *Jogfosztások Budaörsön 1944–1948*. Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 111–168.

- MARCHUT 2011: MARCHUT Réka: *Potsdam – kényszer vagy lehetőség? Korabeli értelmezések.* In: *Visszatekintés a 19-20. századra – Tanulmányok.* Szerk.: ERDŐDY Gábor. Budapest, ELTE BTK, 2011. 190–203.
- MARCHUT 2012: MARCHUT Réka: *Pest megyei németek a második világháború idején.* In: *Mából a tegnapról.* Szerk.: ERDŐDY Gábor. Budapest, ELTE BTK, 2012. 211–224.
- ORBÁN 1972: ORBÁN Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1961.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- PAIKERT 1967: PAIKERT, Géza Charles: *The Danube Swabiens. German Population in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitlers impact an their Patterns.* Hague, 1967.
- PAKSA 2009: PAKSA Rudolf: *Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években.* In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948.* Szerk.: ROMSICS Ignác Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 275–304.
- PÁL 2010: PÁL Zoltán: *Internálások Magyarországon (1945-1953).* In: *Kommentár 5.* (2010) 2. sz. 61–74.
- PALÁDI-KOVÁCS 2007: PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Ipari táj, Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.
- PALASIK 1997: PALASIK Mária: *Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében (1945),* Társadalmi Szemle 1997/7. 87–94.
- PÁVEL 2001: PÁVEL Rita: *A vecsési németek elhurcolása és kitelepítése az 1940-es években.* Szakdolgozat. ELTE BTK, 2001.

- PINTÉR 1999: PINTÉR István: *A kényszerpályára szavazó ország – 1939.* In.: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998.* Szerk.: FÖLDES György – HUBAI László. Budapest, Napvilág Kiadó, 1999.
- PRITZ 1982: PRITZ Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- PRITZ 1990: PRITZ Pál: *Nationalitäten und Außenpolitik Ungarns in den dreißiger Jahren.* In: *Etudes historiques hongroises 1990. Ethnicity and Society in Hungary.* Szerk.: GLATZ Ferenc. Budapest, MTA, 1990. 339–355.
- PRITZ 2002: PRITZ Pál: *Magyar-német viszony 1918–1945.* In: *Limes 2002.* 1. sz. 5–22.
- PRITZ 2005: PRITZ Pál: *Külpolitika és nemzetiségi kérdés Magyarországon 1945–1993.* In: PRITZ Pál: *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2005. 164–178.
- PRITZ 2011a: PRITZ Pál: *A nemzeti érdek a magyar külpolitikában a 20. században.* In: PRITZ Pál: *Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metaszetek.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2011. 49–57.
- PRITZ 2011b: PRITZ Pál: *Huszedik századi magyar külpolitika.* In: *A mi 20. századunk.* Szerk.: KOVÁCS KISS Gyöngy – ROMSICS Ignác. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2011. 181–256.
- RÉFI 2005: RÉFI Attila: *A helyi közigazgatás kérdései Magyarországon 1945–2000.* In: *Autonómiák Magyarországon.* Szerk.: GERGELY Jenő. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2005. I. kötet. 83–114.

- RUTSCH 2008: RUTSCH Nóra: *Die Vertreibung der Ungarndeutschen und ihre Integration in der sowjetisch besetzten Zone Deutschlands*. In: *Vom Faschismus zum Stalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1941–1953*. Szerk.: HAUSLEITNER, Mariana. München, IKGS Verlag, 2008. 121–135.
- ROMSICS 2010: ROMSICS Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2010.
- ROMSICS 1998: ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.
- ROMSICS 2001: ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Harmadik kiadás. Budapest, Osiris, 2001.
- SEEWANN 2000a: SEEWANN, Gerhard: *Minderheiten in der ungarischen Innenpolitik 1949–1989/90*. In: SEEWANN, Gerhard: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze*. Budapest, 2000. 61–68.
- SEEWANN 2000b: SEEWANN, Gerhard: *Britische Quellen zum Vertreibungsprozeß vor und nach Potsdam*. In: SEEWANN, Gerhard: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze*. Budapest, 2000. 183–198.
- SEEWANN – SITZLER 2000: SEEWANN, Gerhard – SITZLER, Kathrin: *Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung. Zur Reinterpretation der Geschichte der ungarndeutschen Minderheit in den Jahren 1938–1948*. In: SEEWANN, Gerhard: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze*. Budapest, 2000. 156–180.
- SÍN 1986: SÍN Edit: *Vecsés a főváros vonzásában (1900–1944)*. In: *Vecsés története*. Szerk.: LAKATOS Ernő. Vecsés, Vecsés Nagyközségi Tanácsa, 1986. 126–186.
- SOMLAI 2012: SOMLAI Péter: *Budakeszi és az 1939-es választás*. In: *Kisebbségkutatás*, 2012. (21. évf.) 1. sz.
- SOMLYAI 1965: SOMLYAI Magda: *Földreform 1945*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1965.
- SPANNENBERGER 2005: SPANNENBERGER, Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2005.
- SPANNENBERGER 2006: SPANNENBERGER, Norbert: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939: Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“*. Stuttgart, Steiner, 2006.
- SPIRA 1977: SPIRA, Thomas: *German – Hungarian relations and the swabian problem. From Károlyi to Gömbös 1919 – 1936*. New York, Columbia University Press, 1977.
- STARK 2006: STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2006.
- STEINHAUSER 2002: STEINHAUSER Klára: *A régi Budaörs: a Budaörsön élt németiség története 1850-től 1947-ig, képekben*. Budaörs, Budaörs Város Önkormányzata, 2002.
- STEINHAUSER 2004.; 2007: STEINHAUSER Klára: *Régi budaörsi családok I-II-III*. Budaörs, Budaörs Város Önkormányzata, 2004.; 2007.; 2011.
- SZAKÁCS 1971: SZAKÁCS Sándor: *A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon 1945–1948*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.
- SZATMÁRI 1991: B. SZATMÁRI Lajos: *Nagykovács rövid története*. Nagykovács, Klubkönyvtár, 1991.

- SZEKFÜ 2002: SZEKFÜ Gyula: *Schittenhelm Ede*. In: *A magyar állam és nemzetiségek 1848–1993*. Szerk.: BALOGH Sándor – SIPOS Levente. Budapest, 2002. 609–616.
- T. MOLNÁR 2005: T. MOLNÁR Gizella: *Kollektív bűnöség? A német nemzetiség a Duna-Tisza közén a második világháború után*. Szeged, JGYF Kiadó, 2005.
- TAMÁSKA 1991: TAMÁSKA Péter: *Mindszenty bíboros és a németek kitelepítése*. In: *Regio II.* (1991/3) 202–207.
- TILKOVSKY 1974: TILKOVSKY Loránt: *SS-toborzás Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974.
- TILKOVSKY 1978: TILKOVSKY Loránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978.
- TILKOVSKY 1980: TILKOVSKY Loránt: *Gömbös 1934. évi kezdeményezése a német kisebbségi kérdés rendezésére*. A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei, 1980. 167–170.
- TILKOVSKY 1989: TILKOVSKY Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből*. Budapest, Kossuth, 1989.
- TILKOVSKY 1991: TILKOVSKY Loránt: *Die Sozialdemokratische Partei und die Frage der deutschen Nationalität in Ungarn 1919–1945*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.
- TILKOVSKY 1997: TILKOVSKY Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság*. Tanulmányok a magyarországi németek történetéből. Pécs, JPTE TK, 1997.
- TILKOVSKY 1998: TILKOVSKY LORÁNT: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.

- TÓTH 1989: TÓTH Ágnes: *Telepítések Csonka Bács-Bodrog vármegyében 1945–1948*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1989.
- TÓTH 1992: TÓTH Ágnes: *Bibó István memorandumai a magyarországi német lakosság kitelepítésével kapcsolatban*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából XI*. Kecskemét, 1992. 330–383.
- TÓTH 1993: TÓTH Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcseré összefüggései*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1993.
- TÓTH 2003: TÓTH Ágnes: *Pártállam és nemzetiségek 1950–1973*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2003.
- TÓTH 2008a: TÓTH Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2008.
- TÓTH 2008b: TÓTH Ágnes: *A németek internálása a Dunántúlon, 1945–1946*. In: *Megtörtélt évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Szerk.: SZEDERJESI Cecília. Salgótarján – Budapest, Nógrád Megyei Levéltár és az 1956-os Intézet, 2008. 37–52.
- TÓTH 2008c: TÓTH Ágnes: *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció: A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945*. In: *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Szerk.: PAPP Richárd – SZARKA László. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008. 401–423.

- TÓTH 2008d: TÓTH Ágnes: *Kitelepítések, egyházak, identitás. Az evangélikus egyház törekvései nem magyar anyanyelvű hívei védelmében 1945–1948.* In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás.* Szerk.: BALOGH Margit. Budapest, Kossuth Kiadó, 2008. 73–87.
- TÓTH 2010: TÓTH Ágnes: *Mi híja még? A magyarországi németek kitelepítése a hazai történetírásban: tematikai fehér folatok, módszertani hiányok.* In: *Jogfosztások Budaörsön (1944–1948).* Szerk.: GRÓSZ András. Budaörs, Budaörsi Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 17–30.
- TURBUCZ 2011: TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2011.
- VADKERTY 1999: VADKERTY Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere.* Pozsony, Kalligram Kiadó, 1999.
- VALUCH 2001: VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, Osiris, 2001.
- VARGA 2009: VARGA Éva Mária: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében.* Budapest, Russica Pannonicana, 2009.
- VARGA 2006: VARGA Zsuzsanna: *A falusi társadalom feszültségócai az 1950-es évek közepén.* Múltunk 2006/4. 223–239.
- VARGA 2008a: VARGA Zsuzsanna: *Az agrárvilág 1945-től napjainkig.* In: *Agrárvilág Magyarországon 1848–2004.* Szerk.: ESTÓK János – FEHÉR György – GUNST Péter – VARGA Zsuzsanna. Budapest, Argumentum Kiadó/ Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2008.

- VÁRI 2009: VÁRI András: *Historische Aspekte der Zivilgesellschaft in Ungarn.* In: *Zivilgesellschaftliche Entwicklungen in Südosteuropa.* Szerk.: STERLING, Anton. München, R. Oeldenburg Verlag, 2009.
- VEITER 1987: VEITER, Theodor: *Potsdamer Abkommen und Vertreibung.* In: *Das Potsdamer Abkommen und die Deutschlandfrage.* II. Teil: Berliner Deklaration und Sonderfragen. Szerk.: MEISSNER, Boris – VEITER, Theodor. Bécs, Wilhelm Braumüller Universitätsbuchhandlung GES.M.B.H., 1987. 55–76.
- VITÁRI 2004: VITÁRI Zsolt: *Kínálkozó alkalom vagy bosszú? Elűzések Magyarországon.* In: LEMBERG, Hans – FRANZEN, K. Erik: *Előzöttek. Hitler utolsó áldozatai.* Nagykanizsa, Canissa, 2004.
- VITÁRI 2012: VITÁRI Zsolt: *Hitlerjugend és Délkelet-Európa.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2012.
- WALPER 1996: WALPER, Franz: „Minket is üldöztek...”. *A csobánkai svábok kálváriájának és kiűzésének dokumentációja.* h.n., Magánkiadás, 1996.
- ZAYAS 1987: ZAYAS, Alfred-Maurice de: *Anmerkungen zur Vertreibung der Deutschen aus dem Osten.* 2. kiadás, Stuttgart – Berlin – Köln-Mainz, W. Kohlhammer GmbH Kiadó, 1987.
- ZAYAS 1989: ZAYAS, Alfred – Maurice, de: *Nemesis at Potsdam. The Expulsion of the Germans from the East.* 3. kiadás, London, University of Nebraska Press, 1989.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- ZEIDLER 2003: ZEIDLER Miklós: *A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók*. In: *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Szerk.: BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003. 59–83.
- ZIELBAUER 1989: ZIELBAUER György: *Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből*. Budapest, Akadémiai kiadó, 1989.
- ZIELBAUER 1990a: ZIELBAUER György: *A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945 – 1955*. Szombathely – Vép, Pannon Műhely, 1990.
- ZIELBAUER 1990b: *Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása (Dokumentumkötet)*. Szerk.: ZIELBAUER György. Budapest, Magyarországi Németek Szövetsége, 1990.
- ZIELBAUER 1996: ZIELBAUER György: *A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944-1948*. Budapest, Országos Német Önkormányzat, 1996.
- ZINNER 1985: ZINNER Tibor: *Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások*. In: *Történelmi Szemle XXVIII.* (1985) 1. sz. 118–140.
- ZINNER 2004: ZINNER Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése – Die Aussiedlung der Ungarndeutschen*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004.

- A.C.: Actio Catholica
 ÁHB: Állami Honvédelmi Bizottság
 BM: Belügyminisztérium
 ENSZ: Egyesült Nemzetek Szövetsége
 FÉKOSZ: Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége
 FKGP: Független Kisgazdapárt
 KALÁSZ: Katolikus Asszonyok és Lányok Szövetsége
 KALOT: Katolikus Agrárfűzési Legényegyesületek Országos Testülete
 Kir.: királyi
 KSH: Központi Statisztikai Hivatal
 lj.: lábjegyzet
 MADISZ: Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
 MÁV: Magyar Államvasutak
 MÁVAG: Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak
 ME: Miniszterelnöki
 MKP: Magyar Kommunista Párt
 MNL OL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 MNNE: Magyarországi Német Népművelődési Egyesület
 MOT: Magyar Országos Tudósító
 MOVE: Magyar Országos Véderő Egyesület
 MSK: Magyar Statisztikai Közlemények
 n.a.: nincs adat
 NN: Nemzetgyűlési Napló
 NPP: Nemzeti Parasztpárt
 NSZET: Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács
 OFT: Országos Földbirtokrendező Tanács
 PA AA: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes
 PDP: Polgári Demokrata Párt
 PIL: Politikátörténeti Intézet Levéltára
 PLE: Prímási Levéltár Esztergom
 PML: Pest Megyei Levéltár
 PPSK: Pest-Pilis-Solt-Kiskun
 SZDP: Szociáldemokrata Párt
 SZEB: Szövetséges Ellenőrző Bizottság
 SzfvPL: Székesfehérvári Püspöki Levéltár
 UFOSZ: Újbirtokosok és Földhözjutottak Országos Szövetsége
 VoMi: Volksdeutsche Mittelstelle
 VKM: Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium
 VPKL: Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Ablonczy Balázs 80, 376
 Aczél György 16, 313
 Adenauer, Konrad 14, 312
 Alföldi Vilma 142, 143, 376
 Ambrus Imre 212
 Andics Erzsébet 15
 Angeli Márton 93
 Annabring, Matthias 17, 313
 Apollonov, Arkagyij 126
 Arató Endre 15, 15, 376
 Árva Erzsébet 18, 376
 Attlee, Clement 190, 194
 Aubermann Miklós 35, 116, 118, 119,
 290, 303, 384
 Bacsó Ferenc 373
 Bader Tamás 56
 Bajtek András 135
 Baktai Ferenc 119, 377
 Balázs Gábor 24, 24, 131, 150, 151,
 152, 377
 Bálint Imre 201
 Balogh Margit 181, 182, 234, 313, 371,
 394
 Balogh Sándor 16, 16, 20, 20, 38, 49,
 53, 59, 66, 107, 107, 145, 188, 234,
 234, 313, 371, 377, 392
 Bán Antal 356
 Bank Barbara 168, 232, 377
 Bánkuti Gábor 383
 Baranyai Lipót 201, 201, 386
 Baráth Magdolna 84, 188, 197, 377
 Bárdi Nándor 9, 396
 Bárdossy László 97
 Bartha Károly 97
 Basch Ferenc 18, 63, 66, 73, 74, 74, 81,
 85, 86, 87, 88, 97, 102, 107, 113, 114,
 209, 289, 301, 314, 340, 343, 371
 Bató Géza 64, 85, 111, 251, 252
 Bauer, Georg 21, 21, 120, 120, 378
 Bellér Béla 15, 15, 19, 19 20, 20, 27, 58,
 60, 63, 65, 313, 314, 378
 Bencze Mária 9, 299
 Benczúr József 206, 209
 Benes, Eduard 187, 215
 Berend T. Iván 148, 378
 Berényi Gusztáv 131, 141, 183
 Berényi Sándor 378
 Berger Pál 67, 83, 94, 95, 346
 Berija, Lavrentyij 126, 386
 Berning, Hermann Wilhelm 89, 341
 Bethlen István 48, 53, 54, 56, 57, 74,
 74, 186, 186, 332, 333, 371, 384
 Bevin, Ernest 190, 356
 Beyer, Hans (Kühl, Joachim) 17, 313
 Bézay Jenő 85
 Bibó István 201, 201, 393
 Biewer Gisela 372
 Bikfalvi Máté 9, 311
 Bilkei Gorzó János 21, 21, 34, 45, 72,
 315, 378
 Binder Hugó 98, 99
 Bindorffer Györgyi 19, 19, 20, 315, 378
 Bleyer Jakab 2, 9, 15, 42, 50, 50, 51, 52,
 53, 54, 55, 56, 56, 57, 62, 62, 63, 64, 71,
 109, 128, 249, 252, 288, 289, 301, 369,
 378, 384, 385, 387, 394
 Bodor György 173
 Bognár Szabina 9, 155, 168, 168, 216,
 216, 236, 261, 261, 268, 379
 Bognár Tibor 17, 17

- Bognár Zsolt 127, 130, 379
 Bokor József 56
 Borhi László 236, 238, 379
 Bornemissza Géza 74
 Borsody István 187, 187, 188
 Böhm, Johann 17, 113, 113, 313, 379
 Brandes, Derlef 373
 Brandsch Rudolf 52, 53
 Brandt, Jakob 74
 Breuer Pál 136
 Brunner Róbert 264
 Byrnes, James F. 236
 C. Tóth Béla 15, 15
 Cadogan, Alexander 190
 Churchill, Winston 127, 186, 189, 190, 235, 236, 372
 Cibulevszkij, B. L. 375
 Clementis, Vladimír 196
 Czibulka Zoltán 107, 108, 108, 256, 257, 258, 326, 331, 372
 Csajányi Melinda 9
 Csapó János 226
 Csátár Imre 198, 198
 Csathó Kálmán 201
 Csécsy Imre 201
 Cseh Gergő Bendegúz 84, 188, 197, 377
 Csermely Géza 43
 Csiba Matild 134
 Csicsmann László 236, 385
 Csizmadia Andor 131, 380
 Csontos Albert 141
 Dálnoki Miklós Béla 181, 188, 196, 372
 Darányi Kálmán 65, 338
 Daxhammer István 96
 Deák Ferenc 11, 11
 Debreczeni Endre 119, 135, 137, 157, 159, 166, 167, 173, 212, 262
 Deim János 67
 Dekanozov, Vlagyimir Georgijevics 221
 Demeter Andrea 9
 Dessewffy Gyula 201
 Dinnyés Lajos 204, 239, 240, 254
 Diószegi István 376
 Dippold Péter 18, 314, 371
 Donáth Ferenc 24, 24, 150, 151, 154, 380
 Donáth Péter 62, 380
 Drahos János 165, 174
 Drucza Attila 176, 380
 Dupka György 125, 380
 Eberhardt Antal 56
 Eberl Immo 382
 Ebner Antal 56
 Ebner György 104, 251
 Ebner Györgyné 180, 251
 Ebner István 251, 251
 Eckhardt Tibor 74
 Edgcumbe, Oliver Pearce 195, 198, 203, 238, 240
 Egedy Kálmán 72
 Egry Gábor 52, 380
 Eiler Ferenc 2, 9, 12, 16, 19, 19, 22, 33, 49, 77, 83, 101, 249, 311, 314, 380, 381
 Eller Pálné 111
 Endre László 74, 85
 Erdei Ferenc 48, 48, 77, 78, 84, 127, 160, 193, 195, 197, 275, 275, 290, 302, 381
 Erdmann Gyula 17, 17, 314, 381
 Erdődy Gábor 8, 388
 Erős László 140
 Estók János 384, 394
 Faludi Gábor 249, 253
 Faragó László 201
 Farkas Gábor 131, 381
 Farkas Mihály 160, 197

- Farkas, Johann-Faul 63
 Faulbacher, M. 225
 Faulstich, Ägidius 63
 Fedinec Csilla 9, 380, 396
 Fehér György 384, 394
 Fehér István 17, 17, 18, 18, 20, 20, 144, 182, 232, 233, 234, 234, 245, 246, 314, 381
 Fehér János 32, 35, 66, 67, 94, 111, 227, 281
 Feitl István 375
 Fejős Gábor 69
 Feldhoffer Anna 249
 Fenyő Miksa 201
 Filipcsky István 371
 Fischer József 201
 Flach Paul 16, 81, 313, 382
 Fodor József 201
 Folláth Ádám 88, 88, 204
 Föglein Gizella 8, 20, 20, 28, 28, 235, 277, 382
 Földes György 377, 389
 Földesi Margit 146, 237, 382
 Frank György 114, 118
 Franzen, K. Erik 395
 Friedrich István 53, 313
 Fritzenschaft János 118
 Frühwirth Mihály 2, 9, 20, 23, 121, 126, 130, 317, 383
 Furtner Mátyás 116
 Füst Milán 201
 Füzes Miklós 17, 17, 125, 127, 383
 Gaál László 137
 Gál Mihály 218, 226, 232
 Gammel József 121
 Gascoigne, Alvary Douglas Frederick 187, 187, 188
 Gécsy István 43, 84, 135
 Geccsényi Lajos 375
 Gellért Oszkár 201, 206
 Gergely Jenő 8, 88, 90, 8, 372, 387, 389
 Ghyczy Jenő 102
 Gizella Péter 118
 Glasz József 118, 118, 134
 Glattfelder Gyula 51
 Glatz Ferenc 389
 Goldschmidt György (Georg) 58, 113, 113
 Gonda Gábor 19, 19, 22, 22, 50, 314
 Gorbatyjuk, Ivan 126
 Gömbös Gyula 64, 65, 289, 301, 334, 338, 389, 391, 392
 Gratz Gusztáv 55, 55, 56, 58, 59, 63, 65, 65, 66, 66, 76, 288, 289, 301, 302, 334, 384
 Gressl Ferenc 56, 303
 Greszl Ferenc 13, 21, 21, 35, 56, 87, 88, 90, 91, 105, 105, 122, 128, 129, 135, 136, 142, 151, 151, 162, 162, 164, 165, 165, 172, 172, 174, 182, 182, 206, 206, 211, 222, 222, 223, 223, 224, 264, 280, 281, 290, 312, 315, 372
 Gromon József 79, 81, 133
 Grósz András 9, 19, 20, 22, 24, 33, 62, 83, 113, 114, 114, 115, 117, 118, 119, 170, 173, 174, 177, 178, 180, 180, 183, 206, 207, 314, 371
 Gulácsy György 206
 Gunst Péter 40, 40
 Gyáni Gábor 35, 35, 36
 Gyöngyösi János 187, 188, 188, 195, 196, 198, 239, 352, 357
 Györfi Béla Szabolcs 9
 Gyurgyák János 11, 75, 385
 Gyurkovics Ferenc 142, 142
 Hagenthurn Ede 84, 84, 85, 85, 104, 111, 114, 118, 133, 134, 135, 252, 353
 Hajdú János 15, 15

- Halasi László 372
 Hambuch Vendel 376
 Hamvas Endre 225, 225
 Hanauer Árpád 66, 67
 Harmati Béla 86
 Harrison, Geoffrey Wedgwood 189, 190, 191
 Harsányi Iván 376
 Hauser József 21, 21, 109, 122, 252
 Hauser Károly 169
 Hausleitner, Mariana 390
 Házi Árpád 151, 154
 Hegedűs István 9
 Hegedűs Lajos 230
 Heinzelmann László 142, 142
 Heissenberger Richárd 181, 181
 Heltai Jenő 201
 Herczog Györgyné 96
 Hernádi Jenő 133, 137, 226, 229
 Hilger Andreas 125, 385
 Hitler, Adolf 64, 75, 76, 77, 79, 81, 92, 92, 94, 98, 99, 102, 110, 112, 194, 261, 288, 291, 296, 304, 309, 310, 367, 395
 Hluchány Hajnalka 9
 Hoffmann János 43, 83, 96, 109, 118, 118
 Holzinger Erzsébet 83
 Hoover, Herbert 237
 Horthy Miklós 7, 15, 20, 27, 50, 56, 56, 74, 74, 79, 102, 113, 114, 142, 145, 145, 275, 294, 296, 307, 309, 313, 372, 384, 394
 Horváth János 85
 Horváth Jenő 2, 236, 385
 Horváth Julianna 374
 Horváth Lajos 21, 21, 40, 47, 220, 315, 385
 Horváth Levente 143
 Horváth Zoltán 201, 356
 Hubai László 75, 145, 146, 373, 377, 385, 389
 Hufnagel Ferenc 56, 88, 88, 90, 172, 204, 224, 224
 Hufnagel János 35, 35
 Humboldt, Wilhelm von 11, 11, 385
 Illyés Gyula 27, 385
 Imrédy Béla 74
 Imreh Géza 111
 Ipolyi Simon 224, 264, 280, 281
 Iványi Jenő 268
 Izsák Lajos 16, 16, 145, 146, 313, 377, 385
 Jali Ferenc 56
 Janisch Mihály 281
 Jendrassik György 201
 Juhász Gyula 125, 185, 373, 376
 Käfer István 16, 373
 Kállai Béla 132, 141
 Kállay Miklós 102, 185
 Kálmán Ágnes 117, 128, 128
 Kalmár Balázs 9, 311
 Kálózdí Nándor 211, 365
 Kaltenecker Krisztina 19, 19, 292, 305, 314, 386
 Kapi Béla 85, 202, 202
 Karátsonyi Guidó 41
 Karczag Gyula 142
 Károly IV. 56
 Kárpáti Zoltán 217
 Karsai Elek 375
 Kassák Lajos 201
 Kennan, George F. 190
 Keresztes Albert 133
 Keresztes Fischer Ferenc 102
 Kerr, A. C. 125
 Kertész István 188, 188, 189, 195, 195, 196
 Keszthelyi Nándor 201

- Kéthly Anna 201
 Keusch Márton 96
 Key, William 198, 203, 203, 211, 212, 215
 Kisantal Tamás 11
 Kisbarnaki Farkas Ferenc 116
 Kiss Roland 227, 380
 Klestenitz Tibor 9
 Klinger András 374
 Knáb Róza 354
 Knap János 56
 Koch János 226
 Komanovics József 15, 15, 313
 Konaszov, V. B. 26, 26, 125, 126, 126, 127
 Kornis Gyula 74
 Korom Mihály 16, 16, 313
 Kotzó Árpád 91, 111, 120
 Kovács Alajos 30, 30, 37, 37, 38, 110, 49, 49, 288, 301
 Kovács Béla 237
 Kovács Imre 144, 194, 194, 224, 225
 Kovács József 21, 180, 251
 Kovács Kiss Gyöngy 389
 Kovács Nóra 191, 381
 Kovács Zoltán 97, 99, 100, 101, 104, 387
 Köhalmi Alfréd 138, 139, 244
 König Anton 63
 Kövér György 36, 384, 387
 Krassa Henrik 56
 Krausz Tamás 376
 Kroner, Michael 114, 387
 Krüger Aladár 67
 Kuhn Johann 91
 Kussbach Ferenc 32, 42, 63, 64, 64, 71, 95, 95
 Laczkó János 142
 Lakatos Ernő 21, 21, 161, 315, 376
 Lám Béla 118, 118
 Lang János 56
 Lányi Márton 74
 Lázár Andor 74
 Lázár György 375
 Lázár Gyula 135, 136, 136
 Lemberg, Hans 395
 Liebe Mátyás 130
 Liebhardt András 20, 315
 Ligeti László 128, 129, 135, 136, 136, 222
 Lingl István 138
 Litvinov, Makszim Makszimovics 221
 Lombos József 262, 263
 Luncz István 63
 Luncz József 142, 142, 153
 Macartney, Carlisle A. 80, 387
 Makai Lajos 280
 Marchut Réka 1, 2, 79, 128, 177, 185, 225, 256, 387, 388
 Marlok István 245
 Marlok Mihály 75
 Marshall Ferenc 74
 Marshall, George 237
 Máthé Gábor 375
 Meckel, Robert 115, 119
 Megalyev József 142
 Meissner, Boris 395
 Merrill, Frank D. 200, 215, 356, 357
 Mersitz Ferenc 228
 Meződi Lajos 136
 Mindszenty József 116, 119, 162, 165, 174, 181, 181, 182, 182, 184, 202, 202, 203, 203, 204, 211, 221, 225, 225, 233, 242, 242, 246, 247, 247, 254, 255, 255, 319, 363, 367, 370, 375, 377, 392
 Minihofer János 83
 Mischung Károly 74
 Mód Aladár 15

- Molitoris, Karl 85
 Molnár Erik 15
 Molnár Márton 171, 178, 179, 248, 354, 355
 Molotov, Vjacseszlav 125, 125, 190, 236, 239
 Moravek Endre 51, 51, 373
 Mózy Gergely 88, 122, 373
 Mussolini, Benito 79
 Muth Gáspár 51
 Mühl Henrik 63, 74
 Nagy Ferenc 149, 150, 151, 156, 186, 196, 216, 216, 225, 226, 236, 238, 239, 239, 267, 374
 Nagy Imre 149, 183, 183
 Nagy Ivor 247, 247, 255
 Nagy Lajos 201
 Nagy László 136, 164
 Németh Gyula 209
 Nietzsche, Friedrich 91
 Novikov, Nyikolaj 236
 Nyíri Tamás 210, 210, 211, 365
 Nyitrai János 138, 139, 248
 Orbán Sándor 155, 388
 Oroszi Károly 137
 Osvát Anna 381
 Oszfolk János 56
 Ötvös István 380
 Őze Sándor 168, 232, 377
 Paikert, Géza Charles 119
 Pajkossy Gábor 9, 11
 Paksa Rudolf 75, 388
 Pál Zoltán 170, 176, 183, 184
 Paládi-Kovács Attila 46, 47, 388
 Palasik Mária 176
 Pamlényi Ervin 376
 Papp Géza 154
 Papp Mihály 262
 Papp Richárd 393
 Papp Z. Attila 9
 Paragi Beáta 236, 385
 Párkányi Ferenc 138
 Parragi György 201
 Pataki István 156, 161, 166
 Pataky Tibor 65, 65, 68
 Pátzay Pál 201
 Pável Rita 20, 20, 94, 121, 126, 129, 129, 130, 315
 Peller István 93, 96, 111, 132
 Pesthy Pál 74
 Pesti János 210, 215
 Péter Gábor 160, 213, 214
 Péterfy Gedeon 227
 Pétery József 227, 281
 Petrovics Sándor 142, 222
 Petruch Ignác 43, 43
 Pintér László 71, 73, 75, 76, 86, 88, 88, 206, 289, 290, 302
 Piri József 83
 Piribauer Károly 43
 Pitz Antal 174
 Pius, XII. 203
 Pogány Frigyes 59
 Pók Attila 9
 Polcz Mátyás 116
 Pollák Ödön 142, 174, 175
 Pongrácz Aladár 204
 Pozsonyi József 18, 376
 Pölöskei Ferenc 386
 Pritz Pál 8, 11, 20, 20, 49, 59, 61, 64, 65, 77, 77, 172, 209, 225, 225, 259, 389
 Puskin, Georgij Maximovics 188, 352
 Rác Veronika 9
 Radnóti József 201
 Rajk László 207, 213, 221, 226, 232, 239, 250, 251
 Rákosi Mátyás 167, 196, 239, 357
 Rákosi Ferenc 266, 267

- Rakssányi Elemér 135, 139, 161, 164, 175, 217, 218, 219, 263, 264
 Ránki György 148, 376, 378
 Reibel Mihály 252
 Reitter Béla 135
 Remsei Nándor 128, 137, 138
 Réfi Attila 131, 132
 Ribbentrop, Joachim von 97, 97, 113
 Riedl Ferenc 83, 86, 343
 Riedl István 156
 Ries István 192
 Riesz Ádám 92, 92
 Ritter György 9
 Ritter Imre 9
 Ritter Lőrinc 211, 365
 Romsics Gergely 390
 Romsics Ignác 27, 49, 50, 50, 149, 371, 373, 388, 389, 390
 Roosevelt, Franklin D. 127
 Rosenberg, Alfred 91
 Rothen Franz 63
 Rössner Ignác 83
 Rumpl Pál 56
 Rupert Rezső 134, 206, 207
 Rutsch Nóra 19, 19, 314, 390
 Salmen Ottó 103
 Sárándi Tamás 9
 Sárközy Alajos 82
 Sarlós (Schäffer) Mihály 118, 118
 Sas Árpád 141, 142
 Schendelbach János 56
 Schieder, Theodor 15, 312, 372
 Schittenhelm Ede 220, 392
 Schnetzer Ferenc 56
 Schoenfeld, Arthur 187, 246, 254, 367
 Schödl, Günther 17, 313
 Schubert András 157
 Schwannauer Antal 56
 Schweitzer János 210
 Seewann, Gerhard 14, 14, 17, 18, 18, 20, 185, 312, 313, 314, 371, 390
 Seide, Gernod 17, 313
 Serédi Jusztinián 24, 86, 89, 90, 116, 290, 303, 318, 344, 345
 Shvoy Lajos 88, 89, 90, 134, 162, 165, 172, 172, 178, 179, 202, 203, 203, 204, 204, 223, 223, 224, 225, 245, 248, 280, 281, 344, 354
 Sík Sándor 201
 Sík Zoltán 134, 174, 180, 180, 181, 211, 219, 279, 280, 363, 366
 Siklósné Kosztricz Anna 191
 Sín Edit 44, 71, 121, 391
 Sipos Balázs 9, 225
 Sipos Levente 20, 20, 38, 49, 53, 59, 66, 371
 Siposs Sándor 98, 102, 112, 112, 374
 Siroki Margit 83
 Sitzler, Kathrin 14, 14, 312, 390
 Soltész Zoltán 135, 136
 Solymos (Weist) Károly 133, 141, 152, 170
 Somlai Péter 9, 19, 76, 314
 Somlyai Magda 24, 24, 150, 151, 151, 167
 Somorjai Ádám 181, 182, 375
 Spannenberger, Norbert 14, 14, 16, 16, 18, 18, 19, 19, 22, 22, 58, 63, 63, 66, 74, 76, 80, 81, 81, 86, 97, 113, 113, 114, 312, 313, 314, 371, 391
 Spáth (Sas) András 141
 Spiegel-Schmidt, Friedrich 17, 313
 Spielenberger György 118, 118
 Spira, Thomas 20, 20, 391
 Stágel Endre 141
 Stark Tamás 126, 127, 293, 306, 398
 Steer Márton 56
 Steinhauser Klára 21, 391

- Stemler Gyula 386
 Sterling, Anton 395
 Steuer György 53, 55, 64, 289, 301, 332
 Steyer, Stefan 114
 Sundhaussen, Holm 373
 Supka Géza 201
 Szabó Éva 374
 Szailer István 43, 43, 83
 Szakács Sándor 151, 391
 Szakasits Árpád 356
 Szalai Sándor 200, 356
 Szálasi Ferenc 113, 114, 115
 Számvéber Norbert 97, 99, 100, 101, 101, 104, 387
 Szanakojev, S. P. 375
 Szarka László 381, 393
 Szatmári Lajos 21, 44, 162, 162, 270, 391
 Szederjesi Cecília 393
 Szegedy-Maszák Aladár 65, 65, 375
 Szekeres Imre 142
 Szekfű Gyula 134, 134, 220, 220, 221, 221, 353, 375, 392
 Szélényi István 139
 Szemjonov, Vladimir 190
 Szentke József 218, 219
 Szép Ferenc 135
 Szép Zoltán 114, 134
 Szepessy Géza 208, 212, 261, 359
 Szerencsés Károly 146, 382
 Sziklai István 83, 84
 Szilágyi Lilla 194
 Szinai Miklós 372
 Szladkevics, Mojszej 126
 Szoboljev, Arkadij 190, 191
 Szöcs Mihály 262
 Szőnyi István 201
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 127, 186, 190, 194
 Sztójay Döme 105, 134, 353
 Sztranyavszky Sándor 74
 Szűcs László 372
 Szviridov, Vlagyimir Petrovics 84, 195, 197, 215, 238, 239, 240
 T. Molnár Gizella 12, 12, 311, 392
 Tafferner Antal 56
 Tafferner Anton 56, 86, 343
 Talián Béla 228
 Tamáska Péter 203
 Teichter Antal 61, 111
 Teleki Pál 53, 80, 89, 90, 92, 93, 112, 376, 380, 396
 Terescsuk, A. V. 26, 26, 125, 126, 126, 127, 386
 Teusch Gusztáv 56
 Thirring Lajos 232
 Tildy Zoltán 74, 162, 164, 182, 202, 202, 203, 203, 206, 358
 Tilkovszky Loránt 15, 16, 16, 18, 18, 19, 20, 20, 51, 51, 53, 57, 60, 63, 65, 73, 74, 79, 80, 86, 93, 97, 102, 104, 107, 107, 113, 114, 114, 115, 116, 119, 313, 314, 392
 Till, Johann 188
 Tófalvi (Teichter) Antal 111
 Tóth Ágnes 9, 12, 14, 14, 17, 17, 18, 18, 19, 19, 20, 20, 22, 24, 24, 86, 144, 150, 156, 160, 168, 173, 176, 176, 181, 182, 195, 201, 202, 203, 204, 221, 233, 242, 250, 269, 311, 312, 314, 393, 394
 Tóth József 138
 Tóth Sándor 133, 140
 Troebst, Stefan 373
 Truman, Harry S. 194, 236, 237
 Turbucz Dávid 79, 394
 Újfalvi Máté 132
 Vadkerty Katalin 272, 272, 394
 Valuch Tibor 275, 394

- Varannai Aurél 201
 Varga György 141
 Varga Éva Mária 125, 394
 Varga Szabolcs 383
 Varga Zsuzsanna 2, 9, 149, 276, 384, 394
 Vári András 46, 395
 Veessenmayer, Edmund 115, 251
 Veiter, Theodor 189, 189, 395
 Veres Péter 154, 156, 160, 265
 Vértesi Lázár 383
 Veres István 374
 Visinszkij, Andrej 196
 Vitári Zsolt 9, 19, 19, 116, 117, 292, 304, 395
 Vorosilov, Kliment Jefremovics 195, 196, 197, 198, 199, 211, 239
 Walper, Franz 21, 120, 120, 122, 129, 129, 135, 161, 161, 162, 162, 170, 203, 395
 Weems, George 238, 239
 Weibert Pál 56
 Weidlein, Johann 15, 15, 16, 313, 375, 376
 Wesselényi Miklós 201
 Wimmi Ferenc 83
 Winkler Antal 96
 Woermann, Ernst 97
 Wölbling Ferenc 56
 Zalai Edvin 375
 Zalai Katalin 374
 Zayas, Alfred Maurice 189, 189, 191, 395
 Zeidler Miklós 49, 396
 Zentai (Zuschlag) Vilmos 268
 Zielbauer György 17, 18, 18, 114, 126, 127, 127, 130, 130, 186, 233, 253, 314, 383, 396
 Zinner Tibor 19, 19, 144, 176, 181, 182, 195, 238, 239, 240, 314, 396
 Zsitvay Tibor 74
 Zsolt Béla 201

X 236385

„Ami a rendőrségnek izgató kaland volt, az itt leírhatatlanul kétségbeejtő nyomokat hagyott a lelkekben: a sok régebbi internálás után most ezen újabbak elhurcolásával száz és száz család széttépve, kenyérkereső nélkül maradt. Szünetel a termények betakarítása, a munka. Az itthon hagyott családtagok kénytelenek mindig úton lenni, hogy a távol levőknek némi ételt és ruhát vigyenek. S a még várható események miatt szinte elsorvadnak az emberek félelmükben. Ez már nem élet! 2-3 évvel ezelőtt szökni szerettem volna innen a Volksbunddal való reménytelen küzdelmeim miatt, most pedig még nagyobb gyötrelmet okoz annak látása, hogy legjobb, a bundtól távol álló családtagjaimra anyagi és lelki összeomlás vár. Az ártatlanokra való tekintettel komolyabb nyomozás megindítása volna kívánatos.”

Molnár Márton dunabogdányi plébános levele Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek (részlet) 1945. augusztus 11.

ISBN 978-963-08-8451-8

9 789630 884518